

९८
१ (A)

अथ

१८
१ (A)

ग्रन्थनामः-	“व्रतार्कः”	हस्त लिखित- समयः
कर्तृनामः-	नीलकण्ठात्मज शङ्करप्रणीतः	शके १६७४
विषयः-	व्रतम्	

Vrita. K

A.D 1752

1925

९५
९

अथ

१४
१

प्रतीकः

नीलकण्ठात्मज राहु रघुजीतः

श्रीगणेशायनमः॥ ॥ दिवाकरपदद्वंद्वफलद्वंद्वप्रदायकं॥ त्रैलोक्यतमसोनाशकर्तृत्तत्प्रणामास्तु॥ १॥ योजाग्रं नि
 जकरमंदरादिमंथेनिर्मथ्यप्रथिततरांधकारसिंधुं॥ लोकेभ्योवितरति सत्प्रकाशरत्नतं वंदेवनजवनीविनोदबंधुं॥ २॥
 नामं नामं प्रणामौ दुत भरतवल्लोचनालिंगनेनात्राम्यद्गुणैश्चरित्रमजननपरोजानकीजानिपादौ॥ तातश्री
 नीलकंठामलपद्मपयालब्धशास्त्रार्थतत्वः कुर्वेश्वरीश्वरोहंसहृदयहृदयप्रीतये सद्गताकै॥ ३॥ अत्र च स्व
 कर्तव्यविषयो नियतः संकल्पो व्रतमिति श्री दत्तः॥ तत्र॥ आग्नेहोत्रसंध्यावंदनादिविषयसंकल्पेति प्रसक्तः
 किंत्वभियुक्तव्रतप्रसिद्धिविषयः संकल्पविशेष एव व्रतं॥ न व्रतं संकल्पयेदित्यनन्वय इति वाच्यं॥ पा
 कं पंच तिदानंदद्यादिति वत्प्रत्ययानुग्रहाय प्रयोगो पारपतोरिति नव्याः॥ तत्र व्रतकालमाह हेमाद्रौ ग
 र्ग्यः॥ ॥ अस्तगे च गुरोश्चुके चाल्पे बृधे मलिम्लुचे॥ उद्यापनमुपारंभ व्रतानां नैव कारयेत्॥ तत्रैव बृधमनुबृह
 स्पतिः॥ अग्न्याधानं प्रतिष्ठाचयज्ञदानव्रतानि च॥ मागल्यमभिषेकं च मूलमासविवर्जयेत्॥ बाले वा यदि
 वारुधे शुके वा स्तंगते गुरो॥ मूलमास इवैतानि वर्जयेदवदर्शने॥ लल्लः॥ नीचस्थे वक्रसंस्थे पतिवरणागते वा
 लवृधास्तगे वा संन्यासो देव्यात्रा व्रतनियमविधिः कर्णवेधः स्तुतीक्षा॥ मौजीबंधो यच्छडापरिणयनविधिर्विस्त
 देवप्रतिष्ठाकर्त्याः सद्भिः प्रयत्नाजिह्वापतिगुरोसिंहराशिस्थिते चेति॥ नीचस्थो मकररश्मिः॥ कल्पतरो देवी

पुराणे॥ सिंहसंस्थं गुरुं शुक्रं सर्वां रभेषु वर्जयेत्॥ आरब्धं न च सिध्येत्तमहाभयकरं भवेत्॥ पुत्रमित्रकलत्रादि
 हन्यादी घ्ननसंशयः॥ देवारा मत्तडां गेषु व्रतो घ्नानगृहेषु च॥ सिंहसंस्थं मकरसंस्थं च गुरुं यत्नेन वर्जयेत्॥ वृत्तिषुः॥
 सिंहसंस्थं तु मघासंस्थं गुरुं यत्नेन वर्जयेत्॥ अन्यत्र सिंहभागे तु सिंहसंस्थोऽपि न दुष्यतीति सिंहसंस्थं गुरुं वर्जनीय
 त्वेन मर्होत्तरभाग एव॥ अन्यत्र तु सिंहोऽशक एव वर्ज्यः॥ तथा च मदनरत्नादिधनकाले विधाने॥ सिंहस्थितः सुर
 गुरुर्यदि नर्मदायास्तं वर्जयेत्स कलकर्मसुसौम्यभागे॥ विध्यस्य दक्षिणादिशि प्रवर्तते चार्थाः सिंहोऽशके मृगप
 तावपि वर्जनीमिति॥ सिंहोऽशक्तपूर्वा फलान्याः प्रथमपादः मृगपतो मकरसंस्थे गुरो॥ मकरसंस्थे गुरोर्विशेष
 माह लल्लः॥ नर्मदापूर्वभागे तु शोणयोऽप्योत्तरदक्षिणे॥ गंडक्याः पश्चिमे भागे मकरसंस्थो न दूषतः॥ केषां चित्स्त्रीक
 टिकाणां मन्येषां च व्रतानां मगस्त्योदये प्रारंभनिषेध इति॥ हेमाद्रौ लोकाक्षिः॥ उद्यानिकाशिवपवित्रकमे
 घपूजादूर्वाष्टमीफलविरूढकजागराणि॥ स्त्रीणां व्रतानि निखिलान्यपि वार्षिकाणि कुर्याद्गस्त्य उ
 दितेन भुजानिलिभुः॥ उद्यानिका व्रतविशेषः॥ ॥ शिवपवित्रकं आषाढयमथवा भाद्र्यां विहितं शिव
 स्य पवित्रारोपणं मेघपूजा व्रतविशेषः॥ दूर्वाष्टमी भाद्रपदशुक्लपक्षे॥ फलविरूढकं भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यां
 पारिव्रतं॥ कदलीव्रतापरं नामकं॥ जागरं॥ आश्विनपौर्णमास्यां कोजागरव्रतं॥ कार्तिकशुद्धचतुर्दश्यां

विहितं जागरव्रतं वा ॥ अत्रोभयत्रागस्त्योदयस्यावश्यं भावित्वेन विधेरभवकाशापतेर्विकल्पो ज्ञेयः ॥ वार्षिक
 काणीत्यत्र वर्षासु भवन्ति वार्षिकाणीत्येव व्युत्पत्तिर्न तु वर्षे भवानीति तथा शारदादिग्रीष्मपयंतमगस्त्योद
 यानुवृत्तेः तन्मध्यविहितानां रत्रीव्रतानां सर्वथानारंभ एवापद्येत इति अगस्त्योदयश्चादिवोदासीये ॥ उद
 तियां म्यां हरिसंक्रमाद्रवरेकाधिके विंशतिमेष्टुगस्त्यः ॥ सप्तमेस्तं वृषसेक्रमाच्च प्रयाति ग्रीष्मि रभ्यभा
 णि ॥ व्रतारंभसमाप्त्योत्तिथिं विंशतिं हि माद्रौ सत्यव्रतः ॥ उदयस्त्वातिथिर्याहिनसवेद्दिनमध्यमाक ॥ सा
 र्वेदानव्रतानां स्याद्वारंभश्च समाप्तनं ॥ एतद्व्यतिरिक्त्या मरवेद्यां प्रारंभमाह तत्रैव वृद्धवसिष्ठः ॥ खंडव्या
 पिमातंडायाद्यखंडाभवेतिथिः ॥ ततः प्रारंभणंतस्यामनस्तगुरुशुक्रयो रिति ॥ अनस्तमितगुरुशुक्रयो रित्यो
 व्रतमारंभणीयमित्यर्थः ॥ रत्नमालाया ॥ सोमसौम्यगुरुशुक्रवासराः सर्वकर्मसु भवन्ति सिद्धिदाः ॥ सानुभो
 मंशानुवासरेषु च प्रोक्तमेव खलु कर्मसिध्यति ॥ विरुद्धसंज्ञाद्विहये च योगः तेषामनिष्टः खलु पादव्या
 द्यः ॥ सवेधतिस्तत्पतिपातनामसर्वपरिष्टः परिष्टः परिधस्य चार्धः ॥ तिस्रस्तयागे प्रथमे सवज्जे व्याघातसं
 ज्ञेन वपंचशूले ॥ गंडेति गंडे च षडे च नाड्यं शुभेषु कार्येषु विवर्जनीयाः ॥ ब्रह्मयामले ॥ दिवाभद्रायदा
 रात्रौ रात्रौ भद्रायदादिवा ॥ न त्याज्यं शुभकार्येषु प्रादुरेव पुरातनमिति ॥ अथ देशाः ॥ व्यासः ॥ सर्व

यज्ञदानसमाधिभिः॥ व्रतोपवासनियमैर्होमस्वाध्यायतर्पणैः॥ तेषां वैरुद्रसायुज्यं सामीप्यं चाति दुर्लभं॥ सलोक
 तावत्सारूप्यं जायते यत्प्रसादतः॥ देवलोपि॥ व्रतोपवासनियमैः शरीरोत्तापने स्तथा॥ वर्णाः सर्वेपि मुच्यंते पातके
 भ्योनसंशयः॥ अत्राधिकारि विशेषणं पुंस्त्वस्याविवक्षितत्वात्स्त्रीणामप्यधिकारः॥ भारते॥ मांमुपाश्रित्य को
 तेययेपि स्युः पापयो नयः॥ स्त्रियो वेश्यास्तथा शूद्रास्तोपियांति परांगतिमिति॥ कुवित्तुं कानामप्यधिकारो हे
 माद्रो देवीपुराणे॥ स्नातैः प्रमुह्यते हृष्टैः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः॥ वैश्यैः शूद्रैः सक्तियुक्तैर्मूर्खैरन्यैश्च मानवैः॥
 स्त्रीभिश्च कुरुवाद्भूतद्विधानमिदं शृणु॥ वैश्यशूद्रयोस्तु द्विरात्रिधिकोपवासो न भवति वैश्याः शूद्रा य
 मोहादुपवासं प्रकुर्वते॥ त्रिरात्रं पंचरात्रं वा तयोर्बुधेर्न विद्यते इति प्राच्यालिरितनिषेधात्॥ व्युष्टिः फल॥
 सप्तर्षिकाणां सप्तर्ष्याणां विना नधिकारः॥ तथा च मदनरत्ने मार्कंडेयपुराणे॥ नारीखल्वननुज्ञाता सत्रीपित्रा
 सुतेन वा॥ तिः फलं तु भवत्तस्य यत्करोति व्रतादिकं॥ भर्ता ज्ञाया तु सर्वव्रतेऽधिकारः॥ भ्रायाः सप्तर्षिभ्यो न व्रता
 दीनां चरत्सदेति॥ काल्यायनोक्तेः॥ तथा च॥ पत्यो जीवतियानारी उपवासव्रतं चरेत्॥ आयुष्यं हरते भर्तुः सा
 नारी नरकं व्रजेदिति विष्णुवचनं॥ तद्भर्तुर्ननुज्ञापरं॥ यत्तु काश्चित्तनस्ति स्त्रीणां व्रतं ननु प्राप्य पापं
 मत्तं शुश्रूषये वेतो लोका निष्ठान् व्रजंति ताः॥ अथ द्वे भयो यच्च पित्रादिकेभ्यः कुयद्द्रायाभ्यं च न संक्रि
 यां च॥ तस्य ह्यर्धसाफलं नान्यवितानारी पुंस्त्वैव भर्तुः शुश्रूषवति॥ स्कंदात्सप्तर्षिकाणामेकादश्याद्युपवासादा

वनधिकारा इति तन्म॥ तस्यापि पृथक् स्वातंत्र्येण भर्तुर्ननुज्ञापरत्वात्॥ अतएव व्यासः॥ कामं भर्तुर्ननुज्ञाता व्रता
 दिष्वधिकारिणीति॥ शंखोपि॥ कामं भर्तुर्ननुज्ञाया व्रतोपवासनियमो मारुत्तीधर्मा इति॥ न चानुज्ञाया व्रते धिवय
 ज्ञेपि पृथग् अधिकारापत्तिरिति शंभुं तस्यां श्रुत्यध्ययनजन्यज्ञानाभावेनापत्यभावात्तद्वत्को दस्य भर्तुः शु
 श्रूषया स्तावकत्वेनाप्युपपन्नं॥ त्वदिति॥ न च भर्तुर्ननुज्ञयेवाधिकारो सिद्धे विधेयायाः व्रतादावधिकारापत्तिरिति वा
 च्यं॥ नारीखल्वननुज्ञाता सत्रीपित्रा सुतेन वा॥ विफलं तद्भवेत्तस्य यत्करोत्योर्ध्वदेहिकमिति मार्कंडेयोक्तेः॥ पि
 त्राद्याज्ञायास्तस्या अधिकार इति हेमाद्रिः॥ स्त्रीणां व्रतग्रहणे विशेषाह माद्रो हरिवंशे॥ स्नानं च कार्यं शिरसः स्त
 तः फलमवाप्नुयात्॥ स्नात्वा स्त्री प्रातरुत्थाय पतिं विज्ञापयेत्सती॥ अथ व्रतधर्माः व्रतसंकल्पविधिर्भारते॥
 गृहीत्वौदुंबरपात्रं वारिपूणमुदङ्ग्रावः॥ उपवासं तु गृहीयाद्यद्वासंकल्पं सुरुं मेतैवो को येदुधः॥ औदुंबरताम्र
 मयं॥ उदुंबरं स्मृते ताम्रे विश्वोक्तेः॥ यद्वा न्यन्नं तादिकं कल्पयेदिति कल्पतरुः॥ श्रीदस्त॥ कल्पतरुमते वाका
 रश्चायं तनाथ मयः युक्तं न संक्रादिकं तु मिच्छेत्तदपि उक्तविधिने वगृहीयादिति तन्मतं परिष्कृत्य वाकारस्योप
 वासपदस्य च वैयर्थ्यापत्तेः॥ येत्संकल्पयेत्तद्गृहीयदित्यनेनैवोपपत्तेरित्यदूषयत्॥ ताम्रपात्राद्यभावे हस्तनापि
 अलंगृहीत्वासंकल्पयेदिति युक्तं॥ अतएव न तमटया यद्वा वायं वधा रयेत्॥ इति पाठः॥ मदनरत्ने देवतवा
 क्ये तु यथा संकल्पयेदिति पाठः॥ यथा कामे फलं मुहुरित्यर्थः॥ अतएव मार्कंडेयः॥ संकल्पं च यथाकु

योक्तान्नदानव्रतादिके ॥ अनंतरं कृत्यमाहमदनवेदेवतः ॥ अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वा च मयः समाहितः ॥ सूर्या
 यदेवताभ्यश्च निवेद्या व्रतमाचरेत् ॥ अत्र प्रातः व्रतमाचरेदित्येवान्वयः ॥ प्रधानक्रियान्वयस्याप्यस्ति तात्पर्यम् ॥ अ
 भुक्ता तनुः अशक्तस्याभ्यनुज्ञातेश्चादिमक्षणापवादः ॥ केचित्तु व्रतदिने प्रातराहारमभुक्त्वा व्रतमाचरेदि
 त्याहुः ॥ तत्र उपवासव्रताकार्यमित्येनेनैवाभुक्तेव तोधिकारस्य प्राप्तत्वादेतस्य वैयर्थ्यापत्तेः ॥ अन्ये तु पूर्व
 दिने प्रातराहारमभुक्त्वा अर्थादेकभक्तकृत्वोत्तरदिने स्नात्वा च मयः व्रतादिकं कुर्यादित्याहुः ॥ परंतु सर्वत्र पूर्वशु
 र्वसायं संध्यात्तरं व्रतं ग्राह्याचारव्रतादौ बद्धशस्त्यादृष्टत्वात् ॥ प्रातस्नात्वेति चान्वय इत्याहुः ॥ सामान्य
 महेमाद्रौ भविष्ये ॥ इति माससत्यं दयादानं चोचमिंद्रियनिग्रहः ॥ देवपूजाग्निहवनं संतोषस्तैयर्जनं ॥ सर्व
 व्रतेष्वयं धर्मः सामान्यो दशधा स्थितः ॥ देवपूजाय देवसं व्रतस्य पूजा ॥ अग्निहवनं पूज्यदेवतोद्देशेन होमः प्र
 क्रमात् ॥ एतच्च सप्तमी व्रते सूर्यपूजा अग्निहवनं नवमी व्रते दुर्गापूजा ॥ अग्निहवनं मित्यादि स विष्ये एव स्पष्टं ॥
 अनुक्ते देवता व्रते इष्टदेवता पूजा ॥ हनं व्याहृति होमकेचित् ॥ अत्र सप्तमादीनां स्वतंत्रतया चतुर्वर्गसाधन
 त्वेन विहितनां व्रतांगतया विधानं खादिरं वीर्यकामस्य पूषे कुर्यादिति वत्संयोगेष्टयत्का उपपन्नमिति हेमा
 द्रिः ॥ सर्वे व्रतस्थित्यत्र सर्वव्रतपदं विष्यत्पुराणां सर्वव्रतपरमतो व्रतांतरे विध्यंतरसत् एव होमादी

शिलोच्चयाः पुण्यादसागराः सरितस्तथा ॥ अरण्यानि च पुण्यानि विशेषान्नैमिषंतथा ॥ देवीपुराणे ॥ देशेन दीगयाशै
 लंगंगानर्भदपुष्करं ॥ वाराणाशी कुरुक्षेत्रं प्रयागं जंबुकेश्वरं ॥ केदारं वामपादं च कुंडं च उधेश्वरं ॥ सोमेश्वरं महापु
 ष्यंतथा च मरुकरं ॥ कालं जंरं तथा विध्यं यत्र वा सोमहस्य वा ॥ गुरुः स्वामिना त्तिकेयः ॥ मनुः ॥ सरस्वती वृषदत्तो दे
 वनचार्यदत्तरं ॥ तं ब्रह्मनिर्मितं देशं ब्रह्मावर्तं प्रवक्षते ॥ यस्मिन् देशेय आचारः पारंपर्यं क्रमागतः ॥ वर्षाभासांतराला
 नां सः सदाचार उच्यते ॥ कुरुक्षेत्रं च मत्स्याश्च पांचालाः शूरसेनिकाः ॥ एष ब्रह्मर्षिदेशो ब्रह्मावर्त इति नंतरः ॥ मत्स्यावि
 राटाः पांचालाः केन्यजाः शूरसेनिका मथुरादेशाः ॥ अनंतरं समः ॥ हिमावृद्धिं ध्येयार्थं ध्येयं त्रिगुणभनादपि प्रत्यग
 वप्रयागाच्च मध्यदेश उदाहृतः ॥ विनशान् कुरुक्षेत्रं ॥ आसमुद्रातु च पूर्वोदो समुद्रातु पाश्चिमाह ॥ तयोरेवांतरंगियो
 रायो वत्तं विदुर्बुधाः ॥ सिंधुनदी पश्चिमतीरे व्यावृत्त्यर्थमाह ॥ कलसारस्तु चरति मृगयत्र स्वभावतः ॥ संज्ञेयो यश्चि
 यादेशो क्लृप्तदेशः स्ततः परः ॥ एतान् हि जातयोद्देशान् संश्रयान् प्रयत्नतः ॥ याज्ञवल्क्येऽपि ॥ यस्मिन् देशे मृग
 कलः सस्मिन् धर्मो निबोधतेति ॥ अथ व्रताधिकारिणः स्कादे ॥ निजवर्णाश्रमाचारनिरतः शुद्धमानसः ॥ अल
 व्यसत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ॥ व्रतेष्वधिकृतो राजन्नन्यथा विफलः प्रमः ॥ अधावान् पापपीरुश्च मदं भगव
 र्जितः ॥ पूर्वनिश्चयमाश्रित्य यथावत्कर्मकारकः ॥ अवेदनिंदको धीमानधिकारिव्रतादिषु निजवर्णाश्रमाचारइत्य
 नेन चतुर्वर्णमप्यधिकारो गम्यते ॥ अतएव कौर्म्यं ॥ ब्राह्मणः क्षत्रिया वैश्याश्चूद्राश्चैव हि जातम ॥ अवयति महादेवं

उनंशिरसोथवा ॥ न चात्र प्रायश्चित्तोक्तेरिति क्रांतव्रतानाचरणमिति वाच्यं ॥ प्रायश्चित्तमिदं कृत्वा पुनरेव व्रती भवेदिति
 स्कोदात् ॥ अथोपवासधर्माः ॥ तत्रोपवासस्वरूपं कालाय नृध्वसिष्ठाभ्यां दर्शितं ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वा
 सागुणैः सह ॥ उपवासः सविज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ गुणैः तज्जथ जपध्यानतत्कथाश्रवणादयः ॥ उपवासकृ
 तामेते गुणाः प्रोक्ता मनीषिभिः ॥ दया सर्वभूतेषु क्षातिरुत्तम्या शौचमनया सोमांगस्य मकार्पण्यमसृहेत्यादि
 विष्णुधर्मोत्तरगौतमदिप्रतिपादितैः तच्छेनोपास्या देवताव्रतदेवताएवं च पापनिवृत्त्या गुणानुष्ठानेन वसति
 तौ निराहारस्य वा सो वस्त्वानमुपवास इत्युक्तं भवति ॥ इदं च फलसाधनस्योपवासस्य स्वरूपमुक्तं ॥ उपवासपदार्थ
 स्तु स्मृतिपुराणेष्वचहारे रूढयानिराहारावस्थानमात्रं ॥ वृध्वसिष्ठः ॥ उपवासे तथा श्राधेन कुर्यादंतधा
 वन ॥ काष्ठेनेति शेषः ॥ अतएव तं निन्दितं ॥ दंतानां काष्ठसंयोगो होतिसप्तकुक्कानि चेति वाक्यशेषादिधेरिव नि
 षेधस्यापि विशेषपरत्वायुक्तैव ॥ तेन ॥ अलाभे वा निषेधे वा काष्ठानां दंतधावने ॥ पूर्णादिना विप्रुधेति जिह्वाले
 खः स देवहीति पैठीनसि वचसा ॥ अलाभे दंतकाष्ठानां निषिद्धायां तथा तिथौ ॥ अपोद्वादवागडूषेर्विदध्याद
 तधा वनमिति व्यासवचसा पूर्णादिना दूदुग्गडूषेर्विदध्यादंतधा वनं कार्यमेव ॥ देवलः ॥ असकृज्जलपाना
 सकृत्तुल्यं च वर्ज्यात् ॥ उपवासः प्रणश्येति दिवा सोपाश्रमेथुन ॥ अशक्तैस्तु तेनैव जलपानमभ्यनुज्ञातं ॥
 अत्यये वा बुधानेन नोपवासः प्रणश्यति ॥ अत्यये जलपानं विना प्राणात्यये ॥ विष्णुधर्म ॥ असकृज्जल

पानं च दिवा स्वापाश्रमेथुन ॥ तां बूलचर्वणं मांसं वर्जयेद्ब्रतवासरे ॥ असकृज्जलपानेन दोषः ॥ अत्र ॥
 पाराणां तत्र तं ज्ञेयं व्रताते विप्रभोजनं ॥ असमाप्ते व्रते पूर्णं कुर्यान्नैव व्रतांतरमिति ॥ तस्यापि व्रतवासरत्वान्मा
 सनिषेधः पाराणादिन एव ॥ नतुपवासदिने प्रसक्त्यभावात् ॥ अतएव निर्णयामृते व्यासः ॥ वर्जयेत्पारवां मांसं
 व्रताहेपोषधंसदेति ॥ अष्टौ तान्यव्रतानि आपामूलफलेषु ॥ हविर्ब्राह्मणकाम्या च गुरोर्विनमोषधमिति
 स्कोदेव च सा प्रसक्तमौषधरूपमपि मांसव्रताहेव वर्जयेदित्यर्थः ॥ विष्णुरहस्ये ॥ स्मृत्या लोकनगंधादिस्वाद
 नं परिकीर्तितं ॥ अन्तस्य वर्जयेत्सर्वं ग्रासानां चापिकंक्षिणं ॥ गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तांबूलं चानुलेपनं
 व्रतस्त्वो वर्जयेत्सर्वं यच्चान्यद्वलरागकदिति ॥ हाशितः पतितः पारवडादिनास्तिकादिसंभाषणानृताश्लाघा
 दिकमुपवासादिषु वर्जयेदिति ॥ अत्रादिपदेन यत्परावार्थतया सर्वदानिषिधंतदपितत्वात्तया सेव्यते ॥
 अतएव व्रताधिकारे सुमेतुः ॥ विहितस्याननुष्ठानामिद्विद्याणामनिग्रहः ॥ निषिद्धसेवनेनित्यं वर्जनीयं प्रयु
 त्ततः ॥ पूतिता देहं नितुविष्णुपुराणे ॥ तस्यावलोकनात्सर्वं पश्येत मतिमान्नरः ॥ स्वशरीरो विष्णुधर्म ॥
 संस्पृशेच्च नरस्तात्वाशुचिरादित्यदर्शनात् ॥ संभाष्यतान् शुचिपदं चितयेदयतबुधः ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥
 यदि वाग्यमलोपस्थाद्ब्रतदानक्रियादिषु ॥ व्याहरेद्दूलवं मे व्रतस्मरेद्वा विष्णुमव्ययं ॥ यमः ॥ मानसेनियमे

लुप्तेस्मरेदितुमनामयमिति॥ बृहन्नारदीये॥ रजेचलाचचोडालं महापातकिनेतथा॥ मोनेसंमिस्त्रुतिकेपतितं
 वैवमुच्छिरजाकदिकं॥ ब्रतादिमध्येष्टगुयाद्येषां धनिमुत्तमः॥ अष्टोत्तरसहस्रं वाजयेद्वेदमात्रे॥ वेदमा
 तागयत्री॥ मितासरायोदहः॥ संध्याहीनेशुविनिर्नित्यमनहः सर्वकर्मसु॥ यदन्यकुरुते किंचिन्न तस्य फलमश्नु
 ते॥ उप्रप्रातः संध्यावांगमतिकेचित्॥ तातवरणास्तु॥ अविशेषात्तत्संध्यातरमाविनीकर्मदोसांगमित्यु
 क्तमाहुः॥ प्रातः कालीनब्रतादिसंकल्पस्तु प्रातः संध्याकृतैवकार्यः॥ प्रातः संध्याबुधः कृत्वा संकल्पेन तत्र
 आचरेदिति गौडनिबंधाद्यतस्मृतेः॥ मार्कंडेयपुराणे॥ सूर्योदयं विना नैव ब्रतदानादिकः कर्म इति॥ क्रमः
 उपक्रमः॥ वंदोगपरिशिष्टे॥ सदा पवीतीनामायं सदा बंधुशिरवेन च॥ विशिखो व्युपवीतश्च यत्करोति न
 त्कृतं॥ पित्र्यमंत्रानुद्रवणे आत्मात्मने अवेक्षणे॥ अधोवायुसमुत्सर्गे गृहसैनूतमाधौ॥ मार्जारमृषकेस्य
 त्रिआकृष्टे क्रोधसंभवे॥ निमित्तेष्वेव सर्वत्र कर्म कुर्वन् न पश्येत्॥ मार्कंडेयपुराणे॥ शिरान्नानश्च कुर्वीत
 दैवं पित्र्यमथापि वा॥ वराहपुराणे॥ स्नानं संध्यातर्पणादिजपहोमाचनसदा॥ उपवासवता कार्यसायं संध्या
 कृती विना॥ भगवद्गीताया॥ तस्मादोमित्युदाहृत्य यज्ञदानतपःक्रियाः॥ प्रवर्तते विधाने क्ताः सततं ब्रह्मवा
 दिना॥ आपस्तंबः॥ त्रिमात्रस्तु प्रयोक्तव्यः कर्मरामेषु सर्वशक्तिः॥ विस्तृताचेयं सामान्यपरिभाषा॥ तातव

नामगत्वेनान्यथा॥ अतरेव कादशी ब्रतादौ शिष्टानां होमाद्यनावरणमिति केचित्॥ वस्तुतस्तु येष्वेव पुराणां तरोक्तं ब्रते
 षु होमादिविधिरस्ति तद्विषयकमेव सर्वपदमन्यथा तदितरत्वेन संकोचापत्तेरिति॥ प्राथम्येन्द्रोदये निपुराणे॥ स्ना
 त्वा ब्रतवत्ता सर्वत्र ब्रतमूर्तयः॥ पूज्याः सुवर्णमप्याद्या शक्त्या वेष्टुमिच्छा यिना॥ जपे होमश्च सामान्यं ब्रतान्ते
 दानमवच॥ चतुर्विंशद्वादशापंचवात्रय एव वा॥ विप्राः पूज्याश्चाशक्त्या तेषां दद्याच्च दक्षिणां॥ ब्रतमूर्तयस्तद्
 वता प्रतिमा देवलः॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा च सत्यमाभिषर्जनं॥ ब्रते चेतानि चत्वारि चरितव्यानि नित्यशः॥ स्त्रीणां
 प्रेक्षणात्स्पर्शातापिः संकथनादपि॥ विपद्यते ब्रह्मचर्यं न दारेषु तु संगमात् इति॥ स्वदारेषु तु संगमादितिकं
 वित्याहः॥ आमिषं मोक्षं॥ अमिषं दत्तं प्राणीयं गोचर्यं क्षीरमाभिषं॥ मस्तूरमाभिषं सस्य फले जंवीरमा
 मिषं॥ आमिषं शुक्तिकाचूर्णं मारनालं तथा॥ मिषांमिति स्मृत्यंतरोक्तं वा॥ ब्रताद्यारंभे वृद्धि आधकार्यं॥ तदाह
 शातातपः॥ तानि दृष्ट्वा तु पितृन् आधे कर्म किंचित्समारभेत्॥ गृहीतब्रतानावरणमदनरत्ने छागयः॥ पूर्वब्रतं
 गृहीत्वा यो नाचरेत्काममोहितः॥ जीवन्मवति चोडालो मृतश्चावमिजायते॥ काममोहित इति विशेषणाद्वा
 ध्यादिना नावरणं दोषः॥ तथा बहेमाद्रौ स्कांदे॥ सर्वभूतभयं व्याधिः प्रमादो गुरुशसनं॥ अत्रतद्गमिपठ्यं
 ते सकृदेतानि शास्त्रतः॥ सर्वभूतभयं सकारात्तत्र तत्कृतं भयं॥ गुरुशसनं गुरुराज्ञा सकृदुक्त्याऽसकृ
 त्या गेप्रायाश्चिन्ते॥ तदुक्तं स्कांदगुरुडयोः॥ क्रोधात्प्रमादो मारुताद्वा ब्रतभंगो भवेद्यदि॥ दिनत्रयं न भुञ्जीत मुं

प्रतिनिधातव्यं निषिद्धं वस्तु कुत्रचित् ॥ अथ प्रतहविष्याणि हेमाद्रौ छांदोगपरिशिष्टे कात्यायनः ॥ हविष्येषु
 यवामुख्यारण्यदनुव्रीहयस्मृताः ॥ माषकोद्भवगोरादीन् सर्वाभावेऽपि कर्जयेत् ॥ तत्रैव अग्निपुराणे ॥ ब्रीहि
 षष्ठिकमुद्राश्च कलमः सलिलपयः ॥ श्यामाकाश्चैव नीवारागोधमाद्याव्रतेहिताः ॥ कूष्मांडालाबुवतीका
 पालक्याज्योत्स्निकात्यजेत् ॥ चतुर्भेदस्य सक्तकणाः शृणुकं दधिघृतं मधु ॥ श्यामाकाः शालिनीवारायावकं मूल
 तंडुलं ॥ हविष्यप्रतनक्तादावग्निकार्यादिकेहिताः ॥ मधुमासं विहाय हविरे च हितमिरितं ॥ पालकीतिशक्त
 विशेषः ॥ ज्योतिनकाकोशातकी ॥ तत्रैव हविष्ये ॥ हेमंतिकं सितारिचिन्नं धान्यं मुद्रायवास्तिलाः ॥ कल
 पकं गुनीवारवास्तुकं हिलमोचिका ॥ षष्ठिकाकालशकं च मूलकं केमुकेतरत् ॥ कंदूसेधवसामुद्रगं
 व्येचदधिसर्पिषी ॥ पयोनुघृतसारं च पनसाम्महरीतकी ॥ पिप्पलीर्जरकं चैव नगरंगकतिं त्रीणी ॥ क
 रलीलवलीधत्रीफलान्यगुडमेक्ष्वरं ॥ अतैलपकं मुनयो हविष्याणि प्रचक्षते ॥ लवणे मधुसर्पिषी
 तिक्वचिप्रातः ॥ हेमंतिकं धान्यं कलमः ॥ लवपिसितं चैव ॥ अस्विन्नं च हविष्यं कलायाः सतीनापरपया
 याः मठरइति प्रसिद्धाः ॥ वाटापो इति महाराष्ट्रभाषायां प्रसिद्धं धान्यं ॥ वास्तुकं बथुवाख्यः शकः ॥ हिलं शु
 कं मोचयतीति क्षीरस्वामी लुक्तेः ॥ शुकसरी हिलसा इति प्रसिद्धः शकजलोद्भवाः ॥ गोत्रेषु हिलं चै

न्य

मधु

षट्

न कणे

तिप्रसिद्धाः ॥ कालशकमुत्तरदेशे कालिकेति प्रसिद्धं ॥ केमुकं केमुत्रा इति पूर्वदेशे प्रसिद्धं ॥ नागरंगं नारिगं ॥
 ऐरावतं नागरंगोनादेयं भूमिजं कुकडित्यमरः ॥ नागरं वेति पाठे नागरं शुद्धं ॥ लवलीराय अवले ॥ इति महारा
 ष्ट्रयोच्यमानं फलं ॥ हरफारेव डीति मध्यदेशे भाषया ॥ अतैलपकमित्येतत्कथितं हविष्याणामेव विशेषः ॥
 मनुः ॥ मुसैन्मानिपयः सोमो मांसं यच्चानुपस्कृतं ॥ अक्षारलवणं चैव प्रकृत्या हविरे च्यते ॥ अनुपस्कृतमप
 कं ॥ अथ प्रतहविष्युक्तानि वस्तूनि ॥ तत्र पंचरत्नान्यादित्यपुराणे ॥ सुवर्णं रजतं मुक्तारं जावत्तं प्रवालकं ॥ र
 लपंचकमाख्यातं शेषं वस्तु ब्रवीम्यहं ॥ कनकं कुलिशं नीलं पद्मं रणे च मोक्तिकं ॥ एतानि पंचरत्नानि रत्न
 शास्त्रविदो विदुरितिसमयप्रदीपघृतकालिकापुराणोक्तानि वा ॥ कुलिशं हीरकं ॥ स्मृत्यंतरे ॥ अम्भावेस
 वरत्नानां हेमसर्वत्रये ज्ञेयं ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ मुक्ताफलं हिरण्यं च वैदूर्यं पद्मं रागकं ॥ पुष्करागं
 च गोमेदं नीलं गारुत्मतं तथा ॥ प्रबलं युक्तं मुक्ता नि महारत्नानि वै नवी ॥ हेमाद्रौ ब्रह्मांडपुराणे ॥
 अश्वत्था दुर्बलं सुचूतं न्यग्रोधपल्लवाः ॥ पंचमगा इति प्रोक्ताः सर्वकर्मसु शोभनं ॥ पंचमगाः पं
 चपल्लवाः ॥ पंचगव्यं तत्रैव रकादं ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधिसर्पि र्यथाक्रमे ॥ विष्णुधर्मे ॥ गोमूत्रं
 नागतश्चाधेऽसकृत् क्षीरस्य च त्रयं ॥ इयं दधौ घृतस्यैकमेकं च कुशवारिजं ॥ गोमूत्रादिपरिमाणं

न्य

तात्पर्यपाकतप्रायश्चित्तमयूरेवेजेयं ॥ विष्णुधर्मे ॥ गायत्र्यादाय गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं ॥ आप्यायस्वेति
 चक्षीरदधिक्राव्योतिवेदधि ॥ तैजोसिद्धकमित्याज्यं देवस्यत्वाकुनोदकं ॥ एभिस्तु पंचभिर्विष्णुं पंचगव्यं
 प्रचक्षते ॥ पंचामृतं हेमाद्रौ शिवधर्मे ॥ पंचामृतं दधिहीरं सितामधुघृतं नृप ॥ मदनरत्ने कात्यायनः ॥ आ
 ज्यं हीरं मधु तथा मधुरजयमुच्यते ॥ तत्रैव न विष्ये ॥ मधुरो म्लक्ष्णलवणः कषायस्तित्तरवच ॥ कंदुक
 श्वेति राजेंद्रसंघट्टमुदाहृतं ॥ चतुःसमं गण्ड ॥ कस्तूरिकाया द्वौ भागौ चत्वारश्च दनस्य च ॥ कंकुम
 स्य त्रयश्चैकं शशिनः स्याच्चतुःसमं ॥ शशी कर्पूरः ॥ कर्पूरं च दनं दर्पं कुंकुमं च समाशकं ॥ सर्वगंध
 मिति प्रोक्तं समस्तं सुरवल्लभं ॥ दर्पः कस्तूरिका ॥ तथा ॥ कर्पूरं मगुरुश्चैव कस्तूरी च दनं तथा ॥ केकोलं च
 भवेदेभिः पंचभिर्विष्णुकर्मैः ॥ छंदोगपरिशिष्टे ॥ कुष्ठं मोसं हरिद्रं हेमुराशैलैश्च दनं ॥ वचा चंपकं मु
 स्ते च सर्वेष्वप्युदाहृतं ॥ पद्मे ॥ इक्षुवस्तु पारजेंद्रं च निष्पावाऽज्जिधान्यकं ॥ विकारवच्च गोही
 रं कुस्तुभं कुंकुमं तथा ॥ लवणं चाष्टमं तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥ तृणारजास्तालुः अज्जिजीरकं ॥
 अपः हीरकं शशापि दध्यक्षततिलस्तथा ॥ यथाः सिधार्यकाश्चेति द्वाभ्यां द्विगः प्रकीर्तिताः ॥ पं
 चरात्रे ॥ राजासि पंचवर्णाग्निमंडलार्थं हि कारयेत् ॥ शालितंडुलचूर्णेन शुक्लवायवसंभवः ॥ रक्तं

रणकृतआचारमयूरेवेद्रष्टव्यं ॥ अत्रस्त्रीणां विशेषो हेमाद्रौ पाद्ये ॥ गर्भिणीस्तृप्तिकादिश्च कुमारीचायरो गिणी ॥ य
 दाशुधातदानेन कारयेत्प्रयताः स्वयां ॥ प्रयताशुधास्वयंकुर्वीदित्यर्थः ॥ पुंसोप्येष विधिलिङ्गस्याविवक्षितत्वादिति
 हेमाद्रिः ॥ एवं स्त्रीभिर्जोदर्शनेपिकार्यं ॥ तथा च सत्यव्रतः ॥ प्रारब्धदीर्घतपसां नीरिणां यद्दजो भवेत् ॥ न च तत्र
 तस्यास्यादुपरोधः कथंचन ॥ व्रतस्य उपवासस्येत्यर्थः ॥ पूजादिकं त्वन्येन कारयेत् ॥ तथा च मदनरत्ने मास्यो अं
 तरात्तरजोयोगे पूजा मन्येन कारयेत् ॥ स्तनके प्रारब्धं भवेत्येव ॥ तथा च तत्रैव ॥ पूर्वसंकल्पितयज्ञव्रतं सुनिय
 तव्रतैः ॥ तत्कृतं च नैः शुद्धं दानं च न विवर्जितमिति ॥ केन कारयेदित्यपेक्षायां तत्रैव पठनीयं ॥ भार्याप
 त्युव्रतं कुर्याद्भार्यायाश्च पतिव्रतं ॥ अस्मा मर्थे पतिस्ताभ्यां व्रतं भोगेन जायते ॥ तत्रैव वायुपुराणे ॥ उपवासे
 त्वशक्तस्तु आहिताग्निरथापि वा ॥ पुत्राद्विकारयेदन्या ब्राह्मणाद्वा विकारयेत् ॥ उपवासं प्रकुर्वीत ॥ पुण्यं
 शतगुणं लभेत् ॥ नारी च पतिमुद्दिश्य एकादश्यामुपोषिता ॥ पुण्यं शतगुणं यायादित्याह गालवो मुनिः ॥
 मातामहादीनुद्दिश्य एकादश्यामुपोषणे ॥ कृते तु ते फलं विप्राः समग्रं फलमाप्नुयुः ॥ ये तु च प्रतिनिधये
 न काम्ये ॥ तथा च मंडनः ॥ काम्यप्रतिनिधिर्नास्ति नित्येनैमिति केपि वा ॥ काम्येणुपक्रमाद्वै केचित्प्रति
 निधिर्विदुः ॥ न स्यात्प्रतिनिधिर्मंत्रस्वामिदेवाग्निकर्मसु ॥ स देशकालयोनीस्ति नीरणेरग्निरैतसा ॥ नापि

सुभसिंदूरंगैरकादिसमुद्भवं। हरितालोद्भवंपीतंरजनीसंभवंतथा॥ कृष्णं दग्धयवै हरितं पीतं कृष्णविमिश्रकं॥ रजनी हरि
द्रा॥ **कैलसं** ज्ञानिप्रविष्ये॥ इत्येवांकुराश्चैव चालकं चूतपल्लवाः॥ हरिद्रादयः सिद्धार्थशिरिवपत्रोरगतवः॥ कंक
पोषधयश्चैतां कौतुकास्थानवस्मृतः॥ सप्तमृदोमाह्वये॥ गजाश्वरथ्याबल्मीकसंगमाद्भृगुकुलात्॥ मृदुमानी
यकुंभेषु प्रक्षिपेच्चत्वारितथा॥ गोकुलावधिसप्तचत्वरणसहाष्टौ मृदोभवति॥ हेमाद्रौ प्रविष्ये॥ सुवर्णं रजतं ताम्रं
नारकं तेनैव च॥ लोहं च धृतयासी संधातवः सप्त कीर्तितः॥ आरकूरं पितलं॥ तत्रैव षट्त्रिंशन्मते॥ यवगोधू
मधान्या नितिलाः कंगुतैव च॥ श्यामा कंचीनकैश्चैव सप्तधान्यमुद्दोहते॥ सप्त दशाधान्या निमार्कं डेयपुशणे
ब्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाः कंगुकास्तिलाः॥ प्रियंगवः कोविदारः कोरूपाः सतीनकाः॥ माषामुद्गमसूराश्च
निष्पावाः सकलित्यकाः॥ आढ्यकाश्चणकाश्चैव गणाः सप्त दश स्मृतः॥ कोरूपाः॥ कोद्रवाः सतीनकाः कलापाः॥
माठर इति प्रसिद्धाः॥ **तान्यष्टादशानि** स्कांदे॥ यवगोधूमधान्या नितिलाः कंगुकुलित्यकाः॥ माषामुद्गमसूराश्च निष्पा
वाः श्यामसर्षपाः॥ गोवमानमाह॥ द्वे कृष्णलेख्यमाषौ धरणं षोडशैवते॥ शतमानं तु दशभिर्धरणैः पलमेव तु॥ नि
क्षसुवर्णश्चत्वार इति॥ ताम्रमानमाह॥ कार्षिकः स्थानिकः पण इति॥ पण चतुर्थी शतकर्षणो मित्रः कार्षिकस्त
म्रसंबंधी पणोऽष्टवर्ती कर्षसंज्ञश्च निघंटो॥ तेषां दशाक्षः कर्षोऽस्त्रिपलं कर्षचतुष्टयमिति मिताक्षरायां स्मृ
तेः॥ तेषां दशमाषः षोडशाक्षः स एव कर्ष इत्यर्थः॥ धरणास्यैव पुराणा इति संज्ञांतरं॥ तेषां दशास्या द्वा

रणपुराणांश्चैव राजतमिति मितक्षरायां स्मृतेः॥ शतमाने पलपर्याये सुवर्णचतुष्टयसंभतेः॥ लितं रूपं राजते निष्कइ
 त्यर्थः॥ सुवर्णनिष्कस्तुः सौवर्णिको निष्को विज्ञेयस्तु प्रमाण इति मन्त्रः॥ संच पलसमान एवाकोत्र कर्षापण इत्य
 पसायां देशभेदेन कार्षापणो द्विन्न इत्याह॥ हेमाद्रौ नारदः॥ कर्षापणो दक्षिणास्यां दिशि रोप्यः प्रवर्तते॥ पणो निर्व
 दः पूर्वस्यां दिशि रोप्यः प्रवर्तते॥ षोडशैव प्राणाः संतु॥ षोडश पणा आष्टौ दकाः कार्षापणाः पूर्वस्यां नित्यर्थः॥ तावता
 लभ्यं शौण्डिपास्यां स इति द्वैतनिर्णये पितामह रणाः॥ लीलावत्या॥ चरारकानां दशकद्वयं यत्सा काकि नीताश्च प
 णश्चतस्रः॥ ते षोडश द्रुम इहा वगम्ये॥ द्रुमैस्तथा षोडश पिश्वनिष्क इति॥ अथ धान्यमानं स्मरिष्ये॥ पलद्वयं तु प्र
 सृतं द्विगुणं कुडवं मनं॥ चतुर्भिः कुडैव प्रस्तुः प्रस्तुश्चत्वार आढकः॥ आढकस्यैव तुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधेः॥
 कुम्भो द्रोणद्वयं रूपं रचारी द्रोणस्तु षोडश॥ द्रोणद्वयस्यैव रूपं इति संज्ञा॥ पलं च कुडवं प्रस्तु आढको द्रोण एव च॥
 धान्यमानेषु बोधव्याः क्रमशो मीचतुर्गुणाः॥ द्रोणैस्तु षोडशभिः रचारी विंशत्या कुम्भ उच्यते॥ कुम्भैस्तु दशवर्गो
 धान्यसंख्या प्रकीर्तिता॥ विंशत्येत्यत्रापि द्रोणैरिति संबध्यते॥ तथा कुम्भो द्रोणद्वयमिति पक्षाद्वा विंशति द्रोणा
 मितः कुम्भ इति पक्षात्तरे॥ एतेषां च न्यूनाधिकं पक्षाणां शक्तिदेशकालाद्यपेक्षया व्यवस्था ज्ञेया॥ अथ होमद्रव्यमानं॥
 सिधांतशेरवरैः॥ होमद्रव्यप्रमाणानि बह्व्यं ते यथयाक्रमं॥ कर्षप्रमाणमज्यं स्यान्मधुक्षीरं च तत्समं॥ तंडुलानां शु
 क्तिमात्रपायसं प्रसृतेः समं॥ कर्षमात्राणि महुष्याणिलज्जामुष्टिमिता मताः॥ अन्नं ग्रासं समं ग्राह्यं शाकं ग्रासार्धमा

त्रकं॥ मूलानां त्रिभागस्यात्कंदानामष्टमोऽंशकः॥ इक्षुः पर्वप्रमाणं स्याद्दुल्लहितयलता॥ प्रादेशमात्रं समिधेऽपि ही
णमंजलीः समाः॥ तिलसचुकपादीनां मृगीमुद्राप्रमाणतः॥ पत्रपुष्पफलादीनां प्रमाणाङ्कतिरिष्यते॥ चंद्रश्रीखंडक
स्तरीकुंकुमागुरुकंदमाः॥ हरिमंथसमाप्रोक्तागुग्गुलुर्वहरोपमाः॥ हरिमंथश्चणकः॥ आङ्गुलीनामिदं मानं कथितं वेदवे
दिभिः॥ स्यात्त्रिमुद्रामृगीमुद्राहोमे सर्वफलप्रदं॥ मानान्तरं चारुतिलकटीकायां पदार्थोद्दिशति॥ कर्षमात्रमिदं
होमेऽशुक्तिमात्रं पयः स्मृतं॥ उक्तानि पंचगव्यानि शुक्तिमात्राणि साधुभिः॥ तत्समे मधुमृगुग्गुधान्नं ग्रासमात्रमुदाहृतं॥
दधिप्रस्तमात्रं स्यात्क्षौद्रास्यमुष्टिसंमिताः॥ पृथुकास्तत्प्रमाणास्युः सक्तवेपितया विधाः॥ पलार्धं गुडमानं च शर्क
रापितया विधाः॥ ग्रासार्धमात्रमन्नानि मिश्रुः पर्वप्रमाणकः॥ एकं स्यात्पत्रपुष्पं च तथा धूपपादिकल्पयेत्॥ मातुलि
गंचतुःखंडं पनसं दशधा कृतं॥ अष्टधानारिकेरं च चतुर्धा कंदलीफलं॥ त्रिधा कृतं फलं बेल्वं कपित्थं खंडितं द्विधा॥ त्री
हयोमुष्टिमात्रास्यमुद्रामाषायं वास्तथा॥ तंदुलास्युस्तदर्थं श्रुकेद्रवा मुष्टिसंमिताः॥ लवणं शुक्तिमात्रं स्यान्मरीचा
न्येकविंशतिः॥ घृतस्य कर्षिको होमः क्षीरस्य मधुनस्तथा॥ शुक्तिमात्राङ्कतिर्दध्नः प्रसूतिः पायसस्य तु॥ खंडत्रयं तु
मूलानां फलानां स्वप्रमाणतः॥ ग्रासमात्रं तु होमं स्यात्तद्वारेषां च तंदुलाः॥ अह्नितास्तयवाः प्रोक्ताः अभावे त्रीहयः
स्मृताः॥ तदभवे तु गोधूमानं तुरं वडितं तंदुलाः॥ येषां केषां चिदप्येषां द्रव्याणामथ संभवे॥ सर्वत्राज्यमुपादेयं भार

द्वाजमुनेर्मतात् ॥ सर्वप्रमाणमाहुत्पापंचागुलुगृहीतयेति ॥ सर्वत्रसूक्ष्माणिपंचपंचव ॥ इक्षूपापर्विकमानंलतानामंगु
 लद्वयं ॥ चंद्रचंदनकाशमीरकस्तूरीयक्षकंदमाह ॥ कलायासंमितानेतान्गुगुलुबंदरास्थित ॥ इवस्कवेणो
 तव्यपाणिनाकटिनहविः ॥ स्क्रवपूपाइवाप्रोक्तः कटिनायासमात्रिकाः ॥ ब्रीहयोयवगोधूमप्रियंगुतिलशालयः ॥ स्व
 रूपेणैवहोतव्याइतरैषांचतुंदुलाः ॥ अथऋत्विग्वरणं ॥ हेमाद्रौपामे ॥ वालाग्निहोत्रिणांविप्रंसुरूपंचगुणान्वितं ॥
 सपत्नीकंचसंपूज्यभूषयित्वाचभूषणैः ॥ पुरोहितेमुख्यतमंकृतान्याश्चतथात्विजः ॥ चतुर्विंशद्गुणोपेताभूषण
 लीकान्निमंत्रितान् ॥ अहतांबरसंपन्नान्स्वर्णविणःशुचिभूषितान् ॥ अंगुलीकानिचतथाकर्णवेष्टान्प्रदापयेत् ॥ त
 त्रैलेंगे ॥ वस्त्रमुग्मंतथोलीषंकुंडलेकंभूषणं ॥ अंगुलीभूषणंचैवमणिवंधस्यभूषणं ॥ एतानिचैवसर्वाणि
 प्रारंभधर्मकर्मणो ॥ पुरोहितायदत्त्वायऋत्विक्कष्यःसंप्रदापयेत् ॥ पूर्वाक्तभूषणंसर्वसौष्टीषंवस्त्रसंयुतं ॥ द
 द्यादेतत्प्रयोक्तृभ्यआच्छादनपटंतथा ॥ वृत्तानामधुपर्कमाह ॥ तत्रैवविश्वामित्रः ॥ संपूज्यमधुपर्कणाऋत्विजः
 कर्मकारयेत् ॥ अपूज्यात्कारयेत्कर्मकित्वेनैवयुज्यते ॥ ऋत्विजांस्वरव्यामाह ॥ तत्रैवमाहये ॥ हेमाल्लकारि
 णःकार्याःपंचविंशतिऋत्विजः ॥ दक्षयेच्चसमःसर्वानाचार्येद्विगुणंभवेदिति ॥ दक्षिणायाप्रोषयेदित्यर्थः ॥ अ
 थसर्वतोभद्रमंडले ॥ हेमाद्रौस्कांदे ॥ प्रागुदीच्यांगतारेखाकुर्यादेकोनविंशतिः ॥ रक्तेडुस्त्रिपदःकोणःशृंग

कापंचभिः पदैः ॥ एकादशपदावल्ली भद्रं तु नवभिः पदैः ॥ चतुर्विंशत्पदावापि परिधिर्विंशतिः पदैः ॥ मध्येषोडश
भिः कोष्ठैः पञ्चमष्टदलं स्मृतं ॥ तच्च आद्यं तृतीयं तत एव मृतं मृताद्वितीयं च ततश्चतुर्थं आद्यं च तस्मादिति च प्र
कारैर्बन्धं भवेदष्टदलं तु पञ्च ॥ श्वेतैः शुभ्रं वल्लभा कृष्णं वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥ भद्रा कृष्णा सिता वापि परिधिः पीतवर्ण
कः ॥ बाह्यांतरदलश्चेता कर्णिका पीतवर्णिका ॥ परिध्या वेष्टितं पञ्च बाह्यं सत्वरजस्तमैः ॥ तन्मध्ये स्थापयेद्देवा
त्रह्माद्यांश्च सुरासुरान् ॥ इति सूक्तं भद्रं ॥ आग्नेये ॥ चतुर्विंशतिरालेख्यारखाः प्राग्दक्षिणायताः ॥ कोणेषु
शुभ्रं वलापं च पदावल्यस्तु पाश्वस्तौ तः ॥ पदैर्नवभिरालेख्या चतुर्भिर्लघुशुभ्रं वलाः ॥ लघुबुल्यः पदैः षड्विंश
तोष्ठादृशभिः पदैः ॥ कृत्वा लिंगानि वाप्यस्तस्त्रयोदशभिरंतरा ॥ ततो वीथी द्वये नैव पीठं कुर्याद्द्विचक्षणाः ॥ त
स्यः पदापञ्चपदाद्वाराण्यपि ॥ तथैव च ॥ एकाद्वीतिपदं मध्ये पञ्च स्वस्तिकमुच्यते ॥ कोणेषु शुभ्रं वला कार्यपदैः वि
भिरनंतरं ॥ पदैश्चतुर्भिर्दिक्षु सुसुप्तं द्वाण्येषां समंततः ॥ एकादशपदावल्या मध्ये षुद्धलमालिखेत् ॥ पञ्चनवपद
ह्येवं लिंगतो भद्रमुच्यते ॥ शुभ्रं वला कृष्णवर्णेन वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥ रक्तेन शुभ्रं वला लब्धी वल्लीः पीतेन पू
रयेत् ॥ लिंगानि कृष्णवर्णानि श्वेतैर्नामिथ वापिकाः ॥ पीठं सपादं श्वेतं न पीतेन द्वारपूरणं ॥ मध्येऽस्यः शुभ्रं
लारक्ताः वल्ली नीलेन पूरयेत् ॥ भद्राणि पीतवर्णानि पीतापंकजकर्णिका ॥ दलानि श्वेतवर्णानि यद्वा चित्राणि
कल्पयेत् ॥ तिस्रो रेखा बहिः कार्यसितरक्तासिताः क्रमादिति ॥ अथ चतुर्लिंगोद्भवलिंगो ॥ रेखास्त्वष्टादश

प्रोक्ताश्चतुर्लिंगसमुद्भवे ॥ रवेन्दुस्त्रिपदश्चेतस्त्रिपदेः कृष्णश्चरवलाः ॥ वल्लीसप्तपदान्नीलाभद्ररक्तचतुष्पदं ॥
 भद्रपार्श्वमहारुद्रकृष्णमष्टादशैः पदैः ॥ शिवस्य पार्श्वतो वापी कुर्यात्पंचपदां सिता ॥ पदमेकं तथा पीतं भद्रं
 वाप्योक्तमध्यमः ॥ शिरसि श्चरवलायाश्च कुर्यात्पीतं पदत्रयं ॥ लिंगानां स्कंदतः कोष्ठाविंशतीरक्तवर्णिकाः ॥
 परिधिः पीतवर्णोक्तपदैः षोडशभिः स्मृतः ॥ पदैस्तु नवभिः पश्चाद्भद्रं पदं सकर्णिकं ॥ अथ द्वादशलिंगोद्भवः ॥
 तत्रैवांगुदीच्यायस्तारैरवाः षट्त्रिंशद्विप्रकल्पयेत् ॥ पदानि द्वादश शतं पंचविंशतिरेव च ॥ रवेन्दुः स्त्रिप
 दः कोष्ठाश्चरवला षट्पदैः स्मृताः ॥ त्रयोदश पदा वल्ली भद्रं तु नवभिः पदैः ॥ त्रयोदश पदा वापिलिंगमष्टादशैः
 स्मृतं ॥ पदानि त्रीणि पातानि वल्लिवाप्योश्च मध्यतः ॥ लिंगत्रयस्य पंचकौतुशो भा कोष्ठाश्चतुर्दश ॥ तेषामुप
 रिपंचकौतुकोष्ठाः सप्तदशैव तु ॥ पूजापंक्तिरक्तविज्ञेया परितः परिकल्पितः ॥ पूजापंक्त्यांतरापंक्तो कोष्ठान्य
 त्रीतिसेरव्यया ॥ परिधिः सच विज्ञेयो मंडलयोरतराद्वयोः ॥ परिध्यंतरकोष्ठेषु सर्वतो भद्रमास्त्रिखेत ॥ विज्ञे
 षश्चात्र विज्ञेयः श्चरवला षट्पदा भवेत् ॥ त्रयोदश पदा वल्ली भद्रं तु नवभिः पदैः ॥ पंचविंशति पदा वापि परि
 धिः षोडशात्मकः ॥ मध्ये नवपदं पदं कर्णिका केसरान्वितं ॥ सत्तराजस्तमो वर्णाः पुरितो मंडलस्य तु
 त्रयः कार्यास्तत्र द्वारणिकारयेत् ॥ सितेन्दुश्चरवलाः कृष्णा वल्ली नीलाः प्रकीर्तिताः ॥ भद्रं चैव वराणां श्रेयं वापी
 स्याद्देववर्णिका ॥ लिंगानि कृष्णवर्णानि पार्श्वतो द्वादशैव तु ॥ परिधिः पीतवर्णस्यात्कमलं पंचवर्णकं ॥

इति लिङ्गतोषट्मंडलानि॥ ॥ अथ मंडलदेवताः॥ ॥ तत्र मध्ये ब्रह्माणं॥ ब्रह्मजज्ञानं गौतमो ब्रह्मस्विष्टुष॥ ब्रह्मस्व
पनरजने विनियोगः॥ एवमग्नेपि॥ ब्रह्मजज्ञानं॥ तत उद्दीचीमारभ्य वायवीपर्वतं सोमादयो वायवता अष्टौ लोकपाल
स्थापनीयाः॥ तत्र आप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री॥ ॐ आप्यायस्व॥ अमिताजीगर्भः शुनः शेष इक्षानोऽगर्भः॥ अ
मितादेव सवितः॥ इन्द्रो मधुच्छंदा इन्द्रो गायत्री॥ इन्द्रो वो विश्वतः॥ अग्निं काण्वो मेधातिथिरग्निगयत्री॥ अग्निं दूतं॥ य
माय सोमयमो नुष्टुप॥ यमाय सोमं॥ मोषुषो धोरः कण्वो निर्वृतिगयत्री॥ मोषुषः॥ तत्वायामि शुनः शेषो वरुणः
स्विष्टुष॥ तत्वायामि॥ वायो शतगौतमो वायुरनुष्टुप॥ वायो शतं॥ वायुसोममध्ये अष्टौ वसून्॥ उमायौ अत्र वसवो मे
त्रा वरुणो वसिष्ठो वसवस्त्रिष्टुप॥ उमया अत्र॥ सोमो ज्ञानमध्ये एकादशारुद्रान्॥ आरुद्रासः श्यावाश्व एकादशारुद्रा
जगती॥ आरुद्रासः॥ इक्षानेन्द्रमध्ये द्वादशादित्यान्॥ त्यान्नुसामंदो भक्त्यो द्वादशादित्या गायत्री॥ त्यान्नुक्षत्रिया
न्॥ इन्द्राग्निमध्ये अश्विनारादुगणो गौतमोऽश्विनोऽहिक॥ अश्विनावर्तिः॥ अग्नियममध्ये विश्वे देवान् संप्रेत
कान्॥ ओमा सोमधुच्छंदा विश्वे देवा गायत्री॥ ओमासः॥ यमनिर्वृतिमध्ये सप्तयज्ञान्॥ अमित्यं देवं सप्तयज्ञ
प्रकृतिः॥ अमित्यं देवं सयितारमोष्योः कविकर्तुमर्चामि सत्यसंवरत्नधामि प्रियं मतिकविं॥ उध्वायस्य मति
र्मा अदित्युत तस्य मनिहिरण्यपाणिमिमीत सुकृतुः कृपास्वः॥ निर्वृतिवरुणमध्ये शतनागान्॥ आये
गोः सार्वराग्निः सर्पा गायत्री॥ आये गोः॥ वरुणवायुमध्ये गंधवा अश्वरसः॥ अश्वरसो मे तत्रात क्रुष्यं गंध

अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 कुमारमाता ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 तिर्दसोनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 इदंविष्णुः ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 रतासुनृताः ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 निर्ऋतिमध्येगणपति ॥ गणानां त्वागृत्समदेगणपतिर्जगति ॥ गणानां त्वा ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 धुद्धीपद्यापोगायत्री ॥ शन्तोदेवीः ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥ अस्मिन्सोमनुष्टुप् ॥
 पाः पादमूलेकर्णिकाधः पृथ्वी ॥ स्योनामेधातिथिर्मुग्गायत्री ॥ स्योनापृथिवी ॥ तत्रैवगंगानद्याः इमंमेगंगेसि
 धुसित्वैयमेधागंगायमुनासरस्वत्योजगती ॥ इमंमेगंगेयमुने ॥ तत्रैवसप्तसागरान् ॥ धाम्नो धाम्नो राजानि
 वरुणनोमुच ॥ यदापो अग्रा इति वरुणो ति शपामहे ततो वरुणनोमुच ॥ मयिवापोमोषधीर्हि सीरतो विश्वस्य
 वा अश्रुस्त्वतो वरुणनोमुच ॥ तदुपरिमेरवेनमइति नमना मेकं ॥ ततो मंडालाद्बहिः ॥ सोमादिसमीपे तक्रमेण
 युधानि ॥ गदा ॥ विश्वलं ॥ बज्रं ॥ शक्तिं ॥ दंडं ॥ रक्तं ॥ पात्रं ॥ अंकुरं ॥ तद्वाह्ये पुनरीपते नैव क्रमेण ॥ गो
 तमं ॥ भरद्वाजं ॥ विश्वामित्रं ॥ कश्यपं ॥ जमदग्निं ॥ वसिष्ठं ॥ अत्रिं ॥ अरुंधतीं ॥ तद्वाह्ये ॥ पूर्वादि ॥ ऐंद्रि ॥

कोमारी॥ ब्राह्मी॥ वारही॥ चामुंडा॥ वैष्णवी॥ माहेश्वरी॥ विनायकी॥ इत्यष्टौ शक्तयः॥ प्रतिष्ठाप्रत्येकं सह बाहूजये
त्॥ इति मंडल देवताः॥ ॥ अथ मुद्रालक्षणा निहमाद्रौ॥ समुखी कृत्य हस्तौ द्वौ किंचित्संकुलतांगुली॥ मुकुली
तु समारव्यातापंकजं प्रसृतैवसा॥ पूर्वोक्तगमुकलीयाचप्रदेशेयनिःसृतांगुलिः॥ व्याकोशमुद्रामुकुलाप
प्रमुद्राप्रदर्शयेत्॥ अंगुष्ठे वचितातौ तु स्वकीयांगुलिवेष्टितौ॥ उच्चाचाभिमुखौ हस्तौ योजयित्वा तु निष्पु
रा॥ तर्जिन्यो कुंचिते कृत्वा तथैव च कनीयसी॥ अधोमुखी दृष्टनखास्त्रितामध्ये कस्य तु॥ चतस्रं श्वोशिता
पृष्ठे अंगुष्ठो वक्तः कुतः॥ नालव्यवस्थितौ द्वौ तु व्योममुद्राप्रकीर्तितः॥ तत्रांतरे सर्वदेवता पूजनेन साधा
रणेन षण्मुद्रा उच्यते॥ देवतानेन संतुष्टा सर्वसंमुखी भवेत्॥ अंगुष्ठौ निक्षिपेत्सपेमुद्रात्वा वाहिनीम
ता॥ उद्धिता उद्धितौ कुर्यात्संमुखी करणी भवेत्॥ प्रसृतांगुलिकौ हस्तौ मिथः स्थिष्टौ तु संमुखैः॥ कुर्यात्स्व
हृदये सैयं मुद्रा प्रार्थित संज्ञिता॥ इत्येवं सर्वदेवानां पूजने षट्प्रदर्शने॥ शिवपूजने लिंगमुद्रा उद्धितदक्षिणा
गुष्ठं वामांगुष्ठेन बंधयेत्॥ वामांगुलीर्दक्षिणाभि उंगुलीभिश्च वेष्टयेत्॥ लिंगमुद्रेयमारव्याता शिवसान्नि
ध्यकारिणी॥ श्रीकामः श्रीर्षिकुर्वितदा ज्यकामस्तु नेत्रयो॥ मुखे त्वन्नायकामस्तु श्रीवायं रोगशान्तिह
त्॥ हृदये सर्वकामी च ज्ञानार्थी नाभि मंडे॥ राज्यकामस्तु गुह्ये वैराट् कामस्तु पादयोः॥ रामपूजने सप्त

दशमुद्रासंमुखीकरणंतथा॥संकलीकरणाचैवमहामुद्रातथैवच॥शंखचक्रगदापद्मधनुर्कोस्तभगारुडः
 श्रीवत्सवनमालेचयोनिमुद्राप्रदर्शयेत्॥एताभिःसप्तदशभिर्मुद्राभिस्तुविचक्षणः॥योराममर्चयामित्येमादौ
 यत्ससुरेश्वरं॥द्राव्येदपि विप्रैर्द्रुततःपार्थिवमाप्नुयात्॥मुलाधाराद्वा दशांशं तानीतकुसुमांजलिः॥त्रि
 स्थानगततेजोभिर्विनीतःप्रतिमादिषु॥आवाहनीयमुद्रास्यादेवार्चनविधौमुने॥एषेवाधोमुखीचार्चनवि
 धौमुने॥अंगुष्ठगर्भिणीसैवमुद्रास्यात्संनिरोधिनी॥उत्तानमुखियुगलासंमुखीकरणीमता॥अग्रे
 वांगविन्यासःसंकलीकरणंभवेत्॥अन्योन्यांगुष्ठसंलग्नाविस्तारितकरद्वयी॥महामुद्रेमयाख्यातान्धन
 धिकसमापनी॥कनिष्ठानामिकामध्यात्तस्त्रांगुष्ठातदग्रतः॥गोपितांगुष्ठमूलेनसंन्धामुकुलीकृता॥
 करद्वयेनमुद्रास्याच्छंखारव्ययंसुराचने॥अन्योन्याभिमुखस्पर्शव्यत्ययेनतुवेष्टयेत्॥अंगुलीभिःप्रयत्ने
 नमंडलीकरणंमुने॥चक्रमुद्रेयमारख्यातागदामुद्राततःपरं॥अन्योन्याभिमुखस्पर्शव्यत्ययेनतुवेष्टयेत्॥
 संज्ञिता॥कनिष्ठेन्योन्यसंलग्नेमुखेहिरपरस्परं॥वामस्त्वर्जनीमध्येमध्यानामिकयोरपि॥वामानामि
 कसंस्पर्शातर्जनीमध्येगोपिता॥पर्यायेणानतांगुष्ठद्वयोर्कोस्तभलक्षणा॥कनिष्ठेन्योन्यसंलग्नाविप
 रीतंतुयोजिता॥अधस्तात्प्रापितांगुष्ठामुद्रागारुडसंज्ञिका॥तर्जन्यांगुष्ठमध्यस्थामध्यमानामिकाद्वयी॥

कनिष्ठानामिका मध्यतर्जनीभ्यां द्वौ कसः॥ योनिमुद्रा समाख्याता द्योतत्कारद्वयाश्रिताः॥ तर्जन्याकृष्टम
ध्योते स्थिरानामिका युग्मिका॥ मध्यस्थलस्थिता गुह्या येयं शस्तानुने च ये इति॥ इति मुद्रालक्षणं॥ अथोप
पचाराः पदार्थादर्शज्ञानमालायां॥ अष्टत्रिंशत्षोडशोपाचारकाः॥ तान्विष्णुज्यप्रवक्ष्यामिकेतैश्च
किं॥ अर्घ्यपाद्याचमने मधुपर्कमुपसृशं॥ स्नाने नीराजने वस्त्रे माचमं चोपवीतकं॥ पुनराचमनं फले च
दर्पणालोकने ततः॥ गंधपुष्पैर्धूपदीपैर्नैवेद्यं च ततः क्रमात्॥ पानीयं तोयमाचमं हस्तवासस्ततः परं॥ ह
स्तावासः करो हस्तेन॥ तांबूलमनुलेपं च दक्षिणांतपुनः पुनः॥ गीतं वाद्यं तथा नृत्यं स्तुतिं चैव प्रदक्षिणं॥ पुष्पा
जालिनमस्कारावष्टत्रिंशत्समीरिता॥ इत्यष्टत्रिंशत्॥ आसनं स्वागतं चार्घ्यपाद्यमाचमनीयकं॥ मधुप
र्कसंस्नानं वसनं भरणं निच॥ सुगंधसुमनोर्धूपो दीपमन्त्रेन तर्पणं॥ माल्यानुलेपनं चैव नमस्कार
विसर्जने॥ इति षोडश॥ अर्घ्यपाद्याचमनं वमधुपर्कं च मान्यपि॥ गंधादयो निवेद्यांता उपचारादत्र
क्रमादिति द्वादश॥ गंधपुष्पैर्धूपदीपैर्नैवेद्यं पंचमं स्मृतं॥ इति पंच॥ शारदातिलके षोडशोक्ताः तथा आ
सनस्नानवस्त्रभूषणानि परित्यज्य द्वादशमहाकपिलपंचरात्रे॥ गंधतैलमथादद्याद्देवस्याप्रतिमं

ततः॥ दूर्वातु विलुकांतं च श्यामाकं पाद्यपाद्यमेव वा॥ पाद्यागानि च चत्वारि कथितानि समासतः॥ कर्पूर
 मगुरुं पुष्पं द्रव्याण्या च मनीयके॥ सिद्धार्थमक्षतं चैव दूर्वाजिलकमेव च॥ पंचगंधफलपुष्पमष्टांगं त्व
 र्घ्यमुच्यते॥ स्नाने वस्त्रे तथा भक्ष्ये दद्यादा च मनीयकं॥ उर्ध्वर्त्तनमपि तत्रैव॥ रजनी सह देवी च शिरीषं ल
 क्ष्मणापि वा॥ सह भद्रा कुशाग्राणि उर्ध्वर्त्तनमिहाच्यते॥ मंत्रप्रकाशे॥ अक्षता गंधपुष्पाणि स्नापने तथा त्रयं॥
 तत्रैव॥ द्रव्याभावे प्रदातव्याः क्षालितास्तुंडुलाः शुभाः॥ अगस्त्यसंहितायां॥ तथा च मनपात्रे पि दद्याज्जा
 तीफलं मुने॥ लवंगमपिकं कोलं शस्तमा च मनीयके॥ उक्तद्रव्यालोभे तत्रांतरे॥ तंडुलान् प्रक्षिपेत्तेषु
 द्रव्याभावे तु तत्र मरुत्॥ प्रयोगे पारिजाते व्यासः॥ प्रतिमापटयंत्राणां नित्यस्नानेन कारयेत्॥ कारयेत्प
 र्वदिवसे यदा वामलधारणं॥ ज्ञानमालापां॥ नाक्षत्रैरर्चयेद्द्विष्टुन तुलस्य गणाधिपं॥ न दूर्वयाय
 जे देवी बिल्वपत्रैर्दिवाकरं॥ उन्नतमर्कपुष्पं च विष्णोर्वर्ज्यं सदा बुधैः॥ अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता इति
 पदार्थादर्थे उक्तत्वाद्यवानामेवायं प्रतिषेधो न तंडुलादीनां तत्रांतरे॥ महाभिषेके सर्वत्र शरवे नैव
 प्रकल्पयेत्॥ सर्वत्रैव प्रशस्तो ज्ञः शिवस्त्यर्चनं विनेति॥ विस्तरस्तत्तात्पर्यं कृते आचारमयू

स्वेद्रष्टव्यः॥ अथ व्रतोद्यापनानुक्तो विधिः॥ ॥ पृथ्वी चंद्रोदयेन हि पुराणे॥ कुर्यादुद्यापनं तस्य समाप्तौ यदुदीरि
ते॥ उद्यापनं विना यत्तु तद्व्रतं निष्फलं भवेत्॥ यत्र चोद्यापनं नोक्तं व्रतानुगुणतश्चरेत्॥ वितानुसारतो दद्यादनु
क्तोद्यापने व्रते॥ गां चैव कांचनीं दद्यात् व्रतस्य परिपूर्तये॥ समाप्ता उद्यापनविषयं॥ उक्तोद्यापने तु आहोम
ध्ये तथा चोक्ते व्रतस्योद्यापनं भवेदिति वचनाच्चित्तयत्रापि॥ अथ व्रतभगे संपूर्णताविधिर्हमाद्रौ भविष्ये॥
युधिष्ठिर उवाच॥ ॥ संपूर्णतामनुष्ठानं व्रतानां तु जनार्दन॥ कुरु प्रसादं गुह्यार्थमेतन्मे वक्तुमर्हसि॥ ॥ श्री
श्री कृष्ण उवाच॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो कुरु राज युधिष्ठिर॥ रहस्यानां रहस्यं ते कथयामि व्रतं तव॥ संपूर्
णता कृता यत्र तत्सम्यक्फलप्रदं॥ यच्चीर्णं नरनारीभिर्भवेत्संपूर्णकारकं॥ अवश्यं तत्र कर्तुं संपूर्णफ
लकांक्षिभिः॥ किंचिद्भग्नं प्रमादेन यद्व्रतं व्रतिनं स्थितं॥ तत्संपूर्णं भवेत्सर्वव्रतेनानेन पांडव॥ उपद्र
वै बहु विधैर्महामोहाच्च पांडव॥ यद्भग्नं किंचिद्देवस्या तद्व्रतं विघ्ननाशकं॥ तत्संपूर्णं भवेत्पार्थ सत्यं सत्य
नसंशयः॥ कांचनं रूपकं रूपं शिल्पिना तु घटापयेत्॥ भग्नं व्रतस्य यो देवः तस्य रूपं विनिर्मितं॥ व्रतं
स्त्रीपुंसयोर्वाथ प्रारब्धं यद्व्रतं किल॥ न वनिष्यादितं किंचिद्देवात्सर्वतया स्थितं॥ द्विभुजं पंकजाक्ष
ढं सौम्यं प्रहसिताननं॥ निष्यादितं शिल्पिताय तस्मिन्नेवादिने पुनः॥ तन्माने तु पुनः प्राप्ते ब्रह्म

णोविधिनागृहे ॥ स्नापयेत्पायसादध्नाद्युतसौद्रसांबुभिः ॥ गंधचंदनपुष्पैश्च पूजां कुर्यात्समाहितः ॥ तोयपूर्णस्य
 कुंभस्य मुखे विन्यस्येद्वतः ॥ क्षुपदीपाहते वस्त्रैरत्ने बाहूपरारकैः ॥ अर्घ्यं प्रदद्यात्तन्नाम्नामंत्रेणानेन पांडव ॥ कुपा
 सनस्य दानस्य प्रायश्चित्तं कृतं जले ॥ शरणं वः प्रपन्तास्मः कुरुष्वद्यदयां पुनः ॥ प्रसन्नाभवती तस्य भिन्नचर्यव्रत
 स्य ॥ कुरु प्रसादं संपूर्णं व्रतं संजायतां मम ॥ यश्छिद्रं तपूच्छिद्रं यश्छिद्रं यश्छिद्रं यश्छिद्रं ॥ तत्सर्वं तत्प्रसादेन संपूर्णं
 यतां मम ॥ पूर्वदक्षिणपश्चात्सु उत्तरे च बलिं हरेत् ॥ उपयधस्तात्सर्वेष्वोदिकपालेष्वेनमेनमः ॥ इदमर्घ्यमिदं
 पाद्यं तेभ्यस्तेष्वेनमेनमः ॥ पादौ च जानुनी चैव कटिं शीर्षकं वक्षसि ॥ कुक्षीं तु हृदयं पृष्ठं वाक्क्षुप्रविशारेक्षुहं ॥
 पूजयित्वा स्य देवस्य तत्तपश्चात्समापयेत् ॥ पूजतस्त्वयथा शक्त्या नमस्ते स्तु सुरोत्तम ॥ ऐहिकामुष्मिकी देवस्यैव सि
 धिं हि शास्वमे ॥ एवं ह्यमापयित्वा तु देवरूपविधानतः ॥ तन्मूर्तिविद्विजातिभ्यो विधिवत्प्रतिपादयेत् ॥ स्थित्वा पूर्वां मु
 खे विप्रो गृण्णीयाद्दर्शपाणिना ॥ विप्रहस्ते प्रयच्छेच्च दातां चैवोत्तरां मुखाः ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय सोपवासं प्रयत्नेन ॥
 इद्रव्रतं मयारवंडं कृतमासी पुरा द्विज ॥ तत्सर्वं पूर्णमिवास्तु तच्च मूर्तिप्रदानतः ॥ ब्राह्मणोऽपि प्रयच्छेत्तमंत्रेणानेन तद्रू
 तं ॥ वक्ष्यं पूर्णं मत्तः पूजाव्रतेनानेन ते पुरा ॥ संपूर्णस्यात्प्रसादेन तव पूर्णमनोरथाः ॥ ब्राह्मणाय प्रसाधते त
 न्नन्यते दिवौकसः ॥ सर्वदेवमया विप्रानतद्रूचनमन्यथा ॥ जालिधिः क्षारतानीताः पावकः सर्वभक्षतां ॥ सहस्र

नेत्रः शक्तोऽपि कृती विप्रैर्महात्मभिः ॥ ब्राह्मणानुवचनात् तस्माद्ब्रह्मत्वं हत्यादिनश्यति ॥ अश्वमेधफलं संप्रलभते नात्र
संशयः ॥ व्यासवाल्मीकिवचनात् तस्मात्साराशरवसिष्ठयोः ॥ गंगो गौतमधौ म्यात्रिवसिष्ठगिरस्तथा ॥ वचनान्नारदा
दीनां पूर्णो भवतु मे व्रतं ॥ एवं विधि विधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ दाता तत्संषेयं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं स्वयं ॥ ततः पं
चमहायज्ञान्निर्वपेद्देजनादिकं ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या व्रते मेतन्नरोत्तमः ॥ तस्य संपूर्णतायाति प्रसन्ने व्रतदेवते ॥ स
गता निया निमदमोहवशाद्गृहीत्वा जन्मान्तरे धृपि नरे पासमत्सरेण ॥ संपूर्ण पूजन परस्य पुरो भवति पर्व व्रतातिपरिपू
र्णफलप्रदानि ॥ अथ सर्वव्रतेषु सामान्यतः पूजाविधिः ॥ ॥ सहस्रं शीर्षेत्यावाहनं ॥ आगच्छ देवदेव शक्तेजोराशि
गजत्पते ॥ क्रियमाणा मया पूजा गृहाण सुरसत्तम ॥ पुरुष एवेत्यासनं ॥ मानारत्नसमायुक्तं कर्तस्व रविमखि ॥ आसुने
देवदेव शशीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ एतावानिति पाद्यं ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हतं ॥ तौ यमेतत्सुरवस्पर्शया
द्यार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ त्रिपादूर्ध्वत्यर्घ्यं ॥ नमस्तु देवदेवे नमस्तो भरणधर ॥ नमस्तु कमलाकांत अर्घ्ये नः प्रतिगृह्यतां ॥
तस्माद्विराळे त्याचमनीयं ॥ कपूर्व वासितं तौ यमं हाकिन्याः समाहृतं ॥ आचम्य तां जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तितः ॥ य
यत्पुर्वेणोति स्नानं ॥ गंगाचयमुनाचैव नर्मदाचस रस्वती ॥ तापी पयोक्षीरे वा च ताभ्याः स्नानार्थं माहृतं ॥ तं यज्ञमिति
वच्चा ॥ सर्वभूषाधिके देवलोके लज्जानि कारणे ॥ गयोपपादितं तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुःखसंश
लीमिति यज्ञोपवीतं ॥ दासो हरनमस्तेस्तु ॥ ब्राह्मणो भवसागरात् ॥ ब्रह्मसूत्रं सोत्तरीयं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ तस्माद्यज्ञात्स

सर्वकृत इति गंधः ॥ श्रीरवंडं चंदनं दिव्यं गंधाद्यं सुमनोहरं । विलेपनं सुरश्रेष्ठं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ तस्मादम्वा इति पुष्पं ॥
 माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया हतानि पूजार्थं पुष्पाणि प्रतिगृह्यतां ॥ तत्पुरुषमिति धूपं ॥ वनस्पतिर
 सोधूपो गंधाद्यं सुमनोहरं ॥ आश्रयः सर्वदेवानां धूपाय प्रतिगृह्यतां ॥ ब्राह्मणोस्येति दीपं ॥ अनाज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना
 योजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यं तिमिराग्रहं ॥ वंद्यमा इति नैवेद्यं ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसेऽर्घ्यं समन्वितं ॥
 भक्ष्यं भोज्यं समायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तव ॥ तेन मे सफला वाप्तिर्भवति जन्मनि जन्म
 नि ॥ नाभ्या आसीदिति तांबूलं ॥ पूगी फलं महद्दिव्यं नागल्लीदलेयुतं ॥ कर्पूरगदिसमायुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ स्त
 मास्यासन्निति दक्षिणं ॥ हिरण्यगर्भगर्भरुहे भवो जं विभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ वंद्यदिलो
 चधरिणी विद्युदग्निस्तथैव च ॥ तमेक सर्वज्योतीषि आर्तिक्यं प्रतिगृह्यतां ॥ इति निराजनं ॥ यज्ञेनेति पुष्पांजलिः ॥ नम
 स्ते पुडरीकाक्ष नमस्ते ह्यमरप्रिये ॥ नमस्ते कमलाकांता वासुदेव नमोऽस्तुते ॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्या समा
 नि च ॥ तानि तानि विनश्यंति प्रदक्षिणपदे पदे ॥ इति प्रदक्षिणा ॥ नमः सर्वहितार्थाय जगदाधारहेतवे ॥ साष्टांगाय प्रणा
 मस्तु प्रयत्नेन मया कृतं ॥ इति नमस्कारः ॥ इति सामान्यपूजाविधिः ॥ इति श्रीमीमांसकभट्टनीलकंठोत्तमजशंकर
 रक्तोत्तमप्रतापपरिभाषासमाप्तिमगमत् ॥ अथाहो प्रतिपद्व्रतानि ॥ माल्ये ॥ वर्जयित्वा मधोयस्तदधिश्रीरघुने
 हवे ॥ दद्याद्दद्यादिपात्रैः संपूज्य विप्रमिथुनं गोरीमं प्रियतामिति ॥

हेमाद्रौपाय॥ कर्जये चैत्रमासे तु यस्तु गंधानुलेपनं॥ शुक्तिगंधमृतं दद्याद्विप्राय श्वेतवाससी॥ मत्स्यातु दक्षिणां द
द्यात्सर्वकामार्थसिद्धये॥ गंधदानवस्त्रदानमंत्रो॥ चंद्रनावासमंदारसखेष्टदारकार्चितं॥ चंद्रनत्वं प्रसादान्मेसां द
नंदप्रदो भव॥ शरणं सर्वलोकानां लज्जयारक्षणपरं॥ सुवेषधारी त्वं यस्मादतः शान्तिप्रयच्छ मे॥ इति मंत्राभ्यां गंधचा
ससी दद्यात्॥ अथ चैत्रशुक्लप्रतिपदिसंवत्सराविधिब्राह्मे॥ अत्र प्रतिपत्सूर्योदयव्यापिनी प्राह्या॥ श्रीतगवानुवाच॥
चैत्रमासि जगद्ब्रह्मा ससर्ज प्रथमे हनि॥ शुक्लपक्षे समग्रं तु तदा स्येदिये सतीति ब्रूयात्॥ प्रवृत्ते मधुमासे तु प्रति
पद्यदिते बवा किति भविष्योत्तराञ्च॥ दिनद्वये तद्ध्याप्ता बव्याप्ता वा पूर्वैव॥ वत्सरादौ वसंतादौ बलिरज्येतथैव॥
पूर्वविधे कर्तव्या प्रतिपत्सर्वदा बुधैरिति बृधवसिष्ठावचनार्थिति बहवः॥ युक्तं तु दिनद्वये उदयसंबंधाभावे संवत्स
रारं भप्रयुक्तकार्यलोपप्रसक्ता विदं च चनं पूर्वयुता विधानं कं दिनद्वये तत्संबंधे तु संपूर्णत्वादेव पूर्वा प्राप्ते कदाका
र्यमित्येवैसा विरहात् पूर्वयुतत्वा विरहाच्च नैतद्वचनात् पूर्वति ब्राह्मे प्रवर्तयामास तथा कालस्य गणना मपि॥ य
हादब्दावृत्तून्मासात्पक्षात्संवत्सराधियान्॥ इदो सह भगवान् ब्रह्मा सर्वदेवसमागमे॥ ब्राह्म्यसभायां ब्रह्मा
पामनि दृश्यत नुततः॥ तथोक्तैस्तैर्नमस्यं तु स्तुवंतं त्र्याप्युपासते॥ ततस्तैरुत शुश्रूषा गत्वा चैव स्वमालयं॥
स्वानि स्वान्यथ कर्माणि ते नि युक्तास्तु चक्रैः॥ ब्राह्मी सभा कामरूपा विशेषणतदान्वा॥ धारयंत्य मलं

पमनिर्देश्यमनोहराः॥ ततः प्रहृति यो धर्मपूर्वः पूर्वतैः कृतः॥ अद्यापि गूढः सुतरां कर्तव्यो सोऽप्रयत्नतः॥ तत्र का
 र्यामहाशांति सर्वकल्मषनाशिनी॥ सर्वोत्पातप्रशमनी कल्लिङ्गः खनिनाशिनी॥ आयुः प्रदा पुष्टि करी धनसौ भा
 ग्यवीर्धिनी॥ मांगल्या च पवित्रा च लोकद्वयसुरवावहा॥ तस्यामादो च सं पूज्यो ब्रह्मा कमल संभवः॥ पाद्या ध्य
 पुष्पधूपैश्च वस्त्रालंकार भोजने॥ होमैर्वैत्य पहारैश्च तथा ब्राह्मणा तर्पणैः॥ ततः क्रमेण देवैः पूजा कार्या पु
 थक्कृष्टयक॥ कृत्वा कार नमस्कारैः कुर्यादक तिलादनेतैः॥ पुष्पधूपप्रदीपाद्यैर्भोजने च यथाक्रमं॥ मंत्रसं पूजनाय
 तु बहुरूपं परिस्पृशेत्॥ मंत्रमिति जाते वक्तव्यं न च नंबडूरूपं मंत्रं नाना रूपात् मंत्रान् परिगृहीयादित्यर्थः॥ ततः ॐ
 नामो ब्रह्मणा इत्यादिविल्लवे परमात्मने नम इत्येवमंत्रवाक्यं वृद्धोपाते देवता शब्दार्थश्चतुर्थ्यं ताः प्रणवा द्यो नमो
 ताः मंत्रत्वेन ग्राह्यः॥ ॐ नमो ब्रह्मणे तुभ्यं कामाय च महात्मने॥ नमस्ते रक्त निमेषाय त्रुटये च नमो रक्त ते॥ त्ववाय च
 नमस्ते नमस्ते तत्क्षणाय च॥ नमो नमस्ते काष्ठायै कालायै ते नमो नमः॥ नाडिको ये सुसस्माये भुहर्तये
 नमो नमः॥ नमो निशाभ्यः पुण्ये च दिवसेभ्यश्च नित्यशः॥ पक्षाभ्यां चाथ मासेभ्यश्च तुभ्यः षड्य एव च॥ अयना
 भ्यां च पंचम्यो वत्सरेभ्यश्च सर्वदा॥ नमस्तेत्ययुगादिष्योग्रहेभ्य नमो नमः॥ राशिभ्यः करपोभ्यश्च व्यतीपातेभ्य
 एव च॥ प्रतिवर्षाधिपेभ्यश्च विज्ञातेभ्यो नमः सदा॥ नमो रक्त कुल नागे सानुयात्रेभ्य एव च॥ सानुयात्रेभ्यः सा

नुचरेभ्यः॥ नमश्चतुर्दशभित्तं सरयेभ्यो नमो नमः॥ पंचाशतेन योनित्यं दक्षकन्याय एव च॥ नमो देवैः सप्तद्रोणैः
जयायै वायु सर्वदा॥ ऋशस्त्राय नमस्तत्त्वसर्वस्वजनकाय च॥ नमस्ते ब्रह्मपुत्राय पत्नीभिः सहिताय च॥ नमो बुधैः
तथा बुधैः निद्रायै धनदाय च॥ नलकूबरयक्षाय गुह्यकः स्वामिने नमः॥ नमो स्तत्रारवपद्माभ्यां निधिभ्यां म
थ नित्यशः॥ मद्राकाल्ये नमो नित्यं सुरभ्यो नमो नमः॥ वेदे वेदांगवेदांतविद्यासंछेभ्य एव च॥ नागाय ह्यसुव
र्णभ्यो नमो स्तत्र गुरुडाय च॥ सप्तभ्यश्च समुद्रभ्यसागरेभ्यश्च सर्वदा॥ उत्तरेभ्यः कुरुभ्यश्च नमो हैरण्यता
य च॥ मद्राश्च केतुमालायां नमः सर्वत्र सर्वदा॥ इक्ष्वाकुताय च नमो हरिवर्षाय वैवहि॥ नमः किंपुरुषेभ्यश्च मर
ताय नमो नमः॥ नमो भारतभेदेभ्यो नवभ्यश्चाथ सर्वदा॥ पातालेभ्यश्च सप्तभ्यो नरकेभ्यो नमो नमः॥ काला
ग्निरुद्रशैवाभ्यां हरये क्रौडरूपिणे॥ सप्तभ्यस्त्वलोकेभ्यो महाभूतेभ्य एव च॥ नमस्ते बुधये चैव नमः प्रकृत
ये तथा॥ पुरुषायाः सिमानाय नमो स्त्वव्यक्तमूर्तये॥ हिमवत्प्रमुखेभ्यः पर्वतेभ्यो नमस्त्वथा॥ पौराणिभ्यश्च गंगा
भ्यः सप्तभ्यश्च नमो नमः॥ नमो स्वाद्यमुनिभ्यश्च सप्तभ्यश्चाथ सर्वदा॥ नमो स्तत्र पुष्पादिभ्यः तीर्थेभ्यश्च पु
नः पुनः॥ निम्नगाभ्यो नमो नित्यं वितस्ताद्याभ्य एव च॥ चतुर्दशेभ्यो दीर्घेभ्यो धारिणीभ्यो नमो नमः॥ नमो धा
त्रे विधात्रेभ्यः ऋदोभ्यश्च नमो नमः॥ सुरभ्यैरावणाभ्यां च नमो भूयो नमो नमः॥ नमस्तथोऽथैश्वरसेधवाय

नमोनमः॥ नमोस्तु धन्वंतरये शस्त्राभ्यां नमः सदा॥ विनायककुमाराभ्यां विघ्नेभ्यश्च नमः सदा॥ शारवाय च वि
शारवाय नैगमेयाय च नमः॥ नमस्कंदग्रहेभ्यश्च स्कंदमातृभ्य एव च॥ जरायु रोगपतयेभ्यश्च प्रहरपाय च॥ क
विभ्यो वालिखिल्येभ्यः केशवाय नमः सदा॥ अगस्तये नारदाय व्यासादिभ्यो नमोनमः॥ अश्वरेभ्यः सोमपे
त्यः देवेभ्यश्च नमोनमः॥ असोमपेभ्यश्च नमस्तु पितृभ्यो नमः सदा॥ अदितेभ्यो नमोनित्यं द्वादशाभ्यश्च स
र्वशः॥ एकादशेभ्यो रुद्रेभ्यस्तपस्विभ्यो नमोनमः॥ नमो नासत्य दस्त्राभ्यां भिभ्यो नित्यं मेव हि॥ साध्येभ्यो
द्वादशेभ्यश्च पौराणेभ्यो नमः सदा॥ एकोनपंचाशते च मरुद्भ्यश्च नमः सदा॥ शिल्पाचार्याय देवाय नमस्तौ वि
श्वकर्मणे॥ अहभ्यो लोकपालेभ्यः सानुगेभ्यश्च सर्वदा॥ आत्युद्योभ्यो वाहनेभ्यो चर्मभ्यश्च नमः सदा॥
आसनेभ्यो दुंदुभीभ्यो देवेभ्यश्च नमः सदा॥ दैत्यराक्षसगंधर्षपिशाचेभ्यश्च नित्यं शः॥ पितृभ्यः सप्तमे
देभ्यः प्रतेभ्यश्च नमोनमः॥ सुसूक्ष्मेभ्यश्च देवेभ्यो प्राक्गम्येभ्यश्च एव च॥ नमस्तै बहुरूपाय विश्वे परमात्म
ने॥ अथ किं बहुनोक्तेन मंत्रेणानेन चार्चयेत्॥ प्राङ्मुखो ह्यङ्मुखो विप्रान् देवानुद्दिश पूर्ववत्॥ अथ वा किमत्र
विस्तारेण ब्राह्मणेने च देवतोद्देशेन पूजयेदित्यर्थः॥ पूर्ववत् मंत्रोक्तक्रमेण अर्घ्यं पुष्पैश्च धूपैश्च वस्त्रै
र्माल्यैः सद्दृष्टं करोमां च हृष्टरोमासनं च येदित्यर्थः॥ धनधान्यादि विभवेर्दक्षिणाभिश्च सर्वदा॥ इति हा

सपुराणानां प्रसूतं श्रद्धां ज्योत्तमां ॥ कालज्ञानं वेददेवज्ञानं मृत्यान् संवेधि बांधवान् ॥ अनेनैव तु मंत्रेण स्वाहोने
न पृथक् पृथक् ॥ यविष्ठायाग्रहे होमः कर्तव्यः सर्वतृप्तये ॥ वेदविष्णुषीदत्वास्त्रोते प्राधानिके सती ॥ यविष्ठाभ्र
यश्रेष्ठाय वेदवित् वेदोक्तविधिज्ञः मदनरत्ने तु वेदवत् इति यष्टित्वा वेदोक्तविधिनेति व्याख्यातं ॥ चक्षुषी आज्यमा
गो ॥ प्राधानिके स्त्रोते प्रधान होमारंभे ॥ होमारंभे ततः कुर्यात् मंगलालंभनंतरः ॥ मदनरत्ने ॥ शालाशोभा
ततः कार्या मंगलालंभनंतत इति पाठः ॥ भोजयित्वा द्विजान् सर्वान्सुहृत्संवेधि बांधवान् ॥ विशेषेण च प्रोक्तव्यं
कार्यं अपि महोत्सवः ॥ नवसंवत्सरारंभः सर्वसिद्धिप्रवर्तकः ॥ इति संवत्सरारंभविधिः ॥ ॥ अथात्रैव विस्तृतं
मोक्षोक्तमारोग्यप्रतिष्ठितं ॥ पुष्करजवाच ॥ संवत्सरावसाने तु पंच दश्यामुपोषितः ॥ प्रातः प्रतिपदि स्नातः कु
र्याद्रतमानन्यधी ॥ पूजयेद्भास्करं देवं वर्णकैः कमलेक्षते ॥ वर्णकै रक्तश्चेत् नीलपीतादिभिः ॥ शुक्ले न गंधमा
ल्येन चंदनेन सितेन च ॥ तथा कुंदुरुधमेन भार्गव कुंदुरुसलकीनिर्यासः ॥ अष्टपैः सैकैर्देहापरमान्नेन प्र
रिषा ॥ सैकैः शर्कराविकैः ॥ ओदनेन च शुक्लेन सतालवणसर्पिषा ॥ सतालमेन च क्षीरेण च फलेः शुक्ले
र्वहि ब्राह्मणातपणे ॥ पूजयित्वा जगधाम दिनभागे चतुर्थके ॥ आहारं प्रथमं कुर्यात्सिद्धं तं मनुजोत्तमं ॥ स
र्वमनुजं श्रेष्ठं तद्दीनं विवर्जयेत् ॥ उक्ता च सकृद्देवान् नमाहारं सभाचरेत् ॥ पानीयपानं कुर्यात्तिब्राह्म

पानुमुते पुनः॥ प्रथममाहारं प्रथमग्रासे॥ सर्वं प्रथमं प्रथमं चाहारं॥ एकमेव ग्रासं भक्षयित्वा शिष्टमन्नं त्यजेत्॥
 ब्राह्मणानुमत्या पुनराहारमवशिष्टान्नमोजनं॥ पुनः पानीयपानं च कुर्यादित्यर्थः॥ ब्राह्मणानुमत्या भुजानोपि
 यतहीनं न भुंजीत॥ घृतहीनं चिक्नयेदिति निषेधात्॥ संवत्सरमिदं कृतारुतः॥ साक्षाद्भानंदेवतस्मिन्नहनिमा
 र्गि॥ संवत्सरं वत्सरं शुक्लं प्रतिपत्तु॥ त्रयोदशमिति लिङ्गदर्शनात्॥ सवस्त्रं सहिरं पयं च ततो दद्याद्विजायते॥
 पूजने पूजोपकरणं प्रतिमादि॥ ब्रतेनानेन धर्मज्ञेन रोगमेव व्यपोहति॥ आरोग्यमाप्नोति गतिं तथा व्यायसस्त
 थाग्नेविपुलाश्च भोगान्॥ ब्रतेन सम्यक् पुरुषोऽथ नारी संपूजयेद्यत्कृत्वा तत्प्रधानं॥ जगत्प्रधानं सूर्यः॥ आरो
 ग्यपतिपद्भुतं॥ अथास्यामेवोक्तं विद्याप्रतिपद्भुतं॥ मदनरत्ने विष्णुधर्मे॥ मार्कंडेय उवाच॥ अष्टपत्रं तु कमलं
 विन्यसेद्दण्डकैः शुभैः॥ ब्राह्मणो कर्णिकायां तु न्यस्य संपूजयेद्दिशुः॥ ऋग्वेदं पूर्वपचेत्तु यजुर्वेदं तु दक्षिणे॥ पश्चि
 मे सामवेदं तु उदग्वाथ वेदां तथा॥ आग्नेया च तथा गानि धर्मशास्त्राणि निऋते॥ पुराणां चैव वायव्ये ऐशा
 न्या न्यायविस्तारात्॥ एवं विन्यस्य धर्मज्ञः सोमवासस्तु पूजयेत्॥ चैत्रशुक्लं तथारक्ष्य सोमवासो जितेन्द्रियः॥
 सदा प्रतिपदं प्राप्य शुक्लपक्षस्य पांडव॥ संवत्सरं महाराज शुक्लं गंधानुलेपनैः॥ मूरिणा परमान्नेन धूपदी
 पैरक्षतैश्च॥ संवत्सरं ते गोदद्याद्दृते वीर्येन रोत्तम॥ इदं ब्रतं यस्तु करोति राजसूयं स वैदित्वाद्भुवि धर्मनिष्ठः॥

कृत्वा द्वादशवत्सराणि विरिचिलोकः पुरुषः प्रयाति ॥ इति विद्या प्रतिपद्यते ॥ अथात्रैव भविष्योक्तं तिलकव्र-
तं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ वसन्ते किंशुकाशोकश्रेणभिते प्रातिपतिदिशि ॥ शुक्लातरयां प्रकुर्वीत स्नानं नियममास्ति
तः ॥ नारी नरो वारजिं द्वसंतं पितृदेवताः ॥ नद्यास्तीरे तडागो वा गृहं यात दलभतः ॥ पिष्टात केन विलिखे
इत्सरं पुरुषा कृतिः ॥ पिष्टात कोपदवासको गंधचूर्णद्विव्यविशेषः ॥ ततः श्वेदनेन पूरणं पुष्पधूपादिना चर्ये-
त् ॥ मासर्तुनामभिः पश्वानमस्कारांतयो जितैः ॥ मासर्तुनामभिः चैत्रवसंतादिनामभिः ॥ पूजयेद्वात्सरा-
विद्वान्मंत्रैर्वेदोदितैः शुभैः ॥ संवत्सरोसीति पठन्मंत्रं वेदोदितं द्विजः ॥ नमस्कारेणामंत्रेण शूद्रोऽपीत्युपपू-
जयेत् ॥ शूद्रोऽपीत्यनेन तस्त्रीणां परिग्रहः ॥ तासां विशेषविध्यं भवे वेदिकमंत्रानधिकारात् संवत्सरोऽपि प-
रिवत्सरोऽस्तीत्यादियजुर्वेदप्रसिद्धो मंत्रः ॥ नमस्कारेणामंत्रेण संवत्सराय नम इत्यादिना ॥ एवमभ्यर्चय-
त्सोमिः पश्चात्तमभिः वेष्टयेत् ॥ कालेनैव मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ॥ ततस्तं पूजयेत्पुनरुत्थित्वा
कृतं जलिः ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन वर्षक्षेममिहास्ते मे संवत्सरोपसर्गो मे विलयं यावदेषतः ॥ एवमुक्त्वा य-
थाशक्त्या दत्त्वा विप्राय दक्षिणां ॥ ललाटपदे तिलकं कुर्याच्चंदनपंकजं ॥ ततः प्रभृत्यनुदितं तिलकालं
कृतं मुखं ॥ धार्य संवत्सराय वच्छिन्नं वनप्रस्तलं ॥ एवं नरो वानारी वा व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ सदैव पुरुष

व्याघ्रभोगान् सुविनमत्स्यसौ ॥ भक्तप्रेतपिशवाये दुर्वारो वैरिपो ग्रहाः ॥ निरर्थका भवत्येते तिलकं वीक्ष्य तद
 क्षणात् ॥ निरर्थकाः प्रयोजनशून्या अनिष्टकरणे असमर्था मित्यर्थः ॥ अत्र वक्ष्यते प्रतिपत्तिश्च ॥ शुक्ला तस्या
 प्रकुर्वीतेति वसंतशुक्लप्रतिपल्लवा ॥ तदा व्रतमिदं चैत्रगृहीतं द्विजसंनिधौ ॥ संवत्सरं पूजयित्वा ध्यात्वा ह
 द्विजनादिना ॥ हस्तमाशेषुकामो वासमागच्छतु पुःपुरा ॥ प्रयाति प्रियकृत्वस्य दृष्ट्वा तु तिलकं नरः ॥ सपत्नी ह
 र्पप्रहरावशीकृतमहीतला ॥ भर्तुहृष्टा प्रहृष्टा सा सुरवमासे निराकुला ॥ यावत्करेणाभिभूतो भर्ता पुत्र
 स वेदनः ॥ शिरोर्तिना संप्रयातः सुहृदो सुखदायकः ॥ शिरोर्तिना प्रयातः शिरोवेदनप्रयातः शिरोवेदनायु
 क्तः ॥ धर्मराजपुरा प्राप्ता सर्वभूता महारका ॥ तस्मिन्क्षणे महाराजधर्मराजस्य किंकराः ॥ पार्श्वस्थिता वि
 त्रलेखा तिलकालंकृताननं ॥ दृष्ट्वा प्रनष्ट संकल्पपरावृत्य गताः पुनः ॥ गतेषु ते धुचनृपः पुत्रेण सह भारत ॥
 नीरुजो बभूवुजो भोगान् पूर्वकर्माजितान् शुभान् ॥ अकूरेण स मारयानं मम पूर्वयुधिष्ठिर ॥ एतन्त्रिलोक
 तिलकारव्यविष्षपांचपुण्यव्रतं सकल दुष्टहरं परं च ॥ इत्थं समाचरति यः सुमुखं निहत्य मर्त्युः प्रयाति पद
 मव्युतमिदुमौले ॥ इति तिलकव्रतं ॥ ॥ अथ श्रावणशुद्धप्रतिपदादि सोमवारमारण्यवारत्राहरोद
 कव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ हृषीकेश भयाकारि व्रतं दानान्यनेकथा ॥ श्रोतुमिच्छामि देवेश व्रतं संप

तिदायकं॥ येन व्रतेन देवेश पुनराज्यं लभे मेहे॥ तथा व्रतं तु मे ब्रूहि या दवानां कृपाकर॥ श्रीभगवानुवाच॥
वदामि शुभं पार्थ लक्ष्मीं वृद्धिप्रदायकं॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां निदानं परमं व्रतं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ के
न चादौ पुराचीर्णं मृत्युं केन प्रकाशितं॥ विधिना केन कर्तव्यं तत्सर्वं ब्रूहि केनैव॥ श्रीभगवानुवाच॥ अ
सीत्सौम्यपरो राजा सोमो नामेति विश्रुतः॥ अत्र धर्मेति कुशलप्रजापालनतत्परः॥ तस्य राज्यं प्रजाः
सौम्या सर्वधर्मपरायणाः॥ तस्य राज्यस्तु चागत्यः सोऽपि सौम्यः शुभाबहः॥ तस्मिं सरस्तु सौम्यं च सदा
सौम्यं बुनाल्लुतं॥ आप्तुस्तोमेश्वरो देवो लोकानां पालनाय च॥ तत्राभवत्सोमश्चर्मो ब्राह्मणो वेदपरायणः॥
वेदाय विष्ठास्त्रविष्ठाशुधाचारोति दुर्लभः॥ तस्य भार्यं शुभाचारपुराधी चारुभाषिणी॥ मर्त्यशुभ्रूष
णारता कल्याणी प्रियवादिनी॥ सा करोच्च कुरुं बार्थ कृपायज्ञं दिनेदिने॥ न लभ्यते धिकं तेन धनं धान्यं
तथैव च॥ अतीव रवेदरिव नस्तु विवार्य च पुनः पुनः॥ किं करोमि कुगुह्यमिह स भार्यो हं महीतले॥ केन
कर्मविपाकेन ईदृशं लभते फलं॥ अथ वार्थं करं धर्मदेव प्रजाधिकं शुभं॥ स सोमेशं करोद्भक्तिं दे
न्यनाशाय पार्थिव॥ कदाचित् रवेदरिव नोसौ प्रजगाम सरोवरं॥ आप्तुस्तोमेशः प्रत्यक्षः स्तस्मि
न्सौम्यसरोवरे॥ दृष्ट्वा ब्राह्मणरूपं पश्यन् पयापया पुनः॥ तेन स दुर्लभो दृष्टः सोमश्चर्मो द्विजोत्तमः॥

किमर्थं कियते दुरवत्त्वयाथाचरणेन च ॥ किंचिदत्तनास्ति पूर्वतदर्थं भीदशी फले ॥ तरयत इव च न श्रुत्वा
 ब्राह्मणस्त्विदं भूव्रीह ॥ सोमो विप्रवरश्चेष्टु व्रतमेकं वादो मिते ॥ तेनादिष्टं व्रतं चेदं पूर्णसंपत्तिदा
 यकं ॥ सोमशर्म उवाच ॥ सोमो ब्राह्मणशार्दूल व्रतं तद्वदमे प्रभो ॥ यस्यानुष्ठानमात्रेण लक्ष्मी वृद्धि
 प्रजायते ॥ कस्मिन्मासे च कर्तव्यं चतुर्दश्यातु कार्तिके ॥ व्रतारं भेतु कर्तव्यो नियमस्तु विचक्षणैः ॥
 अद्यारभ्य व्रतं केन कस्य देवस्य पूजनं ॥ कैस्तु पुण्यैः प्रकर्तव्या पूजाचारतया शुभा ॥ नैवेद्यं कीदृशं
 देयं आर्घ्यं कैस्तु फलं लभेत ॥ यदि तुष्टोसि विप्रे दत्तं सर्वं ब्रूहि मे प्रभो ॥ ब्राह्मण उवाच ॥ साधुत्वा
 या विप्रष्टुं व्रतं वृद्धि प्रदायकं ॥ विधानं तस्य वक्ष्यामि सर्वसिद्धि प्रदायकं ॥ श्रावणे च सिते पक्षे प्रथ
 मे सोमवासरे ॥ प्रकर्तव्यं व्रतं विप्रशुभं नियमपूर्वकं ॥ बिल्वदलैस्तु कर्तव्यं चतुर्दश्यातु कार्तिके ॥ व्र
 तारं भेतु कर्तव्यो नियमस्तु विचक्षणैः ॥ अद्यारभ्य व्रतं देवरोचकारव्यमने हर ॥ करोमि परयाप्ततया
 पाहि मां जगतां गुरो ॥ दिने दिने प्रकर्तव्या पूजा देवस्य शूलिनः ॥ कथं विना न भोक्तव्यं प्रत्यहं च
 पुनः पुनः ॥ उपोषणं चतुर्दश्यां कर्तव्यं विधिपूर्वकं ॥ श्रुचि मूर्त्वा दिने तस्मिं कर्तव्यं रोटकं व्रते ॥

दत्तायफलमाप्नोति तेन तत्फलमाप्नुयात् ॥ अनेनैव विधानेन तत्कार्यं कृतं सिद्धये ॥ पंचवर्षं तु कर्तव्यं मतु
 लं धनमीप्सुभिः ॥ पश्चाद्दद्यापनं कुर्याद्राटकारं व्रतस्य च ॥ उद्यापने तु कर्तव्यो हेमरोषोत्तुरो रको ॥ ॥
 इति शिवपुराणे बिल्वारोटकव्रतं ॥ अथ कार्तिक द्वितीयाय मद्दितीया सा चापराह्व्यापिनी ॥ ऊर्ज
 शुक्ल द्वितीयायामपराह्वे च ये व्रतं ॥ स्नानं कृत्वा भानुज न्यायमलोकं न पश्यति ॥ ऊर्ज शुक्ल द्वितीयाया
 पूजितस्तर्पितो यमः ॥ वेष्टितः केन रेहृष्टैः सस्मै यच्छति वाञ्छितं ॥ मितिस्कादात् ॥ दिनद्वये उपराह्व्या सा
 वव्याप्तौ वावपु रेव युग्मानीति युग्मवाक्यात् ॥ प्राविणे कलुषा नो मंते तथा भाद्रे च निर्मला ॥ आश्विने प्रेत
 हिमाद्रौ भविष्ये ॥ प्रथमाश्रावणो मासितथा भाद्रपदपरा ॥ तृतीयाश्वयुजे मासि चतुर्थे कार्तिके मवेत ॥ अ
 वणे कलुषा नाम तं तथा भाद्रे च निर्मला ॥ आश्विने प्रेतसंचार कार्तिके युग्मतामतेति ॥ चतस्र द्वितीया उपक्र
 म्य प्रथमायां प्राथमि द्वितीयायां सरस्वती पूजा तृतीयायां आश्वे कर्तव्यत्वेन स्तवयित्वा चतुर्थ्यां मर्या कर्त
 व्यमुक्तं ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु द्वितीयायां युधिष्ठिर ॥ यमो यमुनया पूर्वमाजितः स्वर्गहे चितः ॥ अतो य
 मद्दितीयेयं त्रिषु लोकेषु विभक्ता ॥ तस्या निजगृहे पार्थिवोक्तव्यमिती नरे ॥ यत्नेन मग्निनी हस्तां
 भोक्तव्यं पुष्टिवर्धनं ॥ दानानि च प्रदेयानि मग्निनीभ्यो विशेषतः ॥ सुवर्णालंकारवस्त्राब्ज पूजास्त

त्कारभोजनैः ॥ सवाभगिन्या संपूज्य अभावे प्रतिपन्नकाः ॥ तत्र स्थाने मता ॥ पितृव्यमग्निनी हस्ता प्रथमायां
 युधिष्ठिर ॥ पितृव्यमग्निनी पितृव्यसंबंधेन मग्निनी पितृव्यकन्येत्यर्थः ॥ मातुलस्य सुता हस्ता तृतीयायां
 यथानृप ॥ पितुर्मातुस्वसुश्चैव तृतीयायां तयोः करात् ॥ भक्तव्यं सहतायाश्च भगिन्या हस्ततः परा ॥ सर्वा
 सुभगिनी हस्तात् भोक्तव्यं बलवर्धनं ॥ धनयशस्यमायुधं सर्वं कामार्थदायकं ॥ तस्यातिथो यमुनया यमरा
 जदेव स भोजितो निजकरात् स्वस्तौ द्वे देवा ॥ तस्यास्वसा करतलादिहयो भुक्तिप्राप्नोति रत्नधनधान्यमनुत्त
 मंसः ॥ इति हेमाद्रौ भविष्येयमद्दितीयविधिः ॥ अत्रैव भ्रातृ द्वितीया विधिः तिथितत्वे स्कादे ॥ यातु भोजयते ना
 री भ्रातर युग्मके तिथौ ॥ अर्चयेच्चापिता बूलैर्न सौ वै धव्यमाप्नुयात् ॥ भ्रातुरायुः क्षयो नूनं न भवेत्तत्र कर्हि चि
 त् ॥ यमचित्रगुप्तं च यमद्वितांश्च पूजयेत् ॥ अर्घ्याश्चात्र प्रदत्तव्यायमाय सहजद्वयैः ॥ भ्रातृव्यमग्निनीभिः
 अर्घ्यमंत्रस्तु ॥ एह्यहि मातुर्जयात्रा हस्ताय मां कालोक परामरेश ॥ भ्रातृ द्वितीया कृतदेव पूजा गृहाण
 चार्घ्यं भगव नमस्ते ॥ धर्मराज नमस्तुभ्यं नमस्तयमुनाय जा ॥ त्राहि मां किं करे सार्धं सूर्य पुत्र नमोस्तु ते
 लेंगे ॥ कार्तिके तु द्वितीयायां शुक्लाया भ्रातृ पूजनं ॥ यान कुर्याद्दिनश्यंति भ्रातरः सप्तजन्मसु ॥ पादौ उ
 त्तरवडे ॥ भद्रं भगिनि भो मातस्त्वद्वि सरसीरुहे ॥ श्रेयसे धनमस्तुभ्यं आगतोऽनुभावह ॥ शिवालया

वो

मृदुवाक्यं ततश्च त्वा सत्वरं क्रियते तदा ॥ अद्य ज्ञात मती ज्ञात स्वया धन्या स्मि मानद ॥ भोक्तव्यं ते च मद्देहे
 स्वायुधे मम मानद ॥ कार्तिके शुक्ल पक्षे तु द्वितीयायां महोदरः ॥ यमोयमुनया पूर्व भोजितः स्वर्गं चितः ॥ अस्मि
 न्दिने यमेनात्र नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ अपविष्टा कर्मपाशो र्वेष्टया ये पचति हि ॥ पोष्यो विप्रमुख्या स्वे मुक्ता क
 र्मनिबन्धनात् ॥ तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रसुखवहः ॥ तस्मावेधोत्र मद्देहे भोजनं कुरु कार्तिके ॥ आशिषः प्र
 तिगृह्णास्यानमस्कृत्य ततो चयेत् ॥ सर्वा भगिन्या संपूजा ज्येष्ठ शुभयत स्मृत ॥ वस्त्रादिना नमस्कृत्य निज विता
 नुसारतः ॥ ज्ञातुरास्युष्य वृध्यर्थं भगिनी भिर्य मस्यैव ॥ पूजनीया प्रयत्नेन प्रतिमाश्च विधानतः ॥ मार्कंडेयो बलि
 व्या सो हनुमोऽपि विभीषणः ॥ कंदोऽपि परशुरामश्च अष्टौ ते विरजीविनः ॥ मार्कंडेय महाभाग सप्त कल्प
 तजीविता ॥ विरजीवी न्यथा त्वं हितथा मे ज्ञातरं कुर्व ॥ इति ज्ञातृ द्वितीया विधिः ॥ इति श्रीमदनीलकंठ
 त्मजमद्वंशकारकृतो व्रतार्क द्वितीय व्रतानि ॥ अथ तृतीया व्रतानि ॥ चैत्र शुक्ल तृतीयायां सोभाग्यश
 न व्रतं ॥ मातुल्य ॥ मत्स्य उवाच ॥ वसंत माघ तृतीयायां जनप्रियं सोभाग्याय सदा स्त्रीभिः पुत्रैः शुभैः शुक्ल
 सस्य सर्वो ह्येति लै स्नानं समर्चयेत् ॥ तस्मिन्महानि सा देवी किल विश्वत्मना सती ॥ पाणिग्रहण्यै के मंत्रा
 राख्ण्वा वरवर्णिनी ॥ तया सहैव देवेशं तृतीयायां समर्चयेत् ॥ फलेर्नानाविधैर्धूपैर्द्वैर्न चैद्यसंयुतैः ॥

२३

चतुर्दश्यां निराहारं स्तुत्वा चैव परे हनि ॥ भोक्ष्यामि पार्वती नाथ सर्वसिद्धिप्रदायक ॥ उपोषाण मंत्रः ॥ कृता माध्याह्नि
 कं कर्म नित्यं पूजादिकं तथा ॥ तस्या रात्रौ तु कर्तव्या पूजा देवस्य भूलिनः ॥ पुष्पैश्च तत्प्रदेष्टुं कर्तव्यं पुष्पमंडपं ॥ पू
 ज्यस्तत्र शिवा देवो धर्मकामार्थसिद्धये ॥ श्रीरादिस्तपनं कुर्याच्च दनादिविलेपनं ॥ कृष्णामृतसकर्षं मृगनाभिवि
 मिश्रितं ॥ पुष्पैर्नानाविधैरभ्यर्च्य पूज्यो देव महेश्वरः ॥ धनं मेन कर्तव्या पूजा देवस्य भूलिनः ॥ बिल्वपत्रैः सर्वदेवैः
 तुलसीपत्रैः स्तथा ॥ नीलोत्पलैश्चारुतरैः कर्तव्या पुण्यवर्धनी ॥ कल्हारकमलैश्चैव कुमुदैश्च शिरोभूषणैः
 चंपकैर्मालतीपुष्पैः कुवैदं शुभा वहे ॥ मंदारैर्कपुष्पैश्च पूजावाच्यैः शिवप्रियैः ॥ अन्यैर्नानाविधैः पुष्पै
 र्गुणैः कालेनैव भूष्यैः ॥ धूपैर्नानाविधैः पार्थ पुण्यवर्धन सायकैः ॥ दीपस्तोत्रप्रकर्तव्या घृतपूर्णमनोरमाः ॥
 लहपयैस्तथा भाज्यैः स्वादुभिश्च शिवप्रियैः ॥ अन्यैर्नानाविधैरभ्यर्च्य तथा विप्रवरैः स्तुतं ॥ नैवेद्यं तत्प्रक
 र्तव्यं रोटुकानां विशेषतः ॥ कर्तव्यं रोटुकाः पंचपुष्पाहारमानतः ॥ दातुं विप्राय दातव्यो ह्यप्यां च भोजनं शुभं ॥
 यको देवो यदा तव्यो नैवेद्यार्थं सदा बुधैः ॥ महेशाय च दातव्यं तांबूलं सुमनोहरं ॥ अर्घ्यदानं प्रकर्तव्यं धनसं
 पत्तिदायकं ॥ पोषा फलनारिकेरं जीरबीजपूरकं ॥ रक्तरंजीतं शुभाद्रासा मातुल्यमनोहरं ॥ आरवाट
 निचदाडिबं नागारानि शुभा वहे ॥ कर्कटी च शुभा प्रोक्ता अर्घ्यदाने मनोहरी ॥ अन्यैर्नानाविधैः पार्थ कृत
 काले द्रवैः शुभैः ॥ यः करोत्यर्घ्यदानं च तस्य पुण्यं वदाम्यहं ॥ ईला च सारं रयुं कं रत्नं चान्ये मनोरमैः

का

एवंसंवत्सरयावत्तृतीयायांसहस्रमुने॥ प्राशनेदानमंत्रेचविशेषोयनिबोधमे॥ गोभेगोदकमथोस्थोचेशारेव
गोमयेपुनः॥ ज्येष्ठमहर्कुसुमविल्वपत्रशुचोस्मृतं॥ श्रावणोदधिसप्राशयनमस्येचकुशोदकं॥ क्षीर
माश्वयुजेमासिकार्तिकेष्टषड्यजं॥ मार्गशीर्षेतुगोमूत्रपोषेसोप्राशयेतदधुने॥ माघेकस्तितिलास्त
इत्येचगव्यंचफलाने॥ ललिताविजयाभद्राभवानीकुमुदाशिवा॥ वासुदेवीतथागोरीमंगलाकमलास
ती॥ उमायदानकालेतुप्रीतायामिबिकीर्तयेत्॥ महिकाशोककमलकुस्तेबोत्पलमालती॥ कुञ्जक
करवीरंचबाणामल्मानकुकुम॥ इंदुवारंचसर्वेषुमासेषुकमत्राःस्मृते॥ बाणनीलकुरंदकः॥ जपाकु
सुमकुस्तेबमालतीशतपत्रिक॥ यथालामप्राशस्तानिकरवीरंचसर्वदा॥ एवंसंवत्सरयावदुपोष्यविधिब
नरः॥ स्त्रीवामत्स्याकुमारीचशिवाभयचैशक्तिः॥ व्रतान्तेशयनंदद्यात्सर्वोपस्करसंयुतं॥ उमामहेश्वरहे
मंष्टुभमचगवासह॥ स्थापयित्वाचशयनेब्राह्मणायनिवेदयेत्॥ गोयुगहेम॥ अन्यान्यपियथाश
क्त्यामिथुनान्यंबरादिभिः॥ धान्यालंकारगोदानेरभ्यर्च्यगंधसंचयैः॥ विजयशाल्येनरहितःयज
येद्भूतविस्मयः॥ एवंकरोतियःसम्यक्सौभाग्यशयनंव्रतं॥ सर्वोदकामानवाप्नोतिपदमान्वंत्यमे
श्रुते॥ फलरयंकस्थचसांगमेतत्कुर्वन्समाचरेत्॥ यत्रकीर्तिसमाप्नोतिप्रतिमासंनराधिप॥ सोभा

य्यारोग्यरूपायर्वस्त्रालंकारभूषणैः॥ नवियुक्तामवेद्रजननक्षेत्रेषुचशतत्रयं॥ यस्तुद्वादशवर्षाणिसौभाग्यश
यनव्रतं॥ करोतिसप्तचाष्टोवाश्रीकंबभवनेमुरैः॥ पूज्यमानोवसेत्सम्यक्कयावत्कल्पायुतत्रयं॥ नारीवाकुरु
तेवापिकुमारीवानरेश्वर॥ सापितकलमाप्नोतिदेवानुग्रहलालिता॥ ॥ इतिमास्येसौभाग्यशयनव्रत
अत्रेवगोयंदोलेत्सवः॥ तदुक्तंहेमाद्रौदेवीपुराणे॥ तृतीयायाजयेद्देवीशंकरेणसमन्विता॥ कुंकुमागस्त
कपूरमणिवस्त्रगार्चितं॥ सुगंधपुष्पधूपैश्चभदनेनरुमालिना॥ ओदनंदोलयेद्वत्सशिबोमातुष्टयेसदा
रात्रौजागरणंकार्यंप्रातेदद्यात्तुदक्षिणा॥ सौभाग्यायसदास्त्रीभिःकार्याउत्रवरादिभिः॥ अथचैत्रशुक्ल
तीयायामरुंधतीव्रतं॥ ततस्त्रीणामेवाधिकारः॥ अवैधव्यादिफलभवप्तात्॥ अथपूजा॥ अष्टकर्णिकयायु
क्तेमंडलेपूजयेत्तुतां॥ अरुंधतीमहादेवीवसिष्ठसहितासती॥ आ०॥ अरुंधतीमहादेवीसर्वसौभाग्यदायिके॥
दिद्यं सुचारुमेषंचआसनंप्रतिगृह्यतां॥ आस०॥ सुचारुशीतलंदिव्यंनानागंधसुवासितं॥ पाद्यंगुहाणदेवे
शिअरुंधतिनमोस्तुते॥ पा०॥ अरुंधतिमहाभागवसिष्ठपियवादिनी॥ अर्घ्यंगणकल्याणिभर्तासहपतिव्रतं॥
अ०॥ गंगातोयसमानीतंसुवर्णकलेशैस्तितंआचम्यतांमहाभागवसिष्ठसहितेनघे॥ अच०॥ गंगासरस्वती
रेवापयोस्तीनर्मदाजलेः॥ स्नापितोसिमयादेवीतथाशांतिरुत्पद्यते॥ स्नाने०॥ नानारागसमुद्भूतंदिव्यंवा
रुमनोहरं॥ वस्त्रं०॥ कपूरकुंकुमेयुक्तेहरिद्रादिसमन्वितं॥ कस्तूरि

कसमायुक्तं चंदनं प्रतिगृह्यतां ॥ वंदन ॥ अक्षताश्च सुरथेष्वाः कुंकुमाकासुशोभाः ॥ मालालंकारसिध्यर्थं प्रीत्यर्थं प्र-
 तिगृह्यतां ॥ अक्ष ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वेपुनः ॥ मयास्तानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ पु-
 वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाद्योगंध उत्तमः ॥ आश्रयः सर्वदेवानां धूपो यं प्रतिगृह्यतां ॥ धूपं ॥ आज्यं त्रिवर्तिसंयुक्तं
 दीपं ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसैः षड्भिः समन्वितं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देवि प्रसादं कुरु सर्वदा ॥ शृंगीफलं महर्दिव्यं ना-
 गवल्लीदलैर्युतं ॥ कर्पूरादिसमायुक्तं तालं प्रतिगृह्यतां ॥ तालं ॥ इक्षुफलमिति फलं ॥ हिरण्यं गर्भमिति द-
 क्षिणां ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सोभाग्यं देहि सुव्रते ॥ अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तुते ॥ मूलमंत्रप्रार्थ-
 अरुंधति माहाभागैव सिद्धप्रियादिनी ॥ सोभाग्यं देहि मे देवि धनं पुत्रांश्च सर्वदा ॥ उत्तरार्घ्यं ॥ विभुजं चारुसर्वा-
 गीसाक्षसूत्रकमंडलुं ॥ प्रतिमाकांचनीकृतानामभिः परिपूजयेत् ॥ ॐ देववंद्ये नमः ॥ पादौ पूजयामि ॥ लो-
 कवंद्ये नमः ॥ जानुनी ॥ संपत्तिदायै नमः ॥ कटिः ॥ गंभीरनाभ्यै नमः ॥ नाभिः ॥ लोकधात्र्यै नमः ॥ स्तनौ ॥ जग-
 धात्र्यै नमः ॥ कंठः ॥ शोण्यै नमः ॥ वाहू ॥ वरदाय नमः ॥ हस्तौ ॥ धृत्यै नमः ॥ मुखं ॥ अरुंधत्यै नमः ॥ शिरः ॥
 सकलप्रियै नमः ॥ शिरवां ॥ वसिष्ठप्रियायै नमः ॥ सर्वांगं पूजयामि ॥ ततो नीराजनं पुष्पांजलिं ॥ वंशपात्र-
 स्थितं पूर्णवापाकं वस्त्रसंयुतं ॥ अरुंधतीप्रीणतार्थं बालपायददाम्यहं ॥ मूर्तिदानमंत्रं ॥ गच्छ देवि यथास्तु-
 नं सर्वालंकारभूषिते ॥ अरुंधति नमस्तुभ्यं देहि सोभाग्यमुत्तमं ॥ विसर्जनं ॥ इति अरुंधतीपूजनं ॥ अ-
 थ कथास्कोदे ॥ स्कंद उवाच ॥ अरुंधती व्रतं वक्ष्ये नारी सोभाग्यमुत्तमं ॥ येन चोपनिषत्सम्यक् नारी सोभाग्य-

नेवे-

२६

प्रतिमां पंचगव्येन तथा गंधोदकेन च ॥ स्नापयित्वा विलेप्यै जौरीमिंदुशेखरसंयुतां ॥ नमोस्तु पादलाभ्यै तु पादौ दिव्या-
 शिवस्य तु ॥ शिवायैति च संकीर्त्य जयाये गुल्फयोस्तथा ॥ त्रिगुणायैति रुद्रस्य भवन्यो जंघयोयुगं ॥ शिव-
 रुद्रेश्वरायैति जयाये इति जानुनी ॥ संकीर्त्य हरिकेशाय तथैरुवरदेनमः ॥ इत्रायै शंकटिपातु शंकरायैति शं-
 करं ॥ कुक्षिद्वयं च कोर्यै शलिनः शूलपाणिनः ॥ मंगलायै नमस्तुभ्यं मुदकं वापि पूजयेत् ॥ सर्वात्मने नमो
 रुद्रमीशान्यै च कुचद्वयं ॥ शिवं वेदात्मने तद्वत् रुद्रायै कंठमर्चयेत् ॥ त्रिपुराद्याय विभ्वेशात्मने ताय करद्वयं ॥
 त्रिलोचनायैति हरं वाहूकालानलप्रिये ॥ सोभाग्यं भवनायैति भूषणादिसमर्चयेत् ॥ नमोर्धनोरीशहस्ते
 प्रसितांगीति नासिका ॥ नमोऽग्रालोकेशं ललितेति युतभुवो ॥ शर्वाय पुरहतारं वसुदेव्यै तथा लंक ॥ न-
 मः श्रीकंठनाथाय शिवं केशांस्तथा चयेत् ॥ तीमोग्निसौम्यरूपायै शिरः सर्वात्मने नमः ॥ शिवमश्वर्यवि-
 धिवत् सोभाग्याष्टकमित्यतः ॥ स्थापयेत् घृतनिध्यातकुसुमक्षीरजीरकं ॥ तृणराजं मूलवर्णं कुस्तुबुरु-
 मथाष्टमं ॥ दत्ते सोभाग्यं कृत्वा स्मात्सोभाग्याष्टकमित्यतः ॥ एवं निवेद्य तत्सर्वमग्रतः शिवेयापुरा ॥ चित्रे-
 मृगोदकं प्रात्र्यस्वयेष्टमावरिदमा ॥ पुनः प्रभाते तु कथाकृतस्नानजपः शुचिः ॥ संपूज्य द्विजदंपत्यं माल्य-
 वस्त्रविभूषणैः ॥ सोभाग्याष्टकसंयुक्तं सुवर्णं प्रतिमाद्वयं ॥ प्रियतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥

सहीपकं॥ आदर्शविमरं वैवधेनुंदयाद्यात्करोमने॥ पश्चानुभोजयित्वाथस्त्रियःशर्पान्समोदकान्॥ मोदकं
न्रकोचनं वैवध्यावस्त्रयथाविधिः॥ पोलिकाधृतपूयाश्चपरिकाश्चविशेषतः॥ सुहोलिकाश्चदान्त्याएकैकं
द्विगुणतया॥ भोजनद्वयपर्याप्तदीनानाथोश्चपूजयेत्॥ एवंव्रतसमाप्याथपश्चात्सर्वसमाचरेत्॥ अनेन
वविधानेनमातुनीकुरुतेव्रतं॥ अवैधव्यत्वमाप्नोतितथाजन्मसहस्रकं॥ पुत्रपोत्रसमायुक्ताधनुधान्यस
मावृता॥ जीवेद्वर्षातसाग्रसहस्रतो नहव्रतं॥ एवमभ्यस्यमित्वातुपदंगछेत्यनामयं॥ देवभाषायथास्वा
र्गैरुषिभाषातथैवच॥ राज्यभार्यामहाभागसर्वकामफलप्रदं॥ पुरावृत्तमिदंविप्राशृणुध्वं व्रतमुत्तमं॥ आसी
द्विप्रःपुराविप्रासर्वशस्त्रविशारदः॥ तस्यैकाकन्यकाजातारूपेणाप्रतिमाश्रुवि॥ ततोविवाहसम्यक्त्वेपित
तस्यकद्विजः॥ बालरंडातुसाजातानिर्वेदादगमद्वहात्॥ यमुनातीरमासाद्यचकारविपुलतथैतः॥ एकम
न्त्रादिकेभ्यैवकुचुवांदायपेस्तथा॥ मासोपवासनियमैरात्मानंमाचयन्सतो॥ कदाविदागतस्तत्र
मन्दगोयामसदाशिवः॥ यमुनातीरमासाद्यविनीतांतादृशसा॥ कृपयाचशिवागोयामहादेवमुवाच॥
देवकेनेदृशीप्राप्ताबालवैधव्यतांदृशी॥ वेदश्चरमहादेवकृपांकुरुदयानिधे॥ महादेवउवाच॥ अयं
विप्रःपुरागौरीकुलशीलयुतोऽश्रुवि॥ तेनकन्यापरिवृतासरूपायुवतीसती॥ सतांविवाह्यतरुणीचिदे
शोव्यपमद्विजः॥ तस्याबहुतिथिकालसपर्याप्तितुरागमं॥ नागतस्तदाविप्रोयावज्जीवेगतोद्विजः॥
तस्यजन्मगतसर्वनिःफलपतिनाविना॥ तेनपापेनविप्रोसौनारीत्वंप्राप्तवानशिवे॥ स्वनारीयःपरि

त्यज्यनिर्दोषांकुलसंभवान्॥ पतिदेशेतरंवाप्यअंधाश्चमहार्णवे॥ परदारंतोरवस्थादन्यांवाकुरुतेस्त्रियं॥ सो
न्यजन्मनिदेवशिस्त्रीभूत्वाविधवाभवत्॥ ध्यानारीतुपतीत्यत्कामनोवाक्कायकर्मणि॥ रहःकरोतिवैजारंग
त्वावापुरुषांतरं॥ भोगाशुक्ताययायोचिन्मदेनप्रमदासती॥ तेनकर्मविपाकेनसानारीविधवाभवत्॥ सप
तीकुलसंभ्रतांपतीव्रततरांसती॥ अनुकूलपरित्यज्यपरांयोयातिचेष्टया॥ सपापीजायतेन्यस्मिन्
स्त्रीहीनोविप्रजन्मनि॥ अनेनसदृशेदिलोकेस्मिन्नास्तिपातकं॥ नवैधव्यात्परोव्याधिर्नवैधव्यात्परोज्व
रः॥ नवैधव्यात्परःशोकोनवैधव्यात्परोकुशः॥ निरयो नवैधव्यात्कष्टंवेधव्यतानृषु॥ तेनपापेनबहुना
जायतेबालरंडका॥ इति तस्यवचःश्रुत्वासागौरीविस्मिताभवत्॥ पृच्छतंमहादेवगौरीसाकरुणान्विता
केनेदृशमहत्यापंबालवैधव्यदायकं॥ नश्यतेकर्मणाकेनतन्माचवेदरुपांकुरु॥ महादेवउवाच शृणु
द्विप्रवह्यामिबालवैधव्यनाशने॥ अरुंधतीव्रतंपुण्यंनारीसौभाग्यदायकं॥ यत्कृत्वाबालवैधव्यान्मु
च्यतेनात्रसंशयः॥ श्रुतमेतत्तदाविप्रागोयांशंकरताव्रतं॥ यमुनातीरमासाद्यउपदिष्टंदाद्विजः॥ तस्यै
नाममहादेव्याकृतमेतद्व्रतंतथा॥ तेनपुण्येनमहताव्रतजेनमुरनीश्वराः॥ सानारीचागमत्स्वर्गमुक्ता
वैधव्यतःस्तदा॥ इत्यव्रतफलेसम्यक्उपविष्टमुनीश्वराः॥ नारीवैधव्यतोमुच्येतसौभाग्यप्रदमुपाय
रं॥ इतिहेमाद्रेश्कोदेअरुंधतीव्रतं॥ अथवैशारवशुक्लतृतीयायांमविष्यात्तरमक्षतृतीयाव्रतं॥ इयं

वशाद्वाहोर्वाह्यापिनीयादा॥ देवुक्ते देतथा कल्लयुगादिकवयोविदुः॥ सुक्ते पूर्वाह्निके गाह्ये कल्ले वैवापराह्नि-
के॥ इति गारुडाच॥ अत्र पूर्वाह्णापरहस्तकशौद्धेधाविभागविपराति॥ तथा॥ योस्यां दहाति कूरकान् वारिबीजं
समन्वितान्॥ समयाति पुरुषावीरलोकान् च हेममालिनः॥ बीजमंत्रं॥ हेममालीसूर्यः॥ तथा॥ वैशाखशुक्लप-
क्षे तु तृतीयायां तथैव च॥ गंगातोयनस्नानात्पुनश्च तस्यैव किलिबैः॥ तथा तत्रैव॥ कल्लउवाच॥ बहूनात्रिक-
मुक्तेन किंबहुं शीरमालया॥ वैशाखस्य सितामेकादश्यां मध्याह्ने॥ तस्यां स्नानं ज्योतिर्मः स्वाध्यायः
पितृतर्पणं॥ दानं च क्रियते तस्यां तत्सर्वस्यादिहाप्तये॥ आदि कृतयुगस्यैव युगादिस्तेन कथ्यते तत्सर्वपापप्र-
शमनी सर्वसौख्यप्रदायिनी॥ पुरामहोदये पार्थबाणिगासीत्सुमिर्धनः॥ प्रियंवदास त्वय्युक्तिर्देव ब्रह्म-
ण पूजकः॥ पुण्याख्याने कवितो मत्कुटुंबव्याकुलोपि सन्॥ तेन श्रुता वाच्यमाना तृतीया रोहिणी युता॥ यदा
स्याद्बुधसंयुक्ता तदा सा तु महत्कलं॥ तस्यां यद्दीयते कैचिदक्षयं सत्यदेवहि॥ इति श्रुत्वा च गंगायां सेतप्यं
पितृदेवताः॥ गृहमागत्य करकाम् स्नानानुदकसंयुतान्॥ अत्र पूर्णान् बृहत्कुम्भाजले न विमले न च॥ यत्र
गोधूमवपाकान् सक्तुर्दध्यो दनं तथा॥ इह शीरविकारांश्च सहिरण्यं च शक्तितः॥ सुविशुद्धे नम्रं न सा ब्राह्मे-
भ्यो देवो वपिक॥ प्रायश्चाचार्यमाणेषु कुटुंबासक्तचित्तया॥ तावत्स्वैः स्थिरे सत्त्वमत्वा सर्वविनश्चरं॥
धर्मसक्तमतिः पार्थ कालेन बहुना ततः॥ जगाम पंचत्वमसौ यासु देवमनुस्मरन्॥ ततः स क्षित्रियोजातः कु-

माप्नुयात्॥ जायते रूपसंपन्ना पुत्रपौत्रसमन्वितः॥ वसन्ते तु समासाद्य तृतीयां पुरुषवर्षमा॥ स्नानं कृत्वा तु वैसम्यक् त्रिरात्रे
पोषितासुती॥ मिथुनानि च चत्वारि स माहूय प्रतिव्रता॥ पूजयेत्पुण्यां बूले च दनैश्च तथा क्षतैः॥ कुंकुमाग्रक-
पूरैः सिंहरमगनामभिः शिलापदेन संस्थाप्य जीरकलवणावृत्तं॥ लोष्टकेन समावृत्तं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥ आ-
वाहयेन्महादेवीमशिष्ठप्राणसमितां॥ पतिव्रतानां सर्वासां मुख्या वै दिव्यामिनी॥ द्विजान् चारुसर्वांगीम-
हसस्तचकमेडलुं॥ प्रतिमां कांचनीकृतानामभिः परिपूजयेत्॥ देववंधेनमः पादौ जानुभ्यां लोकवदिते॥ क-
टिं संपूजयेत्तस्यां सर्वसंपत्तिदायिनी॥ नाभिं गण्डं पीरनाभ्यौ तु लोकधात्रे तथास्तनौ॥ जगद्धात्रे तथा स्कंधौ
बाहुभ्यां चैव मरुतथा॥ हस्तौ तु बरदायै त्रिभुवंधुत्येनमः पूर्य॥ अरुंधत्यै तथा पूज्या शरस्तसकलाप्रिया॥ ए-
वं संपूज्यतां हेलीगंधपुष्पोपचारकैः॥ पूजयित्वा सतीं देवीं ततश्चाप्यं प्रदापयेत्॥ अरुंधतिमाहाभागे व-
सिष्ठप्रियवादिनी॥ सोमाग्यं देहि मे देवि धनं पुत्रांश्च सर्वदा॥ उत्तरार्घ्यं॥ पुत्रां देहि धनं देहि धनं देहि सोमा-
ग्यं देहि सुव्रते॥ अन्यांश्च सर्वकामांश्च देहि देवि नमोस्तुते॥ प्रार्थनमंत्रः॥ सुवासिन्यो यः संपूज्या समाप्तिर्दिव-
से सदा॥ भुवने धासतेः पुण्यं दद्यात्तत्सर्वं पादतान्॥ होमं चैव तदा कुर्यात्समिद्धिं च तिलैः पृथक्॥ अष्टोत्त-
रशतं संख्या प्रार्थनामंत्रतः सुधीः॥ मिथुनानि च संपूज्य परपणाढादनादिभिः॥ नानाविधोपचारैश्चैव तु
चतुर्विंशति संख्यया॥ आचार्याय सभार्याय वस्त्राण्याभरणानि च॥ शाय्या सोपकरां दद्यात्तत्कां स्यया

ल्यातां॥अक्षता॥सुचारुशीतलंदिव्यनाभागंधसुवासितं॥पाद्यं॥गृहणदेवेतिमहादेविनमोस्तुते॥पाद्यं॥श्रीपार्वतिमहाभोगे
 शंकरप्रियवादिनि॥अर्घ्यं॥गंगातोयसमानीयसुवर्णकलशे॥स्थितं॥अक्षम्यतां
 महाभोगेरुद्रेणसहितेनद्ये॥आचमनं॥गंगासरस्वतीरेवाकावेरीनर्मदाजलैः॥स्नापितासिमहादेवितथाशो॥तिकुरुष्वमे
 स्नानं॥सर्वसत्त्वाधिकेसौम्येलोकलज्जानिवारणे॥मयोपपादितंतुभ्यंवाससिप्रतिगृह्यतो॥वस्त्रं॥श्रीखंडचंदनदिव्यं॥
 चंदनं॥मल्यादीनि॥पुष्पं॥देवदुमरसोद्भूतः॥कालागरुसमन्वितः॥आदीयमेमहोद्भूतोभवानीप्राणतर्पणीः॥साज्यं॥त्रि
 वर्तिसंयुक्तं॥दीपं॥अन्नंचतुर्विदुस्वादुरसैः॥षड्भक्ष्यं॥नैवेद्यं॥गृह्यतां॥देविप्रसादंकुरुसर्वदा॥नैवेद्यं॥कर्पूरैः
 लवंगादितांबूलंदलसंयुतं॥ऋमुकस्यफलंचैतैतांबूलंप्रतिगृह्यतो॥तांबूलं॥इदंफलंमयादेविस्थापितंपुरत
 लव॥तेनमेसफलावाप्तिर्भवेजन्मनिजन्मनि॥फलं॥हिरण्यगर्भगुप्तिस्तं॥दक्षिणा॥पुत्रदेहिधनंदेहिःसौ
 भाग्यंदेहिसुव्रते॥अन्यांश्चसर्वकामांश्चदेहिदेविनमोस्तुते॥आर्यान्ना॥भवान्याश्चमहादेव्याव्रतंसंपूर्णहे
 तवे॥प्रीतयद्विजवर्यायवापाकंप्रददाम्यहं॥वायनमंत्रः॥नानाघोडरापकान्नेवेषुमात्रादिषोडश॥कुर्याद्वि
 स्त्रादिभिर्युक्तान्याह्यद्विजदंपती॥ब्रनोद्यापनप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यंतुभूषितां॥शक्तिगोरीपूजा॥युधि
 छिरउवाच॥उद्यापनविधिंब्रूहि॥तृतीयायासुरेश्वरी॥भक्तितःश्रोतुमिच्छामिब्रतंहेसैर्णहेतवे॥श्रीकृष्ण
 उवाच॥उद्यापनविधिंवक्ष्येत्सावकधानेनवैश्वर्यं॥त्रिंशदुपमापोनप्रतीतंदक्षिणोत्तरे॥प्रत्यक्प्राग

पिराजेंद्रनवगोचर्मिष्यते॥गोचर्ममात्रं संलिप्यगोमयेनविचक्षणः॥मंडलंकारयेत्तत्रनानावर्णसुशोभने॥गृहम
 डलपाश्चेत्तुपद्ममष्टदलंलिखेत्॥तन्मध्येस्थापयेत्कुंभमव्रणमृन्मयेष्पुं॥ताम्रपात्रंप्रकुर्वीतपलैःषोडशभिस्त
 दा॥तदर्थंनवाकुर्याद्विंशद्वाद्यनकारयेत्॥कलशमात्रसुवर्णेनप्रतिमांकुरयेद्दधः॥तदर्थंमध्यभागस्तदर्थंतु
 कनिष्ठके॥कृत्वा रूपप्रयत्नेनपारित्याचहरस्यच॥अथताम्रमयपात्रेप्रतिमांतत्रविन्यसे॥श्वेतवस्त्रयुगलंनश्वेतय
 त्तोपवीतिनं॥भाजनंचतिलैःपूर्णंकलशायोपरिन्यसेत्॥पार्वत्यास्त्युगंदद्यास्थापयित्वाविधानतः॥वेदेतेनप्र
 तिष्ठाचकर्तव्यातुयथाविधि॥पंचामृतेनस्नपनंकृत्वादेवस्याचोत्तमं॥स्नानंचकारयेत्सश्चाततःपूजासमारभेत्॥चंद
 नेनसुगंधेनसुपुष्पैश्चप्रपूजयेत्॥धूपंचकल्पयद्गंधंचंदनागरुसंयुक्तं॥नानाप्रकारनैवेद्यंतथादीपंचका
 रयेत्॥अर्चयेत्पूजायेद्भक्त्यागंधपुष्पैश्चप्रपूजयेत्॥आवाहनादिकर्तव्यंपुराणागमसंभवे॥कार्याविधानतःपूजाभ
 क्तिश्चाध्यासमन्वितः॥देवदेसमागच्छप्रार्थयेहजगत्पते॥इमामयाकृतांपूजांगृहाणसुरसत्तम॥एवंपूजाप्रकर्तव्यारा
 त्रोजागरणंततः॥गीतनृत्यादिसंयुक्ताकथापुस्तकवाचनं॥अर्चयेत्पूर्ववद्देवंपश्चादोमंचकारयेत्॥स्वगृह्योक्तवि
 धानेनकृत्वाग्निस्थापनंततः॥संकर्षेतिपर्यंतान्कृत्वाविधिंवदाचरेत्॥एवंसमाप्यहोमंतुतत्राचार्यंप्रपूजयेत्॥अ
 र्घ्यपुष्पप्रदानैश्चवस्त्रालंकारभूषणैः॥शक्त्यासदक्षिणांकुर्यात्प्रकारैर्गोधिकान्वितान्॥येनैस्सदक्षिणंदत्तासु
 शीलांचपयस्वीनी॥सुवर्णश्रीरौप्यरुक्मिकांस्यदोहनसंयुतान्॥रत्नपुष्पावस्त्रयुक्ताताम्रपृष्ठीमलंकृतां॥सवस्त्रा
 मव्रणाभद्राधेनुदद्यात्प्रयत्नतः॥सुवर्णेनसमोपेतंआचार्यायचसधवे॥षोडशभिःप्रकारैश्चपकान्नेप्रीणयेत्

दा॥ षोडशप्रमितेर्दद्याद्वास्त्राणेषु प्रयत्नतः॥ वंशपात्रस्त्रितैः पञ्चात्यक्तान्न वायनैः शुभैः॥ अन्योऽथो ब्राह्मणेभ्यश्च ब्राह्मणं
च प्रयत्नतः प्रयत्नपरया भक्त्या प्रदद्याद्विस्तारतः॥ बंधुभिः सह भुञ्जीत मियश्च परे हनि॥ एवं कृत्वा भवेत्पार्थ परिपूर्णव्रत
यतः॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणे स्वर्णगौरीव्रत उद्यापनं समाप्तं॥ अथ कथा॥ सुत उवाच॥ पुरा कैलासशिखरे
सिंहगंधर्वसेविते॥ उभया सहितः रकंदः पृष्ठं शिवमव्ययं॥ स्कंद उवाच॥ व्रतं कथय देवेश पुत्रपोत्रप्रवर्धनं॥ सर्वसौ
भाग्यदंस्त्रीणां सर्वैर्भार्य्यप्रदं नृणां॥ ईश्वर उवाच॥ साधुष्टुमाहाभाग कथयामि षडाननं॥ स्वर्णगौरीव्रतं नाम सर्व
संपत्करं नृणां॥ पुरा सरस्वतीतीरे विमलाख्या महापुरी॥ तत्र चंद्रप्रभो नाम राजा भूधनदोषमः॥ तस्य स्त्रीरूपलावण्य
सौंदर्यं स्मरन् विभ्रमा॥ माहादेवि शालाक्ष्ये हेमार्थे वाम्ने क्षणे॥ तयोः प्रियतरो ज्येष्ठा तस्यासीत् पिनेर्मता॥ सका
दाचिह्नं भजे मया गया सक्रमानसः॥ तत्र शार्ङ्गं बाराहवनमाहिषकुंजरान्॥ हत्वा बभ्रा मत्स्यं तत्सरसीविधि
ने महत्॥ चकोरचक्रवारं च पुंडरीकं शताकुतं॥ उत्फुल्लहस्तकल्लोलकुमुदोत्पलमंडितं॥ अपूर्वमवनीशो सोददृश
स्तरसां स्सः॥ समासाय सयस्तीरे पीत्वा जलमनुत्तमं॥ भक्त्या गौरीमर्चयंतं ददृश पुरसां गणं॥ किमेतदिति पप्र
च्छ राजा जीवलोचनः॥ स्त्रिया उवाच॥ स्वर्णगौरीव्रतमिदं क्रियते स्माभि रूत्तमं॥ सर्वसंपत्करं नृणां तत्कुसु
मं नृपोत्तमं॥ राजोवाच॥ विधानं कीदृशं ब्रूहि किं फलं विस्तरान्मम॥ ता उवाच॥ विंशतिः सर्वान्मोमांसितृतीयके॥ प्रार
ब्धव्रतमिदं गोयं षोडशवत्सरान्॥ तद्धृत्वा सोऽपि जग्राह व्रतं नियतमानसः॥ गुणैः षोडशसंयुक्तं होरकंदक्षिणे करे
व बंधानेन मंत्रेण करिष्ये व्रतं तव॥ ततः कृत्वा व्रतं देव्याभ्यस्व भवने मया॥ रममाणो महादेव्यामदिरामदमत्तमः॥

शावत्यायुधिष्ठिर॥ बभ्रुवचास्तोयातस्यासमृद्धिर्धर्मसंयुता॥ इयाय सुमहायज्ञे सभासवरदक्षिणे॥ सदहो गोहि
रण्यानि दानान्यन्यान्यहर्निशं॥ बुभुजे कामतो भागान् दीनां धास्तपय नृशते॥ अधा पूर्वतृतीयायां यतं विभवं विना॥
इत्येतत्ते समाख्यातं श्रुत्वा तामंत्रयो विधिः॥ तृतीयां तु समासाद्य रत्नात्वा सतप्य देवताः॥ एकमक्तं तथा कुर्याद्वासुदेवं प्र
भूजयेत्॥ उद्धुं भानसंकरकान् सन्नान् सर्वरसैः सह॥ यैषि कं सर्वमेवान्नं सस्यं दाने प्रवर्तते॥ छत्रोपा न्प्रदानं
च गोधूकां च न वाससां॥ यद्यदिष्टं तमवान्यत देयं मविदो कया॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं किमन्यो ब्रूतुमिच्छसि॥ अ
नाख्येयं न मे किंचिदस्ति स्वस्त्यस्तमेन घ॥ अस्यातिथौ क्षयमुपैति कुत न दत्तं तेनास्येति कथिता मुनिमिह तृतीया
उद्दिश्य देवतपितृक्रियते मनुष्यैस्तज्जास्यं भवति भारजसर्वमेव॥ इति भविष्योत्तरे अक्षतृतीयाव्रतं॥
अस्यामेव विष्णुधर्मोक्तमसृत् तृतीयाव्रतं॥ वैशारव्यं रूपं हतु तृतीयायां मुपोषितं॥ अस्य फलमाप्नोति सर्वस्य
सुकृतस्य तु॥ तथा साकृतिकोपेता विशेषणच पूजिता॥ तत्र जं हतं कुतं जं प्रसवं मस्य मुच्यते॥ अस्या सातिथि
स्तस्मात्स्यां सुकृतमस्य॥ अक्षते पूज्यते विष्णुस्तेन साप्यस्या स्मृता॥ अक्षते स्तनरस्नातो विष्णुर्देवा तश्चास्तान्
सक्तश्च संस्कृताश्चैव दुत्वा चष्ट गुणं दनं॥ एताम सृत् तृतीयां सां तु फलं भवेत्॥ इति विष्णुधर्मोक्तमसृत् तृतीयाव्रतं॥
आचारप्राप्तं आवणं शुद्धं तृतीयायां स्वर्णगौरीव्रतं॥ तत्र पूजा॥ देवि देवि समागच्छ प्रार्थये हं जगन्मते॥ इमा मया कृ
तां पूजां ग्राहाण सुरसत्तमे॥ आवाहने॥ भवानी त्वं महादेवि सर्वसौभाग्यदायके॥ अनेकरत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृ

यायुतनिषेधाप्रहतेश्च पूर्वैव ॥ अतएव ॥ कलाकाष्ठापिवाचैव द्वितीयासंप्रदर्शयते ॥ सत्तृतीयानकर्तव्याकर्तव्यागण
 संयुतेतिस्कांदेति तच्छब्देन पूर्वैद्युद्वितीयोगनिवृत्तिपूर्वक एव चतुर्थरियुतायाविधिः संगच्छते ॥ एवं च चतुर्थीसहिताया
 तृतीयाफलप्रदेत्यापस्तंबीयमप्येतत्परमेव ॥ एकश्रुतिमूलकल्पनालाघवात् ॥ द्वितीयायुतानधिकानुसृत्य
 पिनिषेधेद्वितीयायुतैवकार्यं ॥ गुणानुरोधेन प्रधानानुलोपस्यन्याय्यत्वात् ॥ अग्निहोत्रहवण्यालाभेनिर्वापस्ये
 व ॥ एकादशीतृतीयाचषष्ठीचैवत्रयोदशी ॥ पूर्वविधाप्रकर्तव्यायदिनस्यात्परेहनीतिवृद्धवसिष्ठवचनात् ॥ तत्रत्र
 तविधिः ॥ ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्यममसमस्तपापक्षयपूर्वकसप्तजन्मराज्यसौभाग्यदिविद्ययेउमामहेश्वरस
 युज्यतासिध्यर्थं हरितालिकाव्रतं करिष्ये ॥ तत्रादौ गौरीयुक्तं महेश्वरं पूजयिष्ये ॥ पीतकोशेयवसनां हेमांसां कम
 लासनो ॥ भक्तानां वरदानित्यं पार्वतीं चिंतयाम्यहं ॥ मंदारमालो कुलितालकायै कपालमालो कितरे पवराय
 दिव्यभरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवाय ॥ इति ध्यानं ॥ देवि देवि समागच्छ प्रार्थयेहं जगन्मये ॥ इ
 मां मया कृतां पूजां गृहाण सुरसत्तमे ॥ शिवगौरीभ्यां नमः ॥ आवाहनं ॥ भवानित्वं महादेवि सर्वसौभाग्यदाय
 क ॥ अनेकरत्नसंयुक्तमासनं प्रतिगृह्यतां ॥ आसनं ॥ सुचारुशीतलदिव्यनानागंधसमन्वितं ॥ गृहाण देवदेव
 शिवमहादेवं नमोस्तुते ॥ पाद्यं ॥ श्रीपार्वतिमहाभागेशं करप्रियवादिनि ॥ अर्घ्यं गृहाण कल्याणि भर्ता सह
 पतिव्रते ॥ अर्घ्यं ॥ गंगाजलं समानीतं सुवर्णकलत्रे स्थितं ॥ आचम्यतां महाभोगैरुद्रेण सहिते नद्ये ॥ अक्षमनी ॥

गंगासरस्वतीरेवाकावेरीनर्मदाजले ॥ स्नापितासिमया देवितया शान्तिं प्रयच्छ मे ॥ स्नानं ॥ पंचामृतैस्त्रपनं ॥ आप्यायस्व
 तिपयसा ॥ दधिकाष्ठा इति दध्ना ॥ घृतं मिमिक्ष इति घृतं ॥ मधुवातं ति मधुना ॥ स्वादुःपवस्वेति शर्करया ॥ इति पंचामृतं ॥ ३२
 शुद्धोदकेन बह्मस्नानं ॥ हरिद्रासुगंधद्रव्यैरुद्धर्तनं ॥ पुनराचमनं ॥ रससत्त्वाधिके रस्ये लोकलज्जानिवारणे ॥ मया
 पपादितैतुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां ॥ वस्त्रं ॥ कर्पूरागरुसंघुष्टं कुंकुमादिसमन्वितं ॥ कस्तूरिकासमायुक्तं चंद
 नं प्रतिगृह्यतां ॥ वंदनं ॥ रंजितांकुंकुमोघेन अक्षताश्वातिशोभनाः ॥ ममैषां देवि दानेन प्रसन्ना भव पार्वती ॥ अक्ष
 ताः ॥ मल्लिकावकुलचंयकपाटलाश्च पुन्ना गजानि करवीरसाळपुष्पैः ॥ बिल्वप्रवालतुलसीदलमालिनीभि
 र्वाहज्यामि जगदीश्वरि मे प्रसीदा ॥ पुष्पाणि ॥ देवदुमरसोद्भूतः कृष्णागरुसमन्वितः ॥ उनीतोयं मया धूपो
 भवानीति गृह्यतां ॥ धूपं ॥ त्वं ज्योतिःसर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमं ॥ आत्मज्योतिः परंधामदीपोयं प्रतिगृह्यतां ॥
 नैवेद्यं ॥ पुनराचमनीयं ॥ मलयाचलसंभूतं कर्पूरेण समन्वितं ॥ करोद्धर्तनं कंचारगृह्यतां जगतः पते ॥ करोद्धर्त
 नं ॥ इदं फलमिति फलं ॥ कर्पूरेलालवंगादितांबूलीदलसंयुतं ॥ क्रमुकस्य फलं चैव तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ तां
 बूलं ॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणा ॥ वज्रमणिस्त्वैवैद्यमुक्तं विद्रुममंडितं ॥ पुष्परागसमायुक्तं काचनं प्रतिगृह्यतां ॥
 नीराजनं ॥ अथ नाम पूजा ॥ उमायै नमः ॥ गौरीयै नमः ॥ धात्र्यै नमः ॥ पार्वत्यै नमः ॥ जगत्प्रतिभायै नमः ॥ शान्तिरू
 पिण्यै नमः ॥ हराय नमः ॥ महेश्वराय नमः ॥ शोभवे नमः ॥ शूलपाणये नमः ॥ पिनाकधृषे नमः ॥ शिवाय नमः ॥ पशु

य

इति वा

पुतयेनमः॥ महादेवाय नमः॥ पुण्यांजलिं॥ यानिकानि च पापानि॥ प्रदक्षिणा॥ अन्यथा शरणं नास्ति॥ ततो वैष्णवपात्रं
 स्तुवायनं दद्यात्॥ अन्नं सुवर्णपात्रं स्तुवं सवस्त्रं फलदक्षिणं॥ वायनं गौरीविप्राय ददामि प्रीतयेतव॥ सौभाग्यारोग्यं
 मानं सर्वसंपत्समक्षये॥ गौरीगिरीशानुष्यर्थं वायनं तदेदाम्यहं॥ इति मंत्राभ्यां वायनं दद्यात्॥ ॥ अथ कथा ॥
 मंदारमालां कुलितालकायै कपालमालां कितशेखराय॥ दिव्यं वरायै च दिगंबराय नमः शिवायै च नमः शिवाय॥
 कैलासशिखरे रम्ये गौरीपृच्छति शंकरं॥ गुह्याद्गुह्यतरं गुह्यं कथयस्व महेश्वरं॥ सर्वपां धर्मसर्वस्वमलयाया समं
 हस्तु फलं॥ प्रसन्नोऽसि॥ दीनाय तथो ब्रूहि ममाग्रतः॥ केन त्वं हि मया प्राप्तस्तथोदानं व्रतादिना॥ उवनादिमध्यनिध
 नो भर्ता चैव जगत्प्रभुः॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तवाग्रे व्रतं सुतमं॥ यज्ञोप्यं व्रत सर्वं स्वकथयामि
 तव प्रिये॥ यथा चेद्गुणो चंद्रो गृहाणां भानुरेव च॥ वर्णानां च यथा विप्रो देवानां विष्णुरुत्तमः॥ नदीषु च यथा गंगा
 पुराणानां तु भारत॥ वेदानां च यथा साम इन्द्रियाणां मनोयथा॥ पुराणवेदसर्वस्वं आगमेन यथोदितं॥ एकत्र ये
 ण शृणुष्वैतत्तथैवादिष्टं पुरातनं॥ येन पुण्यप्रभावेन प्राप्तमर्धासनं मम॥ तत्सर्वं कथयिष्ये ह त्वं मम प्रिय सीयतः॥
 सोऽद्रमासि सिते पक्षे तृतीयाहस्तसंयुते॥ तदनुष्ठानमात्रेण साक्षी पापैः प्रमुच्यते॥ शृणु देवि त्वया पूर्वयद्भुतं चरितं
 महत्॥ तत्सर्वं कथयिष्यामि यथा वृत्तं हिमालये॥ पार्वत्युवाच॥ आसीत् तत्र महोदिव्यो हिमवान् नग उत्तमः॥ नाना
 भूमिसमाकीर्णो नानाद्रुमसमाकुलः॥ पार्वत्युवाच॥ असीत् तत्र महान् दिव्यो हिमवान् नग उत्तमः॥ नानापक्षि

प्रथमं शेरकं हस्ते दृष्ट्वा च पतिकोपना॥ तदा दित्वा सा च विशेषवाद्यभुङ्क्त रूपरि॥ न कर्तव्यं भक्त्यैव्यमितिराज्ञो वदत्यपि॥
 तेन संस्पृष्टमात्रेण तत्पल्लवतां गतः॥ तद्वितीया ततो दृष्ट्वा विस्मया कुलिता भवत्॥ तमूले देरकं छिन्नं गृहीत्वा सा बंध
 ह॥ ततस्तद्रतमाहातया तपति प्रियतरा भवत्॥ देवी व्रतोपचारेण सात्यक्ता दुःखिता वने॥ प्रययौ सामहो देवी धारिणीति
 समविता॥ मुनीनामाश्रमं पुण्ये निवासं तीसती क्वचित्॥ निवारिता मुनिवरे गच्छ पोषयथाक्रमं॥ धारिणी विधिं न घोरं
 गणाध्यक्षं दर्शह॥ तेन दृष्ट्वा पिसा गौरी द्रष्टव्याम्यहमुपाविता॥ तेनैव निराकृता दृष्ट्वा निर्विण निषसादह॥ ततस्तत्कप
 आ गौरी प्रादुरासीन् महासती॥ ततो ददर्शाग्रतः गच्छती वसरोदयं॥ ततो वनश्रियं चाये सर्वाभरणभूषिता॥ पश्यती
 शनकैस्तद्व्रजं तीवैव मानुषी॥ तां दृष्ट्वा दंडवद्भोजनं तास्तत्प्राप्य प्रिया॥ जयदेवि नमस्तुभ्यं जय भक्तवरप्रदे॥ जय
 शंकरवामांगे मंगले सर्वमंगले॥ ततो बद्धा वरं लब्ध्वा गौरीमभ्यर्चयत्तद्व्रतं॥ वक्रदेवि त्वत्सदहो सौभाग्यं संपदः॥ इति
 तस्याः प्रसादेन सर्वाभोगानवाप्य च॥ अंतश्चिवपुरं प्राप्तः कर्माभिः सहितो नृप॥ यः शोभनं व्रतमिदं कथितं शिवायाः
 कुर्यान्मम प्रिय करोमि वता च गौर्याः॥ प्राप्य श्रियं समं विंशं शु- रात्रुसंघानि जित्य निर्मलपदं सहसा प्रयाति॥ इ
 ति स्कंदपुराणे गौरीखंडे स्वर्णगौरी व्रतसंस्मरणं॥ ॥ अथ भाद्रपुद्गलतीयायां शिष्टपरिग्रहीतैलिकाव्रतं॥ तत्र तृती
 यामुहूर्तसत्वे पिपरं यथाह्याशिष्टाचारात्॥ मुहूर्तमभ्यसत्वे पिदिने गौरी व्रतं परे॥ शुद्धाधिकायामप्येव गणयोग
 प्रशंसनादिति माधवः॥ युक्तं तु विष्णोः अधिकायामिव भूधाधिकायामपि परा प्रायः कप्रमाणाभावात्संपूर्णयेतदिति

हरिता

समायुक्तो नानामृगविविधैः ॥ यत्र देवाः सगंधर्वाः सिद्धचारणा गुह्यकाः ॥ विचरन्ति यथा देविगंधर्वा ध्वनि संकुले ॥ स्फा
 रिकैः कांचनैः शृंगैर्मणिवैडूर्यशेमिनैः ॥ भुजैर्लिखन्निवाकांशुहृदो मंदिरं यथा ॥ हिमेन सहितो नित्यं गंगा ध्वनि विनो
 दितः ॥ पार्वती त्वंतर्था बाल्ये परमाचरतीतपः ॥ अष्टदाहशकं देवि धूम्रपानमधोमुखी ॥ संवत्सरं चतुषष्टिपक्षपुष्पा
 शनं कृतं ॥ दृष्ट्वा तातेन ते कष्टं चिंतयादुःखितो भवत् ॥ तदैवांबरतः प्राप्तो ब्रह्मपुत्रस्तु धर्मवित् ॥ नारदो मुनिश्च ईलः
 त्रैलोक्ये दिदृक्षुः ॥ दत्वा धर्मं विष्णुं पादं नारदा योक्तवान् गिरिः ॥ शैल उवाच ॥ किमर्थं मागतं स्वामिन् ब्रह्म मुनि स
 त्तम ॥ महद्भाग्येन संप्राप्तं त्वदागमनमुत्तमं ॥ नारद उवाच ॥ शृणु त्रैलोक्ये मे वाक्यं विष्णुना प्रेषितं सम्यहं ॥ योग्यं यो
 ग्यायदा तज्जकन्यारत्नमिदं त्वया ॥ वासुदेवसमो नास्ति ब्रह्मा विष्णुश्चो वादिषु ॥ तस्मै देया त्वया कन्या अत्रार्थं संपन्नं
 मेम ॥ गिरि उवाच ॥ वासुदेवः स्वयं देवः कन्यां प्रार्थयते यदि ॥ तदा मया प्रदातव्या त्वदागमनगौरवात् ॥ इत्येवं कथितं
 श्रुत्वा तस्य त्वत्तर्धे मुनिः ॥ ययौ पीतांबरधरं शंखचक्रगदाधरं ॥ कृतांजलिपुत्रं दाम्पत्यमुनीन्द्रं कृत्य भाषते ॥ नार
 द उवाच ॥ शृणु देव भवत्कार्यं विवाहो निश्चितस्तथा ॥ हिमवांस्तदा गौरीमुवाच वचनमुदा ॥ दत्तासितं मया पुत्री देवा
 यगरुडध्वजे ॥ श्रुत्वा वाक्यं पितुर्देवी सखीभिः सहिता वनं ॥ सिंह व्याघ्रमृगैर्व्याघ्रं तत्र सुप्तासि निजने ॥ सख्युवाच ॥
 किमर्थं दुःखिता देवि कथय स्वममाग्रतः ॥ यतो भवस्य भिहितं करिष्ये हं न संशयः ॥ पार्वत्युवाच ॥ सखि शृणु मम प्रीतिं
 मनोभिलषितं मम ॥ कपदिनं च भर्तारं करिष्ये हं न संशयः ॥ एतन्मे चिंतितं कार्यं तातेन कृतमन्यथा ॥ तस्माद्देहं परित्या

गं करिष्ये हं सखि प्रिये ॥ पार्वत्या वचनं श्रुत्वा सखी वचनमब्रवीत् ॥ पिताम्यत्र न जानाति गमिष्याद्यो हितदने ॥ एत्येवं समतं
 कृतानीता ॥ सितं महद्वनं ॥ विना निरीक्षयामास हिमबोस्तु गृहे गृहे ॥ केवनीतासि मे पुत्री देवदानव किं नरे ॥ नारदाय क
 तं सत्यं किं दास्ये गरुध्वजे ॥ एत्येवं चिंतया विष्टो मूर्छितो निपपात ह ॥ हाहा कृत्वा प्रधावंति लोकास्तु गिरिपुंगव ॥ उचु
 गिरिवर सर्वभूषा हेतुं गिरिवर ॥ ॥ गिरिरुवाच ॥ दुरवस्य हे नृशृणु तं कन्यारत्नं ददं मम ॥ दष्टा वा कालसर्पणसिंह
 व्याघ्रेण वा हता ॥ न जाने क्षमाता पुत्री केन दुष्टेन वा हता ॥ चकपे शोक संतप्तो वा तेने वमहातरुः ॥ गिरिर्वनादनं यातस्तु
 दालोकन कारणात् ॥ सिंहव्याघ्रैश्च भल्लैश्च हिमिः सहितं वनं ॥ त्वंचापि विपिनं घोरैर्ब्रजंती सखि भिः सह ॥ तत्र दृष्ट्वा
 नदीरम्या ततीरे च महागुहो ॥ तां प्रविश्य सरवी सार्धं मन्त्रभोग विवर्जितो ॥ संस्थाप्य बालुकापिंडं पार्वत्या सहितं मम ॥
 यातृतीयाभाद्रपदे हस्तनक्षत्रसंयुता ॥ तत्र वाघेन गीतेन रात्रौ क्षागरणं कृतं ॥ तेन व्रतप्रभावेन आसनं चलितं मम ॥
 संप्राप्ते हंतदा तत्र यत्र त्वं सखि भिः सह ॥ प्रसन्नोऽस्मि मया प्रोक्तं क्वं ब्रूहि वरानने ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ यदि देव प्रसन्नो
 सि भर्ता भवतु मे हरः ॥ तथेत्युक्त्वा तु तां देवी केली संपुनरागतः ॥ ततः प्रभाते संप्राप्तेन द्यां सर्वविषर्जितं ॥ पार्योतु क
 तं तत्र सर्वव्याधिसार्धं त्वया भुभो ॥ हिमवानपि तं देशं माजगाम वनं घनं ॥ चतुराशानि रीक्षित्वा विह्वलं पीतित
 पुनः ॥ दृष्ट्वा तत्र नदीतीरे प्रसुप्तं कन्याद्वयं ॥ उत्थाप्योत्संगमारोप्य रोदनं कृतवान् गिरिः ॥ सिंहव्याघ्राहिभल्ल
 कंचने उष्ट्रकुले स्थिता ॥ ॥ पार्वत्युवाच ॥ शृणु तां तमया ज्ञातं त्वं दास्यसीं धराय मां ॥ तदन्यथा कृतं तां ते ते ना

हवनमागता॥ ददसितातयदिमामीश्वरायतदाग्रहं॥ आगमिष्यामिनेवंचेदिहस्थास्यामिनिश्चितं॥ तथेत्युक्ताहिमव
तानीतासितुंगुहंप्रति॥ पश्चाद्गतात्वमस्माकं कृत्वा वैवाहिकीक्रियो॥ तेन व्रतभावेन सौभाग्यं साधितं त्वया॥ अद्या
पि प्रतराजस्तु कस्यापि निवेदितः॥ नामास्य व्रतराजस्य शृणु देवियशाभवत्॥ अलिभिर्हरितायस्मादतः सा
हरिलिका॥ पार्वत्युवाच॥ नामेदं कथितं तस्य विधिं वद मम प्रभो॥ किंपुण्यं किं फलं चास्य केन च क्रियते कथं॥ ईश्व
र उवाच॥ शृणु देवि विधिं वक्ष्ये नारीणां व्रतमीदृशं॥ करिष्यसि प्रयत्नेन यदि सौभाग्यमिच्छसि॥ तोरणादि
प्रकर्तव्यं कदलीस्तंभमंडितं॥ आद्याद्यापदवस्त्रैस्तु नानावर्णविचित्रितैः॥ चंदनेन सुगंधेन लेपयेद्गुहमंडपे॥
शंखभेरिभिरंगैस्तु कारयेद्दंडुनिस्वनं॥ नानामंगलगीतं च कर्तव्यं मम संनिधि॥ स्थापयेद्वालुकालिंगं पार्व
त्या सहितं मम॥ पूजयेद्गुणैस्तु गंधधूपादिभिर्भूतैः॥ नानाप्रकारैर्नैवेद्यैः पूजयेद्गजागरं चरेत्॥ नारिकेलैः पुष्पैः
पूगफलैः जंबीरैर्बकुलेस्तथा॥ बीजपूरैः सनारिगैः फलैश्चान्यैश्च भूरिशः॥ ऋतुकालोद्भवैरिष्यकारैः क
दमूलकैः॥ धूपादिगंधैश्च तथा मंत्रेणानेन पूजयेत्॥ नमः शिवाय शंभवाय पंचवक्त्राय शूलिने॥ नंदिभृगिभृ
कालगणयुक्ताय शंभवे॥ शिवायै हरकांतायै प्रकृत्यै सृष्टिहेतवे॥ शिवायै सर्वमागल्यै शिवरूपे जगन्मये॥ शि
वे कल्पाणोदनित्यं शिवरूपे नमोस्तुते॥ शिवरूपे नमस्तुभ्यं शिवायै सततं नमः॥ नमस्ते ब्रह्मरूपिणे जगद्धात्रे
नमोनमः॥ संसारभयसंतापा त्राहि मां सिंहबाहिनी॥ येन कामेन देवित्वं पूजितासि महेश्वरि॥ राज्यं सौभाग्यं

संपत्तिं देहि मामेव पारिविति ॥ मंत्रेणानेन देवित्वा पूजित्वा मया सह ॥ कथां श्रुत्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणं भूरिशः ॥ ब्राह्म
णेभ्यो यथाशक्त्या देवा वस्त्रहिरण्यगाः ॥ अन्येभ्यो दीयते भरिस्त्रीणां वा भूषणादिकं ॥ भर्तृसहकथां श्रुत्वा भक्ति
युक्तेन चेतसा ॥ कृत्वा व्रतेश्वरं देवि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ सप्तजन्म भवेद्वा ज्यं सौभाग्यं चैव वर्धते ॥ तृतीयो यादुना
रीश्वरं हारं कुरुते यदि ॥ सप्तजन्म भवेद्द्विधा वैधव्यं जन्म जन्मनि ॥ दारिद्र्यं पुत्रशोकं च कर्कशादुःखभागिनी ॥
पच्यते नरके घोरे नोपवासं करोति या ॥ राजते कांचने ताम्रैर्वैणवे वाद्यमृन्मये ॥ साजने विन्यसेदन्नं सवत्स
फलदक्षिणं ॥ वायनं द्विजवर्गस्य दद्यादन्ते च पारणां ॥ एवं विधिया कुरुते च नारी ब्यासमानो ममेते च भर्ता ॥ भोगा
ननेकान् शुभिभ्युज्यमाना सा शुभं मन्ते लभते हरेण ॥ अश्वमेधसहस्राणि वा जपेयं शतानि च ॥ कथां श्रु
त्वा मात्रेण तत्फलं प्राप्यते नरैः ॥ एतमेकथितं देवित्वा मे व्रतमुत्तमं ॥ कोटियज्ञफलं पुण्यं मस्यानुष्ठानमात्रतः
इति भविष्योत्तरपुराणे हरितालिकाव्रतं ॥ ॥ अथोद्यापने ॥ पार्वत्युवाच ॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि तृतीयाया
सुरेश्वरे ॥ शक्तितः श्रोतुमिच्छामि व्रतं संपूर्णं हेतवे ॥ महादेव उवाच ॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये व्रतराजस्य शोभ
ने ॥ तस्यानुष्ठानमात्रेण संपूर्णं व्रतं भवेत् ॥ चतुस्तंभचतुर्द्वारं कदलीस्तंभमंडितं ॥ घटिकाचामरयुतं क
मलैर्युग्मशोभितं ॥ चंदनागस्तकपूरैर्लेपितं मंडपं शुभं ॥ मध्ये विज्ञानं वधूयात् पंचवर्णैरलंकृतं ॥ तन्मध्ये कार
येत्पद्मं पंचवर्णैः सुशोभनैः ॥ तस्यापरिण्यसें व्रीहीन् शोणेन परिसंमितान् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं कलशं विन्य

ॐ

म

३३

अभिनंदनसुरवासीनंदेवदेवजनादेन॥ उवाचसीकुंतीसानंदात्प्रगल्भमचमिदं वच॥ कुंत्युवाच॥ धन्यास्मि क
 तस्तुत्यास्मि सनाथास्मि परंतप॥ साहसं भाविताद्यास्मि त्वया सर्वजङ्गुगेरो॥ यदि सुप्रसन्नोऽसि तदा च श्वव्रतं वि
 भो॥ यद्विधाय सुखं राज्यं प्राप्नुयांत नयैः सह॥ कृष्ण उवाच॥ कुंतिते कथयिष्यामि व्रतानां मुक्तमेव ज्ञाते॥ यत्कृत्वा सु
 खसंतानं धनधान्यसमन्वितं॥ विधत्तुं कृता पुण्यास्तु त्रयमाश्रयसि॥ हस्तिगोरीव्रतं तदेकमुच्यते॥ यत्कृत्वा सु
 नसि॥ यत्कृत्वा सर्वसंपत्तिं लभते वांछितं फलं॥ कुंत्युवाच॥ यथोक्तं ते व्रतं नाथ विधानं तस्य कीदृशं॥ तेन प्र
 वृत्तं देवं तमेव हि जनार्दनः॥ कृष्ण उवाच॥ कैलासशिखरे देवि हस्तस्ते वदिष्यामि॥ दिवा प्रसुप्ता
 गोरी तु हरसंनिधिमागता॥ सा सुप्ता देवदेवेश्वरं शोचन्नेत्राभ्युदयं दर्शयति॥ अर्धदेहं वृषार्धं स्तंभार्धं चंद्रकलाधरं
 किमिदं तन्ममाचक्षत पतेमानसं ममा॥ ईश्वर उवाच॥ देवि पूर्वनिषिद्धासि हस्तः श्लाघते रवौ॥ नरचक्रवर्त्य
 दिवा तत्र तस्येदं विहितं फलं॥ शृणु देवितया नेन खंडितो हं विलोकिता॥ त्वयारब्धं व्रतं देवि महाराधन काम्यया
 अपूर्णास्मि प्रसन्नोऽस्मि तत्त्वतस्तथा च समुद्भूतं॥ अपूर्णं व्रतं मानेन दृष्टो हं तादृशस्तथा॥ तत्कुरु चाधनं देवि हस्ति
 गोरिव्रतं शुभं॥ पार्वत्युवाच॥ आदिश्यतां व्रतं नाथ विधानेन महेश्वर॥ आरंभोऽस्य कदा कार्या को विधिः कस्य पूज
 नं॥ ईश्वर उवाच॥ मंडपे स्थापनं कुर्यात्सिंहालंकारं भूषितं॥ अन्वहं कांचनेः पुष्पैः फलमुक्तां चितैः शुभैः॥ नै

वैद्यैः पंचखाद्यैश्च शृणुयात्प्रत्यहं कथा॥ दिनप्रागे हस्तिगोरीं स्थापयेत्प्रतिमां शुभं॥ पक्वान्नैः पूरितैः शुभैः सार्धं त्रयो
 दश॥ सार्धं त्रयोदशदिने नैवेद्यं मुपवर्त्ययेत्॥ फलमूलानि चान्यानि तावेति समुपाहयेत्॥ पूजयेच्च सुवर्णस्य
 पुष्पैश्चान्यैः सुगंधिभिः॥ चंदनैर्धूपदीपैश्च स्तंबूलैश्च फलादिभिः॥ ध्यायेच्च हृदये गोरीं हरं हरं वसं युतं॥ दक्षि
 णां च ततो दत्त्वा नत्वा देवीं विसर्जयेत्॥ सार्धं त्रयोदशतथा दीपकां चोलिकां चित्वा॥ सुवासिन्यैश्चिरीं दत्त्वा ता
 वतस्तथ माहरेत्॥ व्रतं समाचरेद्देवि त्रावर्द्धं त्रयोदश॥ स्वर्णभाजनगोयादिप्रतिवर्षं विसर्जयेत्॥ ततश्चतुर्द
 शे वर्षे तदुद्यापनमाचरेत्॥ संस्थाप्य गणपं गोरीं कांचनं कांचनं गजे॥ पूर्वोक्तविधिना पूज्यवासरं त्रयोद
 शं॥ चतुर्दशे यदि वसे सजाते प्रातरुत्थिता॥ कृत्वोपवासं नियमे गते गोरीं प्रपूजयेत्॥ पक्वान्नं स्वर्णपात्रेषु
 त्रयोदशं सुविहितं॥ स्त्रीभ्यश्च कंबुकीर्दत्वा सोऽजयित्वा विसर्जयेत्॥ एवं देवि व्रतं कृत्वा सर्वान् कामान्वाप्नुया
 त्॥ अशक्तोऽनुसदा कार्या प्रतिमा मृत्तिका मयी॥ पात्राणि वैपावान्येव पीतपुष्पाणि चैव हि॥ कृष्ण उवाच॥
 ततश्च के व्रतं गोरीं प्राप्ता सा वांछितं फलं॥ त्वमप्येतद्व्रतं कुंतिकुरु श्रद्धासमन्विता॥ अथ मत्तया व्रतं कुंती सिद्धि
 धानं तदा करोत॥ गंधारी वापि तद्व्रतं च क्रेयथा विधि॥ उष्ट्रावभक्तिभावो न पुष्टा गोरी व्रतो भवेत्॥ पार्व
 त्य उवाच॥ कुंतिते परितुष्टास्मि वरं वरय सुव्रते॥ कुंत्युवाच॥ देहि मे सर्वसंपत्तिं सर्वसौख्यं सदा दयं॥ पृष्ठ

ममपुत्राणां महामुज्यमनामयं व्रतमेतलुयः कुर्यात्तव लोकमवाप्स्यति ॥ न हारिश्च न वैधव्यं न शोकानपि दुःखतः ॥ कृष्णं
नापहते देविकदाचित्संभविष्यति ॥ तथेत्युक्ता ततो गौरी तत्रैवांतरधीयत ॥ एतद्भक्तसकलदुरवविनाशहेतुसौभाग्य
राज्यफलभाग्यवृत्तं ॥ या यो पितः सुखमनेन महापिष्ट्या गौरी पतिं पतिरत्तास्तु ततो लभते ॥ ॥ इति
भविष्योत्तरपुराणे हस्तिगौरी व्रतं ॥ ॥ अथ भाद्रपुष्कृत्यतीत्यायां कोटेश्वरी व्रतं ॥ ॥ मदनरत्नेकोटेश्वरी
रंभोवाच ॥ देवलोके महादेवि गुणिका सौख्यसंयुताः ॥ मर्त्यलोके तथा सर्वाः सौभाग्यावर्तिताः ॥ कथं भाग्यं
च मोक्षं च लभते परमेश्वरी ॥ पार्वत्युवाच ॥ शृणु भद्रं परं गुह्यं सर्वकामफलप्रदं ॥ दुर्भगानां च तारीणां सौभाग्य
करणं परं ॥ लक्ष्मेश्वरीति विख्यातं ततः कोटीश्वरी व्रतं ॥ तृतीया शुक्लपक्षे तु मासि भाद्रपदे भवेत् ॥ तस्यां व्रतं तु सं
ग्राह्यं यावद्दशचतुष्टयं ॥ उपवासं न कर्तव्यं वर्षे च वर्षे तु सुंदरी ॥ अखंडानां तं दुलानां तिलानां वा सुलोचने ॥ ल
क्ष्मणे कंचिद्विद्याथ क्षिपेत्पयसि शोभने ॥ क्षीरसंमिश्रितैः कार्या देव्या मूर्ति सुलोचना ॥ कृत्वा तु पुष्पप्राकारं
पुष्पमालाभिर्मंडितं ॥ संस्थाप्य पार्वती देवी पूजयेद्भक्तिशक्तितः ॥ पूजयेद्विधैः पुष्पैः कुंकुमागरुचंदनैः ॥
गंधधूपैश्च नैवेद्यैः फलैश्च विविधैस्तथा ॥ वस्त्रेण वै वरत्नेन पूजयेत्परमेश्वरी ॥ नमो नमस्ते देवेशिलक्ष्मेश्व
रि नमो स्तुते ॥ कोटीश्वरी नमस्तुभ्यं नमस्ते हरि वल्लभे ॥ उमा देव्यै नमस्तुभ्यं कात्यायनि नमो स्तुते ॥ नमः कालि

सेद्धुः ॥ पंचरत्नानि निक्षिप्य सर्वोषधिसमन्वितं ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सौवर्णं राजतं ॥ चण्डाहं महादेवं रजतेन
विनिर्मितं ॥ सर्वावयवसंयुक्तां गौरीं हेम्ना विनिर्मितां ॥ पूजयेत्तत्र गंधाद्यैः पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥ राज्ञो जागरणं कुर्यात्
कथां च न पूर्वकं ॥ ततः प्रभाते विमले कृत्वा स्नानादिकर्म च ॥ पूर्ववच्चार्चयेद्देवं पश्चात् होमं च कारयेत् ॥ स्वर्ग
होक्तेन विधिना कृत्वा गिरिछापनं ततः ॥ प्रारभेच्च ततो होमं नवग्रहपुरःसरं ॥ तिलांश्च यवसंमिश्रान् उपोष्य नव
वरिष्ठुतान् ॥ जुहुयाद्गुह्यं वेणुगौरीं वेणुमं च वित् ॥ अष्टोत्तरशतं वापि मण्डपविश्रान्तिमेव वा ॥ एवं समाप्य होमं
तु तत्राचार्यं प्रपूजयेत् ॥ सुवर्णरत्नवासोभिर्गोदद्याच्च यथाविधि ॥ रात्र्यां सोपस्कृतं दद्याद्वाचार्याय प्र
यत्नतः ॥ षोडशदिक्षु गुग्गुलुमांश्च पक्वान्नाद्यैश्च भोजयेत् ॥ सौभाग्यद्रव्यवस्त्राणि वस्त्राणां त्रिषोडश ॥ दा
तव्यानि प्रयत्नेन ब्राह्मणेभ्यो यथाविधि ॥ अन्येभ्यो विप्रवर्ग्येभ्यो दक्षिणां च प्रयत्नतः ॥ भूयसी परया भक्त्या
प्रदद्याच्छिवतुष्टये ॥ उद्दिश्य पार्वतीं च सर्वकुर्यादतं द्रितः ॥ बंधुभिः सह भुञ्जीत नियतपरेहनि ॥ एवं या
कुरुते नारी व्रतराजं सुमध्यमे ॥ सौभाग्यमखिलं तस्य संप्रजननं संशयः ॥ इति भविष्योत्तरे तृतीयोऽध्या
यः ॥ अथ हस्तक्षेपगतरखावाचारप्राप्तं हस्तिगौरी व्रतं ॥ ॥ स्तुतुवाच ॥ कुंत्यां चतुर्दशैतायां
हस्तिनापुरमुत्तमं ॥ मानितायां नरेन्द्रेश्वरतनयैः पंचभिः सह ॥ तस्याः कुशलमविच्छिन्नं जगामाथ माधवः ॥

मया तोयं पादार्थं प्रतिगृह्यते ॥ ओपाचं ॥ अर्घ्यं ददाति ते मातर्भक्तानामभयं करे ॥ गृहाण त्वं बृहद्वैरिनमस्कारस्तुते
मम ॥ अर्घ्यं ॥ भक्तानामिष्टदे मातः सर्वालंकारसंयुते ॥ आचम्यतां जगन्मात बृहद्वैरिनमोस्तुते ॥ आचमनं
ततः पंचाशतस्नानं ॥ स्नानं स्नापयामि जगन्मातः स्वस्मृतीर्थजलेन वै ॥ प्रार्थयित्वा मया देवि सद्यस्तापविना
शिनि ॥ स्नानं ॥ वस्त्रधौतं महादेवि कुलंतवनिर्मितं ॥ भक्त्या समर्पितं मातर्गृह्यतां जगदेविके ॥ वस्त्रं ॥ अथ सिं
दूरहरिद्राकुंकुमारिसौभाग्यद्रव्याणि निवेदयेत् ॥ मलयजलं शुद्धं घनसारमनोहरं ॥ गंधं गृहाण देवेशि बृहद्वैरि
नमोस्तुते ॥ गंधं ॥ चंपकादीनि पुष्पाणि भक्त्या नीतानि मे शुभे ॥ पूजार्थं गृह्यतां देवि जगत्पुन्यगमालती ॥ पुष्पं
धूपोयं गृह्यतां देविका लंगरुच्यतां विभु ॥ आश्रेयः सर्वदेवानां देवदुमरसोद्भवः ॥ धूपं ॥ दीपं गृहाण देवेशि त्रैलो
क्यतिमिराप्रहं ॥ बहिना योजितं मातर्बृहद्वैरिनमोस्तुते ॥ दीपं नैवेद्यं गृह्यतां देवि इति नैवेद्यं ॥ कर्पूरे खालवंगा
दिनागबल्लीदले युते ॥ पूगीफलं युतं देवि तांबूलं प्रतिगृह्यते ॥ तांबू ॥ हिरण्यगर्भमिति दक्षिणा ॥ धारयिष्यामि
भद्रं तां तद्भक्तास्त्वत्परायणा ॥ आयुर्देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि मे शिवे ॥ दोरकबंधनं ॥ श्लेमसंपत्करे देवि दे
वि सौभाग्यं दायिनि ॥ सर्वकार्यप्रदे देवि गृहाणा धूपं नमोस्तुते ॥ ततः श्रद्धार्घ्यं ॥ गगनंतरसं दीपक्षीराब्धितन
यो ॥ श्लेमसंपत्करे देवि देवि सौभाग्यं दायिनि ॥ सर्वकार्यप्रदे देवि गृहाणा धूपं नमोस्तुते ॥ ततः श्रद्धार्घ्यं ॥ गगनंतरसं दीपक्षीराब्धितन
यो ॥ श्लेमसंपत्करे देवि देवि सौभाग्यं दायिनि ॥ सर्वकार्यप्रदे देवि गृहाणा धूपं नमोस्तुते ॥ ततः श्रद्धार्घ्यं ॥ गगनंतरसं दीपक्षीराब्धितन

देवि पूजितासि मये शुभे ॥ मम सौभाग्यदानाय यथेच्छा तत्र गच्छतां ॥ इति विसर्जने ॥ अथ कथा ॥ विजयो
वाच ॥ अथान्यबृहती गौरी व्रतं ब्रह्माभिकन्यके ॥ मासि भाद्रपदे पक्षे तृतीयायां च यद्रते ॥ भाद्रपददशमं ॥ चंद्रोद
योत्तरं पूजाविधानं कुरु पक्षे पूजाव्रतानुष्ठानाचारान् ॥ पक्षोत्रकुरु पक्षः ॥ आनयेद्बृहती गौरी शारवाभूलफलैः स
ह ॥ निक्षिप्य देवतां वेद्यां तदधः सिकतां शुभं ॥ न्यसेच्चंद्रोदये दृष्ट्वा स्नानाधौ तां बरावृता ॥ सखिभिः सहिता सम्यज
लं कृत्य प्रपूजयेत् ॥ एवं पूज्य यथा सम्यक् कृत्वा चैव प्रदक्षिणे ॥ दोरकबंधयेत् श्रवणं तु पंचाकार्भितं ॥ बभ्रमि दोरकं भ
क्त्या तद्भक्तास्त्वत्परायणा ॥ आयुर्देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि मे शुभे ॥ अनेन दोरकबंधाचंद्राया धूपं निवेदयेत् ॥ श्लेमसं
पत्करे देवि सर्वसौभाग्यदायिनि ॥ सर्वकामप्रदे देवि गृहाणा धूपं नमोस्तुते ॥ गंगानां गंगासं दीप्ते निचंद्रार्घ्यं ॥ कथामेतां
च शृणुयाद्गौरी प्रेतमनाः सदा ॥ ततो गोधूमचूर्णेन पंचभिः कुण्डैर्भितं ॥ पक्वान्नमर्धं विप्राय दत्वा पुंजीतं ब्रह्मयं ॥
एवं वै पंचवर्षाणि कृत्वा व्रतमनुत्तमं ॥ सर्वान् कामानवाप्नोति नात्र कार्या विचारणा ॥ कन्योवाच ॥ शृणुकन्ये
यथा पूर्वपार्वत्या कथितं यथा ॥ विजयोवाच ॥ केन वा दौ पुराचीर्णं व्रतं यत्तु त्वयोदितं ॥ ईक्षितं कोपिले मेवाव्रत
स्यास्य प्रभावतः ॥ स्तुतुवाच ॥ शृणु ध्वमृषयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ सर्वभूत
हिते विष्णी ॥ शंभुना कथितं गौर्यैतद् व्रतं कथयाम्यहं ॥ कदाचिदुपविष्टं पार्वती परिपृच्छत ॥ शंभो त्वां परिपृच्छामि क

रुणाकरशंकर ॥ सर्वबाधोपशान्तसर्वकामफलप्रदं ॥ व्रतानां सर्वदेवानां मुत्तमं ब्रूहि त्वत्तः ॥ आयुरारोग्यं देवपुत्रपो
त्रप्रदायकं ॥ तद्व्रतं ब्रूहि देवेश्यद्यहंतवल्लभ ॥ इच्छरउवाच ॥ शृणु देवि परं गुह्यं व्रतं परमदुर्लभं ॥ पुराभूद्वा परस्य
ते पंडोः प्रियवरांगना ॥ वर्षे षोडशसंपूर्णासंपन्ननवयौवच ॥ अनपत्या तु साकुंतीमतीरमिदमब्रवीत् ॥ केन कर्मवि
पाकेन पुत्रहीनास्मि दुःखिता ॥ अनपत्या प्रतीकारमिदानीं ब्रूहि त्वत्तः ॥ ॥ पंडुरुवाच ॥ ऋषिर्वापोऽस्मि मे
भद्रे अनपते भविष्यति ॥ भर्तुस्तद्वचनं श्रुत्वा पितृगेहेभ्य गतव्यं ॥ पितुर्गौहवर्तमाना कुंतीया संददर्शसि ॥ नमस्क
त्यं च तं प्राह कुंती मुकुलितं जलिः ॥ कुंत्युवाच ॥ तातं मे कथयिष्यामि पुत्रसंतानदायकं ॥ सर्वसंपत्करं नृणां व्रत
मेकं महामुने ॥ व्यास उवाच ॥ शृणु त्वं हृती गौरी व्रतं संतानदायकं ॥ माद्रक्षतृतीयायां निशिवंदोदये शुभे ॥
स्नानं कृत्वा तु विधिवन्मोनी भूत्वा व्रतं चरेत् ॥ सर्वसंपत्करं स्त्रीणां धनपुत्रात्रसौख्यकृत् ॥ अहो एवादिदानं च सर्वेषां
सधिकं व्रतं ॥ पंचवर्षविधा तव्यं तत उद्यापनं चरेत् ॥ उद्यापनविधानेन संपूर्णफलमश्नुते ॥ अंतर्दुकारयेद्भद्रं सौवर्णवृहती
फलं ॥ षष्ठ्युत्तरं चतुर्विंशत्युत्तं तु कृत् ॥ देव्याः पुरंतु संस्थाप्य पूर्ववत्प्रतिपूजयेत् ॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वि
प्रान्ये च तथैव च ॥ सुवासिन्यः पंचपूज्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ कंबुकैश्चैव तातैः कंबुस्तत्र हरिप्रिया ॥ वंशपात्रा
णि युग्मानि सस्त्रैः संवेष्टितानि च ॥ सिंदूरं जीरकं चैव सोभाय द्रव्यसंयुतं ॥ गोधूमपिष्टजातं च हृतीफलपंच

र

महाकालिशिवदुर्गे नमोऽस्तुते ॥ नमः सर्वाणिरुद्राणि अपर्णीशं करप्रिये ॥ सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् ॥ पू
जामंत्रः ॥ पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्यात्कृतं शुभं ॥ संध्यवल्याच सावित्र्या अरुंधत्या कृतं पुरा ॥ दमयत्या कुंत्या च रो
हिण्या च कृतं व्रतं ॥ गौरीणि भोजयेच्छक्त्या इत्याकांश्चैव सुदीक्षितः ॥ गौरीणि सुवासिनी ॥ एवं विधि विधानेन करोति
नियतव्रतं ॥ नमो कृतं स्याच्च दारिद्र्यं न च दुष्टविद्योजनं ॥ अष्टपुत्रा भवेन्तारी भर्तारं च गुणाधीकं ॥ सुरूपं गुणिनं को
तं पुंडितं प्रियदर्शने ॥ सुरूपा सुभगां चैव सदापत्युः प्रिया भवेत् ॥ सहपत्या वराहैरौ कुरुते राज्यमुद्यमं ॥ अंतकाले
संतते नमो दिते त्रिदिवे तथा ॥ षष्ठिर्वर्षसहस्राणि षष्ठिर्वर्षं ज्ञातानि च ॥ इदं कृत्वा पुरेद्राणि लेभे पतिमुत्तमं ॥ रो
हिणी पतिमालेभे चंद्रव्रतनिषेवणात् ॥ राणा देवी सुभर्तारमादित्यं प्राप्य सत्पतिं ॥ इदं ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्व
रीपरं ॥ लक्षेश्वरीति विख्यातं कुरुते मे मनोहरं ॥ इति कोटीश्वरी व्रतं ॥ अथाभिन कृत्वा तृतीयां हृतीं व्र
तं ॥ तत्र पूजा ॥ चतुर्भुजां सुवर्णां सोनानां लंकारभूषितं ॥ हिमं दुहुहिना सासां मुक्तामणि विभूषितं ॥ पाशां
कुराधरां देवी ध्यायेत्सर्वार्थसिद्धये ॥ कमंडलुधरां शृङ्गोपानपात्रं च बिभ्रती ॥ ध्याने ॥ एहि मम विभूषे त्वं त्रि
गुणोपरमेश्वरी ॥ आवाहयामि भक्त्या त्वां प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ आवाहनं ॥ हे मरत्न व्रतं देवि आसनं ते विनिर्मि
तं ॥ पाशां कुराधरे देवी मासने रक्षापयाम्यहं ॥ आसनं ॥ अक्षमालां कुराधरे वीणां पुस्तकधारिणी ॥ भक्त्या दातं

रुणाकरशंकर ॥ सर्वबाधोपशान्तसर्वकामफलप्रदं ॥ व्रतानां सर्वदोनानामुत्तमं ब्रूहि त्वत्तत् ॥ आयुरारोग्यदं देवपुत्रपौ
त्रप्रदायकं ॥ न इदं ब्रूहि देवेश्यद्यहंतवल्लभ ॥ इच्छरउवाच ॥ शृणु देवि परं गुह्यं व्रतं परमदुर्लभं ॥ पुराभूद्वा परस्य
ते पंडोः प्रियवरांगना ॥ वर्षे षोडशसंपूर्णसंपन्ननवयौवच ॥ अनपत्यातु साकुंतीमतीरमिदमब्रवीत् ॥ केन कर्मवि
पाकेन पुत्रहीनास्मि दुःखिता ॥ अनपत्याप्रतीकारमिदानीं ब्रूहि त्वत्तत् ॥ ॥ पंडुरुवाच ॥ ऋषिशापोऽस्मि
भद्रे अनपते भविष्यति ॥ भर्तुस्तद्वचने श्रुत्वा पितृगेहेभ्य गतवयं ॥ पितुर्गौहवर्तमाना कुंतीव्यासं ददर्श ॥ नमस्क
त्यं च तं प्राह कुंती मुकुलितं जलिः ॥ कुंतुवाच ॥ तातं मे कथयिष्यामि पुत्रसंतानदायकं ॥ सर्वसंपत्करं नृणां व्रत
मेकं महामुने ॥ व्यासउवाच ॥ शृणु त्वं हृती गौरी व्रतं संतानदायकं ॥ माद्रक्षस्तृतीयायां निशिवंदोदये शुभे ॥
स्नानं कृत्वा तु विधिवन्मोनी भूत्वा व्रतं चरेत् ॥ सर्वसंपत्करं स्त्रीणां धनपुत्रात्रसौख्यकृत् ॥ भूहि एयादिदानं च सर्वेषा
मधिकं व्रतं ॥ पंचवर्षविधा तव्यं तत उद्यापनं चरेत् ॥ उद्यापनविधानेन संपूर्णफलमश्नुते ॥ अंतं तु कारयेद्देवसौवर्षवृहती
फले ॥ षष्ठ्युत्तरचतुर्विंशत्युत्तं तु कृत् ॥ देव्याः पुरंतु संस्थाप्य पूर्ववत्प्रतिपूजयेत् ॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वि
प्रान्यं च तथैव च ॥ सुवासिन्यः पंचपूज्या वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ कंबुकैश्चैव ताटकैः कंठस्त्रहरीप्रिया ॥ वंशपात्रा
णि युग्मानि स्रजौ संवेष्टितानि च ॥ सिंदूरं जीरकं चैव मोक्षप्रदं द्रव्यसंयुतं ॥ गोधूमपिष्टजातं च हृतीफलपंच

र

महाकालिशिवदुर्गे नमोऽस्तुते ॥ नमः सर्वाणिरुद्राणि अपर्णाशंकरप्रिये ॥ सर्वभूतहिते देवि त्राहि संसारसागरात् ॥ पू
जामंत्रः ॥ पुरा व्रतमिदं भद्रे इन्द्राण्याय कृतं शुभं ॥ संध्यवल्याच सावित्र्यां अरुंधत्या कृतं पुरा ॥ दमयंत्या कुंत्या च रो
हिण्या च कृतं व्रतं ॥ गौरीणि भोजयेच्छक्त्या इत्याकांश्चैव सुदीक्षितः ॥ गौरीणि सुवासिनी ॥ एवं विधि विधानेन करोति
नियतव्रतं ॥ नमो कृतं स्याच्च दारिद्र्यं न च उच्छ्रियोजनं ॥ अष्टपुत्रा भवेन्तारी भर्तारं च गुणाधीकं ॥ सुरूपं गुणिनं को
तं पुंडितं प्रियदर्शने ॥ सुरूपा सुभगां चैव सदापत्युः प्रिया भवेत् ॥ सहपत्या वराहैरौ कुरुते राज्यसुखमं ॥ अंतं काले
संतते नमो दिते त्रिदिवे तथा ॥ षष्ठिर्वर्षसहस्राणि षष्ठिर्वर्षशतानि च ॥ इदं कृत्वा पुरेद्राणि लेभे पतिमुत्तमं ॥ रो
हिणी पतिमालेभे च व्रतनिषेवणात् ॥ राणा देवी सुभर्तारमादित्यं प्राप्स्यत्यति ॥ इदं ते कथितं भद्रे व्रतं कोटीश्व
रीपरं ॥ लक्षेश्वरीति विख्यातं कुरुते मे मनोहरं ॥ इति कोटीश्वरी व्रतं ॥ अथाश्विन कृष्णतृतीया च हृती व्र
तं ॥ तत्र पूजा ॥ चतुर्भुजा सुवर्णाभा नानालंकारभूषितं ॥ हिमं दुहुहिनाभासां मुक्तामणिविभूषितं ॥ पाशां
कुराधरां देवी ध्यायेत्सर्वार्थसिद्धये ॥ कमंडलुधरां शृङ्गोपानपात्रं च विभ्रती ॥ ध्याने ॥ एहि मम विभूषे त्वं त्रि
गुणोपरमेश्वरी ॥ आवाहयामि मातयात्वां प्रसन्ना भव सर्वदा ॥ आवाहनं ॥ हे मरत्नरत्नं देवि आसनं ते विनिर्मि
तं ॥ पाशां कुराधरे देवी मासने रक्षापयाम्यहं ॥ आसनं ॥ अक्षमालां कुराधरे वीणां पुस्तकधारिणी ॥ भक्त्या दत्तं

हंतारः प्रणिनां चैव अमर्यापां च मलकाः ॥ कृमि रोग नरकान् शुक्ला जायते कुत्सितानराः ॥ दुरिद्रः पंगवो मूकः कार
 द्या दुर्भगस्तथा ॥ नारदो वंस्वकामो धैर्यनरनार्याश्च दुःखिताः ॥ नारद उवाच ॥ उपायं ब्रूहि भगवन् येन कर्मक्षयो भवेत् ॥ त
 पोदानं व्रतं तीर्थं चारीरस्य च शोषणं ॥ दुःखं संतापं तप्तमानं जीवितान्मरणं वरं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु नारद यदुक्तं ब्र
 तानामुत्तमं व्रतं ॥ सर्वदुःखमनं व्याधिद्वारिद्र्यशोकनाशनं ॥ सुखसौभाग्यजननं पुत्रपौत्रप्रदायकं ॥ सुरुपां देवसौ
 भाग्यं करुणं कामदं तथा ॥ नारीणां च विशेषेण सुखसौभाग्यदायकं ॥ वसिष्ठाय पुरा प्रोक्तं ऋषीणां च समागमे ॥
 कैलासशिखरे रम्ये शंकरेण महात्मना ॥ नारद उवाच ॥ कस्मात्प्रोवाच भगवान् कृतपातस्मादजायत ॥ ब्र
 ह्मोवाच ॥ दृष्ट्वा द्रुतं च सौभाग्यं अरुंधत्या जगत्प्रभु ॥ तथारूपं च श्रीलं च सौभाग्यं मनुलं तथा ॥ दृष्ट्वा शिरः
 प्रकंपे च जहास्व मूढ शंकरः ॥ पृष्ट्वा नकारणं देवं वसिष्ठः स्मितकारणं ॥ ईश्वर उवाच ॥ अहो व्रतस्य माहात्म्यं श्रू
 यता मृषिसत्तमाः ॥ पुरा जन्मनि शूद्रस्य दास्य कर्म रता सदा ॥ उच्छिष्टं भोजनं नित्यं उच्छिष्टं शयनासदा ॥ कृत्वा
 दुर्भगा दीनारुद्भागदशाधिणी ॥ नाम्ना मेघवतीख्याता दुर्दरा वदनाश्रुता ॥ एकदा प्रेषणार्थं सागता ब्राह्म
 णसंनिधौ ॥ शुभं व्रतं च नारीणां वाच्यमानं हि जन्मनां ॥ सौभाग्यसुंदरी नाम तृतीया सर्वकामदा ॥ ज्ञानचोरा
 गमेशास्त्रे सर्वकर्मफलप्रदा ॥ मया प्रकाशिता पूर्वप्रार्थितं नो मया तथा ॥ वीर्णं तासां प्रसंगाच्च मेघवत्या प्रसंग

तः ॥ कुत्सितं चैव नैवेद्यं दत्तदानं च किंचन ॥ हविष्यं च तथोच्छिष्टं पारणंतथा कृतं ॥ केवलं च व्रतं वीर्णं प्राध्याप्य तेन च
 तसा ॥ अद्यापि धार्यत धर्मो बहूभिर्न र्थराशिभिः ॥ शृणु यश्चक्रिरे धर्मं प्रध्यामाभावितात्मनः ॥ तेन धर्मविपाकेन नि
 पादाधिपते सुता ॥ सुरुपा च सुशीला च सर्वलक्षणसंयुता ॥ संपूर्णा वयवशिरा ता तस्या देव्या प्रसादतः ॥ उच्छिष्टं
 भोजनं जातानिषदानां च योनिषु ॥ अदत्तदानात्संजाता तपसा भोगवर्जिता ॥ व्रतप्रभावा जायते सुरुपा च
 पतिव्रता ॥ महासौभाग्यसंयुता साक्षालक्ष्मीरिवापरा ॥ सर्वकामप्रदा देवि नंदिनी वसते गृहे ॥ तद्रुतं चास्मि देवर्षे
 सर्वकामफलप्रदे ॥ नारद उवाच ॥ व्रतस्य विधिं ब्रूहि कोविधिः किं व्रतं जनं ॥ कस्मिन्मासे प्रकुर्वीत्ये देवताका
 प्रकीर्तिता ॥ किंपुण्यं किंच नैवेद्यं ध्याने कस्य च पूजनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ व्रतस्यारंभणं चादौ मागं त्रीषेथ माघ
 के ॥ द्वितीया वेधरी हता तृतीया यासिता भवेत् ॥ चतुर्थी योगिनी किंचिद्बुद्धवपियदा भवेत् ॥ उपवासं प्रकुर्वी
 त दंतशुषितदा व्रती ॥ उमे देवि नमस्कृत्य शंकरस्यार्धहारिणी ॥ प्रसीद श्रीमहेशानिकरिष्ये व्रतमुत्तमं ॥
 संनिध्यं कुरु मे तत्र व्रते स्मिन् हरि वल्लभे ॥ नियममंत्रः ॥ सौभाग्यसुंदरी नाम वशिष्ठी सा प्रकीर्तिता ॥ सर्वकाम
 प्रदे देवि सर्वसत्त्ववशं करी ॥ तस्या दर्शनमात्रेण सदा संजायते जगत् ॥ द्रोणपुत्रे श्रुत्वा पूज्यदा डिमं वा घहेत
 वे ॥ नैवेद्यं मोदकान्दद्यात्कूर्पूरं प्राशयेत्ततः ॥ धात्रीफलं ददेदध्यं केकोले प्राशयेत्तिश्रो ॥ नैवेद्यं बहू काः काया

घृतशर्करया चिता ॥ कंकोलांबुतदा प्राश्य राज्यसौभाग्यहेतवे ॥ धूतेन बोधयेद्दीपरात्रौ जागृणंसदा ॥ सर्वकाम
प्रदा देव सर्वदुरवहरापरा ॥ सर्वैश्वर्यप्रदा देवि सर्वपापहरा सदा ॥ एकापि बुद्ध्यात्मानं नामरूपप्रभेदतः ॥ माघमा
सेवसंप्राप्ते बर्ह्यादितशोधने ॥ प्रातः कुर्वितनियमं रूपसौभाग्यहेतवे ॥ अपराहृततः स्नात्वा सर्वाभिरुपाभूषि
ता ॥ चूतपुष्पैश्च संप्रज्य रूपसौभाग्यसुंदरी ॥ नारिकेलार्घदानेनैवैद्यं ब्रह्मली स्मृता ॥ आशानेनैव कस्तूरी
रूपसौभाग्यसंयुता ॥ पूजयेत्तत्र सा सर्वा कामसौभाग्यसुंदरी ॥ फलपुनस्यासिते पक्षे प्रातर्नियमसंयुता ॥ सौभा
ग्यसुंदरी बिल्वदंतकाष्ठं तु कारयेत् ॥ स्नानं कृत्वा तथा नारीकां च नारैश्च पूजयेत् ॥ नैवेद्यं सक्तं वस्तु त्रघ्नं न
करया चित ॥ यक्षकर्मजोले पोथपश्चात्तु संभव ॥ सर्वासु चतुर्तीया सुविधिरेष उदाहृतः ॥ बीजपूरा र्घ
दानेन च प्राशनेन च दनोदकं ॥ प्राशनस्य प्रभावेन सर्वान्कामानयाप्नुयात् ॥ पारणं च प्रकर्तव्यं सह सर्वैश्च बांधवैः ॥
चैत्रमासि प्रकर्तव्या तृतीया पापनाशनी ॥ प्रयत्नेन प्रकर्तव्या सुखसौभाग्यसुंदरी ॥ दंतकाष्ठं प्रकुर्वितं जंबु
वृक्षसमुद्भवं ॥ पूजामदनैवैवैद्यं बिल्वफलं स्मृतं ॥ नैवेद्यं मंडकाः कायां शर्करा घृतसंयुताः ॥ सुख
सौभाग्यसिद्ध्यर्थं प्राशनेन च वधारिणः ॥ वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीया यामुपोषयेत् ॥ मालतीदंतकाष्ठं च निय
मगृह्णंततः ॥ पति सौभाग्यदा देवी सुंदरी पूजयेत्ततः ॥ पद्मे सितैः सुरनेत्रैश्च मल्लिकापिश्च पूजने ॥ द

का ॥ वायनानि च पंचैव ताभ्यो दत्त्वा तु भोजयेत् ॥ अर्घ्यं दत्त्वा वायनानि दत्त्वा भुंजीत वाग्यतः ॥ तत्फलं धारयेत्कंठे स
र्वकामसमृद्धये ॥ ततः प्रातः समुत्थाय सालंकारं सर्बिजने ॥ गीतवाद्ययुतानां गौरी तालविमर्जयेत् ॥ आहूता
सिमया देवि पूजना सिमयाभुभे ॥ समसौभाग्यदानाय गम्यता ॥ त्वया ॥ एतन्नतः प्रभावेन काचिद्ब्रह्मण कन्यका
पतिसंजीवयामास निभत्स्ययमकिं करान् ॥ तस्माच्चरत्वेन्न मे तदाद्यमायुः प्रदुपन्नमृद्धिदं च ॥ पुत्रैश्च पौत्रैश्च मुता
च पत्या जौरी प्रसादाद्भ्रवजीवपत्या ॥ इयं देवपुत्र्या नित्यं श्रावयेद्दासमाहितः ॥ समुत्का विपुला भोगान् उन्ते शि
वपदं व्रजेत् ॥ ॥ इति लघ्विष्योत्तरेष्टहजौरी व्रते ॥ ॥ इदं कर्तव्यं केपु प्रसिद्धं ॥ अथ मार्गशीर्षमाघे वा कल
तृतीयायां सौभाग्यसुंदरी व्रतं तच्च चतुर्थीयुतायां कार्यं न द्वितीया विधाय ॥ द्वितीया वेधरहिता तृतीयायां सिता भवे
त् ॥ चतुर्थी श्योगिनी किंचिद्बुद्ध्या वापि यदमवेदितं कथाया मुक्तैः ॥ नारद उवाच ॥ भगवन् त्वं प्रजास्थानानां व
र्णस्तथा गुणाः ॥ स्वेदजा अंडजा श्वेदजा द्विजा श्वजरा बुजाः ॥ देवासुराः सगंधर्वाः सयक्षोः गराक्षसाः ॥ एके सुरु
पा सुभगा वलिताश्चापरे तथा ॥ तथो न्येदुःखसंयुक्ता काणामूकाश्च पंगवाः ॥ दुःशीला दुर्भगा दीना धरकर्मकरा
सदा ॥ एतन्नेह हृदिसंतापसंशयं हंतुमर्हसि ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि त्वं प्रोक्तासि प्रियोसि मे ॥ क
र्मबीजप्ररूढं हि शरीरं पांचमौक्तिकं ॥ ये दत्तदानजायंते परकर्मरताः सदा ॥ परापवादवक्तारः परद्रव्यापहारिणः

सुंदरी॥ उत्पलैः शतपत्रैश्च पूजाकार्या प्रयत्नतः॥ नारंगमर्चदानं च कृष्णोडावापिकल्पयेत्॥ नैवेद्ये गणका तु फली
 नष्टतश्च रसाचिनात्॥ औडुंबरपत्राः प्राश्य सुंदरी प्रीयतामम॥ पुत्रपौत्रसमायुक्ता सुखसौभाग्यसुंदरी॥ कान्ति
 के मासि संप्राप्ते तृतीया शुक्लपक्षात् सतः॥ औडुंबरदंतकाष्ठं कृत्वा व्रतमुपाचरेत्॥ केतकी निम्बसौभाग्यं नाम्ना सौ
 भाग्यसुंदरी॥ निवेद्येदं पूजां च सुगंधाच्छालिसे भवान्॥ अक्रौडं चार्घदानं च लवंगं प्राशयेत्ततः॥ सावित्री
 गनचाप्नोति पितृभ्रातृसुतादिभिः॥ एवं चोर्णव्रते कुर्यादुद्यापनविधिततः॥ सर्वशास्त्रमधीयानं आगमेषु
 विशारदं॥ आचार्यं प्रार्थयेत्प्रातर्मार्गशीर्षे यथाविधि॥ चोर्णव्रतमाहाचार्य उद्यापनविधिं मम॥ व्रतवैक
 ल्यनाशायथाशास्त्रं समाहितः॥ सुंदरी मंडलं कार्यं गौरी तिलकमेव च॥ उमामहेश्वरदेवसौवर्णेन तु का
 रयेत्॥ अन्तारंभे यथाशक्त्यारजतं वापि कारयेत्॥ वित्तश्राद्धं न कुर्वीत सति द्रव्ये मसार्धेन॥ वर्षं प्रपूज्यतां
 मूर्तिना मेवं मंडले चयेत्॥ सर्वोपहारैर्गंधाश्च पुष्पैर्नानाविधैरपि॥ एकैव सा जगन्माता बहु रूपैर्व्यवस्थिता॥
 रूपैर्द्वादशभिश्चैव प्रपूज्या सौभाग्यसुंदरी॥ ततः पद्मनिभां देवीं रक्तवस्त्रोपशोभितां॥ रक्ताभरणशोभाद्धार
 त्तकुंकुमचर्चितां॥ ध्यात्वा ह्येवं विधौ देवीं पूजयेद्देवमानसः॥ राज्ञो जागरणं कार्यं गीतवादित्रनिस्वनैः॥ ततः
 सर्वाणि पुण्याणि नैवेद्यानि फलानि च॥ अर्घ्यार्थं परिकल्प्यानि सर्वकामार्थसिद्धये॥ ततः प्रभाते विमले स्नाने

स्नानविधानतः॥ कुसुमकुसुमैर्हौमैर्किंशुकैर्वापि कारयेत्॥ अष्टोत्तरशतं पूर्णमधुसर्पिसमवित॥ तदसावेतु कर्तव्यं
 शतपत्रैर्विधानतः॥ आसुरेण च मंत्रेण गौणं मुखं समाचरेत्॥ भोजयेच्च प्रयत्नेन च त्वार्यष्टौ प्रयत्नतः॥ मिशान्वेन
 सपत्नीकान् सुत्कान्वै परिधापयेत्॥ वस्त्रालंकरणश्चैव यथाशक्त्या प्रपूजयेत्॥ सौभाग्यवस्त्रं चैकैकं नारीणां चैव
 दापयेत्॥ ततो हस्ते प्रदातव्यं कुंकुमं लवणं गुडं॥ नारिकेलं तथा वल्लीदूर्वासिंहरक्ज्जले॥ मंगळाष्टकमेतद्देह्य
 सौभाग्यमाप्नुयात्॥ आचार्यं च सपत्नीकं वस्त्रालंकारभूषणैः॥ परिधाप्य यथाशक्त्या मंडलं तत्समर्पयेत्॥ प्रार्थ
 येच्च ततो देवी सर्वसौभाग्यसुंदरी॥ इत्यमत्प्रार्थितान् कामान् गच्छ देवियथासुरं॥ मूर्तिं च मंडले देव्युपा
 हारश्च सर्वशः॥ गुरोर्गृहाण सर्वं तं सुंदरी प्रीयतामिति॥ त्वत्प्रसादान्मया वीर्णं व्रतमेतत्कदुर्लभं॥ क्षमस्व
 विप्रशार्दूलप्रसादसुमुखोभव॥ एकं चोर्णव्रतानारीकृत्योक्तं भवेत्सदा॥ येनेदं चकृतं वत्ससे प्राप्ता जन्मतः फ
 लं॥ नातः परन्तरं किंचिद्व्रतं सौभाग्यकारकं॥ देहांते शिवलोके तु भोगान्भुक्ता यथोचितान्॥ इति सौभा
 ग्यसुंदरीव्रतं॥ ॥ इति श्रीमोमोसकमहनीलकण्ठमजभट्टाकरकृतौ व्रताके तृतीया व्रतानि॥ अथ
 चतुर्थव्रतानि॥ ॥ तत्र श्रावणं कृत्वा चतुर्थ्यां संकष्टचतुर्थी व्रतं॥ तच्च द्रोहव्यापिन्यां कार्यं॥ श्रावणे बहू
 लेपसे चतुर्थ्यां तु विधूयेत्॥ गणेशपूजयित्वा तु चंद्रार्घ्यं प्रदीयते॥ इति कथायां तत्र पूजाविधानात्॥ द्वि

नदयेव्यासावव्यासोवापूर्वमात्विद्योगोपेश्वरइतिवचनात्॥गणेशगोशिवकुलाप्यतिरिक्ताःप्रकीर्तिताः॥च
तुर्थःपंचमीविधादेवतांतरयोगतः॥इति॥ब्रह्मवैवर्तवचनात्॥नन्दतृतीयाविधाविधारकवचनानोदिवा
त्रिमूर्तवेद्येसत्यवप्रवृत्तिर्नरात्रावितित्रिमित्ये॥अहःसुतिथयःपुण्यकर्मनुष्ठानतोदिवा॥नक्तारित्रतया
नेषरात्रियोगोविशिष्यतइतिवचनेनरात्रिवेधस्यापिरात्रिसाध्यकर्मसुहेमाद्रिमाधवादिभिरुक्तत्वात्॥अ
थव्रतविधिः॥॥मासपक्षाद्युल्लिख्यविद्याधनपुत्ररोगमुक्तिसंकष्टनाशकामःस्त्रीतुमर्गादिकामासंकष्ट
चतुर्थश्चतुर्करिष्येइतिसंकल्प॥सौवर्णरूपताम्रमृन्मयाद्यन्यतमांगणपतिमूर्तिं कृत्वाजलप्रर्पवस्त्रयु
तं कुम्भतरयाग्रेस्थापयित्वाष्टोडशोयचरैः पूजयेत्॥लंबोदरं चतुर्बाहुं त्रिनेत्रं रक्तवर्णकं॥नानारत्नैः सुवेषा
द्यं प्रसन्नास्यं विवर्तयेत्॥ध्यायेद्भजाननं देवं तप्तकोचनसुप्रभं॥चतुर्भुजं महाकायं स्तनकोटिसमप्रभं॥आ
वाहनं॥॥आगच्छस्व जगन्नाथ सुरासुरनमस्कृतं॥अनाथनाथ सर्वज्ञ विघ्नराज रूपं कुरु॥गजास्यायन
मः॥॥अरसनं॥गोमालं सर्वलोकानां मित्रादीनां विशेषतः॥अभ्याहारिद्रविद्येताएकदंतनमोस्तुते॥
विघ्नराजाय नमः॥पाद्यं॥मोदकान्ममवर्णेन भक्तानां वरदायक॥देवदेवनमस्तेस्तु भक्तानां फलदायक॥लं
बोदराय नमः॥॥अथार्घ्यमांत्रः॥महाकाय महारूप अनेत फलदायक॥देवदेवनमस्तेस्तु सर्वपापना

धिभक्तसकृत्परं शर्वराष्ट्रसंयुतं॥नैवेद्यकल्पयेद्देव्या अर्घ्यं च फलं कुरुते॥हस्तोदकं च संप्राश्य पुष्टिं सौभाग्यमा
प्नुयात्॥ज्येष्ठे मासि तृतीयायां उपवासपराभवेत्॥मृथिकादंतकाष्ठं च लावण्यं सुभगार्थिनी॥अल्लिकाकुसुमैः पू
ज्याय स कर्मचरिणी॥लावण्यं सुभगां देवीं सुदरीं पूजयेत्ततः॥कच्छलीफलार्घ्यदानं च नैवेद्यं घृतपूरिका॥मौक्ति
कांबुततः पीतालावण्यं सुभगाभवेत्॥आषाढे च ततो मासि पतिसौभाग्यसुदरी॥प्रातस्त्याय कर्तव्यं दंतकाष्ठ
मशोकजं॥नियमतत्र कुर्वत तृतीयायां प्रयत्नतः॥निल्वपत्रैः कोमलैश्च पतिसौभाग्यसुदरी॥जंबूफलाद्य
दानं च नैवेद्यं पायसं स्मरते॥शर्कराष्ट्रसंयुक्तं सुदरीं प्रीयतामम॥विद्रुमांबुनिशि प्राश्य हविष्यं पारणं स्मरते॥
सपत्नीनां पुरं नैव स दय इति कदाचन॥श्रावणे मासि संप्राप्ते तृतीयायामुपोषिता॥बिल्वी वा दंतकाष्ठं च
तीपुष्पैश्च पूजनं॥सर्वैश्चर्यं च सौभाग्यं सुदरीं पूजयेत्ततः॥नैवेद्यं शुक्लं सारधं पद्मीपादिकं ततः॥कदलीफल
ार्घ्यदानं च प्राज्ञानं रजते पयः॥गजाश्च पशुदासीनाहमेरत्नादिवाससां॥इश्वरी सर्वलोकानां भगवत्या प्रसादतः
मासि भाद्रपदे प्राप्ते पूज्य सौभाग्यसुदरी॥दंतकाष्ठं तु कर्तव्यं मातुलिंगीसमुद्भवं॥उमलैः पूजयेद्देवी अर्घ्यं क
कोटकी फलं॥नैवेद्यं शोकवर्तिन्यं पिबेन्मालिन्क्य जंपयः॥कर्पूरगन्धकस्तूरीमुखे स्वादे सुगंधितं॥अथ
युज्यसिते पक्षे तृतीयायां व्रतं चरेत्॥दंतकाष्ठं प्रकर्तव्यं फलसहस्रं समुद्भवं॥पूजयेत्परया सात्तया पुत्रसौभाग्य

विदेवाय नमः ॥ एवं पूजाप्रकर्तव्या षोडशैरुपचारैः ॥ मोदकान्कारयेन्मातस्तिलजन्द्रापावती ॥ देवाये स्थापयेत्स्वचरि
 प्रायकल्पयेत् ॥ पूजयित्वा तु तं विप्रं भक्तिभवेन देवयेत् ॥ दक्षिणां च यथाशक्त्या दत्त्वा पंचैव मोदकान् ॥ भक्तये न्ति
 शिचन्द्रस्य अर्घ्यं दत्वा यथाविधि ॥ चंद्रार्घ्यमंत्रः ॥ शीरसा गणसंभूतसुधारूपं विवाकर ॥ ग्रहाद्यैः षोडशैः दत्तं ग
 णेश प्रीतिवर्धन ॥ मोदकदानमंत्रः ॥ चित्रवर्चनमस्तुभ्य मोदकान्वेददाभ्यह ॥ मोदकान् सफलान् मंत्रदेया द
 क्षिणायान्वितान् ॥ आपदुद्धरणार्थाय गृहाण दिजसत्तम ॥ गणेश प्रार्थना ॥ अमुं धर्मतिरिक्तं चाद्रव्यहीनं मया
 कृतं ॥ तत्सर्वं पूर्णतायां तु विप्ररूपगणेश्वर ॥ बालगान् भोजयेद्देवयथान्नेन यथासुखं ॥ स्वयं भुंजीत पंचैव मो
 दकान् फलसंयुतान् ॥ अशक्तश्चैकमन्नं वा भुंजीत दधिसंयुतं ॥ अथ वा भोजनं कार्यमेकवारं हिमाद्रिसे ॥ प्र
 तिमागुरवे दद्यादाचार्याय सदक्षिणं ॥ वस्त्रं कुंभसमायुक्तं आदौ मंत्रमिप्रं जयेत् ॥ विसर्जनमंत्रः ॥ गच्छ गच्छ सुर
 श्रेष्ठ स्वस्त्वनंतं गणेश्वर ॥ व्रते नाने न मे नित्यं यथोक्ते फलं दोषवत् ॥ ॥ अथ कथा ॥ ॥ हेमाद्रौ स्कंदे ॥ ॥
 ऋषयुक्चुः ॥ दारिद्र्यशोककष्टाद्यैः पीडितानां च चैरिभिः ॥ राज्यं चैः नैः सर्वैः क्रियते किं शुभार्थिभिः ॥ ध
 नहीनैर्न रस्कंदसर्वोपद्रवपीडितैः ॥ विद्यापुत्रगृहघ्नैः रोगयुक्तैः शिवार्तिभिः ॥ कर्तव्यं किं वदोपायं पुनः हेमा
 र्थसिद्धये ॥ स्कंद उवाच ॥ शृणु धर्ममुनयः सर्वं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ संकष्टतरणं नामा मुनेह सुखदायकं ॥ ये

नोपायेन संकष्टं तरति भुवि देहि नः ॥ यद्रतं देवकीपुत्रः क्लृप्तो धर्मापदतवान् ॥ अरं त्ये किं ज्ञयमाना अपुनः हेमार्थसिद्धये
 यथा कथितवान् पूर्वगणेशो मानरं प्रति ॥ तथा कथितवान् श्रीशोदापरे पांडवान् प्रति ॥ ऋषयुक्चुः ॥ कथं कथि
 तवानं बापार्वती श्रीगणेश्वरः ॥ तथा पृच्छति मुनयो लोकानुग्रहकोक्षिणः ॥ स्कंद उवाच ॥ पुरा कृतयुगे पुण्ये हिमा
 चलसुता सती ॥ तपस्तपवती भूरि नदृष्टः शंकरः प्रति ॥ तदा संस्मारहेरं बंगणेशं पूर्वजं सुते ॥ तत्क्षणं दागतं द
 द्वागणेशो परिपृच्छति ॥ पार्वत्युवाच ॥ तपस्तपं मया धोरं दुस्तरं लोमहर्षिणं ॥ नमामः पार्वती कान्तो गिरीशो
 मम वल्लभः ॥ संकष्टतरणं दिव्यं व्रतं नारदमुक्तवान् ॥ त्वदीयं यद्रतं तं वक्तव्यं स्वपुरातनम् ॥ तदुवाच पार्वती
 वाक्यं संकष्टतरणं व्रतं ॥ प्रीत्या कथितवान् देवो गणेशो ज्ञानसिद्धिदः ॥ गणेश उवाच ॥ श्रावणे वृद्धे लपसे
 चतुर्थ्यां तु विधूदये ॥ गणेशं पूजयित्वा तु चंद्रायार्घ्यं च दीयते ॥ पार्वत्युवाच ॥ क्रियते केन विधिना किं का
 र्यं किंच पूजनं ॥ उवाच पण्डितः कदा कार्यं मंत्राः केस्युक्तं पूजने ॥ किं ध्यानं श्रीगणेशस्य गणेशं वद विसरात् ॥ श्री
 गणेश उवाच ॥ चतुर्थ्यां प्रातरारभ्य दंतधावनं पूर्वकं ॥ गृह्यं व्रतं मिदं पुण्यं संकष्टतरणं शुभं ॥ कर्तव्यमिति संकल्प्य व्रते स्मि
 न्गणेशं स्मरेत् ॥ स्वीकारमंत्रः ॥ निराहारोऽस्मि देव शयावचंद्रो ह्येषा भवेत् ॥ सोऽस्याभिपूजयित्वा ह संकष्टात्तारयस्व मां ॥ ए
 वं संकल्प्य राजं स्नात्वा क्लृप्तं तिलं शुभैः ॥ आहं कंतु विधायेव पश्चात्स्वयोग्याधिपः ॥ त्रिभिर्माघैस्तदर्धेन तृतीयां

शोनवापुनः॥ यथाशक्त्या तु वो हेमी प्रतिमा क्रियते मला॥ माघमात्रा तद्वर्धस्य तृतीयोद्देशेन वापुनः॥ हेमाभावे तुरोप्यस्य
 तावस्यापि यथासुरवं॥ सर्वथेव दरिद्रेण क्रियते न्ययि मुमा॥ वित्तश्राद्धं न कर्तव्यं कृते कार्यं विनश्यति॥ जलपू
 र्णं विस्त्रयुते कुंभं तस्यायतो न्यसेह॥ पद्ममष्टदं पुण्यं गंधपुष्पैः प्रपूजयेत्॥ श्रीगणेश उवाच एवं ब्रूते तु कर्तव्यं
 प्रतिमासं त्वया हि ज्ञे॥ यावज्जीवं तु वा वर्षेण ये कवि रतिप्रार्थिताः॥ अशक्त्यस्ते कवर्षे वा प्रतिवर्षं मथापि वा॥ उद्याप
 नं तु कर्तव्यं चतुर्थ्यां प्रावणे सिते॥ स्वीकारश्चातथा कार्यं सकष्टहरणे तिथौ॥ गाथापत्यं तथा चार्यं सर्वशास्त्रवि
 द्भिरहं॥ अध्याप्यार्थयेदादौ तेनोक्तं विधिमाचरेत्॥ एकविंशतिविप्रांश्च वस्त्रालंकारभूषणैः॥ पूजयेद्गोहिरण्याद्यैर्जलादेवि
 धिना नलं॥ होमयेन्मोदकान्यश्नात्तिलजान् दधत्सुतान्॥ अष्टोत्तरसहस्रं वानेति दष्टो तर्तुं शतं॥ अष्टाविंशति संख्या
 ते मोदकैर्वसिष्ठकैरे॥ अष्टात्तोषे शुभान् वचू लान् नुहुयाज्जातवेदांसि॥ पुण्यमंडपिकाकार्या गणेशाल्हादकारिणी॥
 पूजयेत्तत्र गणपं भक्तसंकुष्टनाशनं॥ गीतैर्वीतत्रानेन देर्मक्तिर्भाविपुरस्कृतैः॥ पुराणवेदाध्ययने स्तोत्रेयत्तु श्री
 गणेश्वरं॥ पूजागणकायं शिक्त्या दानादिकं तथा॥ सपत्नीकमथाचार्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः॥ उपानच्छत्रगोदानकमं
 डलुफलादिभिः॥ शय्यावाहनभूदाधनधान्यगृहादिभिः॥ यथाशक्त्या भक्त्यर्थं दरिद्र्याभावमिच्छता॥ एकविंशतिविप्रां
 श्च भोजयेन्नामभिर्मम॥ गजास्यो विघ्नराजश्च लंबोदरशिवात्मजौ॥ वक्रतुंडः शूर्पकर्णकुञ्जश्चैव गणेश्वरः॥ विघ्न
 नाशो हि विकटो वामनः सर्वदेवताः॥ सर्वार्तिनाशी भगवान् विघ्नहर्ता च धूम्रकः॥ सर्वदेवाधिदेवश्च सर्वघोडशैवस्मृ

शानेः॥ शंकरस्तनवे नमः॥ अर्घ्ये॥ स्नानेयं चाश्रुतेनैव गृह्यं हाणगणनायक॥ अनाथनाथ सर्वज्ञ नमो मुखकवाहन॥ उमासु
 ताय नमः॥ स्नाने॥ कुरुष्वच मनं देव सुरवं द्यस्तवाहनः॥ सर्वाघदलनस्वामी नूनीलकंठ नमोस्तुते॥ वक्रतुंडाय नमः॥
 आचमनं॥ रक्तवस्त्रकयुग्मं च देवानो मपि दुर्भुजं॥ गृहाण मंडलं देवलं बोदरहरात्मजः॥ शूर्पकर्णाय नमः॥ वस्त्रं
 ब्रह्मस्तत्र सोऽक्षरियं गृहाण गणनायक॥ आरक्तब्रह्मस्तत्र च कनकमकस्योत्तरीयकं॥ कुंज्याय नमः॥ यज्ञोप
 वीतं॥ गृहाणे श्वर सर्वज्ञ दिव्यचंदनमुत्तमं॥ करुणाकरगुंजाक्षगौरीसुत नमोस्तुते॥ गणेश्वराय नमः॥ चंदनं
 सुगंधदिव्यमाल्यं च गृहाण गणनायक॥ विनायक नमस्तुभ्यं शिवस्तो नमोस्तुते॥ विघ्नानां विघ्ने नमः॥ पुष्पं
 अनेनैव नाम्ना दूर्वाकुंकुमाक्षताश्च देयाः॥ दशगुलं गुग्गुलं धूपं मुत्ता मंगणनायकं॥ गृहाण देव देवेश उमासु
 त नमोस्तुते॥ ॥ विकटाय नमः॥ धूपं॥ सर्वज्ञ सर्वरत्नाद्यु सर्वशक्तिप्रिय॥ गृहाण मे गले दीपं घृतकर्पूरसं
 युतं॥ वामनाय नमः॥ दीपं॥ नैवेद्यं गृह्यतो देव नाना मोदकसंयुतं॥ सर्वान्नफलसंयुक्तं सर्वभक्तिसमन्वितं॥
 सर्वदेवाय नमः॥ नैवेद्यं॥ फलामृततुल्यानि सुगंधिमयानां नाना॥ आनीतातीत्यथाशक्त्या गृहाणे मानि सर्वदा॥
 सर्वार्तिनाशिने नमः॥ फलं॥ तांबूलं गृह्यतां देवनागवल्लीदलैर्युतं॥ कर्पूररसं युक्तं सुगंधमुखभूषणं॥ विघ्न
 हर्त्रे नमः॥ तांबूलं॥ सर्वदेवाधिदेवाय सर्वसिद्धिप्रदायक॥ भक्त्या कृतातिमां पूजां गृहाणे मां सुरप्रभो॥ स

ना॥ एकदंतः कृष्णपिंगो बाल चंद्रो गणेश्वरः॥ गणपतिश्चैकविंशत्सर्व एते गणेश्वराः॥ दुर्गा कैलास शिखरे सर्वदेवनिषेवितः॥
 सिंघसंघसमाकीर्णो धर्भगणसेवितः॥ देव्याः सह महादेवे दिव्यं नक्षोर्विनीदितः॥ जितासितं जिते त्याह पार्वती परमेश्वरः॥
 सापितं जित इत्याह स विवादस्तयोरभूत्॥ चित्रनेमिस्तदाष्टोमृषावा दमभाषत॥ नराक्रोधसमाविष्टा गौरी शापं ददोत्तः॥
 प्रसादिता तस्तेन विशापं च जगाद सा॥ यदा सरोवरे रन्ये चरिष्यति भवान्भुवि॥ तदा स्वर्गणि कस्मर्वा इक्ष्यंते त्वां समागताः॥
 तदा भावविशाय तत्तमित्यक्तः सर्षपातहा॥ ततः कतिपया होमिः कृष्णानं तसरोवरे॥ कृष्णे भूत्वा वसंतस्तदा ददर्श स्वविला
 सिनी॥ ततस्तस्मादरंगतापप्रभुप्रणिपत्य ताः॥ किमेतदमहाभाग पूजायामभिवांछिते॥ ततस्ता अब्रुवन् तस्मै दूरावि
 श्वेश्वर व्रतं॥ त्रियते स्माभिरिह च परत्रामीष्टसिधये॥ प्रतो ज्वीन्महाराज व्रतमेदातुमर्हथ॥ येनाहं गिरिजा शापान्मु
 च्येयं विरदुःखितः॥ ततस्ता अब्रुवन् सर्वा व्रतमेतदनुत्तमं॥ दूर्वाविश्वेश्वरो यन्न ह्रज्यते सर्वसिधितः॥ श्रुत्वा पक्षे चतुर्थे
 याभा नुवारेण संयुता॥ तस्यातिथौ सभारभ्य षण्मासा व्रतमाचरेत्॥ प्रत्यहं षण्मरकाराः षट् दूराषट् प्रदक्षिणाः॥
 श्रुत्वा पक्षे चतुर्थ्या च प्रत्येकं चैकविंशतिः॥ एकभक्तचकर्तव्यं कथां च शृणुयादिमा॥ ध्यायेद्दिनायकं देवं वंतमोदक
 धारिणं॥ महादेवं महानागं बद्धकुक्षिमुदान्वितं॥ सुरराजुतसे वीतमिभास्यामपराजितं॥ प्रणतामरसंदोहमोलि
 माणिक्यरश्मिभिः॥ विराजितां प्रिकमलं सर्वदेवनमस्कृतं॥ अभीष्टफलदं देवं सर्वहृत्पकारकं॥ एवं ध्यात्वा जपेन्नि

। त्यविनायकभक्तद्रितः ॥ एवं वरिताषण्मासान् शुचिः सत्यपरायणः पश्चाद्गंधादिदूर्वाभिरर्चयेत्सदा पुनः ॥ ठापापनेच कु
 र्यात्तु देशकालानुसारतः ॥ ततो मगधदेशस्य मानेन नवपिष्टकं ॥ दशमानकमादाय दद्यात्तावपि मोदकान् ॥ कृत्वा घृतेन
 तत्सम्यक् षट् देवाय षडात्मने ॥ षट् विप्राय प्रदातव्यं श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ विनायको गणाय शोविने शः श्रीगण
 धिपः ॥ वरदः सुमुखश्चैव दूर्वाषट्कैः प्रपूजयेत् ॥ षट् दूर्वाश्च तथा दद्यात् महापूजा प्रकल्पयेत् ॥ एवं कुरु महेशानं श्री
 त्यर्थं भविष्यति ॥ तथेत्युक्त्वा चित्रनेमिः प्रीणयित्वा विनायकं ॥ शापाः सुकृतस्ततः शंभुमभ्यागात्प्रहसन्नेव ॥ शं
 करेण ततः पृष्टं चित्रनेमिस्तथा जगौ ॥ व्रतं श्रुत्वा ततः शंभुर्गणेशस्य कुतूहलात् ॥ गौरीकोपप्रसादाय शिवोपि कृतवान्
 स्तथा ॥ सापि देवीशिवे नोक्तं चक्रे व्रतं मनुजैः ॥ कार्तिकेयोपि मात्रोक्तं च सरस्वतीर्दशने च यः ॥ व्रतं चकार नदा च कार्ति
 केयोक्तमादरात् ॥ सोऽपि राजा प्रसादाय पुत्रार्थं च चकार ह ॥ ततः क्रमेण लोके स्मिन् प्रचुरीभूतमुत्तमं ॥ व्रतं हर्षगणेशस्य
 सर्वसिद्धिकरं परं ॥ शोकव्याधिभयोद्दग्धव्यसनवार्जितः ॥ विमुक्तः पुत्रपौत्रादिधनधाव्यसमावृतः ॥ इह लोके सुखी भू
 त्वा पश्चाच्छिवपुरं व्रजेत् ॥ व्रतं नानेन दूर्वाख्यविघ्नेशस्य प्रसादतः ॥ मः पदेत्परया सत्तया कथा मेतां दिनेदिने ॥ शृणु या द्वापि
 सततं मनोसिद्धिं भवति ॥ ॥ इति स्कंदपुराणे कुरुगणपतिव्रतं समाप्तं ॥ ॥ अथ भाद्रपदचतुर्थ्यां सि
 धि विनायकव्रतं ॥ हेमाद्रौ स्कांदे ॥ तच्च मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यं ॥ प्रातः शुक्लतिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेत्पुनः ॥

वो

णपति कल्पे तत्रै पूजा विधानात् ॥ दिनद्वये तद्वाप्ता व व्याप्ता देशत्यातो वा पूर्वान्यथा परा ॥ चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्या प्रा
शस्यते ॥ मध्याह्न्या पिनी सा तु परतश्चेत्परे हनीति बृहस्पत्यके ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपक्षाद्युक्तिर्यजय पुत्रादि
कामस्त्रीतुसोभाग्यकाम श्रीसिद्धिविनायक प्रीत्यर्थं सिद्धिं विनायक इत्युक्तं मङ्गलं करण्ये इति संकल्प्य षोडशोपचारैः पू
जां कुर्यात् ॥ एकदंते शूर्पकरणं गजवक्त्रं चतुर्भुजं ॥ पाशांकुशधरं देवध्यायेत्सिद्धिं विनायकं ॥ ध्यायेद्भजाननं देवपद्म
कांचनसन्निभं ॥ चतुर्भुजं महाकायं सर्वाभरणभूषितं ॥ दंताश्चमालं परशुपणं मोदकधारिणं ॥ मोदकासक्तं शुंडांश
मेकदंते विनायकं ॥ ध्याने ॥ आवाहयामि विघ्नेशं सुरराजार्चितेश्वर ॥ अनाथनाथ सर्वज्ञ हजार्थगणनायक ॥ आ
वाहनं ॥ विचित्ररत्नखरितं दिव्यास्तरणसंयुतं ॥ स्वर्णसिंहासनं चारुगृहीं सुरभुजिता आसनं ॥ अर्घ्यचफला
संयुक्तं गंधपुष्पाद्युतैर्युतं ॥ गणाध्यक्ष नमस्तस्मै गृहाण करुणानिधे ॥ अर्घ्यं ॥ सर्वतीर्थसमुद्भूतपाद्यं गंधादिभिर्
तैः ॥ विघ्नराज गृहाणे देवगवान्भक्तिवत्सल ॥ पाद्यं ॥ दध्याज्यमधुसंकुलं मधुपर्कमयं ॥ गृहाणे सर्वलोकेश गणना
थ नमोस्तुते ॥ दुग्धं ॥ विनायक नमस्तुभ्यं त्रिदशैरभिवादिता ॥ गंगोदकेन देवेश सद्यमाचमनं कुरु ॥ आचमनं ॥
स्नानं पंचांशुं दिवं सर्वतीर्थहृतेर्मया ॥ गंधतोयैरुमापुत्रगृहभूषासीष्टदायक ॥ स्नानं ॥ रक्तवस्त्रद्वयं देवदेवा
गसदृशभूषणं ॥ सर्वप्रद गृहाणे हं लोभोदरहरात्मज ॥ वस्त्रं ॥ रजतं ब्रह्मसूत्रं च कांचनं चोत्तरीयकं ॥ गृहाण चारु

सर्वज्ञभक्तानां भक्तवत्सल ॥ यज्ञोपवीतं समर्पयामि ॥ नानाविधानि दिव्यानि नानारत्नोज्ज्वलानि च ॥ भूषणानि गृहाणार्घ्यं पा-
 र्वती प्रियमंदने ॥ अक्षरणं ॥ गंधगृहाण भगवान् सर्वगंधसमन्वितं ॥ गणाय नमस्ते स्तुतयः ॥ अक्षरं ॥ सुगंधिनी च पुष्पाणि
 अक्षतान्धवलान् देवान् गृहाण दिग्दानन ॥ अनाथनाथ सर्वज्ञगीर्वाण सुरपूजितः ॥ अक्षरः ॥ सुगंधिनी च पुष्पाणि
 कुंदमुरवान्यपि ॥ विविधानि च पुष्पाणि गृहाण गणनायक ॥ पुष्पं ॥ अथांग पूजा ॥ गणेशाय नमः ॥ पादो पूजयामि ॥ विष्णु-
 राजाय नमः ॥ जादुनी ॥ आरुवाहनाय नमः ॥ उरुं ॥ हेरंबाय नमः ॥ कटिं ॥ काम्बरिसूनवे नमः ॥ नाभिं ॥ लंबोदराय न-
 मः ॥ उदरं पूजयामि ॥ गौरीसुताय नमः ॥ स्तनौ ॥ गणनाथकाय नमः ॥ हृदयं ॥ स्कूलकंठाय नमः ॥ कंठं ॥ स्कंदग्रन्थाय न-
 मः ॥ स्कंदं ॥ पादहस्ताय नमः ॥ हस्तौ ॥ गजवक्त्राय नमः ॥ मुखं ॥ सर्वेश्वराय नमः ॥ शिरः पूजयामि ॥ श्रीगणाधिपय नमः ॥
 सर्वगिष्णुयामि ॥ अथ पत्रिका पूजा ॥ सुमुरवाय नमः ॥ मांचीपत्रं ॥ गणाधिपानय नमः ॥ गंगिराजं ॥ उमापुत्राय नमः ॥ विष्णु-
 यत्रं ॥ गजाननाय नमः ॥ दूरीपत्रं ॥ लंबोदराय नमः ॥ बदरीपत्रं ॥ हरस्तने ॥ धूपं धूपपत्रं ॥ गजवर्णाय नमः ॥ तुलसीपत्रं ॥
 वक्तुंदाय नमः ॥ शमीपत्रं ॥ मुद्गाय नमः ॥ अपामार्गपत्रं ॥ एकदंताय नमः ॥ बृहतीपत्रं ॥ विकटाय नमः ॥ करवीरपत्रं ॥
 विनायकाय ॥ अमृतकपत्रं ॥ कपिलाय नमः ॥ अर्कपत्रं ॥ गजदंताय नमः ॥ अक्षयपत्रं समर्पयामि ॥ विष्णुजय ॥ विष्णु-
 कांतपत्रं ॥ वटवे नमः ॥ दाडिमपत्रं ॥ सुराग्रगण्याय नमः ॥ देवदारुपत्रं समर्पयामि ॥ भालचंद्राय नमः ॥ मरुगपत्रं समर्पयामि ॥
 हेरंबाय नमः ॥ सिंदूरपत्रं समर्पयामि ॥ चतुर्भुजाय ॥ धात्रीपत्रं ॥ सर्वेश्वराय नमः ॥ अगस्तिपत्रं ॥ एकविंशतिपत्राणि

समर्प्य॥ ततः॥ दूर्वायुग्मं गृह्णत्वा बहुगंधपुष्पाक्षतैर्युतं॥ सजयेत्सिधिविघ्नेशं प्रत्येकं सर्वनामभिः॥ गणाधिप नमस्तेस्तु मा पुत्र
घनाशनः॥ विनायकेश पुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदायक॥ एकदंते भवकेति तथा मूषकवाहनः॥ कुमारगुरवे नित्यं पूजनीया
प्रयत्नतः॥ दशांगगुलं दीपं सुगंधं मनोहरं॥ गृहाण सर्वदेव उमा पुत्र नमोस्तुते॥ दीपं॥ सर्वज्ञ सर्वलोकेशं त्रैलोक्यति
मिरापह॥ गृहाण मंगलादीपं रुद्रप्रिय नमोस्तुते॥ दीपं॥ सुफलान्नसगुडं चैव मोदकान् घृतपाचितान्॥ नैवेद्यं सफल
दद्यान्मस्ते विघ्ननाशने॥ नैवेद्यं॥ ततः आचमनं॥ करोद्धतनं॥ इदं फलमिति फलं॥ तंबूलं गृह्यतां देवगृहाण सुरपू
जितं॥ अनाद्यनाथ सर्वज्ञमा मुधरमहेश्वर॥ तंबूलं॥ हिरण्यगर्भमिति दक्षिणा॥ विघ्नेश्वर विशालाक्ष सर्वभूष
फलप्रद॥ प्रदक्षिणा करोमि त्वा सर्वान् कामान् प्रयच्छ मे॥ प्रदक्षिणा॥ नमस्ते विघ्ने ह वै च नमस्ते ईप्सितप्रद॥ नमः
स्ते देवदेवेश नमस्ते गणनायक॥ यन्मया चरितं देव व्रतमेतत्कदुर्लभं॥ त्वत्प्रसादाद्गुणैश्चात्वं सफलं कुरु सर्वदा॥ वायनमो
त्र॥ विनायकस्य प्रतिमां वस्त्रयुग्मं समर्पितो॥ तुभ्यं संप्रददे देवः प्रियतामे गजाननः॥ विनायक गणेशान सर्वदेवनमस्कृत
तः॥ पार्वती प्रियविघ्नेशममविघ्नं विनाशय॥ प्रतिमादाने॥ गणेशः प्रतिगृह्णतु गणेशो वै ददाति च॥ गणेशात्ताम्रकोष्ठा
भ्यां गणेशाय नमो नमः॥ ॥ इति पूजा॥ अथ कथा॥ ऋषिय उचुः॥ निर्विघ्ने न तु कार्याणि कथं सिध्यंतिसूतज॥
अर्थी सिद्धिः कथं नृणां पुत्रसौभाग्यसंपदः॥ दंपत्योः कलहे चैव बंधुभेदे तयानृपः॥ उदासीनेषु लोकेषु कथं समुत्पद्यते॥

भवेत् ॥ विद्यारंभेन धानुणा वाणिज्यायां कृषौ तथा ॥ नृपतेः परचक्रे च जयसिद्धि कथं भवेत् ॥ कां देवातां नमस्कृत्य सर्वक-
 र्यं लभेमहि ॥ एतं समस्तं विस्तार्य ब्रह्मि मे स्तुतं पृच्छतः ॥ स्तुत उवाच ॥ संनक्षयोः पुराविप्राः कुरुप्रोडवसेनयोः ॥ पृष्टवान् दे-
 वकीं पुत्रं कुंती पुत्रो युधिष्ठिरः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ निर्विघ्नेन जयो मह्यं वदेव किं नन्दन ॥ कां देवतां नमस्कृत्य सम्यग् प्राज्य-
 लभेमहि ॥ कृष्ण उवाच ॥ पूजयस्व गणा ध्यात्वा सुमामल समुद्रं ॥ तस्मिन् संपूजिते वीर्यं जयमवाप्स्यसि ॥ युधि-
 ष्ठिर उवाच ॥ देवकेन विधानेन पूजनीय गणाधिपः ॥ पूजितस्तुतिद्यो कस्यां सिद्धिं दोगमो भवेत् ॥ कृष्ण उवाच ॥ मा-
 मासि भाद्रपदे शुक्ल चतुर्थ्यां पूजयेत् नृप ॥ मासि माघे श्रावणे तु मार्गशीर्षे तु यवा भवेत् ॥ गजवक्त्रं तु शुक्लायां च
 तुर्थ्यां पूजयेत् नृप ॥ यदा चोद्बुधते भक्तिस्तदा पूज्यो गणाधिपः ॥ प्रातः शुक्ल तिलैः स्नात्वा मध्याह्ने पूजयेत् नृप ॥ निष्कमात्रं
 सुवर्णं न तदधो दैनवा पुनः ॥ अथ शक्त्या गणनायस्य स्वर्णं गैः प्यमया कृतिः ॥ अथ वाम् नम्यं कुर्याद्दिगशा द्युनकारयेत् ॥
 गणनायस्य सिद्धिं विनायकः तदुपस्कां दे ॥ एकदंष्ट्रं इत्येकं गजवक्त्रं चतुर्भुजं ॥ पाशां कुशधरं देवं ध्यायेत् सिद्धिं विना-
 यकं ॥ कृत्वा पूजां प्रयत्नेन स्नाप्य प्रोवा मृतैः प्रथक ॥ गणाध्यक्षेति नाम्नैवै गंधं दद्याच्च भक्तितः ॥ आवाहनासनाध्य-
 च दत्त्वा पश्चात्प्रयत्नतः ॥ रक्ते सर्वप्रदेवत्तं युग्मे दद्याच्च भक्तितः ॥ विनायकं तु पुण्याणि पूजयेत्तु मासु तावत् ॥ दीपं रुद्र-
 प्रदयेति नैवेद्यं विघ्ना नाशिने ॥ किंचित्कृत्वा पूजां वतां बूले च समर्पयेत् ॥ ततो दूर्वा कुरान्दृष्ट्य विंशतिश्चैकमे

बहिः॥ पूजनीयः प्रयत्नेन एभिर्नामपदैः सदा॥ गणाधिप नमस्तेस्तु उमा पुत्राद्यनाशनु॥ विनायकेशपुत्रेति सर्वसिद्धिप्रदाय
 क॥ एकदंतेभवकेतितथा मूषकबाह्वनः॥ कुमारगुरवेतुभयं पूजनीयाः प्रयत्नतः॥ द्वायुगमंगृहीत्वा तु गंधपुष्पाक्षतैर्य
 ते॥ एके केन तु नाम्ना तु दत्तैः कं सर्वनामभिः॥ अथैकविंशतिं कृत्वा मोदकान् दधत्वा चितान्॥ स्थापयित्वा गणाध्यक्ष
 मीपे कुरु नंदन॥ दशविप्राय दातव्यं स्वयं वा द्यात्तथा दश॥ एकगणधिपे दद्यात् सने वेद्यं नृप॥ तम॥ जातरूपमयं देवब्रा
 ह्मणाय निवेदयेत्॥ कृत्वा नैमित्तिकं कर्म पूजयेद्दिष्टदेवतां॥ ब्राह्मणं नृपोजयेत्पश्चात् पुंजीयांते लवर्जिते॥ विज
 यस्ते भवेन्मृतं सत्यं सत्यं मयोदितं॥ वैष्णवाद्या सुदीक्षास्तु॥ आदौ पूज्यो गणाधिपः॥ तस्मिन् संवृजिते विष्णुरीशो
 माचतथा ह्यमा॥ हव्यवाह मुरवा देवा पूजितास्तु न संशयः॥ चंडिका धामा तृगणाः परितुष्टा भवन्ति च॥ तस्मिन् संपूज
 जिते विप्रा भक्त्या सिद्धि विनायके॥ यद्दृष्टुं यानित्यं श्रावयेद्वासमाहितः॥ सिध्यति सर्वकार्योपि सिद्धिदस्य प्र
 दत्तः॥ ॥ इति सिद्धि विनायक व्रते॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे॥ मासि भाद्रपदे शुक्लाष्टम्यं लोके प्रपूजिता॥ तस्यां स्ना
 नं तथा दानं उपवासोर्चनं तथा॥ क्रियमाणं शतगुणं प्रसादादिति तो नृप॥ चतुर्थीत्यनुषंगः॥ अस्यामेव चंद्रदर्शनं दोष
 माह॥ पाराशरः॥ कन्यादित्येव चतुर्थ्या तु शुक्ले चंद्रस्पर्शनं॥ मित्याभिदूषणं कुर्यात्तस्मात्प्रश्येन्न तं तदा॥ तद्दोष
 शान्तये॥ विष्णुपुराणे॥ सिंहप्रसेनमवधीत्सिंहो जांबवतः॥ सुकुमारकमरो दीप्तवस्त्रे पश्य मंतकः॥ अथा

हतः

स्यमंतके गान्ध्यानं ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ शृणु धैकाग्रचित्तः स नृगणे परव्रतं शुभम् ॥ चतुर्थ्यां शुरुपक्षे तु सदा कार्यं प्र
 यत्नतः ॥ सनत्कुमारो योगी यदि चेच्छुभमात्मनः ॥ नारी वा पुरुषो वापि यः कुर्याद्रतमुत्तमं ॥ मोचयत्याशुविप्रेन्द्र
 संकष्टाद्वृत्तिनंतरं ॥ अपवादहरं चैव सर्वविघ्नप्रनाशनं ॥ कांतारविषमे वापि गृहे राजकुले तथा ॥ सर्वसिद्धिकरं चैव
 व्रतानामुत्तमोत्तमं ॥ गजाननप्रियं प्रीतिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ ज्योतिर्न विद्यते ब्रह्म नूतनं संकष्टनाशनं ॥ सनत्कु
 मार उवाच ॥ केन वा दौपुरा चीर्णमत्यलोके कथं गतं ॥ एतत्समस्तं विस्तार्य ब्रूहि मे गणेश्वर व्रतं ॥ नंदिकेश्वर उवाच
 च के व्रतं जगन्नाथो वासुदेवः प्रतापवान् ॥ आदिष्टं नारदेनैव वृथा लोको न ज्ञातये ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ षड्गुणैश्च
 र्यसंपन्नं रश्मिं संहारकारकः ॥ वासुदेवो जगद्ध्यापी प्राप्तुं लोको न कथं ॥ एतद्विषयं मारव्यानं ब्रूहि तं नंदिकेश्वर ॥ वाच
 नंदिकेश्वर उवाच ॥ सुवोभारावता राथं वासुदेवस्तुतावभौ ॥ रामकृत्यो समुत्पन्नो पद्मनाभहलायुधौ ॥ जरासंध
 मयात्कृष्णो हारकां समकल्पयत् ॥ विश्वकर्मा माह्वयपुरीहाटकनिर्मितं ॥ तत्र षोडशसहस्रं स्त्रीणां चैव वृद्धाधिकं का
 भवनानि मनो ज्ञानितस्मामध्ये व्यकल्पयत् ॥ पारिजाततरुं चैव तासां भोग्यं कल्पयत् ॥ यादवानां गृहास्तत्र षट्प
 चाशतकोटयः ॥ अन्येऽपि बहवो लोका वसंति विगतज्वराः ॥ यत्किंचिद्विपुलोकेषु सुंदरं तद्वद्विद्यते ॥ सत्राजितप्र
 सेनारव्यो पुत्रावुग्रस्य विश्रुतौ ॥ अंभोधितीरमासाद्य तन्मनस्कतया च सः ॥ सत्राजितस्तपस्ते पेशूर्यमुद्दिश्य बुधि

पंचमं ज्ञोमाषः १ बोडशमाषाः कर्षः २ कर्षचतुष्टयं पलं ३ पलशतं तुला ४ विंशतिस्तुला भारः ५ एवं च व्यावहारिकाष्टगुणात्मकमाषमानेन एकस्मिन् भारे सुवर्णमणा ५०॥१॥ २॥ द्विदं काधिकपादो न शेरदितयाधिकपादो नाः षण्मणाः भाराष्टकैमणास्तु २६१६

श माच ॥ व्रतनिरं नगस्यसूर्यसंबधलोचनः ॥ ततः प्रसन्नो भगवानुसत्राजितपुरस्थितः ॥ सत्राजितोपिबुष्टावदृष्टादेवदिवाक
 रं ॥ तेजोराशिनुमस्तेस्तनमस्ते सर्वतोमुख ॥ विश्वव्यापिनुमस्तेस्तनमस्ते विश्वरूपिणो ॥ काश्यपेयनमस्तेस्तनमस्ते सर्वदेवनमो
 स्ते ॥ ग्रहराजनमस्तेस्तनमस्ते चंद्रज्योतिषो ॥ वेदत्रयनमस्तेस्तनमस्ते हरिदश्वनमोस्ते ॥ प्रसीदपाहि देवेश सुदृष्ट्यामं दिवाकर ॥
 इत्थं संस्तूयमानो सौ देवदेवो दिवाकरः ॥ स्निग्धगभीरमधुरसत्राजितमुवाच ॥ वरं ब्रूहि प्रसन्नो स्मियते मनसि वर्तते ॥ सत्रा
 जितमहाभाग तुष्टो हतबनिश्चयात् ॥ सत्राजित उवाच ॥ स्यमंतकमणिं देहि परितुष्टो सिभास्कर ॥ ददौ तस्मै चतुर्दत्तं स्वकं त
 दवतर्पसः ॥ सूर्य उवाच ॥ भाराष्टशतं कुंभं सूर्ये सौ ॥ मणिः ॥ शुचिष्मता सदा धार्य रत्नमेतन्न होतम ॥ सत्राजितस्त
 पेनैतदश्रुचिं हंतिमानव ॥ इत्युक्त्वा तदधे देवस्तेजोराशिर्दिवाकरः ॥ तत्कंठरत्नं ज्वलमानरूपी पुरस्करं ॥ स्यविवेका
 सत्वरं ॥ दृष्ट्वा तु लोकामनसा दिवाकरमचिंतयन्तं तस्मिन्नितात्मन दृष्टयः ॥ समागतो यं हरिदश्वदीधितिर्जनार्दनं द्रष्टुमसंश
 येन ॥ नायं सहस्राक्षुरितीह लोके ॥ सत्राजितोयं मणिकंठभास्वर ॥ स्यमंतकं महारत्नं दृष्ट्वा तत्कंठमंडले ॥ स्पृहां चक्रे जग
 न्नाथो नृजहारमणिं ततः ॥ सत्राजितो जातप्रयोयाचयिष्यति मां हरिः ॥ प्रसेनाय ददौ ॥ प्रावेधायै विष्टुविना त्वया ॥ एक
 दाकंठदशैसौ हि स्वातं मणिमुत्तम ॥ मृगया क्रीडनार्थाय ययौ रुष्टो न संयुतः ॥ अश्वारूढोऽशुचिश्चासौ हतसिंहेन तत्क्षण
 त् ॥ रत्नमादाय सिंहोपि गच्छां ब्रूयताहतः ॥ चातः स विबेरत्नं तद्दाय ॥ जांबवान् ॥ पुरीविवेश रुष्टोऽपि स्वैकैः सर्वैः स
 मावृतः ॥ प्रसेनोऽपि नायातिहतः रुष्टोऽपि निश्चितः ॥ मणिलोभेनेनैकं बांधवः पापिनाहतः ॥ द्वारकावासिनः सर्वे

न

प्रत्यहं

ष्ठा

स्मा

२ संस्थाप्य तु बिलद्वारे २

२ यादवान् सैनिकास्तदा २

५ इति श्लोकं सुस्यरेण गाथं त्रीणि सामानोहरा ॥

स्ते सप्तमे दिने ॥ जना ऊचुः परस्परं ॥ यथापवादसंतप्तं ह्येषोपि नगरा छनैः ॥ सो हेव ते मत्तो रण्यं दृष्ट्वा सिंहं न पातितं ॥ प्रसेन
बाहन युतं तत्पदा नुसंसारं ॥ अरक्षे पातितं हतं दृष्ट्वा तद्विलग्नं गतः ॥ विवेश योजनं दत्तं मंधकारं स्वतेजसा ॥ निवारय नु दृष्ट्वा
ये प्रासादं बध्नामि ककुमारं जांबवंतं स्यदोलाया ममितकृतिं ॥ मणिक्क्यं लब्धमानं च ददर्श मगवान् हरिः ॥ रूपयौवनसंपन्नं
केन्यां जांबवती पुनः ॥ दोलां दोलयमानं च ददर्श कमलेक्षणः ॥ विस्मयं च महच्चक्रे दृष्ट्वा तं चारुहासिनी ॥ सिंहप्रसेनम
वधीत् सिंहो जांबवताहतः ॥ सुकुमारकमारो दीप्तवह्नेयस्य मंतकः ॥ मदन्ज्वरदाहो तं दृष्ट्वा तं कमलेक्षणः ॥ उवाच ल
लितं वाक्यं गम्यतं गम्यतामिति ॥ रत्नं गृहीत्वा वेगेन यावच्छेत्ते तु जांबवान् ॥ इत्याकर्ण्य हसन् शौरिः शरं दध्मौ प्र
तापवान् ॥ आकर्ण्य सहसोऽप्ययक्रुहः सुयुधेततः ॥ तयोर्युद्धमभूत् ॥ रं हरिजांबवतोस्तदा ॥ द्वारकावासिनः स
र्वे गतास्ते सप्तमे दिने ॥ गतः कृष्णो रक्षितामि संदिग्धं विचार्य ॥ परलोकक्रियां चक्रुः स्वतुतेतदा ॥ एकविंशद्विंशत्याव
द्वाकुप्रहरणाविभुः ॥ युयुधतेन क्रुक्षे पायुधैः कर्मपातोऽपितः ॥ जांबवान् प्राक्तनं स्मृत्वा दृष्ट्वा देवबलं महत् ॥ जांबवा
नुवाच ॥ अजेयो हं सुरैः सर्वैर्यक्षैः सदानवैः ॥ तयाजितो हं देवेश देवस्त्वमिति निश्चितः ॥ जाने त्वां वैष्णवं तेजो नान्य
था बलमीदृशं ॥ इति प्रसाद्य देवेशं ददौ मणिक्क्यमुत्तमं ॥ सुतं जांबवतीचाथ भार्या र्थं वरवर्णिनी ॥ पाणिं च ग्राह
यामासे देवदेव जांबवान् ॥ मणिमादाय देवेशं जांबवत्यापि संयुतः ॥ तद्वृत्तांतं समाचष्टे द्वारकावासिनस्तदा ॥ सत्राजि

गा

६ दिनषट्कं बिलद्वारे संप्रतीक्ष्य
६ तु सैनिकाः

तदा

द्वे
प्रसेनस्य

राज्ञ

ला
सु

कृष्णो

तस्य माणिक्यं दत्तवान् संसदि स्थितः ॥ मित्यामि शापसंशुद्धिं प्राप्तवान् मधुसूदनः ॥ सत्राजितोऽपि संवत्स्र कृष्णाय प्रद-
दौ सुतः ॥ सत्यभामां महाबुद्धिं ददौ सर्वगुणान्वितः ॥ शतधन्वा क्रूरमुख्याया दवा दुष्टमानसाः ॥ सत्राजितेन ते वैरं च
कुरत्नामिषिणः ॥ दुरात्मा शतधन्वापि गते कृष्णेपि कुचचित् ॥ सत्राजितं निहत्याश्रुमणिं जग्राह पापधीः ॥ कृष्णस्य
पुरतः सत्यासमाचष्ट विचरितः ॥ अंतर्ध्वं बहिर्कोपी कृष्णः कपटनायकः ॥ बलदेवपुरो वाक्यमुवाच धरणीधरः ॥ हत्वा स-
त्राजितं हत्वा मणिमादाय गच्छति ॥ गृहीत्वा शतधन्वाय गृहीत्वा रत्नमावयोः ॥ मम भोग्यं वै दत्तं भविष्यति न संश-
यः ॥ एतद्ब्रुत्वा भयत्रस्तो शतधन्वापि यादवः ॥ आहूया क्रूरनामानं माणिक्यं प्रददौ वसः ॥ अमृत्युवडवां वेगां निगतो
दक्षिणादिशः ॥ रथस्था वनु गच्छेतां तदारामजनादनौ ॥ शतयोजनमात्रेण ममारुवदवा तदा ॥ पलायमानो निहतप्र-
तिस्तुपदातिना ॥ रथस्थे बलदेवे तु हरिपारत्नलोभिना ॥ अदृष्टं तद्रत्नं बलदेवपुरो वदत् ॥ तदा कपर्यमहारो-
षात् ॥ वाचं वचनं बलः ॥ कपटी त्वं सदा कृष्णलोभापापी सुनिश्चितः ॥ अथायस्व जनहंसि कृत्वा बंधुः समाश्रयेत् ॥
अनेकशपथैः कृष्णो बलदेवप्रतोयत् ॥ सोऽपि धिक् कृष्णमित्यक्ता ययो वै दत्तं मंडलं ॥ कृष्णोऽपि रथमारुह्य द्वारकां प्रया-
यौ पुनः ॥ तथैवोर्जनाः सर्वे न साधूयानयं हरिः ॥ निष्काशितो रत्नलोभाज्ज्येष्ठो भ्राता बलो बली ॥ तच्छ्रुत्वा दीनव-
दनः ॥ नैव विभ्राति च ॥ दृष्ट्वा मिशापसंशुद्धिं प्राप्तवान् मधुसूदनः ॥ अक्रूरोऽपि विनिष्क्रम्य तीर्थयात्रामिषा ततः ॥
काशीं गत्वा सुरवेनासौ यजेयं शपति प्रभुः ॥ तोषमुत्पादयामास तेन द्रव्येण बुद्धिमान् ॥ सुरालयगृहेऽपि त्रेन गद-

तथ

मिति

समकल्पयत् ॥ नदोर्षि क्षं नैवैरोगार्तं यो न विदुरं ॥ शुचिना धार्यते तत्र मणिस्तस्य निश्चितं ॥ जानं नपि हि सर्वज्ञो
 मानुषं सावमाश्रितः ॥ लोकावारतया मायां अजानं च समाश्रितः ॥ बंधुवैरं समुत्पन्नं लोकां छेदने समुपस्थितं ॥ वृथापवा
 दवद्भुलं जायमानं कथं हसेत् ॥ इति चिंतातुरं कृष्णं नारदः समुपस्थितः ॥ गृहीत्वा तत्कृत्तां पूजां सुरवासी नस्ततो ब्रवीत्
 श्रीकृष्ण उवाच ॥ किमर्थं विवदसे देव किं वा ते शोककारणं ॥ यथा वृत्तं समाचष्टे नारदाय च केवाचः ॥ नारद उवाच ॥ जानामि का
 रणं देव यदर्थं लोकां छेदने तद्वत् ॥ त्वया मादृशे देव उक्तं चतुर्थ्यां चंद्रदर्शने ॥ कृतं ते नमः समुत्पन्नं लोकां छेदने तु वृथैव हि ॥ श्रीकृष्ण उवा
 च ॥ वद नारद मे वीक्ष्य को दोषश्चंद्रदर्शने ॥ किमर्थं तु चतुर्थ्यां तस्य कुर्वीते दर्शनं ॥ नारद उवाच ॥ गणनाथेन संशयः
 चंद्रमारूपदर्पितः ॥ त्वदर्शने नराणां हि वृथानि दासविषयति ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ किमर्थं गणनाथेन शप्तश्चंद्रमुधामयः ॥
 इदं दमारव्या न कं श्रेष्ठे यथा बद्धं कुर्महसि ॥ नारद उवाच ॥ गणनामाधिपतिरुद्रेण ब्रह्मणा सुरैः ॥ अणिमा महिमा
 चैव लघिमा गरिमा तथा ॥ प्राकान्ये मीशित्वे च ॥ यथा कामो म्रसा ताः ॥ तैवेव प्रवृत्ताः स गणेशस्य प्रजापतिः
 पूजयित्वा गणाध्यक्षं स्तुतिं कर्तुं प्रवक्तुमे ॥ ब्रह्मे उवाच ॥ गजवक्त्रगणाध्यक्षं लंबोदरवरप्रदं ॥ विद्याधीशं शिवं
 वेशसृष्टिसंहारकारकं ॥ संपूजयेद्गणाध्यक्षं मोदकाद्यैः प्रयत्नतः ॥ तेषां प्रजायते सिद्धिर्निर्विघ्नेन न संशयः ॥ अ
 संपूज्य गणाध्यक्षं ये वा छेदंति सुरासुराः ॥ न तेषां जायते सिद्धिः कल्पकोटिशतैरपि ॥ त्वद्भक्त्या तु गणाध्यक्षवि
 ष्णुः पालयते सदा ॥ हृद्रोपि संहरत्याशु तच्छतैश्च करोम्यहं ॥ इत्थं संस्तुयमानो सौ देव देवो गजाननः ॥ उवा

प्राप्तिः

वै
धि

उपरमप्रीतो ब्रह्माणं जगतां पतिं ॥ गणे श उवाच ॥ वरं ब्रूहि प्रदा तस्यामि यत्ते मनसि वर्तते ॥ ब्रह्मोवाच ॥ क्रियमाणस्य
 मे स्मृष्टिं निर्विघ्नं जायतां प्रभो ॥ एवमस्त्विति देवो सो गृहीत्वा मोदकान् करे ॥ सप्तलोकान् समागच्छन् स्वेच्छया गगने खर्व ॥ चंद्रलेख
 कं समासाद्य सर्वालितो गणनायकः ॥ अथ हासं कृत्वा सोमो रूपमदान्वितः ॥ तं दृष्ट्वा को पताम्राक्षो गणनाथः शशाप ह ॥ दर्शनी
 यः सुरुषो हं सुदरश्चाहमिष्यथ ॥ गर्वितो सि शशा ॥ कस्त्वं फलं प्राप्स्यसि सत्वरं ॥ अद्य प्रभृति देवास्त्वानिहि पश्यंति प्रापिने ॥ ये प
 श्यंति प्रमदेन त्वं न राम्यं लोचने ॥ मिथ्या मिश्रापसंयुक्ता भविष्यंति हि ते ध्रुवं ॥ हाहाकारो महाजातः श्रुत्वा शोचं च पीषणं ॥
 अत्यंतं म्लानं वदनं श्वेदो जलमवाविशत् ॥ मुकुंदकुमुदानाथः स्मिन्नस्तत्र कृतालयः ॥ ततो देवर्षिगंधर्वानिराशादी
 नमानसाः ॥ सुराणां हं पुरोधाय जग्मुस्तत्पितामहं ॥ दृष्ट्वा पितामहं देवं शशां सुश्रु च वेष्टितं ॥ दत्तः शोपो गणेशेन कथ
 यामासुरां द्यात् ॥ विचार्य भगवान् ब्रह्माता सुरानि दमब्रवीत् ॥ गणे शशापो देवं द्राः शक्यते केन नान्यथा ॥ कर्तुमिदं
 न मे व्याविष्णुना वापि निश्चितं ॥ तमेव देवदेवेशं ब्रजं शरणं सुराः ॥ स एव शापमोक्षं च करिष्याति न संशयः ॥ देवा उ
 त्तुः ॥ केनोपायेन वरदो गजवक्त्रो गणेश्वरः ॥ पितामहं महाप्राज्ञं तदस्माकं च दप्रभो ॥ पितामहोवाच ॥ चतुर्थ्यं देवदेवेश
 पूजनीयः प्रयत्नतः ॥ कुरु पक्षे विशेषेण नक्तं कुर्याच्चित्तस्त्रियं ॥ अपूपैर्घृतसंयुक्तैर्भोदैकैः परितोषयेत् ॥ मधुरान्नं
 हविष्यं च स्वयं भुंजीत कामतः ॥ स्वर्गरूपं गणे शस्य दानं व्यद्विजसत्तमे ॥ शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्वित्तशाल्यं नका

राद

रयेत् ॥ एवमुक्त्वा सः प्रेषयामास ॥ सा तू सगत्वा कथया माससैव चोब्रह्मोदितं तु तत् ॥ व्रतं च केन तश्चंद्रो यथोक्तं ब्रह्म
 णापुरा ॥ आविर्बभूव भगवान् गणेशो ॥ व्रततोषितो ॥ तं क्रीडमाणं गणनायकं चतुष्टावदृष्ट्वा तु कलानिधानः ॥ त्वं कारणं कारणका
 रणानां वेत्तासि वेद्यं च विप्रो प्रसीद ॥ प्रसीद देवेश जगन्निवास गणेश लंबोदर वक्रतुंड ॥ विरंचि नारायण पूज्यमान क्षमस्व ग
 र्वस्व कृतं च हारयं ॥ भूत्वा मसं पूज्य गणेश नूनं वाञ्छंति मूढा विहितार्थसिद्धिं ॥ ते देव देवा भवन्ति लोके ज्ञातो मया ते सकलं प्रमा
 नः ॥ ये चाप्युदासीनतरास्तपापातेयान्ति पावनरके सदैव ॥ एव संस्तूयमानो सौ चंद्रो गार्ग्य गजाननः ॥ गणेश उवाच ॥ तुष्टो
 हंतवदास्यामि वरं ब्रह्मिणि शाकर ॥ चंद्र उवाच ॥ लोकानां दर्शनीयो हं भवामि पुनरेव हि ॥ विपापो हं विशापो हं त्यक्तसा दाड
 पोऽश्वर ॥ गणेश उवाच ॥ वरमन्यं प्रदास्यामि नैतदेयं मया तव ॥ विशापंकुरु देवेश प्रार्थयामि वरं तव ॥ विशापमकरोऽञ्जं कुरु
 लासनगौरवात् ॥ ब्रुह्मपक्षे चतुर्थ्यां तु ये पश्यन्ति सदैव हि ॥ मिथ्यापवादं मा ॥ संतैः प्राप्तं तिन संशयः ॥ मासादौ पूर्वमेव
 त्वां ये पश्यन्ति सदा जनाः ॥ भद्रायां शुक्लपक्षस्य तेषां दोषो न जायते ॥ तदा प्रभृति लोको यं द्वितीयायां कृतादरः ॥ चंद्रस्पृश
 नार्थाय गणनाथस्य भविष्यति ॥ साद्रे शुक्लचतुर्थ्यां तु यस्त्वां पश्यति पापधीः ॥ मिथ्यापवादमलिन आवर्षसि तु जायते ॥ पु
 नरेव च प्रकृतावान् गणनायक ॥ केनोपायेन देवेश तुष्टो भवसितद्वद ॥ गणेश उवाच ॥ सदा ह्रस्व चतुर्थ्यां तु मे
 दकाद्यैः पूज्यमां ॥ रोहिणी सहितं त्वां च समभ्यर्च्य विधानतः ॥ यथा शक्त्या च मद्रूपं स्वर्पो न परिकल्पयेत् ॥ दत्त्वा विप्राय सु

न

चंद्र उवाच

च

द

कायकथां श्रुत्वा विधानतः॥ सदा तस्य करिष्यामि संकष्टस्य निवारणं॥ भाद्र शुक्ल चतुर्थ्यां तु मृन्मयीं प्रतिमां शुभा॥ हे मा भवे
 तु कर्तव्यानां पुण्यैः प्रसूयमाना॥ अस्मिन् पान्थो जयेत्स आजागरं च विशेषतः॥ स्थापयेद्द्वपां कुम्भं धान्यस्यो परिशोभितं॥
 यथा शक्त्या तु मद्रूपं शतकुम्भेन निर्मितं॥ वस्त्रं दिव्यप्रियायेति गणाधिप नमो रक्तते॥ गंधं लंबोदरायेति पुष्पं सिद्धिप्रदा
 य च॥ धूपं गजमुखायेति दीपं मूषकवाहनं॥ विघ्ननाथाय नैवेद्यं फलं सर्वार्थसिद्धिदं॥ तांबूलं कामरूपाय दक्षिणाधनदा
 य च॥ इक्षुदंडैस्तदा पूज्येनाम्ना शोभाकरं शुभं॥ विसर्जनं समारंभैः सर्वसिद्धिप्रदायकं॥ एवं संपूज्य विघ्नेशं कथां श्रुत्वा वि
 धानतः॥ मंत्रे पानेन तत्सर्वं ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ दानेनानेन देवेनाप्रीतो भवन्ममेश्वर॥ सर्वत्र सर्वदा देवनिवि
 ष्णुं कुरु सर्वदा॥ मानो न्नति च राज्यं च पुत्रं पोत्रं प्रदेहि मे॥ गावो ध्यानं च वासांसि दद्यात्सर्वं स्वशक्तितः॥ दत्त्वा तु ब्राह्म
 णे सर्वं स्वयं भुंजीत वाग्यतः॥ मोदकाक्षपमधुरं लवणाक्षरि वर्जितं॥ एवं करोति श्वेद्रे तस्याहं सर्वदा जयं॥ सिद्धिं च धने
 धान्यानि ददामि विपुला प्रजा॥ इत्युक्त्वा तदधे देवो गणनाथो विनायकः॥ तद्धृतं कुरु कृष्ण त्वं ततः शुद्धिं मवाप्स्यसि
 नारदे नैव मुक्तश्च ब्रतं च केहरि स्वयं॥ मिथ्यापवादं संशुद्धिर्द्वितीयं कृष्णयाचितं॥ ये शृण्वन्ति तवाख्यानं स्यमंत क
 मणीयकं॥ चंद्रस्य चरितं सर्वं तेषां दोषो न जायते॥ भाद्र शुक्ल चतुर्थ्यां तु चंद्रस्य दर्शनं क्वचित् भोजनं तत्परिहास
 र्थं श्रोतव्यं सर्वमेव तु॥ यदा यदा मनः कष्टं संदेह उपजायते॥ तदा तदा च श्रोतव्यं मारयानकष्टनाशनं॥ तथेति सुतः॥
 पूजितो गणनाथस्तु प्रसूतो भूधरेन ब्रतस्यास्य प्रभावे जाना कुरु स्य तत्क्षणम्॥

यः

गतो देवो गणेशः कृष्णतोषितः ॥ यदा यदा पश्यसि कार्यमुत्थितं नारी नरश्चैककरोति तद्भक्तं ॥ सिध्येद्भुक् कार्यं मनैः शितं हि
 किंदुर्लभं विघ्नहरे प्रसन्ने ॥ आवणस्य सिते पक्षे चतुर्थ्यो मे कपुर्वती ॥ व्रतं कुर्याद्गणेशस्य यावन्मास चतुर्थ्यं ॥ इति स्कंदपुरा
 णस्य मंत्रकारव्याने ॥ ॥ अथ शुक्लचतुर्थ्यां कपदीश्वरविनायकव्रतं ॥ तद्विधिः ॥ तिथ्यादिस्मृत्वा समचतुर्विधपुरुषार्थसि
 ध्यर्थं कपदीश्वरगणेशव्रतमहं करिष्ये ॥ अथ शुक्लचतुर्थ्यां कपदीश्वरविनायकव्रतं ॥ तद्विधिः ॥ तिथ्यादिस्मृत्वा समचतुर्विधपुरु
 षार्थसिध्यर्थं कपदीश्वरगणेशव्रतमहं करिष्ये ॥ मन्त्रं त्रेधा षडंगन्यासं कृत्वा पूजां समाप्ते ॥ तत्र दोषपीठपूजा ॥ ॐ न
 मो भगवते सकलगुणात्मका शक्तिर्युक्ताय नमः ॥ अष्टदलकेसरेषु ॥ ॐ तीर्थाय नमः ॥ ॐ चालि
 न्यै नमः ॥ ॐ नंदाय नमः ॥ ॐ नागाय नमः ॥ ॐ कामरूपिण्यै नमः ॥ ॐ उग्राय नमः ॥ ॐ तेजोवत्यै नमः ॥ ॐ स
 त्याये नमः ॥ विघ्ननाशिन्यै नमः ॥ अथ ध्यानं ॥ एकदंते महाकायलंबोदरगजानन ॥ विघ्ननाशकरं देवं हेरंबं प्रणमा
 म्यहं ॥ इमां पूजां गृहाणे शकपदीश्वरगणनायक ॥ आगच्छ नूतनं त्रिवारपेवत् ॥ विनायकं नमस्तुभ्यं मुमामलसमुद्रजं ॥ इ
 मामं या कृतां पूजां गृहीष्वसुरसत्तम ॥ सहस्रशीर्षेत्यावाहनं ॥ अलंकारसमायुक्तं मुक्तामणिविभूषितं ॥ स्वर्णम
 हासनं चाकप्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ पुरुष एवमित्यासनं ॥ गौरीसूक्तं नमस्तस्मै शंकरप्रियकारक ॥ भक्त्या पाद्यं म
 यादत्तं गृहाण प्रणतप्रिय ॥ एतावानस्येति पाद्यं ॥ व्रतमुद्दिश्य विघ्ने शंकरे गंधदुष्पादिसंयुते ॥ गृहाणा ध्येयं मया दत्तं स
 र्वसिद्धिप्रदायक ॥ त्रिपादूर्ध्व इत्यर्घ्यं ॥ गणाधिप नमस्तुभ्यं गौरीसुत गणेशानन ॥ गृहाणा च मनीयतां तव सि

एतलेषु तृतीयावरणं॥ इन्द्राय० अग्नये० यमाय० निऋतये० वरुणाय० वायवे० कुबेराय० ईशानाय० निऋतिवरुणयोर्म
 ध्ये अंनताय० ईशानयोर्मध्ये ब्रह्मणे नमः॥ इति चतुर्थीवरणं॥ वज्राय० शक्तये० दंडाय० खड्गाय० पाशाय० अंकुशाय० गद
 ये० त्रिशूलाय० चक्राय॥ इति पंचमावरणं॥ दशांगं गुगुलं धूपं चंदनागरसंयुतं॥ उमास्तुतनमस्तुत्यं गृहाया वरदोत्तवा॥ य
 त्पुरुषं व्यदधुरिति धूपं॥ गृहायामंगलं देवघृतवर्तिसमन्वितं॥ दीपं तं ईशानप्रदं चारुद्रप्रियनमोस्तुते॥ ब्राह्मणोस्त्येति
 दीपं॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादु० चंद्रमासिति नैवेद्यं॥ इदं फलमया देवस्थापितं पुरतस्तव॥ तेन मे सफलावापि भवेज्जन्मनि
 जन्मनि॥ इति फलं॥ पूगीफलसमायुक्तं नागवल्लीदलैर्युतं॥ चूर्णं कर्पूरसंयुक्तं गृहाया गणनायक॥ नाभ्या आसीतितं
 बूलं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्तं० सप्तास्यासन्निति दक्षिणा॥ गणाधिप नमस्तेस्तु न गजानन॥ लंबोदर नमस्तेस्तु नमस्ते
 त्वांबिकास्तुत॥ एकदंत नमस्तेस्तु नमस्तेस्तु भवप्रिया॥ स्कंदाग्रज नमस्तेस्तु नमस्तेस्तु त्वत्फलप्रद॥ कपर्दिगणनाथस्य
 सर्वसंपत्प्रार्थिनः॥ यज्ञेनेति पुष्पांजलिः॥ प्रदक्षिणां तु देवेश सर्वकार्येषु सर्वदा॥ कपर्दिगणनाथस्वामी श्रितार्थप्र
 दायक॥ इति प्रदक्षिणा॥ नमस्करोमि देवेश सर्वविघ्नहरो भव॥ शीघ्रं मम वरे देहि परत्र च परां गतिं॥ इति नमस्कार
 अथ ब्रह्मचारिपूजा॥ अकणान्मुष्टिगणितान् तंडुलान् सवराट्कान्॥ विप्राय बटवे दद्याद्गंधपुष्पावित्ताय च॥ तंडुला
 वैश्वदेवत्यापके नान्नेन शोभना॥ कपर्दिगणनाथो सौ प्रीयतां तंडुलैः सदा॥ कथां श्रुत्वा देवमुद्धासयेत्॥ अथ
 कथा॥ कदाचिदुपविष्टश्च पावत्या सह शंकर॥ इति प्राह प्रियां तां किं द्यूतं चारतिरस्ति ते॥ हृदोदरमया जेतुं वोचितं प्र

द्विप्रदायक॥ तस्माद्विरडित्याचमनं॥ अनाथनाथसर्वज्ञगीर्वाणपतिपूजित॥ स्नानं पंचामृतदेव गृहाण गणनायक॥
आप्यायस्व दधिकावां घृतं मिमिक्षे मधुवाता स्वादुःपवस्व॥ इति पंचामृतस्नानं॥ गंगाजलसमानीतं कृपयामम॥ स्नानं रचीकु
रुविघ्नेश्वाकपद्मिणीनायक॥ यत्सुरषेणस्नानं॥ हरिद्वस्त्रद्वयं देवदेवांगवसनोपमं॥ भक्त्या दत्तं गृहाणे शालं बोदरहरात्म
ज॥ तं यज्ञमिति वस्त्रं॥ नानालंकारसंयुक्तं नानारत्नविभूषितं॥ अनेकदिव्याभरणं प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां॥ इत्याभरणं॥ रज
तेजस्तत्सूत्रं च कांचनं चोत्तरीयकं॥ भालचंद्रनमस्तु गृहाण वरदोभव॥ तस्माद्यज्ञमिति यज्ञोपवीतं॥ गंधकर्पूरसंयुक्तं
दिव्यचंदनमुत्तमं॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठप्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वदुःखं कृच इति गंधं॥ अक्षतान्धवलान्देव
सिद्धगंधर्वसेवित॥ भक्त्या दत्तान् गृहाणे शालं सर्वसिद्धिप्रदायक॥ इत्यक्षतं॥ सुगंधीनिचपुष्पाणि वरसिद्धिप्रदाय
क॥ कपद्मिणीनाथस्य श्वेतपुष्पं ददाम्यहं॥ तस्मादश्वा अजायंतेति पुष्पं॥ अथांगजपूजा॥ कपद्मिणी गणनायाय नमः
पादौ पूजयामि॥ गणेशाय॥ जानुनी॥ गणनाथाय॥ उरु॥ गणक्रीडाय॥ कटिं पूजयामि॥ वक्रतुंडाय॥ हृदयं॥ लंबोद
राय॥ कंठं॥ गजाननाय॥ स्कंदो॥ हेरंबाय॥ हस्तौ॥ विकटाय॥ मुखौ॥ विघ्नराजाय॥ नेत्रे॥ धूम्रवर्णाय॥ शिरः॥ कपर्दिने॥
सर्वांगं पूजयामि॥ षडंगैः प्रथमावरणं॥ वक्रतुंडाय॥ एकदंष्ट्राय॥ महोदराय॥ गजाननाय॥ विकटाय॥ विघ्नराजा
य॥ धूम्रवर्णाय॥ इति द्वितीयावरणं॥ ब्रह्मै॥ माहेश्वर्यै॥ कौमार्यै॥ वैष्णव्यै॥ वाराह्यै॥ चामुंडायै॥ महालक्ष्म्यै॥ इत्य

प्रमुवाचसां॥ ममापितस्मिन्सास्येवत्वयादेदीयतेपणः॥ तवकिंकिमपिष्टंतुदास्यामिपरमेश्वर॥ लोकत्रयवाष्टुश्चकिमन्यै
र्वचनं वृथा॥ पृष्ठामियश्चदेतन्मेदातव्यमिति नोच्यते॥ यदित्वया तदानींतु विश्वासो नास्ति मे त्वयि॥ वाक्यमेवंविधं श्रुत्वा शर्व
सर्वात्मनां बिके॥ न विश्वासयुतं केन शक्यते किंपुनर्मम॥ सोल्लुं वनेन का देवि घृते छास्मितैव चेत॥ पुणः कल्पक्रियतां
पणोतिष्ठाम्यहं सदा॥ सावसंचित्य पार्वत्यापणमाकल्पयत्नतः॥ त्रिशूलं त्रिदशान् सर्वान्साक्ष्यं च दुरोदरे॥ तस्मिन्कर्म
णितज्जितापणमप्यगृहीत्वा॥ एवं दंडमरुकादीनितान्यन्याजययत्पृथक्॥ दीनो भूत्वा महो देवो भवानी मब्रवीदिति॥ श
ईलं चर्मतन्मध्ये प्रयच्छगिरिजे मम॥ न चैवं वक्तुमुचितं किं देव प्रीतिमन्निह॥ दास्यामि सति किं पृष्ठे पूर्वस्मरस्मि किं नहि॥
अविचिंत्य ब्रवीषित्वा जगदीशरूपानिधे॥ इति कृत्वा कृत्वा पन्नो देवको न्यो यथा मया॥ आद्या द्वादशदिनं देवि न करिष्यामि
भाषणं॥ तथेत्कत्कामहा देवत्वरूपां च तिस्रो दधे॥ रक्षरक्ष कुगुहामि किं जीवनमतः परं॥ इति संचिंत्य सान्वेषु मुद्यानं
प्रत्यपद्यत॥ गिरिजातंत्रवनिता वृद्ध दृष्ट्वा ब्रवीदिति॥ किमर्थमागतः सर्वा किमेतत्क्रियते धुना॥ कपर्दिगणनायस्य व्रतं कर्तुं
मिहागताः॥ पूजैषा तस्य चेदानीं मस्माभिः श्रूयते कथा॥ किमर्थं तद्व्रतं नार्थयुष्माभिः क्रियते वने॥ फलमप्यथ चाना
स्ति पार्वती सहतां प्रति॥ प्रवृद्धे कित्वयो देवि नरै नारीभिरंबिके॥ अप्रीष्टसिद्धिरस्मात्तुल्यते सुवनत्रये॥ मातः कुपित्वा
गतवान्निरूपस्तु मेहेश्वरः॥ तव संदर्शनाद्यैव तत्करिष्ये व्रतोत्तमं॥ व्रतरमैतस्यै किं दानं विधानं कीदृशं मम॥ सर्वा

विविच्यमानासाकथयंतुसुरांगना॥ कालोविधानदानं च व्रतस्याचफलानि च ॥ तत्सर्वसावधानेन वक्ष्यामिष्टुपार्वती
 स्त्रियाउचुः॥ मूढादिदोषरहिते सचतुर्भानुवासे ॥ मासकार्यव्रतसम्यक्गणेशार्पितमानसैः ॥ तैलतांबूलपोगादीन्
 वर्जयित्वास्तुताप्रिये ॥ मंदवारे तु भुंजीयादेकवारमिमं तथा ॥ प्रातःकाले शुचिर्भूत्वास्नानं कुर्याद्विधानतः ॥ नद्यांतडागैक
 पेवाश्वत्थशुक्लतिलैः सह ॥ संध्यादिकं यथान्यायं सर्वं निर्वृत्य यत्नतः ॥ अर्चनागारमासाद्य गोमयेनोपलिप्य च ॥ गोचर्ममा
 त्रंतन्मध्ये कुर्याद्विधेन मंडलं ॥ तन्मध्ये षट्पदं तन्मध्ये गणनायकं ॥ पूजयेत्स्वच्छकुसुमैर्हरिद्रामिश्रिताक्षतैः ॥ गोगी
 गंगैर्गौगश्चन्यासकृत्वा ततः परं ॥ मंत्रेणानेन कुसुमैर्देवमाहूय निक्षिपेत् ॥ अथवा गणनाथस्य प्रतिमामथ पूजयेत् ॥ तत
 स्तद्गतचित्तः सन् ध्यानं कुर्याद्यथाविधिः ॥ एकदंते महाकायं लंबोदरगजाननं ॥ विघ्ननाशकरं देवहेरं वं प्रणमाम्यह ॥ इमां
 पूजां गृह्यापोशकपदि गणनायक ॥ आगच्छेति त्रिरुच्चार्य कुर्यादावाहनादिकं ॥ पुराणमंत्रैरथवा वेदमंत्रैश्च षोडश ॥ पू
 जयेदुपचारैश्च मूलमंत्रेण वा तथा ॥ ततः प्रकाशकैर्मंत्रैर्गंधपुष्पाक्षतादिभिः ॥ इद्रादिलोकपालाश्च पूजयेद्देवसन्निधौ
 लंबोदरं नमस्ते स्तनमस्ते त्वं विकासुत ॥ एकदंतं नमस्ते स्तनमस्ते स्तुतिं प्रदा कपदि गणनाथस्य सर्वसंपत्प्रदायिन ॥
 पूजाप्रकारकथितस्तव तानिः शुचिस्मृते ॥ अकृपानंजलिमिता नृविष्यत्रीहितदुलान् ॥ स्वच्छनयत्नेन संशोध्य
 तूष्णीं कुर्यान्महेश्वरि ॥ शिवेति पूर्णप्रथमेषानुवारे र्द्धचंद्रवत् ॥ कुर्याद्वितीये संपूर्णचंद्रवत्पिष्टकाष्टकं ॥ तृतीये पाय

114811

पसां॥ एवमंतरिते काले मृगयार्थे प्रविश्य सः॥ गहनं श्रुत्वा पार्तसन् ययो मुनिवराश्रमं॥ उपचारैश्च मनीषां तेषां मर्कमेना
रमां॥ रमणीयाश्रये तस्मिन् दृश्यामास विक्रमः॥ इत्यष्टदृष्टीन् सर्वां नृदातयेषाममांगना॥ तेनैव महि इत्युक्त्वा नयेत्य
स्मै समर्पयत्॥ समं महिष्यास्वपुरीदिव्यनारीनैर्युतं॥ दृष्टः सन् विक्रमादित्य पुंश्रमात्प्राह भूपतिः॥ कपर्दिगणनाथस्य व्र
तं कृत्वा स्त्रिया सह॥ अजयद्विक्रमादित्य सकलान् दशचुमंडलान्॥ गणनाथ व्रते नैव पुत्रपौत्रव्रतश्च सः॥ धनधान्यादि
संप्रद्विसुरे नन्यसमुवि॥ एतद्व्रतं ये कुर्वन्ति याश्च कस्य विधानतः॥ चत्वारपुरुषार्थाश्च ततश्च प्राप्नुवन्ति हि॥ हयमेधस्याधि
धृतु संजाते सगरः पुरा॥ एतदेव व्रतं कृत्वा पुनरश्वं सलब्धवान्॥ इमां कथां पंचवारं प्रथमे भानुवासे॥ द्वितीये च तृती
ये च वेदद्वारं पुयाद्भृती॥ एकाल्पमेतदेकोनाश्रितिश्चैकं प्रकाशितं॥ न्यक्षिप्रैरन्यथा कृत्वा क्षिप्रं याति यथोक्षितं॥ इ
ति स्कांदे कपर्दश्चिनायकव्रतं॥ अथ कार्तिके कलकलचतुर्थ्यां करकचतुर्थीव्रतं॥ अत्र स्त्रीणां मेवाधिकारः॥ तासां
मेव फलश्रुतेः॥ अथ व्रतविधिः॥ आचम्य मासपक्षादुल्लिख्य सौभाग्यपुत्रयोनादिसुखि रश्रीप्राप्तये करकचतुर्थी
व्रतं सकलवर्गविलिरयतदधस्ताद्विंशं प्रामुत्॥ मुखयुक्तां गौरीं लिखित्वा षोडशोपचारैः पूजयेत्॥ पूजामंत्रः॥ नमः शि
वायै शर्वाण्यै सौभाग्यसंततिं शुभं॥ प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरि वल्लभे इति॥ नमो नमो नमो तमंत्रेण शिवा
य नमः॥ पूजाकार्या॥ ततः पक्वान्नां दशकरान् ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्॥ ततः पिष्टं कनैवेद्यं भोज्यं सर्वं निवेदयेत्॥ त

तत्रंदोदयोत्तरवद्रायाच्यं दद्यात् ॥ अथ कथामाधातोवाच ॥ अर्जुने नु गते तस्मिन् इन्द्रलोकगिरिप्रति ॥ विषमनसा सुभृ
 द्रुपदी समचितयत् ॥ अहोकिरीटिनी कर्मसमारब्धं महेश्वर ॥ विघ्नप्रणवमेतद्विबहवः परिपांथिनः ॥ चित्तयित्तेति सादेवी काल
 कलंजगद्गुरु ॥ भर्तुः प्रियं चिकीर्षती साष्टद्विघ्नवारणं ॥ द्रोपधुवाच ॥ कथयस्व जगन्नाथ व्रतमेकं सुदुर्लभं ॥ यत्कृत्वा या
 तिविघ्नानि विजयस्ते सदा प्रियः ॥ कृष्ण उवाच ॥ एतदेव महाभोगे शंभुः पृष्ठविलोमया ॥ यतत्पृष्ठः कृष्णपूर्वपार्वत्याशंकरप्रति ॥
 तस्यास्तद्वचं न्वनं श्रुत्वा प्राह देवो महेश्वर ॥ श्रुत्वा देवि वरारोहे वक्ष्यामि त्वां महेश्वरि ॥ पतिविघ्नवरीत्याह करकारयं चतु
 र्थिकां ॥ पार्वत्य उवाच ॥ भगवान् कीदृशी प्रोक्ता चतुर्थी करकाविता ॥ विधानकीदृशी प्रोक्ता केनेयं च प्राकृता ॥ ईश्वरः
 शक्रप्रच्छ पुरे रम्ये विद्वज्जलसमाकुले ॥ स्वर्णरूपसमाकीर्णैरक्तप्राकारशोभिते ॥ दिव्यनारीजनालोकवद्भीकृतज
 गत्रये ॥ वेदध्वनिसमायुक्ते स्वर्गादपि मनोहरे ॥ वेदधर्माद्विजास्तत्र वसन्त देवो विदांवरः ॥ पत्नी तस्यैव विप्रस्य नाम्नी
 लावनीशुभा ॥ स संजनयामास पुत्रान् सप्तमितैजसः ॥ कन्यावीरवती नाम्नी सर्वलक्षणसंयुता ॥ नीलोत्पलासनय
 नापूर्णदुसहशान्म ॥ ततः काले शुभदिने विधिवच्च द्विजोत्तमः ॥ इदो वेदाय विदुषे विप्राय विधिपूर्वकं ॥ अत्रोत्तरेषु यातस्य
 चक्रे गौर्याः शुभं व्रतं ॥ चतुर्थ्यां कार्तिकस्याथ कृष्णयातुविशेषतः ॥ स्नात्वा सायं तेन काले सर्वव्रतान् भक्तिभाषतः ॥
 विलिख्य वरहं च गौरी तस्य तले लिखेत् ॥ शिवेन विघ्ननाथेन यपमुखेन समचितं ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्गौरीमंत्रोपानेन

५५

सान्ने च दद्यात् चतुर्थकं ॥ आनीयाष्टं शकं सम्यक् देवं संपूज्य प्रकृतः ॥ कल्पितान्नानि विधिवद्वियंते यानि यानि च ॥ तेषां ते
 प्रामृष्टमांशं तस्मै सम्यक् समर्पयेत् ॥ ततः शुद्धाय बटवे दद्यात् कं वराटकं ॥ पुष्पान्वितां तंदुलांश्च धुंजीयाद्रागसंसकं ॥ याक
 मयनये भक्त्या पूजास्ते प्राप्नुवन्ति हि ॥ इत्युक्त्वा भगवती तु स्त्रियो विगतकल्मषाः ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा तदा नीमकरोद्भूतं
 तत्र क्षणाविश्वेशं प्रत्यक्षः समजायत ॥ त्रिलोकनाथ देवेश करुणाकरं शंकरं ॥ दीनामनन्यगति कां भक्तवत्सलपाहि मां ॥
 तुष्टश्च शंकरः प्राह कथमेतत्तया कृतं ॥ कपदिगणनाथस्य माहात्म्यात् किं न सिध्यति ॥ व्रतस्यैतस्य माहात्म्यं ज्ञातुं च त
 भवांस्त्वयं ॥ उद्दिश्य गमनं विरक्तो न द्वतं शिवः ॥ तदा च गरुडारूढः समागत्यैव मब्रवीत् ॥ मदागममिनिमित्तं कि
 किं कृतं वां करत्वा ॥ मया पिशापनीयं तद्विद्युक्ते ज्ञापयिष्ये ॥ अथैतदकृतविष्णु रुद्दिश्यागमनं विधेः ॥ आगतं स न
 विधिः शिघ्रं ममाज्ञापय माधव ॥ प्रयोजनं नास्ति विधेर्वागमनकारणे ॥ एकदंतं व्रतं किंतु भवत्येव न संशयः ॥ इ
 द्रागमनमुद्दिश्य तदानीं तेन तत्कृतं ॥ आगत्या सह सा सोपिममाज्ञापय विश्वरूप ॥ हेरंबव्रतमाहात्म्यं द्रष्टुमेव कृतं म
 या ॥ ममापि ज्ञापनीयं तद्विद्युक्ते विधिनेदितं ॥ विक्रमादित्यमुद्दिश्य वज्रीतदकरोच सः ॥ आगत्या हं मनुष्यत्वं इ
 दं मातः किमीप्सितं ॥ कपदिहं स्तिवदनं व्रतमाहात्म्यमीदृशं ॥ इति ज्ञातुं ममाप्रीष्टमेतच्छ्रुत्वा तदा ब्रवीत् ॥ विधानं तस्य मा

सजयेत् ॥ नमः शिवाये शर्वाण्यै सौभाग्ये संततिं शुभां ॥ प्रयच्छ भक्तियुक्तानां नारीणां हरवल्लभे ॥ तस्यापार्श्वे महादेविविघ्न
नाथं षडाननं ॥ पुनः पुष्पाक्षैर्धूपैरर्चयेच्च शृङ्गकृष्टयक ॥ पक्वान्नाक्षतसंपन्नासर्वापाङ्कारकास्तृता ॥ तथापिष्टक
नैवेद्यां भोज्यं सर्वं न्यवेदयेत् ॥ प्रतीक्षंतीस्त्रियः सर्वाश्चंद्रमर्धपराः स्थिताः ॥ साबालाविकलादीनां हस्तनद्यापरिपीडिता ॥
निषपातमहीष्टैरुदुर्वाबास्तदा ॥ समाश्वास्य वतां तैस्तु मुखमभ्युक्षवारिणा ॥ तज्जांती चिंतयत्येवमासुरोद्धमहा
वटं ॥ हस्ते तोलां समात्तं दायज्वलंतीं स्नेहं पंडितां ॥ भगिन्ये दर्शयामास चंद्रव्याजोदितं तदा ॥ तं दृष्ट्वा वर्तिमुत्तुज्य
बुभुभजे सुमनां तदा ॥ चंद्रोदयदमाज्ञाय अर्घ्यं दत्त्वा विधानतः ॥ तद्दोषेण मृतस्तस्याः पतिर्धर्मश्च दूषिता ॥ पतिस्तथा वि
धिं दृष्ट्वा शिवमभ्यर्च्य तपुनः ॥ व्रतं निराजनं चक्रे यावत्संवत्सरोगतः ॥ ततः संवत्सरजातं व्रतं न दत्तं योषितं ॥ पूर्वोक्तेन
विधानेन सापि चक्रे शुभानना ॥ तदा याता शची देवी कंन्याभिः परिवारिता ॥ एतदेव व्रतं कर्तुं मागताः स्वर्गलोक
तः ॥ वीरावती तदा आशमगमद्भाग्यतः स्वयं ॥ दृष्ट्वा तां मानुषां देवीं प्रप्रच्छ सकलं शची ॥ वीरावती तदा एषा प्रोवा
च विनयाविता ॥ अहंपितृग्रहं प्राप्तामृतोयं मे वृत्तिः प्रभु ॥ न जाने कर्मणा कस्य फलं प्राप्तमया धुना ॥ मम भा
ग्यवशादेवि आगता सिनहं धरि ॥ अनुग्रहोऽयं मोमात जीवया शुभपतिं मम ॥ इंद्राण्युवाच ॥ तया पितृग्रहेष्ट

वकुवर्त्या करकाव्रते॥ तथैवार्धस्त्वया दत्तो विना चंद्रोदयं भुजे॥ तेन ते व्रतदोषेण स्वामी लोकांतरं गतः॥ इदानीं कुरुय
 त्वेन करकाव्रतमुत्तमं॥ पति ते जीवयिष्यामि व्रतस्यास्य प्रभावतः॥ व्यास उवाच॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा व्रतं चक्रे वि
 धानतः॥ असन्नासा मे वेदेवी शक्रस्य प्राणवच्छ्रमा॥ तथा व्रते कृते देवि जले नाशुक्ष्यत तपति॥ जीवस्यामास चंद्राणी
 देववच्च वभूवसः॥ ततश्चागाङ्गहं रवीयं रे मे सा पतिना सह॥ धनं सान्यं सपुत्रांश्च दीर्घमायुश्च लब्धवान्॥ त
 स्मात्त्वया पिय त्वेन व्रतमेहि तै धीयतां॥ सूत उवाच॥ द्वे पायनवक् श्रुत्वा चकार द्रौपदी व्रतं॥ तद्व्रतस्य प्रभावेन जित्वा
 तान् कौरवान् रणे॥ लेभिरे राज्यं मतुलं पुत्रं संपत्करं यशः॥ करकाव्रतसं पूर्णं परिपूर्णा मथापि वा॥ ददामि रत्न
 संयुक्तं चिरं जीवतु मे पतिः॥ इति मंत्रेण करकान् प्रदद्याद्विजसत्तमे॥ सुवासिनी न्योदत्वा च आदद्यात्ताम्य एव
 वा॥ एवं व्रतं या कुरुते नारी सौभाग्यं काम्यया॥ सौभाग्यं पुत्रपौत्रादितुल्यं ते सुखं रंश्रियं॥ इति वामनपु
 राणे करकमद्राचं व्रतं॥ अथ माघशुक्लचतुर्थ्यां गौरीचतुर्थी व्रतं हेमाद्रौ पाप्मे॥ उमाचतुर्थ्यां भोवतु शुक्ल
 यां योगिनी गणैः॥ प्रागपक्षयित्वा तुष्टावभूय स्वां सा स्वकैः गुणैः॥ तस्मात्सा तत्र संपूज्या नैरेस्त्रिभिर्विशेषतः॥
 कंदपुष्पैः प्रयत्नेन सम्यग्भक्त्या समाहितैः॥ कुंकुमारुकाभ्यां वरक सूत्रैः सकंकणैः॥ रक्तैः पुष्पैस्तथा धूपै

इत्यैर्वलिभिरेव च ॥ गुडा इकाभ्यां पयसालवणे नाथ पाठकैः ॥ पालकं मृदां ड मिति हेमाद्रिः ॥ पूज्यास्त्रियश्च विधवास्तथा
 विप्राश्च शोभनाः ॥ सौभाग्यवृद्धये देयं भोक्तव्यं बंधुभिः सह ॥ ॥ इति गौरीव्रतं ॥ ॥ इति व्रतार्कचतुर्थीव्रतानि ॥
 अथ पंचमीव्रतानि ॥ ॥ तत्र भाद्रपदपंचम्यां ऋषिपंचमीव्रतं ॥ तच्च मध्याह्न्यापिन्यां कार्यं ॥ तथा च माधवीये हा
 रीतः ॥ पूजां व्रतेषु सर्वेषु मध्याह्ने व्यापिनी तिथितिरिति दिनद्वये तद्वा प्रावा व्याप्तौ वा पूर्वविद्यायां कार्यं सुगमवाक्यात् ॥
 अथ व्रतविधिः ॥ हेमाद्रौ मदनरत्ने च ब्राह्मे ॥ नभस्ये शुक्लपक्षे तु यावे भवति पंचमी ॥ नद्यादिके तद्वा स्नात्वा कृतानियम
 मेव च ॥ ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या शूद्रा वा पिवरानने ॥ कृत्वा नैमित्तिकं कर्म गत्वा विजयं हं पुनः ॥ वेदी सम्पक्
 प्रकुर्वीत गोमयेनोपलिप्यतां ॥ रंगवली समा युक्तं श्वेतपुष्पोपशोभितां ॥ तत्र सप्त ऋषीन्द्रिव्या नृभक्तियुक्ता न्य
 रजयेत् ॥ गंधैश्च विविधैः पुष्पैर्धूपदीपैश्च शोभनैः ॥ ततो नैवेद्यसंपन्नमर्घ्यं दद्यात्तुभैः फलैः ॥ अर्घ्यं संत्र ॥ क
 त्रयमेव त्रिंशद्वाजो विश्वामित्रो यगोत्तमः ॥ जमदग्निर्वसिष्ठः सप्तैते ऋषयः स्मृताः ॥ गृहं त्वर्घ्यं मया दत्तं तु
 षा भवति मे सदेति ॥ एवं पूजां विनिर्वर्त्य ऋषीध्यात्वा समाहितः ॥ अनेन विधिना सप्तवर्षाणि व्रतमाचरेत् ॥
 आदौ मध्ये तथा नाने कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ आचार्यान्वरये सप्तवेदवेदे गपारगान् ॥ प्रतिमाः सप्तकुर्वी

११

तसुवर्णेन स्वशक्तितः॥ जटिलाः साक्षस्त्राश्च कमंडलुसमन्विताः॥ संस्थापकलशेषेतान् मृन्मयेष्वक्षणेभ्यः॥ स्वा
 पयेद्विधिवद्भक्त्या पंचामृतैर्यथाविधिः॥ एवं पूजां विनिर्वृत्य अर्घ्यं दद्याद्यथापुरा॥ आचार्यान् पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालं
 कारभूषणैः॥ अनुज्ञया गुरोर्पश्चाद्भक्त्युत्तमोभयो निवेदयेत्॥ प्रीतिभावसमायुक्ताप्नो जयित्वा यथाविधिः॥ अनेन
 विधिना सम्यक् व्रतमेतत्समाचरेत्॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं॥ सर्वदानेषु दत्तेषु तदेतद्ब्रतचारिणां॥
 अथ काथा हेमद्रोमहर्षेण ब्रह्मांडे॥ सिताश्व उवाच॥ श्रुत्वा निदेव देवेश व्रतानि सुहृद्बहूनि च॥ सांप्रतमेव समाच
 र्ह्व व्रतं पापप्रणाशनं॥ ब्रह्मोवाच॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानां मुत्तमं व्रतं॥ ऋषिर्ष्वर्चयति विख्यातं स
 र्वपापहरं परं॥ येन वीर्येण राजेन्द्र नरकं नैव पश्यति॥ अत्रैवोदाहरंती ममिति हासं पुरातनं॥ वैदिशे भद्रं द्विजवर उत्तमो ना
 मनामतः॥ तस्य भार्या सुशीलेति पतिव्रतपरायणा॥ तस्या अपत्यं युगलं पुत्रो हि सुविभीषणः॥ अधीतवान् स
 तस्तस्यैव दानं सागपदक्रमात्॥ समानेन कुलेनेन सुता वापि विवाहिता॥ विवाहितै रसा दैवा द्वैधव्यप्राप
 सत्तमः॥ सती त्वं पालयंती सा आस्ते निजपितुर्गृहे॥ तस्या दुःखेन संतप्तास्तं संस्थाप्य वैश्वमनि॥ गंगातीरवने
 प्राप्त सकलवस्तुया सह॥ स तत्राध्यापया मासशिष्या ते दं द्विजोत्तमः॥ सुता च कुरुते तस्य पितुश्च श्रृणु पापं परं॥

तुःशुश्रूषणं कृत्वा परिश्रान्ता कदाचन ॥ निशीथे किल संसृता कृमिराशिरजायत ॥ तां ते तथा विधां दृष्ट्वा विवस्त्रां प्रस-
रस्थितां ॥ दिष्ट्या निवेद्या मासुस्तन्मातुः करणास्थिता ॥ न जानीमो वयं किंचिद्देवी साधी तथा विधा ॥ कृमिराशि मयी
जाता मातः संप्रति दृश्यते ॥ वज्रपातमदृष्ट्वा तत् श्रुत्वा दिष्ट्युत्तरीरितं ॥ संभ्रात मनसा शीघ्रं तत्समीपं सुपागता ॥ सा
तां तथा विधां दृष्ट्वा विलपीं कायसदुःखिता ॥ उरश्च ताडयामास सुतं रं मोहमायव ॥ क्षणेन प्राप्तं चैतन्यमुत्थाप्य
प्रतिमूज्य च ॥ समालभ्य च बाहुभ्यां निन्येतत्पितुरतिकं ॥ स्वामिन् कथय मे साधी केन दुष्कृतकर्णणा ॥ निशीथे
संप्रसुप्ते यं जायते कृमि संकुला ॥ एतच्छ्रुत्वा ततो वाक्यमभिध्याय परायणः ॥ ज्ञात्वा निवेद्या मासतस्या प्राज्जगन्म-
चेष्टितं ॥ ऋषिरुवाच ॥ प्रागियं सप्तमे तीते जन्मनि ब्रह्मणीय भूत ॥ नोत्ससारस्वभां देभ्यः संजाता च रजस्वला ॥
अस्यास्तृणाप्यनाते न जायते कृमि वदपुः ॥ रजस्वला यो पापेन युक्ता भवति सानघे ॥ प्रथमे हनि चांडाली द्वितीये
ग्रामस्तकरी ॥ तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे हनि शुध्यति ॥ तथानया सरसी संगोदृतं दृष्ट्वा वमानितं ॥ दृष्ट्वैव प्रभावे
न जाता द्विजकुले परे ॥ अवमाना द्रुतस्यास्य कृमिराशि मयी धुना ॥ एतत्ते कारणं सर्वं कारणं दुष्कृतस्य च ॥ सु-
शीलो वाच ॥ दृशेनादपि यस्यास्या द्विप्राणं निर्मलकुलो ॥ जन्म युष्य द्विधानं हि जायते ब्रह्म ते जसा ॥ अ-
वसया प्रजायते विग्रह कृमिराशयः ॥ महाश्चर्यं करेनायत द्रुतं कथयस्व मे ॥ ऋषिरुवाच ॥ सुशीले शृणु

तत्सम्यग्ब्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ येन चीर्णेन सह सा पापाहस्मात्प्रमुच्यते ॥ दुःखत्रयाभिघातश्च जातं यतेनात्र सं
 शयः ॥ कल्याणानि विवर्धते संपदश्च निरापदः ॥ नमस्ये शुक्लपक्षे तु यदा भवति पंचमी ॥ नद्यादिषु तदा स्ना
 नं कृत्वा नियममेव च ॥ विधाय नित्यं कर्माणि गत्वा दारावती मृगीन् ॥ स्नापयेद्दिधि वदत्तया पुत्रा मतरसैः शु
 भैः ॥ दारावत्यग्निहोत्रं शाला ॥ चंदनागरकर्पूरेर्विलिप्य च सुगंधिभिः ॥ पूजयेद्दि विधैः पुष्पैर्गंधधूपैर्दि
 पकैः ॥ समाच्छाद्य शुभे वस्त्रैः सोपवीतैर्यथाविधि ॥ ततो नैवेद्यं संपन्नं मूर्ध्नि दद्यात्तुभैः फलेः ॥ अर्घ्यं मंत्रं प्रा
 गुक्तवे ॥ श्रोतव्यमिदं भारव्यानं शाकाहारं प्रकल्पयेत् ॥ स्नातव्यं ब्रह्मचर्यं ऋषिध्या नपरायणं ॥ अनेन
 विधिना सम्यक् ब्रतमेतत्समाचरेत् ॥ तस्य यज्जायते पुण्यं तद्बुधसमाहितः ॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वं त
 र्थेषु यत्फलं ॥ सर्वदानेषु दत्तेषु तदस्य व्रतपारणात् ॥ कुरुते याव्रतं चैतस्मानारी सुरवभागिनी ॥ रूपलाव
 ण्यं संयुक्ता पुत्रपौत्रादिसंयुता ॥ इह लोके सदैव वास्यात्परत्राप्यक्षया गतिः ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन जाति
 स्मरति पौर्विकी ॥ ॥ इति ब्रह्मांडपुराणे ऋषिपंचमी व्रतं ॥ ॥ अथ शिष्टाचारप्राप्तं व्रतं ॥ मासप
 क्षाद्युल्लिख्य पृथक् पृथक् साहितान् सप्त ऋषीन् पूजयेत् ॥ तत्र पूजाविधिः ॥ आगच्छंतु महाभागाश्च

ममाज्ञाता जाता तन्मूर्ध्नि रजोवेषा निवर्त्य
 सप्तब्रह्मलोके निवाससिद्ध्यर्थं अरुंधती सहितसप्त ऋषीन् पूजयेत् ॥ तदंग
 तत्सप्त ऋषीन् पूजयेत् ॥ गणपतिपूजनं यमुनापूजनं ॥ त्रिपुंड्रं न करि

तुर्वेदस्वरूपिणः॥ यावद्भूतं महं कुर्वन्कृपायां भवतां प्रभो॥ आवाहनं॥ इत्तं ब्रह्मण्यदेवस्य ब्रह्मणं स्तेज उन्नमं॥ सूर्य
कोटिप्रतीकाशं ऋषिबृंहं विचिंतयेत्॥ ध्यानं॥ ऋग्यजुःसामवेदानं स्वरूपेभ्यो नमो नमः॥ पुराणपुरुषेभ्यो हि देवर्षिभ्यो नमो
नमः॥ आसनं॥ गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं पाद्यं गृह्णतु भो द्विजाः॥ प्रसादं कुरुतः प्रीता तुष्टाः संतु सदा मम॥ पाद्यं॥ नमस्ये शुक्लं
च म्यामर्चिता ऋषिसत्तमः॥ ६ दहंतु पापं मे सर्वं अर्घ्यं गृह्णतु मे नमः॥ अर्घ्यं॥ लोकानां तुष्टिं कर्तारो गृह्य सर्वतपो धनतः॥
नमो बोधर्मविज्ञेभ्यो महर्षिभ्यो नमो नमः॥ आचमनं॥ मंदाकिनी गौतमी च यमुना च सरस्वती॥ गौतमी नर्मदा तापीताम्रः
स्नानाय माहताः स्नानं॥ सर्वं नित्यं तपो निष्ठा ब्रह्मज्ञासत्यवादिनः॥ वस्त्राणि प्रतिगृह्णतु भक्तिदाः संतु मे सदा॥ वस्त्रं॥ यज्ञो
पवीतमंत्रेण यज्ञोपवीतानि॥ कुंकुमागरुकर्पूरसुगंधैर्मिश्रितं शुभं॥ गंधाढ्यं चंदनं दिव्यं गृह्णतु ऋषिसत्तमः॥ चंदनं॥
रजितांकु कुमाद्यैश्च अक्षतास्कसत्रोभनाः॥ गृह्णतु मम संतुष्टा प्रसन्ना ऋषिसत्तमाः॥ अक्षताः॥ मालती चंपकादीनि मा
लत्यादीनि वै प्रभो॥ मया हतानि पुण्याणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां॥ पुष्पं॥ वनस्पतिरसो गंधाढ्यः सुमनोहरः॥ अघ्रेयः
सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां॥ धूपं॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना येन जितं मया॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिराप
हं॥ दीपं॥ नानापकान्नसंयुक्तं रसेः षड्विंशतं॥ नैवेद्यमर्षयः सर्वं गृह्णतु वसुदायकाः॥ नैवेद्यं॥ लोकानां मित्या
चमनं॥ चंदनेन करो द्वर्तनं॥ पूगीफलमिति तांबूलं॥ इदं फलमिति फलं॥ हिरण्यगर्भगर्भस्तु मिति दक्षिणा॥ यानि

कानिच पापानि ति प्रदक्षिणा ॥ एते सप्तर्षयः सर्वे भक्त्या संश्रिता मया ॥ सर्वपापव्यपोहं तु ज्ञानतो ज्ञानतः कृतं ॥ नमस्करः ॥ वा
 यणं फलसंयुक्तं सद्यतं दक्षिणान्वितं ॥ द्विजवर्याय दास्यामि अतः संहरति हेतवे ॥ भवतः प्रतिग्रहं तु ज्योतिरूपस्तपोधनाः ॥
 वायणं ॥ न्यूनातिरिक्तकर्माणि मया यानि कृतानि च ॥ क्षमधंतानि कर्माणि यस्य सर्वतोपोधनाः ॥ विसर्जनं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
 च ॥ श्रुतनिदेवदेवेश व्रतानि सुबहुनि च ॥ सांप्रतमेतदाचक्ष्व व्रतं पापप्रणाशनं ॥ क्लृप्त उवाच ॥ अथान्यपि पुरा जेद्रपुं
 चर्मां कृषिसंज्ञितं ॥ कथयिष्यामि भक्तत्वा नारी पापात्प्रमुच्यते ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशी पंचमी क्लृप्त कथंचक्रुषि सं
 जितं ॥ पातकान्मुच्यते यस्मा न्नारी यदुकुलोद्भव ॥ पापानि च बहून्यत्र विद्यंते किल केशव ॥ कृतायामृषिपंचम्यां नारी क
 स्मात्प्रमुच्यते ॥ क्लृप्त उवाच ॥ अज्ञाना ज्ञानतो वापि यास्त्री जातारजस्वला ॥ दुष्टा स्पृशति भंडानि गृहकर्मणि संस्मिता ॥
 प्राप्नोति सा महापापं सर्वा नारी रजस्वला ॥ शृणुष्व कारणं यस्माद्दर्जनीयारजस्वला ॥ प्रोत्सार्या गृहं तश्चापि चातुर्वर्ण्य
 नमरत ॥ अस्महत्यां पुरा शक्रो हन्तं हत्या समाप्तवान् ॥ तया वैराजशाईल व्रीहि तो वृत्रसूदनः ॥ ब्रह्माणं समुपागच्छा
 त्मनःशुद्धिकारणात् ॥ शुद्धिं शक्रस्य राजेन्द्र प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ विभज्य ब्रह्महत्यां तु चतुर्धा च चतुर्मुखः ॥ प्राक्षिपद्वा
 जशाईल चतुस्त्थानेषु वैतरा ॥ बह्वे प्रथमजाता सुज्वाला सुवनदीषु च ॥ पर्वतेषु च राजेन्द्र नारी रजसि पार्थिव ॥
 जतो रजस्वला नारी प्रोत्सार्या च प्रयत्नतः ॥ ब्रह्मणः शासनात्सार्थं चातुर्वर्णं न संवेदा ॥ प्रथमेह निचांडा नि द्वितीये

लि

ब्रह्मघातकी॥ तृतीये रजकी प्रोक्ता वतुर्थे ह निशुद्धि॥ अज्ञानात्ज्ञानतो वापि ज्ञानं संसर्गपातकं॥ तत्पापसंहाया र्थाहिका
 र्ये यमविपक्षमी॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वपापद्रवनाशिनी॥ ब्रह्मक्षत्रियविद्वद्भिरस्त्रीभिः कार्या विशेषतः॥ क्लृप्तवाच॥ अ
 थान्यदपि राजेन्द्रप्रवक्ष्यामि कथां तस्य॥ पुराकृतयुगे राजेन्द्रविदर्भायां बभूवह॥ श्येनजिन्नाम राजा विंशतुर्वर्गानुपालकः॥
 तस्य देशे वसे द्विप्रोवेदवेदांगपारगः॥ सुमित्रो नाम राजेन्द्रसर्वभूतहिते रतः॥ कृषि वृत्त्या समासीने कुटुंबपरिपालकः॥ त
 स्य भार्या सुसाध्वी च पतिशुश्रूषणे रता॥ जयश्रीनाम विख्याता बद्धभृत्यसुहृज्जना॥ श्वेतादिषु रता साध्वी व्याकुली कृतमा
 नसा॥ एकदा सात्मनः प्राप्तमृतुकालं व्यलोकयत्॥ रजस्वलापि सा राजेन्द्रह कर्मचकार ह॥ भांडानि सा स्पृशद्वा जेनू
 क्रतौ प्राप्ते पिभामिनी॥ कालेन बद्धना साध्वी पंचत्वमगं तदा॥ तस्या भर्तापि विप्रो सौ कालधर्ममुपेयि वात्॥ एवं तौ दंप
 ती राजेन्द्रस्य कर्मवशा गौतमैदा॥ भार्या तस्य जयश्री सा साक्षात्संपर्कदोषतः॥ शुनियोनि मनु प्राप्ता सुमित्रोपि नेश्वर
 तस्याः संपर्कदोषेण बलिवर्द्धो बभूवह॥ तदोषेण महाराज दुर्गतिं नोगतौ तदा॥ सुमित्रस्य च पुत्रो भूत्वा पितृशुश्रूष
 णो रतः॥ भार्या चंद्रवती प्राह सुमतिश्रद्धया वितः॥ आद्यसंवत्सदिनं पितुर्मे चारुहा सिनी॥ भोजनीयामया विप्रापाक
 शुद्धिर्विधीयतां॥ तया कृता पाकशुद्धिः सुमते भर्तुराज्ञया॥ मुक्तपायसभांडे स्यात्सर्वे नगरं ततः॥ दृष्ट्वा ब्रह्मवधाद्भी

रिम

सु

त्वाशुनीभांडानिसासृशत्॥ द्विजभार्याचतां दृष्ट्वा उक्तं केन जघानतां॥ भोजिता ब्रह्मणा स्तत्र आर्द्धं कृत्वा प्रयत्नतः॥ ततो मुक्ते
षु विप्रेषु नो छिद्यंतु ददौ बहिः॥ द्वारस्थया तया शून्या उपवासस्तदा भवत्॥ ततो रात्र्यां प्रवृत्तायां सा शुनी ह्युधितानृप॥ बेली
वर्दमुपागत्य भर्तारमिदमब्रवीत्॥ बुभुक्षिताद्यथा नाथाहं न दत्तं भोजनं तु मे॥ ग्रासादिकं च न लभे क्षुधामांवाधये बल
त्॥ अन्यस्मिन् दिवसे पुत्रो मम लेह्यं तदा त्यसौ॥ अद्य मद्यं किमप्येष उच्छिष्टमपि नो ददौ॥ पायसान्ते पपाताद्यगरलं सर्प
संप्रव॥ मया विचिंत्य मनसा मरिष्यंति द्विजोत्तमाः॥ संस्पृष्टं पायसं रोषा तया हंताडिता भृशं॥ दुःखितं ते न गात्रं मे कटिर्भ
ग्ना करोमि किं॥ ततः प्रहस्य वैदर्भीर्ताभेदे ते पापसंग्रहात्॥ किं करोमि ह्यशक्तस्तु भारवाह त्वमागतः॥ आद्याह मात्मजक्षे
त्रे वाहितः सकलं दिनं॥ मारितश्चात्मजे नेहं मुरवं बध्वा बुभुक्षितः॥ यथा आर्द्धं कृतं ते न जाताद्य मम कष्टता॥ क्लृप्त उवा
तयोः संवादि तोरेवं मातापित्रोश्च भारत॥ श्रुत्वा पुत्रस्तदा वाक्यं यदुक्तं च तथोभये॥ मातापित्रोस्तु राजेंद्र तदासौ प्रसि
तो वनं॥ स्नातुमिच्छामि कष्टं वै मातापित्रोश्च भारत॥ तत्र गत्वा स्नानं कृत्वा नृक्षीन् सप्तवनश्रितान्॥ प्रणिपत्या ब्रवीद्वा
क्यं हि तं चैव तदा तयोः॥ सुमतिरुवाच॥ कथय ध्वं ब्रह्मर्षयः प्रश्नमेतं समाहिताः॥ केन कर्मविपाकेन पितरौ मे तपो
धनाः॥ इमा मवस्थां संप्राप्तौ मोक्षेते पातकात्कथं॥ ऋषय उचुः॥ तव मातापुत्रा विप्रस्यग्देह बालभावतः॥ प्राप्तं

ऋतुविदितातुसंपर्कमकरोद्भिज्ज॥ तेन कर्मविपाकेन शुनीयोनिमुपागता॥ पिताचस्पर्शदोषेण बलिवर्दोबभूवद॥ एतयोर्मु
क्तिकामार्थं कुरुत्वमृषिपंचमी॥ भार्यया सह विप्रेन्द्रमृषीन्संप्रहृत्य यत्नतः॥ आचरस्व व्रतं तत्र सप्त वर्षं द्विजोत्तम॥ अंते चोद्या
पनं कुर्याद्विदशाब्दं विवर्जितः॥ शाकहारस्तु कर्तव्यः स्यात्माकाहार एव वा॥ नीवारैर्वापि कर्तव्यं कृष्टपच्य न भक्षयेत्॥ प्राप्ते
माद्रपदे मासि शुक्लपक्षस्य पंचमी॥ तस्यां मध्याह्नसमये नद्यादौ विमले जले॥ कृत्वा पामार्गं दृष्ट्वा पादं तधावनमादितः
आयुर्वलयं शोच्यते प्रजाः पशुवस्तु निच॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो देहि वनस्पते॥ संप्रार्थ्य ते नमं त्रेण कुर्याद्देहं तधावनं॥
मुखदुर्गंधिनाशा यदंतानां च विशुद्ध्ये॥ स्वीवनाय च गात्राणां कुर्वेद्देहं तधावनं॥ अनेन दंतान्संशोध्य स्नायान्मूत्र
स्नानपूर्वकं॥ तिलामलककल्केन केशान्संशोध्य यत्नतः॥ परिधाय नवैशुद्धे काससीसुसमाहितः॥ व्रतेन ऋषिपंचम्यां
कृते नैव द्विजोत्तम॥ ऋतुसंपर्कजो दोषः क्षयं याति न संशयः॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ तद्धुत्वा सुमतिर्वाक्यं परमं ऋषिभाषि
तं॥ ग्रहमेत्यव्रतं च केसभार्यः श्रद्धया चितः॥ व्रतं तु ऋषिपंचम्यां सर्वपापप्रणाशनं॥ कृत्वा सर्वयथोक्तं च मातापि
त्रैः फलं देदौ॥ व्रतपुण्यप्रसादेन माता तस्य श्वयोनितः॥ मुक्ता नृपतिशार्दूलविमानवरसंस्थिता॥ दिव्यांबरध
रा स्थित्वा गता स्वर्गं च भारत॥ पितापि सोमतो गच्छ सुमतेः पशुयोनितः॥ स्वर्गं प्राप्तौ महाराज व्रतस्यास्य प्रसा

वतः॥ कायिकं वाचकं वापि मानसं यच्च दुष्कृतं॥ तत्सर्वं विलिख्य ध्यायति व्रतस्यारथप्रभावतः॥ यस्य यज्जायते पुण्यं त
 बृणुष्वपि द्विजोत्तम॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं तबृणुष्वपि द्विजोत्तम॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं॥ सर्वदानेषु दत्तेषु
 तदेतद्व्रतचारणात्॥ कुरुते याव्रतं नारी सा भवेत्सुखभोगिनि॥ फलवण्ययुक्ता च पुत्रपौत्रादिसंयुता॥ इहलोकसौदेवास्या
 परचेच परागति॥ एतत्ते कथितं राजन् व्रतानां मुत्तमं व्रतं॥ सर्वसंपत्त्यर्थं चैव नारीणां पापनाशनं॥ धनं यशश्च स्वर्गं च
 पुत्रानपि युधिष्ठिर॥ पठतां शृण्वतां चापि सर्वपापप्रणाशनं॥ ॥ इति श्रीमविष्णोत्तरपुराणे ऋषि पंचमी व्रतक
 था॥ अथोद्यापनं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ पूर्वस्मिन् दिवसे कुर्यादंकप्रति समाहितः॥ उच्यते देशे समालिष्य
 सर्वतो मद्रमेडले॥ अब्रणं सजलं कुसुंताम्रमृन्मयमेव च॥ संस्थाप्य वस्त्रं संवीतं कंठदेशे सुशोभनं॥ पंचरत्नस
 मायुक्तं फलगंधाक्षतेयुतं॥ सहिरण्यं समाढाद्यतांश्रेण परलेनैव॥ वंशमृन्मयपात्रेण यवपूषे निचेव हि॥ उवाचा
 द्ये तद्विलेपितं तत्र लिरवदष्टदलतथा॥ सौवर्ण्यप्रतिमां कार्या ऋषीणां भावितात्मनः॥ पलेन वा तदर्धेन तदर्धाधेन वा
 पुनः॥ शक्त्या वा कारयेत्तत्र विज्जशाख्यविवर्जितः॥ वितानं पंचवर्णं च फलयुग्यं समन्वितं॥ बध्नीयादुपरि श्रीमत्सं
 भारान्नासं विधाय च॥ मध्याह्ने पूजयेद्भक्त्या ऋषीन् अर्घ्या समाच्यतः॥ कश्यपो विष्णु रक्षाजो विश्वामित्रो योगो

तमः॥ अमदग्निर्वसिष्ठश्च साध्वी चैवाप्यसंधत्ती॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र कृत्वा पूजां समाहितः॥ राज्ञो जागरणं कुर्यात्पुण्यं
वणादिभिः॥ कृतनित्यक्रियः प्रातर्जुङ्गयातिलसर्पिषा॥ वैदिकेऽपि पौराण्यैः अधिकारान्मनुसारतः॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शत
मष्टोत्तरं तु वा॥ पुनः पूजां ततः कृत्वा गुरुं संपूजयेद्भर्ता॥ स्वर्णं गुल्मीयवासोभिः कुंडलासनना जनेः॥ दद्याद्देकोसवत्स
च गुरवे गां पयस्विनीं॥ पूजयेद्दत्तिजः सप्त वा सोभिर्दक्षिणादिभिः॥ कलशाश्च पवित्रादी न दद्यात्तेश्वरः सुभाक्षितः॥ अ
चार्यं च सपत्नीकं प्रणिपत्य क्षमापयेत्॥ भोजयेद्वा स्त्रिणां भक्त्या दीनानां च तर्पयेत्॥ सोपस्करातां प्रतिमां माचार्या
यनिवेदयेत्॥ लब्धानुज्ञातुं भुंजीत इष्टैर्बन्धुजनैः सह॥ उद्यापनविधिः प्रोक्तः सर्वत्रायं फलार्थिनां॥ एवं यः कुरुते भूष
उद्यापनविधिं परं॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो स्वर्गलोके महीयते॥ इह लोके चिरं कालं भर्ता सहस्रं विसृता॥ पुत्रपौत्रैः प
रिव ताभुक्ता भोगान्मनोहरान्॥ निःपापसुभगानित्यं लभते चाक्षयां गतिं॥ ॥ इति सोद्यापनमृषिपंचमीव्रतं॥
अस्यामेव नागपंचमीव्रतं हेमाद्रौ प्रभासं रवंडे॥ ईश्वर उवाच॥ मासि भद्रपदे वापि कुंभपक्षे तु पंचमी॥ सा तु पुण्य
तमा प्रोक्ता देवानामपि दुर्लभा॥ कुर्याद्वादश वर्षे स्तुतं पंचम्यां च वरानने॥ चतुर्थ्यां मेकभक्तं तु तस्यानक्तं प्रकीर्तितं॥
भूरिचंद्रमयं नाथवाकालधौतजं॥ कलधौजै तजं सुवर्णं॥ कृत्वा हारमयं वापि अथ वामं नमयं प्रिये॥ पंचम्यां मर्चये

द्रुत्यानागपंचकसंस्तुतं॥ करवीरैः शतपत्रैश्चर्जाती पुण्यैश्च पद्मकैः॥ अंनंतवस्तु किं बोधं पद्मकं बलमेव च॥ तथा क
 र्त्तव्यं नागं नागमश्च तं तथा॥ धृतराष्ट्रं शंख फालं कालीयं तक्षकं तथा॥ पिंगलं च महानागं मासि मासि प्रकीर्तितं॥
 अतस्यांते पारणं स्यात्॥ ह्रीरैर्ब्राह्मणभोजनं॥ सुवर्णभारनिष्पन्नं नागं दद्याच्च गंतया॥ तथा वस्त्राणि देयानि व्यास
 यामितैस्तेजसे॥ एवं संपूजयेन्नागान्सदा भक्त्या समन्वितः॥ विशेषतस्तु पंचम्यां प्रयसा पायसेन वेति॥ ॥ इति
 प्रभासखंडे नागपंचमीव्रतं॥ ॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे॥ नागदहौ नरो राजन् प्राप्य मृत्युं व्रजत्यधः॥ अधोगता भवेत्
 निर्विषानात्र संशयः॥ शतानीक उवाच॥ ॥ नागदहः पितायस्य भ्राता बाहुहिता पिता॥ माता पित्रोश्च वामाया
 कर्तव्यं तद्वदस्वमे॥ मोक्षाय तस्य विप्रेन्द्रदानं व्रतमुपोषितं॥ ब्रूहि मे द्विज शार्ङ्गलये न तद्वै करोम्यहं॥ सुमंत उ
 वाच॥ उपोष्या पंचमीसम्यक् नागानां बलिचधनी॥ उमेकमेकं यावच्च विधानं शृणु भारत॥ उपोष्येति
 दिवा भोजनाभावतस्त्यामुक्तमित्यग्रे नक्तोक्तेः॥ मुमेका संवत्सरः॥ मासि भाद्रपदे राजन्॥ इत्थं पश्येत्तु पं
 चमी॥ सापि पुण्ये तमाप्रोक्ता ग्राह्यास्वौ गतिकाम्यया॥ चतुर्थ्या मेकभक्तं च तस्यां नक्तं प्रकीर्तितं॥ तस्यां
 पंचम्यां॥ कुर्याच्च द्रुमसं नागं मथ बालधौ तजं॥ हेमं रौप्यं चेत्यर्थः॥ अथ दारुमयं भव्यं मृन्मयं वा शक्तिः॥

पंचम्यामर्चयेद्भक्त्या नागं पंचफलं तथा ॥ करवीरैस्तथा पद्मैर्जाती पुष्पैः सुगंधिभिः ॥ गंधपुष्पैः सनैवेद्यैः स्नाप्य ही
रादिभिर्नृप ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् घृतपायसमोदकैः ॥ अनंतं वा सुक्लिंशं खं पद्मं कंबलं मेव च ॥ ततः कर्कोटकं ना
गं नागमभ्युत्तरं नृप ॥ धृतं राष्ट्रं शंखपालं कालीयं तक्षकं तथा ॥ पिंगलं च तथा नागं मासि मासिक्रमाद्यजेत् ॥ पूजयि
प्रयत्नेन पंचम्यां नक्तं भुञ्जेत् ॥ एवं द्वादशकृतैव मासि भाद्रपदे नृप ॥ वत्सरांते यथाशक्त्या महाभोज्यं तु कारयेत् ॥ ब्रा
ह्मणानां यतीनां च नागानुद्दिश्य भक्तिः ॥ इति हासविदे नागकांचनं रत्नचित्रितं ॥ गां च दद्यात्सर्वत्सां वै सर्वं पस्कर
संयुतं ॥ दानकाले पठेद्देतत्तमरं नारायणं विभुं ॥ सर्वगं सर्वधातारं मनंतं मपराजितं ॥ ये केचिन्मे कुले सयै दृष्टाः प्रा
प्ता ह्यधोगतिं ॥ ब्रतदानेन गोविंदमुक्तं भाजो भवंतु मे ॥ इत्यर्च्यार्यो ह्येतैर्मुक्तं सितचंदनमिश्रितं ॥ वासुदेवा कृतो भूय
तो यतो येषु नृसिपेत् ॥ अनेन विधिना सर्वे ये मरिष्यंति वामृताः ॥ तर्पतस्ते भिया स्यंति स्वर्गतिं नृप सप्ततमं ॥ कृ
त्वा सर्वान् समुपत्य कुलजान् कुलनंदनं ॥ प्रयातुं विष्णुस्थानि ध्यं स व्यभानेऽश्वरोगणैः ॥ विज्ज्ञातव्यं विहीनाय स
र्वमेतत्फलं लभेत् ॥ नक्तो न भक्तिसाहिताः सितपंचमीषु ये पूजयन्ति सुभगास्तु सुमोपहारेः ॥ तेषां गृहेषु भयदा

हि भवन्ति सर्पान्विता मणिमयस्वविभाषितांगाः ॥ इति नागदष्टमी पंचमी व्रतं ॥ अथाश्विन शुक्ल पंचम्या
 मुपांगललिता व्रतं ॥ तत्र दक्षिणात्य शिष्टाचार एव मानं ॥ अत्र पूजैव प्रधानं ॥ तत्तु जपान्निजगृहे परामृक्षिमवाप्स्यसी
 तिकथायां पूजायाः फलसंघातः ॥ फलवत्संनिधावफलं तदंगमिति न्यायेन जागरणवायणादानवकादिभक्षणदेस्त
 दंगत तत्तत्पूजनं मध्याह्नव्यापिन्याकार्यं ॥ पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्नव्यापिनीतिथिरिति माधवीये हारीतोक्ते दि
 नद्विये तद्वासावव्याप्तौ वा पूर्वयुगभूतानामिति वाक्यात् ॥ एतेन जागरणमंगं ॥ भुक्ता जागरणेन क्वचंद्राद्यर्थ
 व्रते तथा ॥ ताराव्रतेषु सर्वेषु रात्रियोगो विशिष्यत इति हेमाद्रिलिखिते क्वचंद्राद्रिव्यापिनी ग्राह्येति कस्यचिदु
 क्तिरुपेक्षणीया ॥ अंगानुरोधेन निर्णयस्य कस्य दृष्टत्वात् ॥ वचनं तु जागरणप्रधानं के सावकाशमिति ॥ अ
 थ व्रतविधिः ॥ आचम्य प्राणानायम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य पुत्रधनविद्यारोगनिर्मुक्तिसुखगोजयपुण्यादिकाम
 स्त्रीत्वैवैधव्यकामः उपांगलिलिता प्रीत्यर्थं यथामीलितोपचारैः उपांगलिलि पूजनमहं करिष्ये ॥ इति संक
 ल्प्य पूजां कुर्यात् ॥ अथ पूजाविधानं च कुर्मा देकाग्रमानसः ॥ सो वण्शिप्रतिमो कृत्वा शक्त्या मंत्रे प्रपूज्य

येत॥ नीलकौशेयवसनां हेमानां कमलासनां॥ भक्तानां वरदानित्यं लिलिनां चिंतयाम्यहं॥ ध्यानं॥ निजासने
 स्वपुत्रैश्चासहिते भक्तवत्सले॥ उपांगललिते मातर्देहि मे व्रतकर्मणि॥ आगच्छललिते देवी सर्वसंपत्तिदायिनी॥ या
 वद्व्रतं समाप्येतावत्सन्निधौ भवेत्यावाहनं॥ हिरण्यवर्णा कर्तस्वरमयं देवी नाना मणिगणार्चितं॥ अनेन ब्राह्मि सं
 युक्ते आसनं प्रतिगृह्यतां॥ तौ मुञ्चावह इत्यासनं॥ गंगादि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हतं॥ तोय मे तत्सुरवस्पर्शपाद्या
 र्थं प्रतिगृह्यतां॥ अश्वत्थार्पणमिति पाद्यं॥ निधानं सर्वरत्नानां त्वमनर्घ्यगुणहृदि॥ त्वयापि भक्त्या ललिते गृहाणा
 र्घ्यं नमोस्तुते॥ कांसोस्मितामित्यर्घ्यं॥ पादलेखी रक्ताक्षरसुरभिः स्वादुसीतलं॥ तोयमाचमनीयार्थं ललिते प्र
 तिगृह्यतां॥ चंद्राप्रभासामित्याचमनं॥ पंचामृतं मयानीतं पयोदधिघृतं च वै॥ शर्करामधुसंयुक्तं स्नानार्थं प्रति
 गृह्यतां॥ पंचामृतं॥ मंदाकिन्या समानीतं हेमानोरुहवासितं॥ स्नानाय ते मया भक्त्या गांगेस्वीक्रियतां जलं॥
 अदित्यवर्णमिति स्नानं॥ सर्वभूषाधिके सोम्ये लोकलज्जानिवारणे॥ मयोपपादिते तुभ्यं वामसि प्रतिगृ
 ह्यतां॥ उपेतुमामिति वस्त्रं॥ मलयचलसंभूतं घनसारं मनोहरं॥ हृदयानंदं चारुश्चंदनं प्रतिगृह्यतां॥ हि
 क्षिप्तिपासेति चंदनं॥ अक्षता विमलाः शुद्धामुक्ता मणिसमप्रभाः॥ भूषणार्थं मया दत्ता देहि मे निर्मलां धिवं॥

गंधद्वारामित्यक्षताः॥मालतीकेतकीजातीतुलसीचपकानिच॥मयाहृतानिपुष्पाणि पूजार्थेप्रतिगृह्यतां॥मनसः
 कामेतिपुष्पं॥अथपुष्पैःप्रत्यंगपुजा॥उपांगललितायेनमः॥पादोपूजयामि॥भावान्यैःगुल्फोःसिधेश्वर्यैः
 कुक्षिःशिवायैःहृदयंवागीश्वर्यैःनमः॥स्कन्धोःमहादेव्यैःबाहुःप्रकृतिभद्रा॥करोपूजयामि॥पद्मिन्यैःकं
 ठं॥सरस्वत्यैःनमः॥मुखं॥पद्मेकसरवासिन्यैः॥नासिकायां॥महिषमर्दिन्यैः॥नेत्रे॥लक्ष्म्यैः॥कर्णौ॥भवान्यैः
 ललाटे॥विध्यवासिन्यैः॥शिरः॥सिंहाहिन्यैः॥सर्वोपगृज॥देवदुमरसोद्भूतःकालागरुसमन्वितः॥आघ्राय
 नांमयाधूपोभवानीप्रतिणतर्पणः॥कर्दमेनेतिधूपं॥चक्षुदंसर्वलोकानांतिमिरस्यनिवारणं॥आर्तिक्यं क
 ल्पितंभक्त्याग्रहाणपरमेश्वरी॥आपस्त्रजंत्वितिदीपं॥मोदकापूपलड्डकवटकोदुंबरादिभिः॥सद्यंतपातं
 यसेनान्ननैवेद्यंप्रतिगृह्यतां॥आद्रांपुष्करिणीमितिनेवेद्यं॥आचमनं॥मलयाचलसंभूतंकर्पूरेपाम
 मन्वितं॥करोद्वर्तनकंचारुग्रहाणपरमेश्वरि॥कर्पूरैलालवंगदितांबूलदलसंयुतं॥क्रमुकस्यफलं
 तुभ्यंतांबूलंप्रतिगृह्यतां॥आर्द्रायःकरणीयशीतितंबूलं॥इदंफलमितिफलं॥हिरण्यगर्भमितिदक्षिणां॥
 चंद्रादित्यौचधरणीविद्युदग्निस्तथैवच॥त्वमेवसर्वज्योतीषीआर्तिक्यंप्रतिगृह्यतां॥नीरांजनं॥उ

उपांगललिते मात नमस्ते विध्यवासिनि ॥ दुर्गे देवि नमस्तुभ्यं नमस्ते विश्वरूपिणी ॥ पुष्पांजलिः ॥ अथ दूर्वांकुरा
 न्साध्यान् चत्वारिंशत्तथाष्टभिः ॥ अधिकान् हस्त आदाय मंत्रमेतं जपेद्बुधः ॥ बहुप्ररोहासततं ममृताहरितालिम् ॥
 यथेयं ललिते मातस्तथा मे सुर्मनोरथाः ॥ इति दूर्वा मंत्रः ॥ इत्थं का पूजयेद्देवी मे व विधानमः ॥ मंत्रेणानेना
 चत्वारिंशत्कृतस्तु समाचरेत् ॥ प्रदक्षिणानमस्कारः ॥ अथ बाणकमादाय वटकोदुंबरादिभिः ॥ क इत्यादि
 क मंत्रेण आचार्याय निवेदयेत् ॥ पक्वान् फल संयुक्तं सघृतं दक्षिणावितं ॥ द्विजवर्याय दद्यात्सामि त्रतसंपूर्ण
 हेतवे ॥ उपांगललिता देव्या व्रतसंपूर्ण हेतवे ॥ बाणकं द्विजवर्याय सहिरण्यं दद्यात्सह ॥ इति वायनमंत्रः
 ततः कथां समाकर्ष्य बाणकान्नस्य संख्यया ॥ त्वय मेव तदेवान्नं वाग्यतः सह बांधवैः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्या
 न्ध्य गीतादिमंगलैः ॥ प्रभाते पूजयेद्देवी ततः कुर्याद्विसर्जनं ॥ सवाहनाशक्तियुक्ता वरदा पूजिता मया ॥ मा
 तर्मामनुग्रहाय गम्यतां निजमंदिरं ॥ ॥ इति पूजा ॥ ॥ अथ कथा ॥ ॥ पुरा कैलासशिखरे सुस्वा
 सीनं देविक्रमा ॥ आख्यातानि सुपण्यानि श्रुतानि त्वत्प्रसादतः ॥ कथारत्न इदं देवप्रसूता भूरिभूतया ॥
 नल्लप्तिमधिगतामः पायं पायं सुधामिव ॥ शुश्रूषको वयं देव्या व्रतं कृतं यत्स्वनः ॥ मनोमिल्लक्षितार्थायै नोसि
 कुमुदकं ॥ पद्मघुः परमप्रीत्या मुनयो दयमानुणा ॥

धिर्यस्मिन्नकृतो भवेत् ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ साधुष्टमहादेव्या महात्म्यं मुनिपुंगवाः ॥ तस्मिन् सर्वविधानेन तद्वृणु
 ध्वं जगद्विद ॥ भृगुक्षेत्रे किंच पुराविप्रो भूद्वौ तमा मिधः ॥ श्रुतिरंभे पुराणा हो धनी च वकु बांधवः ॥ अनपत्यस्य
 तस्यायजज्ञाते जरतः सुतो ॥ श्रीपतिर्गोपतिश्चैव नाम नीविदधी तयोः ॥ अचिरेणैव कालेन पंचत्वमगमद्विजः ॥ तौ
 तु बालौ धनं बंधून् हित्वा साधर्मचारिणी ॥ सती विवेश दहनं स्वर्गं त्वं पतिना सह ॥ अथ तद्वाधवाः सर्वहाकष्ट
 मिति चक्रुः ॥ निंदतो दुःखिताश्च क्रुस्त क्रियां पारलौकिकीं ॥ अथ तस्य सपत्नो भूद्रा तासजगृहे धनं ॥ आक्रो
 शं तौ च तौ गेहं निजमा नीय दुर्मनाः ॥ नास्ति चैव धनं सर्वं ताभ्यां किंचिन्त वेददौ ॥ ततो मौं ॥ श्रीधरो बालौ
 बंधुभिः कथितं वसु ॥ यया चतुः पितृव्यं तं देहिने द्विषां हितम् ॥ सता दूचे गतं द्रव्यं युवां केन प्रतारितौ ॥ नि
 र्गुतां मम गृहादित्यादि प्रसंबु ॥ तौ तद्वचोभिनिर्विको बालौ श्रीपतिगोपती ॥ बभाषतुर्मिथः कष्टं
 गहो पितृहीनता ॥ यावो देशांतरं यत्र स्वजनो नास्ति कश्चन ॥ अनाभाष्यै वसुहृदो जग्मतुर्दिशमुत्तरा ॥
 निष्ठाचारौ बहून् देशान् वनानि सरितो गिरीन् ॥ समतिक्रम्य ययतुर्विशालां नामतः पुरीं ॥ कासार
 मीक्ष्णां चुकाते ततो स्य सनिधौ शुभं ॥ पुंडरीकवनाकीर्णं रक्तसंध्याविभूषितं ॥ संध्यावकपिशं चास
 यथा तासु कितं नमः ॥ आंतो पथि गतो बालौ क्षणां विश्रांते ततरे ॥ आचम्या शशिरंतो यं समुत्तु अथथा

ति
 त

म्य

विधि॥ गताध्वरेवदौ विप्राग्र्यौ पुरी प्राविशतां ततः॥ द्विती चतुष्पथस्य तं वासुगोपुरमंडितं॥ देवतागाररुचितं सौधा
 राविराजितं॥ नानावीथीरतिक्रम्य विप्राचा समवोपतु॥ कस्येचित्त्वथ विप्रस्य शुषिपासादितो गृहं॥ इयत्तुर्वे
 दिकायां तावुप विष्टौ श्रमातुरो॥ स्वामी ततोस्य गेहस्य विवेक इति विश्रुतः॥ आयांतौ वैश्वदेवांते सदृशं तिथी
 द्विजौ॥ अनाष्टुत्तयाशीलं तथा च कुलनामनी॥ ऋषिवत्सु जयामास स्मरन् धर्मसनात्तनं॥ अतिथी भोजया
 मास सदन्नं संहतात्मना॥ तौ ब्रह्मचारिणो विप्रो सपयंति विलोक्य च॥ देवा बंधुपरित्यागरवेदमुज्ञौ बभूवतुः॥
 अथाष्टुत्तुल्यपलुरतौ क्रौं युवांकुत अगतौ॥ किमर्थमल्यवयसो निर्गतौ स्वगृहादिति॥ तद्विवेकस्य वचनमाक
 ण्य श्रीपतिस्तदा॥ अनुपूर्व्येण स कलं वृत्तांतं समभाषत॥ पितृहीनौ च तौ ज्ञात्वा त्यक्तौ बंधुजनेष्विवा॥ आश्व
 स्य रक्षापयामास स्वगृहे वं कुवासे॥ प्रचक्रमेथ शिष्ये श्वसहाध्यापयितुं श्रुतं॥ बभूवतुश्च तौ वालौ गुरुः शु
 श्रूषणे रतौ॥ गुरोर्गेहे तैर्वसितौ रागतानिर्मलाशरत्नं॥ फलपत्रविशालाक्षी प्रसंने दुःखभा नना॥ तस्यांसि
 ष्यमाचार्यं चरंतं व्रतमुत्तमं॥ पप्रच्छ तु भो किमिदं आवाभ्यामिति कथ्यतां॥ ताभ्यामेवं कृते प्रश्ने विवेक इदम

क्तौ

न

प्रवीत॥ विवेक उवाच॥ उपांगलुलितादेव्याध्वतं देवर्षिप्रतजितं॥ सर्वकामप्रदं नृणां मस्मात्तुः समुपास्यते॥ विद्याका
 मेन कर्तव्यं तथैव धनकाम्यया॥ सुतार्थिना च कर्तव्यं व्रतमेतदनुत्तमं॥ विद्याकामौ च तौ बालौ व्रतमाचरतुर्मदा॥
 भक्तितौ तुर्वनुज्ञातौ यथाशक्तियथाविधि॥ तौ तत्प्रसादात्सकलं शास्त्रमेवाववापतुः॥ अन्यस्मिन् रात्रौ यत्नेन तया
 विवाहार्धं प्रचक्रतुः॥ श्रीपतिर्गोपतिश्चैव व्रतमेतत्तपोधनाः॥ अचिरेणैव कालेन मासिमाघे तयोर्गुरुः॥ स्वां वि
 वाहो चितां कन्यां नाम गुणवतीमिती॥ विनीताय श्रुतवते शूने श्रीपतये तदा॥ विचार्य बांधवैः साकंदहौ पुण्यक्ष
 वासरे॥ पारिवर्हं बद्धमुदा प्रादाद्बुद्धिर्बत्सलः॥ विवेकोऽपि मुदं लेभे सातुरागे विलोक्य तौ॥ अन्यादे पुनरेतत्तु
 व्रतं देव्याश्च चक्रतुः॥ आतरोत्तौ निजं देशमिच्छंतौ च धनादिकं॥ अथानेन्ये हनिकस्मिंश्चिता उपाध्यायश्चक्रतुः॥
 स्वामिन् पुष्पप्रसादेन लब्ध्वा विद्यातथा वसु॥ अनुजानीहि गच्छावो निजं देशमितः पुनः॥ इत्याकर्ण्य समालो
 क्य शुभवासरमादतः॥ रवंयं प्रापयितुं तातो विप्रो कन्यां च निर्ययौ॥ अथ देव्याः प्रसादेन पितृव्यस्य तयोर्गि
 ल॥ अद्वेषणे मतिर्जाता कुतः श्रीपतिर्गोपती॥ निर्गतौ कगतौ देशं वसतः केत्यचित्तयत्॥ किंचित्स नगरं

एवंभोजनयेलायाभागत्वागत्यतद्गृहं॥मुंजंमुंजंनिजगृहंगतोतौबहुवारं॥कदाचिदागतोयवज्ञोपतिर्भार्यया
 ह॥उपविष्टेषुविप्रेषुभोक्तुंनोविददासनं॥अथान्तराशेरभोजनायक्षुधातुरः॥उपविष्टश्रीपतिसुभार्ययोसंनि
 वारितः॥अस्मादुत्तिष्ठवैशर्पात्वमुच्छिष्टंकरिष्यसि॥तिष्ठतिक्षणंचैवपश्चाद्दुस्वेतिसाब्रवीत्॥गोपतेःकोत्तयादृष्टं
 ततोविमनसाबुभौ॥अभुक्तावेवनिःक्रांतौजग्मतुर्निर्महिरं॥ततस्वजायाप्रोवाचनिजमार्गविचिंतयन्॥भ्रात्रा
 मयासमं वित्तं सविभक्तमपि प्रिये॥दुर्गतो हं धनो न्मत्तः श्रूयतामत्र कारणं॥पुरावाभ्यांगुरुकुले ब्रतमाचरितं
 शुभं॥उपांगललितादेव्याविद्यादिसकलंततः॥प्राप्तमया तत्सकलं परित्यक्तं प्रमादतः॥ज्येष्ठ आचरतो नित्यं तं
 तस्माद्वीस्तुवर्तते॥तस्मादहं तदा भोक्ष्ययदा दृश्यामि तां शिवं॥इत्थं क्त्वा निर्गतो गेहं तस्मादकलमभोजनः॥त
 द्वा र्था चिंतया विष्णुसापितस्तु वनश्रमती॥भुक्तवत्स ब्राह्मणेषु श्रीपतिपर्यटुते॥कगलोगोपतिरिति तच्छ्रु
 त्वा सोऽपि दुःखितः॥गोपतिसुसरि दुर्गवना निबद्धो भ्रमन्॥दृष्टं च पृथिक् कान्मार्गं सिद्धे व्यापदमभ्य
 गात्॥पंचमेवासेर प्राप्ते क्षुप्तिपासादिनो वने॥अबन्धदर्शनो देव्या दुःखितो निपपातह॥तत्कृच्छ्रं तमालोक्य

॥६९॥

भवानी भक्तवत्सला॥कृतापराधमपि तमनुजग्राहवैतदा॥गतमूर्च्छं समुत्थाय दिगंतं प्रविलोकयन्॥दृष्ट्वा ह
 रतो गोपं वारयंतं गवांगणं॥तदृष्ट्वा किंचिदाश्च स्तो यथो तस्यां तिकं ज्ञानैः॥अप्रच्छत्क भवान्यात कुत्र त्यक्तु आगतः॥
 कोयं देशः कभूपालः किंपुरं नाम तद्दद॥निशम्य च वने तस्य वक्तुं गोपं प्रचक्रमे॥गोप उवाच॥उपांगो नाम भगवतु
 पांगो नाम भूपतिः॥तत्र त्योयं समायातः पुनस्तत्र ब्रजाम्यहं॥उपांगललितादेव्याः विष्णुते तत्र मंदिरं॥इत्याकर्ण्य
 वचस्तस्य विप्रः समुदितो भवेत्॥संक्षोपमहितः सायं विवरं प्रविवेशह॥दूराददृष्टुं वनं पुरमध्ये तपोधनाः॥उ
 पांगललितादेव्या स्फाटिकगगनं लिहं॥सौवर्णेन विवित्रेण कलशो नोपशोभितं॥यथो दयाचलः शैले द
 धानो भानुमंडलः॥त्वरितो गोपमामं च प्रासादं सययौ मुदा॥प्रणम्य दंडुबद्धमौ बद्धां जलिपुटस्तदा॥उपांगल
 लिता देवी मथस्ते तु प्रचक्रमे॥गोपतिरुवाच॥नमस्तुभ्यं जगत्प्राची भक्तानां हितकारिणि॥जगद्गीतिवि
 नाशिन्ये सर्वमंगलमूर्तये॥हत्वानिशुभमहिषप्रभृतीन्पुरारी निद्रादयो निजपदेषु मया भिषिक्ताः॥लो
 कत्रया वनगृहीतमहावतारे मातः प्रसीद सततं कुरु मे नुकंपं॥तौ भुक्तये भुनिजनाः कुरिती कृतांगी गौरी

निजेवपुषि कुंडलिनी भजंति॥ मुक्तैवेव देवमनुजाः कनकारविंदवधासनामविरत्तं कमलांस्तुवंति॥ सापराधो
 स्मि शरणं प्राप्तास्तां जगदंबिके॥ इदानीमनुकंथो हं यदा हसि कुरुष्वतत्॥ इति स्तुत्या यशर्वणी प्रणिपत्य पुनः पुनः
 कृतसंध्याविधिस्तत्रोत्तेस्मा कृतभोजनः॥ स्वप्ने मूर्ति मयी देवी विप्रमेवं समादिशत्॥ गोपते वत्स तुष्टास्मि गच्छो
 पांगमही पति॥ मत्पूजनकरंडस्य प्रार्थयस्व पिधानकं॥ तत्पूजमानि जगृहे परामर्शमवाप्स्यसि॥ सप्त इत्या सर्व
 देशो प्रभाते गोपतिं स्तदा॥ राजदर्शनवैलायां नृपद्वारं समभ्यगात्॥ प्रविष्टो सौ नृपसभां प्रति हारिनिवेदितः॥
 राजा संमानितस्तत्र निषादा सने शुभे॥ पृष्टो गमनहेतुं श्रयया चे नृपपुंगवं॥ देव्यर्चनकरंडस्य पिधानं देहि
 मे नृप॥ इत्यर्थितो स विप्रेण जातो देशो नृपो देहो॥ पिधानकं नमस्कृत्य तस्मै चार्थधनादिकं॥ आशीर्षि
 रग्निं दद्यात्तमामं अचभूपति॥ उपांगलुलिता देव्याः प्रसादं पुनरागतः॥ प्रणिपत्यो बिकां विप्रस्तरितो नि
 र्ययो पुरात्॥ पूजयित्वा पिधानं तद्विदधे पारणांततः॥ एवमारध्यमानस्तु सप्तम्यधो भवत्पुनः॥ सोपितत्रं स
 मोरभेदि जाग्रो बद्धवासरां॥ अथैतस्या भवत्कन्या ललितानाम सुंदरी॥ सा पिधानकमादाय विहर्तुं याति
 सर्वदा॥ सप्तर्षिदृष्ट उन्नतस्तो देव्याः प्रसादतः॥ सापि कान्तं द्विजं दृष्ट्वा मनसा चिंतयत्यसिंति॥ जुहावाभ्य

प्राप द्विजो बालौ गवेषयत्॥ तदेवनरं प्राप्तो विवेकारव्योद्विजो नमः॥ सशिष्यः कन्यया सार्धं क्रमन्मार्गज्ञानैः शनैः॥ तत्र ते
 षां समजनिसंगमो मुनिपुंगवाः॥ विद्वान्चकार तौ कलुषं मध्यमेव यस्मिं स्थितौ॥ तौ मूर्ध्नि परमां मुदं लेभे परांततः॥
 नराकुबान्मुदं वक्तुं प्रेमगदगदया गिरा॥ परानतां गुणवतीं विवेकेन प्रणेहितां॥ आशिर्वादे बद्धविधैस्तां स्तुषां समये
 जयत्॥ विवेकस्तदा तत्र संविभाष्य परस्परं॥ सुतावेनो मया विप्रपालितौ पठितौ तव॥ प्रापयितुं प्रयातो स्मि भव
 तां याममुत्तमं॥ इति संभाष्य भाणास्ते नृपद्वारे ययुर्मुदा॥ क्षातिभिः सह संगम्य शृण्वन्निस्तद्वचं हितां॥ स्वपि
 तं व्यगृहे कांश्चिदुषित्वादिवसांस्तथा॥ लब्धापि तद्धनगेहं सर्वं श्रीपतिगोपती॥ इयं तु स्तदनुज्ञातो विवेकः
 स्वपुरीययौ॥ श्रीपतिगोपते स्तत्र विवाहमकरोत्तदा॥ तावेकचेतसौ तत्रौ चक्रतुर्द्विजतर्पणं॥ श्रीपतिः अथायायु
 क्तः कनीयान्व्ययशंकितः॥ विचार्य भार्याया साकं विभक्तः श्रीपते रभूत्॥ सप्तो गान्धर्वविधानं भुंजन् प्रमत्तो बद्ध
 पदा॥ न देव्या राधनं चक्रे गोपतिः सुरवलंपटः॥ अथ स्वल्पेन कालेन नष्टं तस्य शनैर्धनं॥ अकिंचनो गतो भ्रम
 श्रिता भार्याया वासितस्तदा॥ तव भ्रातृगृहे विप्राभुंजते बहवः सदा॥ गच्छावो दुदिनं कांतं तत्र भोक्तुं सुभाषि॥

एवं भोजनं ज्ञेयं मागत्वा गत्यतः ॥ भुंजं भुजं निजगृहं गतो तौ बडुबारं ॥ कदाचिदागतो यवज्ञो पतिर्भार्यया
 ह ॥ उपविष्टेषु विप्रेषु भोक्तुं नो विददासनं ॥ अथान्तराशेरभोजनाय धुधातुरः ॥ उपविष्टः श्रीपतिस्तु भार्यया संनि
 वारितः ॥ अस्मादुतिष्ठ वैर्षात्वं मुच्छिष्टं करिष्यसि ॥ तिष्ठति क्षणं चेव पश्चाद्भुंक्ष्वेति सा ब्रवीत् ॥ गोपतेः कांतया दृष्टं
 ततो विमनसा बुभौ ॥ अभुक्ता वेव निःक्रां तौ जग्मतुर्निर्मं हिरं ॥ ततस्त्वजायो प्रोवाच निजमार्गं विचिंतयन् ॥ भ्रात्रा
 मया समं वित्तं स विभक्तमपि प्रिये ॥ दुर्गतो ह्येनो न्मतश्चर्यतामत्र कारणं ॥ पुरावाभ्यां गुरुकुले ब्रतमाचरितं
 शुभं ॥ उपांगललिता देव्या विद्यादिसकलं ततः ॥ प्राप्तं मया तत्सकलं परित्यक्तं प्रमादतः ॥ ज्येष्ठ आचरतो नित्यं त
 तस्माद्ब्रूस्तु वर्तते ॥ तस्माद्दहं तदा भोक्ष्यदा दद्यामि तां शिवा ॥ इत्थं क्तानिर्गतो गेहस्तस्मादरुत भोजनः ॥ त
 द्भार्या चिंतया विष्टा सा पितृच्छावनश्मती ॥ भुक्तवत्स ब्राह्मणेष्ु श्रीपतिपर्यट्टते ॥ कगतो गोपतिरिति तच्छ्रु
 त्वा सोऽपि दुःखितः ॥ गोपतिस्तु सरिदुर्गवनानि बडुशोभनम् ॥ दृष्टं च पृथक् कान्दमार्गं सिद्धे व्यापदमभ्य
 गात् ॥ पंचमेवासेरे प्राप्ते क्षुप्तिपासादिनो वने ॥ अन्नं ददर्श नो देव्या दुःखितो निपपातह ॥ तत्कृच्छ्रं गतमालोक्य

॥६७॥

भवानी भक्तवत्सला ॥ कृतापराधमपि न मुजयाह वै तदा ॥ गतमूर्च्छं समुत्थाय दिगंतां प्रविलोकयन् ॥ ददर्श ह
 रतो गोपं चारयंतं गवांगणं ॥ तं दृष्ट्वा किंचिदाश्च स्तो ययौ तस्याति कंशनेः ॥ अप्रच्छत्क भवान्यात कुत्रत्यः कुत आगतः ॥
 कोयं देशः कभूपालः किंपुरं नाम तद्दह ॥ निशम्य च वनं तस्य वक्तुं गोपं प्रचक्रमे ॥ गोप उवाच ॥ उपांगो नाम नगरं उ
 पांगो नाम भूपतिः ॥ तत्र त्योयं समायातः पुनस्तत्र ब्रजाम्यहं ॥ उपांगललिता देव्याः विष्णुते तत्र मंदिरं ॥ इत्याकर्ण्य
 वचस्तस्य विप्रः समुदितो भवेत् ॥ समोपसहितः सायं विवरं प्रविवेश ह ॥ दूराद्दर्शं भुवनं पुरमध्ये तपोधनाः ॥ उ
 पांगललिता देव्या स्फाटिकं गगनं लिहं ॥ सौवर्णेन विचित्रेण कलशो नोपशोभितं ॥ यथोदयाचलः शैलेर्द
 धानो भानुमंडलः ॥ त्वरितो गोपमामंथं प्रासादं सम्यगमुदा ॥ प्रणम्य दंडुबद्धमौ बध्नां जलिपुटस्तदा ॥ उपांगल
 लिता देवी मधस्तेतुं प्रचक्रमे ॥ गोपतिरुवाच ॥ नमस्तुभ्यं गगद्वात्री भक्तानां हितकारिणि ॥ जगद्गीतिवि
 नाशिन्ये सर्वमंगलमूर्तये ॥ हत्वानिशुभमहिषं भृती नुरारी निद्रादयो निजपदेषु मया भिषिक्ताः ॥ लो
 कत्रया वनगृहीतमहावतारे मातः प्रसीद सततं कुरु मे नुकंपं ॥ त्वं मुक्तये मुनिजनाः कुटिलीकृता गीगोरी

वहारायजनकस्यनिवेशने॥मार्गेचपरिपप्रच्छकुलंशीलंचतस्यसा॥सोपिसेर्वसमाचर्योगुपाराशीतिनामच॥
ललितामंत्रयामासगुणराशिमितिद्विज॥परिविष्टेषुचान्नेषुपितृवेश्मनिमेद्विज॥गृहीतापोशनोभूत्वाभार्याय
च॥मांत्वमर्थय॥मयानुमोदितस्तातःमांतुभ्यंदेहास्यति॥तयोक्तोगुणराशिस्तुतथासर्वचकारह॥गोपतिर्भार्याया
भ्रातासमालोक्यस्वधांधवैः॥परिहितायविप्रत्वेविद्यायांकुलशील्योः॥प्रतिजज्ञे ततः कन्यां ललितां गुणशा
लिने॥शुभेमुहूर्तेचतिथौविवाहंकृतवान्प्रभुः॥वरायब्राह्मणेभ्यश्चददौबहुधनंतदा॥विदधेचतयोर्गहं
नातिदूरस्ववेश्मनः॥तत्रोपतुःसानुरागौमिथस्तौदंपतीचिरं॥पिधानकंतयानीतंनिजंललितयागृहं॥शनै
रथधनंसर्वगोपनेरगमङ्गहं॥गुणराशिर्धनीजातोमहादेव्याःप्रसादतः॥करंडस्यपिधानंतज्जनन्याबहुवा
सरं॥याचितापिनवैप्रादाल्ललितापूजनंगृहे॥अथसागोपतेर्जायातस्यैवानर्चनाकृतं॥इत्थंविचिंत्यचाया
तुजामारतमघातयत्॥समिदर्थवनंयातंस्वयंतद्देहमाययौ॥शोचंतीकलितांकन्यास्तुदेव्याःप्रसादतः
उत्थायविपिनादेत्यधुत्काशेतेसुखंगृहे॥पादसंवाहंनंतस्यकुरुतैल्ललितानघ॥तेदृष्ट्वालिदुःखिताभू
मौप्रणिपत्यपुनःपुनः॥लज्जिताकृच्छ्रतःपृष्टोनिजमाहस्मपातकं॥गुणराशिरदातस्याप्रायश्चित्तंतदाव

सत्यं च

ॐ॥ सात्मानं बहुकालेन पूतं रुद्धैश्चकार च॥ श्रीपतेस्त्वत्पुत्रं लक्ष्मीसमालोक्य तपोधनाः॥ गोपतिस्तमथाष्टद्वयं
तत्त्वं वर्तसे कथं॥ किमाचरसि कल्याणं येन श्रीरनभीपायिनी॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा श्रीपतिर्विस्मितः पुनः॥ अस्मा
भिस्तद्भूतं देव्या यत्कृतं गुरुमंदिरे॥ सोऽपि भक्त्या पुनश्चक्रे व्रतं त्रयोपदेशितं॥ त्वमेव परमा मृद्धिं पुत्रांश्च सु
दितो भवेत्॥ उपांगललितो देव्या प्रसादेना भवत्सुखी॥ एवमेतत्पुरा वृत्तं माहात्म्यं कथितं मया॥ कृतमन्यैश्च बहु
भिस्तोपिलब्धमनोरथाः॥ विधानं तस्य वक्ष्यामि तच्छृणु ध्वं तपोधनाः॥ शुक्लपक्षे तु पंचम्यामीषे मासि चरेद्भूतं॥
गर्जितं संध्योस्त्याज्यं दिनवृद्धिं क्षये तथा॥ निर्हृत्या वस्य कर्म शुचीराग विवर्जितः॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च क
ल्पितानि विधानतः॥ दंतकाष्ठान्युपादाय तडागं वा नदीं व्रजेत्॥ आयुर्वलयशो वचः प्रजापतुः पुत्रं निच
ब्रह्म प्रज्ञां चैतन्मोदेहि वनस्पते॥ दंतधावनिपूर्वाणि मज्जानानि समाचरेत्॥ ततो यथाविधि स्नात्वा शुक्ल
वासा गृहं व्रजेत्॥ उपचारैः षोडशभिः रोमिर्मंत्रैः समाहितः॥ कुर्यात्सृजां प्रयत्नेन दुर्वाभिश्च विशेषतः॥ शु
चौ देशे मंडपं चकृत्वा तीव्रमनो हरं॥ सोऽवणश्च प्रतिमां शक्त्या कल्पयेन्मंत्रपूर्वकं॥ द्विजाय वाणकं दद्याद्दि
शत्यो वटकादिभिः॥ ततः कथां समाकर्ण्य वाणकान्नस्य संभ्रमया॥ मातर्मामनुगृह्णाथ गम्यतां निजमंदिरं॥

तामर्चागुरवेदधानि शिवास्यादिसर्जनं ॥ व्रतं एवं च यः कुर्यात्पुत्रवान्धनगान्भवेत् ॥ विद्यावाग्देवनिर्मुक्तः सुखी गोमा
 श्वजायते ॥ अवैधव्यचलभतेस्त्रीकन्यावरमुत्तमं ॥ विजयः पुष्टिमायुष्यं यच्चान्यदपि वांछितं ॥ इत्येतद्रतमाख्या
 तं सेतिहासं महर्षयः ॥ शृण्वन्मयिनरो भक्त्या सुखमाप्नोति निश्चितं ॥ ॥ इति श्री स्कान्दे उपांगललिता व्रतं संपूर्णं ॥
 इति श्री नीलकंठगतात्मजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कपंचमी व्रतानि ॥ ॥ अथ षष्ठी व्रतानि ॥ तत्र भाद्र शुक्ल षष्ठी
 व्रतौ हेमाद्रौ भविष्ये ॥ कृष्ण उवाच ॥ भाद्र भाद्रपदे मासि शुक्ल षष्ठ्यां सुसंयुता ॥ नारी स्नात्वा प्रभावे तु शुक्लमा
 ल्यांबरप्रिया ॥ सुवस्त्राभरणोपेता भूत्वा संगृह्य चालुकां ॥ आनीय वंशपात्रे तु पंचपिंडां कृतिं शुभां ॥ ध्यात्वा तु ल
 लितं देवीं तपोवननिवासिनीं ॥ पंकजं कारवीरं च नेपालीमालतीं तथा ॥ गृहीत्वा पूजयेदिति शेषः ॥ नीलोत्पलं के
 तकीचं संगृह्य तागरं तथा ॥ एकैकाष्टशतं ग्राह्यमष्टविंशतिरेव च ॥ अक्षता कलिका गृह्यतां भिर्देवीं समर्चयेत् ॥
 प्रार्थयेद्यतो भूत्वा देवीं तागिरिशप्रियं ॥ गंगाद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नीलपर्वते ॥ स्नात्वा कनरवले तीर्थे
 हरिं लब्धवतीं पतिं ॥ ललिते ललिते देवी सौख्यसौभाग्यदायनी ॥ अनंतं देहि सौभाग्यं भगवत्यवरं परं ॥ मं

नो

त्रेणानेनकुसुमैश्चपकस्यसुशोभनैः॥ एवमभ्यर्चविधिना नैवेद्यं पुरतो न्यसेत्॥ अपुरसैरपि कृष्णांडनारिकेरैः सु
 दाडिमैः॥ बीजपूरैः सुतुंडीरैः करवैल्लैः सचिर्भटैः॥ फलैस्तत्कालसंभूतैः कृत्वा शोभां तदग्रतः॥ विरूढैर्धान्यसंभूतैर्दृ
 पास्त्रीभिः समंततः॥ सार्धसगकैर्धूपैः सोहालककरंजकैः॥ गुरुपुष्पैः कर्पावैष्टैः मोदकेरुपमोदकैः॥ बहुप्रकारैर्नै
 वेद्यैर्यथाविभवसारतः॥ एवमभ्यर्चविधिवद्रात्रौ जागरणोत्सवैः॥ गीतवाद्यनैर्नृत्यैः प्रेक्षणीयैरेकैकधा॥ स
 र्विभिः सहितासाध्वीतारात्रिप्रशमं नयेत्॥ नचसंमीलयन्ते वं नारीयामचतुष्टयं॥ दुर्भगादुर्गता वंध्या नेत्रसंमी
 ललाद्भवेत्॥ एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरितं नयेत्॥ गंधपुष्पैरथ अभ्यर्च्य गीतवाद्यपुरःसरं॥ तच्चतुर्थादि
 जेंद्राय नैवेद्यादि नरोत्तम॥ स्नात्वा गृहं समागत्य हित्वा वैश्वरनं क्रमात्॥ देवान् पितॄन्मनुष्यांश्च पूजयित्वा
 सुवासिनीः॥ कन्याकाश्चैव संभोज्या ब्राह्मण्योदशपंचव॥ भक्षभोज्यैर्बहुविधैर्दत्त्वा दानानि भूरिशः॥ ल
 लिते मेस्तु सुप्रीता इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत्॥ यः कश्चिदाचरेदेतद्भूतसौभाग्यवेपरं॥ ललिताषष्ठि संज्ञं
 च सर्वपापनिबर्हणं॥ नरो वायुदिवानारी तस्य पुण्यफलं शृणु॥ यत्तत्कृत्यं व्रतैश्चान्यैर्दानैर्वानृपसत्तम॥

तयोमिनिय मैवापितदेतेनहिलभ्यते॥रहचैवातुलासंपत्सौभाग्यमनुभूयेत॥कृत्वाभूर्ध्विपदं पार्थसपत्नीनां
मशस्विनी॥मृताशिवपुरेप्राप्यदेवैरसुरपन्नगैः॥प्राप्नोतिदर्शनं देव्या तया तु सह मोदते॥पुण्यत्रोषादिहागत्य
पुण्यसौरव्येकभाजनं॥शास्त्रात्रेतायुगेनारीसीतेवप्रियवक्त्रभा॥यश्चंद्रशृणुयात्पार्थपाठेद्वासाधुसंदि॥सोपिपा
विनिर्मुक्तश्चक्रलोकेमहीयते॥षष्ठांजलांतरमतांवरवंशपात्रेसंग्रह्यप्रजयितयासिकतांक्रमेण॥नक्तंच
जागरमनुश्चनेवेशीलकुर्यादसौत्रिभुवनेललितेवभाति॥ ॥इतिहेमद्रौललिताषष्ठीइदंचगुर्जरैक
छादिर्भाद्रपदसितषष्ठांमनुष्ठीयते॥अथशुक्लादिभाद्रपदकृत्वाषष्ठां कपिलाषष्ठीव्रतं॥तच्चयोगा
विशेषणपूर्वयुतायांपरयुतावांकार्य॥तेचयोगापुराणसमुच्चयेर्शितः॥भाद्रमास्यसितेपक्षेभानौचैवकरेहि
तो॥पातेकुजेचरोहिण्यांसाषष्ठीकपिलास्मृता॥संयोगेतुचतुर्णांचनिदिष्टापरमेष्ठिनेति॥वराहपुराणेपि
नभस्यैकलपक्षेतुरोहिणीपातभ्रसुते॥युक्ताषष्ठीपुराणज्ञैःकपिलापरिकीर्तिता॥व्रतोपवासनिग्रमेर्भा
स्करतत्रप्रजयेत्॥कपिलांचद्विजाग्र्यायदत्वाकतुफलंलभेत्॥यत्तुकालादर्शितवैवशुक्लायाषष्ठी
रोहिणीपातभ्रसुतौसाकपिलाषष्ठीव्रतेस्तत्रार्चयेद्रविमितिखकारिकांलिखित्वातत्रैवभाद्रपदमासेरो

हिणीव्यातभौमवारयुताभाद्रपदषष्ठीकपिलाषष्ठीकृत्वा इतिव्याख्यातैयतत्रप्रमाणांबाराहनभस्येउ
 कृपक्षेति लिरिवतंतत्सर्वप्रामादिकमेवभाद्रउकृषष्ठीरोहिणीव्यतिपातयोःसर्वथावाधात्॥ अथ
 कथा॥ हेमाद्रोस्कांदे॥ विक्रान्तउवाच॥ रूपसंपदमारोग्यंसंततिंवातिपुस्कला॥ प्राप्नुवंतिनरायेन
 नियतंतद्वदस्वमे॥ अगस्त्यउवाच॥ साधुसाधुमहाप्राज्ञयत्पृष्ट्वेहत्वयानयः॥ तस्यैकथयिष्यामितव
 श्रेयोभविष्यति॥ शृणुपार्थप्रवक्ष्यामिस्वर्गमोक्षप्रदंनृणां॥ यच्चगुप्तंपुराराजन्ब्रह्मरुद्रदेवतैः॥ अ
 सुशृणोचसर्वेषांराक्षसानांतथैवच॥ इंकरेणपुराचैवषण्मुखायनिवेदितुं॥ षण्मुखेनमम
 र्ख्यातंमहापातकनाशनं॥ यद्रुत्वाब्रह्महोगाहासुराणोगुरुतत्पगः॥ अगारक्षहिगरदःसर्वपापरतोपि
 वा॥ मुच्यतेसर्वपापेभ्यःसर्वलोकंचगच्छति॥ पुण्यपवित्रंचनृणांपापमद्भुतनाशनं॥ उपकारायलोक
 नांतथातवन्तपोत्तम॥ शृणुभूपमहापुण्यंषष्ठीमहत्स्यमुत्तमं॥ प्रोष्ठपद्यसितेपक्षेषष्ठीभौमेनसंयुता॥
 व्यतीपातेनरोहिण्यासाधष्ठीकपिलास्मृता॥ प्रोष्ठपदोःभाद्रपदःसचात्रदर्शितोग्राह्यःरोहिणीयोग
 स्यतेत्रैवसंभवति॥ द्वितीयातुमहापुण्यादुर्लभात्रतिनाकचित्॥ षष्ठीसंवत्सरेस्यातेसायुतस्तेनसंयु
 ता॥ चैत्रवैशाखयोर्मध्येसितेपक्षे शुभोदये॥ वैशाखेपिचरजिद्रदारवत्यापरास्मृता॥ तस्यांचैवकुत

वैश्वरोहरिः॥ गोमये नो पलितायां भूभ्यां वैकुंकुमे न तु॥ मंडलं सर्वतो भद्रमालिखेदुष्मिमाव नरः॥ तत्र मध्ये ति
 रवेत्यग्नमप्यप्यैत्रसकृपिकं॥ श्वपत्रे न्यसेत्सूर्यमाग्नेये भास्करे न्यसेत्॥ सुवर्णं रितसंयाम्ये नैर्ऋते च न्य
 सेद्विं॥ आदित्यं वासुपापत्रे वायवे च दिवाकरं॥ सौम्ये प्रभाकरं तत्र सूर्यमीशानपत्रके॥ तीव्ररस्मिधरं देवं ब्र
 ह्मापां वै विन्यसेत्॥ आधाररूपिणं देवं मध्ये वै वासुपां न्यसेत्॥ सहस्रराशिमं सूर्यं च स्रष्टुमस्त्रूलगुणान्वि
 तं॥ सर्वगं सर्वरूपं च मध्ये भास्करमेव च॥ सप्ताश्वरथमारुढं पद्महस्तं दिवाकरं॥ अक्षस्तत्र धनुः पाणिं कुं
 डलैर्मुकटेन च॥ रत्नैर्नानाविधैर्युक्तं सुवर्णं तत्र कारयेत्॥ शक्तिं तत्पलादूर्ध्वतर्धं कर्षतोपि वा॥ सोव
 र्णमरुणं कुर्यात्तनो कंचैव तथा परं॥ सप्ताश्वैर्ऋषितं कृत्वा रथं तस्याग्रतः स्थितं॥ अरुणं विनितापुत्रं गृही
 ताश्वमश्वरकं॥ एवरुपरथं कृत्वा पद्मस्योपरि विन्यसेत्॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं रक्तवस्त्रविभूषणं॥ रक्तचंद
 नमाल्यादिमंडितं चातिशोभितं अग्रतः सारथिं कृत्वा पूजयेद्दरुणं शुचिः॥ रक्तपुष्पैः सुगंधैश्च तथा न्य
 रपि शक्तः॥ विनिता तनयो देवकर्मसाक्षी तमेवुदः॥ सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च अरुणो मे प्रसीदतु॥ मंत्रेणा
 नेन संपूज्य सारथिं तदनंतरं॥ देवस्य संज्ञानं कल्प्य प्रभूतादिकपंचकं॥ प्रभू नमस्विस्त्रं सारं आराध्य पर

॥६२॥

मंशुभं॥ दीप्तादिशक्तिमिश्रैव तनोभानुं प्रपूजयेत्॥ दीप्ता सूक्ष्मा तथा भद्रा बं विनीविमला नद्या॥ प्रमोघावे
 द्युताचेति नवया सर्वतो मुखी॥ अपवित्रः पवित्रो वा सर्वा वरच्छागतोपि वा॥ यः स्मरेद्भास्करं देवं सदा ह्यभ्यंतर
 शुचिः॥ क्षिरवायां भास्करं न्यस्य ललत्रे सूर्यमेव च॥ चक्षुर्मध्ये न्यसेद्भानुं मुखे तत्र विन्यसेत्॥ कठे न्य
 सेद्भानुं मते पद्मगर्भं द्विहस्तयोः॥ तिमिरक्षयकृद्देवं स्तत्र नयो रेव विन्यसेत्॥ जातवेदाभिधं नाभ्यां कक्ष्यां
 भानुं तथा न्यसेत्॥ उग्ररूपं गुह्यदेशे तेजोरूपं द्विजं धयोः॥ पादयोः सर्वरूपं तु स्रष्टुमस्त्रूलगुणान्वितं॥
 एवं यथोक्तविन्यस्य पात्रं गृह्यत तोर्चयेत्॥ करवीरार्ककुसुमे रक्तचंदनचंपकैः॥ पुष्पैः सुगंधैः धूपैश्च
 कुंकुमैरुपशोभितं॥ मार्तण्डं भानुमां देत्यभास्करं तपनं रविं॥ भानुन्यामवनीरात्वा सूर्यायाध्वं निवेदये
 त्॥ वेदगर्भं नमस्कृत्य वेदगर्भं नमोस्तुते॥ अव्यक्तं मूर्तये तु न्यमर्घ्यं कृत्वा नमोस्तुते॥ ब्रह्ममूर्तिधरा
 ये च चतुर्वक्त्रसनातनः॥ सृष्टिं स्थितौ संस्थिताय गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते॥ विष्णु रूपधरो देवपी वस्त्रश्चतु
 भुजः॥ प्रभुः सर्वकेशो जामर्घ्यं गृह्ण नमोस्तुते॥ कालात्मा सर्वमृतात्मा देवात्मा सर्वतो मुखः॥ जन्ममृ

त्वजराशोकसेसारभयनाशनः॥ हरिद्रव्यसनंध्वंसी श्रीमान्देवोद्दिवाकरः॥ सर्वणस्फाटिकाभानुस्वर्णरेता
 दिवाकरः॥ हरिद्रव्यां शुमाली च अर्घ्यं गृह्णन्मोक्तते॥ चतुर्भूमिर्भित्तिसंस्त्रामणाभिः परिगीयते॥ सामध्या
 निस्तपोयज्ञे अर्घ्यं गृह्णन्मोक्तते॥ अथ गंधं च पुष्पं च तथा धूपं प्रदीपकं॥ नैवेद्यं च यथाशक्त्या प्रार्थयेत्
 र्यदेवतां॥ अग्निमीलेनमस्तुभ्यं नमस्ते जातवेदसे॥ इषे चैव नमस्तुभ्यं मग्ने चैव नमो नमः॥ आत्मरूपनमस्तु
 भ्यं विश्वमूर्ते नमो नमः॥ त्वं ब्रह्मा त्वं च वै विश्वं त्वं धाता त्वं कृताशनः॥ मुक्तिकामा अभिप्रिया मिप्रार्थया
 मिसुरेश्वर॥ इति मंत्रं समञ्चार्य नमस्कृत्तभास्करं॥ सर्वं च सेति पाणिभ्यां तोयेन विस्तृजेत्सुरवं॥ हं
 सः शुचिषड्युवास्तुर्यस्यैवावलोकनं॥ ५ उडुत्वं चित्रमित्येतत्सूक्तं देवाग्रतो जपेत्॥ प्रथमे स्वे चैव को
 फलकं चैव कारयेत्॥ फलेः पुष्पैरक्षताभिर्भक्षेन्नानाविधैरपि॥ शयांतत्र च देवस्य शुभे देशे प्रक
 ल्पयेत्॥ षडधान्यं षडसं देवरोप्यं चैव महाप्रभुं॥ पुरुषं खड्गहस्तं च कारयेच्चैव बुद्धिमान्॥ वस्त्रं शु
 ग्मेन संछन् लवणोपरि विन्यसेत्॥ अनेनैव तु मंत्रेण स्नानमर्घ्यं विमंततः॥ नमस्ते क्रोधरूपाय रक्ता
 हस्तजिघांसेवे॥ जिघांसकामं त्वां दद्यादृदुः सर्वदेवताः॥ त्वया व्याप्तं मे रष्टुं चंडभास्कर सुप्रभा॥

53

दत्तयक्तिवित्पतिपादितं॥ तस्य सर्वस्य पुण्यस्य संख्या वक्तुं न शक्यते॥ यस्मिन्काले भवेदेतौ गुणौः षष्ठीयुता तदा॥
 पंचम्यामेकभक्तचकुर्यात्तत्र विविक्षणः॥ षष्ठ्यां प्रातः समुत्थाय कृत्वा दौ दंतधावनं॥ जलपूर्णं जलिकृत्वा
 इमं मंत्रमुदीरयेत्॥ निराहारेद्यदेवेशत्वङ्गकस्त्वत्परायणः॥ पूजयिष्याम्यहं भक्त्या शरणं सवसास्कर॥ अ
 र्घ्यं दत्तेति संकल्पं कृत्वा यत्नत्वा लुचिस्मितः॥ स्नानं कृत्वा प्रयत्नेन नद्यां तीर्थे द्वेहदे॥ तडागे दीर्यिकां
 यां वा गृहे वा नियतात्मवान्॥ देवदारुतथोसीरकुंकुमैर्नामनः शिलं॥ पञ्चकंपत्रकं यष्टिं मधुगव्येन
 पिषयेत्॥ क्षीरेणा लोड्य कल्केन स्नानं कुर्यात्स मंत्रकं॥ आपस्त्वमसि देवेश ज्योतिषां प्रतिरेव च॥ पापं
 नाशाय मे देव मनोवाक्कायकर्मजं॥ पंचगव्यं कृतस्नानं पंचभोगैस्तु मार्जयेत्॥ पंचभोगैः पंचपल्लवैः॥ अ
 नयेन्मृत्तिकां शुद्धिं स्नानार्थं वै प्रयत्नतः॥ मृत्तिके च पूतासि कश्यपेनाभिर्मंत्रिता॥ पवित्रं कुरु मानित्यं
 सर्वपापसमुद्धर॥ मंत्रेणानेन वरुणं पूजयेद्भक्तिमानरः॥ पाशाग्रहस्तं वरुणं सर्वचारी श्वरिप्रभो॥ अद्या
 हं प्रथमामितां व्रतं कुरु सुरेश्वर॥ आदित्यो भास्करो भानूरविः सूर्योद्दिवाकरः॥ प्रभाकरो मितो वीरो देव स

अतस्त्वां पूजयिष्यामि अर्घ्यं गृह्णं नमोस्तुते ॥ क्षपयित्वा तु तां रात्रिं गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ ततस्त्वभ्युदिते सूर्ये
होमं कुर्यात्स्वशक्तितः ॥ पूजयेत्तत्र शक्त्या च देवाश्च विधिवद्गुरुः ॥ होमोर्कस्य समिद्धिश्च घृतमिश्रैस्तिलैस्तथा
संसीधे च चरुद्रव्यं घृतं च जुहुयाद्विजः ॥ आकृष्टेनेति मंत्रेण शतमष्टोत्तरं क्रमात् ॥ होमो व्याहृतिभिर्वाथ
स्विष्टकृतदंतरं ॥ कपिलां पूजयेद्देवीं संवत्सां पापनाशिनीं ॥ वस्त्रयुग्मासघंटां च स्वर्णशृंगविभूषितां ॥ स्व
र्णशृंगीरोष्णसुरां कानितां ॥ मंत्रेणानेन तां दद्याद्ब्राह्मणायैति शक्तितः ॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनी
यासिरोहिणी ॥ सर्वतीर्थमयी यस्मादतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥ आचार्यस्य ततो भक्त्या सर्वपापैर्विनिक्षिपे
त् ॥ गोभृंहिरण्यवासांसि श्रीहयो लवणतिलाः ॥ एतत्सर्वं प्रदत्वा च कपिला प्रार्थयेत्ततः ॥ कपिले पुण्य
कर्मसि निष्पापे पुण्यकर्मणि ॥ मांसमुद्धरदीनं च ददतो ह्यक्षयं कुरु ॥ दिवा वादित्रशब्दैश्च सेव्यसे कपि
ला सदा ॥ तथा विद्याधरः सिद्धाभूतनागगणाग्रहाः ॥ कपिलारोमसंख्यातास्तत्र देवा प्रतिष्ठिताः ॥ पु
ण्यवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति नित्ये माकाशमास्थिताः ॥ ब्रह्मणो त्यादिता देवी अग्निकुंडासु सुप्रभा ॥ नमस्ते क

पिण्डो पुण्ये सर्वदेवनमस्कृते ॥ जयं नित्यं महीसत्त्वे सर्वतीर्थादिमंगले ॥ दानारं स्वजलोपेतं ब्रह्मलोकं नयाशु वै
 ततः प्रहसिणो कृत्वा नित्वा ब्राह्मणपुंगवान् ॥ अशीर्वादान् वदेयुस्ते पुत्रपौत्रधनागमात् ॥ आरोग्यं रूपसौभा
 ग्यं सर्वदुःखविवर्जितं ॥ अंते गोलोकमासाद्य चिरायुः सुरवभागं भवेत् ॥ यदा स्वर्गात् प्रपतति राजा भवति राजा
 भवति धामिकाः ॥ सप्तद्वीपावतीभुंक्ते भुत्कारज्यमकंठके ॥ अहो व्रतमिदं पुण्यं सर्वदुःखप्रणाशने ॥ अतः परं
 प्रवक्ष्यामि दानस्य फलमुत्तमं ॥ तदा देवमये प्राप्ते सदृते चाक्षये भवेत् ॥ व्रतं सर्वव्रतं श्रेष्ठमिदमभ्यं महाफलं ॥
 अधरिष्यति दानारं नूनमक्षयमग्ययं ॥ एवं देवगणाः सर्वभूतसंघातहर्षिताः ॥ आकाशस्था प्रव्रजंति पुण्ये
 स्मिन् दिवसागमे ॥ पात्रभूताय ऋषये श्रोत्रियाय कुटुंबिने ॥ एवं यः कपिला दद्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ॥
 स याति परं स्थानं यावन्न च्यवते पुनः ॥ स्कांदे प्रभासरवं देवि शेषतः ॥ उपलिप्ते बुभुक्षे देवो पुण्याक्षतविध
 पिते ॥ स्थापयेद्द्रव्यं कुंभं चंदनोदकपूरितं ॥ पंचरत्नसमायुक्तं दूर्वापुष्पाक्षतान्वितं ॥ रक्तवस्त्रयुगा
 छन्ते तां म्रपात्रेण संयुतं ॥ रत्नरोक्मफलस्यैव चतुष्कः सुविचित्रितः ॥ सौवर्णफलसंयुक्तं मुर्तिसूर्य
 स्य कारयेत् ॥ कुंभस्योपरि संस्थाप्य गंधपुष्पैस्तथार्चयेत् ॥ आदित्यं पूजयेद्देवं नामभिः स्वैर्यथोद्दिने ॥ आ

नां देवसेनानि संपदाय तु हृदयते ॥ दत्वा विप्राय चामान्नं यच्चान्यदपि वर्तने ॥ पश्चाद्भुक्ते त्वसौ राज्याभ्यर्चनं
 त्वानुभोजनं ॥ एष षष्ठीव्रतस्तस्य उक्तं स्कंदे नयत्कलं ॥ तं निबोध महाराज प्रोच्यमाने मया रिवलं ॥ षष्ठी
 फलाशनो यस्तु ॥ नत्वा हारो भविष्यति ॥ शुक्लस्य मथ कृष्णस्य ब्रह्मचारी समाहितः ॥ तस्य सिद्धिर्धृतिः
 पुष्टिराज्यमायुरनामयं ॥ पारत्रिकं वैहिकं च दद्यात्स्कंदो न संशयः ॥ अशक्तो नोपवासस्य सनत्के
 न व्रती भवेत् ॥ तैलं षष्ठ्या न्नभुंजीत न दीकुरुत न दनं ॥ यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्भरत सत्तम ॥
 इह चागत्य कालं ते यथोक्तफलभागे वेत् ॥ देवानामपि वंद्यो सौ राजराजो भविष्यति ॥ ॥ इति श्री
 स्कंद षष्ठीव्रतं ॥ ॥ इति श्री नीलकंठात्मज भट्टशंकरकृतौ व्रतार्क षष्ठीव्रतानि ॥ अथ सप्तमीव्र
 तानि ॥ तत्र वैशारव शुक्लसप्तम्यां गंगोत्पत्तिस्तत्पूजाचोक्ता दृष्ट्वा चंद्रोदये ब्राह्मे ॥ वैशारव शुक्लसप्त
 म्यां जङ्गुना जह्नु वीस्वयं ॥ क्रोक्ता धात्पीता पुनस्त्यक्ता कर्णरधा तु दक्षिणात् ॥ नां तत्र पूजयेद्देवीं गं
 गा गमनमेरुबलमिति हरिवंशे पुण्यकव्रतांते अष्टे प्रातः स्नातमभिधाय गंगाय व्रतकं तथैवामय
 शस्करि ॥ स्नानमभ्यधिकं कार्यं प्रत्युषस्य मले जले ॥ अन्यत्रा जले स्नानं न शुक्लपद्मे हरिप्रिये ॥ एतद्गंगा
 व्रतं नाम सर्वकामप्रदं शुभं ॥ सप्तसप्तच सप्ताथ कुलानि हारिवल्लभे ॥ स्त्रीतारयति धर्मज्ञे गंगाव्रत

कचारिणी ॥ देयं कुंभसहस्रं तु गंगाय व्रतके शुभे ॥ तारणं पारणं चैव तद्व्रतं सर्वकामदमिति ॥ इति गंगाव्र
 तं ॥ अपशुक्लादिश्रावपाकल्ल सप्तम्यां शीतला व्रतं ॥ तच्च मध्याह्न्या विन्याकार्यं ॥ तथा च माधवी ये हारी
 तः ॥ पूजाव्रतेषु सर्वेषु मध्याह्न्यापि नीतिधिरिति ॥ अथ द्विधिः ॥ मासपक्षाद्युत्तिरव्यममवैधव्यदारिद्र्य
 भर्ता वियोगपुत्रसौख्यधनधान्यप्राप्तये शीतला व्रतं करिष्येति संकल्प्य यथा मीलितोपचारैः ॥ शी
 तला पूजयिष्येति संकल्पे कंकलं संस्थाप्य तदुपरि शीतला पूजयेत् ॥ तत्र ध्यानं स्कंदे ॥ वंदे ह शीतल
 लां देवीं रासभस्तादिगं बरं ॥ मार्जनी कलं शोभेतां इत्थं लल्लतमस्तकं मिति ॥ कुंभे संस्थापयेद्देवीं पू
 जयेन्नाममं व्रतः ॥ शीतले दहमे पापं पुत्रसौख्यफलप्रदे ॥ धनधान्यप्रदे विपूजा गृह्णन्मोक्षते ॥ इ
 त्यर्घ्यं दद्यात् ॥ शीतले मानिपक्षानि दध्ना समन्विता निच ॥ नैवेद्यं च प्रकुर्वते प्लुतमिष्टं च सुंदरि ॥
 गौरीणां भोजयेत्सप्तपूजनीया प्रयत्नत इति ॥ पूजाविधिः ॥ हेमाद्रौ भविष्यपुराणौ ॥ कृष्ण उवाच
 प्रसिद्धं श्रुत्वा तं रम्यं नगरं हस्तिनापुरं ॥ इन्द्रधुम्नश्च राजा भून्वृषति लोकपालकः ॥ धर्मशर्मा मिधा
 नाम तस्य भार्या यशस्विनी ॥ क्रिया नाम्ना त्रसाध्वी च दानशीला प्रियंवदा ॥ बभूव प्रथमं पुत्रो महा

धर्मेति नामतः॥ नंदनेपितृवत्सल्याल्लुलेन्यस्मिंतोजनतः॥ द्वितीयाचतथापुत्रीतस्यजातागुणोत्तमः॥
 पुत्रीलक्षणसंपन्नाशुभकारीतिनामनः॥ विदधेसापिदुर्गेहेसर्वांगगुणसुंदरी॥ नाम्नारूपेणसाबाला
 सर्वापिसगुणाधिपा॥ सामुद्रिकगुणोपेतापद्महस्ताप्रियंवदा॥ परोहदहमानेनलक्ष्मीवान्तरूपवान्गु
 णैः॥ समापय्येचजग्राहपाणिग्रहणपूर्वकं॥ कदाचित्सपितुर्गेहंजामात्रानयनापिच॥ आजगामोपरिज
 नेतत्पुत्रागमेनोत्सुकः॥ प्रणम्यचपितुःपौदौत्वरितंचारुहासिनी॥ तत्पुत्रीमुक्तयामासजामाताकृतविग्र
 हः॥ स्थमारुह्यहेमास्मियास्यामिस्वपुरेगृहं॥ तस्यापितेत्युवाचेदं पत्योः शुभहेतवे॥ पुत्रित्वं सुस्थिरा
 भूत्वा वासरेकं क्षमस्वमे॥ शीतलसप्तमीमव्रतं चरसुते शुभे॥ सौभाग्यारोग्यजनकं अवैधव्यप्रदं तथा॥
 कन्यावाच॥ ताततत्र परिज्ञातं युतं पद्मयोनिता॥ पतिव्रतासमो धर्मी नास्तीह मुवनत्रये॥ तातस्तां कार
 या मासशीतलाव्रतमुत्तमं॥ तां पुत्रीं प्रेषया मासब्राह्मणो ब्रह्मपारणः॥ व्रतोपकरणं पुत्री मार्गे पूज्या
 सरोवरे॥ मार्गे पश्यानि संस्पृश्य व्रतोपकरणं शुभा॥ शीतला पूजने हेतोर्गत्वा साधी सरोवरं॥ तद्दृष्टं तथा
 मोहात्तडागविधिसाधने॥ ब्रह्मामसावने शून्ये स्मरंती पूर्वज्ञासमं॥ स्मरंती शीतलाव्रतं॥ अतिश्रान्ता
 व्ययोमोहात्क्षमयेन करणा बद्धा॥ स्मरंती शीतलां च ध्यानं नारी रूपं ददर्श सा॥ स्ववासरे विजानीहि साधी सा

७६

दित्यभास्कररेव भानो रुर्यदिवाकरे॥ प्रभाकर नमस्तुभ्यं संसारान्नां समुद्धर॥ भुक्तिमुक्तिप्रदो यस्मात्तस्माच्छ
 तिप्रयच्छ मे॥ प्रार्थनामंत्रः॥ नमोनमस्तेवरदक्कसमयजुषांपते॥ नमोस्तु विश्वरूपाय विश्वधात्रे नमस्तुते॥
 एवं संपूज्य विधिं वदेव देवि वाकरे॥ पूजयेत्कापिलां धेनुं वस्त्रमाल्यानुलेपनैः॥ दानमंत्रः॥ दिव्यमूर्ति
 र्जगच्च सुर्वादिशात्मा दिवाकरः॥ कपिलासाततो देवो मम मुक्तिं प्रयच्छतु॥ तस्मात्वं कपिले पुण्ये सर्वलोकस्य
 पावनी॥ प्रदत्ता सहस्रैर्योगमम मुक्तिप्रदाभव॥ इति हेमाद्रौ स्कांदे कपिलाष्टोत्रं॥ अथ सर्वा सुष
 षी सुरकंद ११ श्रीव्रतं हेमाद्रौ स्कांदे वैभविष्ये॥ रुद्र उवाच॥ षष्ठ्यां कलाशानो राजन् विशेषात्कार्ति
 केनृप॥ राज्यं युतो विशेषेण स्वराज्यं लभते चिरात्॥ षष्ठीतिथिर्महाराज सर्वदा सर्वकामदा॥ उपोष्या
 सा प्रयत्नेन सर्वकालं जयार्थिना॥ कार्तिकेयस्य दयिता एषा षष्ठी महातिथिः॥ देवसेनाधिपत्यं हि प्राप्त
 मस्यां महात्मना॥ अस्यां हि श्रीसभा युक्तो यस्मात्स्कंदो भवत्पुरा॥ तस्मात्षष्ठ्यां न भुंजीत प्राप्नुयाद्वा
 र्गवीसदा॥ नार्गवी लक्ष्मी॥ इत्यर्घ्यं कार्तिकेयाय स्थित्वा वैदक्षिणा मुखः॥ दध्ना घृतोदकैः पुण्यैः मंत्रेण
 नेन सुव्रत॥ समर्पित्वा राजस्कंदसेनाधिपमहाबला॥ रुद्रो मां प्रियं जषडूत्कं गंगाभेगं नमोस्तुते॥ प्रीया

वरवर्णिनी॥ भविष्यति चिरं जीवी भर्तृति भक्तवत्सले॥ आगच्छ पूजनार्थाय दर्शयामि रसो वरं॥ तथा सहगता
सा ध्वी तडागं विधिपूर्वकं॥ पूजयामास शर्वाणी तोषयामास शीतलां॥ पूजयित्वा च तां देवीं स्वपथे गतुमुद्यता॥
शीतलाया परं गृह्य सहसंख्या च प्रस्थिता यथा च ददृशे रण्ये स्वभर्ता किन्तु वक्ष्यति॥ सरोवरे मया तोन्येष
यन् शान्तविग्रहः॥ ब्राह्मणो निद्रया सुप्तः पूर्वकर्म प्रभावतः॥ दष्टो भुजंगरूपेण संयुक्तं पूर्वकर्मणा॥ विषहं
तं पतिं दृष्ट्वा शीतलायाः पतिव्रता॥ वरं संगृह्य शालायां सरोदकरुणं बद्धुं॥ तयोस्तारुणदं पत्योर्योग्यसौभाग्य
दर्शनात्॥ रुदंती करुणं बालशोचयामास तद्व्रतं॥ यावन्न परलोकरुचं जनं गत्य नत्कते॥ कुशलेन सहैवात्र
अनुगच्छामि वन्दिना॥ तस्मात्तु सा धर्षिष्यामि पावकं पतिना सह॥ अर्जयिष्ये दिवं दिव्ये॥ अक्षयं च भवति
रं॥ शीतला उवाच॥ वत्से किमिदमित्क क्लेशं श्रुतं वरवर्णिनी॥ शीतला व्रतचारिण्या वैधव्यं नैव जायते॥ स्व
यमुत्थाय कल्पापीपतिं सुप्तगृहे तदाक्षं बोधयामासु त्वया चीर्णं व्रतं वैधव्यनाशनं॥ इत्युक्त्वा बोधया
मास भर्तारं सा पतिव्रता॥ भर्तापि मुदितो दृष्ट्वा स्वप्रेमया प्रीति कर्मणा॥ दृष्ट्वा तु महदाश्चर्यं तद्भामि स्थिति
नाजनाः॥ सर्वते विस्मयं जग्मु ब्राह्मणा पतिरक्षणात्॥ ब्राह्मणी हर्षेणा वृद्धां प्रणिपत्य पतिपूजितं॥ याचे

मातनर्ह्योनोवैधव्यं वियोगता॥ अय्यापिश्रीतलायारक्तव्रतं नारी करिष्यति॥ अवैधव्यमदारिद्र्यमात्रि
 योगसभर्तता॥ इत्युक्तं तदधे देवो शीतला कामरूपिणी॥ शीतलाया वरलक्ष्म्या जगामात्मीयवैश्व
 नि॥ पद्मानिवासप्रभुविश्ववधसमर्हणासाधितसर्वमंगला॥ प्राद्ये साद्यमासाद्यचशीतलायाः नित्ये
 त्सर्वार्थतीक्ष्णभूव॥ ॥ इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरशीतलाव्रतं॥ अथ भाद्रपुक्कसप्तम्यां अशुक्ताभ
 रणव्रतपूजा॥ देवदेवमहेशानपरमात्मन्कृष्णगङ्गो॥ प्रतिपादितया सोमपूजया पूजयाम्यहं॥ इत्या
 वाहनं॥ अनेकरत्नरवचितं सौवर्णमणिसंयुतं॥ मुक्ताचिंतमहोदेवग्रहाणासनं मुक्तममित्यास
 नं॥ पाद्यं गृहाणा देवेश सर्वविद्यापरायण॥ ध्यानं गंतव्यं शोभो सर्वेश्वर नमोस्तुते॥ पाद्यं॥ इदमर्घ्यं
 मनर्घ्यत्वं मम राधीश शंकर॥ किंकरीभूतया सोममया दत्तं गृहाण वै॥ अर्घ्यं॥ गंगादिसर्वतीर्थे
 भ्यः समानीतं सुशीतलं॥ जलमाचमनीयार्थं गृहाणेशो मया सह॥ अचमनं॥ मध्वाज्यशर्करामिश्र
 सुधया परिकल्पितं॥ शंकरप्रीतये तेहं मधुपर्कं निवेदये॥ मधुपर्कः॥ ओहो पंचामृतस्नानं पञ्चा
 लुप्तेन वारिणा॥ स्नानं कुरु महादेव निजया कंतया सह॥ यत्पुरुषेणेति स्नानं॥ स्नानादूर्ध्वमह

देवप्रीत्यापापप्रणाशनं॥ वस्त्रयुग्मेमया दत्तं महत्प्रतिगृह्यतां॥ तं यज्ञं वस्त्रं॥ उपवीतं सोतरीयं नानाभूषण
 भूषितं॥ गृहाण सोमममलं मया दत्तमिदं शुभं॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वकृतः यज्ञोपवीतं॥ मलयाचलसेभृतं सुगं
 धिघनसारयकु॥ चंदनं पंचवदनं गृहाण वनितायुत इति गंधं॥ ज्ञाती च पक पुन्नखा बकुलैः॥ शतपत्रैश्च
 कङ्करो र्वये हमुमापति॥ तस्मादध्यापुष्पाणि॥ त्रैलोक्यपावनान्तं त परमात्मनूजगद्गुरो॥ चंदनागरुक
 र्त्तं रंध्रपंदास्यामिशंकर॥ धूपं॥ शुभवर्तियुतं सर्पिलोलितं वह्निनायुतं॥ दीपमेकमनेकार्कप्रतिमा
 कलयति ममिति दीपं॥ पायसापूपकसरंदुग्धान्नं सगुडोदनं॥ अदिव्यान्नं षड्रसोपेतं सुधारससा
 मन्वितं॥ समयं यामिदेवेश किंकरः शंकरायते॥ नैवेद्यं॥ पुनराचमनं शुद्धं कुरु सोमांबुना मुना॥ मुख
 भुधिकरं पूरकपयात्वं गृहाणोवे॥ कस्तूरिकासमायुतं मलयाचलसंभवं॥ गृहाण चंदनं सोमकरो द
 र्त्तनहेतवे॥ करो द्दर्त्तनं॥ नारिकेलफलं जंबुफलं नारंगमुत्तमं॥ कृष्णोडंपरते भक्त्या कल्पितं प्रतिगृह्य
 तामिति फलं॥ पूगीफलं महद्दिव्यमिति तांबूलं॥ सप्तास्यासन्नं॥ हिरण्यगर्भेति दक्षिणा॥ भक्त्या दीप

नारिकेल

मिति नीराजनं ॥ पुष्पांजलिः ॥ यानिकानि चेति प्रदक्षिणा ॥ महादेव महाराज प्रीत्या पापप्रणाशने ॥ अस्माकं
कुर्वतां राजा माधुवासाधुयोजिनां ॥ ज्ञानतो ज्ञानतो वापि भवेतो विहिता च यानि ॥ संपूर्णयति विश्वेशो विमलको
मलस्तुता ॥ माणो हि मिति प्रार्थना ॥ देवदेव जगन्नाथ सर्वसौ भाग्यदायका गृह्णीयां दोररूपत्वा पुत्रपौत्र
प्रवर्धनं ॥ दोरग्रहणं ॥ सप्तसामोपगीतत्वां धारयामि जगद्गुरो ॥ सूत्रग्रंथि स्थितं नित्यं धारयामि स्थिरो भव ॥
इति दोरबन्धनं ॥ हरपापानि सर्वाणि तृष्टं कुरु दयादानिधे ॥ प्रसन्नसत्त्वमाकांतहृद्घोषः पुत्रहो भव ॥ इ
ति जीर्णदोरकोत्तरणं ॥ अथ वायनं ॥ मंडकान्वेषकान्वाथ सद्यस्तदक्षिणाभुतम् ॥ एकादशसत कृत्वान्वेष
ह्यणाय कुटुंबिने ॥ वेदशास्त्रप्रवीणाय तद्वात्सोमस्य तुष्टये ॥ शंकरप्रतिगृह्णाति शंकरो वेददाति च ॥ शंक
रस्तारको भाभ्यां शंकराय नमो नमः ॥ इति वायनं ॥ एवं या पूजनं कुर्यात्सोमस्य सुखदास्य तु ॥ सर्वान् कामा
नवाप्नोति पुत्रपौत्रैश्च मोदते ॥ ॥ अथ कथा ॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ कृष्ण उवाच ॥ मुनीन्द्रो लोम
शो नाम मधुराय गतपुरा ॥ सोर्चतो बसुदेवेन देवक्या च युधिष्ठिर ॥ उपविष्टः कथापुण्याः कथयित्वा म
नोरमाः ॥ ततः कथयितुं भूयः कथामेतां प्रचक्रमे ॥ कंसेन ते हताः पुत्राः जाता जाताः पुनः पुनः ॥ मृतकस्य

हारि

देवकित्वं पुत्रदुःखेन दुःखिता ॥ यथा चंद्रमुखी दीना बभूव नृकुषप्रिया ॥ पश्चाच्छीर्णव्रता चैव बभूव हसनवत्सवा
त्वमपि देविकितया भविष्यति न संशयः ॥ देवक्य उवाच ॥ कासा चंद्रमुखी ब्रह्मन बभूव नृकुषप्रिया ॥ किंची
र्णहि व्रतं दिव्यं तया संततितं वर्धनं ॥ सिपलो द्वयदमनं सौभाग्यारोग्यदं विभो ॥ लोमशोवाच ॥ अयोध्यायां
प्रसाराजं नृकुषो लोमविश्रुतः ॥ तस्यासीदुपसंपन्ना देवी चंद्रमुखी प्रिया ॥ तथा तत्रैव नगरे विष्णुगुप्तो भव
द्विजः ॥ आसीदुपवती तस्य पत्नी भद्रमुखी तथा ॥ तयोरासीदतिप्रीतिस्पृहणीया परस्परं ॥ अथ ते द्वेपि सा
रथ्यौ वैस्नानार्थं सरयूजले ॥ प्राप्ते प्राप्ते तत्रैव बाह्या वै नगरांगनाः ॥ तास्नात्वा मंडलं च कुस्तन्मध्ये व्यकरु
पिणं ॥ लेखयित्वा शिवं शान्तमुमया सह शंकरा ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तां पूजयित्वा यथाविधि ॥ प्रणम्य गंतुं का
मास्तैः प्रप्रच्छतुर्वरस्त्रियैः ॥ ता उचुः शंकरोऽस्माभिः पार्वत्या सह पूजिता ॥ बद्धास्तत्र मयं तं तु शिवस्यात्मानि
वेदितः ॥ धारणीयमिदं तावद्वा वत्प्राणविधारणं ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा सारथ्यौ च तैर्पि देवाकि ॥ कृत्वा
तत्र मये तत्र बद्धा दोभ्यां सुहो रकं ॥ ततस्तु श्वगृहं जग्मुः स्वसरवीभिः समावृताः ॥ काले न महता तस्मिन्

नु
भ्यां

४ रा. शोः प्रितमासासीदीश्वरी नामनामतः

भद्रमुरव्या

तद्रतं विस्मितं शुभं ॥ चंद्रमुरव्या प्रमताया विस्मृतः सतु दोरकः ॥ भद्रमुरव्यास्तथा भद्रे विस्मृतं सर्वमेव त
त् ॥ मृतौ कैश्चिदहोरात्रैः सावभृवप्लवंगमी ॥ भद्रमुरव्या कुक्कुटीजाता व्रतभंगाच्छुभानने ॥ संभृत्य समये प्रा
प्तं तत्तत्तुः सदा ॥ कालेन पंचतां प्राप्ते सरवीभावात्सहैव ते ॥ अर्द्धमातृके देशे जाते पिकुलसंयुते ॥ अस्म
णी ब्राह्मणीजाता यासी चंद्रमुरवीपरा ॥ नाम्ना भद्रमुरवीयासीत् भूषणा नाम सा भवत् ॥ अग्निमीलस्य
सा दत्ता पित्रा तस्य पुरोधसः ॥ अतीव वल्लभा चासीत् भूषणा भूषणप्रिया ॥ भूषिता भूषणा वरैरूपेणा लंकृता
स्वया ॥ तस्या बभूवुरष्टौ पुत्रा सर्वगुणान्विता ॥ मातृवदुपसंपन्ना पितृवद्धर्मी शीलिनः ॥ सरव्योत्तेन
तद्वच्च जाते जातिस्मरे कुल ॥ पुनर्निरंतरा प्रीतिस्तयो रासीद्यथा पुरा ॥ काले च दुर्गतिथे जाते त्यक्त्वा त्यक्त
यो वना ॥ मध्ये वयसि राज्ञी च पुत्रमेकमजीजनत् ॥ ईश्वरी रोगिणो मूकं प्रसाहीनं च विश्वरं ॥ तादृशोपि मा
हा भोगे मृतो सो न वार्षिकः ॥ ततस्तां भूषणा द्रष्टुमीश्वरी पुत्रदुःखिता ॥ सरवीभावा दतिस्नेहात् पुत्रै
स्वैः परिवारिता ॥ अमुकाभरणा भद्रास्वरूपेणैव भूषिता ॥ सा हि भद्रा हि जस्या भूद्धार्या भूषणा नामिका ॥
पुरोहितस्य कालेन कुक्कुटी बद्धपुत्रिणी ॥ तां दृष्ट्वा तादृशी भव्यां प्रजज्ज्वाले श्वरी रुषा ॥ ततो गृहं प्रेषयित्वा

हता अपि योते पुत्राः पुनर्जयितुं स हारं ॥ ११ ॥

अस्मिणी तीव्रमत्सरां ॥ चिंतयामास सा शीघ्रं तस्याः पुत्रवधं प्रति ॥ तद्दुततरं दृष्ट्वा सखी माह यभूषणं ॥ उपवि
श्या सने श्रेष्ठे यऊ मान पुनः सरं ॥ अष्टछद्मिस्मया विशसासी सान्धव वल्लभे ॥ ब्रूहि तथ्यं महाभोगे किं त्वया सु
कृतं कृतं ॥ दानव्रतं तपोभिश्च शुश्रूषणमुपोषणं ॥ येन ते निहता पुत्री पुनर्जयितुं नामया ॥ तथा हि बह्वपुत्रा चं
जीववत्सा शुभानन ॥ अभुक्ता भरणानित्यं भर्तुश्चेतस्य वस्थिता ॥ प्रतीचशो भसे भदे विद्युत्सर्मात्ययेय
था ॥ भूषणोवाच ॥ ऋणु देवि प्रवक्ष्यामि जन्मान्तरविवेक्षितं ॥ किं तद्धि विस्मृतं सामयोध्यायं कृतं हि
तत् ॥ अवाभ्यां व्रतवैकल्पं प्रमत्ताभ्यां चरानने ॥ येन त्वं हवगीजाती जाता हं कुकुठी तथा ॥ तथा पीव्रत
वैवल्यं त्वया चापूत्य तः कृतं ॥ मया तु सर्वभावेन चैतसाध्याय शंकरं ॥ तिर्यग्योन्यनुसारेण मनोवृ
त्त्याद्यनुष्ठितं ॥ एतद्वि कारणं भद्रे नान्यत्किंचित्करोम्यहं ॥ लोमश उवाच ॥ इत्याकर्ण्य च संस्मृत्य श्व
जन्म निवेष्टितं ॥ ईश्वरीवतया सा ह्यपुनः सम्यक् चकार ह ॥ अतस्यास्य प्रभावेन पुत्रपौत्रादिसंभवं ॥ भु
क्ता च सौर्य मनुलं मृता शिवपुरंगता ॥ तस्मात्त्वमपि कन्याणि व्रतमेतत्समाचर ॥ आरब्धेस्मिन् व्र
ते दिव्ये जीवपुत्रा भविष्यसि ॥ देवक्य उवाच ॥ अहं न्तारव्यहि मे सम्यक् व्रतमेतत्सुखप्रदं ॥ संतानशक्ति

करणं शिवलोकस्थितिप्रदं ॥ लोमश उवाच ॥ भद्रं भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये ॥ स्नात्वा शिवं मंडलं
 केले रवित्वासहं बिकां ॥ तत्र संप्रज्य समयं कुर्याद्विधाकरेणुपां ॥ यावज्जीवं मया त्मा तु शिवस्य वि
 निवेदितः ॥ इत्येवं समयं कृत्वा ततः प्रकृतिदोरकं ॥ सौवर्णं राजतं वापि सौत्रं वा धारयेत्करो ॥ मंडकान् वेष्टिक
 नृदद्यात् ममैपक्षे यवादिजे ॥ स्वयं ते श्वैरभोक्तव्या व्रतभंगभयाद्बुधे ॥ प्रतिमां संतु सप्तम्यां शुक्लपक्षे
 विशेषतः ॥ कुर्याद्देवव्रतं भद्रवर्षां तोषितुं देवकिं ॥ कारिता मुद्रिकां ब्रह्मो हेमी रूप्या स्वशक्तितः ॥ तां भ्रपा
 त्रे परिस्थाप्य ब्रह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ आचार्यं विशेषेण सुवर्णस्यांगुलीयकं ॥ पुष्पकं कुमसंयुक्तैस्तंबू
 लं जनसूत्रकैः ॥ सहार्थं तृतीयं ॥ एवं तत्पारयित्वा तु व्रतं संततिवर्धनं ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता भुक्ता सो
 रप्सु मना मयं ॥ संतानं वर्धयित्वा वशिवलोके महीयेत ॥ एतन्ने सर्वं मर्यादां न प्रमुत्तमं ॥ कुरु देवकि
 यत्नेन जीवपुत्रा भविष्यसि ॥ कृष्ण उवाच ॥ इत्युक्त्वा थ मुनिश्चैष्ठस्तत्रैवांतरधीयत ॥ चकार सर्वय
 त्नेन यदुक्तं तेन धीमता ॥ व्रतस्याथ स्य प्रभावेन देवकी मामजीजनत ॥ तस्मात्पर्य नरैः कार्यं स्त्रीभिः ॥
 कार्या विशेषतः ॥ व्रतं पापप्रशमनं सुखसंततिवर्धनं ॥ एवं यः शृणुयाद्भक्त्या यश्चेतत्प्रतिपादयेत्

देवि

तस्मिन्मस्तुत्यपुष्पधूपाक्षतैः ॥ आगत्य भवनं पश्चात्पंचयज्ञांश्च निर्वपेत् ॥ संभोज्यातिथिभृत्याश्च व
 ल्भृत्याश्चितान् स्वयं ॥ विद्यमाने श्रीमान् वाग्यतस्तैलवर्जितं ॥ रात्रौ विप्रं प्रमाहूय विधित्तं वेदपाठं ॥ सं
 पूज्य नियमं कुर्यात्सूर्यमाधाय चेतसि ॥ सप्तम्यां तु निराहारो भुत्वा भोगविबर्जितः ॥ भोक्षेष्टं दृष्ट्वा जगन्ना
 थनि निर्विघ्नं तत्र मे कुरु ॥ इत्युच्चार्य नृपश्रेष्ठ तोयं तोयेषु निक्षिपेत् ॥ ततो विस्मृत्य तं विप्रं स्वयेष्टमौजितेन्द्रियः ॥
 ततः प्रातः समुत्थाय कृत्वा वश्यं शुचिर्नरः ॥ कारयित्वा रथं दिव्यं किंकिषीजालमालिनं ॥ सर्वोपस्करसंयुक्तं
 रत्नैः सर्वांगचित्रितं ॥ कांचने राजतं चाथ हयसारथि संयुतं ॥ ततो मध्याह्नसमये कृतस्नानादिको ब्रवीती
 अतीर्य ग्रीक्ष्यमाणास्तु पारवजालापवर्जितः ॥ सौरस्त्यं जपत्पुनः आगच्छेत् स्वयं ॥ निर्वृतं नित्यका
 र्यं सुकृत्वा ब्राह्मणवाचने ॥ वस्त्रमंडपिकामध्ये स्थापयेत् चरथोत्तमं ॥ कुंकुमेन सुगन्धेन च चरयित्वा समं
 ततः ॥ मालाभिपुष्पदीपानां समं तात्परि वेषये ॥ धूपेनागरमिश्रेण धूपयित्वा रथोपरि ॥ रथं संस्थापये
 द्भानुं सर्वसंपूर्णलक्षणं ॥ वित्तानुरूपं हेमं च वित्तशाल्यं विवर्जितः ॥ शाल्या द्रुजतिमेवैकल्पवैकल्यादि
 कलं फलं ॥ ततो देवं समभ्यर्च्य सरथं सहसारथिं ॥ पुष्पैर्धूपैस्तथा गंधैर्वस्त्रालंकारभूषणैः फलैर्ना

॥८१॥

नाविधेर्भक्षेर्न वेद्ये घृतपाचिते ॥ प्रजयेद्भास्करं द्रुतया मंत्रैरेभिस्त्रिभिः क्रमात् ॥ भानो दिवा कादित्य मा
 र्तुंडं जगतां पते ॥ अपानिधे जगद्दक्ष भूतभावन भास्कर ॥ प्रणतानिहरा चित्यविश्वचिंतामणे विभो ॥ वि
 श्वाहंसाधिभूतेऽश्रादिमध्यांतकारक ॥ भक्तिहीनं क्रियाहीनं मंत्रहीनं जगत्पते ॥ प्रसादात्तव संपूर्णमच
 नं यदिहास्तु मे ॥ एव संपूज्य देवेशं प्रार्थयेत्सुमनो गतं ॥ ददानि प्रार्थितो भानुर्भक्त्या संतोषितो नैः ॥ वित्त
 हीनोऽपि विधित्तं सर्वमेतत्प्रकल्पयेत् ॥ रथं ससारथिं साध्वर्णकैर्भिन्नवेरितं ॥ सौवर्णं च तथा भानुं
 यथाशक्त्या विनिमित्तं ॥ प्रागुक्तेन विधानेन विधानेन द्रुजयित्वा सुविस्तरे ॥ जागरं कारयेद्भानुं
 गीतवादिनैस्त्वनैः ॥ प्रोक्षणीयेर्विचित्रैश्च पुण्याख्याना कथादिभिः ॥ रथपात्रां प्रपश्येत्तमानो रायत
 नं श्रिया ॥ अग्निमीलितेन वस्त्रेन येतां रजनीं बध्वा ॥ प्रभाते विमले स्नात कृतकृत्यस्ततो द्विजान् ॥ त
 र्पयेद्दिविधैः कामैर्दानैर्वासो विभूषणैः ॥ अश्वमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदो विदुः ॥ अतो देया नि देया
 नियथा ब्राह्म्या विचक्षणैः ॥ अश्वमेधेन तुल्यं तदिदं ब्रह्मविदो विदुः ॥ रथे तु गुरवे देयं सर्वोपस्करसं
 युतं ॥ रक्तवस्त्रं च सुगलं रक्तधेनुं समन्वितं ॥ एवं चीर्णं ब्रतो राजन् किनामोति जगन्नये ॥ तस्मात्सर्वं प्र

यत्नेन कुरुत्वं रथ सप्तमी ॥ ये नारोग्यो भवेत्पुत्रस्त्वदीयो नृपसत्तम ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन प्रभावाद्भास्कर
 रस्य च ॥ भविष्यति महातेजा महाबलपराक्रमैः ॥ भोगान्मुविपुलान्कृत्वा मुत्काराज्यमकटकं ॥ इत्वा सौर
 थसप्तम्यां मते त्वयि महाभुजा ॥ उत्पातपुत्रपौत्राभ्यां श्वसर्वलोकं सयास्यति ॥ तत्र स्थिता कल्पमेकं चक्र
 वृत्तिं भविष्यति ॥ कृष्ण उवाच ॥ इति सर्वं समाख्याय विपरीतो द्विजोत्तमैः ॥ तथा गतं जगामासौ नृपस
 विचकार ह ॥ यथा द्विजे देवा तत्तत्सर्वं बभूव ह ॥ एवं स चक्रवर्तितं प्राप्तवानृपनंदन ॥ श्रूयते यस्तु मां धा
 ता पुराणेषु परंतप ॥ यद्देष्टुं यादृक्तया यो वापि परिकीर्तयेत् ॥ तस्यैव तु श्रुते भानुर्यं छत्वे वाप संपदा ॥
 एवं विधं रथवरं रथवाजियुक्तं हैमं च हैमशतदीधितिनाम्नमेतं ॥ दद्याच्च माघसितसप्तमि वासरे यः सोमं
 गचक्रगतिरेवमहो भुक्तिः ॥ इति रथसप्तमीव्रतं ॥ अथास्यामेव स्नानविधिः ॥ तत्रास्नोदयव्याधि
 न्यां स्नानं कार्यात्तदुक्तं मदनरत्ने स्मृतिसंग्रहे ॥ सूर्यग्रहणतुल्या तु बुक्ता माघस्य सप्तमी ॥ अस्नोदय
 वेलायां तस्यां स्नानं महत्फलं ॥ माघे मासि सिति पक्षे सप्तमी कोटिभास्करा ॥ कुर्यात्स्नानार्घ्यं दा
 नभ्यामायुरारोग्यसंपद इति ॥ दिनद्वये स्नोदयसत्वे पूर्वैव ॥ कृत्वा च क्षामेकभक्तिमिति वक्ष्यमा

व्रतमारव्याप्तसहितं सोपि पापैः प्रमुच्यते ॥ सारव्या न कं व्रतमिदं सुतसौख्यकामास्त्रिंशत्करिष्यति शिवहृदं
 ये निधाया ॥ दुःखं विहाय बद्धशो कृतकल्पवौघान् सास्त्रीव्रताद्भवति शोभनजीववत्सा ॥ इति हेमाद्रौ भविष्ये
 ष्योत्तरे अमुक्ताभरणसप्तमीव्रतं ॥ अथ माघशुक्लपक्षम्यारथसप्तमीव्रतं ॥ हेमाद्रौ भविष्ये ॥ युधिष्ठिर
 उवाच ॥ कथं सा क्रियते कुरुमनुष्यै रथसप्तमी ॥ चक्रवर्तित्वफलदाया विख्याता त्वयामम ॥ कृष्ण उवा
 चासीत्कां भोजविषये यशोवर्मानराधियः ॥ वृद्धे वयसितस्यासीत् सर्वव्याधियुतः सुतः ॥ तत्कर्म पाकं सोष्ट
 छत्रविनीतद्विजपुंगव ॥ सप्ताहं राजचैत्रयोहं रूपणः पूर्वजन्मनि ॥ ददर्श रथसप्तम्याः क्रियमाणां व्रतं नृप ॥ व्रत
 दर्शनमाहात्म्यारुत्य न्नोजवरेतव ॥ आदाते विभवे तस्मात्तेन च व्याधितो भवेत् ॥ ततः सराजाप प्रभुकिमेतस्य
 विधीयतां ॥ यस्य संदर्शनात्पापो लोभी भवति केतनं ॥ तदेव क्रियतां राजन रथसप्तमिति संक्षिप्तं ॥ व्रतपाप
 हरयेन चक्रमर्तित्वमाप्नोते ॥ राजोवाच ॥ ब्रूहि विप्र व्रतं कृतं सविधानं समंत्रकं ॥ ईश्वराणां दरिद्राणां सर्व
 संपत्प्रदायकं ॥ द्विज उवाच ॥ उक्तपक्षे तु माघस्य षष्ठीमासं त्रयेद्वह ॥ स्नानं शुक्लतिलैः कार्यं ॥ नद्यभावे
 तु कुत्रचित् ॥ विमले सलिले राजन विधिं वद धर्माधर्मतः ॥ देवादीन् पूजयित्वा तु गत्वा सूर्यालयं ततः ॥ सूर्य

कभल्लेषाधिकरणत्वसंभवात्सप्तार्कपत्राणिसप्तबदरीपत्राविचसिरसिनिधायकर्तव्यामितिमदनः॥ तत्रमं
यद्यज्जन्मरुतेपापमयासप्तसुजन्मसु॥ तन्मेरोगं चशोकं चमाकरीहंतुसप्तमी॥ स्नानानंतरं अर्घ्यदानकर्तव्यं॥ तन्म
त्रश्च॥ सप्तसप्तबहूप्रीतसत्यलोकप्रदीपक॥ सप्तम्यांसहितोदेवगृह्णाण्यर्घ्यंदिवाकरेति॥ ततःप्रार्थना॥ जननीसर्व
भूतानांसप्तमीसप्तकेतिथिः॥ सप्तम्या व्याहृतिकेदेवि नमस्तेस्सूर्यमंडले इति॥ इति भविष्योत्तरोक्तः स्नानादिवि
धिः॥ अथात्रैवाचलासप्तमीव्रतं॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कथंस्त्रियःसुरूपस्युःसुभगासुप्रजास्तथा॥ पुण्याश्च
महतश्चात्रसर्वमेतत्पलंयतः॥ अत्यायासेनसुमहद्येनपुण्यमवाप्यते॥ स्त्रियविममद्ब्रह्मिस्तानमेकंज
गद्गुरोः॥ कृष्ण उवाच॥ श्रूयतामरतश्रेष्ठगृहस्थमुनिप्रापितं॥ यन्मयाकस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतं॥
वेश्याचंदुमनीनामरूपौदार्यगुणाविता॥ आसीत्कुलकुलश्रेष्ठसागरस्यविलासिनी॥ सावसिष्ठाश्चमपुण्यजगा
मजगगामिनी॥ वसिष्ठभरषिसासीनप्रणम्यावतकंधरा॥ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रोहेदंजगतोहितः॥ मयाह
तंनृत्तंनोपवासकृतं व्रतं॥ भक्त्यासंस्कृतं शंभुस्वामीनृशार्द्धरोनच॥ साप्रतंतप्यमानीयाव्रतंकिंचिद्
तस्थमे॥ येनदुरवातुपंकौद्यावुतरामिभवार्षाव॥ एतत्तस्यासुबुद्धिःशतव्रतंकरुणावचः॥ करुण्यात्कथया

मासवसिष्ठमुनिपुंगवः॥ माघस्यसितसप्तम्यां सर्वकामफलप्रदं॥ नृपसौभाग्यजननं स्नानं कुर्यात् रुवरानने॥ कृत्वा
 षष्ठांशमेकभक्तसप्तम्यां निश्चलंतलं॥ रात्र्यंते चालयेत्थारत्नांदत्वा शिरसि दीपिकं॥ माघस्यसितसप्तम्यां अचलंच
 लितंचयत्॥ जलं मलानां सर्वेषां स्नानं प्रह्मालनं ततः॥ वसिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन् नृहतिभारता॥ चकारेदुम
 तीसानं ज्ञातं सम्यग्यथाविधिः॥ सातस्यास्य प्रभावेन तु कभोगान्यथेप्सितान्॥ इंद्रलोके श्वरो मर्त्येनपिका
 त्वमवापसा॥ अचलासप्तमीस्नानं कथितं ते विशांतये॥ सर्वपापप्रशमनं सुरवसौ भाग्यवर्धनं॥ युधिष्ठि
 रउवाच॥ सप्तमीस्नानमाहात्म्यं श्रुतं निरवशेषतः॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिं समन्वितं॥ कलुड
 वाच॥ एकभक्तेन संतिष्ठत् षष्ठांशं पूज्य भास्करं॥ सप्तम्यां तु त्रतीयां प्रातः सुगंधीनिजलाश्रयं॥ सारित्सरतडागं वा देव
 खानमथापि वा॥ सुरवावगाहमत्वेष्टुं दुष्टसत्त्वेरहर्षितं॥ व्याघ्रं बुध्नि शिशुं चैव जलगे मत्स्यं कच्छपैः॥ न केन चा
 ल्यते यावत्स्नानं समाचरेत्॥ सौवर्णं राजते पात्रे भक्त्या लब्धुमयेथवा॥ तैलस्य वर्ति दीपे षामहाराजनं जि
 ता॥ महाराजनं कुसुमं॥ समहितमना भूत्वा दत्वा शिरसि दीपकं॥ भास्करं हृदये ध्यात्वा इमं मंत्रमुदीरयेत्॥ न
 मस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः॥ वरुणाय नमस्ते स्तु इति वासनमोस्तुते॥ जले परिहरेद्देयं स्नात्वा संतर्प्य देव
 ताः॥ चंदनेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रसंकर्णिकं॥ मध्ये शिवं सपत्नीकं प्रणवे रं प्राच संयुतं॥ बाके दले रविः पू

ज्योभानुश्चैवानलेतथा॥ याम्येविवरान्यत्रे नैर्कृत्येभास्करंततः॥ पश्चिमेविततापूज्योर्किश्चानिदलेहमे॥ सो
म्येसहस्रकिरणंशैवेसर्वात्मनेमहत्॥ पूजाप्रणवपूर्वसुनमस्कारांतयोर्जितः॥ पुष्पैः सुगंधधूपैश्चपृथक्केन
सुधिष्ठिरा॥ विसर्ज्यवरत्रसंवीतंस्वस्थानंगम्यातामिति॥ विसर्जितेसहस्रांशौसमागम्यस्वस्मालयं॥ ताम्रपात्रे
यथाशक्त्यामन्मयेवाशुभक्तिमान्॥ स्थापयेत्तिलपिष्टं चसप्तसगुडंतथा॥ कांचनंतालकं कृत्वा अशक्तास्ति
लपिष्टजं॥ संध्याघरक्तवस्त्रेणपुष्पैर्धूपैरथर्चयेत्॥ ततस्तंवालयेद्विप्रेर्दद्यान्मंत्रेणतालकं॥ आदित्यस्य
प्रसादेनप्राप्तमानफलंनवा॥ दुष्टदौर्भाग्यदुःखघ्नं मया दत्तं तु तालकं॥ तालकं तालपत्रं॥ पूज
यित्वापदेष्टारं विप्रानमांश्च पूजयेत्॥ ततोद्दिनं समग्रं च भास्करज्ञानतत्परः॥ ता एव च कथा शृण्वन् न्याया
धर्मसंहिताः॥ पारवतादिभिरालापद्विनिस्पर्शनादिकं॥ वर्जयेत्क्षपयेत्प्राज्ञस्ततो बंधुजनैः सह॥ एतत्त क
थितं पार्श्वरूपसौभाग्यकारकं॥ अचलासप्तमीस्नानं सर्वयामफलदं॥ इति पठति य इत्यंयः शृणोति प्र
संगात्कलिकलुषविनाशं सप्तमीस्नानमेतत्॥ मतिमपि च जनानां यो ददाति प्रयत्नात्सरसदनगतो
सेव्यते चासरोभिः॥ इत्यचलासप्तमीव्रतं॥ अथास्यामेव पुनः सप्तमीव्रतं॥ मदनरत्ने आदित्यपुराणे॥

अदित्य उवाच ॥ माघमासे तु शुक्लयां सप्तम्यां समुपोषितः ॥ यः पूजयेत्तमां भक्त्या तस्या हं पुत्रलां व्रजेत् ॥ एवं बोधय स
 प्रम्यां मासि मासि सुरोत्तम ॥ यस्तु मां पूजयेत्कैटव्या सुमेकमेकमादात् ॥ सुमेकः संवत्सरः ॥ अथ ऋषिः सुमेतस्य स्या
 त्मानो ह्यंगसंभवो ॥ विजयशस्तथा पुत्रममोग्यं परमं सदा ॥ माघमासे तु यो ब्रह्म नृशुक्लपक्षे जितेन्द्रियः ॥ अथ वि
 धिवत्सव्यां श्वेतमाल्यविलेपनैः ॥ पूजयित्वा तु मां भक्त्या निशि भूमौ स्वपेद्बुधः ॥ पुनरुत्थाय सप्तम्यां कृत्वा स्नानादि
 का क्रिया ॥ पूजयित्वा तु मां ब्रह्म नृवीरहोमं समाचरेत् ॥ प्रण इत्वा हरिभक्त्या हविषा पद्मलोचनं ॥ वीरहोमं अघि
 तहोमां हरिरत्रादित्यः ॥ दध्योदने नययसापायसेन द्विजस्तथा ॥ तस्यैव कृत्वा पुनर्यथां सम्यगुपोषि
 तः ॥ तस्यैवेति मास्ये सस्य ॥ रक्तोत्पलैः सुगंधाढ्यै रक्तपुष्पैश्च पूजयेत् ॥ एवं यः पूजयेत्तस्या नरो मां विधि
 वत्सदा ॥ उभयोरपि देवेन्द्रसुपुत्रं लभते वरं ॥ ॥ इति पुत्रसप्तमीव्रतं ॥ ॥ इति श्रीभट्टनीलकण्ठ
 जशंकरकृतौ व्रतार्कसप्तमीव्रतानि ॥ अथ अष्टमीव्रतानि ॥ तत्र बुधयुक्तायां शुक्लाष्टम्यां बुधाष्ट
 मीव्रतं ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्य मम इह जन्मनि जन्मांतरे बाल्यादि आरभ्य कर्मणा
 मनसा वाचा जानता जानता वा स्वर्णाद्यपहृद्दोषनिरासार्थं पुत्रपौत्रादिसकल मनोरथप्राप्त्यर्थं च श्रीपरमे
 श्वरप्रीत्यर्थं बुधाष्टमीव्रतमहं करिष्ये ॥ इति संकल्प्य बुधपौडशापचारैः कलशोपरि पूजयेत् ॥ चतुर्बाहुं

ग्रहपतिमुप्रसन्नं मुखं बुजं ॥ ध्यायेहं शंखचक्रासिपाशहस्तमिलाप्रियं ॥ मास्यो बुधरूपं ॥ पीतमाल्यांबरधरः
कर्णिकारसमापतिः ॥ रवद्वचर्मगदापाणिः ॥ सिंहस्त्रोवरदोबुध इति ॥ ध्याने ॥ तारासुत नमस्ते सुनक्षत्राधीश्वर
प्रिय ॥ गृहाणा पूजां भगवान्मागत्य ग्रहेश्वर ॥ आवाहनं ॥ अधिदेवता प्रत्यधिदेवता च सहस्रशीर्षं दं विष्णु
न्यां आवाह्य ॥ इलापते नमस्ते सुनिशेषप्रियस्त्रनेव ॥ हेमसिंहासनं देवग्रहाणां प्रीतये मम ॥ आसनं ॥ शीतलोदक
मानी तं सुपुण्यसरि दुद्रवं ॥ पाद्यं गृहाणा भगवन्मया घपरिशुद्धये ॥ पाद्यं ॥ तारासुत नमस्ते सुसततं भगवत्प्रिय ॥
गृहाणार्घ्यं ग्रहपते नानाफलसमन्वितं ॥ अर्घ्यं ॥ सुगंधद्रव्यसंयुक्तैः सुधैः स्वादुसरिज्जलैः ॥ आचम्य तं निशा
नाय नंदन प्रीतये मम ॥ आचमनं ॥ पयोदधिघृतैश्चैव मधुकर्पूरसंयुतैः ॥ पंचामृतैस्मादेव स्नानं तस्वी कुतप
भो ॥ पंचामृते ॥ वासितं गंधकर्पूरैर्निर्मलं जलमुत्तमं ॥ स्नानाय ते मया भक्त्या दीयते व्रतसिद्धये ॥ अतो देवादि
कैः षड्भिः स्नापयितुं ततो बुधं ॥ पौरोषोयेण सूक्तेनोद्बुधास्वेतू वै कथा ॥ स्नानं ॥ तदस्त्विति प्रतिष्ठाप्य ॥ पीतव
स्त्रद्वयं देवराजवंशकरप्रभो ॥ उर्वशीनाथ जनक गृहाणा प्रीतये सदा ॥ वस्त्रं ॥ यज्ञोपवीतकं सूत्रं त्रिगुणं त्रि
दशप्रिय ॥ मत्सर्वपापमुक्तयर्थं गृहाणा प्रीतये बुध ॥ यज्ञोपवीतं ॥ हरिचंदनकस्तूरीकर्पूरादिसमन्वितं गंध

भगवते तुभ्यं इच्छानाथनमोस्तुते ॥ अक्षताश्च ॥ अथांगपूजा ॥ बुधायनमः ॥ पादोक्षजयामि ॥ सोमायनमः ॥ जा
 तुनीक्षजयामि ॥ तारकायनमः ॥ कटिं ॥ राजपुत्रायनमः ॥ उदरं ॥ इच्छाप्रियायनमः ॥ हृदयं ॥ कुमारायनमः ॥
 वक्षसि ॥ पुरुरवः पित्रे ॥ बडुं ॥ सोमसुतायनमः ॥ अंसौ ॥ पीतवर्णायनमः ॥ मुखं ॥ ज्ञानायनमः ॥ नेत्रे ॥ बुधा
 यनमः ॥ मूर्ध्नि ॥ याः फलितीरिति पुष्पं ॥ वनस्पतिरसो धूप इति धूपं ॥ सान्यत्रिवत्ति इति दीपं ॥ अन्नं चतुर्वि
 धमिति नैवेद्यं ॥ पूगीफलं महद्दिव्यमिति फलं ॥ हिरण्यतिदक्षिणा ॥ उदुच्यध्वमिति मंत्रेण पुष्पं ॥ उर्वश्याश्च
 गतिर्यस्तु यः पुरुरवसः पिता ॥ यो ग्रहाणामधिपतिर्बुधो न संप्रसीदतु ॥ यानि कानि चेति प्रदक्षिणा ॥ नम
 रकारप्रार्थयेना ॥ ततो वायनदानं ॥ संतुष्टो वायनाय समादित्वा नाथो ग्रहेश्वरः ॥ वरांश्च विबुधैस्तान्सं
 फलान्कप्रयच्छतु ॥ अथ कथा ॥ कल्ल उवाच ॥ बुधाहमीव तं भूय वक्ष्यामि शृणु पांडव ॥ येन चीर्णेन नरकं
 नरः पश्यति न क्वचित् ॥ पुरा कृतयुगस्य दौडलो राजा बभूव ह ॥ बहुभृत्यसु हन्मित्रेर्मित्रिभिः परिवारितः ॥
 जगाम हिमवत्पार्श्वं महादेवपालितं ॥ योस्याप्रविशते भूमौ सास्त्रीत्वं जगाम ह ॥ सबभ्रामवनेऽन्येपी
 नोन्त तपयोधरा ॥ काहं कस्वकुतः प्रामा न पाबुध्य किंचन ॥ तादृशं बुधस्तन्वीरसौ दार्यगुणान्वितः ॥

अष्टम्या बुधवारेण तस्यास्तुष्टे बुधग्रहः ॥ ददौ ग्रहाश्रमं रभ्यं आत्मीयं रूपतोषितः ॥ पुत्रमुत्पातयामास यो
 सौरव्यातः पुरुरवः ॥ चंद्रवंशकरो राजा आद्यसर्वमहीमृतः ॥ ततः प्रभृतिपूज्येयं साष्टमी बुधसंयुता ॥ सर्व
 पापप्रशमनी सर्वपाद्वनाशनी ॥ अथान्यमपि तेवन्निधर्मराजकथानकं ॥ आसीद्राजा विदेहाया निमि
 र्नामसवैरिभिः ॥ संग्रामे निहतो राजा तस्य भार्यातिनिर्धना ॥ उर्मिला नाम बभ्रा ममही बालकसंयुता ॥ अ
 वंति विषयं प्राप्य ब्राह्मणस्य नि केतने ॥ चकारोदरपूत्यर्थं नित्यं कंडनपेषणं ॥ हत्वा सा सप्तगोधूमानुद
 दौ बालकयोस्तयोः ॥ कारुण्यात्पुत्रवात्सल्यात्कृधा संपीड्यमानयोः ॥ कालेन बड्ना साध्वी पंचत्वमग
 मत्तदा ॥ पुत्रस्तस्या विदेहाया गत्वा स्वपितुराश्रमे ॥ उपविष्टः सत्ययोगाद्बुभुजे गामिनीकुवं ॥ अन्विष्य
 धर्मराजेन सकम्पानि मि वंशजा ॥ शामलानाम चार्चगी सर्वलक्षणसंयुता ॥ तामुवाच वरारोहां धर्म
 राजश्चक्रां प्रियं ॥ वहस्व सर्वव्यापारं श्यामकृत्वे गृहे मम ॥ कुरुष्व सर्वभृत्यानां दानशिक्षां यथाचिते ॥ किं
 त्वेते प्रवराः सप्तकले कैरति यंत्रिता ॥ कदाचिदपि नो ध्यायास्त्वया वैदेहि नंदिनि ॥ एवमास्त्विति वै प्रो

महाराष्ट्र भाषया खोली मुद्रिते

द्वादश

क्तानिजकर्मचकर्मचकारह॥ ततोभुक्ताबुधस्यायेबाधवैप्रीतिपूर्वकं॥ तावदेवहिभोक्तव्यंयावत्साकथ्य
 तेकथा॥ कदाचिद्वाकुलीभूत्वाधर्मराजविदेहजा॥ उत्साटयित्वाप्रवरददर्शजननीस्वकां॥ पत्यमानां
 चरुदतीभूषणैर्यमकिंकरैः॥ लीलायास्त्रिष्यतेवच्चातसतैलेषुसापुनः॥ तथैवतलकांवध्याप्रीडितासा
 मनस्विनी॥ द्वितीयेप्रवरेतद्वत्तामेवचददर्शह॥ तत्रनिष्पीड्यमानासाशिलायांलोष्टकेनच॥ तृतीये
 प्रहरेतद्वत्तांददर्शस्वमातरां॥ करकैःपीड्यमानांतुययुक्तेवृकल्पतोश्चभिः॥ चतुर्थेप्रवरेभीषणैर्दोरुणा
 ननैः॥ अभक्ष्याभक्षणाद्यैश्चक्रंदतीतांपुनःपुनः॥ पंचमेप्रवरेभूमौकंवेप्रोदनताडिता॥ सदंशोर्घ
 नपातैश्चछिद्यमानांसहस्रशः॥ षष्ठेतामिक्षुयंवरुणामस्तकेमुद्गराहतां॥ संपीड्यमानामनिशंसुभ
 शंदारुरवंडवत्॥ सप्तमेप्रवरेचैवल्लमिरूपैस्सुदारुणैः॥ दृष्ट्वातथागतंतांतुमातरंदुःखकर्षितां॥ शाम
 लाम्लानवदनाकिंचिन्नोवाचभामिनी॥ आयागतेयमप्राहसरोषांश्यामलामिति॥ किमर्थंम्ल
 नवदनातिष्ठसित्वमनंदिते॥ कारणंतत्रब्रूहिकिंचित्रोदातितीत्वया॥ एतेप्रवरकाःसामनिषिद्धा
 येपुरामया॥ इत्युक्त्वाश्यामलाप्राहभर्तारविनयान्विता॥ किंनुपायंकृतंराजन्मममात्रासुख

वं प्रवराकृतिविधेस्तु बुधाष्टमी ॥ तस्यामेव विधिब्रूहि यदि तुष्टोसि माधव ॥ कल्ल उवाच ॥ शृणु
 उच्यते न बुधाष्टम्या विधिः कुम्भं ॥ यदा वदासिताष्टम्या बुधवारो न वेद्यदि ॥ तदा तदा हि सा ग्राह्या एकभक्ता
 शोने नृभिः ॥ त्वात्वा नद्यां तु पूर्वाह्ने गृहीत्वा कारकं नवं ॥ जलपूर्णं कृत्वा त्वं कृत्वा नवै समन्वितं ॥ पूजयि
 त्वा गृहीत्वा बुधमेव क्रमेण तु ॥ माषकेण सुवर्णेन तर्प्यार्धेन वा पुनः ॥ कारयेद्बुधरूपं तु स्वशक्त्या
 वा प्रयत्नतः ॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषं चतुर्वर्जं सुलक्षणं ॥ पद्ममध्ये व्रणं कुम्भं प्रयेत्सिततंडुलैः ॥ हेमपात्रे
 ण संस्थाप्य पीतवस्त्रयुगेन च ॥ वस्त्रे परिच्छित्तं देवं पीतवस्त्राक्षतादिभिः ॥ पंचामृतेन संस्त्राप्य ततन्म
 त्रैः क्रमेण तु ॥ नैवेद्यं गुग्गुलुं धूपं दशांगेन सुगंधकं ॥ पायसैर्घृतैश्च मोदकांशो कवर्तकैः ॥ फलैश्च वि
 विधैश्चैव शर्कराभिर्गुडैश्चुम्भैः ॥ ततः पुण्याक्षतैः पीतैः पद्मपात्रे नामसि ॥ नमो बुधाय पादौ तु सोम
 पुत्राय जानुनी ॥ नारकाय कटिं चैव राजपुत्राय चोदरं ॥ श्लापियाय हृदयं कुमारार्थेति वक्षसि ॥ बद्ध
 पुरुरवेऽपि चैव सोमसुताय च ॥ मुखं तु पीवर्षाय ज्ञानाय नयनद्वयं ॥ मूर्ध्नि बुधायैति एषु स्था
 नेषु पूजयेत् ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं पात्रमादाय शोभनं ॥ गंधपुष्पाक्षतैः पीतैर्गुडभिश्चांबुपुरितैः

८७

जानुभ्यां मवनीगत्वा तेन चार्घ्यं निवेदयेत् ॥ उर्वश्यश्च गुस्त्युस्तुयः पुरुरवसः पिता ॥ योग्यहाणामधिपति
 बुधो न संप्रसीदतु ॥ वराश्च विष्णुना दत्ता सकलान्म प्रसीदतु ॥ मंत्रेणानेन दत्वा र्घ्यं जप्त्वा मंत्रमिमं पु
 नः ॥ प्रथमोदकां दद्याद्द्वितीये फेणिकास्तथा ॥ तृतीये घृतपुरांश्च चतुर्थे तु वटपत्रकान् ॥ पंचमे तु भ्रू
 रांश्च षष्ठे सोहालिकास्तथा ॥ अशोकवर्तिकाश्चैव सप्तमे वच ॥ अष्टमेशर्करामिश्रैः स्वंडैश्च युधिष्ठिर ॥
 विप्राय वाय नंदद्यात् प्रतीभोजनमाचरेत् ॥ एकं क्रमेण कर्तव्यं बुधाष्टम्या युधिष्ठिर ॥ बांधवैः सह
 मित्रैश्च भोक्तव्यं प्रीतिपूर्वकं ॥ सोम्यमस्त्राय नः शृण्वन्मरे केन्यो विमुचति ॥ सोमात्मजात्मकम
 शेषसुरवप्रदं संप्रदयेज्येत् सकलनीलयुतं कुम्भं ॥ पक्वान्पात्रसहितं सहितैर्गन्धवस्त्रं पश्यत्यसौ य
 मपुरीनकदाचिदेव ॥ ॥ इति श्री भविष्योत्तरपुराणे कल्लयुधिष्ठिरसंबोद्धुधाष्टमीव्रतं ॥ अथ
 व्यापनं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ उद्यापनं विधिं ब्रूहि कृपया मत्तवत्सला ॥ कस्मिं काले च किं द्रव्यं कथं
 सकलभागभवेत् ॥ ॥ श्रीकल्ल उवाच ॥ आदौ मध्ये तथा चांते कुर्यादुद्यापनक्रियां ॥ सप्तम्यां
 प्रियतामस्य कुर्याद्विदंतवावनं ॥ अत्र म्य कुर्यात्संकल्पदशविप्रानिमंत्रयेत् ॥ अष्टम्यां प्रातरुत्था

यशस्विर्भुत्वा व्रती ततः॥ गंगाद्यादिमहातीर्थे स्नात्वानित्यक्तक्रिय॥ गृहमध्ये शुचौ देशे गवच्छी
 विराजिते॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा कुर्याद्दृश्यविधानकं॥ प्राणानायम्यविधिवत्कृत्वा संकल्पनादिकं॥
 तिथ्यापुल्लेखनानेव व्रतनाम प्रकीर्तयेत्॥ मया कृतं बुधाष्टम्या व्रतं सांगफाप्तये॥ उद्यापने करिष्ये
 हमित्यसत कुशोदकं॥ कृत्वा चार्थादिचरणं कुर्याद्दस्त्रादिभिः फलैः॥ ब्राह्मणे दण्ड्यात्तत्र वस्त्रं
 बूलभूषणैः॥ ततः पूजादिकं कुर्यात्प्रहयज्ञपुरःसरं॥ ततस्त्वष्टदलं कुर्यान्मध्ये कर्णिकया सह॥
 पंचवर्णैः समाहृत्य दलाग्रानि च केसरसान्॥ कर्णिकायान्यसेदाख्यं पंच प्रस्तुजमाणतः॥ द
 लेषु बद्धतायेषु यथाशक्त्या विनिक्षिपेत्॥ तत्रैव स्थापयेत्कुंभान्मध्ये पूर्वादिदिक्षु च॥ गंगाजले न संपू
 र्य वस्त्रादिभिरलंकृतात्॥ पंचत्वक्पल्लवोपेतान् नवकुंभान्यथाविधि॥ तदुत्तरे ग्रहाः सर्वा मंडले स्था
 पयेत्ततः॥ तत्पूर्वे स्थापयेत्कुंभं वारुणं च विशेषतः॥ वस्त्रत्वक्पल्लवफलैः पंचरत्नैः सकंचनैः॥ ततः के
 तैः प्रतिष्ठपूजयेच्च यथाविधि॥ सप्तजन्मा जिते चौर्यपातकादिचयत्कृतं॥ तद्दोषपरिहा

रणं॥ येनेहं विविधैर्घोरैर्बध्यते बद्धश्चास्त्वया॥ इत्युक्तः प्रियया प्राह तां यमः प्रहसन्निव॥ तव मात्रायुतस्ते
 ह क्रोधाश्चावै हतं किल॥ किं न जानेसितं भद्रे येन दृष्टं सिमाक्षिह॥ ब्रह्मस्वंप्रणयाद्वक्तृदहन्या सप्तमं कु
 लं॥ तदेव किमिरूपेण किं इयन्या सप्तमं कुलं॥ गोधूमास्तदमेभूत्वा कृमिरूपाः सुदारुणाः॥ येषुरा ब्रा
 ह्मण गृहहतास्ते त्वत्कृतं तया॥ तानाम्येतदहं सर्वयते मात्रा कृतं पुरा॥ श्यामलोवाच॥ तथापि तां मुमा
 साद्य देवं जामातरं विभुं॥ मुच्यते तेन पापेन यथा त्वमधुना कुरु॥ तच्छ्रुत्वा चित्तया विष्टः विरंध्यात्वा जगा
 दतां॥ धर्मजा राजसुरासीनं प्रियां प्रणहरे श्वरी॥ इतस्त्वसप्तमेतीते जन्मानि ब्राह्मणी शुभा॥ आ
 सीत्स्मिंस्तदा स्तंगात्सखीनां पर्युपोषिता॥ बुधाष्टमी सुसंपूर्णाय योक्तुं फलं दायिनी॥ तस्यापुण्यं दद
 स्त्वत्तयदिसत्यं ममाग्रतः॥ तेन मुच्येत नरकात्ते माता पापसंघकृता॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितं स्नात्वा ददौ पुण्यं
 त्रिवाचकं॥ स्वमातुः श्यामला तुष्टा तेन मोक्षे जगाम सा॥ शुभिलारूप सपत्नी दिव्या बरा शुका॥ विमा
 नवरमारुढा दिव्यमाल्या वरान्विता॥ भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यते द्यापि सज्जनैः॥ बुधस्य पार्श्वे
 नभसि निमिराजं समीपण॥ विस्फुरती महाराज बुधाष्टम्या प्रभावतः॥ शुधिष्ठिर उवाच॥ यद्य

रायबुधाष्टमीव्रतं कृते॥ तस्यसंगफलप्राप्त्यैश्वजाहोमं करोम्यहं॥ बुधप्रीत्यर्थं तत्सर्वमिति संकल्प्य पूजा
 येत्॥ कर्ममात्रेण राजेंद्रतदर्थार्धेन वा पुनः॥ बुधस्य प्रतिमां कुर्यात्सुवर्णं न विचक्षणः॥ कर्णिकायामध्यं कुं
 भेताम्रपात्रे बुधं न्यसेत्॥ पंचामृतैर्न स्नपनं वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥ ध्यायन्तारायणं देवं बुधवारसमाकृतिं॥
 चतुर्भुजं शंखचक्रगदाशार्ङ्गधरं जयेत्॥ पात्रे यं पीतवस्त्रं च पीतपुष्पाक्षतादिभिः॥ उपचारैः शौघोदरा
 भिः पुरुषसूक्तविधानतः॥ तद्दक्षिणे विष्णुमिदं विष्णुरित्यधिदैवतं॥ सहस्रशीर्षा पुरुषं वामे प्रत्यधिदै
 वतं॥ दक्षेष्णुविन्यसेद्देवान् प्रागारभ्य प्रदक्षिणं॥ रविभौमकुजगुरुशुक्रार्कैराहुकेतवः॥ अनंतवा
 मनं विष्णुशौरिं सत्यं जनार्दनं॥ हंसं नारायणं चाष्टौ द्वायेषु च पूजयेत्॥ धूपे दीपैस्तु नैवेद्यैः फलै
 श्च विविधैर्यजेत्॥ बहिरिंद्रादयः पूज्या दशदिक्पालकस्तथा॥ यमं च वित्रगुप्तं च श्यामलां दक्षिणे
 यजेत्॥ कुंभेषु वंशपात्रेषु मक्ष्मणैश्च लड्डुकान्॥ यज्ञोपवीतान् फलान् दक्षिणान् सहितान्यसेत्॥
 पूजयित्वा ततो होमं शस्त्रैश्चाकृतिविधिना शुधी॥ मंडलात्पश्चिमे भागे रच्छंदिलं चतुरस्रकं॥ कृत्वा तूलेषु

नादीनिरुत्वाग्निं स्थाप्ये सुधीः॥ इध्मा हर्मपरिस्तीर्य पात्राग्नादनमाचरेत्॥ पूर्णपात्रनिधानं ते ब्राह्मसन्
मतः परं॥ इध्माधानमुखप्रान्ते प्रधानाहुतिर्विहने॥ अपामार्गसमिद्धिश्च यवव्रीहितिलैर्घृतैः॥ गोधूमै
सतिलैर्होमैः पृथक् पृथक् मतं दितः॥ उद्धुध्वरेति मंत्रेण होममष्टोत्तरं शतं॥ मंत्रेण विष्णुं जुहुयात्
तथा नारायणं हुनेत्॥ अधिपत्यधिदेवौ च मंत्राभ्यां जुहुयात्तयोः॥ ग्रहादिभ्यश्च जुहुयात्प्रायश्चित्तादि
कंतथा॥ पूर्णहुतिं च जुहुयात् कुर्याद्ब्रह्मविसर्जने॥ पूर्णपात्रोद्दासनं च बलिदानमतः परं॥ बद्धादि
पूजनं कृत्वा देवतोद्दासनांततः॥ अभिषिच्यायतिलकरक्षाबंधनमेव च॥ आचार्यं च सपत्नीकं
पूजयित्वा यथाविधि॥ प्रतिमावस्त्रकलशान् गौदानं दक्षिणां तथा॥ दत्त्वा ब्रह्मादिविप्रेभ्यः कल
शां च सदक्षिणान्॥ ब्राह्मणाभोजयेत्पश्चादाशिषो वाचयेत्तथा॥ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुरा
णे बुधाष्टमीव्रतोद्योपन॥ ॥ अथ शुक्लादिश्रावणकृष्णाष्टम्यां दशाफलव्रतं॥ तत्र पूजाविधिः॥
तमद्भुतं बालकमंबुजं क्षणं चतुर्भुजं शंखगदाद्युदायुधं॥ श्रीवत्सलहस्यांगलेशाभिकोस्तुभं पी

त्विहसदामम॥ वायनं॥ श्रीकृष्णप्रतिष्ठाति श्रीकृष्णो वेददाति॥ श्रीकृष्णरकोभाभ्यां श्रीकृष्ण
 यनमोनम॥ ॥ इति पूजाविधिः॥ अथ कथा॥ श्री॥ सुत उवाच॥ शृणु च महर्षयः सर्वे नैमिषा
 रण्यवासिनः॥ पुरा कृतयुगस्यादौ कृष्णदेवेन भाषिते॥ तत्र तयः प्रवक्ष्यामि सांगोपांगं मुनीश्व
 राः॥ पुरा वै द्वापरस्यान्ते पांडवाः कौरवास्तथा॥ हतप्रचक्रिरे सर्वे धनमानेन मोहिताः॥ निर्जिताः पा
 उवा दुःखावने प्रापु मुनीश्वराः॥ कुंती विदुरगेहे तु संस्थिता तु महायशः॥ तच्छृत्वा कृष्णदेवोऽपि कृपया
 परया युतः॥ आययौ गरुडस्तद्विदुरस्य गृहं प्रति॥ तत्रा पश्यन् महातेजा कुंती परमहर्षिता॥ विदुरे
 षा चितः कृष्णकुंती चैवाह भक्तिः॥ नत्वा ह कुंती तां देवी अभ्यशामं विडं वयत्॥ तस्युत्रा सुमहादुः
 खात्प्रापुर्गहनं वने॥ तवापि सुमहदुखं सर्वदा तन्ममापियं॥ कुंत्कवाच॥ हृषीकेश महादुः
 खेन कर्षिता॥ कृपया परया देव रक्षिता वयमीदृशाः॥ ममैवैवमहदुखं त्वयि जामातरि स्थिते॥
 मत्पुत्रास्ते महदुखात्प्रविष्टा गहनं वने॥ कृपया विदुरो मम कौरव्यं प्रच्छु संमितं॥ ददाति प्रीतिदः

९०

कृष्णजीवन्मयमहागतिः॥ गृहस्य पश्चिमे भागे वसोमं बं जनार्दन॥ दर्शिता कौरवाणां हि सर्वेषां कुमतिस्त
 था॥ इति तस्य वचनं कृष्णं परमधर्मवित्॥ आह चैना वासुदेवो भक्तप्रियतमस्तदा॥ व्रतं ते कथयिष्या
 मियेन दुःखात्प्रमुच्यते॥ पुत्रपौत्रैः परिवृत्तास्त्राज्यं पाप्यते भवान्॥ दशाफलमिति रव्यातं तद्रतं कुस्तु
 व्रते॥ कुंत्कवाच॥ कस्मिन्काले तु कर्तव्यं तद्रतं केशवप्रभो॥ वद मा प्रति इत्थं क्लोजगादया देवश्च
 र॥ श्रावणस्य सिते पक्षे कृष्णवृत्त्या निशीथे क॥ देवक्या वासुदेवश्च प्रादुर्भवति केशवः॥ तस्य
 दशागुणितं सत्रं स्थाप्य प्रपूजयेत्॥ हस्ते बध्वा तु तत्सत्रं दशाहं व्रतमाचरेत्॥ संसारार्णवमग्नानां
 नराणां पापकर्मणाम्॥ इहा मुत्र फला वामिं कुरुषु पुत्रपोत्तम॥ अनेन दोरक बध्वा दशवर्षं व्रतं चरेत्॥
 देवस्य पुरतो नित्यं दशपद्मानि कारयेत्॥ ततश्च शृणुयात्पुण्यां कथां मेतां शुभावहं॥ तुलस्या
 कृष्णवर्णाया दलैर्दशभिरर्पयेत्॥ कृष्णं विष्णुं तथा नंतं गोविंदं गरुडध्वजं॥ दामोदरं हृषीकेशं पद्म
 नाभं हरिप्रभुं॥ एतैश्च नामभिर्नित्यं कृष्णदेवं समर्चयेत्॥ नमस्कारे ततः कुर्यात्प्रदक्षिणां समन्वि

तं॥ एवं दशदिने कुर्याद्दत्तानामुत्तमव्रतं॥ आदौ मध्ये तथा चांते होमं कुर्याद्विधानतः॥ कलमंत्रेण जुहु-
 याच्च रुपाष्टोत्तरं शते॥ ततो होमांते विधिना आचार्यं पूजयेत्सुधीः॥ सुवर्णताम्रपात्रे वामं नमये वण-
 पात्रके॥ तुलसीदलसुवर्णे कारयित्वा सुलक्षणां॥ प्रतिमां च तथा कृत्वा स्पर्शयित्वा विधानतः॥ निधाय
 प्रतिमां तत्र आचार्याय निवेदयेत्॥ दातव्यं गोसवत्सा च वस्त्रालंकारभूषिता॥ दशहोमे तु कृत्वा यष्ट-
 रिकादश चार्चयेत्॥ दापयेत्तु ब्राह्मणाय स्वयं भुक्ता तथैव च॥ उपायनं गृहीधत्वं सर्वोपस्करसंयु-
 तं॥ संसाराणां वमग्ननां पाहि मां देवकी सुत॥ अनेनोपायनं दत्त्वा नमस्कृत्वा क्षमापयेत्॥ दक्षिणां
 भियुतां देवी दातव्या कलसन्निधौ॥ व्रतांते दशविप्रेभ्यः प्रत्येकं दशश्रुतिका॥ एवं दशसुवर्षेषु व्रतं कु-
 र्यान्नरोत्तम॥ एवं व्रतं त्वया देविकर्तव्यं कलसन्निधौ॥ एवमुक्त्वा तु कलसं कुंती श्रुत्वा मुदा चिता॥
 उवाच कल देवं तं मम चित्तं न विद्यते॥ प्रत्यवाच हृषीकेशस्तु वित्तं न विष्यते॥ एवमुक्त्वा ययौ कल-
 कर्णद्वयं सुरचान्वितः॥ कर्णे पि च महात्मानं कलसं दत्त्वा ह्यप्रहर्षितः॥ सिंहासनं ददौ तस्मै पाद्यं ता-
 तिदुरिवता॥ भुवि मया च तथा कलसमातरे याम्यहं --- ॥ कथं वा दुःखिता मे सामुच्येतस्वमे॥ श्री

१३

तां वरसां प्रपद्यो हसोभं॥ महार्हं वैदूर्यं किरीटकुंडलं विष्णोपरिवृतं सहस्रकुंतलं॥ उद्दामकां च्यंगदकंक-
 णादिभिर्विशोयमानं वासुदेवं ईक्षितः॥ श्रीगोपाळकृष्णाय नमः॥ ध्यायामि॥ वासुदेवाय० आवाहया-
 मि॥ शेषशायिने० आसन॥ तीर्थपादाय० पाद्यं गंगाजनकाय० अर्घ्यं॥ यमुनावेगसंहारिणे०
 आचमनं॥ विप्रमुक्ताय० पंचाक्षतं॥ कृष्णाय नमः॥ शुधोदकरनानं॥ पीतवासिने० वस्त्रं॥ यज्ञप्रियाय०
 यज्ञोपवीतं समं० सर्वेश्वरा० गंधं॥ अधोक्षजाय० अक्षतान्॥ कमप्रिया० पुष्पाणि तुलसी-
 दलसमर्पणे॥ कृष्णाय० विल्वं० हरये० शेषशायिने० गोविंदाय० गरुडध्वजाय० दामोद-
 राय० हृषीकेशाय० पद्मनाभाय० उपेन्द्राय० संसाराणां वमग्नानां नराणां पापकर्मणां॥ इह मोक्ष-
 फलासिं कुरुष्व पुरुषोत्तम॥ दोरबंधनं॥ पारिजातापहारकाय० वनस्पतिधूपं ज्ञानप्रदायदीपं॥
 चक्रिणे० नैवेद्यं॥ पद्मनाभाय० नीराजनं॥ देवदेवनमस्ते तु भक्तप्रियं कृपानिधे॥ गृहाणा धर्ममया
 दत्तं देवक्या सहितो प्रभो॥ अर्घ्यं त्रिलोचनाय० देवेश सर्वभूतस्वामिनिधि॥ दानेनानेन सुप्रीतो भव

श्रीकृष्ण उवाच ॥ सुवर्णपात्रे संपूर्णे पायसं क्षीरसंयुतं ॥ सहस्रतुयदा तव्यविप्रवावायुहस्तके ॥ तव माता तथा प्रीता भवि
ष्यति न संशयः ॥ एवमुक्त्वा तथा कृत्वा दारका संजगाम सौ ॥ पंचभक्षं समायुक्तं पात्रं स्वर्णेन कारितं ॥ शतनिष्कसमा
युक्तं पात्रं स्वर्णेन कारितं ॥ शतनिष्कसमायुक्तं वायुर्हस्ते प्रदापसः ॥ प्रसहैव तथा कुंती पात्रं दृष्ट्वा यद्वर्षिता ॥ देवस्य
संनिधौ कुंती व्रतं चक्रे यमभक्तिः ॥ कृष्णेन कारितं सर्वं मम भाग्याय वैधुवं ॥ कृष्णपूजां ततः कृत्वा कथां श्रुत्वा य
द्ववत् ॥ उपायनंदौ पात्रब्रह्मणेभ्यो यथाक्रमं ॥ तुलसीदलं सुवर्णेन कारयित्वा सुलक्षणं ॥ प्रतिमां विष्णुभक्ता
यस्वर्णपात्रे निधाय च ॥ गोदानेन समायुक्ता आचार्याय महामते ॥ कुंती ददौ महादेवि विष्णुर्यः प्रियतामिति ॥ व्र
तं ददौ सुवर्षेषु चकारो ध्यामनंततः ॥ तद्व्रतस्य प्रभावेन तनूजाश्चागतान्ततः ॥ हत्वा शत्रून् मृधे सर्वा कृलस्यैव
प्रसादतः ॥ युधिष्ठिरमुधर्मात्मा स्वराज्यं प्राप्तवान्मुधीः ॥ प्रोवाचेदं व्रतं कुंती द्रौपदी च पतिव्रता ॥ दशाकलमिति
ख्यातं कृष्णदेवेन भाषितं ॥ श्रुतं सर्वं महादुरवान्विस्तीर्य स्वपुरीं गतिं ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन कृलस्यैव प्रसा
दतः ॥ त्वमप्येवं व्रतं भद्रे कुरु धसु समाहिता ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृता सर्वा कामानवाप्स्यसि ॥ अगच्छौ व्रतं तस्मै कुंती
परमहर्षिता ॥ सा च चक्रे महाभागो द्रौपदी व्रतमुत्तमं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कर्तव्यं सुजनैः सदा ॥ सद्गत्या कुरुते

नारी व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ सर्वान्कामनवाप्नोति विष्णुलोके महीयते ॥ इदं व्रतं महापुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ वदतां शृण्व
तां चैव विष्णुलोके भवेत्फलं ॥ ॥ इति श्री सविष्योत्तरे दशाफलव्रतं ॥ ॥ अत्र मुलं चित्यं ॥ अथ कल्लादिमोसेनभाद्र
कल्ल अष्टम्यां जन्माष्टमी व्रतं ॥ तच्चार्धरात्रि व्यापिन्यां कार्यं ॥ रोहिणी सहित कल्लामासि भाद्रपदेष्टमी ॥ अर्धरा
त्रे तयो र्योगं तारापत्य दये तथा ॥ नियतात्मबुद्धिः सम्यक्प्रजां तत्र प्रवर्तयति विष्णुधर्मेतिरे ॥ तस्य काल
त्वोक्तं ॥ दिनद्वये अर्धरात्रि व्याप्ताव व्याप्तौ चापरैव प्रातः संकल्प काल सत्त्वादि वारात्रि योगा द्वर्जनीया प्रयत्नेन
सप्तमी संयुताष्टमीति ब्रह्मवैवर्ते सप्तमी युक्ता निषेधाच्च यदा पूर्वद्युर्निशीथे केवलाष्टमी उत्तरेद्युर्निशीथ
स्पर्शान्पष्टमी रोहिणी युक्ता तदपूर्वे वयाह्या कर्म काले सत्त्वात् ॥ रोहिणी योगस्तु केवलं फलातिशयार्थे न
वमी बुधादियोगात् ॥ ननु निर्णयो ययोगी इतरथाप्येतयोः निगता नानुप्रतत्त्वं नाशितं नरैः ॥ यैः कृताश्चावणे
मासि अष्टमी रोहिणी युता ॥ किंपुनर्बुधवारं सोमेनापि विशेषतः ॥ किंपुनर्नवमी युता कुलकोय्यास्तु मुक्ति
देति पाञ्चवचसा सरोहिणी मष्टमी विहाय बुधनवमी युता कार्या यद्येता सोमः सोमवार इति केचित् ॥ ताराप
त्युदये तथेति विष्णुधर्मेत्तरे कमूल कल्पनालाघवाच्चंद्रोदयति तात चरणाः ॥ उदये चाष्टमी किंच न्नवमी स

स्य स्तावकत्वेन सार्थक्यात् ॥ किंचैतद्वचनद्वयगतापिशब्दस्य स्वार्थतात्पर्याभावेन क्रूरस्य योगस्य स्तावकत्वेन
 प्राशस्त्यबोधवत्त्वस्यैवोचितत्वादिति ॥ यत्पुनस्तत्रोक्तं कर्मकालव्याप्तिशब्दादेव प्रधानभूताया अष्ट
 म्या एवार्धरात्रसत्त्वेन प्राप्तं ग्राह्यत्वं दिवा वायदि वारात्रो नास्ति चेद्द्रोहिणी कला ॥ रात्रियुक्तां प्रकुर्वत
 विशेषेणेंदुसंयुतामिति वचनेन रोहिणीयोगाभावे विषयं क्रियते ॥ एवं तस्यार्थः ॥ दिवा वहेदेन रात्र्यच
 छेदेन वा कला मात्रापि चेद्द्रोहिण्यहम्या नानास्त्येते देवचंद्रोदयसंयुता अर्धरात्रि व्यापिनीमिति याव
 त् ॥ दिनद्वयेपि तादृश्य अभावे बहुरात्रिसंयुता मुतरां कुर्वते चेति ॥ तत्रेति तान् चरणाः ॥ नेदं कर्मका
 लशास्त्रबाधकमन्यथाप्यर्थसंज्ञातथाहि ॥ दिनद्वये वैषम्येण निशीथे स्पर्श अहोरात्रावहेदेन रोहि
 णीयोगाभावे व विशेषणाधिक्ये नेंदुसहिता अधिक निशीथ व्यापिनामपि विहाय परिस्वल्प निशीथयो
 गिनी रोहिणीयुते व ग्राह्येति अत्र स्थितिकेचित् ॥ वैषम्येण निशीथस्पर्शस्याशब्दस्यार्थस्य न वाक्यार्थ
 तिर्गतत्वकल्पनमुचितं ॥ नापिरात्रियुक्तां प्रकुर्वत इति तृतीययादवैषम्यं च स्वीकर्तुमुचितं ॥ रोहिणी
 योगानुरोधेनाधिक निशीथ व्यापिनां विहाय स्वल्प निशीथगायाग्रहेणो कर्मक शास्त्रस्य पक्षबाधा

९३

वश्यं भावेन च न चरसात्प्रतीयमानसर्वदेवबाधः स्वीकर्तुमुचित इति सर्वे येनेदं वाक्यं कर्मकालशास्त्र
 बाधमंतरेणामथासिद्धं ॥ उदयेचाहमीन्यत्रोदयपदस्य चंद्रोदयपरत्वे सकलानवमीत्यस्यान्यापत्तेः नाहि
 निशीथोत्तरप्रवृत्तानवमीके चिदपि सकलत्वेन व्यवहारेयुः बुधवारस्य तु रोहिणीतुल्यत्वं रोहिणी प्रापक
 दिवावेन्यादिवाक्यबुधप्रापकानमथासिद्धवचनाभावात् ॥ विह्विपुत्राणां विष्णुरहस्यवचनयोर्मुहूर्तपदस्य
 तद्वर्तिकलापरत्वे वचनयोरानर्थक्यं मुहूर्तमपीत्यपिशब्दनन्वश्च मुख्यकालस्य तत्र संबंधे हि सत्यं चि
 त्तकालयोगाभावाद्येतकोपिशब्दो संगतः दिनद्वये निशीथ व्याप्ता व व्याप्तौ वा एतद्वचनद्वयस्य साव
 काशांगत्वे मुहूर्तपदस्य स्वोक्त निशीथपरत्यागप्रसंग एकदिनेष्वे रोहिणीपरदिने बुधस्तदानिर्णयाभाव ए
 वापायेन ॥ तस्मात्पक्षिदंडामपिके वृष्टमीविहाय घटिकादि मात्रापि रोहिणीसहिता परैवेत्याहुः ॥ तन्न विशेष
 पदस्याधिक्यार्थस्येंदुशब्दार्थार्धरात्रपदार्थेनैवैषम्यस्य शब्दार्थत्वात् ॥ तृतीयपादस्यानुवादकत्वा
 मेव यत्तु विशेषपदस्य रात्रिपदेनान्वयं कृत्वा रोहिणीयोगाभावे धिक् रात्रि व्यापिनी ग्राह्येति सार्थक्य
 मुक्तं दिनद्वये निशीथ व्याप्तौ पूर्वयुरधिक रात्रि व्याप्तिसत्ते न पूर्वयुर्वृत्तापत्तेर्माधवादिसर्वविबंधकारा

नि

णामनिष्ठत्वादयुक्तं तेनानुवादत्वसमाधानं विना न विस्तारः ॥ यत्पुन्यनिशीयागाग्रद्वेपोकर्मकालास्त्रेवो
 धोस्येवेति तत्र बाधोद्यनन्यगति का गतिर्यावता बाधं विना शास्त्रनन्यगतिकं भवति तावत्तैव बाधस्यागा
 कर्तुमुचितत्वं ॥ नहि त्रीहिशास्त्रेण यवशास्त्रस्य सार्वत्रिको बाधोभ्युपगम्यते तेन गतस्येति ॥ यत्तु बुद्धयध
 पदस्य चंद्रोदयापरत्वे सकलेत्यस्यानन्वय इति ॥ तत्र भवन्मेतेपि मुख्यसाकल्यस्यासंभवो नाष्टमीप्रति
 योधिकाधिक्यरूपस्यैव वक्ष्यमाणस्य ग्रहणौचित्यत्वं ॥ तथा च ॥ उदये चाष्टमी किंचिदिति वचनं तातच
 रणव्याख्यातदिवोवेत्यादिवदिनद्वये वैषम्येण निशीथस्पृशेव योज्यं उदये चंद्रोदयानिशीथारव्य
 मुहूर्तेति यावत् ॥ किंचित् ॥ स्वल्पात्तदुत्तरं न वमी सकलम् ॥ निशीथात्तदुत्तरकालव्याप्ता ॥ किंचित्पदस
 कलपदयोरथवत्ताय एव च दिनद्वये वैषम्येण निशीथस्पृशेति लिभ्यते ॥ तथा च स्वल्पनिशीथयुक्ताम्य
 ष्टमी बुधरोहिणीयुक्ता ग्राह्या न त्वधिकनिशीथव्यापिनी तद्रहितेति ॥ उदयपदस्य सूर्योदयपरत्वे
 तु उदयव्यापिनी ग्राह्यत्वे वा वच्यते ॥ ननु किंचिन्न वमी सकलेति ॥ न च न वमी दिन एवास्य
 निशीथस्पृशे किंचित्पदसकलपदयोर्मथवत्त्वेन दिनद्वये वैषम्ये वा स्पृशेति द्वचनप्रवृत्तिः कथमिति

१४

कलायदि ॥ भवेत्तु बुधसंयुक्ता प्राजापत्यर्हसंयुक्ता ॥ अपि वर्षशतेनापि लभ्यते यदि वानवेति तत्रोदयशङ्खचंद्रोद
 यपरः सूर्योदयपरत्वे तु यदा पूर्वद्युर्निशीथे केवलाष्टमी उत्तरे द्युश्च निशीथास्पृशे न्यष्टमी रोहिणीयुक्ता सती
 बुधायुक्ता तदेवैतस्या त्रतदभावात्वावद्वचनं वाचनीकमिति न्याय्यम् ॥ यदितु बुधमावेपि रोहिणीयोगमात्रा
 देवोत्तरोच्यते तदारोहिणीयोगाभावेपि बुधमात्रसद्भावादुत्तरस्यादन्यतरायाप्येव द्वचनप्रवृत्तेरंगिकारा
 त् ॥ ऋक्षयोगवद्धारयोगस्यापि प्राशस्महेतुत्वाच्च अनेधर्मजरतीयं स्यात् ॥ किंच यथा पूर्वद्युर्निशीथेष्टमी
 मात्रसत्वे उत्तरे द्युश्चत्पररुक्षयोगे बुधसत्वे चैतद्वचनादुत्तरे द्युर्ब्रतं एवं पूर्वद्युर्निशीथे सन्नरुक्षाष्टमी सत्वे बुधा
 धिक्या दुत्तरे द्युर्ब्रतापत्तिरित्येव विष्णुरहस्ये प्राजापत्यर्हसंयुक्ता कलानभसिचाष्टमी ॥ मुहूर्तमपि लभ्यते स
 पोथासामहाफलेत्युत्रापि मुहूर्तपरं निशीथारव्यमुहूर्तपरमिति पिता महचरणमतिदमत्यंतामुधंतथाते
 वाक्यस्यैवानर्थक्यप्रसंगात् ॥ यदा हि शुभाप्यष्टम्यहोरात्रे वर्तमाना ग्राह्या तदारोहिणीसहिता सुतरामिति
 किंच वचनेन मुहूर्तमप्यहोरात्रे यस्मिन् युक्तं हिलभ्यते ॥ अष्टमी रोहिणीयुक्ता ऋक्षसंयुक्ता ॥ सुपुण्यामुपावासेदिति
 विष्णुरहस्य एव स्पष्टेवाहोरात्रसंबधिया किंचिन्मुहूर्तप्रातातिरिक्तकालतत्त्वविवचनेन हि परीतं ऋक्षयोग

कालः सविज्ञेयस्तत्र जातो हरिश्च यमिति वचने नार्धरात्रे रोहिणीयोगस्य मुख्यकालत्वेन निर्णयित्वात् ॥
 नान्यः ॥ अहोरात्रसंबन्धस्य नवमीयोगस्य च निर्णयित्वात् ॥ अत्रैव वक्तव्यं ॥ यदि दिवा वा यदि मुहूर्तमथ
 होरात्रे प्राजापत्यं कृत्वा संयुक्तेत्यादीनां निशांतरव्यकर्मकालबाधवत्त्वे यथा पूर्वद्वयो रोहिणीरहितां षष्ठि
 दंडामप्यष्टमीत्यक्त्वा दंडादिमात्रावशिष्टाया रोहिणीयुक्तायामुत्तरे द्युरेव तत्र मित्युच्यते ॥ एवं दिनद्वये नि
 शीतव्यापिनी पूर्वद्वारे वनिशीयात् पूर्वरोहिणीयुक्तां तथा पूर्वद्वारे वसूर्योदयमारभ्य प्रवृत्तरोहिणी
 युक्ता निशीथोत्तरप्रवृत्ता उत्तरे द्युरोहिणीरहितां निशीथगामथाष्टमीत्यक्त्वा कथन्न पूर्वद्वारे वृत्तानुष्ठानमि
 तिसुधिय एव विवेचयंतु ॥ एतत्प्रोक्तं ॥ सकल्पात्मकव्रतस्य प्रधानत्वेन प्रातः संकल्पयेद्दिवा नुपवासत्र
 तादिकमिति प्रातःकालस्य प्रधानकालत्वेन तद्व्यापिन्येव ग्राह्येति तदुक्तं ॥ रोहिणीसहितनिशीथ
 गायत्र्यापित्यागापत्तेः ॥ मुख्यकालसविज्ञेयइत्यादेस्तदपवादत्वे तु दिवा वेत्यादिना अर्द्धरात्र्याप्ता
 बाध इव प्रातःकालस्य सामान्यशस्त्रत्वेन बाधापत्तिरुच्यते ॥ एतेन मुहूर्तकलापेदयो र्धरा

त्रिवर्तिकलापरत्वे वचनार्थक्यपादनमपि शाब्दानन्वयातिशयेत्यपास्तं ॥ ननु निशीथोत्तरप्रवृत्ताष्टमीदिन एदि
 न पूर्वरोहिणीयोगो न परे द्युरित्युदाहरणस्यासंभवान्न पूर्वद्वारे वृत्तानुष्ठानाभावापत्तिरिति चेन्न ॥ सप्तमी
 संयुक्ताष्टम्यां भूत्वारिहं द्विजोत्तम ॥ प्राजापत्यं द्वितीये हि मुहूर्तार्धमवेयं इति वचने यदि मुहूर्तार्धम
 वेदिति मुहूर्तार्धसंभवनया कदाचित्तदभावस्यापि संभवेनोदाहरणसंभवात् ॥ पारणातिथिभाते का
 र्या ॥ तदाह भृगुः ॥ जन्माष्टमी रोहिणी च शिरात्रिस्तथैव च ॥ पूर्वविधा च कर्त्तव्यातिथिभाते च पार
 णानिषेधोऽपि ब्रह्मवैवर्ते ॥ अष्टम्यामथ रोहिण्यां न कुर्यात्परं ॥ कर्त्तव्यं ॥ हन्यासुराकृतं कर्म उप
 वासार्जितं फलं ॥ तिथिरष्टगुणं हति नक्षत्रं च चतुर्गुणं ॥ तस्मात्पुनस्तु कुर्यात्तिथिभाते च पारणामि
 ति मुख्यः पक्षः ॥ एकतरांतरत्वनु कल्पः ॥ यदा तु तिथि नक्षत्रयो रन्यतरस्यैव दिनस्तदारात्रो पारणानि
 षेधादन्यतरांते पारणाभ्यनुज्ञानादिवैवान्यतरांते कार्या ॥ अतएव बह्विपुराणे ॥ भाते कुर्यात्तिथे
 र्वापि शास्त्रभारतपारणमिति ॥ ॥ अथ जन्माष्टमीव्रतप्रयोगः ॥ व्रतपूर्वदिने दंतधावनं कृत्वा पवास

तः

दिने प्रातः सूर्यः सोमो यमः कालो संध्ये भूतान्ययः । क्षपापवनादिस्पतिभूतराकाशोरवचरानराः ॥ ब्राह्म
 शासनमास्त्याय कल्पध्वमिह संनिधिमिति उक्ता सप्तफलपुष्पास्तजलपूर्णताम्रमात्रमाहायमा
 सायुष्मिरव्यामुकफलकामः पापक्षयकामो वाक्कलप्रीतये कलजन्माष्टमीव्रतकरिष्ये ॥ वासुदेवं समुद्दि
 श्य सर्वपापप्रशान्तये ॥ उपवासं करिष्यामि कल्लाष्टम्यां नमस्यहं ॥ अद्य कल्लाष्टमी देवी नमश्चंद्रसरो
 हिणी ॥ अर्चयित्वा पवासे नमो श्येदं परमेष्ठिनि एनसोमोक्षका मोक्षियज्ञो विंदतियोजितं ॥ तमे
 मुंचमात्राहिपतिते शो कसागरे ॥ आजन्म मरणायावद्यन्मया दुष्कृतं कृतं ॥ तत्पणावायगोविंदप
 सीदपुरुषोत्तमे ॥ त्वात्कापात्रच्छजले क्षिपेत् ॥ ततः कदलीस्वभवासोभिरामपल्लवयुतसजलपूर्णक
 लशो दीपैः पुष्पमालाविर्युतमगरुधूपितं अग्निस्वद्वक्लाच्छागरक्षामणिद्वारं न्यस्तमुसलादि
 युतमंगलोपेतं षष्ठादेव्याधिष्ठितं देवक्याः स्मृति कागदं विधाय तस्य समंताद्विनिषु सकुसुमांजलीव
 देवगंधर्वादीन् रक्ताचर्मधरवसुदेवदेवकीनेदयशोदागर्भगोपीगोपान् कंसनियुक्तान् गोधेनु

९६

वाच्यं ॥ तथा त्वेकर्मकालशास्त्रादेव पराप्रप्तेरेतद्वचनवैयर्थ्यापत्तेः ॥ तस्मादिदं शब्देन द्वचनस्य विषयो
 वाच्य इति ॥ किंचैतद्वचनोपात्तसकलत्वं दुर्वतथा हि किं षष्ठिघटिका व्यापित्वे तत् ॥ उताष्टम्युत्तरमास
 योदयव्यापित्वं ॥ उतोक्तपक्षान्यतमत्वं ॥ नायः सूर्योदयो किंचिदष्टमीसत्वे तादृशनवम्यस्तद्विशेष
 संभवात् ॥ दिनांतरमादाय षष्ठिदंडायासत्वे पितत्र सकलव्यवहारभावात् ॥ उदयमारभ्य द्वितीयोद
 यव्यापिति यावेव सकलत्वव्यवहारात् ॥ तस्मात्सकलत्वमष्टमीप्रतियोगिकाधि ॥ वस्वरूपं वस्वरू
 पंपारिभाषिकमेवाच्यं ॥ तच्च सूर्योदये चंद्रोदये वा किंचिदष्टमीसत्वे वेति ॥ यत्तु बुधवारप्रापकवच
 नांतरविरहान्तरोहिणीतुल्यत्वे त्यक्तं ॥ तत्र न हि सर्वत्र वचनांतरप्राप्तस्यैव रोहिणीतुल्यत्वेनेति
 नियमभवादिरेव नवमीयोगस्यैतद्वचनमात्रोपात्तस्यापि निर्णायकत्वस्यासकृदुक्तत्वात् ॥ यत्तु
 एकदिनरोहिणीपारादिने बुधस्तदानिर्णयाभाव एवापवेत्त तदपि न तत्र निर्णयाभावापादनं किंदि
 नद्वयेकर्मकालस्यैव सत्वेऽसत्वे वा नाद्यः अष्टमीरोहिणीपरदिने बुधस्तदानिर्णयाभावे यदि मुख्य

जरान् यमुनांतन्मध्ये कालीयं अन्यच्चतकालीनं गोकुलचरितं यथा संभवति रिवित्वा स्तुतिका गृहमध्ये
प्रच्छदपटवृतामंबुकं रच्छाप्ययितुमध्याद्वेन द्याजले तिलैः स्नात्वा अर्धरात्रे सपरिवारकूलपूजां करिष्येति
संकल्प्य ॥ कांचनी रजतीताम्रौ पैतलीमृन्मयी तथा ॥ वासश्मणी मयी चैव वपुर्कैर्लिरिताथवे ॥ त्वात्वा
न्यमेन प्रतिमां विधाया ग्युतरणं कृत्वा प्रतिमा कपोलैः स्तुष्ट्वा ॥ तद्देवतानां ममूलमंत्रैः प्रणवादिचतुर्थ्यंतना
मवाश्रमे देवतं संख्याये स्वाहेति च मंत्रं पठन् प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् ॥ अस्मा इत्यस्य स्थाने तत्तद्देवतानां
मग्राह्यं ॥ यागद्विः किनराद्यैः सततं परिगता वेणुवीणा निनादैर्भृगारादर्शकुंभप्रचुरतररकैः सेव्यमा
ना ॥ पर्यं केखापि भूते या मुदिततरमुखी पुत्रिणी सम्यगास्तेसां देवमाता जयति सुवर्णदेवकी दिव्य
रूपा ॥ इति देवकीमां चापि बालकं सुप्तं पर्यं केस्तनपायिनं ॥ श्रीवत्सवक्षसं शांतं नीलोत्पलदलच्छ
विमिश्रीकलंध्यात्वा ॥ ओ नमो देव्यै श्रियै इति श्रियं ॥ योगेश्वराय देवाय योगानां पतये विभो ॥ योगो
द्भावाय नित्याय गोविंदाय नमो नमः ॥ धूपादौ ॥ विश्वेश्वराय देवाय तथा विश्वोद्भावाय च ॥ विश्वस्य पत

येतुभ्यं गोविंदाय नमो नमः ॥ नैवेद्यं ॥ गच्छते ॥ यज्ञायै यज्ञेश्वराय यज्ञपतये यज्ञांगाय गोविंदाय नमो नमः ॥
 दौ सर्वेषां यज्ञपदानां स्थानयोगपदान्युक्ताय मे वमं च स्नाने विश्वेश्वरायैत्युक्ता ॥ नैवेद्यं ॥ धर्माधर्मेश्व
 रायैत्यादि स्वाहा तस्तिलः होमो विश्वाय विश्वेश्वरायैत्यादि श्रद्धा पूजयामिति मंत्रा उक्ताः ॥ ततो गव्य
 धृते नाग्नौ बसोर्धारा कुर्विदुर्धृते नेति ततो जातकर्मनालछेदषष्ठीपुजानामकर्माणि ॥ ततश्चंद्रोदये रो
 हिणी युते चंद्रच्छंडिले प्रतिमायां वाममंत्रैः संपूज्य ॥ शंखे तोयं समादाय खड्गपुष्पकुशचंदनं ॥ जानु
 भ्यां धरणी गत्वा चंद्रार्घ्यं निवेदयेत् ॥ क्षीरोदार्णवसंभूत आत्रि गोत्रसमुद्भव ॥ गृहणाध्यंशं केमरोहि
 ण्या सहितो ममेति ॥ ततो ज्योत्स्नायाः पतयेतुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥ नमस्ते रोहिणीकांत सुधावस
 नमोऽस्मै ॥ नमो मंडलदीपाय शिरोरत्नाय धूर्जटे ॥ कालामिवर्धमानाय नमश्चंद्राय चारव इति प्रणा
 मेत् ॥ ततः अनघ वामनं शौरिवैकुण्ठं पुरुषोत्तमं ॥ वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनं ॥ दामोदरं प
 रनाभं केशवं गरुडध्वजं ॥ गोविंदमुच्यत मनंतपराजितं ॥ अधोक्षजं जगद्धीजं सर्गस्थित्यंतका

रणे ॥ अनादिनिधनं विष्णुं लोकेशं च त्रिविक्रमं ॥ नारायणं चतुर्बाहुं शंखचक्रगदाधरं ॥ पीतांबरधरं नित्यं
वनमालाविभूषितं ॥ श्रीवत्सोकं जगत्पतिं श्रीकृष्णं श्रीधरं हरिं ॥ शरणं तु प्रपद्ये सर्वकामार्थसिद्धये ॥ प्रणमामि
सदा देवं वासुदेवं जगत्पतिमिति मंत्रैः प्रणम्या ॥ आहिमां सर्वगं श्रीशहरे संसारसागरात् ॥ आहिमां सर्वपा
पघ्नं दुःखशोकार्णवात्प्रभो ॥ सर्वलोकेश्वरं आहिपतिं नमो भवार्णवे ॥ देवकीनेदनं श्रीशहरे संसारसागरात् ॥
आहिमां सर्वरोगघ्नं रोगशोकार्णवस्थरे ॥ दुर्गतोऽस्त्रायसे विक्षोभे स्मरंति सकृत् सकृत् ॥ सोऽहं देवातिदु
र्ध्वं तत्र आहिमां शोकसागरात् ॥ पुष्कराक्षनिमग्नोऽहं मायाविज्ञानमत्सरात् ॥ आहिमां देवदेवेश त्वत्तो ना
स्तीति रक्षिता ॥ यद्बाल्ये यच्च कौमावरे यौवने यच्च वार्धके ॥ तत्सुण्यं वृद्धिमाप्नोति पापं हरहरायुधेति
मंत्रैः प्रार्थयेत् ॥ ततस्तोत्रं पठ्या पुराणं श्रवणादिना जागरणं कृत्वा द्वितीये हि प्रातः ॥ कालीनं नित्यं कृ
त्वा पूर्ववद्देवं पूजयित्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा तेभ्यः सुवर्णधेनुवस्त्रादिकृत्वा भोगे प्रीयतामिति दत्वा यं
देवं देवकीदेवं वासुदेवाक्ष्मीजनितं ॥ भो मे स्य ब्राह्मणो गुप्तैस्तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ॥ सुजन्म वासुदेवाय

गोब्राह्मणपाहिताय च ॥ शान्तिरस्तु शिवाचास्त्वितित्कत्काप्रतिमामुदास्यतां ब्राह्मणाय दत्त्वा पारणं कृत्वा व्रतं समाप-
 येत् ॥ सर्वाय सर्वपतये सर्वसंभवाय गोविंदाय नमो नम इति परिणाय ॥ भूतादिभूतपतय इत्यादि समाप्तेने च मंत्रैः
 इति जन्माष्टमीव्रतपद्धतिः ॥ अथ जन्माष्टमीव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण मया च्युत ॥
 कस्मिन्काले समुत्पन्नं किंपुण्यं कोविधिः स्मृतः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मल्लयुधे पुरा वृते शमिते कुरांधके ॥ स्वज-
 नेर्बुधिरस्त्रीभिः समं स्निग्धैः समावृते ॥ हंते कंसासुरैर्दुष्टैर्मथुरायां युधिष्ठिर ॥ देवकीमां परिष्वज्य कृतोत्संगे
 रुरोदह ॥ वसुदेवो पितत्रैव वात्सल्यात्पूरुरोदह ॥ समाहिं ग्याश्रुवदनः पुत्रपुत्रे त्युवाच ह ॥ सगद्गदस्वरो दीना-
 वाक्यपर्याकुलेश्च ॥ बलभद्रं च मां चैव परिष्वज्य मुदा च्युतः ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितं ॥ उभा-
 म्यामद्य पुत्राभ्यामुद्भूतं समागमः ॥ एवं हर्षपादां पत्यं दृष्टुं तर्वा ह्यभूत् ॥ प्रणिपत्य जनाः सर्वं बभूवुस्ते प्रहर्षि-
 ताः ॥ एवं महोत्सवं दृष्ट्वा समाजं मधुसूदनः ॥ प्रसादः कीयतामस्य लोकस्यार्तस्य दुःखिनः ॥ यस्मिन्दिने प्रसू-
 तोयं देवकीत्वा जनार्दन ॥ तद्दिनं देहि वैकुण्ठकर्मस्तत्र महोत्सवं ॥ एवं स्मृते मर्गोद्येन वसुदेवो मयेक्षितः ॥ वि-

यत्नतः॥ द्वारे विन्यस्य मुसलं रक्षितं रक्षपालकैः॥ प्रष्ट्या देव्या धिष्ठितं चतुर्हं चोत्सवे तथा॥ एवं विभवसारे पाकत्वा
 तु सुतिकागृहं॥ तन्मध्ये प्रतिमा रक्षाप्सवाप्सविधा स्मृता॥ कांचनी राजनीता म्रिपितली मृन्मयी तथा॥ वाहरी
 मणिमयी चैव रंगैर्लिखितास्तथा॥ सर्वलक्षणसंपूर्णं पर्यं केचाष्टमी शिल्पके॥ प्रातस्तु कांचनाभासं महासु
 तपस्विनीं॥ प्रसूतां च प्रसुप्तां च स्थापयेन्मंचकोपरि॥ मां तत्र बालको सुप्तं पर्यं केस्तनपायिनं॥ श्रीवत्सवक्षसं
 शांतं नीलोत्पलदलछविं॥ यशोदां तत्र चैकस्मिन् प्रदेशे स्तिकागृहे॥ तद्वच्च कल्पयेत्पार्थ प्रसूतां वरकच
 कां॥ तथैव मम पार्श्वे रक्षान्कृतां जलिपुटान्दप॥ देवा ग्राहं रत्नं नानागान्यङ्गा विद्याधरा नराः॥ प्रणतपुष्प
 मालम्बचारुहस्ता सुरासुराः॥ संचरंतश्च काशे प्रहारो रूढितो नृतेः॥ वसुदेवो पितृवैव बलदेवो ययौ दत्तिरत्नभृत्॥ नम्रजापतिर्दक्षोगर्गश्चापि
 चतुर्भुवः॥ गोपश्चात्सरसर्वा गोपाश्चापि दिवौ कसः॥ एवो वतोराराजेद्रकं सोयं कालनेमिजः॥ तत्र कंसनियुक्ताश्च
 मोहिता योगनिद्रया॥ गोधेनुकुंजराश्चैव दानवाः॥ भ्रात्रा पाणायः॥ नृत्यंतश्चाप्सरोभिस्ते गंधर्वा गीततत्पराः॥
 लेखनीयश्च तत्रैव कालियो यमुनाहृदे॥ इत्येवमादित्य किंचित्कृतं चरितं मम॥ भले रवयित्वा प्रयत्ने

॥१९॥

न प्रजयेद्विहितं परः॥ रम्या भैरवजपुरेश्वलकुचैस्त्रपुसेस्तथा॥ कालादेशोद्भवैः पुष्पैः फलैश्चापियुधिष्ठिर॥ पाद्या
 र्घ्यः प्रजयेद्विहितं गंधपुष्पाक्षतैः फलैः॥ मंत्रेणानेन कौंतेय देवकी प्रजयेन्ममः॥ गायत्रिः किं नराद्यैश्च ततपरिग
 तां वेणुवीणानिनादेर्भृगारादर्शकुंभप्रभककरकृतकरैः सेव्यमाना॥ पर्यं के स्वात्तृतीया मुदितमुदितनरसु
 रवीपुत्रिणी सम्यगारेत्तसो देवि माता जयतु सहस्रमुता देवकी कांतरूपा॥ पादावमभ्यंजयंती श्रीदेव्याश्चरणांतिके ॥
 निवस्तपं कजे पुज्यादिव्यगंधानुलेपनैः॥ पंकजैः प्रजयेद्देवी नमो देव्यै श्रिये इति॥ देववत्से नमस्ते स्तु
 क्लोत्पादनतत्परा॥ पापक्षयकरी देवी तुष्टियांतु ममाचिता॥ प्रणवादि नमो तंच पृथक्॥ नामानुकीर्त
 नं॥ कुर्यात्पूजां विधिजश्च सर्वपापमनुत्तये॥ देवक्यै वसुदेवाय वासुदेवाय चैव हि॥ बलदेवाय नंदाय य
 शोदायै पृथक् पृथक्॥ क्षीरादिस्नपनं कृत्वा चंदनानुविलेपयेत्॥ विध्यंतरमयी छंतिके चिदं चैव सूर्यः॥
 चंद्रोदये शशां काय अर्घ्यं दद्यात्सिस्मरन्॥ अनघं वामनं शोरी वैकुण्ठपुरुषोत्तमं॥ वास्तुदेवं हृषीकेशं माध
 वं मधुसूदनं॥ वाराहं पुंडरीकाक्षं स्वर्गच्छरिच्छितिकारणं॥ अनादिनिधनं विष्णुं त्रैलोक्येशं त्रिविक्रमं॥ न

नारायणं चतुर्बाहुं शरवचक्रगदाधरं ॥ पीताक्षं नित्यं वनमालाविभूषितं ॥ श्रीवत्साकं जगत्सेतुं श्रीपतिं श्रीध-
 रं हरिं ॥ स्मरन्तर्घ्यं दद्यादिति श्रेष्ठं नान्यथ ॥ योगेश्वराय तथा जलशायाय च ॥ यज्ञानां पतयेनाथ गोविंदाय नमो
 नमः ॥ ॥ पूजामंत्रः ॥ जगन्नाथ नमस्तुभ्यं संसारभयनाशन ॥ जगदीशाय देवाय भूतानां पतये नमः ॥ इति नै-
 वेद्यं ॥ धर्मेश्वराय धर्माय संभवाय जगत्पते ॥ धर्मज्ञाय च यज्ञाय गोविंदाय नमो नम इति ॥ शायन मंत्रेणाने-
 नैवेद्यं दद्याच्चंद्रमसे नरः ॥ तथैवार्घ्यं च मंत्रेण अनेनैव तु दापयेत् ॥ ह्रीं सोऽहं वसं भूतमत्रिगोत्रसमुद्भव ॥
 गृहाणा ध्यां शशांके हरो हि ण्या सहितो मम ॥ ज्योत्स्नापते नमस्तुभ्यं ज्योतिषां पतये नमः ॥ नमस्तेरोहिणी-
 कांत अर्घ्यं न प्रतिगृह्यतां ॥ स्नानपये देवदेवेशं शशांके रोहिणीयुतं ॥ देवक्या वसुदेवं च नंदं चैव यशोदय ॥
 बलदेवमया सार्धं भद्रया परयान्तरप ॥ संपूज्य विधिबद्धे हि किं न्ता श्रोत्यति दुर्लभं ॥ एकादशीनां विशत्यको-
 टयो या प्रकीर्तिताः ॥ ताभिस्तु स्नानं तुल्याततो नतं चतुर्दशी ॥ अर्धरात्रे वसोर्धारां पातयेद्व्यसर्पिषा ॥ ततो
 वर्धापयेन्नालं षष्ठीनामादिकं मम ॥ कर्तव्यं तत्सप्ताद्रात्रौ प्रभाते नवमीदिने ॥ यथा ममतथा कार्यं भग-

१००

लोक्य बलभद्रं च मां वद हृष्टं नूरुहः ॥ उवाच सममादेशा लोका नूजन्माष्टमीव्रतं ॥ मथुरायां ततः पश्चात्तथा वान्यत्थका-
 शितं ॥ कुर्वतु ब्रह्मणाः सर्वं व्रतं जन्माष्टमीदिने ॥ क्षत्रिया वैश्वजातीया शूद्रा येन्येपि धर्मिणः ॥ शुद्धिष्ठिर उवाच ॥
 यः ॥ एतन्मे तत्त्वतो ब्रह्मसंविधानं स विस्तरं ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ मासि भाद्रपदे षष्ठ्यां तिथौ शुक्लपक्षके ॥ शशांके वृष-
 राशिस्थे ऋक्षे रोहिणीसंके ॥ योगेस्मिन् वसुदेवाच्च देवकीममजीजनत् ॥ भगवत्याश्च तत्रैव क्रियते सुमहोत्स-
 वः ॥ योगेस्मिन् कथिते षष्ठ्यां सिंह राशि गते रवौ ॥ सप्तम्यां लघु भुक्कुर्यादित धावन पूर्वकं ॥ उपवास्ये सैनिय संरा-
 त्रौ रचप्याजितेन्द्रियः ॥ केवलेनोपवासेन तस्मिन् जन्मदिने मम ॥ सप्तजन्म कृतात्पापान्मुच्यते ॥ नात्र संशयः ॥ उ-
 पावृतस्तु पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ ततो षष्ठ्यां तिलैः स्नातो नद्य-
 दौ विमले जले ॥ सुदेवेशो भगवन् कुर्याद्देवक्याः स्तुतिं का गृहं ॥ सीतपीतेस्तथा रक्तेः कर्पूरैर्हरितैरपि ॥ वासोभिः
 शोभनं कृत्वा समं तां कालं शौनवे ॥ पुष्पैः फलैरनेकैश्च दीपालीभि रिति स्तुतः ॥ पुष्पमाला विचित्रं च चंदन-
 गरः भूषितं ॥ अतिरम्यं मनोपमं रक्षामणि विभूषितं ॥ हरिवंशस्य च रितं गोकुलं च विलेखयेत् ॥ ततो वा-
 दिवनि नंदै व रणावेणुरवाकुलं ॥ नृत्यगीतक्रियोपेतं मंगलैश्च समं ततः ॥ वेषकारी लोहरवडं कृतवानादं च

वत्यामहोत्सवं॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणं॥ हिरण्यं मेदिनी गावो वासांसि कुसुमा
नि च॥ यद्यदिष्टं तं तत्कृत्वा मेष्ट्रियतामिति॥ यदेवं देवी देवं वसुदेवाद्जीजनत्॥ भोमस्य ब्रह्मणो गुह्ये त
स्मै ब्रह्मात्मने नमः॥ नमस्ते वासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च॥ शीतरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा मां विसर्जयेत्॥ ततो
बंधुजनो घंच दीनानां भोजनं बद्ध॥ भोजयित्वा सुशीतायास्वयं भुंजीत वाग्यतः॥ एवं यः कुरुते देव्या देवक्या
स्तु मेहोत्सवं॥ प्रतिवर्षं विधानेन भद्रको धर्मं नंदन॥ नरो वायु दिवा नारी यथोक्तं लभते फलं॥ पुत्रसंतानमा
रोग्यं सौभाग्यं मनुलं महत्॥ इह धर्मं रतिर्भूत्वा मृतो वै कुंठमाप्नुयात्॥ तत्र देवविधानेन वर्षं लक्षं युधीष्ठि
र॥ भोगान्नाविना विधानं भुक्त्वा पुण्यं शेषादिहागतः॥ सर्वकामसमृद्धे तु सर्वाशुभा विवर्जिते॥ कुले नृपति
शीलानां जायते हृच्छयोपमः॥ यस्मिन् सदैव देशदेशे तु लिखितं तु पटार्पितं॥ मातृजन्मदिनं यत्र सर्वल
कारभूषितं॥ पूजयेत्पांडवं श्रेष्ठं ब्रतैस्तत्सर्वसंयुतैः॥ परचक्रभयं तत्र न कदाचिद्भवेत्पुनः॥ पर्जन्यः काम
वर्षस्यादितिभ्यो न भयं भवेत्॥ गृहे वा पूज्यते यस्मिन् देवक्याश्चरितं मम॥ यत्र सर्वसमृद्धिं स्यान्तो

पसर्गादिकं भवेत् ॥ पशुतो न कुलाद्या लात्पाप रोगा च पातकान् ॥ राजतश्चोरतो वापि न कदाचिद्भयं भवेत् ॥ संसर्गा
 पाप्रियो भक्त्या व्रतं पश्येदनाकुले ॥ सोपि पापविनिर्मुक्तो प्रयाति हरि मंदिरं ॥ जन्माष्टमी जनयतो नृयनाभिरा
 मापापापहासु गति न विदधाति गोपं ॥ या देवकी सुत सुतां च भजे हितं स्यात्पत्रानवाप्य समुपैति षडं हि विष्णोः ॥
 इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे जन्माष्टमी व्रतं ॥ ॥ अथ शिष्टाचार प्राप्त कथा ॥ व्यासो वाच ॥ निवृत्तो भारते युधे
 कृतशौचो युधिष्ठिरः ॥ उवाच वाक्यं धर्मत्मा कृष्ण देव किं नंदनं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ त्वत्प्रसादेन गेविंदं निहि
 ताः शत्रवोरणो ॥ कर्णश्च निहितः सो न्येत्य त्प्रसादं किरीटिना ॥ जेता को युधिमीभरस्य यस्य मृत्युर्न विद्यते ॥ अ
 जितोऽपि जितः सोऽपि त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ प्राप्तं निष्किं टकं राज्यं कृत्वा कर्मसु दुष्करं ॥ आचारो दंड नीतिश्च रा
 ज्यधर्माः क्रियान्विताः ॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रतं जन्माष्टमी व्रतं ॥ जन्माष्टमी व्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत ॥
 कुतः काले समुत्पन्नं किंपुण्यं कोविधिः स्मृतं ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन् प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥
 यतः प्रभृति विख्यातं फले न विधि नान्वितं ॥ राजवंश समुत्पन्ने दैत्यैः कैलुषि पीडित ॥ धराभार समाक्रां

म्नीजगामह॥ ततो हं देवकी गर्भमविंशत्सेनतेजसा॥ हतेषु षट्सु बालेषु देवक्या औग्रसेनिना॥ कारागृह
 स्थितायां च वसुदेवेन वै सह॥ गतेर्धरात्र समये सुते सर्वजने मिशि॥ भाद्रे मास्यसिते पक्षे षष्ठ्यां ब्रह्मर्षिसंयु
 जि॥ सर्वग्रहशुभे काले प्रसन्नहृदया शये॥ आ विरासन्निजे नैव रूपेणैवावनीयते॥ वसुदेवोऽपि मां दृष्ट्वा हर्ष
 शोकपरिलुप्तः॥ अत्यद्भुतमिदं रूपं दुर्दृशं योगिनामपि॥ ततो जसारिष्टहमभवत्संप्रकाशितं॥ उद्दिजे भ
 वकं साद्यो मे बालानघातयत्॥ उपसंहरतस्मात्त्वमेतद्रूपमलौकिकं॥ शंखचक्रगदापद्मलसत्कौस्तुभ
 मासितं॥ किरीटहारमुकुटकेयुरवलयांकितं॥ तडिदमनसं वीतं कणात्कांचनमेखलं॥ स्फुरद्राजीववाची
 हंस्निग्धांजनसमप्रभं॥ महामरकतखण्डकोटिस्तर्यसमप्रभं॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ एवं संप्रार्थितो रा
 जन् वसुदेवेन वै तदा॥ तेनैव निजरूपेण भूत्वा हं प्राकृतः विशुः॥ नयमांगो कुलमिति वसुदेवमचोदयं॥
 समादाया गमत्सोऽपि नंदगोकुलमंजसा॥ दाराण्युपाकृतं त्वासस्वप्रभावास्त्वयं विभो॥ ददौ मार्गं च
 कालिं दीजलकल्लोलमालिनीं॥ ततो दशो दाशायने न्यस्यवानकदुंदुभिः॥ तत्पर्यं च स्थितां गृह्य

॥१०२॥

दारिकामागमत्पुनः॥ दाराणि पिहितान्यासु पूर्ववन्निगडंततः॥ विन्यस्य पादयोरासीयने न्यस्य वसिकी॥ ततो
 रुरोदमद्वतास्वरेणा प्रत्यसादिश॥ तस्या रूत शब्देन उच्यताया मिकागृहात्॥ कंसाया गत्यवाचरयुः प्रसू
 ता देवकी ति च॥ सोऽपि तल्यात्समुत्थाय बेबनातीव विह्वलः॥ जगाम स्तुतिको गेहं देवक्याः प्रसूबलन्यथि॥ दा
 रिकां शयनागृह्य रुदत्याश्चैव सस्वसुः॥ अपोथय छिलाष्टे सापितस्य कराच्युतो॥ उवाच कंसमाभा
 ष्य देवीत्याकाशगासती॥ किमेया हतया मंदजातः कुचापितेरिपुः॥ इत्युक्तः सोऽप्यभुक्तं सः परमो द्विम
 मानसः॥ आश्लापया मास ततो बालानां कदनाय वै॥ दानवा अपि बालानां कदनं च कुरुयताः॥ वने
 धूपवने चैव पुरग्रामव्रजेष्वपि॥ अहंतुं च गोकुले रिचिता प्रतनां बालघातिनीं॥ स्तनं दातुं प्रवृत्तां च प्रा
 णैः समशोषयत्॥ तृणावर्तमकरिष्ठे धेनुकं केशिनं तथा॥ अन्यानां पि खलान् हत्वा स्वप्रभावमदर्शय
 त्॥ ततश्च मथुरां गत्वा हत्वा कंसादि दानवान्॥ स्तातीनां परमहर्षकृतवानस्मि सादर॥ देवकी वसु
 देवश्च परिष्वज्य मुदामम॥ आनंदजैर्जलैर्मूर्ध्नि स्त्रियामासु नुर्दप॥ तैस्मिन्नांगैश्चैव मे लान् हत्वा चा

पूर मुख कान् ॥ गज कुवल्या पीडं कं स आत्तुनेने कश ॥ एवं हते सुरे कं से सर्व लोके कं बके ॥ अन्येषु दु
 ष्ट दैत्येषु सर्व लोक महोत्सवैः ॥ लोका समुत्सवाः सर्वे मा सुपेय चुरा वृताः ॥ कल कल महा योगि नू भक्ताना म
 भय प्रद ॥ प्रलया त्पाहि नो देव शरणा गत वत्सला ॥ अनाथ नाथ सर्व स सर्व भूत हिते रत ॥ किं विधिं प्रामा
 हे देव तन्नो वक्तुं त्वमर्हसि ॥ तव जन्म दिनं लोके न ज्ञातं केन चित्कचित् ॥ ज्ञात्वा च तद्दिनं सर्व कुमे विधि
 पनोत्सवं ॥ तेषां दृष्ट्वा तु सा भक्ति आधा च मयि सौ हृदं ॥ मया जन्म दिनं ते पयो रव्या तं निर्मल चेतसा ॥
 श्रित्वा लेपितथा च कुर्विधिना येन तच्छृणु ॥ पार्थ तद्दिनं मे प्राप्ते दंत धावनं पूर्वकं ॥ स्नात्वा पुण्य जले शुधे
 वाससी परिधाय च ॥ निर्वर्त्या वश्यकं कर्म व्रत संकल्प मारमेत् ॥ अद्य स्थित्वा निराहार श्वो भूते तु परे
 हनि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरी काक्षं वारयामे भवा व्यय ॥ गृहीत्वा नियमं चैव संप्रार्थ्य नव साधनं ॥ मंडपं शोभ
 नं कृत्वा फल पुष्पादि संयुतं ॥ तस्मिन्मं पूजयेद्भक्त्या गंध पुष्पादिभिः पृथक् ॥ उपचारैः षोडशभिर्वा द
 शाक्षर विधया ॥ सद्यः प्रसूतां जननीं वसुदेवं च मारिषं ॥ बल देव समा युक्तां रोहिणीं गुणमोहिनी ॥

१३

ता ब्रह्माणं शरणं ययौ ॥ ज्ञात्वा तदा प्रभुर्ब्रह्मा भूमे भारं महा हितं ॥ श्वेत द्वीपे समागत्य सर्व देव समन्वितः ॥ समा
 हित मति ब्रह्मा मातुषा वेशं विशी षते ॥ स्तुत्या तया हं संप्रीतः स्तेषां दृग्गोचरो भवं ॥ दृष्ट्वा मां प्रणिपत्या शुभं त्ति
 भा व समन्वितः ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा तुष्ठाः सर्व दिवो कसः ॥ विजिज्ञुर्महा भूमिं तस्या भारा पनुत्तये ॥ उप
 धार्य तदा तेषां वचनं वाक्चिंतयं ॥ केनोपायेन हंतव्या दानवाः क्षत्रियोद्भवाः ॥ स्वधर्म निरताः सर्वे महा ब
 ल पराक्रमाः ॥ ततो निश्चित्य मनसा ब्रह्माणं मह मब्रुवं ॥ वसुदेवो देव की च प्रजा का मो पुरा नृप ॥ भक्त्या मां भ
 जमानो तौ तत्प्रवंतौ महा तपः ॥ तयोः प्रसन्न सुप्रीतो याचतं वर मुत्तमं ॥ अब्रुवंता वपिततो वरया मासतु
 किल ॥ यदि देव प्रसन्नो सिता दृशौ नौ भवेत्कृतः ॥ तथेति च मया ताभ्या मुक्तं प्रीतेन सेवम् ॥ तत्काम प्र
 णार्थाय संभविष्याम्यहं तयोः ॥ दिवो कसोऽपि स्वांशेन संभवंतु सुरस्त्रियः ॥ योगमाया च नंदस्य यशोदाया
 भविष्यति देव कया जठरे गर्भ मनंतं धाम मामकं ॥ सुनिष्कायं तत्स्वरूपं रोहिण्या जठरे कुरु ॥ इति संदि
 श्य तान् सर्वा नहं मंतर्हितो भवं ॥ ततो दैवैः समं स ब्रह्मा तां दिशं प्रणिपत्य च ॥ अश्वास्य च मही देवी वरेधा

इय

नंदयशोदांगोपी गोपांगोऽवैव सर्वशः॥ गोकुलं यमुनौ चैव योगमाया च दारिका॥ यशोदाशयने सुप्तां सद्यो
जातां वरप्रभां॥ सर्वसंप्रजयेत्सम्यक् कृत्वा ममंत्रैः पृथक् पृथक्॥ सुवर्णरूपताम्रादिमृत्नादिभिरलंकृताः
प्रतिमाकवीप्रोक्तास्तामुचान्यतरायजेत्॥ राज्ञो जागरणं कुर्याद्भीतं नृत्यादिभिः सह॥ पुराणैस्तोत्रपाठैश्च जात
वार्मादिपुष्पैः॥ बोभ्रते पारणं कुर्याद्द्विजान्संभोजयेत्ततः॥ एवं कृते महाराजव्रतानामुत्तमैर्व्रतैः॥ सर्वान्
मानवाप्नोति विष्णुलोके महीयते॥ मोहान्न कुरुते यस्तु याति संसारगं हरे॥ तस्मात्तुर्वयत्वेन निःपापो जा
यते नरः॥ अत्रैवोदाहरंती ममिति हासं पुरातनं॥ अंगे देवोद्भवो राजा मित्रजिन्ना मन्त्रः क्रमात्॥ तस्य
पुत्रो महासेनो स ह्यजित्समर्थे स्थितः॥ पालयामास धर्मज्ञो विधिं वदं जयन् प्रजाः॥ तस्यैवं वर्तमानस्य कदा
चिद्देवयोगतः॥ पारवतैः सह संवासो बभूव बहुवासरं॥ तत्संसर्गं तस्य नृपतिरधर्मनिरतो भवेत्॥ वेदश्च
पुराणानि विनिद्व्यवकुशो नृप॥ ब्रह्मणोऽप्युत्तथा धर्मविद्वेषं परमं गतः॥ एवं बहुतिथे काले गते भरतसत्तम॥ का
लेन निधनं प्राप्नोत्यमद्वैतवशं गतः॥ बध्वा पाशैर्नश्यमानो यमद्वैतैर्यमांतिकं॥ पीडितस्तथा उद्यमानो स

दुष्ट वांसवशंगतः॥ नरेके पतितः पापोऽयातनाख्यं वत्सरं॥ भुक्ता पायः सरोषेण पेशा चीयो निमास्त्रितः॥ तृष्णा
 क्षुधा समाक्रांतो भ्रमन्स मरुधन्वसु॥ कस्यचित्त्वथ वे श्यस्य देहमाविश्य सखितः॥ वधामविपिने सोपि कृष्ण
 णामाश्रमेषु॥ कदाचिदैकयोगेन मम जन्माष्टमी दिने॥ क्रियमाणाय दक्षजां व्रतिभिर्मुनिभिर्द्विजैः॥ रात्रौ जाग
 रणं चैव नाम संकीर्तनादिभिः॥ ददर्श सर्वं विधिवत् शुश्राव च हरेः कथाः॥ निःपापे ददर्श नादेव शुद्धनिर्मलमान
 सः॥ प्रेतदेहं समुत्सृज्य विष्णुलोकं विमानगः॥ यमदूतैः समातीर्त्नो दिव्यभोगसमन्वितः॥ मम सानिध्यमापन्ने
 व्रतस्यास्य प्रभावतः॥ नित्यमेव तं चैतत्सुराणो सार्वकालिकं॥ प्रीतये विधिवत् सम्यक् मुनिभिस्तत्त्वदर्शिभिः॥
 सर्वकामिकमेवैतत्कृत्वा कामानवाप्नुयात्॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ मम सानिध्यं कद्राजं किं नू
 यः श्रोतुमिच्छसि॥ ॥ इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे जन्माष्टमी व्रतकथा समाप्तः॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥
 उद्यापनविधिं वक्ष्ये देवेदवदयानिधे॥ येन संस्पर्शितां याति व्रतमेतदनुत्तमं॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ पूर्णातिथिम्
 नुप्राप्तवित्तविनाहिसंयुतः॥ पूर्वद्वारे कभक्ता शीखयन्मांसं स्मरन् हृदि॥ प्रातरुत्थाय संस्मृत्य पुण्यश्लोका

सर्वतीर्थस्थो भयानीतं सुशीतलं ॥ गृहापाचमनं कृत्वा विश्वकायनमोक्तते ॥ आचमनीयं ॥ गंधपुष्पाक्षेता
 पेतं फलेन च समन्वितं ॥ अर्घ्यं गृहाण देवेश मया दत्तं हि भक्तिः ॥ अर्घ्यं ॥ दधि क्षौद्रं दृष्टं शुद्धं कपिलाया
 सुगंधियत् ॥ सुत्वादमधुरं शोरे मधुपर्कं गृहाण मे ॥ मधुपर्कं ॥ पुराचमनं ॥ पंचामृतेन स्तपनं करिष्यामि
 सुरोत्तम ॥ क्षीरोदधिनिवासाय लक्ष्मीं कांताय ते नमः ॥ पंचामृतस्नानं ॥ भद्राकिनी गौतमी च यमुना
 च सरस्वती ॥ ताभ्यः स्नानार्थं भानीतं गृहाण शिशिरं जलं ॥ स्नानं ॥ पुनराचमनं ॥ शुद्धं जंबूनदप्रव्यत डि
 द्वा सुरोचिषा ॥ मया पापादिते तुभ्यं वाससी प्रतिगृह्यतां ॥ वस्त्रं ॥ पुनराचमनीयं ॥ यज्ञोपवीतं परमं विव्र
 मिति यज्ञोपवीतं ॥ किरीटकुंडलादीनि कांचीवल्लयुग्मकं ॥ कौस्तुभवनमालां च भूषणानि भजस्व मे ॥
 भूषणानि ॥ मलयाचलसंभूतं गंधं सारं मनोहरं ॥ हृदयानंदनं चारुचंदनं प्रतिगृह्यतां ॥ चंदनं ॥ माला
 तीचंपकादीनि यद्दिका वकुलानि च ॥ तुलसीपत्रमिच्छाणि गृहाण सुरसत्तम ॥ पुष्पाणि ॥ अथवा
 रदेव प्रजा ॥ देवकी वसुदेवं च रोहिणीं सबलं तथा ॥ सात्यकीं जोधवाकूरानुग्रसेनादिया दवा

॥१०५॥

न् ॥ नंदयशोदातत्कालं प्रसूता गोपिका गृहेत् ॥ कालिंदी कालियं चैवं पूजयेन्नाममंत्रतः ॥ वनस्पतिरसोद्भू
 त कालागरु समन्वितं ॥ धूपं गृहाण गोविंदगुणसागरोपेत ॥ धूपं ॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं दीपं ० नैवेद्यं
 गृह्यतां देव ० नैवेद्यं ॥ पुनराचमनं ॥ पूगीफलं महर्षिना गच्छीद्वैद्युतं ॥ कर्पूरादिसमायुक्तं
 तांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ तांबूलं ॥ इदं फलमिति फलं ॥ हिरण्यगर्भगर्भाखं मिति ॥ दक्षिणां ॥ नीराजयेत्तत्तत्तत्
 मंगलं समुदीयता ॥ होय मंगलनिर्घोष देवदेवं समर्चयेत् ॥ इत्युष्णं तलित्वद्य दक्षिणां नूपुरं सरं ॥
 प्रणवेदं देवदेवो भक्तिं न हः पुनः पुनः ॥ स्तुत्वा नाना विधैस्तोत्रैः प्रार्थयित्वा जगत्पतिं ॥ नमस्तुभ्यं
 जगन्नाथ देवकी तनय प्रभो ॥ वसुदेवात्मजानंतयशोदानं दवर्धन ॥ गोविंदगोकुलाधारगोपीकांता
 नमोस्तुते ॥ ततस्तदाप्येदं अर्घ्यं मिदोरुदयतः शुचिः ॥ कृत्वा यत्प्रथमं दद्याद्देवीं सहिताय च ॥ नारिकेरेन
 शुद्धेन दद्यादर्घ्यं विचक्षणः ॥ कृत्वा यत्परया भक्त्या शोरे कृत्वा विधानतः ॥ जातः कंसवधार्थं यि १२ भा
 शो तारणाय च ॥ कौरवाणां विनाशाय देव्यानां निधनाय च ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवकी सहितो हरेः ॥ कृ

आर्घ्यमंत्रः॥ शंखे कृत्वानितस्तोयं स पुष्पफलचंदनं॥ जानुभ्यामवनीगत्वा चंद्रार्घ्यं नमोस्तुते॥ ह्यीरो
 दार्णवसंभूत अत्रिगोत्रसमुद्भवा॥ गृहाणार्घ्यमया दत्तं रोहिणी सहिता यच॥ शशिनः॥ ज्योत्स्नापते नमस्तु
 भ्यं नमस्ते ज्योतिषां पति॥ नमस्ते रोहिणी कांत गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते॥ मंत्रार्घ्यः॥ इत्थं संप्रार्थ्य देवे तं रा
 त्रौ जागृषां चरेत्॥ गीतं नृत्यादिना चैव पुराणाश्रवणादिभिः॥ प्रत्यक्षे विमले स्नात्वा पूजयित्वा जगद्गुरुं॥ पा
 यसेन तिलज्येष्ठमूलमंत्रेणाभक्तिः॥ अष्टोत्तरशतं कृत्वा ततः पुष्पसुकुः॥ इदं विष्णुरिति प्रोक्तं जु
 क्त्या दैवता कृतिः॥ होमशेषं समाधाय प्रणक्ति पुनः सरं॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या भूषणं वादना
 दिभिः॥ गामे कोकपिलादद्यात्तत्र संस्पर्शहेतवे॥ पयस्विनीं सुशीलां च सवत्सां सगुणां तथा॥ स्वर्णभृंगीं रौ
 प्यवरां कांस्यदोहनकायतां॥ रत्नपुष्पां ताम्रपृष्ठां स्वर्णघंटां समन्वितां॥ वस्त्रं च न्ना दक्षिणा द्यामे
 व संस्पर्शनां यजेत्॥ कपिलायां भस्मावेपि गौरीन्यापि प्रदीयते॥ ततो दद्याच्च ऋत्विग्योन्येभ्यश्चैव य
 थार्हतः॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्तदृष्टौ तेभ्यश्च दक्षिणां॥ कलशान् तत्र संस्पर्शं नृदद्याच्चैव समाहि

१०६

न समाहितः॥ निर्वृत्त्यावश्यकं कर्म ब्रह्मणान् स्वस्ति वाचयेत्॥ गुरुमानीय धर्मज्ञं वेदे वेदांगपारंगं॥ एणुयादिति
 जैश्चैव वस्त्रालंकरणादिभिः॥ पलेनाथ तदर्थं न तदर्थार्धेन वायुनः॥ शक्त्या वा कारयेत्तत्र विशाख्यं विवर्जितः॥
 सौवर्णप्रतिमां कार्या पाद्यार्घ्याचमनीयकं॥ पत्नीः सणाद्यविधिवत् पूजोपकरणं तथा॥ गोचर्ममात्रं संलिप्य मध्ये
 मंडलमाचरेत्॥ ब्रह्माद्या देवराज्ञां स्थापयित्वा प्रपूजयेत्॥ मंडपं रचयेत्तत्र कदलीस्तंभमंडितं॥ मंडपे स्था
 पयेत्कुंभं ताम्रं वामं नमयं शुचिं॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं राजतं वैष्णवं तु वा॥ वामं साक्षांतिं कौन्तेयं पूजयेत्तत्र मा
 बुधः॥ उपचारैः षोडशभिर्मंत्रैरेभिः समाहितः॥ ध्यात्वा बाह्यामृतीकृत्य स्वागतादिभिरादरात्॥ ध्यात्वा च बु
 र्भुजं देवं शंखचक्रगदाधरं॥ पीतांबरयुगोपेतं लक्ष्मीयुक्तं विभूषितं॥ लसत्कोस्तुभशोभादयं मेघश्याम
 सुलोचनं॥ ध्याने॥ आगच्छ देव देवेश जगद्योने रमापते॥ युद्धे ह्यस्मिन्निधिषाने सनिधे हि कृपां कुरु॥
 आवाहनं॥ देवदेव जगन्नाथ गुरुडासनसंस्थित॥ गृहाणामासनं दिव्यं जगद्भातं नमोस्तुते॥ आसने॥
 नाना तीर्थहृतं शुद्धं निर्मलं पुष्पाश्रिमितं॥ पाद्यं गृहाणेदेत्यारे विश्वरूपं नमोस्तुते॥ पाद्यं॥ गंगादि

तः॥ प्राणज्ञानयाते ज्योः भुंजीत सह बंधुभिः॥ एवं कृते महाराजान् व्रतो द्वापन कर्मणि॥ निःपापस्तत्क्षणा
देवजायते विबुधोत्तमः॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो धनधान्यसमन्वितः॥ भुक्ता भोगान् चिरकालं अ
ते मम पुरं ब्रजेत्॥ ॥ इति श्री भविष्योत्तरे युधिष्ठिर कल्हसंवादे सोद्यापनं जन्माष्टमी व्रतं॥
माद्रुक्ताष्टम्यां ज्येष्ठेर्ज्येष्ठा व्रतं॥ इदं ज्येष्ठा योगिवशेन पूर्वविधायां परविधायां वा कार्यं॥ दि
नद्वये ततोद्योगे परैव॥ पूर्वद्वारात्रौ तद्योगे तु पूर्वैव॥ ज्येष्ठा पूजनं लैंगे॥ कन्यास्तु कार्त्तिकेष्टमी युक्ता
ज्येष्ठेष्टे महती स्मृता॥ अलक्ष्मीपरिहाराय ज्येष्ठां तत्र प्रहजयेत्॥ कन्यार्कयोगोत्रे कवलं स्थावमेव
मासस्तु॥ माद्रुक्ताष्टम्यां इत्येव ग्राह्यं॥ मासि साद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठेर्दशसंयुता॥ शक्तिर्यस्मिन् दिने कु
र्याज्येष्ठायाः परिपूजनमिति॥ माधवीये रक्ता दोक्तेः॥ अस्याः पवादात्॥ तत्रैवायस्मिन् दिने भवेज्ये
ष्ठामध्याह्नदूर्ध्वमप्यपुः॥ तस्मिन् हनिष्यं पूजावन्यभावे तत्पूर्ववासरे॥ इति विपरीतपूजादिना॥
शुक्लदिने नुराधाया मानहनमुत्तरदिने मूले च चि सर्जनं॥ तथा च रक्तादे॥ मैत्रेणा वाहयेद्देवी ज्ये

ष्ठायांतु प्रपूजयेत्॥ मूले विसर्जयेद्देवी त्रिदिनं व्रतमुत्तममिति॥ हे माद्रो भविष्योत्तर॥ अधिष्ठितुवा
 च॥ मृतबंध्यानुयानारीकाकबंध्यातथापरा॥ गर्भरत्रावातृतीयाच नानादूषेश्च दूषितं॥ निध
 नाश्च नरायेच दारिद्र्ये महति स्थितः॥ कर्मणा केन मुच्यंते तन्मे ब्रूहि जनार्दन॥ श्रीकृष्ण उवाच॥
 मासि भाद्रपदे शुक्लपक्षे ज्येष्ठा यदा भवेत्॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवादित्रनिखने॥ एवं विधा विधा
 नेन एभिर्मात्रैश्च पूजयेत्॥ एह्ये हित्वं महाभागे सुरासुरनमस्कृते॥ ज्येष्ठे त्वं सर्वदेवानां तत्समीपग
 ता भव॥ आवाहनं॥ श्वेतसिंहासनरत्ना तु श्वेतवरैश्च रत्नैः कृता॥ करदं पुस्तकं पात्रं विभ्रत्येते नमो
 नमः॥ आसनं॥ ज्येष्ठे श्रेष्ठतपोनिष्ठे ब्रह्मिष्ठे सत्यवादिनि॥ क्षीराब्धौ तु समुद्रते अर्घ्यं ज्येष्ठेन
 मोस्तुते॥ अर्घ्यं॥ बाणं वाणं चरवज्रं च पाशतो मरदर्पणैः॥ अन्यैरप्यायुधैर्युक्तं ज्येष्ठात्वा
 मर्चयाम्यहं॥ सुरासुरनरैर्वद्यायक्षकिं भरप्रजिता॥ प्रजितासिमया देवी ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्य
 हं॥ विप्रप्रिये महाभागे सुरासुरसुप्रजिते॥ स्तूयस्व त्वं मया देवि ज्येष्ठे त्वामर्चयाम्यहं॥ पूजा

मंत्र॥ त्वं लक्ष्मिस्त्वमुमा देवी त्वं ज्येष्ठे सर्वचामरैः॥ पूजितासि मया देवि वरदा मयि मे सदा॥ प्रार्थना॥ पुत्रदारविबुध्य
र्थं लक्ष्म्याश्चैव विदुष्ये॥ अलक्ष्म्याश्च विनाशाय सर्वकालं द्विजोत्तम॥ गुरुं संपूजयेद्भक्त्या वस्त्रैराभरणादिभिः॥ इदं
शौवतु वर्षाणि पूजनीया प्रयत्नतः॥ यावज्जन्म तथा पूर्वविधिनानेन मानवैः॥ ददाति वित्तपुत्रांश्च अर्चनीया सदा स्त्री
या॥ अनेन विधिना युक्तो यो हि पूजयेत्तेनरः॥ नारी चापूजयेत्येतां तस्य लक्ष्मीविवर्धते॥ बंध्या तु लभते पुत्रान् दुर्भ
गा सुभगा भवेत्॥ मृतवत्सा ज्जीवपुत्री का कबंध्या प्रजावती॥ दुःखितो हि नरः कश्चित्सर्वदा सुखी भवेत्॥
एव विधिविधानेन ज्येष्ठायारत्नचर्चयेत्सदा॥ विघ्नो रस्तस्य प्रणश्यंति यथा फलवणा तथा॥ यथा ग्राह्यं कुरु
ष्येष्ठ ज्येष्ठाय शोभनं व्रतं॥ नीराजने कृते चैव दीपो ग्राह्य सुभक्तितः॥ नैवेद्य सहितं प्राश्य व्रती त्वये युधिष्ठिरः॥
गुरुहस्तात्सदा ग्राह्यो दीपः प्रज्वलितो महान्॥ व्रतस्थो भक्तियुक्तस्तु शुचिः प्रयत्नमानसः॥ अनेन विधिना चैव
व्रतं ग्राह्यं युधिष्ठिरः॥ ज्येष्ठानामपरा देवी मुक्तिमुक्तिफलप्रदा॥ यस्तु पूजयेत्ते राजानूतस्मै स्वर्गं प्रयच्छति॥
तत्रैव रकां दे॥ मासि माद्रपदं शुक्लपक्षे ज्येष्ठर्क्षसंयुते॥ यस्मिन् कस्मिन् दि कुर्याज्येष्ठाय परिपूजयेत्॥ त
त्राश्रय्यां

तत्राष्टम्यां यदा चोरो भानो ज्येष्ठो मेव च ॥ नीलज्येष्ठेति सा प्रोक्ता दुर्लभा बहुकालिकी ॥ कृतस्नानो नरः कुर्यात्
स्नानममंत्रवादिने ॥ भक्तियुक्तश्चुचिः कुर्याज्येष्ठो देव्यास्तु रजनं ॥ नद्याः पूर्वधरा ह्यसिकताः शुद्धेद्राजाः ॥
देवीरूपं तु तत्रैव कृत्वा तु ब्राह्मणेः सह ॥ मंडले तं तु संस्थाप्य देवीं हेममयीं ततः ॥ स्थापयेद्भाजनीं तां श्रीं स्नेह्या
वापटकुड्ययोः ॥ आवाहयेत्ततो देवीं मथ चापुस्तके पिवा ॥ त्रिलोचनां शुक्लदंतीं विष्णुतीराजं नीतनुं ॥ वि
रक्तारक्तनमयां ज्येष्ठामावाहयाम्यहं ॥ इति मंत्रेण तां देवीं मां वाह्यं सुकृतं त्रयी ॥ स्नानं दद्यात्तथा पाद्यं पा
दयोस्तुभयोर्द्विज ॥ श्रीखंडकर्पूरयुतं दद्याद्दध्यं तथार्चनं ॥ भक्त्या मेया प्रयत्नेन यदत्तं दीयते तव ॥ तद्गृहा
पासुरेशानि ज्येष्ठे श्रेष्ठे नमो नमः ॥ इत्युच्चार्य सुवर्णादिपात्रेणांजलिं पिवा ॥ अर्घ्यं दत्वा स्मरेद्देवीं गंधपुष्पै
स्तथार्चयेत् ॥ गोधूमयवशाल्यादित द्वद्रव्यैस्तु रजयेत् ॥ ततः प्रसृतिमोत्रैस्तु पूजं रिकादीनि सर्पिषा ॥
निवेदयेच्च तैरेव दद्याद्देव्यैः प्रयत्नतः ॥ ततस्तत्त्वामहादेवी सर्वकामफलप्रदा ॥ ज्येष्ठेष्टे ते नमस्तुभ्यं श्रे
ष्ठेष्टे ते नमो नमः ॥ ज्येष्ठे श्रेष्ठे तपोनिष्ठे ब्रह्मिष्ठे सत्यवादिनी ॥ एवेहितं महाभावे अर्घ्यं गृह्णा सरस्वति ॥

अर्घ्यं । रक्तत्वोत्प्यासं पत्यागीतानि पुरतस्ततः ॥ सौवीरेश्वरसंयुक्तां दद्याच्छूदेभ्यश्च वचः ॥ सुवासिनीभ्यः शक्त्या तदद्या
वे सुकृती व्रती ॥ तत्र देवी मनुशाप्यत तोभुं जीतवाग्यतः ॥ भक्षयित्वा तदा तन्मयदेवी न त्वा पुनः पुनः ॥ शयीत व्रतवैर्येण क
र्यात्प्रातर्विसर्जनं ॥ एवमेव प्रकुर्याद्वै व्रतं तु प्रतिवत्सरं ॥ विसर्जनांतु ते तताः सिकतां वारुणी क्षिपेत् ॥ अक्षपवटका
न् दद्याद्वा ह्यपोभ्यस्ततो द्विजः ॥ कुर्यादेवं प्रयत्नेन सायं वाथ विसर्जयेत् ॥ विद्यार्थि प्राप्नुयाद्दिद्यां स्त्री काम
रचीयमेव च ॥ शिवस्मरणकारी तु देव्यै दद्यादसौ प्रिये ॥ सौ वर्णरजतं तां अंकुतकृत्या भवेत्तदा ॥ व्रतं स्वयं
च कृतवान् सिद्धां वाप्य कृताह्णः ॥ देव्या महत्वं कथितं तवेदं विधिश्च मंत्रार्चनसंयुतस्तथा ॥ मंत्रोपि सायु
ज्यकरो व्रतस्य तस्या मया ते कथितं सदैव ॥ ॥ उद्यापनमह ॥ ॐ ज्येष्ठायै नमः ॥ श्रेष्ठायै नमः ॥ यस्याः सिंहोर
ये युक्ता व्याघ्रश्चापि महाबलः ॥ ज्येष्ठा महस्मिमां देवी प्रपद्ये शरणं श्रुतां ॥ तामग्निवर्णां तपसा ज्वलंती मिति
न्वावाह्यापोहिष्ठेति तिरस्मि शिषिचेत् ॥ नाम्नार्थं यवरं दत्वा पाद्यामर्घ्यमथासनं ॥ स्नानमाचमनं चैव म
धुपर्कपवीतकं ॥ गंधपुष्पतथा धूपदीपनैवेद्यमेव च ॥ पुनराचमनं चैव कारयित्वा विसर्जयेत् ॥ ज्येष्ठायै नमः ॥ स

सैत्यै० कलिप्रियायै०॥ विद्यायै०॥ विनायकायै०॥ ताप्यै०॥ श्रियै०॥ तृप्त्यै०॥ एभिर्नामभिस्तर्पणं होमं दधि मधु क्षी
 रघृतैः कुर्यात्सुसंयतः॥ हविष्यं स्वयमश्नीयात्ब्राह्मणां स्तेनभोजयेत्॥ अनेन विधिनायस्तु ब्राह्मणानां चतुष्ट
 यं॥ व्रतांते प्रतिमां कुर्यात्सो वपंरि फलसंमितां॥ कल्ल वस्त्रे च संयुक्ता माचार्याय निवेदयेत्॥ वस्त्राभरणमाल्या
 निलेपनैः पूजितं द्विज॥ प्रणिपत्य ततः शिवा तस्मै सर्वं निवेदयेत्॥ ब्राह्मणा भुंक्तवंतस्ते प्रकुर्युस्वस्ति वाचने॥
 एवं कृते व्रते सम्यक् सर्वं शान्तिं प्रजायते॥ धनधान्यसमृद्धिश्च तथा रोग्यं च जायते॥ ॥ इति भविष्योत्तरज्ये
 ष्ठाव्रतं॥ ॥ अत्रैव दूर्वाष्टमीव्रतं॥ इदं पूर्वविधायं कार्यं॥ श्रावणी दुर्गनवमी दूर्वा चैव कुताशानी॥ पूर्वविधा
 तु कर्तव्या शिवरात्रिर्बलेर्दिनमिति॥ बृहद्यमवचनात्॥ शुक्लाष्टमी तिथिर्यतिमासि साद्रपदे भवेत्॥ दूर्वा
 ष्ठी तु सा ज्ञेयानोत्तरासा विधीयत इति हेमाद्रि मदनरत्न धृतपुराणा समुच्चयवचनाच्च॥ मुद्रुत्तेक्षि रोहिणे
 ष्ठी तु सा ज्ञेयानोत्तरासा विधीयत इति हेमाद्रि मदनरत्न धृतपुराणा समुच्चयवचनाच्च॥ एभ्यां पूर्वावाय
 दिवा परा॥ दूर्वाष्टमी सा कार्या ज्येष्ठा मूलं तु वर्जयेत्परं त्युक्तं॥ तत्पूर्वत्रज्येष्ठा मूलयोगे कर्मकाव्याह्या

भावे च द्रष्टव्यं दूर्वाष्टमीदसत्याज्याज्येषामूलार्हसंयुक्तं ॥ तथा ॥ प्रोक्ताभाद्रपदे मासि शुक्लपक्ष्यां च भारत ॥ दूर्वाम
भ्यर्चयेद्रत्याज्येषामूलं तु वर्जयेत् ॥ ऐंद्रक्षेत्रे पूजिता दूर्वासिंहपत्न्या निनान्यथा ॥ भर्तुश्चतुर्हरामूले तस्मात्तां परि
वर्जयेदिति ॥ शुक्लभाद्रपदे मासि दूर्वासंज्ञा तथाष्टमी ॥ सिंहार्क एव कर्तव्या न कन्यार्क कदाचना ॥ सिंहस्ते
सो तमास्तुर्यमुदिते मुनि सत्तमे ॥ तत्रैव ॥ अगस्त्यनुदिते तात्व प्रजयेदमृतोद्भवं ॥ वैधव्यं पुत्रशोकं च दशजन्म
निपंचयेति ॥ यदा तु भाद्रपदशुक्लपक्ष्यां अगस्त्योदयस्तदा तत्पूर्वं कृत्वाष्टम्यां कार्यं ॥ शुक्लपक्ष्यां लेपे पिष्टमिमां
तमासेन भाद्रपदमात्रा लाभात् ॥ यदा तु भाद्रपदोधिकस्तदा सिंहार्क एवेत्युदाहृतवचनादधिमासे तु संप्रोक्ता
नमस्त्युदये मुने ॥ अर्वागेव व्रतं कार्यं यतो न कुत्रचिदिति निर्णयदीपे स्कांदाच्चाधिक एव कर्तव्यं ॥ इदं स्त्री
प्राप्तित्यं ॥ यो न पूजयेद्दूर्वामोहादि हयथाविधि ॥ त्रीणि जन्मानि वैधव्यं लभते नात्र संशयः ॥ तस्मात्सं
पूजिता भक्त्या प्रतिवर्षं विधुर्जनैरिति उपाण समुच्चयात् ॥ यदा तु ज्येष्ठाधिकं विना सर्वथाष्टमी न लभ्य
ते तदा कर्तव्या चेकमेकेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ॥ दूर्वामभ्यर्चयेद्रत्या नवध्वं दिवसं नयेदिति भविष्यो

तिरादनु कल्लब्धे नानुष्ठानं तु सर्वथा व्रतलोपः॥ अथ व्रतहेमादौ भविष्ये॥ ब्रह्म नूमाद्रपदे मासि शुक्लाष्टम्यामु
 पोषितः॥ पूजयेच्छंकरं भक्त्या यो नरः प्रथयान्वितः॥ स याति परमं रत्नं यत्र देवस्त्रिलेचनः॥ गणेशं पूजयेद्यस्तु
 दूर्वाया सहितं मुने॥ गणेशः शिवफलानां शकलैः दिव्यगंधपुष्पैर्विलेपनैः॥ दूर्वांश्च ज्योतिषे दानं मुच्यते सर्वपा
 तकैः॥ पुत्रो देशे प्रजायां दूर्वायां ब्राह्मणे उत्तमः॥ रक्षापलिंगं ततो गंधैः पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत्॥ खड्गैर्नैर्नारिके
 लैश्च मातुलिंगफलेस्तथा॥ पूजयेच्छंकरं भक्त्या दूर्वायां विधिवद्विज॥ दध्यक्षते द्विजैश्चेष्टार्घ्यं दद्यात्त्रिले
 चना॥ दूर्वाशमीभ्यां संपूज्य स वनश्रद्धयान्वितः॥ स वै सुकृतजन्मानि सर्वदेवैस्तु वंदितः॥ विद्याप्राप्नोति वि
 द्याथः पुत्राथः पुत्रमाप्नुयात्॥ धर्माथः धर्ममाप्नोति कन्याथः लभते चतान्॥ मनसा यं यदि छेत तत न दाप्नो
 ति मानवः॥ अथ पूजयेद्दूर्वांस्तेशां मानवः फलैः॥ स सद्गजन्म पापौघैर्मुच्यते नात्र संशयः॥ कृतापवा
 सः सप्तम्यां अष्टम्यां पूजयेच्छिवं॥ दूर्वासमेतं विप्रं द्रमध्यक्षतश्च भैः फलैः॥ त्वं दूर्वमृतजन्मासि वंदितासि
 सुरासुरैः॥ सो भाग्यं स ततं देहि सर्वकार्यकरी भवा॥ तथा शारवा प्रशाखा मिर्विस्ततासि महीतले॥ त

द्रष्टुं वा वहितो मम ॥ त्वं द्वेर्वृत मासीत्यादि मंत्रैश्च प्राग्वत् ॥ दत्वा पिष्टानि विप्रेभ्यः फलं च विविधं प्रभो ॥ तिल
 पिष्टक गोघृक्षुधान्यापि खनि पांडवं ॥ भोजयित्वा सुहृन्मित्रं संबंधिस्वजनंस्तथा ॥ ततो भुंजीत तच्छेषं च यं
 अधा समन्वितः ॥ कर्तव्या चैकमेतेन ज्येष्ठामूलं यदा भवेत् ॥ दूर्वा मास्य च येन तस्यां न वध्यं दिवसं न्यसेत् ॥
 पक्षे पादपदस्थे वंशुल्लेष्टम्या युधिष्ठिर ॥ दूर्वा षमी व्रतं पुण्यं यः करोतीह मानवः ॥ न तस्य क्षयमाप्नोति सं
 ताने सातपोरुषे ॥ नंदते वर्धते नित्यं यथा दूर्वा तथा कुलं ॥ इति दूर्वा षमी व्रतं ॥ भाद्र शुक्ल षमी मारभ्य षो
 उद्वादिनपर्यन्ते महालक्ष्मी व्रतं ॥ तच्चाधरात्र ति क्रमवर्तिन्यां मष्टम्यां कार्यं ॥ तदुक्तं चंद्रप्रकाशे स्मृत्यंतरे ॥
 अधरात्र मति क्रम्य वर्तते योत्तरातिथिः ॥ तदा तस्यां नरे कार्यं महालक्ष्मी व्रतं सदेति ॥ प्रारभस्व स्याज्येष्ठा
 युतायां कार्यं ॥ तथा च स्कंदे ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले पक्षे ज्येष्ठायुता षमी ॥ प्रारब्धं व्यं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या
 युतात्मिभिरिति ॥ तदभावे केवलायां मपि ॥ समापनं तु यत्कुल्लेष्टम्यां तच्चंद्रोदयव्यापिन्यां कार्यं ॥
 चंद्रोदयव्रतं चैव तिथिस्तात्कालिकी स्मृतेत्युक्तेः ॥ दिनद्वये चंद्रोदये सत्वे सत्वे वा कुल्लेष्टम्या चैव

११११

त्यादि वा क्स्यात् पूर्ववापरदिने चंद्रोत्तरं त्रिमुहूर्त्तं वेत्तरेव ॥ तदुक्तं मदनरत्ने पुराणसमुच्चये पूर्वावापरविधावाप्रा
 याद्यचंद्रोदये सदा ॥ त्रिमुहूर्त्तं तु सा पूज्या परतश्चोर्ध्वगामिनीति ॥ अथ व्रतविधिः ॥ हेमाद्रौ मदनरत्ने स्कंदे
 स्कंद उवाच ॥ सौभाग्यजननं स्त्रीणां दौर्भाग्यपरिहृत्तनं ॥ परमैश्वर्यजननं तद्व्रतं ब्रह्मशंकर ॥ ईश्वर उ
 वाच ॥ साधुसाधु महाबाहो यत्प्रेहं त्वयानघ ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि व्रतान्नामुत्तमं व्रतं ॥ ये वीर्ये निज न
 रोदुर्गं विनांति कर्हिचित् ॥ सुभगा दुर्भगा वापि स्त्रियो न विधवा गुहा ॥ अस्ति देव्या व्रतं पुण्यं
 महालक्ष्म्या षडानन ॥ नारीणां च नराणां च सर्वदुरवापहं तथा ॥ स्कंद उवाच ॥ देवासुरमपृच्छं प्रणम
 ष्णुशतपुरा ॥ वृत्ते सुराणां मधिपे देवानां च पुरंदरे ॥ तत्र देवैर्महावीर्यैर्नारायणबलाश्च यात् ॥ असु
 रानिर्जिताः सर्वपातालतलमाययुः ॥ केचि लंकागताः केचित् प्रविष्टा वरुणालयं ॥ गिरिदुर्गसमा
 श्रित्य केचित् रुमहाबलाः ॥ तत्र कोलासुरो नाम महावीर्यो महाबलः ॥ गोमंतदुर्गं दुर्गं गिरिमाश्रित्य नि

भयः॥ यराजकन्यकालोके रूपवत्यो महागुणाः॥ आनीयगिरिदुर्गस्थोरमयामास सर्वशः॥ रमयित्वा
 क्षिपत्तत्र कालरूपी विहंगमः॥ एतस्मिन्नेव काले तु आगतो मुनिसत्तमो॥ श्रुतप्रभावसंपन्नो पुलस्त्य
 गोतमः सह॥ तीर्थरात्राप्रसंगेन श्रुत्वा वाक्यं जनस्य तं॥ लोकासुरेत्याजनिता कन्या हेतोः शिखिध्व
 ज॥ ताकुचतुर्जनं सर्वमगस्त्योस्ति महामुनि॥ येन तोयनिधिः पीतो विध्यादिश्च निवासितः॥ वा
 तापील्वलनामानौ दैत्यो योनविनाशितौ॥ तंगच्छामो वयं सर्वे कोलासुरवधाप्तये॥ इत्यामं
 व्रजनाः सर्वगत्वा तमभिवाधत्वा॥ उचुः सर्वे यथा हतं कोलासुरविचेष्टितं॥ तद्ध्रुत्वा भगवानाह मित्रा
 वरुणारयधीः॥ सृष्टिस्थिति विनाशानां कारणं भक्तवत्सलः॥ रामस्याद्रोतयं स्यति ब्रह्मविष्णुमहेश्व
 राः॥ तिस्रः संध्यासु तिमत्यास्तेषां शुश्रूषणे रताः॥ प्रविश्यतां महालक्ष्मीशक्तिरूपेण संस्थिताः॥
 सर्वशक्तियुता देवी लोकानां हितकाम्यया॥ इत्युक्त्वा त्वरितंगत्वा कोलासुरवधाप्तये॥ निवेद्य नि

११२

या विस्तरसंतानं देहितुं मजरामरं॥ दूर्वा मंत्रः॥ तं लिंगमंत्रैरीशानमर्चयेत्प्रयतः शुचिः॥ ततः संपूजयेद्विप्रा
 नूफलैर्नानाविधैर्द्विज॥ अनग्निपक्वमश्लीयादन्नं दधि फलं तथा॥ अक्षारलवणं ब्रह्मन्नं श्रीयान्मधुना चितं॥
 दद्यात्फलानि विप्रेषु फलाहारस्वयं भवेत्॥ प्रणम्य शिरसा दूर्वा शिवं शिवमुपाश्रुते॥ य एवं कुरुते भक्त्या म
 हादेव्यस्य पूजनं॥ गणत्वं पात्य सो ब्रह्मन्नमुच्यते ब्रह्म हत्यया॥ एकपुण्याया पहरा अष्टमी दूर्वसंलिता॥ च
 तुर्णा मपि वर्णानां स्त्रीजनानां विशेषतः॥ इति आदित्यपुराणे तु श्रीपूजनमुक्तं॥ शुक्लाष्टम्ये तु संप्रा
 प्ते मासि साद्रूपदे तथा॥ दूर्वाप्रदानं सुश्रेता मुत्तराशा मिगामिनं॥ पूजयेद्ब्रह्मानीय गंधमाल्या उलेपनैः॥
 फलमुलेस्तथा चैव दीपधूपैर्विसर्जयेत्॥ अग्निपक्वे तथा सर्वे न निवेद्य कथंचन॥ सोक्तव्यं च तथा ब्रह्मन्न
 नग्निपक्वविसर्जितं॥ दूर्वा कुरच्छा संपूज्य विधिना यो वने श्रियं॥ यो वनं श्रियमाप्नोति यत्र यत्रा मिजाय
 ते॥ भविष्योत्तरे तु विशेषः॥ अष्टम्या फलपुष्पैश्च रत्नैर्नारिकेलकैः॥ द्वादशामोदकपुष्पैश्च रत्नैर्लंकु
 स्तथा॥ नारिगैर्जंबुकैराग्रे वरजपूरैश्च दाडिमैः॥ दध्यक्षते स्त्रजो मिश्रधूपैर्नवेद्य दीपकैः॥ मंत्रपात्रे नरज

मुष्णमुष्णिकचाकचि॥ उधतेराक्षबलेभूतनाथोमहाबलः॥ ममदराक्षसानीकंवावैरतिदारणे॥ हनंदृष्ट्वासुरबलं
 क्रुधःक्रुशसुरारणे॥ अभिद्रुत्यागदापापिताडयामासभैरवं॥ ययौमूर्खमहावीर्यस्तेनाभिहतमस्तकः॥ ततोदेव्योतिवो
 नह्याभिद्रुद्रुबुरुधते॥ त्रिभूतैरभिजघ्रुस्तंपटितौ शौश्वव्यहारयत्॥ पादाधातैःसमाजग्मुःसिंहःकरिवरंतथा॥ स
 कुंडलशिरस्त्राणोदशेष्टोरक्तलोचना॥ कृतभ्रुकुटिवक्रोसौराक्षसस्तामुर्मुकुटं॥ गदयाताडयामासशिरःकं
 ठांसिकुक्षिषु॥ वसंजस्तागदांतंतुहसंत्यःसंभदकुला॥ ततोधनुर्धरोऽस्त्वाबलजालमिवाकित्॥ तासां
 शरीरमर्माणिभिदंशशुरोगमैः॥ ननादबध्वैरोसोहृदयंवाभिनच्छरे॥ ततःक्रुधतरास्ताभुजां पादेजगृह्ण
 ऋशं॥ अनाकशेभ्रामयित्वायंचिक्षुर्धुर्गगनेक्रुधा॥ कोलासुरोपिपतितोयावदुत्थातुमिच्छति॥ तावन्निर्ग
 त्यलक्ष्मीस्तं पादाभ्यां प्रत्यपीडयत्॥ तत्पादपीडितंरक्षोविहृत्यनयनेभृशं॥ मुक्तकंठस्वनं कृत्वा ततोमो
 हमुपेषित्वात्॥ ततोदेव्याःसगंधर्वमनुष्याःक्रुषसस्तचन॥ देवनाथाश्चदेव्याश्चननृतुःसंभदाकुलं॥

113

देवदंडभियोर्नेदुःपुष्पवृष्टिपातह॥ दिशप्रसेदुर्मरुतोवबुर्मदरचंजगत्॥ सुरासुरशिरोरत्नबंधपादां वृजास्त
 तः॥ देव्योदिव्येनयानेनयांतिकोलापुरंप्रति॥ आयातिपयजांवीक्षमुक्तादाप्रश्रंवलः॥ तुषावपरयाभेत्यारा
 जकन्यागणोमुदा॥ राजकन्याउचुः॥ वंदारुवीरसुरवृंदकिरीटकोटिशोचिर्घटानिकरकल्पितरत्नदीपं॥ दे
 वीत्वदीयचरणंशरणंजनानांसेवा महेशकलंमंगलवर्धनाय॥ उत्फूलकैरवदलायतलोचनायैगंडोल्लसच्च
 उल्लमंडितायै॥ राकाशशिप्रतिभटाननुकोमलायैतस्यै नमःकमललोचनवल्लभायै॥ सज्जललति
 कांहरिकंठभ्रूणांकेयूरहेमकटकोज्वलकंकणांकं॥ संसारसागरमुखं पततो ममाद्येदेहित्वदीयकरदक्षि
 मनंगमातः॥ दृष्ट्वादेविजनाजयायविविधाब्रह्माधिपत्यं गताविष्णोर्वक्षसियाचकारतरतालीलाजमला
 भ्रमं॥ केशाग्रं प्रहितं त्वदीयचरणदंदा जसेवारतं कारुण्या मृतसारप्रतिदृशी मामघपश्येश्वरी॥ मल्लीवि
 फूहकुसुमोज्ज्वलमध्यभागधूमिलभारजिततारकवित्रविश्रुतं सहेमनिकषोज्ज्वलकायकांतिलक्ष्मीस्व
 यप्रममतां प्रियमातनोतु॥ इतिस्तुत्यामहालक्ष्मीर्भक्तानामिष्टदायिनी॥ योगिन्याद्यभविष्यध्वामितितार

वरददौ॥ दृष्ट्वा तस्मात्सुता देवी सारूप्यं च प्रदापयेत्॥ तामिनिर्वेदिता देवि वरं वर्यं ददौ मुदा॥ राजकन्यास्ततः
 सर्वाभुक्ताः स्वरमुमाययुः॥ ततः प्रभृति लोकेषु पूज्यास्ताः सर्वकामदाः॥ ताः श्वतुःषष्टियोगिन्यो महाल
 क्ष्मीपरिग्रहात्॥ नृत्यंति निबहेस्तत्र गीतकादित्रयस्त्वनैः॥ पुरा देव्या महालक्ष्म्या करहाटपुरे निशि॥ ए
 वंप्रसादा देवि विविष्टुरामा षडनना॥ व्रतस्यास्य विधानं च शृणु मतो विधानतः॥ मासि भद्रपदे शुक्ल
 पक्षे ज्येष्ठायुताष्टमी॥ प्रारब्धं व्यं व्रतं तत्र महालक्ष्म्या यतात्मभिः॥ करिष्यामि व्रतं देवि त्वद्गन्तव्यं स्व
 रायणः॥ तदविघ्नेन मे यातु समाप्तिं त्वत्प्रसादतः॥ इत्युच्चार्य ततो बध्वा दोरकं दक्षिणे को॥ षोडशग्रंथि सहि
 तं गुणैः षोडशाभिर्युतं॥ ततो न्वहं महालक्ष्मीं पूजयेन्नियतात्मवान्॥ गंधपुष्पैः सनैर्वेद्यैर्यावत्कृत्वा
 मीदिनं॥ तस्मिन् दिने तु संप्राप्ते कुर्यादुद्यापनं व्रती॥ वस्त्रमंडपि कां कृत्वा माल्यरत्नोपशोभितं॥ च
 तस्त्र्यं प्रतिमां कृत्वा सौवर्ण्यं स्तत्स्वरूपिणी॥ रत्नपनं कारयेत्तासां पंचामृतविधानतः॥ षोडशैरुपचारैश्च
 धूपदीपादिपिस्तथा॥ जागरंतत्र कर्तव्यं गीतवादित्रयस्त्वनैः॥ ततो निशीथे संप्राप्ते शुद्धिते मृतदी

११४

शिक्तं तेभ्यः तस्मै प्राञ्जल्योजनाः॥ तद्धुत्वा निखिलं तेभ्यो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः॥ संध्यात्रयं समाहूय वाचं प्रोचुर्जनैश्चराः॥
 वंदारुसुरवंदं दुमौलिमाणिक्यमंडला॥ हनिष्यति महालक्ष्मी युधे कोलासुररिपुं॥ भगवत्यो मूर्तिमत्यो दंडशू
 लादिभिर्वरैः॥ आयुधैर्विविधैः कृत्वा जयमाप्स्यथ संयुगे॥ युष्माकं च महायोसी युष्मक्रोधसमुद्भवः॥ भूतनाथो
 भूतमन्युर्वसहायो भविष्यति॥ इत्युक्त्वा तस्मिन् गत्वा रुरुधुः कोलराक्षसं॥ निरुध्य च पुरी देव्यो जगज्जुर्जलद
 खना॥ पिबत्यश्च दिशां दंडं बर्धयंत्यश्च तत्कुधा॥ कोलासुरोऽपि तद्धुत्वा प्रोत्थगतं महारसनात्॥ रोषणः क्र
 धतां भ्रांशो मेरोरिव मृगांतकः॥ हस्तश्चरथपादात्तचतुरंगबलान्वितः॥ निर्ययो पृतनायोधुं कालिकाया इवा
 शनिः॥ सकुंडलशिरस्त्राणकवचीधृतबाणधीः॥ बध्मगोधांगुलित्राणकुध्ये वृत्र इवापरः॥ ततो राक्षससै
 न्यंत भूतनाथो न संगतः॥ देवनारी मनो ल्लासी युधं च केतिभीषणः॥ महारवैर्मरीमघोरैर्बाणोऽक्रैधीकार
 निस्वनैः॥ निस्वाननिनदश्चैव लोकशब्दमयो भवत्॥ जयं सिंधीति वदतां धावतामितरेतरां॥ बद्धे समरंधोर

धितो ॥ कृत्वा तु स्तुति लेपये सषडंगप्रसूजयेत् ॥ तद्यादर्घ्यं च रागोपाव्रती तस्मै समाहितः ॥ क्षीरोदार्णवसंभ्र
तं चंद्रलक्ष्मीसहोदर ॥ पीरुषधामरोहिण्या सहितोर्घ्यं गृहाणो वै ॥ क्षीरोदार्णवसंभ्रते कमले कमलालये ॥
प्रयच्छ सर्वकामान्मे विलुचक्षुस्तालालये ॥ पुत्रान्देहि यशोदेहि सौख्यं सौभाग्यमेव च ॥ कालिकालि
महाकालिवीरकालिनमोस्तुते ॥ त्रैलोक्यजननि त्राहि वरदे भक्तवत्सले ॥ एकनाथे जगन्नाथे जमदग्निपि
ये व्यये ॥ रेणुके त्राहि मां देवि राममातः शिवकुंठ ॥ कुरु श्रियं महालक्ष्मी आश्रयत्वा शुभाशये ॥ मंत्रेरे
तेर्महालक्ष्मीः प्राथ्यो त्रिययोषितां ॥ श्रीसूक्तेन तथा ब्रह्मोपमानि जुहुयाद्भुवि ॥ पायसं चैव वित्वा
नितदाभावे तथा घृतं ॥ ग्रहेभ्यश्चैव होतव्यं समिच्चरुतिलादिकं ॥ चंदनं तालपत्रं च पुष्पमालादिकं त
था ॥ नैवेद्यं चैव भक्ष्याणि क्षिप्त्वा च हविधानि तु ॥ प्रत्येकं षोडशैस्तानि पूजयित्वा चैव हि ॥ तान्यन्ये
व समाच्छाद्य व्रती दद्यात्समं चकं ॥ क्षीरोदार्णवसंभ्रतालक्ष्मीचंद्रसहोदर ॥ व्रतेनानेन संतुष्टा प्रीयते
विलुचक्षुः ॥ इंदिरा प्रतिगृह्णातु इंदिरैवेददाति च ॥ इंदिरा तारकोभाभ्यां इंदिरा वै नमो नमः ॥ दत्तायै

पायदानीश्च श्रोत्रियाणां च योषिताः॥ चतस्रः प्रतिमातास्तु ब्राह्मणा यानि वेदयेत्॥ एवं कृत्यं तु निर्वर्त्य व्रतीभिः
 जनमाचरेत्॥ स्कंद उवाच॥ केनेदं स्वीकृतं सर्वं कथमस्मिन्प्रकाशितं॥ ब्रह्मिणे तत्त्वतो देव यद्यहं तव ह्यहं
 शंकर उवाच॥ आसीद्वाजासर्वभौमो मंगलार्पा इति श्रुतः॥ कुडिन्येन गेरंभ्ये तस्य पद्मावती प्रिया॥
 तमागतः कश्चिदेकसेवको ब्राह्मणोत्तमः॥ कदाचिन्मृगयासक्तो भूपालो वनमाविशत्॥ तत्र विधावरा
 हादीन्मृगान् गृह्णत्वा सहस्रशः॥ क्षुत्तृप्परिगतश्चातो वृक्षमूलमुपाश्रितः॥ उदकान्वेषणो वारान् प्रेषया
 मास सर्वशः॥ वने जलं तु नापश्यन् क्वचिद्वाता प्रयत्नतः॥ ते गत्वान्तपति प्रोत्तु न त्रां भ इति दुःखिताः॥
 तव ह्येकोपि वज्राप्रविपिनं तदतिदितः॥ भ्रममाणस्तदा पश्यत् कस्मिंश्चिद्वनगह्वरे॥ रंभ्यं सरोवरादि
 व्यंकुमुदोत्पलमंडितं॥ तत्रापश्यदेककन्यादिव्यरूपामनोरमा॥ चार्चगीचिरुनयनापीनोन्नतपयो
 धराः॥ हारकंकणयूरन्तपुरालंकृताः शुभाः॥ पूजयंती महालक्ष्मी व्रतरूपेणासादरात्॥ तव ह्येकोपि पप्र
 छ किमिदं कथ्यतामिति॥ स्त्रिय उचुः॥ महालक्ष्मी व्रतमिदं सर्वकामफलप्रदं॥ क्रियते स्माप्तिरेका

पश्यांतये ॥ तदुःखंतत्सपादेवविनष्टमभवत्तदा ॥ पुनश्चमगयासतोभूपालोवनमाविशत् ॥ कंचिन्मृगसमा
 विध्यबाणेनैकेनबद्धमान् ॥ अन्वगच्छन्मृगं -- रस्याभुविदयागमः ॥ परं सुनिंदशाग्रेवासिष्ठंवीतकुल्मषं ॥
 कृतातिथ्यक्रियोदृष्टाचरंतीचहरंतीकात् ॥ हावभावविभासाग्रेहरंतीहरिणोभ्रणो ॥ मंदानिर्गत्यनृपतिप्रो
 वाचमधुरं वक्षः ॥ वासोरूकात्मिकाल्यापिकिमर्थंचरसेवने ॥ किंनरीमानुषीवात्वंयक्षिणीचारुहासिनी ॥
 किमत्रबहुनोक्तेनप्रजमानंभजस्वमां ॥ नृपेणैतेनभक्त्योक्तासस्मितावाक्यमब्रवीत् ॥ पुनर्भजामिचा
 हंत्वांमवैहिमानुषीतव ॥ महालक्ष्म्यपचारेणत्वयाहीनवसाम्यहं ॥ सुनीदस्याश्रमेरम्येतरुगुल्मोपश
 मिते ॥ ममोपरिक्लृपाविष्टोमहालक्ष्मीव्रतोत्तमं ॥ कारयाभासविधिवत्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ तयोक्तंचवनः
 श्रुत्वासचोत्कल्लविलोचनः ॥ ऋषेरनुज्ञामादायप्रियामादायसत्वरः ॥ दुष्टपुष्टजेनैर्दुष्टपताकध्वजशो
 भितं ॥ प्रविवेशतयासार्धं सपौरैरभिबंदितः ॥ महालक्ष्मीव्रतंभूपस्ययासहचकारह ॥ भुक्तेहभोगान्
 विपुलापुत्रैःपौत्रैःसमावृतः ॥ भूपालःसार्वभौमोभूतवल्लोमात्यताययौ ॥ महालक्ष्मीप्रसादेनस

११६

समिधि सर्व संपदां ॥ एवंप्रभावासादेवीनराणामिष्टदायिनी ॥ सर्वपापहरादेवीसर्वदुःखापहारिणी ॥ एवंषो
 डशवर्षतु कर्तव्यं व्रतमुत्तमं ॥ याकरिष्यतितांभक्त्यास्वयंसिद्धिमुपासते ॥ लोकपालाश्चसुसितदेवाइव
 मनोरथान् ॥ नारीबापुरुषःकरिष्यतिमुदाभक्त्याव्रतंयत्मतःसेवांतेहरिरुद्रपद्मजसुरापुण्यंति तस्यप्रियं ॥
 तत्पादौपरिरंजयंतिमनुजामोलिप्रभामंडलेस्तस्मिन्नेवकुंदुबिनीवसतिसालक्ष्मीस्वयंविष्णुना ॥ स
 द्रक्त्यावायभक्त्यावाकुर्वतव्रतमुत्तमं ॥ अंतकालेस्वयंविष्णुःसंभारात्परिरक्षति ॥ यदृदंष्टपुयानि
 त्येवावयेद्वासमाहितः ॥ नसंत्यजतिसेलक्ष्मीनैवकामयेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तत्सर्गलोकेमहीय
 ते ॥ इतिस्कांदोक्तेमहालक्ष्मीव्रतं ॥ युधिष्ठिर उवाच स्वस्त्वनलाभापुत्रायुःसर्वैश्वर्यसुरवप्रदं ॥ व्रतमे
 कंसमाचक्ष्वविचार्यपुरुषोत्तम ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ दुर्वारवृत्तदैत्येतेपरिव्याधेर्विदिष्टे ॥ एतदेवकृ
 तस्यादौदेवद्वःप्राहनारदः ॥ तस्यश्रुत्वाततोवाक्यंसमुनिःप्रत्यभाषत ॥ नारद उवाच ॥ पुरंदरपुसाय
 र्वपुरमासीत्सुशोभनं ॥ रत्नगर्भाभवद्भूमियत्ररत्नाद्यध्वरैः ॥ यत्रांगनाजनापोगभन्तालोचनसाय

यके ॥ त्रैलोक्यं स्ववशं चक्रे देवः कुसुमसायकैः ॥ चतुर्वर्गजिनिर्यत्र यत्र चित्रविभूषणं ॥ विश्वकर्मापि यद्वा
 द्यकंपयत्यनिशं शिरः ॥ यत्राभवन्महीपालो मंगलो मंगलालयः ॥ विष्णुदेवी प्रिया तस्य दुर्भगैका बभूव
 वह ॥ अत्यातु चोलदेवीयामहिषीसायशशिनी ॥ कदाचिन्मंगलो राजा चोलदेवीसहायवान् ॥ प्रसा
 दशिरवरा रुदंछली मेका मपश्यतां ॥ वामालोक्य महीपालः स्मरस्मेरमुखो बभूव ॥ चोलदेवी प्रति
 प्राह दंतच्छाति तदिदं पुरः ॥ चंचालाक्षिते वाद्यानां कांतिनिदिति नंदनं ॥ कारयामि तवोदितं तत्रो
 धानं मकारयत् ॥ संपन्नं च तदुद्धानं नानादुमल्लं तांबितं ॥ नानारक्षकसंयुक्तं नानाकृतिसमा
 कुलं ॥ अथागतं महालोकस्तु न्यस्तं न भस्मत् ॥ पंकप्राह दृघनश्यामश्चक्षुराक्षिप्तचंचलः ॥ दंष्ट्रा
 वष्टश्चंद्रार्कः प्रलयाभोधरघुतिः ॥ तदुनक्तीति विज्ञाय ससेत्यो धानपालकाः ॥ सभयास्तस्य हता
 तमृचुस्तेन पतेः पुरः ॥ तदाकर्ण्य ततो राजा क्रोधकुलितलोचनः ॥ वधाय दंष्ट्रिणास्तस्य संदिदे
 शाखिलं बलं ॥ ततश्च बालभूपालश्चित्रगंडगलितैर्गजैः ॥ आलोक्य नमही सर्वा वाजिदं दृष्ट्वा

११७

ग्रमनोपिस्तत्र भक्तिः ॥ तव लोकोपि तद्ब्रुत्वा व्रतजग्राह भक्तिमान् ॥ तदब्रुत्वा गृहीत्वा स्य जलमादाय सत्त
 रः ॥ अजगाम जलं तस्मै ॥ - जलिना सह ॥ जलं पीत्वा नृपस्तस्य तददृष्ट्वा दोरकं करे ॥ किमिदं दोरकं विदुर्किं व्र
 तं कृतवानसि ॥ राजा पृष्ट्वा स्तवलोपि कथयामास तद्व्रतं ॥ तद्ब्रुत्वा राजा गृहीत्वा व्रतजग्राह भक्तिमान् ॥ तव लो
 केन सहितो राजा स्वपुरमाययौ ॥ पद्मावती गृहं गत्वा तथारतुं गतः सह ॥ रममाणाय सो देवी ते न राजा प्रि
 येण वै ॥ तददृष्ट्वा दोरकं हस्ते कुपितान्यंत कोपना ॥ कया त्वं वचितो ब्रूहि कया बधसु दोरकं ॥ ज्वाला मालकुले
 वद्गोक्षिप्तवसति कोपिता ॥ हाहा कष्टमिदं पापं कृतं मूढतया तया ॥ इति निर्भक्त्यतां राजा तेभ्यां जवनगोह
 र ॥ सा च हातिययौ पश्चात्तत्र हानिं ययौ नृप ॥ महालक्ष्म्यवचारेणासारं ण्ये जनवर्जिते ॥ मृगमाणां वने त
 स्मिन् कश्चिद्गतिमाप्नुयात् ॥ विचरंती वने तत्र ऋषेः कस्यचिदाश्रमं ॥ दृष्ट्वा मृगसंकीर्णं श्रोतं कृष्णमृगा
 न्वितं ॥ तत्रापश्यद्वेने रम्ये वसिष्ठं मुनिपुंगवं ॥ वचं देवराणो तस्य विमंशा दुःखकर्षिता ॥ चिरंध्यात्वा मुनि
 स्तस्यादज्ञानां दुःखकारणां ॥ महालक्ष्म्योपचारेणाज्ञानं विज्ञानं च क्षुधा ॥ तद्व्रतं कारयामास तस्या दुःखा

३
रो॥ चालयन्निखिलान्त्रोला नस्यं दनौ घमरुद्धरैः॥ पतिव्रतमहाध्यानै पूरयन्तखिलादिशः॥ ततो गगनं समा
वृत्य तदुद्यानं नरेश्वरः॥ उवाचोच्चैरिति ध्वानैदिशो मुखवरयन् दश॥ पश्चिमस्य वरोहार्य प्रयात्युप वनांतिकं॥
तस्या त्रयं शिरश्छेदं विदधामिरियोरिव॥ तस्य भूपस्य तद्वाक्यं समाकर्ण्य स स्तुकरः॥ जगामास्यैव मार्गे
ण प्राणिनश्चेष्टितं यथा॥ ततः क्रोधो धराशक्रो कथं यत्वं प्रताड्य च॥ ब्रीज्य कालं कितास्येन्दुः मार्गे तस्यैव सो
गमत्॥ गत्वा तु विपिनं घोरं सिंहशाईलसंकुलं॥ तमासील तालहिंतालशाकार्जुनसमावृतं॥ - हिरु
कारसंभारवाचालितदिगंतरं॥ तत्रैकचेतसोपश्यं बभूव भ्रामभूपतिः॥ कोलो वलामवाप्याथ सोमव
द्राजसंमुखः॥ भल्ले न सो वधाक्रोडं वज्रेणाद्रियथानवान्॥ तत्रैकचेतसोपश्यं बभूव भ्रामभूपतिः॥ अथ
व्योम्नि विमानस्थः स्मरं सन्दरविग्रहः॥ क्रोडरूपपरित्यज्य सो ब्रवीन्मंगलं नृप॥ गंधर्व उवाच॥ स्वस्ति न
ते स्तु महीपाल त्वया मुक्तिः कृता मम॥ न वा कर्णय हतांतये चाहं जात ईदृशः॥ एकदा देवता हं दैः संवृतः
कमलासनः॥ चंचत्युददिभिस्तालैः षड्जाद्यैः समभिस्वरैः॥ इंद्रादिभिस्त्रिभिर्मानैर्गतिमानं मवानृप॥

नानास्त्रानगुणोपेतमश्रौषादीतमुत्तमं॥ गीयमानश्रुतस्थानात्ततोहंकर्मणा मुना॥ क्षप्रश्चित्ररथस्तं च
 ब्रह्मणा सृष्टिकर्मणा॥ ब्रह्मोवाच॥ कोलो भवेति मे दिन्यां मुक्तिनेस्तु यदा भवेत्॥ निर्जिताखिल भूपा ले
 मंगलस्ताहनिष्यति॥ तदयप्रतिमं सर्वं त्वत्प्रसादान्महीयते॥ तद्गृहाण वरं भूपदेवस्यापि सुदर्लं॥ महा
 लक्ष्मीव्रतं दिव्यचतुर्वर्गफलप्रदं॥ लभस्व सर्वभो मत्तंगच्छा राज्यं निजं द्रुतं॥ नारद उवाच॥ चित्ररथो
 थगंधर्व उक्तेदं भूपतिं प्रति॥ अंतर्धानं तत्तत्कष्टं शरत्कालं द्रुवां बुद्धं॥ अथ मंगल भूपालः पार्श्वस्थं
 द्विजमाकुलं॥ किं लोक्य वदुः कं किंचित्कृष्ण माक्षिप्तवां बलं॥ उवाच मधुरां वाचं स्मितपूर्वोऽश्रुविस्मितं॥
 देवस्त्वं दानवस्त्वं वा गंधर्वा चाथ राक्षसः॥ सत्वं वदकरो कस्मात्किमर्थं त्वहिं॥ मिहि गतः॥ श्रुत्वेत्यादि
 ष्यतं विप्रप्राहर्तुं देशसंभवः॥ अर्धसार्धं त्वया यातः स्तदादिशयथोचितं॥ राजाथ तमुवाचे दत्तं वटोच्छूत
 नाक्षयः॥ अपल्याणं विधायाश्च तर्पणं तोयं च पायय॥ अथ विश्रम्य भूपालं वटुको वटपादपे॥ तथा क
 ल्यतुरंगं च समारुह्य महामतिः॥ जगाम पक्षिघोरेण यत्रास्ते सुंदरं सरः॥ कमले कविलोसे नरथां गाभा

चितः कथां श्रुत्वा पूजयेत्तैश्च दोरकं ॥ ततस्तु प्रातरारभ्य द्यावत्सादतिचाष्टमी ॥ तावत्पश्चात्पुनरुपादातीति क
 थं तथा ॥ शृणुयात्प्रसैत्यहं विप्रतत्संख्यैरक्षतादिभिः ॥ अथ कृष्णाष्टमी प्राप्य नक्तकाले जितेंद्रियः ॥ स्नानं शुक्ल
 वरधरो ब्रती पूजा गृहं विज्ञेत् ॥ तत्रोपविश्य पूर्वास्यश्वास्यौतासनोरपि ॥ श्वेतपत्रे लिखेदष्टदलं कमलमुत्त
 मं ॥ ऐं ह्रीं शक्तिं संयुक्ते पार्श्वे पत्रं सकेसरं ॥ कर्णिकायां ततो लक्ष्मीं कर्षेरक्षोऽपंडुरां ॥ शुभ्रवस्त्रपरीधानं मु
 क्ताभरणभूषितं ॥ पंकजासनसंस्थानं स्मेराननसरोरुहां ॥ शारदेदुःकलाकांतिस्तिग्धने त्र्यं चतुर्भुजां ॥ प
 दुमयुग्माभयदंकरव्यग्नकरांबुजां ॥ अभितोगजयुग्मेन सिच्यमानां करांबुजां ॥ संवित्यै वलिरवेदेवं
 कर्षेरगुरुचंदनैः ॥ ततस्त्वावाहनं कुर्यात्त्रेणानेन सुव्रती ॥ महालक्ष्मीसमागच्छ पद्मनाभयहादिह ॥ पंचोपचा
 रपूजेयं त्वदर्थं देवि सर्वदा ॥ इत्यावाहनमंत्रः ॥ आलयस्ते हि कलितः कमलं कमला लये ॥ कमले कमले
 ह्यस्मि स्थितित्वं रूपया कुरु ॥ स्थापनं ॥ गंगादिसलिलाधारतीर्थमंत्राभिर्मंत्रितं ॥ सुतीर्थेभ्यः समानीतं स्नानं
 तत्प्रतिगृह्यतां ॥ स्नानं ॥ मलयचलसंभूतं नानापद्मगरक्षितं ॥ शीतलं बकुलामोदं चंदनं प्रतिगृह्यतां ॥

3

गंधं ॥ मित्परिमलामोदं मत्तालिकुलसंकुलं ॥ आनंदिनं वानघ्रं वापयार्थे कुसुमंगलं ॥ इति पुष्पं ॥ गंधसंभ
 रसं न घ्नं पृथुवस्तुसमुद्भवं ॥ सुरासुरनरानंदिधूपं देवि गृहाण मे ॥ धूपं ॥ श्रियं प्रजापतिलक्ष्मीवरदां विष्णुपत्नी वि
 ष्णुवल्लभां हिरण्याद्रयां ॥ सुवर्णमालिनीं पद्मवसिनीं पद्मप्रियां मुक्तालंकारां ॥ सूर्यचंद्रां विश्वमूर्तिं भक्तिं विश्वभू
 त्तिं ॥ ऋद्धिं समृद्धिं तुष्टिं धनेश्वरीं अक्षां भोगिनीं भोगधात्रीमिति ॥ मार्तंडमंडलाखंडचंद्रचिवाग्रितेजसा ॥ नि
 धानं देवि दीपो यं निर्मितस्तव भक्तिः ॥ दीपं ॥ देवतालयापातालाधारधान्यजं ॥ षोडशाकारसंभारं नैवेद्यं ते
 नमः सदा ॥ नैवेद्यं ॥ स्नानादिकं विधायापि सद्यः शुद्धिरवाप्यते ॥ तदेतदाचमनीयं महालक्ष्मीविधीयतां ॥ इत्या
 चमनं ॥ पातालतलसंभूतं चंदनां भोजशृङ्खलं ॥ नानागुणसमाकीर्णतांबूलं देविते नमः ॥ तांबूलं ॥ तनुसंता
 नसंयुक्तं कलाकौशलनिर्मितं ॥ सर्वांगभरणां श्रेष्ठवसनं परिधीयतां ॥ वस्त्रं ॥ विष्णोर्वक्षसि पद्मे च शंखे च
 के तथा च ॥ लक्ष्मीदेवियथा - सिमयित्वा तथाभव ॥ प्रार्थना ॥ उत्तरादोरकं बाह्यो लक्ष्मीपार्श्वे निवेद
 येत् ॥ लक्ष्मीदेवि गृहाणा त्वं दोरकं यन्मया धृतं ॥ कथां श्रुत्वा सुवर्णं च दत्वा चार्थाय दक्षिणां ॥ दीपान् षोडश

विंशत्यगोधूमस्य द्विजायते ॥ दत्त्वा तत्संख्यया शुक्लारात्रौ जागरणं चरेत् ॥ चंद्रोदये यत्संज्ञाते देया दध्यंततो व्रती ॥
 मंत्रेणानेन विप्रेन्द्रशंखेनांबुफलादिनां ॥ नमोऽस्तु ते निशानाथ लक्ष्मीभ्रातर्नमोऽस्तु ते ॥ व्रतसंपूर्णतां यातुं गृहा
 णार्घ्यविधौ मम ॥ चंद्रार्घ्यमंत्रः ॥ आनर्विसर्जयेद्देवि मंत्रेणानेन सुव्रती ॥ पंकजं देवि संत्यज्य मम वेदमनि संविश ॥
 यथा स पुत्रभृत्यो ह सुखी स्थां त्वत्प्रसादतः ॥ इति विसर्जनं ॥ षोडशाहेतुसंपूर्णं कुर्यादुद्यापनं व्रती ॥ विधि
 नायेन विप्रेन्द्रश्च ऋगुग्रहा समन्वितः ॥ दत्तव्या धेनुरेका वै स्वर्णशृंगादिसंयुता ॥ श्रोत्रिणाय सुवर्णचक्रं तथा
 त्रवसनादिकं ॥ यथाशक्त्या सुवर्णं च दत्त्वा पूर्णं भवेद्भूतं ॥ द्विजेभ्यः षोडशेभ्यश्च प्रदद्याद्दसनादिकं ॥ सार्थ
 उवाच ॥ एतत्ते कथितं विप्रव्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ यद्विधाना दवायासा लभते वाञ्छितं फलं ॥ कृत्वा व्रतं परं विप्र
 राजानं तं चकारय ॥ व्रतमेतत्त्वया विप्रदेयं श्रद्धावते परं ॥ नास्तिकायां पुरस्तोतुं न प्रकाशये परं च न ॥ नमस्त
 त्वाथ तं चकार स्वयं ॥ संप्रार्थय पंकजं दुःखं वाजिनं ॥ संपीयां भक्त्या दायपद्मिनी पद्मयंत्रितं ॥ आरुह्य तुरगा
 विप्रो राजा निकमुपागतः ॥ निवेद्य तद्भूतं विप्रो राजा नमस्कृत्य यत् ॥ नाना प्रकारसंभारशबलं बहुकस्य

१२०

रणानि च ॥ वनमालालयेन दधन्ता रायणीतनू ॥ भग्नबाधुसुतो वेगमक्षारं विषवर्जितं ॥ नासितागस्तितृष्णात
 प्रसन्नं सागराधिकं ॥ पंकजं गन्धतर्जोश्चः कष्टादुनीर्यततः सः चतुर्दशीं निरीह्याय तस्यै वसरसस्तटे ॥ दिव्यवस्त्र
 परीधानं दिव्याभरणभूषितं ॥ कथयंतं कथां दिव्यां स्त्रीणां सार्थं मपश्यत ॥ उपसृत्या तं ये सार्थं तद्भूतं तं नि
 वेद्य च ॥ कृतांजरिति प्राह वदुर्मधुरजागिरा ॥ बहुरवाच ॥ एतत्किं क्रियते सार्थं त्वया भक्तिपरेण वै ॥ को विधिः
 किं फलं वास्य ब्रूहि तन्मे यथा तथै ॥ श्रुत्वा यतमुवाच देव सार्थः करुणया गिरा ॥ सार्थ उवाच ॥ शृणु विप्रैकवि
 तेन श्रद्धाभक्ति समन्विता ॥ यामाया प्रकृतिः शक्तिः त्रैलोक्यमिधीयते ॥ व्रतमेतन्महा लक्ष्म्यास्तस्याः सर्वफल
 प्रदं ॥ अनाकर्णय विधिं चास्य कथ्यमानं महावटो ॥ भाद्रमासि सिते पक्षे आरंभोऽस्य विधीयते ॥ प्रातः षोडश कृत्यै
 रूप्रक्षाल्यांघ्रिकरो मुखं ॥ तंतुषोडशसंयुक्तं ग्रंथिषोडशसंयुतं ॥ मालतीपुष्पकर्पूरचंदनागरुचर्चितं ॥ लक्ष्म्यै
 नमोऽथ मंत्रेण प्रतियंथ्य भिमंत्रितं ॥ धनधान्यधर्मकीर्ति आसुर्यशश्रियः सुखं ॥ तुरगा नृदंतिनः पुशान् महा
 लक्ष्मीप्रयच्छ मे ॥ मंत्रेणानेन बध्नाथ दोरकं दक्षिणे करे ॥ कांडानि षोडशा दाय दूर्वायाश्चाक्षतानि च ॥ एक

च॥ इतस्याप्रभावेनक्षणेस्वपुरमागतः॥ तमायांतसमालो ज्य राजानंभूपुरंदर॥ उत्सवंचक्रियेपौरास्तोर्यादिकपुरःस
राः॥ चलत्पताकदौर्माललसत्कलशमौलिकं॥ पुरंत्यदिवाभातिछन्नंघंटोघघर्घरैः॥ अथोत्कलिकपाकाविद्वा
वंतिस्मवरांगना॥ चलन्मुक्तालताजालैश्चतुष्कनिचकुर्वती॥ कदाविमुक्तकेशैर्वक्त्रैकनयनांजना॥ काचिन्नि
तंबभारतीकाचित्पीनपयोधरा॥ अथाविशन्महीपालोबहुनासहितोगृह॥ पौरनारीजनाक्षिप्तजालैः पूरित
विग्रहः॥ अथोतीर्थहयातस्माबहुबाहुचलंछितः॥ जगममंगलोरजचोलदेवीतुयत्रवै॥ दृष्ट्वातुवालदेवी
सादोरकंराजबाहुके॥ विमृश्यमनसाक्रुधाशंकांचक्रेनृपेत्विमां॥ आखेटकस्यव्यजेनगमैतो न्यावल्लभां प्र
ति॥ सौभाग्ययतयाबभूवोदोरकोबुभुजोभुजे॥ तथैवदुकश्चायं द्रष्टुमांषेपिनोऽश्रवं॥ ततोदुर्देवदुष्टात्माको
पादाच्छिद्यदोरकं॥ विक्षेपचमहीष्टेस्वसौभाग्यसुरैः सह॥ नबुबोधयतांराजात्रोटयंतीचदोरक॥ ससामं
तमंचभृत्योच्चैकुर्वन्वार्तावनाद्भव॥ चिल्लदेव्यास्तदाकाचिदासीद्भृङ्गसमागता॥ तयादोरकमादायबहुमा
ष्टुयतद्रुतं॥ तद्रुतस्यविधानार्थंस्वस्वामिन्यैनिवेदितं॥ ततो नूतनमाहूयचिल्लदेव्यकरोद्रुतं॥ अथसंवत्स

रेतीतेल ह्मीपूजादिनेष्टप॥ तौर्यत्रिकस्य निस्वानं चिल्लुदेव्या गृहे श्रृणोत्॥ तदा कर्प्यमहीपालो नूतनं बुद्धमब्र
 वीत्॥ अहहाद्यदि नलक्ष्म्याः सव्रतस्य कुर्यादोरकः॥ इति पृष्टो नृपः प्राह दोरकं चोदनं परं॥ नृपुतामंगलो राजा चोलदेव्यै
 प्रकुप्य च॥ मया द्यपूजनं कार्यं चिल्लुदेव्यं ग्रहं प्रति॥ अथ मंगलमूपालो बडु बडु बलं वितः॥ चचाल कमलाचिह्नै
 चिल्लुदेवी ग्रहं प्रति॥ अत्रांतरे महालक्ष्मी वृधारूपं विधाय च॥ जिज्ञासार्थं ग्रहं तस्याश्चोलदेव्या समागतं॥ गच्छ गच्छ
 यदुष्टे किं इहा गच्छ करोषि किं॥ तथा दुराशयात्यर्थं लक्ष्मी साप्य वमानिता॥ ततः क्रुधामहालक्ष्मीश्चोलदेवीमभाष
 त॥ शशापाय महालक्ष्मीश्चोलदेवी पुनः पुनः॥ कोलापुरमितिख्यातक्षितौ तन्मंगलं पुरं॥ अथायाता महाल
 क्ष्मीश्चिल्लुदेवीति केतनं॥ बडुधाचिल्लुदेव्या सा लक्ष्म्याः संभानिता विति॥ वृधारूपं परित्यज्य प्रत्यक्षा सा भवत्तदा॥
 पंचोपचारपूजाभिः श्रियं राज्ञी ततो र्वयेत्॥ अतिदुष्टा ततो लक्ष्मीश्चिल्लुदेवी मुवाच॥ श्रीरुवाच॥ अर्चनोत्प्रा
 सन्नास्मि चिल्लुदेवी वरं वृणु॥ वरे वरं ततो राज्ञी चिल्लुदेवी शुभाशया॥ ये करिष्यंति ते देवि व्रते मत्तत्सुरेश्वा
 री॥ तद्देव्यं न त्वया त्याज्यं यावच्चंद्रदिवा करौ॥ अचारय कथा ह्येषा मूषा संबंधिनी तु या॥ ख्यातुं तियातु
 क्षितौ देवि भक्तिर्भवतु मे त्वयि॥ सद्भावेन कथा मे तां ये शृण्वंति पठंति च॥ तेषां च बांछितं सर्वं त्वया देवं सदैव हि॥

तथेत्युक्तामहामहालक्ष्मीतैव वांतरधीयता ॥ अथमंगलभूषणलोत्तजगत्प्रियोर्चितं ॥ चक्रेपरमयाभक्त्याचिल्लदेव्यः
समन्वितः ॥ अथैष्यथादुराचाराचिल्लदेविग्रहप्रति ॥ चोलदेवीसमायाताद्वारस्थैर्बोरिताजैः ॥ ततो जगामविपिनं
यत्रासीदंगिरासुनिः ॥ अथा लोक्यद्रुताकारं ज्ञानदृष्ट्या विवित्यतां ॥ समुनिः श्रीव्रतदिव्यं चोलदेवीमकारयत् ॥ व्रते
कृतेथसंजाता चोलदेवीमहायशाः ॥ दक्षिण्येकेलि लीलाभिल्ला वण्ये कनिकेतनां ॥ ततः कदाचिदागत्य चममारवेद
केनृपा ॥ मुनिर्वैरमनिराजातां ददृशा वामलोचना ॥ अथ राजा मुनिं प्राह केयं धर्मं कथ्यतां ॥ तद्भूतां तं समारव्या
यराज्ञेतां प्रददामुनिः ॥ अथागत्य निजं राज्यं चोलदेवीसमन्वितः ॥ चिल्लदेव्या च सहितो बुभुजे मंगलोत्तपः ॥ चिल्ल
देवीवरं वरे चोलदेवीसमागमं ॥ समुद्रस्य यथा गंगायामुने संगमे सरा ॥ तथा मंगलभूषस्य जसाते वामलोचने ॥ प
रस्परदिधिकेतेतु ॥ प्रियेराज्ञो बभूवतुः ॥ चिल्लदेव्या समं सोथ चोलदेव्या सहारिविलां ॥ सप्तदीपावतीं पृथ्वी बभू
जे मंगलोत्तपः ॥ व्रतस्यास्यैव सामर्थ्यो - दुःकः सोपि नूतनः ॥ अभून्मंगलभूषस्य मंत्रीतव यथा गुरुः ॥ भुक्तायं
सकलान्भोगान्मंगलोभूभुजांवरः ॥ सपुनस्वर्गमेत्याभून्क्षत्रं विष्णुदैवतं ॥ नारद उवाच ॥ एतत्कथितं शक्र

ब्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ यत्कथाश्रवणेनापिलभते वाञ्छितं फलं ॥ प्रयागमिव तीर्थेषु देवेषु भागवानिव ॥ नदीषु च यथा
 गंगाव्रतेष्वनया व्रतं ॥ धर्मचार्थचकामंचमोक्षं च यदि वाञ्छसि ॥ तदेतच्च व्रतं शत्रुकुरुश्रद्धासमन्वितं ॥ कल्लउवाच ॥
 व्रतमिदमथ च केनारदेनोपदिष्टं सुरपतिरपियस्माद्वोञ्छितार्थसंलेप्ते ॥ त्वयिमपि कुरु तथैतत्तर्ह्यसूतो यथा स्यादपि
 मतफलसिद्धिः पुत्रभिर्दृष्टिः ॥ धनधान्यंपराधर्मकीर्तिमायुर्यशश्चियं ॥ तुरगान्दन्तिनपुत्रान् महालक्ष्मीप्रयच्छ
 मे ॥ इति भविष्योत्तरे महालक्ष्मीव्रते ॥ अथ सर्वाष्टमीष्वश्विनकृष्णाष्टम्यां वारोकाष्टमीव्रतं ॥ हेमाद्रावादि
 पुराणे ॥ अष्टमीषु च सर्वासु पूजनीयाः शोककाः ॥ गंधमाल्यनमस्कारधूपदीपान्नसंपदा ॥ तस्मिन् न हनित्वा
 भुंक्ते न क्लृप्तमिन्दुविवर्जितं ॥ भवत्यथ विशोकासा यत्र यत्राभिजायते ॥ अष्टमीषु च सर्वासु न चेच्छक्रोति वै सुते ॥ प्रे
 ष्य द्यामतीतायां यास्या कृष्णाष्टमी द्विज ॥ तत्र कार्यं व्रतं त्वेतत्सर्वकामफलप्रदं ॥ इति अशोकाष्टमीव्रतं ॥ इति
 श्रीनीलकण्ठजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कष्टमीव्रतानि ॥ अथ नवमीव्रतानि ॥ तत्र चैत्रशुक्लनवम्यां रामन
 वमीव्रतं ॥ तच्च परविद्यायां मध्याह्नव्यापिन्यां कार्यं ॥ तदुक्तमगस्त्यसंहितायां ॥ चैत्रशुक्लतुनवमीपुनर्व

वतद्विष्टोः परमं पदं ॥ सर्वेषां मप्ययं धर्मो भुक्तिमुक्त्येकसाधनः ॥ अत्रुधावापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमं ॥ प्रज्यस्यात्स
 र्वभक्तानां यथा रामस्तथैव सः ॥ यस्करामनवम्यां तु भुंक्ते स च नराधमः ॥ कुंभीपाकेषु घोरेषु पच्यते नात्र संशयः ॥
 अकृत्वा रामनवमी व्रतं सर्वोत्तमं तमं ॥ प्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलं प्राप्नुवेत् ॥ रहस्यं कृतपापानिरव्या
 तानि सुबहुन्यपि ॥ महाति वप्रणाशयंति श्रीरामनवमी व्रते ॥ एकामपि नरो भक्त्या श्रीरामनवमी भुजे ॥ उपोष्य
 कृतकृत्यस्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नरो रामनवम्यां तु श्रीरामप्रतिमापदे ॥ विधानेन मुनिः श्रेष्ठसमुक्तो नात्र
 संशयः ॥ विधानेन प्रतिमादानविधिः ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ श्रीरामप्रतिमादानविधानं वा कथं मुने ॥ कथं
 यत्पि रामेपि भक्त्यास्य मम विस्तरात् ॥ अगस्त्य उवाच ॥ कथयिष्यामि तद्विद्वान् प्रतिमादानमनुत्तमं ॥
 विधानं वापि यत्नेन य इतं वैष्णवोत्तमः ॥ विधिश्च तत्रैव ॥ अष्टम्यां चैत्रमासे तु शुक्ला पक्षे जितेन्द्रियः ॥ दंतधाव
 न पूर्व तु प्रातस्नायाद्यथाविधिः ॥ नद्यांतडागे कूपे वा द्वादशे प्रस्नवणेऽपि च ॥ ततः संध्यादिकाः कार्याः संस्मरन् रा
 घवं हृदि ॥ महीमाद्यविप्रेन्द्र कुर्याद्दोषासनादिकाः ॥ दांतकुटुंबिनं विप्रं वेदशास्त्रपरं सदा ॥ श्रीरामपूजानि
 रतं सुशीलं दंभवर्जितं ॥ विधिं शं राममंत्राणां राममंत्रैकसाधनं ॥ आहूय भक्त्या संपूज्य शृणुयात्प्रार्थयेत्

ति ॥ श्रीरामप्रतिमादानं करिष्योहं द्विजोत्तम ॥ भक्त्या चार्यो भवतीति श्रीरामो सित्वमेव च ॥ इत्युक्त्वा पूज्य विप्रं तस्मा
 पयित्वा ततः परं ॥ तैलेनाभ्यर्चनस्नायाचितं बन्धु राघवं हृदि ॥ तैलेनाभ्यस्नापयित्वेत्यनन्वयः ॥ श्वेतांबरधरश्चेतग
 धमाल्यानिधारयन् ॥ अर्चिता भूषितश्चैव कृतमध्याह्निकक्रियः ॥ अर्चितः कृतार्चनः ॥ उवाचार्थं भोजयेद्भक्त्या
 सात्विकान् सुविस्तरे ॥ भुंजीत स्वयमप्येव हृदि राममनुस्मरन् ॥ एकभक्तवती तत्र सदा चार्यो जितेन्द्रियः ॥ शृणु
 राजकथां दिव्यां महःशेषनयन्मुने ॥ सायं संध्यादिकाः कुर्यात्क्रियाराममनुस्मरन् ॥ आचार्यसहितो रात्रा व
 धः शायी जितेन्द्रियः ॥ वसेत्स्वयं न चैकांतं श्रीरामार्पितमानसः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय स्नात्वा संध्यायथाविधिः ॥
 प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत् ॥ ततः स्वच्छमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितो नद्यः ॥ स्वगृहे चोत्तरे देशे रा
 मस्थोत्तममंडले ॥ स्वगृहे स्वगृहसमीपे चतुर्द्वारं यथाकाद्यं सुवितानं सुतोरणं ॥ मनोरमं महोत्सेधं पुष्पाद्यैः स
 कलं कृतं ॥ शंखचक्रहस्तमद्भिः प्राग्द्वारे समलंकृतं ॥ गरुत्मण्डलं बाणैश्च दक्षिणे समलंकृतं ॥ गदाखड्गं गदश्च
 वपुश्चिमे सविभूषितं ॥ पद्मस्वस्तिकनीलैश्च कौबरे समलंकृतं ॥ मध्ये हस्तं चतुष्पाद्ये वेदिकायुक्तमायतं ॥
 विप्रस्य नृत्यगीतैश्च वाद्यैश्चापि सुसंयुतं ॥ पुण्याहं वाचयेत्तत्र विद्वद्भिः प्रीतमानसः ॥ ततः संकल्पयेद्देवरां

मेव स्मरन्मुने॥ अस्यां रामनवम्यां च रामाधनतत्परः॥ उपोष्याष्टम्यामेव पूजयित्वा यथाविधि॥ इमां स्वर्णमयीं
मप्रतिमां च प्रयत्नतः॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ता यधीमते॥ प्रीतो रामो हरेत्वाशुषापानिसबहूनि मे॥ अनेन
जन्मसिद्धानि उपयासानि महानि च॥ विलिखेत्सर्वतो भद्रं वेदिकोपरि सुंदरं॥ मध्ये तीर्थे दिक्कैर्युक्तं पात्रं संस्थ
प्यर्चितं॥ सौवर्णे राजते ताम्रे पात्रे षट्कोणमालिखे॥ ततस्वर्णमयीं रामप्रतिमां पलमात्रतः॥ निर्मितां द्वि
भुजां दिव्यां वामां कश्चित्तजानकीं॥ बिभ्रन्ती दक्षिणा करे ज्ञानमुद्रां महा मुने॥ वामेनाधकरेणारा देवीमालिख्य
संस्थिता॥ सिंहासने राजते त्रयपलद्वयविनिर्मिते॥ पंचामृतस्तान् पूर्वसंपूज्यविधि व्रततः॥ मूलमंत्रेण नि
यतो न्यासपूर्वमतंद्रितः॥ दिवैवं विधिवत्कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः॥ दिव्यारामकथां श्रुत्वा रामभक्तैः समेचि
तः॥ नृत्यगीतादिभिश्चैव रामस्तोत्रे रने कथा॥ यामाष्टके तथा पूज्यां गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ कर्पूरागरुकस्तू
रीकल्हाराद्यैरने कथा॥ पूजयन् विधिवद्भक्त्या दिवारात्रं नयेद्बुधः॥ ततः प्रातः समुह्य यस्त्राने संध्यादिकाः क्रि
याः॥ समाप्य विधिवद्रामं पूजयेद्विधिवन्मुने॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रवित्॥ पूर्वोक्तपय कुंडे
वा स्तुं ठिले वा समाहितः॥ लौकिकेनो विधानेन शतमष्टोत्तरं ततः॥ साज्ये तपायसेनैव स्मरन्नाम मतं नदीः॥

१२४

सुसुतायदि॥ सैव माध्याह्नयोगेन महापुण्यतमा भवेत्॥ दिनद्वये ऋतुयुक्तमध्याह्नव्याप्ता वेद्यौ कदेवा व्याप्तौ वा उत्तरा
तदुक्तं तत्रैव॥ नवमीचाष्टमीविद्यात्याज्या विष्णुपरायणे॥ उपोषणं नवम्यां वैदश्यां पारणं भवेदिति॥ तत्रैव॥ चैत्र
मासे नवम्यां तु जातो रामस्वयं हरिः॥ पुनर्वसुर्हसंयुक्ता सा तिथिः सर्वकामदा॥ श्रीरामनवमी प्रोक्ता कोटिसूर्यमहा
धिका॥ केवलापि सदेपोष्या नवमी शब्दसंग्रहात्॥ तस्मात्सर्वात्मना सर्वकार्येन नवमी व्रतं॥ अगस्त्यसंहितायां चै
त्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा पुण्ये पुनर्वसौ॥ उदये गुरुगौरांशे खो ज्ञेयं ग्रहपंचके॥ मेघे पूषणिसंप्राप्ते लगे कर्कट
का ह्ये॥ अगस्त्यसंहितायां कौशल्यया पुरः पुमान्॥ प्राक्पक्षे गुरुपक्षे उदये लगे गुरुगौरांशे गुरुनवां
शो तस्मिन् दिने तु कर्तव्यमुपवासव्रतं सदा॥ तत्र जागरणं कुर्याद्बुधनाथपरो भुवि॥ भुवीति स्वर्गादिव्यावृत्त्य
र्थः॥ प्रातर्दशायां कृत्वा तु संध्यायां कालिकी क्रिया॥ संपूज्य विधिवद्रामं भक्त्या वितानुसारतः॥ ब्राह्मणान् भो
जयेद्भक्त्या दक्षिणाभिस्तु तोषयेत्॥ गोभूतिलहिरण्याद्यैव स्वाले करणैस्तथा॥ रामं सत्क्या प्रयत्नेन पूजयेत्सर
यामुदा॥ एवं यः कुरुते भक्त्या श्रीरामनवमी व्रतं॥ अनेन जन्मसिद्धानि पातकानि बहून्यपि॥ भस्मीकृत्वा ब्रजे दे

यत्नेन प्रीतये सूर्यामुह ॥ एवं कुरुते भक्त्या श्रीराम नवमी व्रतं ॥ अनेक जन्म राशी निपापानि सुबहू न्यपि ॥ भस्त्री भवति पा
 पानियाति विष्टोः परं पुं ॥ सर्वेषामप्ययं धर्मी भुक्ति मुक्त्यै कसाधनं ॥ अशुचिर्वापि पापिष्ठः कृत्वेदं व्रतमुत्तमं ॥ श्रज्यस्यानस
 र्वभूतानां यथारामस्तथैव सः ॥ यत्कुराभ नवम्यां तु भुंक्ते स तु नराधमः ॥ कुंसीपाकेषु घोरेषु पतत्येव न संशयः ॥ अकृत्वा रा
 मनवमी व्रतं सर्वो तमोत्तमं ॥ व्रतान्यन्यानि कुरुते न तेषां फलभाग भवेत् ॥ महात्यपि प्रनश्यति पापानि नवमी व्रतान् ॥ एकाम
 पिततो मत्तया श्रीराम नवमी व्रतं ॥ उपोष्य कृत्वा कृत्य स्यात्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ नरो राम नवम्यां तु श्रीरामः प्रति रापरः ॥ विधाने नम
 रश्चेष्ट संयुक्तो नात्र संशयः ॥ सुतीक्ष्ण उवाच ॥ श्रीराम प्रतिमादानं विधानं वाक्यं मुने ॥ कथयस्व यथाराम भक्तस्य मम
 विस्मरात् ॥ अष्टम्यां चैत्रमासे तु शुक्लपक्षे जिते द्वियः ॥ दंतधावनपूर्वं तु प्रातस्नाना यथाविधि ॥ नद्यांतडागे कूपे वा द्वादश
 वषोपि वा ॥ साध्यादिकाः क्रिया कुर्यात्संस्मरन् नराधवं हृदि ॥ गृहमागत्य विप्रैश्च कुर्यादौपासनादिकं ॥ दातुं कटुं बिनं वि
 प्रं वेदशास्त्रविदं सदा ॥ श्रीराम पूजा निरतं शुचिर्वंदनं विवर्जितं ॥ सर्वज्ञं रामं त्रैलोक्यं रामं त्रैकसाधनं ॥ आहूय भ
 क्त्या संश्रज्यं वृणुयात्पार्थ ये च तं ॥ श्रीराम प्रतिमादानं करिष्ये हृदि जेतुमा ॥ यत्राचार्यो भवेत्प्रीतिः श्रीरामो सित्वमेव न ॥
 इत्येका भोक्तुमायां तु स्थापयित्वा ततः स्वयं ॥ तदैवा भज्यतु स्नायाचितय नराधवं हृदि ॥ श्वेतांबरधरं देवं गंधमात्या

दिधारयेत्॥ उर्वितो मूषितः श्वैव कृत्वा मध्याह्नकी क्रिया॥ आचार्य पूजयेत्पश्चात् सात्त्विकानैः सुविस्तरं॥ भुञ्जीयात्स
 यमप्येवं हृदिराममनुस्मरेत्॥ एकपक्तव्रते तत्र सदाचार्यो जितेन्द्रियः॥ शयीत भूतले सम्यक् श्रीरामार्पितमानसः॥ ततः प्रा
 तः समुत्थाय स्नात्वा संध्यायथाविधि॥ प्रातः सर्वाणि कर्माणि शीघ्रमेव समापयेत्॥ ततः स्वच्छमना भूत्वा विद्वद्भिः सहितो नद्य
 स्वगृहे चोत्तरे भागे मंडपद्वयमुज्ज्वलं॥ मंडपं च चतुर्द्वारं ध्वजाः कार्या सुविस्तरैः॥ फलैर्नानाविधैर्युक्तां पुष्पमाला सुशोभनं॥
 कदली स्तंभसंयुक्तां युगयो वैरत्नं कृतं॥ सुतोरणैर्मनोरम्यं शोभितं युगलं कृतं॥ शीखचक्रहस्तमद्भिः प्राकद्वारे समलंकृतं॥
 गरुत्मतः शार्ङ्गपाणिं च दक्षिणे वा विभूषितं॥ गदारवेटककादींश्च पश्चिमे न विभूषितं॥ पद्मस्वस्तिकनीलैश्च कोवैय
 समलंकृतं॥ मध्ये हस्तचतुःकार्ये वैदिका हस्तमायतं॥ विप्रैश्च गीतनृत्यैश्च वाद्यैश्चापि समन्वितं॥ पुण्याहवाचये
 तत्र विद्वद्भिः प्रीतिमानसैः॥ ततः संकल्पयेद्देवं राममेव मनुस्मरन्॥ अस्यां राम न बभूवुः तु रामराधनतत्परः॥ उपोष्याष्टम
 यामेषु पूजायथाविधि॥ इमां स्वर्णमयीं रम्यां प्रतिमां तु प्रयत्नतः॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये रामभक्ता यधीमते॥ प्रीतो
 रामो दहत्याश्रुपापानि सुबहूनि मे॥ अनेकजन्मलग्नानि अप्यस्तानि महंति च॥ विलिखेत्सर्वतो मण्डं वैदिको परिसु
 दूरं॥ मध्ये तीर्थोदकैर्युक्तं यावं संस्थाप्य चर्चितं॥ सौवर्णे रजते ताम्रे पात्रे षड्कोणमालिखेत्॥ ततः सूर्यमयीं रामप्र
 तिमां पलमात्रतः॥ निर्मितं हि भुजं रम्या वामां कश्चित्तजानकीं॥ बिभ्रती दक्षिणे हस्ते ज्ञानमुद्रामहामुने॥ वामेना

यकरेणो नो देहमात्रिग्यसंस्थिता॥ सिंहानं राजते च पालद्वयविनिर्मितं॥ पंचाशतं स्नानपूर्वसंपूज्यविधिवत्ततः॥ मूलमंत्रेण
दद्याच्चैवमंतं द्वितः॥ एवं संपूज्यविधिवत्तरात्रौ जागरणं तथा॥ दिव्यारामकथां शृण्वन्नरामभक्तिसमन्वितः॥ नृत्यगीतादिभि
श्चैव रामस्तोत्रैरनेकधा॥ रामाष्टकेन संस्तुत्य गंधपुष्पाक्षतादिभिः॥ कर्पूरगत्तकस्तूरीकल्हाराद्यैरलंकृतं॥ संपूज्यवि
धिर्वाङ्मन्यादिबारात्रौ नयेद्बुधः॥ ततः प्रातः समुह्य यस्नानं संध्यादिकाः क्रियाः॥ संस्नाय विधिं ब्रह्मपूजयेद्विधि
बन्धुने॥ ततो होमं प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण मंत्रविदः॥ पूर्वोक्तकुंडे गृह्योक्ते स्तुं दिले वासमाहितः॥ लौकिकाग्नौ विधाने नरा
त्रमणोत्तरं नृपः॥ अगस्त्ये नृपाय से नैव स्मरं नाम मंतं द्वितः॥ ततो भक्त्या सादा मुणे आचार्यं प्रार्थयन्मुने॥ कं
डलाभ्या सुवर्णभ्यामंगुलीष्वैरनेकधा॥ गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्विचित्रैस्तुमनोहरैः॥ ततो रामस्वयंदद्यादिमंत्रं मुदी
रयेत्॥ इमारचर्णमयी रामप्रतिमां समलंकृतां॥ वित्रवस्त्रयुगळन्तारामोदं राघवायते॥ श्रीरामप्रीतये दास्ये प्रीतो भव
तुराघव॥ इति प्रतिमादानमंत्रः॥ इति दत्त्वा विधानेन दद्याद्दक्षिणां भुवं॥ अन्येष्वथ यथान्यायं गोहिरण्या
दिशक्तितः॥ दत्त्वा द्वासो धनं धान्यं दद्यात्तलं कारणान्निव॥ अगस्त्य उवाच॥ एवं यः कुरुते रामप्रतिमादानमुत्तमं॥
ब्रह्महत्यादिपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः॥ तुलापुरुषदानेन समयं लभते फलं॥ तत्फलं लभते मर्त्यादानेनानेन
सुप्रत॥ सुतीक्ष्ण उवाच॥ प्रायेण हि नराः सर्वे दरिद्राः कृपणामुने॥ अगस्त्य उवाच॥ दरिद्रस्तु महाभाग स्वस्य

वितानुसारतः॥ पलार्धेन तदर्धेन तदर्धेन वा पुनः॥ वित्तशाल्यमकृतैव कुर्यादेवं व्रतमुने॥ यदि घोरतरं डण्डपातकं ते
 हतं क्वचित्॥ अकिंच नोपियत्नेन उपोष्य न वमीदिने॥ एकाचिन्नोपिविधिवत् सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ प्रातस्नानाचमनी
 यं कृत्वा संध्यादिका क्रियाः॥ गोमूत्रतिलहिरण्यादि दद्याद्वितानुसारतः॥ श्रीरामचंद्रभक्तेभ्यो विद्वद्भिः अध्यायान्वि
 तः॥ पारणांतथ कुर्वित ब्राह्मणैश्च स्वपंक्तिः॥ एवं यः कुरुते पक्त्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ प्राप्ते श्रीराम न वमीदिने सु
 शोविमूदधीः॥ उपोषणं न कुरुते कुंभीपाकेषु पच्यते॥ यत्किंचित् राममुद्दिश्य क्रियते न स्वशक्तितः॥ रौरवे
 त्समूहनात्मा पच्यते नात्र संशयः॥ सुतीक्ष्ण उवाच॥ यामाष्टकेषु पूज्या चैतन्नोक्ता महामुने॥ मूलमंत्रेण सं
 युक्तं तत्कथं वदस्व व्रत॥ उनगस्य उवाच॥ सर्वे परामंत्राणां मंत्रराजः षडक्षरः॥ स्कांदे मोक्षरवंडे श्रीरामं प्र
 तिरुद्रगीताया रुद्रवाक्यं मुमूर्छोर्मणि कान्तरे वै देकनिवासः॥ अहंदिशामिते मंत्रं तारकस्योपदेशतः॥ श्रीरामरा
 मरामेति एतत्तारकमुच्यते॥ अतस्त्वं जानकीनाथ परब्रह्माभिधीयते॥ तारकब्रह्म चैत्यं तं तेन रक्षा प्रशस्यते॥
 पीठांगदेवतानां तु अष्टतीनां तथैव च॥ आरावे च प्रकुर्वित देवस्य प्रीतिमानसः॥ उपचारैः षोडशभिः पूजा कार्या य
 थाविधि॥ आवाहनं स्थापनं च सन्मुखीकरणं नमः॥ एवं मुद्राप्रार्थना च पूजामुद्राप्रयत्नतः॥ शंखपूजां प्रकुर्वी
 त सर्वोक्तविधिना ततः॥ कलशं वा भस्मागे च पूजा द्रव्याणि चादरात्॥ पीठं संपूज्य यत्नेन आत्मानं मंत्रमुच्चा

रं॥ पात्रासादनमपेकं कुर्याद्यामेष्टनं द्वितः॥ प्रीतो बराणि देवाय प्रार्थय न च येत्सुधीः॥ स्वर्णयसो पवीतानि दद्याद्देवा
य भक्तिः॥ नानारत्न विचित्राणि दद्यादाभरणानि च॥ हिमांशुधृष्टस्त्रिंघनसारसमानितं॥ क्रमुत्तुमूलमंत्रेण उपचारान्
प्रकल्पयेत्॥ कल्हारैः केतकेजात्यैः पुत्रागाद्यैः प्रहृजयेत्॥ पंचकैः शतपत्रैश्च सुगंधैः सुमनोहरैः॥ पाद्यचंदनधूपैश्च तत्तमं
त्रैः प्रमुच्यते॥ जन्मकोटिशतैर्घोरैः नानारूपैश्च दारुणैः॥ विमुक्तस्य क्षणाद्देवराम एव भवन्मुने॥ श्रद्धधानस्य दातव्यं
श्रीरामनवमीव्रतं॥ सर्वलोकहिनायेदं पवित्रं पापनाशनं॥ लोहेन निर्मितं वापिशिलाया दारुणापि वा॥ एकेनैव प्रकारे
ण यस्मै कस्मै च वा मुने॥ कृतं सर्वप्रयत्नेन यत्किं विदपि मुक्तिः॥ जपेद्देकांशवर्षी मोया च त्सदशमीदिनं॥ अनेन स्य
त्पुनः पूज्य दशम्यां भोजयेद्दिजात्॥ भक्त्या शोभ्यैर्बहुविधैर्दद्याद्भक्त्या सहस्रिणां॥ कृतकृत्यो भवेत्तेन सद्यो रामे प्रसीद
ति॥ तूष्णीं त्रिषु नरो याति पुनरावृत्तिवर्जितं॥ द्वादशाब्दकृतेनापि यत्पापेनापि मुच्यते॥ विलयं याति तत्सर्वं श्रीरामन
वमीदिने॥ जपेच्च राममंत्राणां यो न जानाति तस्य वै॥ उपोष्य संस्मरन् रामं न्यास पूर्वमनन्यधीः॥ गुरुलब्धो यमंत्रस्त
न्यसे न्यासपुरःसरः॥ यामे यामे च विधिना कुर्यात्पूजां समाहितः॥ मुमुक्षोऽपि सदा कुर्यात् श्रीरामनवमीव्रतं॥ न त
जति सुराश्रेष्ठा देवि श्वापि विशेषतः॥ तस्मात्सर्वात्मनाः सर्वकर्तव्यं नवमीव्रतं॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो यांति ब्रह्म

सनातनं॥ इति श्रीस्कंदपुराणे अगस्त्यसंहितायां अगस्त्यसुतीक्ष्णासंवादे रामनवमीव्रतं॥ अथ रामनामोद्यापनविधिः॥
पार्वत्युवाच॥ धन्यास्य नुष्टहीतास्मि कृतार्थास्मि जगत्प्रभो॥ विच्छिन्नो मे तिसं देहप्रयिर्बिबुधनुग्रहात्॥ त्वन्मुरवाद्भूलितं
रामतत्त्वा मृतसाधनं॥ पितृव्यामे मनो देवन तृप्यासि भवापहं॥ श्रीरामस्या मृतं नाम श्रुतं संक्षेपतो मया॥ इदानीं श्रोतुमि
च्छामि विस्तरेण स्फुटाक्षरं॥ श्रीमहादेव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि तु ह्युद्यत्तरं महत्॥ प्राप्नोति परमां सिद्धिं दीर्घायुः
पुत्रसंपदं॥ रामनाम लिखेद्यस्तु लक्ष्मणकोटिशतावधि॥ एकैकमक्षरं रक्षां महापातकनाशने॥ सकामोऽपि लिखेद्यस्तु
निकामोऽननुवापुनः॥ इहैव सुरव प्राप्नोति अन्तेऽपरपदं लभेत्॥ आदावन्ते च मध्ये च व्रतस्योद्यापनं यजेत्॥ उद्यापनं वि
नानैव फलसिद्धिमवाप्नुयात्॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नाम्न उद्यापनं कुरु॥ पार्वत्युवाच॥ ततोऽस्मिन् देवदेवेश पत्नानुग्रह
कारक॥ नाम्न उद्यापनं ब्रूहि विस्तरेण मम प्रभो॥ महादेव उवाच॥ शृणु देवि प्रवक्ष्यामि विस्तरेण यथाविधि॥ नाम्न उद्या
पनं तत्र भक्त्या भवदनुग्रहात्॥ सुवर्णं प्रतिमां कुर्यात्सीतायामसलक्षणां॥ हनुमत्प्रतिमां तत्र चतुर्थीरोनहाटकैः
सुवर्णस्य प्रमाणं तु पलायकमुदीरितं॥ अशक्तश्चेत्यलेनैव तदर्धार्धेन वा पुनः॥ श्रीरामस्य प्रतिमं तं वित्तशाक्येन
कारयेत्॥ रजतेनासनं कुर्यान्मासैः षोडशसंमितैः॥ पीतचरित्रेण संवेष्य स्थापयेत्तंडुलोपरि॥ तंडुलस्य प्रमाणं तु
भवेद्रोणचतुष्टयं॥ शुचौ देशे गृहे तीर्थे मंडपं कारयेत्कधी॥ तोरणानि चतुर्द्वारे बंधयेदाम्रपल्लवैः॥ भूमौ गोमया लिप्ता

क्लिरेवते॥ रामासीताससौमित्रिहनुमक्लितपरः॥ दानेनानेनमेरामभुक्तिमुक्तिप्रदोभव॥ प्रतिमादानसिद्ध्यर्थशक्त्यास्वर्ग
 तुदापयेत्॥ दक्षिणाहीनंतुयदानंतत्सर्वनिष्फलंभवेत्॥ ब्रह्मणान्नंशतसाहस्रंभोजयेन्मधुसर्पिषा॥ पक्वन्नैःपाय
 सैःखाद्यैकदलीशर्करावितै॥ ऋत्विग्भ्योदक्षिणादद्याद्भूयसीदक्षिणायजेत्॥ तदनेष्टतपात्रंचतिलपात्रंचदापयेत्॥
 शय्यांचरथदानानिदशदानानिशक्तितः॥ अशक्तश्चेत्त्वर्गमेकंदत्वारामंनमेत्पुनः॥ तिष्ठकंकारयेत्पश्चादभिषि
 चेत्सपल्लवैः॥ द्विजैस्तुचाशिषोदेयान्त्वास्तत्त्वाविसर्जयेत्॥ उमामहेश्वरोपूज्योभोजयेद्वदुक्तथा॥ कुमारीणांत्र
 यंभोज्ययोगिराजंभोजयेत्॥ क्षेत्रपालबलिंदत्वाध्यात्वारामंसदाजयेत्॥ ब्रह्मादिभिस्तत्तत्पुण्यवक्तुंशक्त्येनकिंचन॥
 अश्वमेधसहस्राणिवाजयेयशतानिच॥ एकेनरामनाम्नातुताफलंलभतेनरः॥ नारीवापुरुषोवापिशूद्रोवाप्यधमोन
 रः॥ रामनाम्नातुमुक्तास्तेसत्यं सत्यं वरानने॥ मूलेकल्पद्रुमस्याःखिलमणिविलसद्रत्नसिंहासनरत्नोकोदंडद्वं
 पोलालितकरयुगेनार्पितंलक्ष्मणेन॥ वामांकन्यस्तसीताभरतधृतमहामौक्तिकः॥ चक्रकांतिशत्रुघ्नचामराभ्यां
 विलसितमनिशंरामचंद्रमजेहं॥ इतिश्रीभविष्योत्तरपुराणेउमामहेश्वरसंवादेरामलेखनोद्यापनं संपूर्णं॥
 आश्विनशुक्लनवम्यां देवीपूजाहेमाद्रौविष्णुधर्मोत्तरे॥ रामउवाच॥ विधानपूजयेत्केनभद्रकालीनराधिय॥ नव
 म्यामाश्विनेमासिशुक्लपक्षेनरोत्तम॥ युधिष्ठिरउवाच॥ पूर्वोत्तरेतुदिग्भागेशिबेवास्तुमनोहरे॥ भद्रकालीगृहं

यां सर्वतो मद्रसंज्ञिकं॥ रचयेत्सप्तधान्येन नारंगैः सुशोभनं॥ कुंभानष्टौ च पूर्वदिस्थापयेद्वृणान् शुभान्॥ कुंभमेकं म
ध्यदेशे स्थापयेत्तुलोपरि॥ शुद्धोदकेन संपूर्य पंचरत्नैः सुपुच्छवैः॥ नारिकेलफलान्यष्टौ एकं रामायदापयेत्॥ आचार्य
र्यं वरयेत्तत्र वेदशास्त्रविशारदं॥ ब्रह्मादिऋत्विजानां तु वरणां कारयेत्ततः॥ मधुपर्कपा संप्रज्य वस्त्रालंकारभूषणैः॥ ऋ
त्विजान् षोडशानष्टौ न वरयेद्देवपारगान्॥ स्नात्वानित्यं विधाय दौष्टजये द्वा नायकं॥ पुण्याहवाचश्चातुष्टजये द्वा मच
द्रकं॥ ततोऽग्निं च प्रतिष्ठाप्य स्वशारवोक्तविधानतः॥ विष्णुस्तुक्तेन होतव्यं मूलमंत्रेण वा पुनः॥ नवग्रहांश्च दिक्पा
लामंत्रानुत्काच हावयेत्॥ पुरुषस्तुक्तेन होतव्यं समिदाज्यं च रुस्तिलाः॥ अष्टोत्तरसहस्रतु राममंत्रेण हावयेत्॥ हो
मांतेष्टजनं कुर्यात् रामचंद्रादिदेवता॥ पूजयित्वा तत्पूज्यत्वा बलिं पूर्णं कुर्वितथा॥ श्रेयः संपाद्य दानं च अग्निषेकं
समाचरेत्॥ रामकृत्वा च नत्वा च प्रार्थयित्वा पुनः पुनः॥ आचार्यं पूजयेत्पश्चात् सुवर्णयुतधेनुना॥ प्रतिमाराज
मंत्रेण आचार्ययति वेदयेत्॥ दानमंत्रः॥ नतोऽस्मि देवे देवेश बह्वुधिर्महात्माभिः॥ यश्चित्यते कर्मशापात्तद्दि
नित्यं मुमुक्षुभिः॥ मायया गुणमव्याप्तं सृजस्य वसिलुं पति॥ अतस्त्वत्पादभक्तेषु त्वद्भक्तप्रियोधिका॥ भक्ति
मेवाधिवांछेति त्वद्भक्ताः सारवेदितः॥ अतस्त्वत्पादकमले भक्तितैरेव सदास्तमे॥ संसारमयतप्तानां सेषज्यं भ

रांकराद्यैरनुष्ठितं॥ कर्तव्यं देवराजे देव्याभक्तिसमान्वितैः॥ कन्यासंस्मरेवौशुकशुक्लमारभ्य नंदिकां॥ नंदिकाप्रतिप
 त्॥ अयाचीत्थवैकाशीनत्ताशीत्थवाम्बदः॥ प्रातस्तायीजितद्वंद्विकालं शिवपूजकः॥ शिवश्च शिवश्च शिवो॥ ज
 पहोमसदासक्तः कन्यकां सो जयेत्सदा॥ अष्टम्यां नवमे वापि दारुजानि शुभानि च॥ एकं वा चित्तं प्रावेन कारयेत्क
 रसतम॥ तस्मिन् देवी प्रकर्तव्या हेमी वाराजती तु वा॥ महाक्षीलक्षणे पेतारवद्भूले च पूजयेत्॥ सर्वपापहारसंपन्नवस्त्र
 रत्नफलादिभिः॥ कारयेद्दत्तदोलादिपूजां च बलिदेविकीं॥ बलिग्राहिणे देवि नायकादयः॥ तत्संबोधिनी बलि वि
 देवी कीपुष्पैश्च द्रोणा बेल्वामृजाती पुंनाग चपैः॥ द्रोणः कुतचकः॥ विचित्रारचयेत्पूजां अष्टम्यामुपवा
 सयेत्॥ दुर्गाग्रतो जपेन्मंत्रं मे कचित्तः शुभा वितः॥ नृदध्यामि नीशेषे विजयार्थं॥ न्योत्तम॥ पंचाक्षरलक्षणे पे
 तै महिषारव्यं सुपूजितं॥ तस्याग्रतो नृपस्ताया छत्रं कृत्वा तु पिष्टं॥ नवज्ञेन घातयित्वा तु दद्यात्कंदविशारवयोः॥
 तेतो देवी पुनः प्रातः क्षीरसर्पिर्जलादिभिः॥ कुंकुमागस्त कर्पूरैश्च देवेभ्योऽपि धारयेत्॥ हेमादिपुष्परत्नानि वस्त्रा
 सि अहृतानि च॥ द्विजाती नंदपारवंशं नन्न दानेन तोषयेत्॥ नंदभक्तान् नरा ये तु देवं देव्या मुभा वितैः॥ देवीभक्त
 पूजयित्वा कन्यकाः प्रमदाति च॥ नंदभक्तान् नरा ये तु महाव्रतपराश्च यः॥ पूजयेतां वि शेषेण तद्रूपचर्चिकायतः॥ म

॥१३१॥

तृणांचैव देवीनां पूजा कुर्यात्तदानीं॥ ध्वजछत्रपतकादीनुद्धेये चर्चिकाग्रहे॥ रथयाद्या बलिहोपय दुवाधारवा कुले॥ का
 रयेत्पुष्पतेये न देवी सत्कृतिघातनैः॥ अश्वमेधमवाप्नोति भक्तिः सुरसत्तम॥ महानवम्यां पूजेयं सर्वकामप्रदायक॥ स
 र्वेषु वत्सवर्षेषु तव भक्त्या प्रकीर्तिता॥ दत्ताप्रोति यशोराज्यं पुत्रार्थं धनसंपदः॥ ॥ देवीपुराणे महानवमी॥ तत्रैव
 सौरपुराणे॥ आश्वयुक् शुक्लपक्षस्य नवम्यां प्रयताम्बान्॥ भक्त्या संपूजयित्वैव देवीं संप्रार्थयेत्ततः॥ महिषघ्नी महामा
 ये चामुंडे मुंडमालिनी॥ दिव्यमोरोप्य विजयं देहि देवि तमोस्तुते॥ पूतप्रेतपिशाचेभ्यो रक्षेभ्यश्च महेश्वरी॥ देवेभ्यो
 मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्षसांसदा॥ उभा ब्रह्माणि कौमारि विश्वरूपे प्रसीद मे॥ कुमार्ये जययित्वा च दद्यादाद्यदना
 दिकं॥ नवसप्ताहं चैव स्वस्थविना नुसारतः॥ शास्त्रं च यस्य यच्चैव स तयलेन पूजयेत्॥ यतः शास्त्रेषु सा देवी निवसत्ये
 संततं॥ शास्त्रमिति वा पाठः॥ शास्त्रं तत्पुस्तकं देव्या सयने विशोष शिवरहस्ये ये मे कर्मध्वगणसंघकृता मिषे कां पं
 चामृतैर्गिरिसुतां मिषे च यंति दिव्यकल्पमनुसुवेषश्च सुवेषरूपा राज्या सिवे कमनुलं पुनरायुवंति दुर्गामि
 तरंगिण्यां देवीपुराणे॥ सुगंधपुष्पतोपेतस्नापयित्वा नरः शिवं॥ नागलोकं समासाद्य क्रीडते पन्नगे सह॥ द्रो
 णपुष्पं विष्वक्पत्रं करवीरोत्पलानि च॥ स्नानकाले प्रयोज्यानि देव्यै प्रीति कराणि च॥ भवत्यै वनरोदत्ता विष्णु

लोके महीयते ॥ स्नापयित्वा नरो दुर्गाश्रयः होमवापि रिणा ॥ सुवर्णयानमारुहो वसुभिः सह मोदते ॥ तिलोदके विष्णुलोके
 लभते बांधवैः सह ॥ घृतेन स्नपयेद्यस्त तस्य पुण्यफलं मृष्टम् ॥ दशप्रवन्दिदश परान् आत्मानं च विशेषतः ॥ भवार्णवात्
 मुह्यत्य दुर्गालोके महीयते ॥ क्षीरेण स्नपयेद्यस्त श्रद्धाशक्तिः समन्वितः ॥ चंडिकाविधिबद्धीर इंद्रलोके महीयते ॥ स्नप
 येद्विधिबद्धीर दध्ना दुर्गामहीयते ॥ राजते न विमानेन शिवलोके महीयते ॥ पंचगव्येन यो दुर्गा तथा च कुशवारिणा ॥ स्ना
 पयेद्विधिबन्धनैः ब्रह्मस्नानं हितं तस्मिन् ॥ ये कोहेपि च यो दुर्गा पंचगव्येन चंडिका ॥ स्नपयेत्तपसा ईल सगच्छेत्सरणी पुरं ॥ क
 पिलो पंचगव्येन दधि क्षीरयुतेन च ॥ स्नानं शतगुणं प्रोक्तं मितरेभ्यो नराधिप ॥ तं च स्नपनं षडक्षरेण पाद्यादीनथ षोडश
 विन्तरे दुपचाराश्च पूर्वप्रोक्तास्तमेवैति वाराहीति मंत्रात् ॥ क्रीदुर्गाये नम इति षडक्षर मंत्रेण कार्यं भविष्ये ॥ चंडिकां स्ना
 पयेद्यस्त नरश्चेशुरसेन च ॥ गारुडेन सपाथे न विष्णुना सह मोदते ॥ पितृनुदिश्य यो दुर्गामधुना पयसानि च ॥ स्ना
 पयेत्तस्य पितरस्तप्ता वर्षशतद्वयं ॥ पौर्णमास्यां नवम्यां च अष्टम्यां च नराधिप ॥ स्नापयित्वा तीर्थजले वा जपेय फलं
 भवेत् ॥ स्नपयित्वा नदीताये गंधचंदनवारिणा ॥ चंद्रोऽमुनिर्मला श्रीमान् चंद्रलोके महीयते ॥ स्नपयेद्यस्त वैदेवीं न
 रः कर्षरवारिणा ॥ सगच्छति परं स्थानं यत्र सा चंडिका स्थिता ॥ चंडिकां स्नपयित्वा तु श्रद्धया गुरुवारिणा ॥ इंद्रलोके
 समासाद्य क्रीडते सह किं नरे ॥ द्वादशांगेन यो र्धपा चंडिको पूजयेत्त नरः ॥ दशपद्मसहस्राणि वर्षाणां मोदते दिवि ॥ पयः

१३२

कुर्याच्चित्रचत्वरं लंकृतं ॥ अदकाली पदं कृत्वा तत्र संस्तु जयेद्भिज्जं ॥ पदं स्वरूपं ॥ सत्त्वोक्ता तत्रैव ॥ अष्टादश भुजा कार्यं भद्रका
 ली मनोहरा ॥ आलीढ स्नान संस्नाना चतुःसिंहरथे स्थिता ॥ अस्मभलां विश्रुतं चरवद्भुजं द्रव्यादव ॥ बापाचापे च कर्तव्ये
 शरवप्रेतथैव च ॥ कृत्स्नं चैव तथा कार्यं तथा वेदिकमंडलू ॥ दंडशक्ती च कर्तव्ये तथा शक्तिदुत्तारणे ॥ हस्तानां स
 द्रकल्या च भवेत्तांति कथंति करः ॥ एकत्रैव महाभाग रत्नपात्रधरो भवेदिति ॥ आश्विने शुक्लपक्षे तु अष्टम्यां प्रयतः शुचि
 तत्रैवायुधबर्माद्यं च वस्त्रं प्रपूजयेत् ॥ पुष्ये मध्ये फले मध्ये मोज्ये च सुमनोहरैः ॥ बलिभिश्च विविचैश्च प्रेक्षादा भैस्त
 थैव च ॥ रात्रौ रौजागरणं कुर्यात्तत्रैव वस्तुधाधिप ॥ उपोषितो द्वितीये द्विपूजयेत्सुनरे वतां ॥ आयुधाद्यं च सकलं
 पूजयेद्दुसुधाधिप ॥ एवं संस्तु जयेद्देवीं वरदां भक्तवत्सलां ॥ कात्यायनी कामवा मांबद्धरूपा वरप्रदा ॥ पूजिताः
 सर्वकामसाधुनक्तिवस्तुधाधिप ॥ एवं हि संस्तु जगत्पधानं यात्रावेदेया वसुधाधिपेन ॥ प्राप्नोति सिद्धिं परमामहे शो
 जनस्तथा न्योपि च वित्तशक्त्या ॥ तत्रैव देवीपुराणे ॥ ब्रह्मोवाच ॥ शृणु ब्राह्म प्रवक्ष्यामि तथा त्वं परिच्छसि ॥ महा
 सिद्धिप्रदं धन्यं सर्वशत्रुनिबर्हणं ॥ सर्वलोकोपकारार्थं विशेषादसिद्धिषु ॥ कृत्वर्थं ब्राह्मणाद्यैश्च क्षत्रियैर्हर्मिपा
 लने ॥ गोधनार्थं विशावत्स शूद्रैः पुत्रसुरार्थं सि ॥ सौभाग्यार्थं स्त्रिया कार्यं मन्ये धनकाक्षिभिः ॥ महाव्रतं महापुण्यं

क्षीरं कुशाग्राणि अक्षतादधितंदुलाः ॥ सहासिधार्थकादूर्वाकुंकुमरोचनं मधु ॥ अर्घ्यं यंकुशार्द्रुलदादशांगुदाहतः ॥
साहासहदेवीकुमारी अक्रम्य ॥ अनेन पूजयेद्यस्तु सयाति परमं पदं ॥ अष्टांगार्घ्यसमाप्य देव्यै मूर्ध्नि निवेदयेत् ॥ द
शवर्षसहस्राणि दुर्गालोके महीयते ॥ अपक्षीरं कुशाग्राणि दधिसर्पिश्च तंदुलाः ॥ तिलासिधार्थकाश्चैव अष्टगोर्धः
प्रकीर्तितः ॥ भविष्ये ॥ रक्तबिल्वाक्षतैः पुष्पैर्दधिदूर्वाकुशैस्तिलैः ॥ समान्यः सर्वदेवानां अर्घ्यं परि कीर्तितः ॥ मृ
त्पात्रेण वरोदत्त्वा वा जपेयफलं लभेत् ॥ ताम्रपात्राद्यर्घ्ये पौडरीकफलं लभेत् ॥ पलाशपत्रपात्राभ्यां गोसहस्रफलं
लभेत् ॥ रौप्यपात्रेण दुर्गायै विष्णुयागफलं लभेत् ॥ दत्त्वा सौवर्णपात्रेण लभेद्बहुसुवर्णकं ॥ हेमपात्रेण सर्वाणि ईप्सि
तानि लभेद्भुवि ॥ अर्घ्यं दत्त्वा तु पौष्पे पञ्चायुराज्यं शुभं लभेत् ॥ चंदनेन सुगंधेन आर्घ्यं यस्तु समा लभेत् ॥
कुंकुमेन विलिप्यार्घ्यं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ विलिप्य कृत्वा गरुपा वा जपेयफलं लभेत् ॥ मृगानुलेपनं कृत्वा ज्यो
तिषो मफलं लभेत् ॥ मृगः कस्तूरी तथा ॥ चंदनागरकर्पूरैः यस्तु दुर्गा विलेपयेत् ॥ संवत्सरं शतं दिव्यं शक्रले
के महीयते ॥ देवीपुराणे ॥ चंदनागरकर्पूरैः प्लक्ष्णाः पिष्टैः सुकुंकुमैः ॥ दुर्गामालिप्य विधिवत्कल्पकोटिवसे
द्विवि ॥ मदकर्पूरकाश्मीरोचना च चतुष्टयं ॥ एतेन लेपयेद्देवी सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ पुष्पाणि देवीपुराणे ॥ मलि

कामुत्पलं पद्मं शमीपुन्नागचंपकं ॥ अशोकं कर्णिकाकारं चंद्रेपुष्पं विशेषतः ॥ करवीरं शमीपुष्पं कुसुमं नागकेसरं ॥ पुना
 गः श्वंपकः कुंदो पुष्पिकावनमालिका ॥ जपाचेतकी मल्ली बृहती शतपत्रिका ॥ तथा कुमुदकल्हारबिल्वपाटलमाल
 मालती ॥ यवानीचकुलाशोकदत्तनीलोत्पलानि च ॥ दमनं मरुचकंच शतधा पुष्पं रक्षये ॥ तथा ॥ केतकी चातमुक्तच
 बंधुकंबलान्यापि ॥ कुमुदं कर्णिकाकारं सिंधूराभं समृद्धये ॥ भविष्ये ॥ प्रत्येकमुक्तपुष्पे सुदृशनिष्कफलं लभेत् ॥ स
 द्रवंधेषु तेष्टे वद्विगुणां च न स्यतु ॥ कस्तूरीरस्त्रजोभिश्च पूजयेद्यस्तु चंडिका ॥ साग्निष्टोमफलं लब्ध्वा स्तूर्यलोके मही
 यते ॥ पूजयित्वा नरो भक्त्या चंडिकां पद्ममालिनी ॥ ल्योतिष्टोमफलं प्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥ शमीपुष्पस्त्रजोभिस्त
 आयासं पूजयत्नतः ॥ गोसहस्रफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ पूजयित्वा तुरजिं द्रश्च ध्यायाविधि वन्द्य ॥ शतपुष्पस्त्र
 जोभिस्तपितलोके महीयते ॥ सुगंधयुतपुष्पेस्तु पूजयेद्यस्तु चंडिका ॥ मालाभिर्मालया वापि सोममेधफलं ल
 भेत् ॥ सुवर्णानां सुवर्णस्थिते दत्ते फलं लभेत् ॥ मालया बिल्वपत्राणां नवम्यां गुग्गुलेन च ॥ नीलोत्पलस्त्रजोभिश्च
 पूजयेद्यस्तु चंडिका ॥ वाजपेयफलं प्राप्य रुद्रलोके महीयते ॥ तथा ॥ विलिप्तां पूजयेदुर्गां दिव्यपुष्पाधिपुं धासितां ॥ ताल
 वृंदं तेन संवीज्य महासनफलं लभेत् ॥ भविष्ये ॥ सर्वेषां मेव धूपानां दुर्गाया गुग्गुलप्रियः ॥ मंत्रस्तु ॥ धूपो यं देवदेवे
 शीघ्रतगुग्गुलयोजितः ॥ गृहाया वरदे मातु दुर्गा देवि नमोस्तुते ॥ शीतगुरुं नरो दत्वा गोसहस्रफलं लभेत् ॥ शीत्यगुरुः

तं॥ पितृनाशमसुविनिहन्ति चैव मोदनं च कुरुते रसालया॥ यानकं वैद्यकं ते गो॥ ममलं मनमलं वापताकं सुरभीकृतं॥ तदे
 वरवंड मृदीकाशार्कसहितं पुनः॥ साम्लं सुतीक्ष्णं सहितं पानकं स्यान्निरुद्धं तं॥ निरंत्यमंतकालं॥ अध्यापाय
 संयुक्तं शार्करासहितं पुनः॥ यः प्रयच्छति दुर्गायै तस्यै राज्यं करे स्थितं॥ कालिकापुराणे॥ उवाचि ह्यपरमान्तं
 च दधिचापि स शर्करा॥ सहोदयै निवेद्यै च वाजिमेधफलं लभेत्॥ दुर्गमुद्दिश्य पानीयं केतकीशशिवासितं॥
 यः प्रयच्छति राजेन्द्रसगणाधिपतिर्भवेत्॥ अग्नं च नारिकेलं च रवर्ज्जरबीजशरकं॥ यः प्रयच्छति दुर्गायै स याति
 परमं पदं॥ फलवितरयेत्सर्वं नाशुभं किंचिदाप्नुयात्॥ भक्ष्यादिपचके देवी दत्तैरेवाभितुष्यति॥ भक्ष्यं भो
 ज्यं च लेह्यं च पेयं चोष्णं च पंचमं॥ परमान्नपिष्टकं च याकं क्लृप्तं रंतथा॥ मोदकं पृथुकादीनि देवैः पक्वानि चोत्स
 जेत्॥ दद्यादित्यर्थः॥ निवेद्यै नमो देव्यै सर्वाणि व्यंजनानि च॥ क्षीरादीनि च गव्यानि महिषानि च सर्वशः॥
 तां बूलानि च दत्त्वा तु गंधर्वैः सह मोदते॥ विष्णुधर्मे॥ तंतुसांता नसनसनध्वं रंजितं स ग्रै गवस्तना॥ दुर्गे देवि
 भजस्वेदं वासस्ते परिधीयतां॥ भविष्ये॥ वस्त्राणि सुचित्राणि सूक्ष्माणि च मृदूनि च॥ यः प्रयच्छति दुर्गायै स ग
 छति शिवालये॥ यावंतस्त्वं ततो वीरतेषु वस्त्रेषु संस्थिताः॥ तावद्वर्षं सहस्राणि मोदते चंडिकागृहे॥ अलंकार

उयो दद्यात् विप्रायाथ सुरायवा॥ सगच्छेद्द्वारपां लोकं नानाभरणभूषितं॥ जातः शश्यां कालेन ततो हीपयतिर्भवे
 त्॥ विष्णुधर्मे॥ विभूषणप्रदानेन राजा भवति भूतले॥ तत्रैव॥ सुवर्णातिलकं यस्तु भगवो हीपयति सर्वं तं त्रैप्रयच्छ
 ति॥ सगच्छति परं स्थानं यत्र सा परमा कला॥ सौवर्णे जेरो ते चापि अक्षिणीयः प्रयच्छति॥ गोसहस्रफलं तस्य सूर्यलो
 के महीयते॥ श्रोणिस्तत्र प्रदानेन महीसागरमेखलां॥ प्रशास्ति नहिता मित्रः शक्रं वदिविभो बते॥ हेमनूपुरदानेन
 रत्नानं सर्वत्र विंदति॥ शिवरहस्ये॥ देदीप्यते कनकदंडविजितैश्च सा चामरैः प्रबलकुंडलसुंदरीभिः॥ दिव्यां ग
 नसनविराजितभूषितांगः कृत्वा तु वासायुतां तव स्वप्नजा॥ भविष्ये॥ गौरी कस्य तु पात्राणि दुर्गायै यः प्रयच्छ
 ति॥ तस्य पुण्यफलं प्रोक्तं तारागणपदं दिवि॥ गौरिकं सुवर्णं॥ निष्ककोटिप्रदानादिरजतस्य ततो धिकं॥ हेमपात्रा
 णिये दत्त्वा पुण्यस्योद्देदपारगे॥ ताम्रपात्रप्रदानेन देव्यै शतगुणं भवेत्॥ तस्माच्च तगुणं प्रोक्तं दत्त्वा मृन्मयमादरात्
 मृन्मयं घटकरकारि॥ उपस्करप्रदानेन प्रियमाप्नोत्यनुत्तमं॥ उपस्करः पूजार्थं धूपदीपपात्रं घंटादि॥ चंद्राशु
 निर्मरलं स्वच्छं दर्पणं मणिभूषितं॥ पद्मोपशोभितं कृत्वा माला माल्यानुलेपनैः॥ दुर्गाया पुरतः कृत्वा विष्णुवाशि
 करस्थवा॥ राजस्स्य फलं प्राप्य हंसलोके महीयते॥ हंसः स्तूर्यः॥ शिवरहस्ये॥ दत्त्वा तु यापरमभक्तियुतो भावा

न्याघंटावितानमथवामरमातपत्रं॥ केयूरहारमथकुंडलभूषितोसोरत्नाधिपोभवति॥ रत्नलचक्रवती॥ भविष्ये॥
 शंखकुंदेदुसंकाशप्रवालमणिभूषिते॥ हेमदंडमयं छत्रं दुर्गायैयः प्रयच्छति॥ सच्छत्रेणविचित्रेणकिंकिणीजाल
 मालिना॥ धार्यमाणेनशिरसिशिवलोकेमहीयते॥ विष्णुधर्मे॥ यानशंभ्यामणिछत्रं पादुकेचाप्युपानहो॥
 बाहनंगं गृहं वापित्रिदशायप्रयच्छति॥ एकैकस्मादवाप्नोति वन्निष्ठोमफलंलभेत्॥ भविष्ये॥ नाम्रदंडविचित्र
 वैदुर्गायैयः प्रयच्छति॥ सगच्छतिपरंस्थानं सात्त्विकां लोकप्रजितं॥ हेमदंडविचित्रं चवामरं संप्रयच्छति॥ वायुलोकं
 समासाद्यक्रीडतेवायुनासह॥ आर्यायाः श्वाभेरदत्तामणिदंडविभूषितं॥ सुवर्णरूपाविचित्रं वादुर्गालोकेमहीय
 ते॥ मायूरपत्रव्यजनं नानारत्नेविभूषितं॥ भगवत्येनरोदत्वालभेद्वडसुवर्णकं॥ तालवृंतं महाबाहोविचक्र
 मपिशोषितं॥ भगवत्येनरोदत्वा वैष्णवस्यफलंलभेत्॥ वैष्णवोयज्ञः॥ घंटानिवेदयेद्यस्तुलभेत्तवोच्छितंफलं
 हिनस्तिदैत्यतेजांसिरचनेनापूर्ययाजगत्॥ साघंटापातुनोदेविपोषेथानः सुतानिवेति संप्रज्यतिवेदयेत्॥ अ
 नः शङ्खोमातृवाचकः॥ आनः शकटमातरीतिकोशात्॥ आदित्यपुराणे॥ यः शंभ्यां तु प्रयच्छेतेदं वैष्णवगुरुभिः
 ज्ञानवृद्धेषु विप्रेषु दत्वा ननरकं व्रजेत्॥ भविष्ये॥ रत्नायकरणैर्युक्तां सारदां तमयीं शुभां॥ शंभ्यानिवेदयेद्य
 स्तुभगवत्येनराधिप॥ कदंबवस्त्रतन्मनोपरिरवास्या तुपार्वती॥ तावद्वर्षसहस्राणि दुर्गालोकेमहीयते॥ विष्णुध

महिषारव्यष्टताभ्यक्तंदत्वा बिल्वमथापिना॥ वाजपेयफलंप्राप्यसूर्यलोकेमहीयते॥ सकृत्सागरधूपेनमहिषारव्येनमंगल॥ शो
 धयेत्पापकलितंअथारग्निरिवकांचनं॥ कृष्णगरुडसकर्पूरचंदनं सिंहकंतथा॥ तथा शङ्खमुच्चये॥ भगवत्येनरोदत्वाभूमिं
 दत्वा नराधिपः॥ इहकामानवाप्यान्यान् दुर्गालोकेमहीयते॥ भविष्ये॥ घृतदीपप्रदानेनचंडिकां पूजयेन्नरः॥ सोऽश्वमे
 धफलंप्राप्यदुर्गायास्तुगणोहरेत्॥ तैलदीपप्रदानेन पूजयित्वाचचंडिकां॥ वाजपेयफलंप्राप्यमोदतेसहकिन्नरैः॥ सं
 वत्स॥ अग्निर्ज्योतिरविर्ज्योतिश्चंद्रज्योतिस्तथैव॥ ज्योतिषानुत्तमो दुर्गे दीपोयंप्रतिगृह्यतां॥ शिवरहस्ये॥ वेदीप्य
 ते सकनकोज्ज्वलपद्मरागरत्नप्रभाप्ररपाहेमगयेविमाने॥ दिव्यांगनापरिवृत्तो नयनाभिरामं प्रज्वाल्य दीप
 समलंभवनेश्वान्याः॥ दीपप्रदानं यो दद्याद्वैष्णवास्तुषुच॥ तेन दीपप्रदानेन अक्षयांगतिमाप्नुयात्॥ भवि
 ष्ये॥ घृतेन कुरुशार्दूलह्यमावास्यां तु कार्तिके॥ विशेषतो नवम्यां तु मत्स्याश्रद्धासमन्वितः॥ यावत्तं दीपसेघात
 धृतेनापूर्यबोधितं॥ तावत्कल्पसहस्राणि दुर्गालोकेमहीयते॥ भविष्ये॥ गुडरवंडं कृतान्नं च तथा शर्करयापि
 च॥ घृतेन परिष्कानंदत्वाचब्रह्मणः पदस्यादिति शेषः॥ शाल्योदकं नरमानां तु पाने बद्धजंतथा॥ यः प्रयच्छति दुर्गा
 ये सगच्छति शिवालये॥ शिवा दुर्गारसालासूपशारत्रे॥ ईषदम्लदधिशर्कराः प्रयः साधिते दुमरिचं सुगालि

र्मे ॥ पादुकासनदानेन भगवत्यै कृते तु न ॥ बह्निषोमफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ योगोपयस्विनी शुभान्तरुणा
शीलमेडला ॥ भगवत्यै नरोदत्वा दश्वमेधफलं लभेत् ॥ वृषसंपरिपूर्णा गमुदासीनं शशिं प्रभं ॥ यस्तदद्या नरो भक्त्या
भगवत्यै सकृन्तर ॥ यावन्तिरोमकूपाणि वृषदेहस्थितानि वै ॥ तावत्कल्पसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ सर्वा
नितांस्त्रिपंदात्मं रतकवानराधिपः ॥ यः प्रयच्छति दुर्गायै राजस्तथाश्वमेधमाक ॥ विष्णुधर्मे ॥ प्रतिपाद्य तथा भ
क्त्या ध्वजत्रिदशैवेष्मनि ॥ निर्दहत्यापानि महा ॥ त क जान्यपि ॥ भविष्ये ॥ ध्वजं श्वेतपत्तकाद्यमथ वापंचर
गकं ॥ किकिणीजालसंवीतं श्वेतपद्मोपशोभितं ॥ दत्त्वा देवे महाबलिं शक्रलोके महीयते ॥ ध्वजमालाकुलं यद्य
कुर्याद्द्वैचंडिकालयं ॥ महाध्वजाष्टकं चापि दिशः सुविदिशः सुच ॥ कल्याणं तु शतं सायं दुर्गलोके महीयते ॥
यावत्पुनः प्रमाणे न पताका चरिते ॥ प्रतिपादिता ॥ तावद्दर्शसहस्राणि दुर्गलोके महीयते ॥ चतुर्हस्तधनुः ॥ का
लिकापुराणे ॥ प्रभूतबलिदानेन नवम्यां विधिवच्च यरेत् ॥ कूष्माण्डमिधुदंडश्च मधमासवरे वच ॥ एते बलिमा
माशोक्ता तपो ह्यगसमासदा ॥ भविष्ये ॥ न त्रैदशो दुर्गिहं न चतुःखं प्रवर्तते ॥ नाकाले श्रियते कश्चित् प्रज

तेयत्रचंडिका॥ शरत्कालेमहाष्टम्यांचंडिकायस्तस्मै नमः॥ विमानवरमारुह्यमोदतेब्रह्मणासह॥ अथावरपाष्टजादेवी
 दक्षिणारक्षापितसिंहसंपूज्यपूर्वादि॥ ॐ ह्रीं जयत्यै नमः॥ एवमंगलायै॥ भद्रकाल्यै॥ कपालिन्यै॥ दुर्गायै॥ क्षमा
 यै॥ शिवायै॥ धात्र्यै॥ स्वाहायै॥ तत्तद्दीउग्रचंडायै॥ प्रचंडायै॥ चंडवीरायै॥ महाबधायै॥ चंडवत्यै॥ चंडरूपायै॥
 ह्रीउग्रदंष्ट्रायै॥ दंष्ट्राकराजायै॥ बहुरूपिण्यै॥ ग्रामण्यै॥ भीमसेनायै॥ शिलालक्ष्यायै॥ मंगलायै॥ मंगल
 दायै॥ नंदिन्यै॥ भद्रायै॥ लक्ष्म्यै॥ कालरात्र्यै॥ भोगदायै॥ प्रथ्यै नमः॥ मेधायै॥ साध्यै नमः॥ यशोवत्यै॥ शो
 भायै॥ बहुरूपायै॥ धृत्यै नमः॥ आनंदायै॥ सुनंदायै॥ नंदायै॥ अथचतुषष्टिदेव्योद्वात्रिंशत्षोडशाद्वाद्दश
 षोष्ट्या॥ अंबेजया॥ मंगला॥ महीधृति॥ शिवाय॥ क्षमा॥ सिद्धि॥ पुष्टि॥ जया॥ तुष्टि॥ प्रिया॥ रुद्धि॥ रति॥
 दीप्ता॥ कान्ति॥ पद्मा॥ लक्ष्मी॥ ईश्वरी॥ वृद्धि॥ शक्ति॥ जयवती॥ ब्राह्मी॥ जयंती॥ अपराजिता॥ अजिता॥ मा
 निना॥ वैता॥ दितिमाया॥ महामाया॥ मोहिनी॥ तिलालसा॥ तारा॥ विमला॥ कौमारी॥ शरणा॥ गोरूपा॥
 कामाक्षी॥ मतिदुर्गा॥ क्रिया॥ अरुंधती॥ घंटा॥ कराली॥ कपाली॥ रोद्री॥ कालिमापुरी॥ त्रिनेत्रा॥ सुरू
 पा॥ बहुरूपा॥ रिपुहा॥ अंबिका॥ चर्चिका॥ देवप्रजिता॥ वैवस्वती॥ कौमारी॥ मोहेश्वरी॥ वैष्णवी॥ महाल

युधिष्ठिर उवाच ॥ कथं माशा दशम्येषा गोविंद क्रियतां कदा ॥ दमयंत्या नलस्यैव यथा जात समागमः ॥ रुक्म उवा
 राज्या शय्या राजपुत्र कृष्णार्थं च कृषी वलः ॥ वाजिज्याथ शिवाणिक पुत्र पुत्रार्थं शिवाणिक पुत्रार्थं ॥ धर्मकामार्थं
 संसिद्धे लोकं कन्या वरार्थिनी ॥ यष्टु कामो द्विजवो वोगी प्रियार्थं मेव च ॥ चिरप्रवसिते कांते ताले दंत निपी
 डिते ॥ एतेष्वन्येषु कर्तव्या माशा व्रतमिदं तदा ॥ यस्माद्यस्य भवेदार्तिः कार्यं तेना तदा व्रतं ॥ श्रुत्वा पश्येदश
 म्या तु स्नात्वा संपूज्य देवताः ॥ नक्तमाशा संपूज्या वै पुष्पभक्तचंदनैः ॥ गृहगणने लेखयित्वा यैः पिष्टात केन वा ॥
 त्रीरूपाश्चाधि देवस्य दास्त्रवाहनचिह्नितः ॥ अधि देवस्य तदादि कपालस्ये द्वायस्ततः छत्रैर्वहितैश्च
 वह्नितालेखयित्वेत्यर्थः ॥ दत्त्वा घृताक्तने वेद्यं पृथक् दीपाश्च दीपयेत् ॥ फलानि कालं जातानि ततः कार्यं निवेदयेत् ॥
 आशा स्वाशा सदा संतु सिधातां मे मनोरथाः ॥ भवतीनां प्रसादेन सदा कल्याणमास्थितिः ॥ एवं संपूज्य विधिवदत्तामि
 प्रायदाक्षिणां ॥ अनेन क्रमयोगेन मासि मासि स माचरेत्तद्वर्षमेकं कुरु श्रेष्ठ ततः पश्चात्सु द्युयेत् ॥ सर्वकसं
 वत्सरस्यापि सिध्यर्थं मासमुद्ययेत् ॥ सौवर्णकारयेदाशा शय्या पिष्टात केन वा ॥ शातिबंधुजनैः सार्धं स्नातस
 म्यगलंकृतं ॥ पूज्यः प्रक्रम्य योगेन मंत्रैरेभिर्गृहगणे ॥ त्वयि सन्निहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः ॥ पूर्वति

१३०

भुवनास्यास्य ऐंद्रदिग्देवतेनमः ॥ धर्मराजं समाश्रित्य लोकान् संयमयत्यसौ ॥ तेन संयतनी वासीयाम्ये सत्कामदा
 भवः ॥ रवज्जहस्तादिविहृतानि कर्तुं तिष्ठानमाश्रितः ॥ येनानि चरतिनामासीत्तमाशा पूरयस्व मे ॥ त्वायास्ते भुव
 माधरो वरुणो यादसापतिः ॥ कामार्थं मम धर्मार्थं वा रूपी प्रणवाभवः ॥ अधिष्ठितासि यस्मात्संवायुना जगदापुना ॥
 वायव्ये त्वमनःशान्तिनित्यं यत्तु ममालये ॥ धनदेवाधिष्ठितासि प्रख्याता त्विमहोत्तरा ॥ निरुत्तरा प्रवास्मासु दत्तास
 द्यो मनोरथः ॥ देशाभिजगदीशेन शंभुना त्वमलंकृता ॥ प्रयस्य शुभे देवि वांछितानि नमो नमः ॥ भुजंगाष्टकु
 लेन त्वं सेवितासि यतो भयः ॥ नागंगनाभि सहितः हिताभव मा माद्यवे ॥ सर्वलोकोपरिगता सर्वदा त्वं शिवाय च ॥
 सनकाद्यैः परिवृता आस्मिन्नापहि सर्वदा ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्त्वारगणास्तथा ॥ नक्षत्रमातरो याश्च भूत
 प्रेतविनायकाः ॥ सर्वमेष सिध्यर्थं भवतु प्रणवः सदा ॥ एभिर्मंत्रैः समम्य च पुष्पधपादिना ततः ॥ वासो भिरभि
 संकल्प फलानि विनिवेदयेत् ॥ ततो बहिजना देवि गीतवादित्रमंगलैः ॥ नृत्यंतीभिर्वरत्रिभिर्जाग्रतीवनि
 शानयेत् ॥ कुकुभाक्षततांबूलदानमानादिभिः सुखं ॥ प्रभते वैदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अनेन विधिना
 सर्वक्षमाप्पप्रणिपत्य च ॥ भुजंतीमित्रसहितः सुहृद्वंधुजनेन च ॥ य एवं कुरुते पार्थर्दं शमी व्रतमादरात् ॥ सर्वा

नरकामानवाप्नोति समसोऽपि मत्तं नरः॥ स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिरः॥ अणिवर्गे यतो नार्यः अध्यात्म
 मपरायणः॥ धन्यं यशस्य मायुष्यं सर्वकामफलप्रदं॥ कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमं॥ ये मानवामनुजपु
 गवकामसंप्रजयंति दशमीषु महादश्याः॥ तेषां विशेषानि हिता हृदये पितृमानाशा कलंत्यलमलंबकुने
 दितेन॥ ॥ इति भविष्योत्तरे आशा दशमी व्रतं॥ अथ ज्येष्ठशुक्ल दशम्यां दशा हाराख्यां याज्ञानं दानादिकं॥
 रकादे॥ ज्येष्ठस्य शुक्ल दशमी संवत्सरस्य दशम्यां दशा हाराख्यां याज्ञानं दानादिकं॥
 रितं प्राप्य दद्याद्दध्यं तिलोदकं॥ मुच्यते दशभिः पापैः सुमाहापातकोपमैरिति॥ ज्येष्ठशुक्ल दशम्यां तु भवे
 द्वौ मदिने यदि॥ श्रेया हस्तार्क्षसंयुक्ता सर्वपापहरातिथिरिति॥ वराहपुराणे॥ दशमी शुक्ल पक्षे तु ज्येष्ठे मा
 से तु जान्हवी॥ अवतीर्णयितः स्वर्गाधिस्तर्क्षससिहरा॥ हरते दशपापानि तस्माद्दशहरास्मृता॥ इति का
 दे॥ ज्येष्ठमाससिते पक्षे दशम्यां बुधहस्तयोः॥ गरानंदे व्यतीपाते कन्या चंद्रे षष्ठे रवे॥ दशयोगे नरस्नात्वा
 सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ तथा तत्रैवोक्तं॥ तस्यां दशम्यामेतच्च स्रोत्रं गंगाजले स्थितः॥ पठेत्तद्दशकृत्वस्तदा
 रिदोक्तापि काक्षसः॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति गंगासंप्रज्ययत्नतः॥ इति दशहरविधिः॥ अथ भाद्रशुक्ल द

१३५

दशमी॥ काकी॥ कौशिकी॥ शिवदूती॥ चामुंडा॥ शिवे प्रसीदे चामुंडे दुर्गे माहिषमर्दिनी॥ अथ मानरः॥ ब्राह्मी० माहेश्वरी०॥
 कौमारी॥ वैष्णवी०॥ महालक्ष्मी॥ वाराही०॥ इंद्राणी॥ चामुंडा॥ महालक्ष्मी॥ मध्ये चंडिका॥ ततः ॐ कालिकालि
 स्वाहा॥ हृदयाय नम इत्यग्री शाननिर्ऋति वायव्येषु॥ ओं कालिकालिलोहदंडायै स्वाहा॥ अस्त्राय० पञ्चाय
 ॐ कालिकालिलोहदंडायै नेत्राय पुः॥ अथ पंचवक्त्राणि॥ ॐ ईशानाय० शिरसि कालिकालितत्पुरुषाय
 नमः मुखे॥ ॐ वज्रेश्वरी अघोराय नमः॥ हृदये॥ ॐ लोहदंडायै वामदेवाय नमः पादयोः॥ ॐ स्वाहा सद्योजाता
 य नमः सर्वांगे॥ अथायुधानि दक्षिणे॥ ॐ दशदिशि भूतं० रवद्वं० वज्रं० तीक्ष्णं० वापां० शक्तिं० दोमरेव०॥
 भाशं० अंकुरं॥ घंटा॥ ततः॥ ॐ वज्रमैखंदं दद्यायुधाय महासिंहासनाय॥ ॐ कुंफडं नम इति संहं॥ माहिषा
 य नमः॥ नागपाशाय नमः॥ इति पूजा भविष्ये॥ सर्वैः पर्ये सहस्रैः स्तुतयस्त्यापं मनुपाजिति॥ तत्सर्वं विलयं याति घृ
 ताभ्यंगेन वै नृप॥ घृतेन पायसा दध्ना स्नापयेच्चंडिकानृप॥ निंबपत्रैश्च गंधाद्यैर्घर्षयेद्यतस्तत इति दुर्गाभ
 क्ति तरंगिण्यां महाष्टमी महा नवम्यां पूजा॥ ॥ इति श्री भट्ट नीलकंठात्मा ज भट्ट शंकर कृतो व्रतार्क नवमी
 व्रतानि॥ अथ दशमी व्रतानि॥ यत्र यस्यां कस्यां चिच्छुक्ल दशम्यां नशा दशमी व्रतं॥ हे मादो भविष्योत्तरे॥

शम्या दशावतारवतं॥ भविष्ये॥ युधिष्ठिर उवाच॥ व्रतं दशावतारारथं कलु ब्रह्मसविस्तरं॥ समंत्रं सरहस्यं च स
र्वपापोपशान्तिदं॥ कलु उवाच॥ दशम्यां शुक्लपक्षस्य यासौ प्रोष्ठपदे शुचिः॥ स्नात्वा जालाशये स्नोषे पिह द
वादितर्पणो॥ कृत्वा कुत कुलश्रेष्ठ ग्रहमागत्य मानवा॥ गृहीयाधन्यकर्णस्य सहस्रप्रसूतित्रये॥ क्रमेण यावपेतं तु
पुंसं स घृतसंयुतं॥ वर्षवर्षे दिने तस्मिन्नेवं वर्षाणि वेदश॥ प्रथमे यूपकान् कुर्वेद्वितीये घृतपूरिकान्॥ तृतीये य
पवासारीश्चतुर्थे मोदकान् शुभान्॥ सोहालकान् पंचमे वैरवं डवेष्टकान्॥ सप्तमे वृका कस्तूरान् कृष्णान् पुष्पास्तथा
ष्टमे॥ नवमे कर्णवेषांश्च दशमे मंडकान् शुभान्॥ दशात्मेनो दशविप्राय हापयेत्॥ क्रमेण भक्षयेद्वत्पायथो
क्तविधिना नृप॥ अर्धाध्वं विल्लवेदे यमर्धाध्वं च द्विजायते॥ ततो परार्धं कामश्रीदत्वारं मये जलाशये॥ दशावता
रभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः॥ मंत्रेणानेन मेधावी हरि मभ्युक्ष्य वारिणा॥ मत्स्यं कुर्मं वराहं च नारसिंहं त्रिविक्रमं॥
रामं रामं च कलु च बौध चैव सकलिकेन॥ गतोस्मि शरणं देव हरिं नारायणं शुभे॥ प्रणतोस्मि जगन्नाथं मे
विष्णुः प्रसीदतु॥ छिन्नं तु वैलवी मायां भक्त्या प्रीतो जनार्दनः॥ श्वेतद्वीपं नयत्वस्मान्मया त्पासनिवेदितुं॥ अ

जैमीर्मत्स्यादिर्दशा मूर्तिर्धरणी व्रतवक्त्रा पुज्या य एवं कुरुते मत्स्या विधि नानेन सुव्रते ॥ दशावतारनाभाद्यंतस्या
 पुण्यफलं शृणु ॥ श्रूयते यास्त्वित्त्वमां लोके पुरुषाणां दशा दशा ॥ तौष्ठिं नति नरं देहश्चक्रप्रहरणो ॥ विष्णुः ॥ संसारसागरात्
 घोरात्समुधत्यजगत्पातिः ॥ श्वेतद्वीपं नयत्याशु व्रते नानेन तोषितः ॥ किंतस्य न भवेत्लोके यस्य तुष्टो जना र्दनः ॥
 यदुर्ध्वं यदा प्राप्य मनसो यं न गोचरं ॥ तदप्यप्रार्थितं तद्ध्यातो ददाति मधुसूदनः ॥ सोऽहं जनार्दनः साक्षात्कालरूप
 भरोयुतः ॥ मर्त्यलोके स्वयं पार्थ भूपारो नारत्नम् ॥ यास्वी व्रतमिदं पार्थ चरिष्याति मयोदितः ॥ सालस्मी युक्तचल
 या पुत्रभर्तृसमचिता ॥ मर्त्यलोके चिरं स्थित्वा विष्णुलोके महीयते ॥ ये पुजयंति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य मत्स्यादिकं
 रक्तदशमीषु दशावतारान् ॥ मन्ये दशस्वपि दशासु सुरवं विहस्य ते यांति यानमधिरुह्य मुरारिलोकं ॥ इति मवि
 ष्ये दशावतारव्रते ॥ अथाश्विन शुक्ल दशमी विजय दशम्यां रव्या सावतारको दयव्यापिनी ग्राह्या ॥ तदुक्तं चि
 त्तमणौ ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां तारे कादये ॥ सकाले विजयो नाम सर्वकार्यसाधकः ॥ रत्नकोशे
 पि ॥ ईषत्संध्यामतिक्रान्तः किंचिदुद्दिन्नतरकः ॥ विजयो नाम कालो यस्य सर्वकार्यार्थसाधक इति ॥ दिनद्वये तद्वा
 प्यावव्याप्तौ वा अपराजित पूजित पूजायां पूर्ववत्तदुक्तं हेमाद्रौ स्कांदे ॥ दशम्या तु नरैः सम्यक् पूजनीया प

तदशम्यापूर्वोक्ते विजयासुहृते उक्तं प्रस्थानिकमित्युपक्रम्य तदप्येते श्लोकाः अलं कृतो भूविजयः परितः
 नोत्तुरंगमं नागः ॥ बादित्रनादप्रतिनादिता शंसुमंगलाचारपरंपरा ॥ राजातिर्गत्य भवनात्पुरोहितपुरोगमः ॥
 प्रास्तानिकविधिं कृत्वा प्रतिष्ठेत् पूर्वतो दिशि ॥ गत्वा नगरसीमांतं बास्तूकपूजां समाचरेत् ॥ संपूज्य बांधवदिकृपा
 लासजत्यधिदेवताः ॥ मंत्रैर्हि वैदिके पौराणौ पूजयेच्च शमीतले ॥ अमंगलानां शमनीदुःकृतस्य च स्वप्नश
 मनीधन्यां प्रपद्ये हं शमीभुभां ततः कृत्वा प्राः पूर्वस्यादिशि विष्णुक्रमेणाक्रमेत् ॥ द्विपोः प्रतिकृतिं कृत्वा ध्यात्वा
 वामनसाधने ॥ शिरेण स्वर्गापुरवेन सिंहे हृदयमार्मणि ॥ दिशा विजयमंत्राश्च पठित्वा पुरोधसा ॥ एवमे
 वविधिं कृत्वा दक्षिणादिदिशा स्वपि ॥ पूज्या नृदिजांश्च संपूज्य सांवत्सरपुरोहितौ ॥ गजवाजिपरातीनां प्रेक्ष्य
 कौतुकमाचरेत् ॥ जयमंगलशब्देन ततस्वभवनं विशेषत् ॥ नीराज्यमानः पुण्याभिर्गणिकाभिसमंगलं ॥ एवं क
 र्त्ते राजा वर्षे वर्षे समंगले ॥ आयुरोग्यमैश्वर्यं विजयं च सगच्छति ॥ नाधयो व्याधयश्चैव न भवन्ति पराजयः ॥ श्रि
 यं पुण्यमवाप्नोति विजयं च सदा भुविरिति ॥ उक्तं प्रस्थाने व्याख्यास्यां मौजन्येषु गमिष्यत्सु पार्थिववानस्पत्य
 दुदुभया वीणाश्रोपवाद्य २ रनृदृष्टा त्वलं कृताश्चारुवदंत उदगयने पूर्वपक्षे पुण्यनक्षत्रे के श शमश्रुलोमन

१४०

खानिवापयित्वा संभारानुपकल्पयित्वा मैत्र्ये मुहूर्ते ग्रिमुपसमाधाय शान्तिप्रतिसंस्कारयित्वा बोधारेतेनाभिषि
 चरन् रपोषा कौतुकैश्च प्रवरंति परतरस्त्रीकृतान् प्रतीयातादिश्रितियथोक्तं मंजनाभ्यंजना नुलेपनकारयित्वा वासो
 गंधान् स्रजश्चावध्यपुः वातीरे स्थापयित्वा कर्त्ता त्वारब्धोत्तु होत्यभयैरपराजितैरायुधैस्वस्त्ययने शर्म्य वर्म्यभि
 र्जने त्वेदने कृत्वा पार्थिवस्येति सा प्रत्यगायेति च कृत्वा आगदता तस्येतींद्रस्थालीपाके यष्ट्या आतीक्ष्णालजिह्वुन
 अनृक्षसानृजवदिति पंथानमास्तु यजेय दिमौ व्यादौ यत इंद्रा तारमिंद्रमनो चिद्रपप्रयं सोम बृहस्पतिर्नः
 परिषातुपश्चादिति त्रीनृविष्णुक्रमा क्त्वा विवाहं कास्येना हूरा न प्रतिष्ठेन्नरानिं परिचत्सेत्सत् एवमर्यादिति म
 दनरत्वे गोपथब्राह्मणे विजयदशमीविधिः ॥ इति श्रीभट्टनीलकंठजशंकरकृतो ब्रतार्कदशमीब्रतानि ॥
 अथ एकादशीब्रतानि ॥ तत्रोपवास एकादशीनिर्णयः ॥ सच द्विविधा शुद्धादशमीविधा च वेद्योपि द्विविधा ॥ अ
 रुणोदये दशमीसंबंधात्सूर्योदये च तत्राद्यो वैलंब्यैस्त्यज्यतथा च भविष्ये ॥ अरुणोदयकाले तु दशमीयदि
 दृश्यते ॥ साविधौ कादशीतत्र पापमुलमुपोषणं ॥ तथा ॥ दशमीशेषसंयुक्तो यदि स्यादरुणोदयः ॥ नैवोपोष्यं वै
 श्रुते तदिने कादशीब्रतं ॥ अरुणोदयस्वरूपं तु हेमाद्रौ स्मृत्यन्तेरदर्शितं ॥ निशि प्रातस्तु यामाहो देववादित्रवादने

सप्तस्वतानध्ययने चारुणोदय उच्यते ॥ यामार्धे मुहूर्ते दय यलक्षकं ॥ अतएव सौरधर्मे ॥ आरित्योदयवेलायां यामु
 हूर्ते दय चिता ॥ सैकादशी तु संपूर्णा विधान्या परि कीर्तितेति ॥ यत्तु माधविये स्कांदे ॥ उदय प्राक् च तत्र स्तु घटिका
 अरुणोदय इति ॥ तदपि द्वात्रिंशत् घटिकारात्रि पक्षे मुहूर्ते दयस्य तावत्परिमाणत्वा दुक्तमिति हेतुनिर्णये पिता मह
 चरणाः ॥ ये पिब्रह्म वेवर्ते ॥ चतस्रो घटिका प्रातररुणोदय निश्चयः ॥ चतुष्टय विभागो वेधादीनां किलोदितः ॥ अरुणो
 दय वेधस्यात्सार्धं तु घटिका त्रयं ॥ अतिवेधो द्विघटिका प्रभासं दर्शना इवे ॥ महावेधोऽपि तत्रैव दृश्यते को न दृश्यते ॥
 तुरीयस्तत्र विहितो योगः स्यादये सती ॥ याधया वेधास्तेषां कुरोषोति शायार्थ इति ता तचरणा वैष्णव लक्षणं तु
 स्कांदे ॥ परामापदमापन्नो हर्षे वा सुमुपस्थिते ॥ नैकादशीत्यजे यस्तस्य दीक्षा तु वैष्णवी ॥ सभात्मा सर्वजीवेषु
 निजार्चिरादविलुप्तः ॥ विष्णुर्पिता खिलाचारः सहि वैष्णव उच्यते इति ॥ गारुडे ॥ वैरवा नसाद्या गमोक्ता दीक्षा प्राप्नो
 ति वैष्णवः ॥ तथा विष्णुर्पिता खिलाचारः सहि वैष्णव उच्यते ॥ भविष्ये ॥ यथा शुक्लं तथा कृष्णं यथा कृष्णं तथा
 तरा ॥ तुल्ये ते मन्यते यस्तु सहि वैष्णव उच्यते ॥ इति वेधादयः सर्वे ये वेधास्तिथिषु स्मृतः ॥ सर्वेऽप्ये वेधा विज्ञे
 या वेधः सूर्योदयः स्मृत इति ॥ महानरत्नघृतस्मृत्युक्तसूर्योदय वेधः ॥ परेशो षोडशतल्लक्षणारहितस्मार्तपर

769

राजिता ॥ ईशानी दिशमाश्रित्य अपराहे प्रयत्नतः ॥ या पूर्णानवमी युक्ता तस्यां पूज्या पराजिता ॥ हेमार्थं विजयार्थं च
 सर्वोक्तविधिनानैः ॥ नवमीशेषसंयुक्ताया दशम्या पराजिता ॥ इदंति विजयी देवी पूजिता जयवर्धिनी ॥ तथा ॥ आश्वि
 ने शुक्लपक्षे तु दशम्या पूजितो वरः ॥ एकादश्यां न कुरीत पूजनं चापराजितमिति ॥ यत्रात्वेकादशमुहूर्ते कार्या ॥ तथा च भ
 गुः ॥ आश्विनस्य सिते पक्षे दशम्यां सर्वराशिषु ॥ सायंकाले शुभायत्रादि वा वा विजयाक्षणे ॥ एकादशमुहूर्ते या
 विजयः संप्रकीर्तितः ॥ तस्मिन् सर्वे विधाना व्यायात्रा विजयपक्षमिरिति ॥ दिनद्वय एकादशमुहूर्ता व्याप्राच व्याप्रा
 वाश्रवणयुता ग्राह्या ॥ तथा च हेमाद्रौ महानरत्ने च कथ्यते ॥ उदये दशमी किंचित्संपूर्णोकादशीयदि ॥ श्रवणक्षेप
 दा काले सातिथिर्विजयाभिधा ॥ श्रवणक्षेपे तु पूर्णायां काकुत्सः प्रस्थितो यत् ॥ उल्लंघयेयुः सीमांतं तद्दिन ईतितेना
 रः ॥ इति ॥ तत्र कृत्यं भविष्ये ॥ शमी सलक्षणा पेना ईशानाशा प्रतिष्ठिता ॥ संप्रार्थिता च संपूज्यत्वीशानी मुमु
 र्खो भवेत् ॥ मंत्रः ॥ शमी शमयते पापं शमी लोहितकंटका ॥ धारयित्वा तु नास्त्राणोरामं संवाहदायिनी ॥ करि
 ष्यमाणयात्रायां यथा कालं सुरवं मम ॥ तत्र निर्विघ्नं कर्त्तव्यं भवश्रीरामपूजिता ॥ गृहीत्वा साक्षमादृश शमी मू
 लगतो महां ॥ गीतवादित्रनिर्घोषैरा नयेत्स्व गृहं प्रति ॥ ततो भूषणवस्त्रादिधारयेत्स्व जने सहेति ॥ अथा पराजि

व॥ ये तु वैष्णव पुत्रा उक्त वैष्णव लक्षणरहितारे तेषां स्मार्त निर्णय एव ज्ञेय इति ॥ यद्वा मंत्रतादिव दक्षियुक्तानां वैष्णव
प्रसिद्धि विषयत्वमेव वैष्णवत्वं ॥ तेन तेषामपि वैष्णव निर्णय एव भवति ॥ शिष्टाचारोपेव ॥ तत्र वैष्णवानामेकादशीनि
परिचते ॥ यत्रादित्योदयवेलायाः प्राग्गृहर्नदयान्विता ॥ सैकादशी तु संपूर्णा विधान्या परिकीर्तितेति ॥ संपूर्णा परा
पार्याया शुद्धा त्रिविधा ॥ द्वादशी मात्राधिका ॥ उत्तयाधिका ॥ अनुत्तयाधिका चेति तत्राद्यापरेव ॥ तथा च हेमाद्रिदि
मदनरत्नादि धृत भागवतादि तंत्रे ॥ संपूर्णैकादशीत्याज्या परतो द्वादशीयदि ॥ उपोष्य द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पा
रणं ॥ नगर्भेन विशेषं तु परित्याह भगवान्हरिरिति ॥ भविष्यत्पुराणेपि ॥ उपोष्य द्वादशी शुद्धा द्वादश्यामेव पा
रणं ॥ निर्गताया त्रयोदश्या कल्पावाहिकलापि वा ॥ द्विकल्पाया तु द्वादश्यां पारणं यः करोति हि ॥ तामुपोष्य महीलम्
नगर्भे विशतेनरः ॥ इदमपि पूर्वपौक वाक्यतया शुभं न्यूनाधिक द्वादशी कायामेवोत्तरत्रोपवास विधाय कं तु
विभं न्यूनाधिकं द्वादशिकायां अतएव पृथ्वी चंद्रोदये बृहन्नारदीय उक्तं ॥ संपूर्णैकादशी शुद्धा द्वादश्यां नेव किं
चन ॥ द्वादशी च त्रयोदश्यां मस्ति तत्र कथं भवेत् ॥ पूर्वाग्रहस्यैः कार्यास्या दुत्तरायति भिस्तयेति हेमाद्रादिति
धृत भगवत तत्र समानार्थकस्यास्य वचसौ हेमाद्रालिखेव न मात्रा पाना करेत्त्वोक्तिर्न व्याता मना करे वेति

तियतु माधवाचार्यैर्नव्यैश्च कालतत्त्वविवेचने ॥ एकादशीयदालुत्तापरतोद्वा दशीभवत् ॥ उपोष्यद्वादशीतत्रयदिच्छे
 स्परभागतिमिनिव्यासवचनात् ॥ शुभायांद्वादशीमात्राधिक्येरेत्युक्तं ॥ तत्रेति नातचरणाः ॥ लोपपदस्य सूर्योदया
 स्पर्शीरखे बमेप्रस्थासूर्योदये दत्तदशमीविधायामेतद्धवनप्रवृत्तेः अतोनेदं शुभं न्यूनाधिकद्वादशिकाया
 मुत्तरदिनउपवासविधायकमिति ॥ नबलोपोऽद्वितीयसूर्योदयमात्रास्पर्शित्वरूपोऽपिमतोमाधवाचार्याणां
 मितिवाच्यैरेवयतो नुपदेमेवस्मार्तनिर्णये व्यासवचनानुपूर्वकमेवब्रह्मवैवर्तवनमुदयविधद्वादश
 मात्राधिकायामेवयोजितमिति एतेन एकादशीयदालुत्तेत्यकारप्रश्लेषेण व्याख्यानमपस्तम्बपूर्वपरिविशे
 विरोधान्मानाभावाच्च नचाथातो धर्मजिज्ञासेति जेमिनिस्त्रेकारप्रश्लेषतत्प्रश्लेषाप्रश्लेषाभ्यां वैलम्बसमा
 त्तोऽप्यविषयनिर्णयकत्वमस्यैव शक्यं ॥ तत्र तात्पर्यग्राहकाध्ययविधिरूपस्येवात्र प्रमाणाभावात् ॥ वस्तुत
 स्त आकारप्रश्लेषस्य भाष्यवार्तिककारानुक्तत्वाद्वितीयाध्यायेमेदापवादत्वेनाभेदवर्धमापवादतपोधर्मो
 पि जिज्ञास्य इति ॥ धर्मस्यैव ॥ स्वविषयत्वेन नानाविषयत्वकल्पनमिति पितामहचरणोक्तमेव सम्यगि
 तिदिक् ॥ उभयोराधिक्ये कौमुतिकन्यायेनैव प्राप्तपरत्रोपवासानुवादो नारदाभ्यायुक्तः ॥ स पूर्वोकादशीय

त्रयापित्वरूपमेव ॥ अत्र गृहस्थयतिपदे सकामनिष्कापरे ॥ अतएवमार्तड्ये ॥ संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेव
सा ॥ पूर्वमुपवसेत्कामी निष्कामस्तनरां वसेत् ॥ निष्कामस्तु गृहीकुर्यादुत्तरैकादशीं सदा ॥ प्रातर्भवतु नामावाह
दशी च द्विजोत्तम इति कां दे ॥ निःकामगृहस्थस्यापि द्वादश्याभावेऽप्युत्तरत्रोपवासविधानारदादिवचना निःका
मगृहस्थः हस्तपराण्येवनतु वैष्णवपराणोतिदिक् ॥ उक्तोदाहरणसंभवो नंत भद्रे हेमाद्रिमदनरत्नादिनिबंध
कारौ गारुडवचने स्पष्टीकृतः ॥ उदयप्राग्यदाविप्रमुहूर्तद्वयसंयुता ॥ संपूर्णैकादशीनाम तत्रैवोपवसेद्गृही
पुनः प्रभातसमये घटिकायदा भवेत् ॥ तत्रोपवासो विहितश्चतुर्थ्याश्रमवासिनां ॥ विधवापि च तत्रैव
परतोद्वादशीनचेति ॥ अत्र वचनस्वारस्येन पूर्वार्णोदयादारभ्या परस्पर्योदयपर्यंतत्वरूपं संपूर्णत्वं प्रती
यते तथापि न प्रकृते तत्तथा विवक्षितं किं तद्द्वयमात्रव्यापित्वरूपमेव ॥ अन्यथापरेतोद्वादशी नचेदिति
द्वादशीसंयोजितिरसंगतस्यात् ॥ अस्तौदयमारभ्य प्रवृत्तायाः परेदिने ॥ एकघटिकासत्वे पंचघटिका
त्मकतिथिरुध्येकनियतं ॥ तावत्याच परमवृद्धौ तदुत्तर आकस्मिकहासस्य ज्योतिः शास्त्रे प्रसिद्धः ॥ उ
दयात्प्राचीनमुहूर्तद्वययुक्तायाः संपूर्णत्वाभिधानं तद्वर्तिदशमीयुक्ताया वैष्णवानामर्णोदयवे

१४३

प्रवृत्तायाः परेदिने एकघटिकात्मा संपूर्णत्वात्कतिथिः परस्यत्याज्यत्वं शापयतुं प्रकृते स्थकश्चिदुपयो
ग इति ॥ एतेन न व्येकालत्वविवेचने ॥ संपूर्णैकादशीयत्रप्रभातेपुनरेवसा ॥ सर्वैरुत्तरतः कार्यपरतोद्वादशी
यदि ॥ उभयवृद्धौ सर्वेषां परत्रोपवासविधानपरयोर्भृगुनारदवचनयोरुदयात्प्रागिति पारिभाषिकमेव सं
पूर्णत्वं न तद्द्वयमात्रव्यापित्वमित्युक्ता ॥ उदयात्प्रागित्युपक्रम्य पुनः प्रभातसमय इति गारुडवचने हेमाद्र्या
युक्तेदाहरणसंभवो यथोक्त एव सर्वेषु कृतः ॥ अनुपदमेव वैष्णवानां शुद्धाधिकाया मनधिकद्वादशिकायां
संपूर्णैकादशीयत्रद्वादश्यावृद्धिगामिनी ॥ द्वादश्यां लघनं कार्यं त्रयोदश्यां तु प्रारणं मिति ॥ माधवाहत
नारदवचनमुदाहृत्य माधवानुसार्ये च निर्णयः कृतः संपूर्णचात्रयोदश्यां प्रागिति पारिभाषिते त्यधिकं
स्वयं व्याख्यातं तदयास्तो पूर्वापरग्रंथविरोधता द्रोदाहरणस्यां संभवदुक्तिकत्वाच्च ॥ तथा हि ॥ उदयात्प्रा
गित्युपक्रम्य पुनः प्रभातसमय इति गारुडवचने सार्धं द्वात्रिंशन्मुहूर्तपरितत्वे मेकादश्याः कंठरेवेण उक्तं
मपितादृशोदाहरणसंभवात्परित्यज्य सार्धं त्रिंशन्मुहूर्तव्यापित्वं संपूर्णत्वं हेमाद्र्यादिभिः कृतं तदेव
स्वास्वयमपि तद्वचने तथैव लिखित्वा भृगुद्वितीयनारदवचनयोः संभवदुक्तिं किंचिदधिकं त्रिंशन्मुहूर्त

ननु

व्यापित्वापित्वरूपं संपूर्णत्वं परित्यज्यता ह्येतादृशं सङ्गवायादकिंचिदधिकं द्वात्रिंशन्मुद्रते व्यापित्वरूपं संपूर्ण
 त्वं मुक्तमिति पूर्वा परं यं विरोधो माधवयं थ मूलक एवेवेत्युपरम्यते ॥ इति वेदवाक्येकादशी निर्णितं ॥
 अथ स्मार्तत्वेन प्रसिद्धानामेकादशी निर्णयते ॥ सा च द्विविधा शुभास्तूर्योदये दशमी सत्त्वेन विधा च ॥ त
 त्र शुभाचतुर्थी एकादशी मात्राधिका उभयाधिका अनुभयाधिका चेति ॥ तत्रैकादशी मात्राधिक्ये सर्वे द्युसप्त
 वास उक्तः ॥ स्कांदे ॥ प्रथमे ह निसंपूर्ण व्याप्या होरात्र संयुता ॥ द्वादश्यां तु तथा तात दृश्यते पुनरेव च ॥ पूर्वा
 कार्या गृहस्थैश्च यतिभिश्चोत्तरा विभो ॥ इति ॥ अत्र गृहस्थयतिपदे सकाम निष्काम परे तथा च मार्कंडेयः ॥ संपूर्ण
 पूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ॥ पूर्वा मुपवसेत्कामी निष्कामस्तत्रा वसेदिति निष्काम गृहस्थस्य तत्र
 तरे व निष्कामस्तत्र गृही कुर्यादुत्तरे कादशी सदा ॥ प्रातर्भवतु वामावा द्वादशी च द्विजो न मा इति कौस्कांदात् ॥
 ईदृशी विषये विष्णु प्रीति कामोक्त दिन द्वयेषु पवासः कार्यः ॥ संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा ॥ लुप्य
 ते द्वादशी तस्मिन् पवासः कथं भवेत् ॥ उपोष्ये द्वे तिथी तत्र विष्णु प्रीणन तत्परैरिति ब्रह्मवसिष्ठोक्तेः ॥ इदं चो
 पवास द्वयैकाधिकारणं प्रतिविधीयते एक निमित्तकोपवास स्याद्युत्तरे प्लुतत्वात् किं तत्तु मार्कंडेय

१४३

त्र प्रभाते पुनरेव सा ॥ तत्रोपोष्य द्वितीया तु परतो द्वादशी यदीति अनुभयाधिका तु पूर्वैवेत्यसंदेह एव अत्राधिक्याना
 धिक्येस्तूर्योदयानंतरानुवृत्त्यननुदातिरूपो बोध्ये न तु षष्ठिघटिकोत्तरत्वतदभावरूपे ॥ यत्तु माधवाचार्येया तु ॥ चतुर्वि
 धवेधरहिता शुभैकादशी सा द्विविधा ॥ अत्राधिक्येन मुक्ता तद्रहिता चेति ॥ आधिक्ये च त्रिविधं ॥ एकादश्याधिक्यं
 द्वादश्याधिक्यं ॥ उभयाधिक्यं चेति मंत्रैर्विध्यमुक्ता त्रिधये तेषु पक्षेषु सप्तोदय साराय प्रवृत्तां शुभामप्येकादशी
 परित्यज्य परे कुरुपवासः कार्य इत्युक्ते ॥ तत्र च प्रथमभेदे संपूर्णैकादशी यत्र द्वादश्या दृष्टिगतिनी ॥ द्वादश्या
 लंघने कार्यं त्रयोदश्यां तु पारणा ॥ एकादशी भवेत्पूर्णपरतः पुनरेव सा ॥ तुल्यं कृतु शतस्योक्तं त्रयोदश्यां तु पारणा
 एकादशी कलायाप्राये न द्वादश्यां पोषिता ॥ उत्तरार्धं तदैवेति ॥ नारदस्मृत्यंतरविष्णुरहस्य रचने हेमाद्रादिलिखि
 तैरापरेत्युक्तं ॥ तदत्यंतं युक्तं ॥ एतादृश तिथि द्वयंतरदिने आकस्मिकः द्वा सस्य ज्योतिः शास्त्रे प्रसिद्धे तिथ्या
 दिपत्रे तु पलब्धे द्वादश्याधिकानधिक द्वादशिको द्वादश्यास्य गगनकुसुमायमानत्वात् ॥ वचनां का गति
 रिति चेत् शृणु ॥ प्रथमे द्विसंपूर्ण व्याप्या होरात्र मास्थिता ॥ द्वादश्यां च तथा तात दृश्यते पुनरेव च ॥ पूर्वा कार्या गृ
 हस्थैस्तु यतिभिश्चोत्तरा विभो इति स्कांदवाक्ये क वाक्यतया उक्तं नारदादिवर्चनेषु ॥ संपूर्णं समुदय द्वयमा

वचनात्सकामनिःकामाभ्यां तत्र सकामेन पूर्वनिष्कामेनोत्तरेतिकेचित्तद्वंद्वसमानार्थकेन तिथि इत्येकविशेषणे त
रेतरयोगस्य प्रतीनेर्विष्णुप्रीतियुक्ताधिकार्यन्तरश्रवणाश्चैकेनाधिकारिणेतरतयुक्तं तिथिद्वयमुपोष्यं आवृ
तिश्चावाचनिकीतिपरे श्रुधायाद्वादशी मात्राधिक्येपि पूर्वद्वयस्य वा स उक्तः ॥ स्कां दे ॥ शुभायदासमाहीना स
माहीनाधिकोत्तरा ॥ एकादशीमुपवसेन्नशुभां वैलरी मयीति शुद्धौ कादशीयदासमान्यूना वा भवति उत्तराद्वा
दशीसमान्यूनाधिकाया प्रवतु तदैकादशीमुपवसेन्नतु वैलरीं द्वादशीमित्यर्थः ॥ एवं च न चैकादशी विष्टो
द्वादशी परतस्त्रिता ॥ उपोष्येकादशी तत्र यदि छेत्परमं पदमिति नारदवचनमप्येतदेकवाक्यतया एतद्विषय
येव यत्तु यदि छेदित्यर्थवादमात्रं न तु मुमुक्षुणां पूर्वोपवासविधायकं ॥ तेषां मुत्तरत्रोपवासस्यैव सर्वत्र विधा
नेन तदनौचित्यादितिकालतत्त्वविवेचनेनान्याः तंचिंत्यं मुमुक्षुणां विधानाधिकायामेव परत्रोपवासस्य
दिनसंयत्तु शुद्धैव द्वादशीमोक्षकांक्षिणिः ॥ उपोष्य द्वादशी विधानोपोष्येकादशी सदा ॥ मुमुक्षुभिर्दिशा विधा
नोपोष्येकादशी तिथिरित्यादिवचने विधानात्तेन यदीच्छेदित्यस्यार्थवादत्वेऽप्युक्तेराहुर्यो वैलरीतिथि

रिक्तानां मुमुक्षूणां मपि तेषां पूर्वोपवासविधानमेव युक्तं शुद्धायामुपवासविधाने
 कादशीत्याज्यावर्धने द्वितीयं यदीति स्कांदात् ॥ संपूर्णं कादशीयत्र प्रभाते पुनरेव सा ॥ पूर्वरेवोत्तरे कार्या परतो
 द्वादशीयदीति नारदीयाच्च ॥ यत्तु ॥ विधाप्यविधाविज्ञेया परतो द्वादशीनचेत् ॥ अविधापि च विधास्यात्पर
 तो द्वादशीयदीपाग्रवचनं तत्सर्वं वैलंबविषयं वक्तुं शक्यं ॥ तेषां विधायानिषेधात् ॥ नापि स्मार्त्तविषयं ॥ शुद्धा
 ग्रहा समाहीनेत्यादिवचनविरोधात् ॥ किंतु पूर्वार्धस्य स्मार्त्तात्यतिप्रवृत्तौ बधकाभावेन तदेकवाक्यतया वर्ध
 ते द्वितीयं यदीति पूर्वोक्तवचनैकवाक्यतया च ता प्रत्येवो भाय ॥ अथ विधापि पूर्ववदेव चतुर्थीतत्र विद्वैका
 दशीमात्राधिक्ये विधायामेवोपवासः ॥ तथाच प्रचेत् ॥ एकादशीविधावेच्छुक्लेच्छुक्ले विशेषतः ॥ उत्तरांतु यतिः
 कुर्यात्पूर्वमुपवसेत्तृतीति इदं च विशेषात् शुद्धाविधा तुल्यमिति माधवः ॥ यत्तु ॥ संपूर्णं कादशीयत्र प्रभा
 ते पुनरेव सा ॥ उत्तरांतु यतिः कार्या तूर्वामुपवसेत्तृतीत्याद्यनेकवाक्ये कवाक्यतया प्रचेतो वचनं शुद्धवि
 षयमेवेति कालतत्त्वमविबेचनकारैर्मध्यममत्तदूषयित्वा स्वयमनंतभट्टमदनरत्नानुसारं वर्णयः कृत
 तः सबद्वादशीमिश्रिता कार्या सर्वे त्रैकादशीतिथिः ॥ द्वादशीच त्रयोदश्या विद्यते यदि वानवा ॥ तथा ॥ सर्व

धिकादिभेदेनापि प्रवर्तते तर्हि काधिकारिणं स्मार्त्तं प्रतिशुद्धाविधासाम्ये न माधवोक्तं प्रचेतो वाक्यं किमिति शुद्धावि
 षयमेव व्याख्यातमिति विद्वद्भिर्लोचनीयमिति तस्मात्प्रचेतो वचनात्पूर्वेति माधवोक्तिः ॥ पाश्चादिच चनेरुत्तरेत्य
 नेतमदमदनरत्ननव्याक्तिश्चायुक्तेति विधौ कादशीमात्राधिक्ये किंचिदुच्यते ॥ सर्वत्र कादशीकार्यादृश
 मीमिश्रितानैः ॥ प्रातर्भवतु वामावायस्मिन्नित्यमुपोष ॥ वाणमिति कालादर्शमदनरत्नयोः ऋष्यशृंगवचनं
 प्रातर्द्वादशीदिने एकादशी भवतु माचेत्यर्थकं ॥ एकादशीयदाविधा द्वादशीचक्षयंगता ॥ दशमीमिश्रितात
 त्रउपोष्याद्युनिसतमेति ॥ कालादर्शादिधृतवायुपुराणीयचविधोपवासाविधानं विनानर्थकं ॥ यत्तु ॥
 दिनक्षयमृते देवि नोपोष्यादशमीयुता ॥ सैवोपोष्यासदापुण्यापरतश्चेन्नयोदशी ॥ इति श्रुतं तत्र महामाशा
 दिधृतपञ्चपुराणवचनदिनक्षयातिरिक्तदशमीविधायामुपवासनिवृत्तिं विनानर्थकमिति विरोधप्रसक्तो
 व्यवहृत्तुं कार्यदशमीविधायकं वचनं पुत्रवद्दिनगृहस्थानां नोपोष्यादशमीयुतेति निवर्तकं पुत्रवत्प्रहस्त
 नायनीनां च ॥ दशम्यनुगताय त्रतिथिरेकादशी भवेत् ॥ तत्रापत्यविनाशस्यात्परेत्यनरकं व्रजेत् ॥ तथा ॥
 उदयोपरिविधानुदशम्येकादशीयदी ॥ दानवेभ्यः प्रीणनार्थं दत्तवान्या कश्चासनः ॥ दशमीशेषसंयुक्तागांध

॥१४५॥

र्यासमुपोषिता ॥ तस्यापुत्रज्ञानं नष्टं तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ये कारयंतिकुर्वन्ति दशम्येकादशीयुतं ॥ आलोच्यतन्मु
 खं प्रहस्तसूर्यदर्शनमाचरेदिति ॥ तथा ॥ एकादशीदशाविधापरतोपिनवर्धते ॥ यतिभिर्गृहिभिश्चैव सैवोपोष्या
 येति धिरिति अनेकवाक्यैकवाक्यत्वात् ॥ अत्र दिनक्षयसूर्योदयन्यूनत्वरूप एव दिनत्रयमृते देवीति माधवादिधृ
 तपादात् ॥ यद्यपि दिनत्रयमृतेति पर्युदासात्साम्ये पराप्राप्ता तथापि अविधानिषिद्धश्चेन्नलभ्यते दिवानितु ॥ मुहूर्ते
 पंचमिविधायाद्यैवैकादशीतिथिरिति ऋष्यशृंगेण साम्येपिविधायाद्यताया उक्तत्वात् ॥ मुहूर्तपंचकं चारणोदय
 मारभ्य ज्ञेयं सूर्योदयमारभ्य ग्रहणेतुत्रिमुहूर्ताधिकक्षयाभावाद्द्वितीयदिने एकादश्यवश्यं भवेत् नाविधालाभ
 स्यात्संभवएव ॥ एवं च बौदयिकविमुहूर्तदशम्युत्तरं प्रवृत्ताया एकादश्यास्त्रिमुहूर्तक्षीणायाः सूर्योदयसाम्यमे
 व भवति तेन मुहूर्तपंचकनियमोपि सार्धकोमन्यथायैष्यर्थस्यात् ॥ नत्वेकादश्यां दिनक्षये उपवासं करोति यः ॥
 तस्य पुत्रविनाशंतिप्रघायां पिंडदोयथेति पिंडदस्य आदंतान्येकवचने आतोधातोरित्याकारलोप इति मदनः ॥ क
 चितुपिंडतोयथेति पाठः ॥ दिनक्षये तु संप्राप्ते नोपोष्यादशमीयुता ॥ यदि छेतुत्रपौत्राणां मृद्धिं संपदमात्मन इ
 त्यादिषु उपवासदिने निषेधात् ॥ सैवोपोष्येति विधानाद्विहितप्रतिषिद्धत्वात् विकल्पाप्रतिरिति चेन्न ॥ एकादशी
 प्रकरणमासमानानि निषेधाप्रायश्चुः पर्युदासा एव तु द्विष्यति तदापत्तिविरहात् तत्र एषु दशमीविधानि

वेधेषु॥ अस्नानाद्यदि वामो हा कुर्वन्मेकादशी नरः॥ दशमी शेष संयुक्ता प्रायश्चित्तमिदं चरेत्त्यादि प्रायश्चित्ताम्नादंते पुनः
 फलतो निषादात्तत्त्वतः पूर्युदासा एव ये तु दिन क्षय निषेधास्ते पूर्युदासा एव उपवास निषेधे तु प्रहृत्य विचिंत्य क
 ल्ययेत् न दुष्यत्युपवासेन उपवास फलं लभेदिति वायवीयेन सामान्यतः अविधानामत्तामेतु पर्यादधि फलानितु॥
 सकृदेवायमश्रीयादुपवासस्त्वसौ भवेदिति ऋष्यशृंग वने न वि शेषतश्च सामान्यनत्वरूपदिन क्षये स ह्यनि
 यम करणा च यानितु एकादश्यां यदा वत्स दिन क्षय तिथि र्भवेत्॥ अत्रोपोष्योद्वा दशी स्याच्च यो दश्यां तु पारणं॥
 एकादश्यां यदा ब्रह्म नू दिन क्षय तिथि र्भवेत्॥ तदा ह्येकादशी त्यक्त्वा द्वादशी समुपोषयेत्॥ तथा॥ दिन क्षये तु सं
 प्राप्ते नोपोष्या दशमी युता॥ उपोष्य द्वादशी शुद्धा त्रयो दश्यां तु पारणं॥ इत्यादी निषिक्ता मृग गो म्रिल म्रविष्य पु
 राणा च चनानि नानि दिन क्षये तु शुद्धौ द्वादशी मोक्ष कांक्षिभिः॥ उपोष्य दशमी विधानोपोष्ये कादशी संद
 तिसु मंतु सत्य व्रत वचने कवा क्यतया मुमुक्षु पराणि॥ एतेन पुत्र वत् गृह रक्ष परत्व मेतेषां क्षयश्चात्र न्यूनतु र
 प साम्ये तु पुत्र वता मपि पूर्व दिन एवोपवास निषेध प्रहृत्या तस्मा पेक्षस्य द्वादश्युपावास विधेरप्यप्रवृ
 त्तेः॥ अतएव भविष्यपुराणे॥ एकादशी कलाप्येका परतो न च विद्यते॥ गृहिभिः पुत्र वद्वि च सैकोपोष्या

१४६

त्रैकादशी ग्राह्या द्वादशी मिश्रितानरे॥ प्रातर्भवतु वामावायतो नित्यमुपोषणं॥ उपोषणस्य प्राधान्या दत्य काला वडि नै
 कादशी तत्र मुख्य पारणं त्वंगंतत्र द्वादश्यपि स्ति वेत्सम्यगे व नो चे त्रयो दश्यामेव तत्कार्य मित्यर्थः॥ द्वादश्ये कादशी यत्र
 संगता त्रिदश धिप॥ ता उपोष्य ततः कार्यं त्रयो दश्यामेव तत्कार्य मित्यर्थः॥ द्वादश्ये कादशी यत्र संगता त्रिदश धिप
 तु पारणं॥ एकादशी कलायत्र परतो द्वादशी भवेत्॥ तत्र क्रतु शतं पुण्यं त्रयो दश्यां तु पारणं॥ परत एकादशी कलोत्तरं॥
 परत एकादशी कलोत्तरं॥ एकादशी द्वादशी च रात्रि पोषे त्रयो दशी॥ उत्तरार्धं तदेव इत्यादि पाद्य नारद स्कंद कौर्मदि
 वरने विधाधिकानधिक द्वादशी कायामुत्तरं त्रै वोपवास इत्येवं रूप इति तच्चिंत्यं॥ यतः संपूर्णे कादशी यत्र द्वा द
 श्या रधि गामिनी॥ द्वादश्यां लंघनं कार्यं त्रयो दश्यां तु पारणं॥ येकादशी कला प्राप्ता येन द्वादश्युपोषिता॥ तु
 ल्यं क्रतु शतस्योक्तं त्रयो दश्यां तु पारणं॥ एकादशी कलाप्येका द्वादशी सकलं दिनं॥ त्रयो दशी उपः काले वैष्ण
 वं न दिनत्रयं॥ सर्व पाप हरं प्रोक्तं तु पोष्यमिति स्मृतं॥ इत्यादी नि एकादशी मात्राधिक्ये वैष्ण वविषयत्वेन स्य
 यं माधवा पिश्वलिरित्या नितेदेक वाक्यतया द्वादशी मिश्रिते धुक्ता नि सर्वाणि शुद्धा विषया एवेति कथं विधाधि
 कायां स्मार्त परतया योनयितुं शक्यानि यदि त्वेता विधाधिका यां स्मार्तानां विमुद्धाधिका यां वैष्णवानां मित्य

तदातिथिरिति न व्योक्तिः॥ परास्ताम्बकलशिष्टाचारविरोधाः॥ साम्ये पूर्वाक्षयापरेत्यनौचित्याच्च॥ यत्तु पञ्चे॥ एकादशी
दशाविधा परतो न च वर्धते॥ यतिभिर्गृहीतमिष्टैव नैवोपोष्याम्येति थिरिति॥ पुत्रवद्गृहस्थानां यतीनां चोभयविधे
क्षये पूर्वविधोपवासोऽपो ह्यलकमेवेति एवं च यानि विधाप्यविधाविज्ञेया परतो द्वादशी न चेत्॥ त्रयोदश्यां न लभ्ये
तद्वादशीयदिकंचित॥ उपोष्येकादशी तत्र दशमी मिश्रितापि चेति स्मृत्यंतरपाद्यस्कांदादिविधानुग्रहवचनानि ता
नि पुत्रवद्गृहस्थानामेव पूर्वविधोपवासे उपो ह्यलकां नीतिसर्वेषामविरोधः तस्माद्विधैकादशी मात्राधिक्ये पुत्रव
द्विन्नगृहस्थानां पूर्वापुत्रवतां तेषां यतीनां च परेति सिद्धं॥ विधायां द्वादशी मात्राधिक्ये तु सर्वेषां परेद्युरेवोपवा
सः॥ उपवासदिनं विद्धं यदा भवति पूर्वया॥ द्वितीये न्हि यदा तस्या त्वत्याप्येकादशीतिथिः॥ तेनोपवासो विहि
तः कथं तद्वदस्तु तज॥ स्तुत उवाच॥ यदा न प्राप्यते विप्रा द्वादश्या पूर्ववासरः॥ रविचकार्धमात्रोपि ते रापो
ष्यं परं दिनं॥ उपोष्या द्वादशी दुधा द्वादश्यामेव वारणं॥ निर्गता चे त्रयोदश्यां कला बाह्विकलापिवेति हेमाद्रौ
नारदीयात्॥ एकादशी यदा लुप्ता परतो द्वादशी भवेत्॥ उपोष्या द्वादशी तत्र यदीच्छेत्परमांगतिं मितितत्रैव
अस्ते च वर्तव्याः सवचनाच्च लुप्तादिनद्वये सूर्योदयानस्पर्शे ह्ययं गता यदीच्छेत्परमार्थं वा दमात्रमिति हेमाद्रौ

यो बहवः मदनस्तु परमांगतिमुक्तिमिति व्याख्यायेतानि वचनानि मुमुक्षु विषयाण्येवेत्युक्ता प्रकृते आविधानि
 निषिद्धेऽन्तर्लभ्यं ते दिनानि तु मुहुर्नैः पंचमिर्विधायाद्या वै कादशी तिथिः॥ मुहुर्नैक मरुषो दयमारभ्य
 ग्रहणोत्तरदिने एकादश्याभावकथनं नोपपद्यते॥ सर्वत्रैकादशी कार्या दशमी मिश्रितानरैः॥ प्रातर्भवतु
 वामावायतो नित्यमुपोषणं॥ मितिः कृष्यशृंगवचनात्पूर्वे धरेवोपवासः॥ प्रातस्त्रयोदश्यां द्वादशी भवतु
 मावेत्यर्थ इत्याह तदयुक्तं॥ एकादशी यदा विधा द्वादश्या न्न प्रतीयते॥ द्वादशी च त्रयोदश्या मस्तितत्र कथं भ
 वेत्॥ उपोष्या द्वादशी शुद्धा सर्वैरेवैर्न संशयः॥ इति बृहन्नारदीय॥ सर्वेषां शुद्धा द्वादश्या उपवासविधाना
 त् आविधानि निषिद्धेऽन्तर्लभ्यं ते दिनानि तु विधा समन्यून द्वादशिकायां सावकाशकं मुहुर्नैकं निर्ययोपि साम्य एव
 सार्थकानान्यथा॥ यत्तु ते नैव सर्वत्रैकादशी वचनं प्रातः प्रातः त्रयोदश्या द्वादशी भवतु मावेत्येवंप्राप्यायेत
 त्परतया योजितं तदप्ययुक्तं दशमी मिश्रितैकादशीत्युक्ते तदव्यवहितेतरः॥ प्राः कालस्यैव प्रातः पदात्यती
 ते अश्रुत द्वादशी पदस्य कर्तृत्वकल्पनामपेक्ष्य श्रुतैकादशी पदस्यैव नत्वोचित्याच्चेति॥ एतेन दशमीवेधे
 प्रातः संकल्पकाले एकादशी भवतु वासावाठ पोषणस्य नित्यत्वात् तत्रोपोषणं कार्यमिति पिकस्य विप्रारव्या

दिष्टतवौ धायनवचने कंठवेणो मयानाधिक्य एव दशमीयुताया विधानात् ॥ परे परदिक्से त्रयोदश्यामिति यावद्दिन
 त्रयोदशे देविनो पोष्या दशमीयुता ॥ सैवोपोष्या सदा पुण्या परतश्चे त्रयोदशी तिसर्वनिबंधधृत पूर्वोदाहृतवचनाच्च ॥ अ
 त्रदशम्येकादशीद्वादशीद्वादश्येव दिनत्रयं न त्वेकादशीद्वादशी त्रयोदशी तित्येवं रूपं यदि देवावित्यादि वचनेन क
 वाक्यत्वात् सैवेति न छेदनेन सा वैश्वदेवी इत्यत्र तापविष्टपयस इति दिनत्रययुत दशमीविधाय एव परामर्शो नितु द
 शमीविधामात्रस्य परतश्चे त्रयोदशीत्यनेन द्वादश्याभावः कथितः तथा च उभयानधिका विधौ वोपोष्येति फलि
 तार्थः अत्र एव कृत्वोद्ग्रेयमिति यत्सैवोपोष्येत्ययमेव विधिर्नैवोपोष्या दशमीयुतेत्यनुवादो न गिरा गिरति
 ब्रूयादिति वतनवनतस्त्रिंशदिति ब्रूयात् षड्विंशतिरित्येव ब्रूयादित्यत्र एवकारेण विधिशक्तिप्रतिबंधान्न
 षड्विंशतिरिति विधिः किंतु न चतुस्त्रिंशदिति निषेध एव मात्रापि सैवोपोष्येत्यनुवादो नोपोष्या दशयुतेति
 निषेध इति वाच्यं ॥ तथा सति परतश्चे त्रयोदशीत्यस्य व्यवहितान्वयापत्तेः समस्तु सैवोपोष्येत्यनेनैवान्वय इति
 दिक् ॥ अयंचोपयोः पक्षयोः नित्यो गृहस्थातिरिक्तस्य तस्य तु शुक्लायामेवांतथा च कोर्मि ॥ एकादश्यां न भुञ्जी
 त पक्षयोरुभयोरपि ॥ वनस्पत्यतिधर्मायं शुक्लामेव सदा गृहीतिमविष्येत्तु ब्रह्मचारी च नारी चेति तृतीयपाद उ

कः ब्रह्मचारी साहचर्या नारी विधवा सधवा यास्तमर्जजपाधिरूपरिभाषाया प्रतिपादितशयनीबोधधन्यतर्गता
 तुल्लापि गृहीणी उपोष्यात्तुक्तं मदनरत्ने स्मृत्यंतरे ॥ शयनीबोधनीमध्ये या कल्लेकादशी भवेत् ॥ सैवोपोष्या गृह
 स्तेनान्यकल्लाकदाचनेति ॥ नान्यकल्लेति निषेधप्राप्तमावात् ॥ किंतु नांतरिक्षे नदिवित्यादिवादं नुवाद एवेति तच्च
 पुत्रगृहविषयपुत्रवत् ऋषिनिषेधाः सक्तातामुपवासं च कल्लेकादशीवासरे ॥ चंद्रसूर्यग्रेहवैवनकुर्यात्पुत्रवान् गृहीति नारदो
 कः ॥ आदित्ये हनिसंक्रांतौ ग्रहणो चंद्रसूर्ययोः ॥ पारणचोपवासं च न कुर्यात्पुत्रवान् गृही ॥ तस्य युक्तस्योपवासस्य निषेधेय
 मुदाहृतः ॥ प्रयुक्त्यंतरयुक्तस्य न विधिर्न निषेधनमिति जैमिनि स्मृतेऽपि ॥ अत्र अधिकार्युक्तः कात्यायनेन ॥ अष्टव
 र्षाधिको मत्स्यो ह्युतीति न्यूनवत्सरः ॥ एकादश्यामुपवेसेत्पक्षयोरुभयोरपि ॥ अष्टवर्षाधिक इत्युपनयनोत्तरत्वस्य
 पक्षक्षणेऽपि वा वेदतुल्यत्वा दुपायेन प्रवर्तेरन्निति षष्ठं स्थापितत्वादिति तातवरणा अयंचोपवासः प्रातः संकल्पः का
 र्यः ॥ तथा च देवलः अभुक्ता प्रातराहारं स्नात्वा चम्य समाहितः ॥ सूर्याय देवताभ्यश्च निवेद्य व्रतमाचरेत् ॥ एतद्वारव्यानं
 परिभाषायां द्रष्टव्यं तथा ॥ एकादश्या निराहारो भूत्वा ह्रमपरे हनि ॥ भोक्ष्यामि पुंडरीकाक्षगतिर्भवममीक्षुत ॥ सध
 वां दशम्येकभक्तस्तमांसमैथुनवर्जिता एकादश्यामुपवेसेत्पक्षयोरुभयोरपि ॥ एते चैकभक्तादिपमा काम्येका
 दशीपरासायमाद्यंतयोरहोसायं प्रातश्चम्यमोनुपवासफलं प्रेभुर्जह्याद्भक्तचतुष्टयं ॥ अथ नित्योपवासी चे

त्सायं प्रातर्भुजक्रियां॥ वर्जयेन्मतिमाविप्रः संप्राप्ते हरिवासे॥ इति विष्णुके॥ अस्य वैवर्तेपि॥ इति विज्ञाय कुर्वितो वश्य
 मेकादशीव्रतं॥ विशेषनियमासकाहोरात्रं भुक्तिवर्जित इति॥ कात्यायनोपि॥ शक्तिमांस्तु पुनः कुर्यान्नियमं सवि
 शेषतः णमिति ब्रह्मैवैवर्ते॥ प्राप्ते हरिदिने सम्यक् विधाय नियमं निशी॥ दशम्यामुपवासस्य प्रकुर्याद्वैलंब्रतं॥
 देवलः॥ गृहीत्वोदुंबरपात्रं बारिपूर्णा मुदञ्जुवः॥ उपवासं तु गृहीयाद्यथासंकल्पयेद्धुधः॥ औदुंबरं ताम्रमयां यथासं
 कल्पयेत्तथा॥ कासं संफलमुल्लिखेदित्यर्थः॥ कात्यायनः॥ अष्टाक्षरेण मंत्रेण त्रिजिह्वेनाभि मंत्रिनं॥ उपवासफलं
 प्रेक्षः पितृव्यात्रगतं जलं॥ कपालवेधेतु विशेषो नारदीये॥ दशम्यां संगदोषेण अर्धरात्रात्परेण तु॥ वर्जयेच्चतुर्मा
 सान् संकल्पार्चनयोस्तदा॥ विधोपवासेन श्रुतिनस्तत्का समाहितः॥ रात्रौ संपूजयेद्विष्णुं संकल्पं च तदाचरेत्॥
 पुजाप्रकारश्च ब्राह्मे॥ एकादश्यामुभयपक्षे निराहारः समाहितः॥ नाना पुष्पैर्मुनिश्रेष्ठैर्विविचं मंडपं द्रुमं॥ कृतेति विशे
 षः॥ स्नात्वा सम्यग्विधानेन सोपवासो जितेन्द्रियः॥ संपूज्य विधिवद्विष्णुं श्रद्धया सुसमाहितः॥ पुष्पैर्गंधैः स्तथा धूपैर्द
 पेर्नैवेद्यकैः परैः॥ उपचारैर्बहुविधैर्जपहोमैः प्रदक्षिणेः॥ स्तोत्रैर्नानाविधैर्द्विजैर्गणितवाद्यमनोहरैः॥ दंडवत्प्रणिपाते
 श्रजपश्चाच्छेत्तथोत्तमैः॥ एवं संपूज्य विधिवद्रात्रौ कृत्वा प्रजागरं॥ याति विष्णोः परं स्थानं नरो नास्य च संशयः॥ इति
 विशेषो बृहन्नारदीये॥ पंचा मृतेन संस्नाप्य एकादश्यां जनार्दनं॥ द्वादश्यां पयसा स्नाप्य हरिसारूप्यमभ्युत इति

१४२

नमापस्तं विधोपवासेन संकलं दिनं त्यक्त्वा समाहित रात्रौ संपूजयेद्विष्णुं संकल्पे च तदाचरेदिति नारदीये विधोपवासे
 रात्रौ संकल्पस्योक्तत्वेन प्रातः काले संकल्प्या संप्रवाच्युक्त कालतत्त्वविवेचनेन व्यैरिदमेव च नं क्रुष्य शृंगनामान्
 कैवयतु समयद्योते इत्येव लिखित्वा उक्त प्रकारेण चतुर्दीय व्याख्यां दूषयित्वा स्यात्सि क व्याख्या नचैकादशीमा
 नाधिक्ये विधायामुपवासस्यात्स व ब्रुव च न विरुध इति हेमाद्रादिसंकलनिबंधेषु हृष्टा सर्वत्रैकादशीकार्या
 द्वादशीमिष्टिना नैरित्येव रूपमेव तद्वचनमिति दशमीमिष्टेति पक्षोपलयितं तदयुक्तं प्रामाणिकतर काला
 दशीमदनरत्नादिभिः क्रुष्य शृंगना म्ना लिखितस्यापालयितुं तु मशक्यत्वात्॥ गतिस्तु पूर्वमुक्ते चेति वीति
 दिक् विधायामुभयाधिक्येपि सर्वैः परैर्बकार्या स्तर्पोदयनिषेधस्य स्मार्तान्प्रत्येव प्रवृत्तेः शुद्धायामुभयाधिक्ये प
 श्या उक्तत्वाद्दिवायां तादृश्या कैमुतिकन्यायाच्च॥ विधायामनुभयाधिक्ये तु विधौ बोधोप्यायदिदैवालु संसिध्य
 देकादश्यां तिथिचयं तत्र क्रतुशतं पुण्यं पारणी द्वादशीमवेदिति नारदवचनात्॥ द्विष्टुगेकादशीयत्र तत्र संनिहि
 तो हरिः॥ तामेवोपवसेत्कामा मकामोदिच्छुतत्परमिति कौर्मज्जिविष्णुद्वादशीतथा द्वादशीतत्परोदशमीविधायामु
 पवसेदिति फलितं॥ एकादशी द्वादशी च क्षेय्यदिदिनत्रयं॥ नद्वादशी परे चैव कर्तव्या दशमीयुतेति हेमाद्रा

स्नानकादौ वाराहे ॥ स्नानकेचनस्नात्वा प्रणम्य मनसा हरिं ॥ एकादश्यां न भुञ्जीत व्रतमेवं न लुप्यते ॥ मृतकेपि न भुञ्जीत एका
दश्यां सदानर इति ॥ स्त्रीणां रजो दर्शनेत्वा ह माधवीये ऋष्यशृंगः ॥ संप्रवृत्तेऽपि रजसिनस्त्याज्यं द्वादशीव्रतमिति ॥ एकाद
श्यां श्राद्धप्राप्तौ त्वाह ॥ माधवीये स एव ॥ उपवासो यदानित्यः श्राद्धं नैमित्तिके पदा ॥ उपवासं तदा कुर्याद्दाम्नायपितृसे
वितं ॥ इति ॥ उपवासासाक्षर्येत्वाह ॥ तत्रैव मार्कंडेयः ॥ एकभक्तेन न क्तेन तथैवाचार्यचितेन च ॥ उपवासेन दानेन न निर्व
दर्शिको भवेत् ॥ हेमाद्रौ पुराणे ॥ उपवासासमर्थश्चैदेकं विप्रं तु भोजयेत् ॥ तावत्तनादि वा दद्याद्भुक्तश्चेद्विगुणं तथा ॥
सहस्रसंमिता देवी जयेद्वा प्राणमसंयमात् ॥ कुर्याद्वादश संख्या कायथा शक्त्या वयोनरः ॥ इति ॥ अदत्त्वा भुक्तश्चेदि
ति शेषः ॥ व्रताकरणे प्रायश्चित्तं स्मृत्यंतरे ॥ अर्के पर्वद्वये रात्रौ चतुर्दश्यष्टमी दिवा ॥ एकादश्यामहोरात्रौ भुक्त्वा चंद्राय
णंचरेदिति ॥ ॥ इति श्रीभीमोसकभट्टनीलकण्ठभट्टात्मजभट्टशंकरकृतो व्रताके एकादशीनिर्णयः ॥ एवमेकादशीव्रतं
विधाय द्वादश्यापारणं कार्यं ॥ कात्यायनः ॥ द्वादश्यापारणं कुर्याद्वर्जयित्वा ह्युपोदकी ॥ उपोदकी चूतिका ॥ योऽहं महारा
ष्ट्राभाषया प्रसिद्धा ॥ तथा ॥ प्रातःस्नात्वा हरिं पूज्य उपवासं समर्पयेत् ॥ अज्ञानतिमिरांधस्य व्रतेनानेन केशव ॥ प्राप्तदसु
मुखो नाथस्तानदप्रदो भव ॥ पारणतुलनः कुर्याद्यथासंभवमार्गत इति ॥ यथासंभवत्वं च ब्राह्मणभोजनतदक्षिणादा

न बंधुसाहित्येषु ॥ तथा च बृहन्नारदीये ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्तुल्या दद्याद् द्वैदक्षिणां तथा ॥ ततः स्वबंधुभिः सार्धं स्वयं भुंजी
तवावयतः ॥ इति ॥ पारणं नैवेद्यतुलसीमिश्रितान्नेन कुर्यात् ॥ तथा च स्कंदे ॥ कृत्वा चैवोपवासंतु यो श्रीतिद्वादशीदिने ॥
नैवेद्यतुलसीमिश्रं हत्वा कोटिविनाशनमिति ॥ तच्च द्वादशीमध्य एव कार्यं ॥ महाहानिकरी ह्येषा द्वादशी लघितानरे ॥ क
रोति धर्महरणमस्मान्ते वस्परस्वती ॥ पात्रे ॥ द्वादशी लघने दोषस्मरणात् ॥ अस्नाता लघिता सरस्वती यथा धर्महरति तथोप
वासे लघिता द्वादशीति ॥ तेन सरस्वत्यां स्नात्वोत्तरायां ॥ नद्यंतरे उत्तीर्थस्नानमित्युक्तं भवति ॥ अल्यायां द्वादश्या मरुणोद
य एव माध्याह्निकादिकृत्वा पारणं कार्यं ॥ कलाद्वयं त्रयं वापि द्वादशी यत्र दृश्यते ॥ स्नानार्चनादिकं कर्म तराराधो वि
धीयते ॥ अल्यायामध्यविप्रेन्द्र द्वादश्या मरुणोदये ॥ स्नानार्चनक्रियाः कार्या जपहोमादिसंयुता ॥ यदा भवेदतीचा ल्या
द्वादशी पारणादिने ॥ उषःकाले द्वयं कार्यं त्प्रातर्माध्याह्निकं तदेति स्कंद नारदपद्मवचनेभ्यः रात्रिशब्दे वा मरुणोदयप
रः ॥ होमश्चाग्निमार्त एव गृह्यते न श्रौतः ॥ स्मृत्या श्रौतकालायोगात् ॥ भूयस्यापि पिद्वादश्यां माध्याह्न्ये कर्षं कृत्वा प्रा
तरेव पारणा कार्यं ॥ सर्वेषामुपवासानां प्रातरे वहि पारणमिति स्मृते ॥ भोजनमाध्याह्निकयोश्च वाचनिकक्रमसङ्ग
वात् ॥ अत्र हरिवासरस्वरूपं तद्वर्जनं चोक्तं ॥ विष्णुधर्मे ॥ द्वादश्याः प्रथमः पक्षे हरिवासरसंज्ञितः ॥ तमति क्रम्य कर्तव्यं
पारणं विष्णुतयै रिति ॥ आषाढमाद्रपदकार्तिकशुक्लद्वादशीषु क्रमेणानुराधाश्रवणैरेवती ॥ संगमेन हि सोकाय

३

मोक्ष्यामिषुडरीकाक्षत्रारण्यमेववाच्यम्॥ एवं प्रभातसमये शुचिर्भूत्वा समाहितः॥ पारवर्दिनां सर्वेषां पतितानां च संगमः॥ का
मंदुरोदरं पार्थिवं परितः परिवर्जयेत्॥ स्नानं कृत्वा मंत्रं पूर्वमद्यो विमले जले॥ तर्पयित्वा पितृन् देवान् ब्रह्मन् प्रधुसूदनं॥ उ
पलिप्य शुचौ देवे कीदृके॥ स्थित्वा रजितं॥ वर्षांश्च सर्वतो भद्रं नीलपीतसीतासितैः॥ मंडलं चोदरेत् भूषणं सर्वकर्मसु पू
जितं॥ अथ वातं उल्लानं च उरु पत्रांश्च जंचरेत्॥ वारिष्णं घटलाभं पात्रं रोप्य समुद्रं॥ जातरूपमयं देवं लक्ष्म्या युक्तं जना
दनं॥ साक्षतं सोपवीतं च सहिरण्यं सवाससं॥ अक्षमालासमायुक्तं शरवचकगदाधरं॥ शक्त्या सुवर्णपुष्पैश्च वृजिनं
पुष्टिबर्धनं॥ अन्यैर्ऋतुद्रवैः पुष्पैः रचयेद्विधिवेन॥ नैवेद्यानि चतुर्विंशत्यथ दद्यादनु क्रमात्॥ भक्त्या चतुर्विंशति
पुतिथिष्वपि परंतप॥ इच्छया वातदा दद्याद्यदेवोद्यापनं भवेत्॥ मोदकान् गुडकांश्च रणानि घृतपूरकमंडकान्॥ सोमो
कादिकाक्षारः सैव सक्तव एव च॥ वटकान् पायसं दुग्धं शालिदध्यादनं तथा॥ ईदिकान् पूरिकांश्चार्थं उपपानं गुडमो
दकान्॥ तिलपिष्टं खंडपिष्टं सशर्करं॥ रंभाफलं च सघृतं मुद्गरं गुडोदनं॥ एवं क्रमेण नैवेद्यं पृथक् च मेहनि॥ अथ
नाम पूजानि॥ दामोदराय पादौ तु ज्ञानुनी माधवाय च॥ गुह्यं वै कामपतये कथां वामनमुत्तये॥ पद्मनाभाय नाभितु
दरं विश्वमुत्तये॥ हृदयं ज्ञानगम्याय कंठं श्रीकंठं संगिने॥ सहस्रबह्वे बाहुचक्षुर्वीर्ययोगयोगिने॥ ललाटे मरुगायेति
नाकसुरेश्वरं॥ अधोऽङ्गुली शायशिरवायां सर्वकामदः॥ सहस्रशीर्षाय शिरःसर्वांगं सर्वरूपिणे॥ इति पूजा॥ शुभे

१५९

न नारिकेलेन बीजपूरेण वा पुनः॥ हरिं ध्यात्वा जगन्नाथं दद्यादर्थविधानतः॥ साक्षतं च सपुष्पं च सजलं च दनान्वितं॥ ह
र्वीकैर्नैव मंत्रेण व्रतं प्रतिः करः सुधीः॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्भीतशस्त्रविधानतः॥ इष्टं दत्तं धरादानं पिंडोदतो गयाशिरे॥ कृतं
दानं कुरुक्षेत्रे यैः कृतं जागरं हरेः॥ नृत्यगीतं प्रकुर्वीत वीणां च तथैव च॥ ये पठन्ति पुराणानि ते नराः कृष्णवल्हमाः॥ शास्त्रे
र्वाप्यथ वा भक्त्या शुचिर्वाप्यथ वा शुचिः॥ कृत्वा जागरणं विष्णोर्मुच्यते पापकोटिभिः॥ भुक्तो वाप्यथ वा षुक्ते जागरं समुप
स्थितः॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यो विष्णुलोकं सगच्छति॥ यावत्पदानि स्वर्गहात्केशवायतनं प्रति॥ अथ मेधसमानि स्युः जागर
र्थं प्रगच्छतः॥ पारयेत्पुष्पं कृष्णिकाधारण्यं निपतंतियं॥ तावद्वर्षं सहस्राणि जागरीव सते दिवि॥ बहून्यपि च पापानि कृतं
जागरणं हरेः॥ निर्दहे भेरुतुल्यानियुगाकोटिकृतान्यपि॥ मनसा संस्मरे देवतारां प्रमतिबाह्यं च॥ प्रभाते विमले स्नात्वा
विप्राणां कारयेत्कचित्॥ चतुर्विंशतिसंख्याकान् विप्रानागमं दर्शितः॥ सर्वं कुर्याद्विधानेन जपहोमार्चनादिकं॥ शत
मष्टोत्तरं होमः सर्वत्रापि प्रशम्यते॥ इदं विष्णुदिजातीनां होममंत्रः प्रकीर्तितः॥ श्रद्धापां चैव सर्वेषां मंत्रमष्टाक्षरं विदुः॥
विविधैरपि बह्वैश्च भाजेनैरासेनैः सह॥ पादत्रापां नवांगं दद्यात्पार्थिवं पृथक् पृथक्॥ द्वादशैवाथ वा शक्तो वस्त्रालंका
रभूषणैः॥ पूजयेत्पुष्पमालाभिः सपत्नीकान् द्विजोत्तमान्॥ कुंभाद्वादशदानव्यापकान् जलपूरितः॥ भोजयित्वा त
तो विप्रान् भक्तितो विचरेत्ततः॥ एकाहिकपिलाभेनः सर्वकामफलप्रदः॥ यथा स्वर्गश्च मोक्षश्च इह सं पूर्णताम्रते॥

सपत्नीको गुरुः प्रज्यो मंडले हरि संनिधौ ॥ भूषणाद्या दनैर्भोज्यैः प्रणामैः परितोषतयेत् ॥ नमस्ते कपिलो देवि संस्कारा
 र्णवतारिणि ॥ मया दत्ता द्विजेन्द्राय प्रीयतां मे जनाद नः ॥ समाप्य वैष्णवे श्रद्धा दद्यात्सर्वधनं जयः ॥ इष्टवान्ध यथा
 शक्त्या वित्तत्रा ॥ अयं विवर्जितः ॥ जल दानं विशेषेण भूरि दानमतः परं ॥ प्रार्थयेत्पुरुषाधीशं ततो भक्त्या कृतं जालिः ॥
 मया ह्यस्मिन् व्रते देव्यदपूर्वकृतं विभो ॥ सर्वं भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाद्भूमापते ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा दंडवत्प्रय
 तत्यभु ॥ मंडपं मुर्तिसंयुक्तं सोपहारं सदक्षिणं ॥ प्रीयतो विष्णुरित्युक्ता आचार्याय निवेदयेत् ॥ सर्वं विसर्जयेत्पश्चा
 त्संभोज्य परितोष्य च ॥ तदा ज्ञाया ततः कुर्यात्पारणं बंधुभिः सह ॥ एकादशी व्रते चैतद्यथा विधिकृतं पुरा ॥ यौवना
 श्वेन भूपेन कथितं पुरतस्तथा ॥ धनं जयत व प्रीत्या भक्तानुग्रहकारणात् ॥ यः करोति नरो भक्त्या व्रतमेतद्गयापहं ॥ स
 याति वैष्णवं रत्नानं दाहप्रलयवर्जितं ॥ उक्तमुद्यापनं चैव सुभयोः कुरु सत्तम ॥ किमन्ये बद्धिभिर्वीक्यैः प्रसादा परमै
 र्भुवि ॥ एकादश्यां परतरं त्रैलोक्ये न हि विद्यते ॥ अत्र दानं तु गोदानं भूमिदानं तथापि वा ॥ गोरोमबीजभूतानां समं
 संख्ययुगानि हि ॥ दातारो विष्णु भवन्ते कादृश्यावसंति हि ॥ येषि शृण्वन्ति सततं कथ्यमानां कथाभिः ॥ तेपि पा
 पविनिर्मुक्ता स्वर्गं याति न संशयः ॥ इत्याकर्ण्यार्जुनो वाक्यं कृत्वा परमाद्भुतं ॥ अनेनैतदं परमं भक्त्या सौरवं वापि
 निरंतरं ॥ ॥ सूत उवाच ॥ एव प्रीत्या पुरा विप्रः श्रीकृष्णेन परं व्रतं ॥ महात्म्यं विधिसंयुक्तमुपदिष्टं विशेषतः ॥ उ

द्वादश द्वादशी हिरेदिति ॥ मैत्राद्यपादे स्वपदी हविष्णुः श्रुतिश्च मध्ये परिवर्तते मे ॥ पौष्ठां त्यपो दे प्रतिबोधमेति सुप्रिबोधे प
 रि वर्तमेव ॥ वर्जसिति ॥ भविष्य विष्णुधर्मोत्तरवव सौ प्रमाणित्वे न हेमाद्रि स्ते इत्याधुनिका बहवो लिलिखुः ॥ तत्सर्वं वा हे
 माद्रौ दर्शननिबन्धनं ॥ यतो हेमाद्रौ विष्णु शयनपारणा विचारे हेमाद्रनाम्ना एतत्स्मिन् वनं साहसमिति दिक् ॥ अथैकादशी
 व्रतोद्यापनं ॥ अर्जुन उवाच ॥ कीदृक् व्रतविसर्गोत्रविधानं वाचकी दृशं ॥ संपूर्णं हि भवेद्येन तन्मे वद रूपानिधे ॥ श्रीकृ
 ष्ण उवाच ॥ शृणु पांडव्यत्नेन प्रवक्ष्यामि तदव्ययं ॥ शक्तः स्वर्णसहस्रं तु अशक्तः काकिनीमपि ॥ ददाति श्रद्धया पार्थ समं
 स्यादुभयोरपि ॥ शक्तश्चेद्विगुणं दद्याद्यथोक्तो मध्यमो विधिः ॥ उक्तार्थं मध्य शक्तस्य दानं पूर्णं फलप्रदं ॥ तत्तु त्वं वि
 धिमप्यस्य कथयामि तव ग्रातः ॥ द्वाविष्टकेन चूर्णेन व्रतानि कुरु सत्तम ॥ विफलान्येव सर्वाणि उद्यापनविधि विना ॥
 प्रबोधसमये पार्थ कुर्याद्युद्युपनक्रियां ॥ मार्गशीर्षे विशेषेण माघे भीमतिथ्या वपि ॥ द्वादश्यां दिनशेषेण रात्रौ गु
 रुरहं व्रजेत् ॥ एकादशी दिने प्राप्ते गुरुमभ्यर्च्य शक्तितः ॥ गृहीत्वा चरणौ मूर्ध्ना प्रार्थयेत्तविचक्षणः ॥ पुण्यदेशोद्भववि
 प्रज्ञाते सर्वगुणान्वितं ॥ सदा चरतं पार्थ वेदवेदांगपारंगं ॥ गुरुप्रार्थना ॥ अस्मदीयं व्रतं विप्रविष्णु वासरसंभवं ॥ सं
 पूर्णं तु भवेद्येन तत्कुरुष्वद्विजोत्तम ॥ तस्याग्रे नियमः कार्यो दंतथा वनपूर्वकं ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा चैव परं हनि ॥

पतियः शृणोत्येवमेकादश्याद्विजोत्तमः॥ भुक्ता भोगाननेकोस्तु विष्णुलोकं प्रयातिसः॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ उपवास
स्य नक्तस्य एकमक्तस्य किंप्रभो॥ किंपुण्यं किं विधानं हि ब्रूहि सर्वजनार्दन॥ श्रीभगवानुवाच॥ हेमन्तैव वसं प्राप्ते मा
सिमोर्गन्तथा शुभे॥ इदं कृपक्षे तथा पार्थ उपोष्येकादशीतिथिः॥ दशम्यां चैव नक्तं तु यात्किंचित्कृदद्वयं॥ नक्तं च त
द्दिने कृत्वा दशम्यां दंतधावनं॥ दिवसस्याष्टमे भागे मंदी भूते दिवा करे॥ तत्र नक्तं विजानीयां नक्तं निशि भोजनं॥ ततः प्रभा
तसमये संकल्पं नियतश्चरेत्॥ मध्याह्ने च तथा पार्थ शुचिः स्नातः समाहितः॥ नद्यां वाप्या तथा कृपे उत्तमं मध्यमे त्वधः॥ क्रमाश्चे
यं तडागेषु तदभावे प्रशस्यते॥ अक्रान्ते रथक्रान्ते विष्णुक्रान्ते वसुंधरे॥ मृत्तिके हनमे पापं यन्मया पूर्वसंचितं॥ त्वया हनेन पापे
न सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ अनेन मृतिकास्तानं विदध्या तु ब्रती नरः॥ नालपेत्पतितैश्चोच्चैस्तथा पापं खंडिषिसह॥ मिथ्यापवादि
नो देव वेदब्राह्मणनिंदकान्॥ अन्यांश्चैव दुराचारान् गम्या गमिनस्तथा॥ परद्रव्यापहारान्श्च देवद्रव्यापहारकान्॥ न सं
शोषेत दृष्ट्वा पिप्साखंतमवलोकयेत्॥ ततो गोविंदमभ्यर्च्य नैवेद्यादिसिरा दरात्॥ दीपं दद्याद्गृहे न त्रमक्तियुक्तेन
तसा॥ तद्दिने वर्जयेत्पार्थ निद्रामैथुनमेव च॥ गीतशास्त्रविनोदेन दिवारात्रं नयेद्ब्रती॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा भक्तियु
क्तेन चेतसा॥ विप्रैर्भ्यो दक्षिणां दत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत्॥ यथाशुक्लं तथा कृत्वा मर्त्यो वै धर्मतत्परः॥ एकादश्या
द्वयो राजन् विभेदं नैव कारयेत्॥ एवं हि कुरुते यस्तु शृणुते स्यात्प्रयत्नः॥ शरबो धारिण रस्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरं॥

एकादशयुपवासस्य कलानार्हतिषोडशी॥ वैधृतस्य च दानस्य लक्षमेव फलं स्मृतं॥ संक्रान्तिषु चतुर्लक्षं यो ददाति धनं जय॥
 कुरुक्षेत्रे च यत्पुण्यं गृहणे चंद्रस्तर्क्योः॥ तत्सर्वं लभते यस्त एकादश्यामुपोषितः॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य करणाद्य
 त्फलं लभेत्॥ ततः शतगुणं पुण्यं मेकादश्यापवासतः॥ तपस्विनो गृहे नित्यं लक्षं यस्य च भुंजते॥ वाष्टिर्धर्मसहस्रा
 षितस्य पुण्यं च यद्भवेत्॥ एकादश्यापवासस्य कलानार्हतिषोडशी॥ गोसहरत्रस्य यत्पुण्यं दत्वा वेदांतपारगे॥ एतत्पुण्यं
 दशगुणं एकादश्यापवासिनो॥ नित्यं च भुंजते यस्य दशचैव द्विजोत्तमाः॥ भवेत्तद्दशगुणं ब्रह्मचारिणि भोजिते॥
 तत्सहस्रे तु भूदाने कन्यादाने ततः स्मृतं॥ तस्माद्दशगुणं प्रोक्तं विद्यादाने ततोऽपि च॥ विद्यादशगुणं चान्तं यो ददाति
 बुभुक्षिते॥ अन्नदानसमं दानं न भूतो न भविष्यति॥ तृप्तिमायांति कौंतेय स्वर्गस्थाः पितृदेवताः॥ एकादश्याव्रतस्या
 पि पुण्यं संख्या न विद्यते॥ एतत्पुण्यं प्रभावं यत्करैरपि सुदुर्लभं॥ नक्तस्यार्धे न चैतस्य एकमक्तस्य कारके॥ एकम
 क्तं च उपवासस्तथैव च॥ तावद्भुजंति तीर्थानि दानानि नियमायमाः॥ एकादशीनं संप्राप्तायावता वनमरवा अपि॥
 नराखेनपि वेतोयं न हन्यान्मत्स्यं स्मरौ॥ एकादश्यां भुंजीत बन्मां त्वं पृच्छसेर्जुना॥ एतने कथितं सर्वं व्रतानां
 मुत्तमं व्रतं॥ एकादशीसमं नास्ति कृत्वा यज्ञसहस्रकं॥ अर्जुन उवाच॥ उक्ता त्वया कथं देव पुण्येभ्यः सर्वत
 स्त्वितिः॥ सर्वेभ्योऽपि पवित्रेयमुक्ता चैकादशीतिथिः॥ केन वीर्णा पुरा देव माहात्म्यं कथयस्व मे॥ श्रीकृष्ण उवाच

मीश्वरः॥ नत्वयारहितं किंचित्त्रैलोक्ये सचराचरे॥ भगवन् देवदेवा इति शरणं गतवत्सल॥ त्राहि त्राहि महायोगिन
 मीतानां शरणं भव॥ दानं वै निर्जिता देवाः स्वर्गं भ्रष्टा कृता विभो॥ स्वर्गं भ्रष्टा जवान्नाथ विचरति महीतले॥ इ
 द्रस्य वचनं श्रुत्वा विष्णुर्वचनमब्रवीत्॥ को सो दैत्यो महामायो देवायेन विवर्जिताः॥ किं स्वानं तस्य किंचिदर्थं किं ब
 लं कस्तदाश्रयः॥ एतत्सर्वं समाचक्ष्व मुघवन्निर्भयो भव॥ ॥ इदं उवाच॥ भगवन् देवदेवो ज्ञात्वा तानुग्रहकारक॥
 दैत्यः पूर्वमहानासीन्नाडीजंघ इति स्मृतः॥ ब्रह्मवंशसमुद्भूतो महोद्यः सुरसूदनः॥ तस्य पुत्रोति विख्यातो मुस
 नीमामहासुरः॥ तस्य चंद्रवती नाम नगरी च गरीयसी॥ तस्या वसन्स दुष्टात्मा जिह्मुर्निर्जित्य चौर्यवान्॥ सुरान्
 स्ववशमानिन्ये निराकृत्य विविष्टपेत्॥ इन्द्राणी यमबायीश सोमनिर्ऋतिपाशिनाः॥ पदेषु स्वयमेवासीत्स्ये
 भूत्वा तपत्यपि॥ पर्जन्यः स्वयमेवासीदजेयः सर्वदैवतैः॥ जहितं दानं विल्लोसुराणां जयमावह॥ तस्य तद
 चनं श्रुत्वा कोपाविष्टो जनार्दनः॥ उवाच शार्ङ्गदेवेंद्रं हनिष्ये तं महाबलं॥ प्रयातु सहिता सर्वे चंद्रवत्या महा
 बलाः॥ इत्युक्त्वा प्रययुः सर्वे पुरस्कृत्य हरिं सुराः॥ दृष्ट्वा देवैस्तु दैत्येन्द्रो गर्जमानस्तु दानवः॥ असंख्याताः स
 हस्रैस्तु दिव्यप्रहरणायुधैः॥ हं न्यमानोस्तदा देवा असुरैर्बाहुशालिभिः॥ ते संग्रामं समुत्सृज्य पलाय
 तदिशो दश॥ ततो दृष्ट्वा हृषीकेशो संश्रामे समुपस्थितः॥ अस्थधावन्मश्रिकुधा विविधायुधधापायः॥ अथ तान्

तत्र

१५४

प्रहृतान् दृष्ट्वा शंखचक्रगदाधरः॥ विष्णोः सर्वगोत्रेषु शरैराशी विषोपमैः॥ तेन छिन्नास्तु शतशो दानवानि धनं गताः॥
 एकां गोदानं वस्तिता युध्यमानो मुहुर्मुहुः॥ तस्योपरि हृषीकेशो यद्यदा युधमुत्सृजेत्॥ पुण्यवतंसमभ्येतिकुठितं न
 स्थितेजसा॥ शस्त्रैस्त्रैर्वध्यमानोपि यदा जेतुं न शक्यते॥ द्रुयोध च तथा कुह्यो बाहुभिः परिधोपमैः॥ बाहुयुधं कृतं तेन
 बलात् वर्षसहस्रकं॥ तेन श्रान्तः स भगवान्गिरिबदरिकाश्रमं॥ तत्र चाहिवती नाम गुहा परमशोभना॥ तां विप्रश्य स
 हायोगी सुधापजगतापतिः॥ भोजनं द्वादशमया मासांधकारा कांद्वाराधनं जय॥ अहंतत्र प्रसुप्तोस्मि भयभीतो न सं
 शयः॥ महायुधेन तेनैव श्रान्तो हं पांडुनंदन॥ दानवः पृष्ठतो लभ्यः प्रविवेश ततो गुहां॥ प्रसुप्तं मातदा दृष्ट्वा चिंतय दान
 वो हृदि॥ हरिमेनं हनिष्यामि दानवानां क्षया बहं॥ एवं स दुर्मतेस्तस्य व्यवसायं व्यवस्य च॥ समुद्रताममां गेभ्यः क
 न्यकैकामहाप्रभा॥ दिव्यप्रहरणो देवीयुधाय समुपस्थितः॥ ईक्षिता दाने वेदेण रुणा पांडवर्षभा॥ युधं समीहि
 तं तेन स्थिता तत्र प्रयावितं॥ साकं न्यायुध्यते नित्यं तां दृष्ट्वा विस्मयं गतः॥ केनेयं विस्मिता रौद्रा अत्युग्रा शनिपा
 तिनी॥ इत्युक्त्वा दानवेन्द्रोपियुयुधेकं न्ययातया॥ ततस्तस्या महादेव्या त्वरया दानवो बली॥ छित्वा शस्त्राणि स
 वाणि क्षणेन विरधीकृतः॥ बाहुप्रहरणोपेतो धावमानो महाबलात्॥ तच्छेना हृत्य हृदये तया देव्या निपातितः॥ तत

स्तेदानवायेयेप्रसुरवायुधर्मनी॥ तद्वाणोतकृतशिरसोज्ज्वलैर्वस्वतक्षय॥ शेषाभयार्दितादीनाः पातालं विविशु
 द्विषः॥ ततः समुत्थितो देवः पुरो दृष्ट्वा मृतमृतं॥ कन्या पुरस्तितांचापि कृतांजलिपुटं नतं॥ विस्मयोत्फुल्लयनः प्रोवाच
 जगतां पतिः॥ केनायं निहितः संख्ये दानवो दुष्टमानसः॥ येन देवाः सगंधर्वाः सेंद्रासहमरुद्राणाः॥ सनागाः सह
 लो केशा लीलये ववि निर्जिताः॥ एनाहं निर्जितो मीतः श्रान्तः सुप्तो गुहामिमां॥ केन कारुण्य भावेन रक्षितो हंपला
 यितः॥ कन्योवाच॥ मया विनिहतो दैत्यः तदंशो दूतया प्रभो॥ दृष्ट्वा सुप्तं हरेत्वा तु दैत्यो हं तु समुद्यतः॥ त्रैलोक्य
 कंठकस्येह्यवसायं प्रबुध्य च॥ हतो मया दुरात्मा सो देवता निर्भयाः कृताः॥ तवे बाहं महाशक्तिः सर्वशत्रुस
 यंकरी॥ त्रैलोक्य रक्षणार्थाय हतो लोकमयकरः॥ निहतं दानवं दृष्ट्वा किमाश्चर्यं वदप्रभो॥ श्रीभगवानुवाच
 निहते दानवे द्रेस्मिन् तुष्टो हंतवचनघ्नो॥ दृष्ट्वा पुष्टाश्च ये देवाः मानंदः समजायत॥ आनंदस्त्रिषु लोकेषु मुनि
 नामपि यत्कृतः॥ प्रसन्नोऽस्य न घेतुं यं वरं वरय सुव्रते॥ दहामितेन संदेहो यः सुरैरपि दुर्लभः॥ एकादशयु
 वाच॥ यदितुष्टो सिमे देव यदि देवो वरो मम॥ यावेह वरद त्वत्तः प्रसन्नो वरद र्षिभा॥ उपवासस्य यत्पुण्यं त
 स्यार्धं नक्तभोजने॥ तदर्थं च भवेत्तस्य एकमलं करोति यः॥ यः करोति व्रतं भक्त्या दिने ममयते द्वियः॥ सगत्वा
 वैभवस्थाने कल्पकोटि शतानि च॥ भुंजानो विविधान् भोगान् उपवासपरो जनः॥ भगवन् त्वत्प्रसादेन भ

१५५

पुराकृतयुगे पार्थ मुरुनामा हि दानवः॥ अत्यद्रुतो महारोद्रः सर्वदेवमयंकरः॥ आदित्यावसवो ब्रह्मा वायुरग्नि
 स्तथैव च॥ इन्द्र उच्छेदितस्तेन अन्य एव पुरंदरः॥ देवता निर्जितास्तेन अत्युग्रेण च पांडव॥ इंद्रेण कथितः सर्ववृत्ता
 तः शंकराय वै॥ स्वर्गलोकपरिभ्रष्टा विचरामो महीतले॥ उपायं ब्रूहि मे देव भमराणां तुकागतिः॥ ईश्वर उ
 देवराज सुरश्रेष्ठ यत्रास्ति गरुडध्वजः॥ स्वाश्रितानां शरणानां जगन्नाथः परित्राणपरायणः॥ तत्र गच्छामहे स
 र्वसर्वः कार्यविधास्यति॥ ईशस्य वचनं श्रुत्वा देवराजो महामनाः॥ पुरःकृत्य महादेवं सगणं समरुद्राणां॥ यत्र दे
 वो जगन्नाथः प्रसुप्तो हि जनार्दनः॥ जलमध्ये प्रसुप्तं तु दृष्ट्वा देवं जगत्पतिं॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा इन्द्रोऽत्र मु
 दीक्ष्यत॥ ओं नमो देवदेवेशाय देवदेवैः सुवंदिता॥ दैत्यारे पुंडरीकाक्षत्राहि मां मधुसूदन॥ दैत्यभीता इमे देवा मया
 सह समागताः॥ शरणांते जगन्नाथ त्राह्यस्मान् भयविकलान्॥ त्वंगतिस्त्वं मतिर्देवं त्वं कर्ता त्वं बहारकः॥ त्वं माना
 सर्वलोकानां त्वमेव जगतः पिता॥ त्वं स्थिति त्वं स्थित्यो त्यतिस्त्वं च संहारकारकः॥ सहायस्त्वं च देवानां त्वं च शांति
 करो भव॥ त्वं धरा च त्वमाधारः सर्वविश्वोपकारकः॥ भवस्त्वं च स्वयं ब्रह्मा त्रैलोक्यस्य च पालकः॥ त्वं रविस्त्वं
 शशांकश्च त्वं च देवोऽकृताशनः॥ हव्यं होमेऽकृताशश्च मंत्रं तं त्रिजो जपः॥ यजमानश्च यज्ञश्च फलं भोक्ता

वेदेष्वरोमम॥ उपवासं च नक्तं च एकमक्तं करोति यः॥ तस्य धर्मं च विजितं च मोक्षं देहि नार्दन॥ श्रीभगवानुवाच॥ यत्वं वदस्मि
कल्याणितत्सर्वं च भविष्यति॥ मम भक्ताश्च ये लोके तव भक्ताश्च ये नराः॥ त्रिषु लोकेषु विख्याता प्राप्स्यन्ति मम सन्निधिं॥
एकादश्यां समुत्पन्ना मम शक्तिः परायणः॥ अत एकादशीत्येव तव नाम भविष्यति॥ सर्वा सां वतिथीनां त्वमुत्तमापि भवि
ष्यति॥ उपोष्ये कादशी यो वै मम प्रजां करिष्यती॥ दग्ध्वा पापानि सर्वाणि दास्यामि यदमव्ययं॥ तृतीया चाष्टमी चैव न
वमी चतुर्दशी॥ एकादशी विशेषेण तिथियो मे महाप्रियाः॥ सर्वतीर्थाधिकं पुण्यं सर्वदानाधिकं परं॥ सर्वव्रताधि
कं चैव सत्यं सत्यं वदामि ते॥ एवं दत्त्वा वरं तस्यास्तत्रैवांतरधीयत॥ तदा संतुष्ट हज्जाता तत्र एकादशी तिथिः॥ एवमेका
दशी पार्थ करिष्यन्ति नरास्तु ये॥ शत्रुं स्तेषां हनिष्यामि दास्यामि परमां गतिं॥ अन्येष्वपि ये करिष्यन्ति एकादश्यां महा
व्रतं॥ हरामि तेषां विघ्नानि सर्वसिद्धिं ददामि च॥ एवमुक्त्वा समुत्पतिरेकादश्यां पृथगुवाच॥ इयमेकादशी नित्या सर्वपा
पक्षयं करी॥ एकैव च महापुण्यं सर्वपापनिषूदनी॥ पूजिता सर्वलोकेषु सर्वसिद्धिकरी तिथिः॥ शुक्ला वा याथ कृष्णा वा
इति भेदं न कारयेत्॥ कर्तव्ये तु उपोष्य पार्थ तनुल्या द्वादशी तिथिः॥ अंतरनेव कर्तव्यं समस्तैर्व्रतकरिभिः॥ तिथिरेका
भवेत्सर्वा पक्षयोस्तु योरपि॥ एकादशी तु संपूर्ण प्रभाते घटिका यदि॥ सा तिथिः परिहर्तव्या उपोष्या द्वादशी तदा॥

एवंविधामया प्रोक्ता पक्षयो रभयोरपि ॥ उपवासं प्रकुर्वन्ति एकादश्यां नराश्च ये ॥ तेषांति परमं स्नानं यत्रा स्ते गसुध्वजः ॥
 धन्यास्ते मानवा लोके विष्णुभक्तिपरायणः ॥ एकादश्यां स्नानं हात्म्यं सर्वकाले तु यः पठेत् ॥ अथ मेधस्य यत्पुण्यं तदा श्रो-
 तिनसंशयः ॥ यः श्रुणोति दिवारात्रौ नरो विष्णुपरायणः ॥ कुलकोटिसमायुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ एकादश्यां श्रमा-
 हात्म्यं पादमेकं श्रुणोति यः ॥ अस्मत्पादिकं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ विष्णुधर्मसमं नास्ति गीतार्थस्य धनं जय ॥ ए-
 कादशीं समं नास्ति व्रतं नाम सनातनं ॥ ॥ इदं मातये एकादशीं व्रतं कथा ॥ अथ ज्येष्ठशुक्ले एकादश्यां निर्जले काद-
 शी व्रतं ॥ तद्विधिः रक्षादे ॥ ज्येष्ठमासि नृपश्रेष्ठया मुक्ते कादशी भवेत् ॥ निर्जलं समुपोष्यान्नजलं कुंभात्स शर्करा-
 न् ॥ प्रदाय विप्रसुरयेभ्यो मोदते विष्णुसंनिधानि ॥ अथ कथा पाश्चात्तरतयोः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ श्रुता मे मानवा-
 धर्मा वैदिकाश्च श्रुतास्तथा ॥ कलौ युगेन शक्यं ते ते वै कर्तुं नराधिप ॥ पुराणानां च सर्वेषां सारं भूतान्वदामि ते ॥ ए-
 कादश्यां न भुञ्जीत पक्षयो रभयोरपीति ॥ एकादश्यां न भुंक्ते यो नयाति नरकं तु सः ॥ व्यासस्य वचनं श्रुत्वा कंपितो
 अथ पत्रवत् ॥ भीमसेनो महाबाहुः भीमो वाक्यमभाषत ॥ भीमसेन उवाच ॥ पितामह त्रिशक्तो ह सुपवासे करोमि किं ॥
 अतो बहु फलं ब्रूहि व्रतमेकमपि प्रभो ॥ व्यास उवाच ॥ वृषस्ते मिथुनस्ते वा शुक्ले ह्येकादशी भवेत् ॥ ज्येष्ठमासे
 प्रयत्नेन सोपोष्याजलवर्जिता ॥ स्नाने वाचमने चैव वर्जयित्वा दकं बुधः ॥ उपभुञ्जीत नैवान्यव्रतसंगो न्यथा भवेत् ॥

व्रतसंस्पर्शमस्तु ॥ अथाष्टादशशुक्लैकादश्यां शयत्येकादशी व्रते ॥ तत्र ब्रह्मपुराणि ॥ एकादश्यां लुगुक्लाया माघादे भगव
नरुपि ॥ भुजङ्गः शयनेनैते तदा क्षीरार्णवै सदा ॥ तदा तत्प्रतिमा काया सर्वलक्षणसंयुता ॥ सुमातुशेषशेषपर्यं कै शैलस्य
द्विस्तुवाचुभिः ॥ ताम्रारकूटरजैस्तथाचि त्रपुटेषु च ॥ लक्ष्म्या उत्संगहस्तेन विन्यस्तचरणाम्बुजा ॥ उत्सङ्गहस्ते उत्सङ्ग
स्थिते हस्तेनानाविधोपकरणैः पूज्या च विधिपूर्वकं ॥ उपवासश्च कर्तव्यो रात्रौ जागरणं तथा ॥ तस्यां रात्र्यां व्यतीतायां द्वा
दश्यां पूजयेत्तथा ॥ त्रयोदश्यां तेनागीतं नृत्यं वायं निवेदयेदिति ॥ भविष्योत्तरे आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यां उ
पोषितः ॥ स्थापयेत्प्रतिमां विष्णोः शंखचक्रागदाधरः ॥ काचनीराज्यतीतां च मयी पौतलिकी तथा ॥ पीतां
वरद्वारा सौम्यां पर्यं केचन स्मृतेश्च ॥ शुक्लवस्त्रसमाढं नेसोपधात्रे युधिष्ठिरः ॥ इति हासपुराणो विष्णुभक्तोद्य
वापुमान् ॥ स्नापयित्वा दधि क्षीरघृतक्षौद्रजले स्तथा ॥ तामालभ्य शुभं गंधैर्धूपदीपैर्लंकतां ॥ कुसुमैर्विविधै
शुक्लैर्मंत्रेणानेन पांडव ॥ सुप्ते तथि जगन्नाथे जगत्सु प्रभवेदिदं ॥ विबुधैस्त्वयि बुध्येत जगत्सर्वचरचरमिति
महाभारते ॥ आषाढे तु सिते पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ चतुर्मास्य व्रतं कुर्याद्यत्किंचिन्नियतो नरः ॥ स नत्कुमार
स्तु चतुर्मास्य व्रतारंभस्य कालोत्तरमप्याह ॥ एकादश्यां लुगुक्लायात्संक्रांतौ कर्कटस्य च ॥ आषाढ्यां वानरोपस्य

चतुर्मास्योदितव्रतमिति ॥ संकल्पमंत्रश्च तेनैवोक्तः ॥ इदं व्रतं मया देवगृहीतं पुरतस्तव ॥ निर्विघ्नं सिद्धिमाया तु प्रसन्ने
त्वयि केशव ॥ गृहीते स्मिन् व्रते देवपंचतयं हि मे भवेत् ॥ तन्मे भवतु संपूर्णं त्वत्प्रसादाज्जनार्दन ॥ इति ॥ अयं च प्रारंभो युर्व
रतमया दावपि कार्यः ॥ तथा च दृढगार्ग्यः ॥ न शैशवं न मोढयं च शुक्रगुर्वोर्न वा तिथेः ॥ खंडत्वं चित्तं यच्च दोषास्तु मस्या
वधौ नररति चतुर्मास्य व्रतानि भविष्योत्तरे ॥ चतुरो वर्षिकां नमासां देवस्योत्थापनाविधिः ॥ स्त्री वानरोपि वा भक्त्या धर्मा
र्थं सुदृढव्रतः ॥ गृहीत्यान्नियमाने तान्दतधारनपूर्वकं ॥ तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कर्तृणां पृथक् पृथक् ॥ मधुर
स्वरो भवेन्नित्यं नरो गुडविवर्जितात् ॥ तैलस्य वर्जनात्पार्थ सुंदरागः प्रजायते ॥ कटु तैलपरित्यागाच्छुक्राः प्रजा
यते ॥ योगाभ्यासी भवेद्यस्तस ब्रह्मपदमाप्नुयात् ॥ तांबूलवर्जनाद्भोगीरक्तः कंठः प्रजायते ॥ घृतत्यागात्सुलावण्यं
सर्वस्निग्धं वपुर्भवेत् ॥ फलत्यागाच्च मतिमान् बद्धपुत्रः प्रजायते ॥ शाकपत्राशनत्यागी पक्वान्नादो भवेन्नरः ॥ अभ्यं
गस्य परित्यागाद्दुःसौरभ्यमाप्नुयात् ॥ दधिदुग्धतत्र नियमाद्भोलोकं लभते नरः ॥ लभते संततिर्दीर्घास्त्रालीपाक
मभक्षयत् ॥ भूमौ प्रसन्नशायी च विष्णोरनुचरो भवेत् ॥ धूमो भुंक्ते यस्तु नरः स पृथिव्याः परिभवेत् ॥ सदा मुनिः स
दा योगी मधुमो सस्य वर्जनात् ॥ निर्व्याधिनीरुणोजस्वी विष्णुभक्तः प्रजायते ॥ एकांतरोपवासेन विष्णुलोकमवा

भुयात् ॥ धाराणां च भवेत्तस्य गंगा स्नानं दिने दिने ॥ मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्या सा सवलित भवेत् ॥ नमो नारायणायेति ज मान
 जफलं ॥ पादाभिवंदनद्विष्टो भवेत्तो दानजफलं ॥ विष्णुपादांबुजस्य द्वात्कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ विष्णो देवालये कुर्यादुपले
 प्रनमार्जने ॥ कल्पस्त्रायां भवेद्राजन्मनरो नात्र संशयः ॥ प्रदक्षिणाशतं यस्तु करोति स्तुति पाठकः ॥ हंसयुक्तविमानेन सच
 वाप्नोति वापीकूपप्रयाफलं ॥ द्विजेभ्यश्चान्न दानेन स्थायी स्वर्गं नरो भवेत् ॥ पुत्रेषु यस्तु भुंते कुतश्चेत्फलं लभेत् ॥ शि
 लाया भोजनित्यं प्रयागस्नानजफलं ॥ एवमादिव्रतैः पार्थ तुष्टिमायाति केशव इति ॥ शयन्येकादशीव्रतं ॥ अथाष्टादशुक्ते
 कादश्यादिगोपयव्रतं ॥ ॥ तत्र पूजा ॥ चतुर्भुजमहाकायं जंबूनदसमप्रभं ॥ शंखचक्रगदापद्मरमागरुडशोभितं ॥ से
 वितं मुनिभिर्देवैर्यक्षगंधर्वकिन्नरैः ॥ एवं विधं हरिं ध्यात्वा ततो यज्ञं समारभेत् ॥ ध्यानं ॥ आवाहयामि देवेश भक्तानाम
 भयप्रदं ॥ संस्निग्धं वरदं शांतं मनसा वाहयेद्धरिं ॥ आवाहनं ॥ सुवर्णमणिभिर्दिव्यैः रवचिते देवनिर्मिते ॥ दिव्यसिं
 ह्नासने स्निग्धे प्रविशत्व सुरालये ॥ आसनं ॥ पादोदकसुरश्रेष्ठसुवर्णफलशे स्थितं ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं ग्रहाणा
 रमया सह ॥ पाद्यं ॥ अक्षो अष्टदिव्यसमायुक्तं स्वर्णपात्रे स्थितं जलं ॥ अर्घ्यं ग्रहाणां भो देव भक्तानामभयप्रदं ॥ अर्घ्यं ॥

१५

उदयादुदयं यावद्दर्जयित्वा जलं बुधः ॥ अपयत्नादवाप्नोति द्वादशी नृप ॥ ततः प्रभाते विमले द्वादश्यां स्नानमाचरेत् ॥ जलं सु
 वर्णदत्त्वा च द्विजातिभ्यो यथाविधिः ॥ भुंजीत कृतकृत्यस्तु ब्राह्मणैः सहितो वशी ॥ एवं कृते तु यत्पुण्यं भीमसेनश्च पुण्यतः ॥
 संवत्सरस्य यामध्ये एकादश्या भवत्युत्तमं ॥ तासां फलमवाप्नोति अक्रमेणास्ति संशयः ॥ इति मां केशवं प्राह शंखच
 क्रगदाधरः ॥ तस्य व्रतस्य यत्पुण्यं तन्मे प्राह जनार्दन ॥ एकादश्यां सिते पक्षे ज्येष्ठस्योदकवर्जितं ॥ उषोष्य फलमाप्नोति
 यच्छुष्यवृकोदरः ॥ सर्वथ तीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यत्फलं ॥ सर्वहोमेषु यत्पुण्यं तदस्यास्य भुपोषणात् ॥ संवत्सेव
 पञ्चास्तुः शुक्लकृत्वा ह कोदरः ॥ उपोषितास्तु सर्वास्त्युरेकादश्या न संशयः ॥ धनधान्यचहा पुण्यानुवासेभ्यः
 प्रदास्तथा ॥ उपोषितानरया घृति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ यमद्रता महाकाया कराला कलरूपिणः ॥ दंडपाशाधरा रौद्रामरणे दृ
 ष्टिगोचराः ॥ न प्रयाति नरया घृणा दश्या भुपोषणात् ॥ पीतांबरधराः सौम्याश्च क हस्ता मनोजवाः ॥ अंत्यकाले नयत्ये
 नं वैष्णवं वैष्णवीपुरीं ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन उपोष्या जलवर्जिता ॥ जलधेनुस्तथा दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ स्कंदपुराणे
 तस्यां शर्करजलदानमुक्तं ॥ ज्येष्ठमासि नृपश्चेष्टया शुक्लेकादशी शुभा ॥ निर्जलं समुपोष्या त्रजलकुंभान्नसंशक
 रात् ॥ प्रदाय विप्रमुखेभ्यस्तपत्रयविवर्जितः ॥ विष्णुलोकमवाप्येह मोदते विष्णुसनिधौ ॥ इति निर्जल एकादशी

देवदेवनमस्तुभ्यं पुराणपुरोत्तम॥ मयानीतमिदं तोयं गृहीत्वा च मजं कुरु॥ आचमने॥ पंचामृतैस्तनूनां स्नायामं त्रैवेदोद्भवैर
पि॥ मध्ये मध्ये प्रपूजा च मधुपर्कपुरःसरं॥ पंचामृतं॥ मदीनां चैव सरसां मयानीतं जलं शुभं॥ अनेन स्नानं मंत्रेण मंत्रैवा रूप
संभवैः॥ स्नानं॥ वस्त्रयुग्मं समानीतं पटस्त्रजेषां निर्मितं॥ वस्त्रं कार्पास तनूनां सुवर्णेन विराजितं॥ वस्त्रं॥ नारायणनम
स्तेस्तु त्राहि मां भवसागरात्॥ ब्रह्मस्तु त्रं सो त्तीयं गृहाण पुत्रोत्तम॥ यज्ञोपवीतं॥ केयूरमुकुटं चैव नूपुरैरंगुलीय
कैः॥ पूजितो सिप्रयत्नेन रत्नैराभरणैर्विभो॥ आभरणानि॥ चंदनं मलयोद्भूतं कस्तूर्यागस्तसंयुतं॥ कर्पूरेण च समिज
स्वीकुरु धानुलेपनं॥ गंधं॥ रातपत्रैः कपिकारैश्च पकैर्मल्लिकादिभिः॥ पुष्पैर्नानाविधिश्चैव पूजितं पुरुषोत्तमः॥ पुष्पं
दशांगुगुलं धूपसुगंधं च मनोहरं॥ गृहाण देवदेवेश धूपोयं प्रतिगृह्यतां॥ धूपं॥ एकार्तिका सुरश्रेष्ठ गोघृतेन सुव
र्णिना॥ संयुक्ता तेजसा कृत्वा गृहाणादित्यदीपितं॥ दीपं॥ अन्नं च पायसं भक्ष्यं सिताघृतं समन्वितं॥ दधिक्षीरघृते
र्युक्तं गृहाण सुरश्रुजित॥ नैवेद्यं॥ नानावर्द्धिदलैर्युक्तं पूगीफलसमन्वितं॥ कर्पूरवादिरेर्युक्तं तोबूलं प्रतिगृह्य
तां॥ तोबूलं॥ नीराजनं गृहाणोद्वापंचवर्तिभिरावृते॥ तेजोराशे मया दत्तं लोकानां दकरप्रभो॥ नीराजने॥ न
दनस्य प्रसरैश्च तथा कल्पद्रुमस्य च॥ सुरहस्तच्युतैरीवा गृहाण कुसुमांजलिं॥ पुष्पांजलिं॥ नमस्ते देवदेवे

ज्ञानमस्ते गुरु उध्वज ॥ नमस्ते विष्णवे तुभ्यं व्रतस्य फलदायक ॥ नमस्कारः ॥ ततो वायनं दद्यात् ॥ मंत्रहीनक्रियाहीनं स
 त्तिहिनसुरेश्वर ॥ व्रते नाने नस्तु प्रीतसंस्था फलदो भव ॥ प्रार्थना ॥ इति पूजा ॥ अथ कथा ॥ व्यासं वसिष्ठं नमस्कारं शक्तिः
 पौत्रमकल्पं ॥ पाराशरात्मजं वंदे शुकतातितपोनिधिं ॥ स्मृत उवाच ॥ द्वापरे द्वारवत्यां वै नारदः क्लृप्तदर्शनात् ॥ उत्सा
 हेनाभ्यगात् तत्र ददर्श यदुनंदनं ॥ पूजितं श्रैव क्लृप्तेन विष्टरादिभिरादरात् ॥ ततो प्रोवाच तं विष्णुं नन्दं लोकपूजितं ॥
 क्लृप्त उवाच ॥ शृणु लोकसदेवर्षे भुवने विचरन्मदा ॥ लोकांतरेषु चरितं यद्विशेषं ब्रूस्व मे ॥ ॥ नारद उवाच ॥
 भगवन् देवदेवेश भक्तोऽस्मिन् वचंति कं ॥ तत्राश्चर्यमिदं वक्ष्ये धर्मस्य सदसि स्थिते ॥ तत्र सर्वे समासीता सुरा इन्द्राश्चतु
 र्वे ॥ आहुः श्रैवा दशरुदा आदित्या द्वादश स्मृताः ॥ वसवोऽष्टौ तथा नागा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ते सर्वे यममाहुः श्रुति
 तं सिंहासने शुभे ॥ मानुष्यं दुंदुभे चर्मच्छादनार्थं ब्रूस्व नः ॥ यम उवाच ॥ ॥ चतुर्मास्यं व्रतं चेकं संक्रांतिं व्रतमेव ॥
 न कुर्वन्ति च यानां र्यस्तत्यामा छादनं त्वचा ॥ कुर्वन्तु दुंदुभेऽस्यास्य विवरध्वं महागणाः ॥ ते तस्य वचनं श्रुत्वा भगवः प्रवि
 श्चुर्भुवि ॥ स्वामिन्निदं महाश्चर्यं मतस्त्वां प्रविदामि च ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितः क्लृप्तः प्राह लोकां न्युरस्थितान् ॥ तथा कुर्वन्तु
 लोकाश्चानार्यपूर्या न संत हि ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितः क्लृप्तः पद्मेषु नगरेषु च ॥ कृष्णा श्यां क्लृप्तदूतां प्रोचुस्ते सर्वयोषतः ॥ पु
 रसराः प्रप्रष्टु एव तु एतस्या पुरयोषिताः ॥ अन्यत्र यत्र कुत्रापि तु च स्ता यदुनंदनं ॥ त्वत्सोदरी विना स्वामिन्नान्या ना

गोमयेनोपलिप्यते ॥ त्रयत्रिंशच्चपद्मानिगंधपुष्पैः प्रहजयेत् ॥ तस्मै ह्ययाच कर्तव्या नमस्कारं प्रदक्षिणाः ॥ तत्स्वरव्ययाद्य
 पूर्वांश्च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अथ मेवत्सरे चैव द्वितीये चैव मेव हि ॥ वायुनस्य तथा चैव पायसं सेवनिमिति ॥ तृतीये मंडका
 न्दद्याच्चतुर्थे पूर्णमिश्रितान् ॥ पंचमे कार्यतः स्तस्य पूर्णं वत्सर पंचके ॥ उद्यापनं प्रकुर्वीत आदौ चांतं च मध्ये मा
 एकादश्या सुपवसे द्वे तथा वनपूर्वके ॥ अभ्यंगतु प्रकुर्वीत स्वचितेः ब्रह्मणो सह ॥ पुण्याहं वाचयित्वा तु प्रतिमा
 यां च जेद्वरि ॥ कर्षमात्र सुवर्णेन तदर्धाद्वै न वा पुनः ॥ पुनर्द्वा दशनाम्नापि सतिलाज्य समिद्धतः ॥ पायसं च शतं चाष्ट
 दुत्वा पूर्णाहुतिं चरेत् ॥ पुंचत्स सहिते धेनुं आचार्याय समर्पयेत् ॥ ब्राह्मणात्पंचयोषिद्विर्भोजयेत्षड्रसेः सह
 भुंजीत बंधुभिः ॥ सार्द्धमेका प्रकृतमानसाः ॥ अन्यानपि यथाशक्त्या ब्राह्मणानपि योजयेत् ॥ इदं व्रतं महा
 पुण्यं तुष्यति मुनिपुंगवाः ॥ इह भुक्त्वा तु विपुला न्मर्यान्कामात्मनो रमान् ॥ अंते स्वर्गं पदं गच्छेत्सर्वपापविवर्जि
 तः ॥ कृष्णस्य वचनं श्रुत्वा सुभद्रा ततथा करोत् ॥ पंचाक्षं व्रतं मे तस्या द्रात्रौ यामचतुष्टये ॥ तत्सर्वं त्वरितं कृत्वा
 प्रातर्हृत्वाह्नाशने ॥ एवमेव व्रतं तस्मिन् काले यमभटा विशन् ॥ यमभटा लवाच ॥ सुभद्रा तव देहस्य ध
 मेर्यं चागता वयं ॥ लोके स्मिन्नु व्रतं येन न कृतं भक्तिपूर्वतः ॥ तच्चर्मणापि न द्रव्योपतं होय मशासनात् ॥

१६०

सुभद्रोवाच ॥ भटाः पश्यत मे वीर्याणोपमं व्रतमुत्तमं ॥ दत्तायुवत्स सहिता धेनुर्विषाय दक्षिणा ॥ गोष्टे पश्यानि दृ
 श्यंतु हे भटा ॥ अन्योन्यं वादसमये विष्टु दूतास्तदागताः ॥ तां हृत्वा ताडयामासु व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ पलायंते म
 हाभीता स्मरंतो यमशासने ॥ तां दृष्ट्वा रक्तदग्धां गान्धर्वाभयसमन्वितः ॥ कस्येदं कृतं मिति च ज्ञात्वा तीव्रियदर्श
 नात् ॥ उवाच दुता शृण्वंतु यत्र संपूज्यते हरिः ॥ भवद्भिस्तन्मगं तव्यहरेरद्भुतकर्मणः ॥ तस्य व्रतमिदं तत्र पश्यतो हि
 तवाज्ञतां ॥ प्राप्तं वंतौ देवे वशात्किं कुर्मः प्रचरेतुंगां ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजो सो शालोपातं विवेश हा ॥ तेन देवर्षिणा मद्यं
 कथितं व्रतमीदृशं ॥ दमयं त्याच पंचालाराजश्चं शाक्तं व्रतं ॥ व्रतस्यास्य प्रभावे न राज्ञ्यसौ भाग्यसंपदः ॥ पुत्रपौत्रा
 दि सौख्यं तु भुक्त्वा मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ऋषय उचुः ॥ ॥ त्वत्प्रसादात्कृतार्थे स्मिन् गच्छामस्वाश्रमावय ॥ प्रणम्य
 मुनिभिः साकं तत्रैवांतरधीयत ॥ मुनिभिः सर्वलोकेषु कथितं व्रतमुत्तमं ॥ नातः परतरं पुण्यं त्रिषु लोकेषु विश्रु
 तः ॥ ॥ इति श्री भविष्योत्तरपुराणे गोपद्वयव्रतं ॥ ॥ अथ कार्तिक शुक्लैकादश्यां प्रबोधनविधिर्हेमाद्रौ ब्राह्मे ॥
 एकादश्यां च शुक्लायां कार्तिके मासिकेशव ॥ प्रसुप्तं बोधयेद्दारीं त्रौ श्रद्धा भक्ति समन्वितः ॥ नृते गयिते स्तथाचा
 द्यैः ऋग्यजुः साममंगलैः ॥ वीणापणवशब्दैश्च पुराणश्रवणेन च ॥ वासुदेव कथाभिश्च स्तोत्रैरन्यैश्च वैल्लेखैः ॥ सु
 भाषितैरिदं जालैर्भूरिशोभाभिरिव च ॥ पुष्पैर्धूपैश्च नैवेद्यैर्दीपैर्होमैः सुशोभनैः ॥ होमैरन्यै रहरैश्च फले

शर्करपायसैः॥ इक्षोर्विकारैर्मधुरैर्द्राक्षाक्षुद्रैः सदादिमैः॥ कुटेरकस्य मंजरीमालत्याकटूपलेनच॥ कुटेरकः पूर्णाश
 कस्तुलसीतिकेचिन्॥ हताभ्यांश्चतरक्ताभ्यांचंदनाभ्यांचसर्वदा॥ कुंकुमालककाभ्यांचरक्तस्तत्रैः सकंकणैः॥ ना
 नाविधेः पुष्पैर्दृशकयाहतेः विक्रेत्राप्रथमतोभिहितंमूल्यं दत्वाक्रियमाणः क्रयोवीरक्यः तस्यांरात्र्यां व्यंतीतायां द
 दद्यामरुणोदये॥ आहोद्यतेचैश्वरेण मधुनास्नपयेत्ततः॥ दध्नाहीरेण ततः पंचगव्येन शास्त्रवत्॥ उद्धर्तुं न मापन्नपूर्ण
 मस्तरामलकानिच॥ सर्वपाश्यापियंशुश्च मातुलिंगरसैः स्तथा॥ सर्वेष्वध्यः सर्वगंधासर्वबीजानिकांचनं॥ मंगल
 नियथा कामरत्नानिचकुशोदकं॥ एवं च शोधयेद्देवं शं दद्याद्गोरोचनां शुभ्रां॥ ततस्तत्कलशा देयायथा प्राप्ताः स्वलं
 कृताः॥ जानीपल्लवसंयुक्ता सफलाश्च सकांचनाः॥ पुण्याहवेदशब्देन वीणावेणुरेवणच॥ एवं संस्नाप्य गोंविंदं स्व
 मुलिप्य स्वलंकृतं॥ सवाससंतु संप्रज्य सुमनोभिः सुकुंकुमैः॥ दीपैर्धूपैर्मनोसैश्च पायसेन च भरिणा॥ हविष्यैश्च
 न्नदानैश्च होमैः पुष्पैः सदक्षिणैः॥ असोमिर्भूषणैरन्यैर्गोभिरश्वैर्मनोजवैः॥ ब्राह्मणा पूजनीयाश्च विष्णोरीड्या
 श्चमूर्तयः॥ यत्तु शिष्टमृतपश्चाद्भोक्तव्यं ब्राह्मणैः सहेति॥ भविष्योत्तरे॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु एकादश्यां पृथ
 त्युतं॥ मंत्रेणानेन राजेंद्र देवमुत्थापयेद्विज॥ मंत्रश्च॥ ब्रह्मेन्द्र रुद्राग्नि कुबेर सूर्य सोमादितवंदनीया॥ बुध्य

१६१

योत्र संति हि॥ तच्छ्रुत्वा भय संत्रस्तः सोदरां प्रत्यभाषत॥ ॥ कृष्ण उवाच॥ ॥ सुमेदे किं करोषीह आगताय मतेवकाः॥
 व्रतं यान कृतं भद्रे सत्यं व्रतं स होदरि॥ ॥ समुद्र उवाच॥ सर्वभूतान्यहं कृष्ण कर्षमात्र न संवायः॥ नोचेतवमहोदयं स्या
 न्नचोर्जुनयोः धितः॥ पुत्रोभि मन्यस्यान्नोषेत्कथयस्व सहोदर॥ कृष्ण उवाच॥ ॥ तथापि भगिनि त्यहि व्रतमे
 कं चरस्व हि॥ गोपय मिति विख्यातं व्रतं लोकेषु विश्रुतं॥ स्तनेन कथितं ध्रुवजुषीणां हित काम्यया॥ नैमिषे हिमव
 पार्श्वे सिद्धाश्रम मनुत्तमं॥ तत्र स्नानं समासीत सर्वज्ञानविदां वर॥ तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वपादयोस्तेन तामुने॥ स्वार्चि
 तास्ते न मुनिना दध्यादिभिर्यथाविधि॥ अभ्यर्च्य तं मुनिविश्रादुचुस्ते प्रश्नं पूर्वकं॥ कृष्ण उवाच॥ ॥ भवा
 लोकस्य धर्मसमस्तस्य दानसाधनं॥ समर्थं सर्वमुत्तमं यथ सर्वसौभाग्यकारकं॥ कृपया मुनिशार्दूल कथयस्वो
 त्तमं व्रतं॥ ॥ स्तन उवाच॥ ॥ शृणु ध्वं कृष्णः सर्वव्रतानामुत्तमं व्रतं॥ गोपय मिति विख्यातं सर्वपापहरं परं॥ सर्वदुःखो
 पशमनं सर्वसंपत्प्रदायकं॥ यमस्य चंडनयस्मादुरीकृतमनुत्तमं॥ सुवासनित्वं भाग्यादिषु पुत्रपौत्रप्रवर्धनं॥ ॥ कृ
 ष्य उवाच॥ कस्मिन्मासिकथं कृत्वा किं फलं कस्य पूजनं॥ केन चोपाय विप्रतत्सर्वं कथयस्व नः॥ स्तन उवाच
 आषाढ्या शुक्लपक्षस्य एकादश्यां विशेषतः॥ तदारभ्य च कार्तिक्यां द्वादश्यां तं व्रतं चरेत्॥ गोषे च शुद्ध गोष्ठाने

स्वदेवेश जगन्निवास मंत्र प्रभावेन सुरवेन देव ॥ इयं च द्वादशी देव प्र बो धाय सुनिर्मिता ॥ त्वयैव सर्वलोकानां हितार्थं शेष
 शायिना ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ गोविंदस्य ज नित्यां जगत्पते ॥ त्वयि सुप्ते जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदं ॥ उत्थिते चेष्टेत सर्वमुत्ति
 ष्ठोत्तिष्ठ माधव ॥ ततः पुण्यांजलिं दद्यात् ॥ तत्र मंत्रः ॥ गता मेधा वियत्रैव निर्मल निर्मलादिशः ॥ शारदानि च पुष्पाणि
 गृहाण मम केशव ॥ इदं विष्णुरिति प्रोक्तो मंत्र मु थापने हरेः ॥ समुत्थिते ततो विष्णो क्रियाः सर्वाः प्रवर्तयेत् ॥ महातूर्य रेण
 रात्रौ भ्रामयेत् स्यंदने स्थितं ॥ उत्थितं देवे देवेशं नगरे पार्थिव स्वयं ॥ रात्रौ प्रजागरं कुर्यादेकादश्यां सुरालये ॥ प्रभाते वि
 मले स्नात्वा द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥ होमयेद्व्यवाहं वै होमद्रव्यै घृतादिभिः ॥ ततो विप्रान् नृत्यश्रेष्ठान् भोजयेत् तन्न
 विस्तरेः ॥ घृतक्षीरदधिशौद्रं कासारगुडमोदकैः ॥ ब्रह्मस्कांदयोः पुरुषोत्तम महात्म्ये ॥ अतः परं शृणु तवै उथा पन
 महोत्सवं ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं कौमुद्याख्य महोत्सवे ॥ अश्विन्यां प्रक्षकीडादिभिः पुष्प चरत्र माल्यां तुलेपने ॥
 तत्प्रभाते संकल्प्य कार्तिक व्रतमुत्तमं ॥ व्रते न ते नैव नये द्यावदेकादशी सिता ॥ तस्यामुद्या पये देवस्वप्नज्यजगदी
 श्वरं ॥ उत्तिष्ठ देवेश तेजो राशि जगत्पते ॥ वीक्षेत् सकल विश्वं प्रसुप्तं तव मायय ॥ प्रफुल्ल पुंडरीक श्री हारिणा न
 यने न वै ॥ यथा दष्टं जगदिदं पावि त्र्यं परमेष्यति ॥ इत्युक्त्वा प्यजगन्नाथ वेणुवेणादि नि स्वने ॥ शंख काहाल सुरजवा

दनैर्नृत्यगीतैः ॥ जयशब्दैस्तथास्तोत्रैर्नयेयुर्नृत्यमंडपं ॥ सुगंधैर्तैलेनाभ्यज्य स्नापयेत्पुरा षोडशं ॥ पंचामृतैर्नालि
 कैरेरसैः फलरसैस्तथा ॥ सुगंधामलकेनाथलेपयेद्गंधचंदनैः ॥ पुष्पाधिवासितैश्च वतश्चागंधादिवासितैः ॥ स्नाप्यमानं
 तु गोविंदं ये पश्यंति मुदान्विताः ॥ कल्पते सुदृढं पायंते धान्या जन्मसंचितं ॥ कुंकुमागरु कस्तूरी कर्पूरैश्चंदनार्चितैः
 ततो वैमालीमालाचंद्र चूर्णयुतां देदेत् ॥ महोपचारैः संप्रक्ष्या विष्णुनीराजयेत्ततः ॥ कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रार्थयेत्पु
 रुषोत्तमं ॥ चराचरमिदं सर्वं त्वदेकशरणं विमो ॥ अनुग्रहामृतालोके राप्पाय स्वजगद्गुरो ॥ नृत्यगीतैः प्रक्षणाकै
 रात्रिशेषं नयद्ब्रती ॥ शयनादुत्थितं देवं ये पश्यंति गदाधरं ॥ सर्वकामान् भुवंति अश्वमेधं लभंति ते ॥ ॥ इत्यु
 त्थापनमहोत्सवविधिः ॥ अथ कार्तिक शुक्लैकादश्यादिभीष्मपंचकं ॥ हेमाद्रौ नारदीये ॥ नारद उवाच ॥
 यदेतदचलं पुण्यं व्रतानां परमेव व्रतं ॥ कर्तव्यं कार्तिके मासि प्रयत्नाद्भीष्मपंचकं ॥ विधानंतस्य विस्मृतं फलं
 चापि ततो वरं ॥ कथं यस्वप्नसादेन मुनीनां हितकम्यया ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ प्रवक्ष्यामि महापुण्यं व्रतं व्रतव
 तावरं ॥ भीष्मपौ वसंप्राप्तं व्रतं पंचदिनात्मकं ॥ सकाशाद्वासुदेवस्य ततोक्तं भीष्मपंचकं ॥ कार्तिकस्यामले
 पक्षे स्नात्वा सम्यग्यत व्रतः ॥ एकादश्यां तु गृह्णीयाद्भूतं पंचदिनात्मकं ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन मध्याह्ने च य

थाविधि॥ नद्यावाविष्णु गर्ते वा समालभ्य च गोमयं॥ यव व्रीहिति लैः सम्यक् पित्त संतर्पयेत्क्रमात्॥ स्नात्वा मौनतः
 ततः कृत्वा धौतवासद्वृत्तं॥ ततः संपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिं॥ स्नापयेत्परया मत्तया मधुह्रीरघतेन वा॥ तीर्थचयं
 च गन्धेन गंधचंदवारिणा॥ चंदनेन सुगंधेन कुंकुमेनाथ केशवं॥ कर्पूरोशीरामिश्रेण लेपयेद्गुरुध्वजं॥ अर्चयेदु
 चितैः पुष्पैर्गंधधूप समन्वितैः॥ गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं देहदक्षयमक्तिमान्॥ दीपं कंतु दिवारोत्रौ दद्यात्पंचदिनान्वितु ॥
 नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत्॥ एवमप्यर्च्य देवेशं स्तुत्वा चैवं प्रणम्य च॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
 परमान्नं निवेदयेत्॥ घृताक्तं जुहुयाद्दहौ ते देवाष्टौ नरं शनैः॥ जुहुयात्तु घृताभ्यक्तं तिलव्रीहियवव्रती॥ षडक्षर
 पाहोमस्तु स्तोत्राहोमं निते न च॥ ३४ नमो विष्णवे इति षडक्षरं मंत्रः॥ उपास्थिपश्चि मांसं धूपं प्रणम्य गुरुध्वजं॥ ज
 पित्वा पूर्ववन्मंत्रं क्षिती शायी भवेत्ततः॥ सर्वमेतद्विधानं तु कार्यं पंचतिथि वपि॥ विशेषोक्ते व्रते चास्मिन्नुपदन्त्युनं श्रु
 पुष्पतत्॥ प्रथमे न्हि हरेः पादौ पूजयेत्कमलेर्द्विज॥ द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत्॥ पूजयेच्च तृतीये हि
 नाभिं शृंगारकेन तु॥ बाणविल्वजपाभिश्च ततः संधौ समर्चयेत्॥ ततो नु पूजयेच्छीर्षं मालत्या च कपाशिनः॥
 कार्त्तिक्या देवदेवस्य मत्तया तन्मयमानसैः॥ पूजयेज्जपमंत्रेण गंधधूपं निवेदयेत्॥ अर्चयित्वा हृषीकेशं एकद

स्याविशेषतः॥ त्रिःप्राश्य गोमयं सम्यक् एकादश्यामुपावसेत्॥ गोमूत्रं मंत्रबद्धयोद्वादिश्यां पूजयेद्ब्रती॥ क्षीरं च
 वज्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथादधि॥ संप्राश्याकाश्यां शुद्ध्यर्थं लंघनीयं चतुर्दनं॥ प्राशनं होममंत्रेणेति हेमाद्रिः॥ पंच
 मेतुदिने स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवं॥ प्रोजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणं॥ अतोपदेष्टारमपि पूजयेद्दत्त
 भूषणैः॥ ततो नक्तं समश्नीयात्पंचगव्यपुरःसरं॥ एवं सम्यक् सामाप्य स्याद्यथा क्तं व्रतमुत्तमं॥ सर्वपापहरं पुण्यं प्र
 रयात्तं भीष्मपंचकं॥ जन्मप्रभृति यत्पापं त्यक्त्वा पुण्यं मवाप्नुयात्॥ तत्फलं समवाप्नोति सत्यं क्तं॥ भीष्मपंचकं॥
 मद्योयस्य जेतुं मद्यं जन्म तोमरणात्तिकं॥ तद्भीष्मपंचकेत्यस्मात्प्राप्तोत्यधिकं फलं॥ भविष्योत्तरे॥
 कार्तिके शुक्लपक्षस्य शृणुधर्मपुरातनं॥ एकादश्यां समारम्य चिन्तयेत्भीष्मपंचकं॥ पुष्करं सत्वकीनां नाम श
 क्यं बालचेतसाम्॥ पापधीः परिहर्तव्या ब्रह्मचर्येण निष्ठया॥ शाकाहारेण मुत्पन्नैः कृत्वा च न परैर्नरेः॥ स्त्री
 भिर्वाक्ये न कर्तव्यं स्वपत्युः पुण्यवर्धनं॥ विधवा भित्तु कर्तव्यं पुत्राणां सुखलब्धये॥ सर्वकाम समृद्धय
 र्थं कर्तव्यं वैष्णवपांडव॥ नित्यं स्नानेन दानेन कार्तिकीयावदेव तु॥ वैश्वदेवस्तु कर्तव्यं विष्णुध्यानपरायणैः॥
 वैश्वदेवः सर्वदेवस्य व्याहृतिर्होमो वा कार्यः॥ पापस्य प्रतिमा कार्या शौद्रवक्रातिभीषण॥ खड्गहस्त

तिविकृतावौ हीदंष्टाकरालिनीतिलप्रक्षोपरिस्थाप्याधर्मराजस्य नामभिः॥ अमायधर्मराजाय इत्याद्यैः इममुच्चायेनमंत्रगृही
तकुसुमांजलिः॥ यदन्यजन्मनि कृतमिह जन्मनि वा पुनः॥ पापे प्रशमायातु तव पादप्रसादतः॥ एवं स पूज्यविधि
वत्प्रतिमां च सकांचन॥ ब्राह्मणयप्रदातव्याधर्मो मे प्रीयतामिति॥ तद्वच्च देवदेवस्य कृष्णस्याक्लिष्टकारिणः॥
प्रतिमादेयेत्यनुषंगः॥ कृत्वा पूजयेथा शक्त्या विप्राणां वेदवेदिनां॥ दद्याद्विरग्यगांचैव कृत्वा मे प्रीयतामिति॥ अ
न्येषामपि दातव्यं सकृत्कृत्य वाञ्छितं॥ कृतकृत्यस्तिराश्रत्वा विरक्तः संयतो भवेत्॥ नीलोत्पलदलश्यामश्चतु
र्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः॥ अष्टयादेकनयनशंकुकुणो महस्वनः॥ जटीद्विजिह्वस्ताम्राक्षो मृगराजस्तनुष्ठदः॥ चिंतनीया
महादेवो यस्य रूपं न विद्यते॥ व्रतदेवस्य विष्णोरिदं रूपं॥ इदं श्रीभेरा कथितं शरत्तत्पराते न मे॥ ब्रह्मचारी गृह
स्थो वा वा न प्रक्षोप्य वायति॥ प्राप्नोति वैश्वं स्थानं तत्कृत्वा श्रीभपंचकं॥ ब्रह्महामद्यपस्ते पीगुरुगामी सदानु
ती॥ मुच्यते पातकान्मर्त्यः कृत्वा दंष्ट्रीभपंचकं॥ मुच्यते पातका धृत्वा पाठको विष्णुलोकमाक॥ धन्यं पुण्यं पा
पहरं युधिष्ठिरमहाव्रतं॥ यच्चीत्वा ब्रह्महाणां भः सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ यद्गीष्मपंचकमिदं प्रथितं प्रथिव्या
मेकावशी प्रभृतिपंचदशीनिबद्धं॥ मन्युन भोजनपरस्य तस्मिन् निष्टफलं हि शान्तिपांडवशाड्धन्वा॥

पाद्ये ॥ पंचाहपंचगव्याशीभीष्मायाध्यंतुपंचसु ॥ अहस्वपितथादद्यान्मंत्रेणानेन पांडव ॥ वेय्याघ्रपादगोत्रा
 यसां कृत्यप्रवराय च ॥ अघुत्राय ददाम्येतज्जलं भीष्माय वर्मणो ॥ वसूनामवताराय शंतनोरात्मजाय च ॥
 अर्घ्यं ददामि भीष्माय आजन्म ब्रह्मचारिणे ॥ इति हेमाद्रौ भीष्मपंचकं ॥ मार्गकूलौकादश्यां वैतरणीव्रतं ॥
 हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ कल्लु उवाच ॥ शरत्तत्पगतं भीष्मपर्यटल युधिष्ठिर ॥ ब्रूते चेये ननु ण्ये नयमलोको
 न दृश्यते ॥ नारी वा पुरुषो वा पिलोकं चैव न पश्यति ॥ तत्समाचक्ष्व धर्मज्ञपितामह कृपां कुरु ॥ भीष्म उवाच ॥
 एकादशी वैतरणी तां कृत्वा तु सुरवी भवेत् ॥ यमलोकं न पश्येच्च शोकं चैव न विंदति ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
 केन तात विधानेन कर्तव्या सा महाफल ॥ पितामहसमारव्याहिता द्विधानं मम प्रभो ॥ भीष्म उवाच ॥
 एकादशी तिथिः कृत्वा मार्गशीर्षगता नृप ॥ तासां माघ नरः सम्यक् गृहीयान्नियमः शुचिः ॥ एकादशी
 तिथिः कृत्वा नाम्ना वैतरणी शुभा ॥ सा ब्रूते नमया कार्यं वर्षे नोक्तो पवासिनी ॥ मथ्यान्हेतुनरः स्नात्वा नित्यं
 निर्वर्तितः क्रियः ॥ राज्ञोऽसुरसि मानीय कृत्वा मर्चेद्यथाविधि ॥ पूर्वसुरवा विधातव्या कृत्वा गौः किल भूतले ॥
 अथ पदात्समारभ्य पश्चात्पाददद्याद्विधिः ॥ गोपुच्छं तु समासाद्य कुर्याद्वापितर्पणं ॥ ततः पूजा प्रकर्तव्या शा

सहस्रविधानतः॥ गां वैवश्रदयायुक्तश्चंदनेनानुलेपयेत्॥ गंधतोयेनचरणौशृंगेप्रक्षाल्यशक्तिः॥ ततो
नुप्रजयेद्भक्त्यापुष्टेर्गंधाधिवासितैः॥ मंत्रैःपुराणसंप्रोक्तैर्यथास्थानेयथाविधि॥ अथपूजा॥ गोअग्रपा
दाभ्यांनमःगोःउगस्यायनमः॥ गोशृंगाभ्यांनमःगोःरक्तदाभ्यांनमःगोःपुण्ड्रायनमः॥ गोःपादाभ्यांनमःगोःस
र्वगोभ्योनमः॥ स्थानेष्वेतेषुगंधांश्चप्रक्षिपेच्छुद्धमानसः॥ पश्चात्प्रदापयेद्भूपगोर्धूपःप्रतिगृह्यतो॥ धूपः॥
असिपत्रादिकंघोरंनदीवैतरिणीतथा॥ प्रसादातेनरिष्यामिगोमातस्तेनमोनमः॥ सुरेनतीयतेयस्मा
न्नदीवैतरणीध्रुवं॥ तस्माकेकादशीकृत्वा नाम्नावैतरणीभवेत्॥ आनंदकृत्सर्वलोकेदेवानांच
सदाप्रियः॥ गोस्त्वंपाहिजगन्नाथेदीपोयंप्रतिगृह्यतां॥ दीपः॥ आच्छादनंगवेदद्यात्सम्यक्शुद्धं सुनि
र्मलं॥ सुरभिर्वरत्रदानेनप्रीयतापरमेश्वरी॥ वस्त्रं॥ मार्गशीर्षादिकेभक्त्यायावन्मासचतुष्टयं॥ अन्येमा
सचतुष्टयंतुयानकाशनमेवच॥ श्रावणादिषुमासेषुचतुर्ध्याञ्चपायसं॥ तदन्नस्यत्रयाभागागोगुरु
स्वार्थमेवच॥ नैवेद्यं हिमयादत्तं सुरभिःप्रीयतामिति॥ द्वितीयं गुरवेदद्यात्तृतीयंस्वयमेवच॥ मासान्मासं
प्रकुर्वन्तिमासद्वादशकंत्रतं॥ उद्यापनं ततःकृत्वापूर्वसंवत्सरतदा॥ शय्यासतरङ्गिकाःकार्यादंपत्या

परिधानकं॥सर्वस्वा कलवर्णितुधेनुःकार्यापयस्विनी॥सौवर्णसुरभिं कृत्वा स्थापयेत्तालिकोपरि॥सुर
 भीष्टजयेन्मंत्रैः पूर्वोक्तिसंयुतैः॥नतस्तु गुरवे दद्यात्सर्वतत्र क्षमापयेत्॥नारी वा पुरुषो वापि व्रतस्यास्य
 प्रभावतः॥राज्यं वृद्धिं च भुक्त्वा स्वर्गलोके महीयते॥भारो लोहस्य दातव्यः कार्पासद्रोणसंयुतः॥
 वैनुरण्यो सा स्यथ ब्राह्मणाय कुटुंबिने॥॥इतीवैष्णवीव्रतं॥॥इदं च गुर्जरेषु प्रसिद्धं॥अ
 थ सोद्यापनं॥शुक्लैकादशीव्रते हेमाद्रौ भविष्योत्तरे॥युधिष्ठिर उवाच॥अथातः कलमे बुक्त्वा द्वाद
 शीपरमां वद॥पुरा मया वरीषा च कृता सर्वमनोरथाः॥द्वादश्यत्रैकादशीति हेमाद्रिः कलः यद्वा
 छेत्सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितं॥विनाशं सर्वपापानां सकुर्मा द्वादशीमिमाम्॥युधिष्ठिर किमि
 ष्ठेन शिष्टैरन्यैरनुष्ठितैः॥दुष्टानि तरुर्गुणि तोषयस्व च केशवं॥मार्गशीर्षे सितपक्षे द्वादशीमा
 रभेदिनां॥यदा वा भक्तिरुत्पन्ना देवदेवं जनार्दनं॥एकादश्या मना हरो मासि मास्यर्चयेद्दरिं॥द्वाद
 श्या द्वादशे तानि नामानि परिकीर्तयेत्॥स्मरन् द्वादश्या मना हरो मासि मास्यर्चयेद्दरिं॥केशवं मार्गशीर्षे
 च पुष्पे नारायणं विदुः॥माधवं माघमासे तु गोविं मथ फाल्गुणे॥चैत्रे विष्णुं तथा विद्यादे शारवे मधुसूदनं॥

त्रिविक्रमे तथा ज्येष्ठे उवाचो देवाम नं विदुः ॥ श्रावणे श्री धरं विद्वि हृषीकेशं तु भाद्रके ॥ पद्मनाभं चाश्वयुजि प
श्चाद् दामोदरं विदुः ॥ एवं द्वादशभिर्मासे ब्रतं पारंगमिष्यति ॥ ब्रतं ते ब्राह्मणान् ब्रह्मा तान्मासं संख्यान्ति मंत्रये
त् ॥ मासनाम्ना तथा देवपाद्यार्घ्यादिभिर् चयेत् ॥ द्वादश्यात्र घटाश्चैव तिलपात्रजलेत्युताः ॥ देयास्ततो
निसंपूर्णा ह्येव द्वादशनामभिः ॥ ततो देवस्य पुरतो गोष्ठे वा होममारभेत् ॥ मंत्रेणोदं विष्णुरिति समि
दाज्यघृतोदनैः ॥ तैरेव यजेत्पश्चान्मंत्रैर्द्वादशनामभिः ॥ धेनुश्चैवानुदातव्याकपिलावासकोचना ॥
माघस्नानस्य यत्पुण्यं गंगासागरसंगमे ॥ तत्फलं समवाप्नोति श्रुत्वे द्वादशीव्रतं ॥ यो द्वादशीव्र
तमिदं विदधाति मर्त्यसुश्चेतधेनवरदक्षिणमभूमकं ॥ तस्याशुभसकलमाशुचिनाशमेति श्रीपद्म
नाभपदपंकजपूजकस्य ॥ इति ब्रह्मैकादशीव्रतं ॥ अथ कल्पाद् द्वादशीव्रतं ॥ हेमाद्रौ वाराहे ॥ ध
रिण्युवाच ॥ ब्रह्महो हेमहद्गोघ्नः सुरापो गुरुतल्पकः ॥ कृतघ्नो गरदस्त्रीघ्नो ग्निहो विश्वस्तमित्रहा ॥
विप्रसाधुसुहृन्मित्रहृन्निहो धर्मः ॥ यज्ञहन्ता ग्निहो वधुः पशस्त्रीनिरलो धर्मः ॥ हत्यादिपाप
हनपितुर्वणोत्तिमस्ययः ॥ पतितो नरके घोरे भूतप्रेतत्वमागतः ॥ निवृत्तिं नियते पुंसा यथा तत् ब्रूहि भू

धर॥ वरह उवाच॥ समस्तपातकहरं स्वर्गदं सर्वकामदं॥ नमस्तु कृष्ण द्वादश्या किंचिदस्य परं भुवि॥ मर्णशीर्षे कृ
 ष्णपक्षे दशम्या मेकमुकुरः॥ एकादश्या मुपवसे कृष्णस्यार्चा समर्चयेत्॥ सौवर्गा राजनीतां ग्राह्णसूक्तिं च तु
 भुजि॥ अक्षतेषु च कलशं तत्र कृष्णं प्रपूजयेत्॥ रत्नात्वा च कृष्णैस्तु तिलैः प्रपूजयेत् दद्याच्च सम्यक् कृतिलपात्र
 युक्तं॥ नमोस्तु कृष्णाय पितुश्च मातुर्हृत्वा त्वघं प्राययतौ स्वगत्ये॥ अर्घ्यं दत्वा तत्क सम्यक् कृष्णं संपूजये
 द्बुधः॥ अश्लीयान्मासि मास्येव कुर्यात्संवत्सरं व्रती॥ नामानि देवदेवस्य केवावस्य पृथक् पृथक्॥ कृष्णे न
 तीत्युत श्वक्रीवैकुण्ठे यजनादनः॥ उपेन्द्रो यज्ञपुरुषो वासुदेवस्तथा हरिः॥ योगीशः पुंडरीकाक्षो मास
 नामान्यनुक्रमात्॥ एतानि प्रातरुत्थाय यः स्मरेत्पुरुषः सदा॥ अपि दुर्गतिं गतस्तस्य पितरः स्वर्गमाप्नुयुः॥
 तिलपात्रं द्वादशकं यो दद्यात्प्रत्यहं द्विजे॥ गावश्च कपिला दद्यात्पूजयेन्नामानितैः समं॥ मासोपवासि
 नो पुण्यं यज्जनातीर्थयायिनां॥ स्थाज्जपेद्देवदेवस्य प्रत्यहं मासं नामभिः॥ प्रतिमासं च नामैव पू
 जादानादिकं हरेः॥ स्वनाम्ना पूर्वाक्तं तन्मासनामृत्यर्थः॥ कृतांते च ततो होमः कार्यस्तैर्देवतापदे॥
 अंते व्रतांते॥ अग्निप्रणयनादूर्ध्वं द्वादशैताननुस्मरेत्॥ द्वादशाश्वत्थपत्रेषु रक्षापयेच्छुक्लतंडुलैः॥

अतस्मै वम आयातु स इत्यावाहयेत्यथ क॥ संस्थाप्याग्निततः प्राच्याध्यायेत्तानात्मसंमुखवात्॥ आसनं पाद्यमर्घ्यं
च गंधपुष्पार्चनानि च॥ धूपदीपाश्च वासांसि होमशेषं समापयेत्॥ दत्त्वा वाचमनं पश्चाद् होमशेषं निवेदयेत्
पूर्णकुतौ भवेन्मंत्रैः स्तुद्धिस्तोः परमं पदं॥ एवं कृते तु होमांते गाक्कुलाद्वादशाष्टवा॥ षट्चतस्रोऽथ वा दद्या
एका वापि पयस्विनी॥ हेमशृंगीरौ परवुरांसघंटाभरणावरं॥ कांस्थष्टी तथा दोग्ध्री सुवर्णीतरदक्षिणां॥ संव
त्सां द्विजसुरयाचक्षुजयित्वासमर्पयेत्॥ कृत्वा भक्ता यज्ञांताय विधिज्ञाय महात्मने॥ ते प्रीयतामिति प्रोक्त्वा
देवान् द्वादश मासिकान्॥ मामेव सुद्वरेस्वेति गवां वाच्यः प्रतिग्रहः॥ मासि मासि भवेत्तेषु तिलपात्रेषु तैर्घृतैः॥
सहोर्थं तृतीया प्रतिमासं युक्तं तिलपात्रदानेऽप्ययं मंत्र इत्यर्थः॥ तस्मिन्काले प्रदातव्यास्तैर्घटा मासनामभिः॥
समाप्य तु व्रतं पुण्यं तस्मादर्घ्यं समर्पयेत्॥ स्तुत्यायेति शेषः समाप्ते स्मिन्व्रते भूय यदभीष्टं तदाच्यते॥ महारौ
रवः पूर्णं पयो नरकेभ्यो पितारयेत्॥ सपितृस्तु सतिर्यग्भ्यः सत्त कल्प इतिरपि॥ ब्रह्महत्यादियापानां अश्व
मेधेऽर्धं वेत्स्यतः॥ अश्वमेधाद्वयाश्चाद्वा द्रुतमेतद्विशिष्यते॥ पितृणां मात्मनः श्वैर्वंत्तारकं सर्वदामदं॥ नर

कस्यास्तु ये केचिद्गर्भवासेरणे च ये ॥ ये बाल्यमरणे च भूतप्रेतत्वमागताः ॥ नेति संततिर्ये च मुरब्धते ते च
 किल्बिषैः ॥ उत्तरेत्येति तद्गणान् द्वादशीपूर्वादद्यापरान् ॥ आत्मानमेकविंशं कृत्वा द्वादश्यपोषणात् ॥ इति व
 राहे कृत्वा द्वादशीव्रतं ॥ अथोभयैकादशीव्रतं ॥ हेमद्रौ भविष्योत्तरे ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कृत्वा कृ
 त्तनमेख्याता द्वादशीकेन हेतुना ॥ किं सा तेन प्रिया देव किं वाख्यातुं न युज्यते ॥ कृत्वा उवाच ॥ न कस्य
 चिन्मयाख्यातं गुह्यमेतद्गुह्यं ॥ महापुण्यं प्रदं पार्थ महापातकहनाशनं ॥ वाञ्छितार्थं प्रदं नृणां श्रुतं पापाप
 हारकं ॥ श्रेष्ठं व्रतं नानां सर्वेषां शुभं द्वादशीव्रतं ॥ तत्ते हं संप्रवक्ष्यामि समाहितमना शृणु ॥ ततो यराहे स
 तर्प्य कृतसंध्यादिकः शुचिः ॥ प्राप्त्वा सावेदविदुषः पुराणज्ञाजितेन्द्रियात् ॥ संप्रज्य देवदेवेशं दंतधाव
 नपूर्वकं ॥ कुर्याच्च नियमं पार्थ गुरुदेवाग्निं सन्निधौ ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वा हं परे हनि ॥ भो
 क्ष्यामि पुटरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ इत्युक्त्वाथ गुरुं नत्वा पूजयित्वा जनार्दनं ॥ भूमौ स्वपेत् जित
 क्रोधः शत्रूदिविषये जितः ॥ ततः प्रभाते विमले केशवार्पितमानसः ॥ केशवे नितदावाचं सुतप्रसवलि

ज्ञः सर्वप्राग्विधिमाचरेत् ॥ स्नानप्राशनदानाभिषेजनंतद्वाचरेत् ॥ ब्राह्मणेभ्यस्तथा दद्याद्दक्षिणापादुनंदन ॥ ना
 रायणप्रीयताम इत्याचार्यक्षमाययेत् ॥ **अस्यैव पुष्यमासस्य** द्वादश्यां कलपक्षतः ॥ वासुदेवेनिसंपूज्य प्रागु
 क्तविधिनानृप ॥ वासुदेवजगन्नाथं सर्वकारणकारण ॥ ततो दद्याद्द्विजातिभ्यो दक्षिणां **अद्र्या** न्वितः ॥ भोज
 नं सर्वं कुर्यात्तु ध्यानपूजादिकंततः ॥ **शुक्लायां माघमासस्य** द्वादश्यां तु विज्ञापते ॥ माघवेति जपन्ताम
 पूजयेत्पूर्ववद्वारि ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुष्पधूपप्रदीपकैः ॥ पूजयित्वा द्विजः श्रेष्ठान् माधवः प्रीयतामिति
 प्राशनादिकमेवात्र पूर्वोक्तविधिना स्मृतं ॥ **अस्यैव माघमासस्य** द्वादश्यां कलपक्षतः ॥ प्रद्युम्नेन जपन्
 ज्ञः सर्वप्राग्विधिनाचरेत् ॥ **चैत्रस्यामलपक्षे** तु द्वादश्यां पादुनंदन ॥ पंचगव्यजले स्नात्वा विष्णुनामानि की
 र्तयेत् ॥ उपरुचामतु कुर्वीत भास्करस्य विचक्षणः ॥ यएव भास्करो देवः सर्वविष्णुः प्रकीर्तितः ॥ विष्णुर्भवतु सु
 प्रीतो देवदेवः सनातनः भुक्तिमुक्तिप्रदानाय तव दत्तो मयांजलिः ॥ इत्युच्चार्य जलं क्षिप्वा गंधा पुष्पा द्वा
 तैर्युतं ॥ पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य दानं दद्यात्स्वशक्तितः ॥ विष्णुर्मप्रीयतां देवो जगद्योनिः सनातनः ॥ **अस्मिन्**
मासि तथा कल द्वादश्यां विधिना क्षिपेत् ॥ स्नाने भोजनकाले तु जपन्यै पुरुषोत्तम ॥ वेशारव वामले

पक्षे पूजयेन्मधुसूदन ॥ दक्षिणा गुरवे दद्यात्प्रीयतां मधुसूदनः ॥ मासोऽस्मिन् कलपक्षे तु जपे देवमधोक्षजं ॥ ज्ये
 ष्मासामलपक्षे द्वादश्यां पूवे नृप ॥ स्नानादिसर्वनिर्वृत्य पूजयेच्च त्रिविक्रमं ॥ द्विजोभ्यो दक्षिणां दद्यात्प्रीय
 तां मे त्रिविक्रमः ॥ इत्युच्चार्य नरं व्याघ्रस्य यं मुं जीत पूर्ववत् ॥ **ज्येष्ठस्यैव हि कलयां** द्वादश्यां तु नृपोत्तम ॥
 वामनं पूजयेत् विज्ञापते ॥ स्नात्वा प्राग्विधिना भक्त्या नृसिंहं पूजयेद्द्विभुं ॥ पुष्पैर्धूपैस्तथा दीपैर्गंधैर्न
 वेद्यैर्कैरपि ॥ **अथा दस्यैव शुक्लायां** द्वादश्यां प्रयतः शुचिः ॥ वामनं पूजयेद्देवदद्याद्द्विप्राय दक्षिणां ॥ वा
 वामनं प्रीयतां देवो मम नित्यं सनातनः ॥ **आषाढस्यैव कलयां** द्वादश्यां नृपोत्तम ॥ पूजयेदच्युतं दे
 वं तेनैव विधिना नृप ॥ विप्राय दक्षिणां दद्यादच्युतः प्रीयतामिति ॥ **श्रावणस्य तु** मासस्य द्वादश्यां शु
 कलपक्षतः तत्र पूर्वविधानेन श्रीधरेति जपन् बुधः ॥ पूजयेद्देवदेवेशं शंखचक्रगदाधरं ॥ विशेषो नव
 नीनंतु तच्च देवं द्विजातये ॥ श्रीधरः प्रीयतां मे द्यात्रियपुष्पात्वनुत्तम ॥ इत्युच्चार्य कुरु श्रेष्ठ ततो विप्राय
 विसर्जयेत् ॥ **श्रावणे** स्यैव कलयां द्वादश्यां कुरुनंदन ॥ जनार्दनेति संपूज्य प्रतिमां चक्रपाणिनः ॥

ततो विप्रेषु दानव्यं भोजनं सह दक्षिणं ॥ जनार्दनः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥ मासि माद्रपदे मद्रहाद
 श्यां शुक्लपक्षतः ॥ हृषीकेशो तिसंचित्युत्तुतप्रसवलितदिषु ॥ विशेषेण त्रदेवं वहीरविप्रेषु पांडव ॥ हृषी
 केशः प्रीयतां मे वाक्यमेतदुदीरयेत् ॥ कृष्णायैवं हि कर्तव्या मासि माद्रपदे च ॥ उपेदेति च संपूज्य प्रतिमां
 त्राडधन्वनः ॥ आश्वयुक् शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥ पयनाभेति नाम्नैव पूजयेत् प्रतिमां हरेः ॥
 विप्रान्संभोजयित्वा च तेभ्यो हे स्वशक्तिः ॥ प्रियतां पद्मनाभो मे इति वाचमुदीरयेत् ॥ आश्वयुक् शुक्लप
 क्षे तु द्वादश्यां शक्तिमान्तरः ॥ उपोष्य विधिना न न हरमित्यं प्रपूजयेत् ॥ हरिर्मे प्रीयतां देवो मंत्रमेतदु
 दीरयेत् ॥ कार्तिकस्य तु मासस्य द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥ आद्येन विधिना सर्वस्नानादिविनिवर्त्य चादा
 मोदरेति संपूज्य मूर्तिं देवस्य चक्रिणः ॥ कृष्णे च तु निर्वर्त्य द्वादशी कार्तिके तदा ॥ कृष्णेति नाम्ना संप
 पूज्य देवदेवस्य चक्रिणः ॥ प्रागुक्तेस्य विधिं पार्थ विशेषात्तु विधीयते ॥ अत्र देयानि दानानि षोडशो व
 विदुर्बुधाः ॥ गोलक्षं गोसहस्रं वा गोशतं द्वादशी वगाः ॥ तुलापुरुष दानानि मुख्यानि विधिवत्तदा ॥

तादिषु ॥ परवंडादिभिरालापं दर्शनं स्पर्शनं तथा ॥ त्यजेद्दिनत्रयं पार्थ व्रतैककल्पकारकं ॥ ततो मध्याह्नसमये न त्या
 दौ विमले जले ॥ स्नानं कुर्याज्जित क्रोधः पंचगव्यपुरःसरं ॥ आदित्याय नमस्कृत्य केशवं शरणं व्रजेत् ॥ स्ववर्णवा
 रविधिना कृतकृत्यो गृहं व्रजेत् ॥ पूजयेत्तत्र गोविंदं केशवेति जयन्बुधः ॥ पुण्यधूपैः स्तथा दीपैर्नैवेद्यैर्वि
 विधैरपि ॥ गीतकथाभिश्च जागरं कारयेन्निशि ॥ कुंसंस्थापयित्वा तुरर्त्तगर्भसंकांचनं ॥ छादितं वस्त्रयुग्मे
 न च सितचंदनचर्चितं ॥ गंधमाल्यसमायुक्तं दीपैर्दिसुखलंकृतं ॥ कुंकुमाक्ता नंगे देवे सितचंदन
 चर्चितं ॥ प्रतिमां देवदेवस्य शंखचक्रगदाभूतं ॥ कृत्वा चैव यथा न्यायं प्रभाते विमले सति ॥ द्वादश्यां
 कृतकृत्यस्तु समर्चयजगद्भुतं ॥ विप्राय दद्यात्कलशं दक्षिणापावकान्विता ॥ पावकं सुवर्णं ॥ सभोज्यविप्र
 मुख्याय दद्याच्छतयाच दक्षिणं ॥ भृत्यान्संभोजयित्वा तु दत्वा गोषु गवाहिकं ॥ पंचगव्यं तु संप्राप्य स्व
 यं भुजीत वाग्यतः ॥ अनेन विधिना मासि तस्मिन् कृष्णमुपोष्येत् ॥ द्वादशीपुरुष व्याघ्रध्यायनं कर्ष
 णं विभुं ॥ प्रागवत्सर्वततः कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ भोजयित्वा हि जश्रेष्ठं तद्यातस्मै च दक्षिणं ॥ भुं
 जीतवाग्यतः पश्चात्पंचगव्यकृताशनः ॥ एषोषे तु संकल्प द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥ नारायणं जपन् प्रा

देवानि विप्रमुख्येभ्यो व्रतांते समुपस्थिते ॥ चंद्रसूर्योपरो गतिकुरुक्षेत्रे कुक्षतम ॥ हेमभारव्रतं दत्वा तत्फलं त
द्दिने भवेत् ॥ उभयद्वादशीयोगात् श्रद्धधानो नरोत्तम ॥ कुलान्पुहृत्य सप्तैव विष्णोः सायुज्यता व्रजेत् ॥ एतद्देश
तः प्रोक्तमुभयद्वादशीफलं एतत्पुण्यं पवित्रं च व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ नाशिष्याय प्रदातव्यं वचाशुश्रूषवे क्वचित् ॥
इदेहियः पार्थ नरो महात्मा शृणोति यो भक्तियुतः पठेद्वा ॥ विमुक्तपापः स निहत्य दुरवं प्रयातिसान्निध्यमनं
तमूर्त्ते ॥ इति सविष्योत्तरोक्तमुभयैकादशीव्रतं ॥ इयमेवाप्तवैद्युच्यते गुर्जरे ॥ ॥ इति श्रीमीमांसकभ
ट्टनीलके गतमजशंकररुतौ व्रतार्कैकादशीव्रतानि ॥ अथद्वादशीव्रतानि ॥ तत्र भाद्रपदद्वादश्याश्र
वणद्वादशीव्रतं ॥ तच्चैकादशीयुतद्वादश्यां श्रवणयोगे कार्यं ॥ तथा च मात्स्ये ॥ द्वादशीश्रवणं सृष्टासृष्टि
शो देकादशीयदि ॥ स एष वैल्लवो योगो विष्णुश्चरत्संश्रितः ॥ तस्मिन्नुपोष्य विधिन्तरः संक्षीणकल्मषः ॥
प्राप्नोत्यनुत्तमां सिद्धिं पुनरावृत्तिदुर्लभं ॥ विलुधेर्मपि ॥ एकादशीद्वादशीचैवल्लवमपि न व्रजेत् ॥ तद्विलु
श्चरत्संश्रितं नाम विष्णुसायुज्यलज्जवेदिति ॥ तदा तत्रैकादशीद्वादश्यां रूपवासः कार्यः ॥ यदाश्रवणमेका

शीसंस्पृश्यद्वादशीस्य शान्तिस्तदाप्रशस्तेत्युक्तं नारदीये ॥ संस्पृश्यैकादशीराजन्द्वादशीयदिसंस्पृशेत् ॥ श्र-
 वाणं ज्योतिषां श्रेष्ठं ब्रह्महत्या व्यपोहतीति यत्तदयव्यापिनीयात् ॥ श्रवणद्वादशीव्रते इति बृहन्नारदीयवच-
 नं तत्सर्वं द्युःशृंखलयोगाभावे दिनद्वये च श्रवणयोग उदयकाले च परदिन एव तद्योस्तदा सावकाशा-
 मतो न तद्योग उपवासविधायकं द्वादश्यां श्रवणाभावे नारदीये यद्दानं प्राप्यते कुरु द्वादश्यावैलंबं क-
 चित् ॥ एकादशी तद्दोषोष्यापापघ्नी श्रवणान्विता ॥ उपवासद्वयसामर्थ्येन उपवासद्वयकार्यं ॥ तदुक्तं न विधे-
 एकादशीमुपोष्यैव द्वादशीसमुपोषयेत् ॥ न चात्र विधिलोपस्य दुभयोर्देवते हरिः ॥ विधिलोप एकाद-
 शीपारणहानिः कृतः ॥ उपवासद्वयसामर्थ्ये कृते कादशीव्रतसंकल्पस्य श्रवणद्वादश्युपवासफल-
 प्रेक्ष्योश्चां काम्यं नित्यस्य बाधकमिति न्यायेन प्राप्तस्य श्रवणद्वादश्युपवासस्य बाधो नास्त्ये ॥ द्वादश्या-
 इत्तु पक्षे तु न क्षत्रं श्रवणं यदि ॥ उपोष्यैकादशीराजन्द्वादश्यां प्रजयेद्भरिमिति ॥ तादृशस्या कृते का-
 दश्युपवासव्रतसंकल्पस्य काम्यं नित्यस्य बाधकमिति न्यायात् प्राप्तश्रवणद्वादश्यामेवोपवासस्या

एहेमाद्रुदाहते दशम्यामेकभक्तश्च मासमेधुनवर्जित इत्यादि वचनेरेकादशी व्रतप्रकृत्यत्रिदिनसाध्यत्वा
 वगत्या सर्वप्रवृत्तद्वादशी व्रतं पुडा वत्प्रसंगीतितं त्रिप्रसंगितो विरोधे तं त्रिणो बलवत्ये नद्वादश्यामेवकार
 णं कार्यमित्यपास्तं ॥ अथ कथा ॥ अग्निपुराणे ॥ मैत्रेय उवाच । विधानं शृणु राजे द्रयथा ह्ये मनीषि
 णः ॥ यथोक्तं नियमं कुर्यादकादश्यामुपोषितः ॥ हंतकाष्ठं प्रगृह्याथ वाग्यतो नियतो द्वयः ॥ श्रवणद्वाद
 शी योगे समुपोष्य जनार्दनं ॥ अर्चयेत्तु विधानेन त्रयो दश्यां परे हनि ॥ नदीमांसं गमेस्माया दर्चयेदत्र वा
 मनं ॥ सौवर्ण वस्त्रसंयुक्तं द्वादश्यां गुलमुद्धृतं ॥ पीतवस्त्रैः शुभैर्वैद्यभृंगारैर्निर्घ्राणं नवं ॥ हिर
 ण्मयेन पात्रेण अर्घ्यपात्रं प्रकल्पयेत् ॥ दध्यक्षतफलेनैव सहिरण्यं सचंदनं ॥ पूजा प्राग्वततः नमस्ते
 पद्मनाभाय नमस्ते जलशायिने ॥ तुभ्यमर्घ्यं प्रयच्छामि बालवामनरूपिणे ॥ नमः कमलकीर्तिजल
 पीतनिर्मलवाससे ॥ महाहवरिपुस्कंधधृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ नमः शार्ङ्गशिखवाणपाणये वामनाय
 च ॥ यशश्चक्रफलदात्रे च वामनाय नमो नमः ॥ मत्स्यकूर्मवराहाये नरसिंहस्वरूपिणे ॥ रामरामाय

१७९

रामाय वामनाय ० श्रीधराय नमस्तेस्तु नमस्ते गतउध्वज ॥ चतुर्बाहुनमस्तेस्तु नमस्ते धरिणीधर ॥ एवं संप्रज्यविधि
 वन्नरे प्रस्कंदनादिभिः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुरतो जलशायिनः ॥ धत्वा जलमयं रूपं देवदेवस्य चक्रिणः ॥
 ब्रह्मांडमुदरे यस्य महद्भूतैरधिष्ठितं ॥ मायावी वामनः श्रीशः स्तोत्रयातु जगत्पतिः ॥ एवं संप्रज्ययित्वा तं द्वा
 दश्यामुदये रेवे ॥ शृंगारसहितं तनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ वामनः प्रतिगृह्णाति वामनो हं ददामिते ॥ वाम
 नः सर्वतो भद्रं हि जयप्रतिपादयेत् ॥ जलधेनुं तथा दद्याच्छुभं चैवंतु पादुके ॥ सहिरण्यानि वस्त्राणि वषध
 नुं तथा नृप ॥ यत्किंचिदीयते तत्र तदानं त्याज्यकल्पत ॥ श्रवणद्वादशी योगे संप्रज्य गतउध्वज ॥ दत्त्वा दा
 ने हि जातिभ्यो वियोगे पारणं ततः ॥ सिंहस्त्रितेनुमार्तुं देववस्त्रं निशाकरे ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ याराम
 श्रवणोपेताद्वादशी महती तु सा ॥ तस्यामुपोषितः स्नातः पूजयित्वा जनार्दनं ॥ प्राप्नोत्ययत्नाधर्मज्ञं द्वा
 दशीफलं ॥ दध्योदनयुतं तस्यां जलपूर्णं हि जघटं ॥ वस्त्रसंवेष्टितं दत्त्वा लोत्रोपानहमेव च ॥ नदुर्गतिमवा
 प्नोति गतिमग्न्यां च विंदति ॥ अक्षयं स्नानमाप्नोति नात्र कार्यं विचारणं ॥ श्रवणद्वादशी योगे बुधवरो भ

दादश

वेद्यदि॥ अत्यंतं महतीनामद्वादशी सा प्रकीर्तिता॥ स्नानं जप्यं तथा दानं होमश्चादं सुरार्चनं॥ सर्वमेवैव कमा
 मोतितस्याभृगुकुलीद्वह॥ तस्मिन्दिने तथा स्नातो यत्र कचन संगमे॥ संगंगा स्नानं जंरामफलं प्राप्नोत्यसं
 शयं॥ श्रवणं संगमाः सर्वपरतुष्टिप्रदाः सदा॥ विशेषाद्वादशी युक्ते बुधयुक्ते विशेषतः॥ तथैव द्वादशी प्रो
 क्ता बुधश्रवणसंयुता॥ तृतीया च तथा प्रोक्ता सर्वकामफलप्रदा॥ तदा तृतीया धर्मज्ञतथा पंचदशी शु
 भा॥ अत्यंतं वर्तनं नभस्ये फाल्गुने मासि यदि वा द्वादशी भवत्॥ बुधश्रवणसंयुक्ता संगमे विजया स्मृता॥
 वारिधानी प्रदास्यामि दध्योदनं समायुतां॥ प्रेम्णो नो न जायेत पूजयित्वा च वामनं॥ वंशः समृद्धतः सौ
 नमुक्तः पितृ ऋणादसौ॥ नमस्ये संगमे त्वा वामनो येन पूजितः॥ भविष्योत्तरे॥ बुधश्चिह्न उवाच॥ उ
 पवासा समर्थानां सदैव पुरुषोत्तम॥ एकाया द्वादशी पुण्यातां वदस्व ममानया॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ मासि
 भाद्रपदे बुद्ध्या द्वादशी श्रवणान्विता॥ सर्वकामप्रदा पुण्या उपवासे महाफला॥ संगमे स्मरितं स्नात्वा द्वाद
 शी समुपोषितः॥ समयसमवाप्नोति द्वादशी फलं॥ साधे नुर्द्वादशी ज्ञेया नस्याद्भाद्रपदादते॥ दशम्ये का

नुपवासादो नारदीये॥ उपोष्य द्वादशी पुण्यं वैष्णवे क्षेण संयुतां॥ एकादश बुद्धयं पुण्यं नरः प्रोप्नोत्यसंशय
 मिति॥ य एतद्भ्रत पारणं तु पारणा हु उभया तु एता तु भयां त इति मुख्य कल्पः॥ तथा च स्कौदे॥ तिथि नक्ष
 त्र नियमे तिथि भांते च पारणं अतो न्यथा पारणं यो व्रत भंगमवाप्नुयात्॥ अन्यतरां तस्य नुकल्पः॥ यत्तु
 तिथि नक्षत्रसंयोगे उपवासो यदा भवेत्॥ पारणं तु न कर्तव्यं पावनैकस्य संक्षयः॥ ततः पारणं कुर्या देवं देवि
 विदुरिति नारदीयाभ्यामन्यत्तरां तस्य सांगिके व्रते उभय॥ कुरुक्षेत्रे तु कुरुक्षेत्रे वृषो रोहिणी तिथि
 महानरत्नं वचने श्रवणं रोहिण्याः पर्युदासात्॥ अथ च पर्युदासे श्रवणयोगा निमित्तं व्रतपारणायामु
 भयां तपस्य द्योतको न त्वेकां तमात्रे पारणाधिक्ये श्रवणं विहाय त्रयो दशी मध्ये तदुक्तं बह्मिपुराणे॥ पा
 रणं तिथि वृद्धौ तु द्वादश्यामुदुसंक्षयात्॥ उदुवृद्धौ त्रयोदश्यां तत्र दोषो न विधत्त इति॥ एतेन यद्वा तिथ्य
 पक्षयानक्षत्राधिक्यं पारणादिने भवति तदैकादशी व्रतपारणायां द्वादश्यां लंघने दोषाश्च व्रणद्वाद
 शी व्रतपारणायास्तु भयां ते न्यतरां ते वा कर्तव्यत्वाद्बिरोधप्रसक्तिः॥ तस्यां च सामेकादशी व्रत प्रकर

दशीयत्रसानोपोष्याभवेतिथिः॥ श्रवणेन तु संयुक्ता सा शुभा सर्वकामदा॥ पारणंतिथिर्ब्रह्मोतुद्वा दश्यामुदुसंस्त
यात्॥ ब्रह्मो कुर्यान्नियो दश्यां तत्र दोषो न विद्यते॥ इत्येषा कथिताराजन्द्वा दश्यां श्रवणे मया॥ कर्तव्या सा प्र
यत्नेन इहामुत्र फलप्रदा॥ इति हेमाद्रौ श्रवणद्वा दशीव्रतं॥ विल्लुरहस्ये॥ द्वादश्यामुपवासोत्रत्रयोद
श्यां तु पारणं॥ निषिद्धमपि कर्तव्यमित्याज्ञा परमेश्वरी॥ तथा॥ बुधश्रवणसंयुक्ता सेवयेद्वा दशीमिवेत्
अतीव महती तरयां सर्वकृतमिहाक्षयं॥ द्वादशी श्रवणोपेता यदा भावति भारत॥ संगमे सरिता
स्मात्वा गंगा हि स्नानं फलं॥ सोपवासः समाप्नोति नात्र कार्या विचारणा॥ जलपूर्णं तदा कुंभं स्थापयि
त्वा विचक्षणः॥ पंचरत्नसमोपेतं सोपवीतं सुचर्चितं॥ सितवस्त्रयुगलं च त्र्योपानद्युगान्वितं॥ ॐ नमो
भगवते वासुदेवाय शिरःसं पूजयेत्ततः॥ श्रीधराय मुखं तद्वद्वैकुण्ठाय दृशे नमः॥ नमः श्रीपतेये वक्त्रं
भुजो सर्वास्त्रधारिणे॥ व्यापकाय नमः कुक्षिकेशवायोदरे नमः॥ त्रैलोक्यजनकायैति मेढ्रं संपूज

ब्रनार्क ०
१७३

ज्य

येधरेः॥ सर्वाधिपतयेजंघेपादौ सर्वात्मने नमः॥ अनेन विधिनाराजन् पुष्पधूपैः समर्चयेत्॥ ततस्तस्याग्रतो
देवीनैवेद्यं घृतपाचितं॥ सोदकाश्च नवान् कुम्भान् दद्यात्तया दद्याच्च दक्षिणं॥ एवं संपूज्य गोविंदं जागरंत च का
रयेत्॥ अग्राते विमले स्नात्वा संप्रैंगरुध्वजं॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैः फलेर्वस्त्रैः सुशोभनेः॥ पुष्पांजलिं ततो
दत्त्वा मंत्रमेतन्मुदीरयेत्॥ नमो नमस्ते गोविंद बुधश्च वणसज्ञकं॥ अघौघ संक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदा
य॥ अनंतरं ब्राह्मणेषु वेदवेदांगपारयेत्॥ पुराणश्लेषे विरोधेण विधिवत्संप्रदापयेत्॥ प्रीयतां देवदेव
शोभमनित्यं जनार्दन॥ अनेनैव विधानेन नद्यास्त्रीवानरोत्तमः॥ सर्वनिवर्तयेत्सम्यगैकभक्तैरतोपि
सन्॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ अत्राप्युदाहरंती ममिति हासं पुरातनं॥ महत्परा एवेयं हृतं भूमिपालं शृणुष्व
त॥ देशो दशार्णको नाम तस्य भागो तु पश्चिमे॥ अतीवासी न्मरुदेशः सर्वसत्त्वभयकरः॥ सुतत्पसि
कता भूमिर्यत्र कृष्णमहोरगाः॥ अल्पछायद्रुमाकीर्णो मृतप्राणिसमाकुलः॥ इामीरवदिरपालाशक

देशे प्रवेशो भवति कथं ॥ तमुवाच वणिक् धीमान् समर्थवत् गोवशः ॥ प्रवेशो दैवयोगेन कष्टकर्मकृतेन तु ॥
 तस्मात्मेवाधतेत्यर्थं सुत ॥ त्रयोच भवति नया ॥ प्राणाः कठमनु प्राप्ता वचनं नश्यती वमे ॥ अत्रोपाख्यानपश्या
 मिजीवेयं येन केनचित् ॥ कुरु उवाच ॥ तेनैव मुक्तः प्रेतस्तु वणिजं वा कथमब्रवीत् ॥ पुंनागमिमम
 प्रित्य प्रतीक्षस्व मुहूर्तकं ॥ कृतातिथ्यो यथा पश्चाद्गमिष्यसि यथा सुखं ॥ एवमुक्तस्तथा चक्रे सव
 णिकं तल्लयार्दितः ॥ मध्याह्नसमये प्राप्तिं ततस्तंक्षेमागतः ॥ पुंनागं दृष्ट्वा लीलोदावारिधानीम्
 नोरमा ॥ दध्योदनस्य भक्तेन वर्धमानेन संयुता ॥ अवतीर्य ततः सोऽग्रं ददावतिथयेतदा ॥ तेषा
 मामंत्रणे वाणिक्परां तस्मिन्मुपागतः ॥ वितलो विज्वारश्चैव क्षणेन समपद्यत ॥ ततस्तु प्रेतसंघस्य तस्मा
 द्भागक्रमाददौ ॥ दध्योदनात्सयानीयात्प्रेतास्तद्विपरंगताः ॥ अतिथिं तर्पयित्वा च प्रेतलोके च स
 र्वशः ॥ ततः स्वयं च बुभुजे भुक्तं शेषं यथा सुखं ॥ तस्य मुक्तवत्स्वन्नं पानीयं वक्ष्यं ययौ ॥ प्र

१७४

ताधिपं ततस्तुष्टे वणिक् वचनमब्रवीत् ॥ आश्चर्यमेतत्परमं वनेस्मिन् प्रतिभाति मे ॥ अत्र यातस्य सं प्राप्तिः प
 रमस्य कुतस्तवा ॥ स्तोकेन च तथान्नेन विप्राप्तो निर्जले वने ॥ तप्तश्वासिकथं प्राप्तमात्रेणैव शुभे ब्रवीत् ॥ शक्यो
 शृणु भद्रप्रवक्ष्यामि दुष्कृतं कर्म चात्मनः ॥ शकले नगरे रम्ये नास्तिकस्य दुरात्मनः ॥ धनलोभात्तथा
 तत्र कदाचित्प्रमदेरिता ॥ नदत्ताभिश्च वेपि द्यात्तपायां तु कदाचन ॥ प्रतिवेश्यस्तु तत्रासीद्वा ह्मणोऽगु
 णवान्मम ॥ श्रवणद्वादशीयोगो मासि भाद्रपदे तथा ॥ सकदाचिन्मया सार्धं तापी नाम नदीययौ ॥
 तस्यास्तु संगमः पुण्यो यत्रासीच्चंद्रमागया ॥ चंद्रमागो सोमस्तु तापी चैवार्क नंदिनी ॥ तयोः शीतो
 लसालिले संगमे रुमनो हरे ॥ तत्तीर्थं वरमासाद्य प्रतिवेश्यस्तु मे द्विजः ॥ श्रवणद्वादशीयोगो स्ना
 तश्चैव तथोपितः ॥ चंद्रमागस्य तोयस्य वारिधान्यो नवा दृष्टाः ॥ दध्योदनयुतैः सार्धं संदूषेणैव वर्धमा
 नकैः ॥ छत्रोपायं द्युगं वस्त्रं प्रतिमां विधिं वक्षरे ॥ प्रदेहौ विप्रमुरव्या यरहस्यशो महामुनिः ॥ वित

संरक्षणार्थाय तस्यापि च ततो मया ॥ सोपबोसे न दत्ता वै बरिधानी सुशोभना ॥ चंद्रभागा विप्राय दध्यो
 दन युता तदा ॥ एवं गृहे प्रातः ततः कोलेन केन चित् ॥ पंच त्वमहमासाद्य नास्ति कथा त्रेतनागतः ॥
 तस्यामदव्या घोरायां यथा दृष्टस्त्वयानघ ॥ ब्रह्मस्वहारिणस्तु ते पापाः प्रेतत्वमागताः ॥ परदाररताः
 केचित्स्वामिद्रोहरताः परे ॥ यदीयते तमुद्दिश्य अक्षयं तत्प्रकीर्तितं ॥ मया विहीनाः किं ते ते वने
 स्मिभट्टादासणे ॥ पीडा मनुष्या विष्यति दासणं कर्म योनिजां ॥ एतेषां तु महाभाग ममानुग्रह काभ्य
 या ॥ अनेक नामगोत्राणि गृहीयास्त्वखिलेन च ॥ अस्ति कक्षा गतान् चैव तत्त्वसंपुटिकाशुभा ॥ हि
 मवंत मया साद्य तत्र त्वं लक्ष्यसे निधिं ॥ गया शीर्षं ततो गत्वा आधं कुरु महा मते ॥ एकमेकमथो
 दिश्य प्रेते प्रेते यथासुखं ॥ एवं संभाष्य मारागास्त प्रजां बून दप्रभाः ॥ समारुह्य विमाने सौ स्वर्गलो
 कमितो गतः ॥ स्वर्गं ते प्रेतनाथेन प्रभावात्स्ववपिक्रमात् ॥ नामगोत्राणि संगृह्य प्रयातः सहि
 माचले ॥ तत्र प्राप्य निधिं गत्वा विनिक्षिप्य स्वकं गृहे ॥ धनभागमुपादाय गया शीर्षं वटं ययौ ॥

क

रीरेश्वर समीलुषि ॥ तत्र भीमद्रुमैः पार्थक्यैः कटावृतो दृढः ॥ गंधप्राणिगणा कीर्णतत्र भूदृश्यते क्वचित् ॥ अनेका
 तापर्विलाभीषणपुरुषा वराः ॥ ज्वलिताग्नि समं यत्किंचित् तत्र दृश्यते ॥ तथा पिजी वाजी वंति सर्वकर्मनिबं
 धिनाः ॥ नोदकं नोत्तराभीमाराजं तत्र वल्गाहकाः ॥ कदाचिदपि दृश्यंते लुप्तमाना विहंगमाः ॥ सकांतारागतैक
 श्रिच्छिभुभिः स्तुषितैः समं ॥ सेकते श्वे वन इयंति जलैः सैकतसेतुवत् ॥ तस्मिंस्तथा विधे देशे कश्चिद्देव
 वशा इणिक ॥ निजसार्थपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मरुजंगले ॥ दृष्टवान्मलिनान्मृगान्निर्मन्त्रिभीमदर्शनात् ॥
 बभ्रामो भ्रातृद्वयः क्षुत्तृष्णाश्चमकर्षितः ॥ कथामः कजनः काहं यास्यामि बड्धीरभिः ॥ अथ प्रेतान् दद
 शासौ तृष्णाया कुलिते द्विजः ॥ स्नायुबधास्तिवरणान्धावमानानि तस्ततः ॥ प्रेतस्कंधसमारूढमेकं वि
 कृतदर्शिनं ॥ ददर्श बड्धमिप्रेतैः समं तात्परिवारितं ॥ आगच्छ नृशवभक्षी सस्तुतिशब्दपुरुःखरं ॥ प्रेतः
 स्कंधान्महीगत्वा तस्यांतिकमुपागमत् ॥ सो भक्षि वावणिकः श्रेष्ठमिदं वचनं ब्रवीत् ॥ अस्मि नृघोरतेर

स्त

प्रेतानां क्रमशस्तत्र चक्रे आहं दिने दिने ॥ यस्य यस्य यथा आहं सकरोति दिने वणिक् ॥ सस तस्य तदा स्व
भेद उच्यते आत्मनस्तु ॥ अवीति च महाभाग प्रत्या देनत्वा न घा ॥ प्रेतभावमिमं त्यक्त्वा प्राप्नोस्मि प
रमां गतिं ॥ सकृत्वा धनलोभेन प्रेतानां सद्गतिं वणिक् ॥ जगाम स्वग्रहं तत्र मासि साद्रे युधिष्ठिर ॥
चकार विधि वदानं ततो दिष्टां तमागतः ॥ अवाप परमं रत्नं दुर्लभं सर्वमानवैः ॥ यत्र कामफला वृ
क्षान् धनं पापसं कर्हमः ॥ त्रीन् तन्मल्लपानीयाः पुष्करिण्यो मनोरथाः ॥ तं देशमासाद्य वणिक् क्रम
हात्मा सुपुष्पाञ्जनं द्रुष्य पितृणां ॥ कल्पं समग्रं सुरसुंदरीभिस्त्वेगैस्त्रैमे मुदितः सदैव ॥ बुधः श्रवण
संयुक्ता द्वादशी सर्वकामदा ॥ दानं दद्यात् दानं शस्तमुपवासः परा विधिः ॥ सदैव गेरेण कुरु रक्षुं धुं
मारणा गाधिना ॥ एतेश्चान्यैश्च राजेन्द्र कामदा द्वादशी कृता ॥ या द्वादशी बुधयुता श्रवणेन सा धर्मा
वैजयेति कथिता मुनिर्नमस्ये ॥ तामादरेण समुपोष्य नरो हि सम्यक् प्राप्नोति सिद्धिं मणिमा

दिगुणोपपन्नाः॥ इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे श्रवण द्वादशी प्रतः॥ ॥ हेमाद्रौ भविष्योत्तरे॥ कृष्ण उवाच
 द्वादश्यास्ते विधि प्रोक्तः श्रवणे न्युधिष्ठिरः॥ सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः॥ एकादशी यदा सा स्या
 त् श्रवणेन समन्विता॥ विजयासति विधि प्रोक्ता त्रितीया मभयप्रदा॥ पुरा देवगणैः सर्वसमेत्य न्यु
 धिष्ठिरः॥ सा वरः प्राथितो विष्णुरिन्द्राग्न्यनिलसंयुतैः॥ च नवानति तो दैत्यो बलिर्नाम महाबलः॥
 तेन देवगणाः सर्वपापप्रतानि जमंदिरं॥ त्वंगतिः सर्वदेवानां वीर्यं कृष्णमुधरं॥ जाहि दैत्यं महाबा
 हो बलिं बलवता वरः॥ श्रुत्वा विष्णुस्तदा वाक्यं देवानां करुणोदयं॥ उवाच वाक्यं वाक्यज्ञो देवानां
 हितकाम्यया॥ जाते वैरोचनेषु च बालिं त्रैलोक्यं शंकितं॥ तपसा भावितात्मानं ब्रूतं दानं जि
 तेंद्रियं॥ सद्धर्मे मद्गतप्राणा सत्यसंधं महाबलं॥ प्रजायंति स मे स्यात्मा प्रजानां प्रियकारकं॥ न
 गुणास्तस्य शक्यं ते वक्तुं तेनापि भूतले॥ अवश्यं तपसो ये तैर्नैकैः कथं तपसःफलं॥ तपसांति

स्तब्धना कालेनास्य ११ विष्यति ॥ यदा विजयदं दैत्यं सास्ये कालेनेकं न चित् ॥ समाहृत्य श्रियं तस्य तव दास्ये दिवौ
 कसां ॥ अदितिर्मै प्रयत्ना द्वै पुत्रार्थे पुत्रगंधिनी ॥ तस्यामनीषितं देवकार्यं विष्णुरचिन्नेत् ॥ संचितयित्वा सुवि
 रंदे व्यागर्षावधारणं ॥ अदितिं वाद्यामास चांछितं ते भविष्यति ॥ अथ काले ब्रह्मतिथिगते सागुर्विणी भवेत् ॥
 सुषुवेन वमे मासि पुत्रं सावमनं हरिं ॥ हस्वपादं ह्रस्वकायं महाशिरसमर्भकं ॥ पाणिपादोदरं लशं ह्रस्वजंघ
 रं केसरं ॥ दृष्ट्वा तु वामनं जातं मूर्धिते मेदिनं तथा ॥ भयं वभूव दैत्यानां देवतास्तोषमागमन् ॥ जातकादीन्
 शुभकरान् संस्कारान् स्वयमेव ह ॥ चकार कश्यपो धीमान् प्रजापति समन्वितः ॥ आवधमेव लोदंती
 जरीयशोपवीतिवान् ॥ कुशचर्मजिनधरः कमंडलुविभूषितः ॥ बले बालवतो यज्ञं जगाम ब्रह्मविस्त
 रं ॥ दृष्ट्वा दैत्यबलं सर्वं वामनोऽप्येतत्क्षणान् ॥ अर्थं नाहं यज्ञपतये दीयतां मम मेदिनी ॥ पदत्रय
 माणेन पदनार्थं स्थितोऽसहं ॥ दत्ता दत्ततव तथा बलिः प्राह द्विजोत्तमं ॥ ततो वर्धितुमारब्धो वामनेन

दिदिमेदिनी पत्नी

तविक्रमः॥ रादौ भूमौ प्रतिष्ठाप्य शिरसा हृत्परो दसी॥ नाभ्यां स्वर्गादिकान् लोकान् ललाटे ब्रह्मणः पदं॥ नतती
 यं पदं लभे जातो नेन्दुर्दिवौकसः॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सिधा देवषयः स्तथा॥ साधुसाधिति देवेशं प्रशशंसुर्मु
 दान्वितः॥ तेनो दैत्यगणान् सर्वान् जित्वा त्रिभुवनं वशी॥ बलिं प्राह चूर्मा गच्छ पातालं स्वबलानुगः॥ तत्र त्वम
 शितान् भोगान् भूत्वाम ह्यकुपलितः॥ अस्य ह द्रव्यवसेने तु त्वमेव द्रोम विष्यसि॥ एवमुक्त्वा बलिः प्रायान्
 मरुत्तय नरोत्तमा॥ विसर्ज्य च बलिं देवो लोकपालानुवाच ह॥ स्वनिधिध्यानि गच्छ ध्वनिष्ठध्वं विगतज्व
 राः॥ देवेनोक्ता गदा देवा प्रहृष्टा पूज्य वामन॥ देवैः कृत्वा ह्यमकार्यं तत्रैवांतरधीयता॥ एतत्सर्वं समग्रं देवा
 द्रव्यामराधिप॥ तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वथा विजयातिथिः॥ एवं च फलान् नेमासि पुष्येण सहितानृपा॥ विजया प्राच्य
 ले सद्भिः कोटि कोटि गुणे नरा॥ एका द्रव्या सोपवासो रात्रौ संपूजयेद्दरिं॥ शैथे सौवर्ण पात्रे वा दारवं शम
 ये पिवा॥ सौवर्ण वामनं कुर्यात्तच्च वित्तस्यानुसारतः॥ शिरवी कर्म डलुधरः छत्रीयज्ञोपवीतिवान्॥ एवं लक्षणा
 संपन्नं वामनं पूजयेद्दरिं॥ आ पात्रं वा सोपिर हतैः फलसंयुतैः॥ तिलाढ केन सं पूर्णा प्रच्छेद न कुडवेन

निबोधमे॥ यावत्कल्पशतं पूर्णं एकं वसति संख्यया॥ प्राप्य विष्णुपुरं भोगान् भुञ्जते कालमक्षयं॥ इहाग-
 त्य भवेद्राजाराजमि सुसेवितः॥ सर्वांगपूजा॥ धूपोयं देवदेवेश शरवचक्रगदाधर॥ अच्युतानंतगोविंद
 वासुदेवनमोस्तुते॥ धूपः॥ त्वमेव पृथिवीज्योतिरायुराकाशमेव च॥ त्वमेव ज्योतिषोज्योतिर्देवोपायं प्र-
 तिगृह्यतां॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसैष द्विसप्तान्वितं॥ मयानिवेदितं देवप्रसीद परमेश्वर॥ अग्निर्य-
 मो वै श्रवणः पापं मे हतुं मे व्ययं॥ नैवेद्यं॥ जगत्पूज्यो जगद्वंद्यः अनादिर्जगदंतकृत्॥ जगद्वा-
 योजगद्यो नः प्रीयतामेजनादने॥ अनेककर्मनिर्बंधध्वंसेन जलशायिनं॥ ततोस्मि मथ्य-
 रावासः माधवं मधुसूदन॥ नमो वामनरूपाय नमस्तेस्तु त्रिविक्रम॥ नमस्ते बलिबंधाय वासुदे-
 वनमोस्तुते॥ नमस्ते सर्वगोविंदगमने शत्रुविक्रम॥ पापसंक्षयं कृत्वा सर्वकामप्रदो भव॥ सर्व-
 गः सर्वदेवेशः श्रीधरः श्रीनिकेतनः॥ विश्वेश्वराय विभवे श्रीशाय च नमो नमः॥ सर्वं संपूजयेद्वा-
 शो एकादश्या नरोत्तम॥ जागरंतत्र कुरीत गीतवादित्रमंगलैः॥ एवं पूजेति विधिना आचार्ये

दामनं हरिं॥ प्रदेयास्त्रिदशो विदुषि ब्राह्मणाश्चापि मंत्रवित्॥ वामनः प्रतिगृह्यति वामनो वै ददाति च॥
 वामनस्तारकोपमाया वामनाय नमो नमः॥ इति प्रतिग्रहमंत्रः॥ एवं दत्वा ततः प्राप्ता भोजनं पृथक् दायकं॥
 पूर्वदद्याद्ब्राह्मणेभ्यो पश्चाद्भुञ्जीत वात्मना॥ भूयो यथेष्टं याराजन् सर्वत्रैष विधिः स्मृतः॥ एवं ब्रते क-
 ते ब्रह्मन्यत्पुण्यं तं निबोधमे॥ हस्त्यश्चरथवाजीनां दाता भोक्ता विमत्सरी॥ रूपसौभाग्यसंपन्नो
 दीर्घायुर्नीतिजो भवेत्॥ पुत्रैः पौत्रैः परिव्रातो जीवेत्स शरदांशतं॥ एषा व्युष्टिः समारव्याता एकादश्या
 मया तव॥ पूर्वमेव समारव्याता द्वादशी श्रवणान्विता॥ व्युष्टिः काला॥ उपोष्येकादशी पश्चात् द्वा-
 दशी मण्डपेषु यत्॥ नवात्रविधि नोपस्थात् उभयोर्देवता हरिः॥ बुधः श्रवणसंयुक्ता द्वादशी संग-
 मोदकं॥ दानं दध्योदनं सम्यक् उपवासपरो विधिः॥ सगैरण ककुरच्छे न धुंधुमारणगाधिना॥ ए-
 तैश्चान्यैश्च राजैर्द्रुक्ता वै द्वादशीतिथिः॥ इति भविष्योत्तरपुराणे वामनजयंती॥
 अथ पोषकसद्वादश्यां गुर्जराचारप्रसिद्धं सुरूपद्वादशीव्रतं॥ उमा उवाच॥ भगवन् प्रष्टुमिच्छा

मिप्रसादं कुरु मे प्रभो ॥ कथितं व्यप्रसादेन यद्यस्ति मपि सौहृदं ॥ व्रतेन केन चिर्णेन विरूपत्वं प्रणश्य
ति ॥ सौभाग्यं चैव मतुलं प्राप्यते कस्य रोचनात् ॥ तन्मे कथय देवेश परमाभीष्टदायक ॥ ईश्वरमुवाच ॥
श्रूयतां परमं गुह्यं व्रतं पापहरं शुभं ॥ सुरूपद्मादृशी नाम महापातकनाशनी ॥ सुरूपदायिनी चैव म
हापातकनाशनी ॥ कुलवृद्धिकरी चैव सर्वसौख्यप्रदायिनी ॥ तच्छृणुष्व प्रयत्नेन कथ्यमानं मया
नघे ॥ पुरा वै द्वापरस्थांते विष्णुर्देत्यनिष्टूदन ॥ अवतीर्णा मर्त्यलोके वसुदेवकुले किल ॥ तेनोदारु
किणी नामभीष्मकस्य सुता पुरा ॥ अत्यन्तरूपा सुभगा पतिव्रतपरायणा ॥ न हितस्य विना कलंस्तो
कमुद्वहते सुखं ॥ श्वस्रश्च नुरयोः पाद - - - चंदनतल्लरा ॥ केनापि कर्मदोषेण कुपिता विष्णुमा
तरं ॥ न प्रसादयति क्षिप्रमिति ज्ञात्वा तु देवकी ॥ कलं प्रोवाच कुपिताय दिते जननी त्वहं ॥ ततस्व
पाहि वै बाह्या कुलरूपा गुणाधिका ॥ मदाक्य मन्यथा कर्तुं नार्हसि त्वं कुलोद्बह ॥ कल उवाच ॥
अपायां रुक्मिणीत्यत्का उद्वहेहं कथं शुभा ॥ यः परित्यज्यते सार्थमविस्त्व स देहिनां ॥ समा

च ॥ अलाभयवगोधूमैः फलैश्च कृतिलैर्न वेत् ॥ पुण्यैर्गंधैः फलैः धूपैः कालोऽथैरचयेद्धरिं ॥ नानाविधैश्च नै
वेद्यैर्मध्यभोज्यगुडोदनैः ॥ स्वस्थविना नुसारणसहिरण्यं च कारयेत् ॥ रत्निर्मंत्रपदैस्तत्र पूजयेद्गरुडध्व
जं ॥ उपहारे नरश्चैव दुर्विर्भूत्वा समाहितः ॥ ॥ अथाग्नेयमविष्य योः पूजा ॥ ॥ धृत्वा जलमयं देवं देवदेव
स्य चक्रिणः ॥ ब्रह्मांडमुदरे यस्य महद्भूतैरधिष्ठितं ॥ मायावीवामनशिबो समायातु जगत्पतिः ॥ आ
वाहनं ॥ अजनाय मेहं त्राय जलजा स्याय शं सिने ॥ नमस्ते केशवा तंत वासुदेवनमोस्तुते ॥ स्ना
नं ॥ मलयेषु समुत्पन्नं गंधपुष्पमनोहरं ॥ मयानिवेदितं तु त्वं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ पुष्पं ॥ नमः किं कल
किं जलकपीतनिर्मलवाससे ॥ महाहव रिपुस्कंधधृष्टचक्राय चक्रिणे ॥ पूजामंत्रः ॥ मत्स्यकर्मव
राहं च नारसिंहं च वामनं ॥ रामं रामं रामं कलं अर्चयामि हितेन मः ॥ पादाद्यैकमस्यां प्रजयेच्छीर्षमेतं
त ॥ पादौ मत्स्याय च नमो नमः कूर्माय जानुनी ॥ वराहाय नमो गृध्रं नृसिंहायैति नामभिः ॥ उरुस्थौ वा
मनायेति भुजौ रामाय वै नमः ॥ मुरवं रामाय च नमः कृष्णाय च नमः शिरः ॥ एवमुक्ते ब्रह्म नरयत्पुण्यं तं

समाप्नोति हि मंदत्वं दौर्भाग्यं सप्त पौरुषं ॥ विरूपतमवाप्नोति न सुखं विंदते क्वचित् ॥ व्याधिर्वाजाय
ते लोके निंदनीयः स देहिना ॥ इत्यहं जानिमानोपि कथं कुर्यां क्वचिन्नेवे ॥ देव्युवाच ॥ सर्वेषामेव
देवानां तीर्थादीनां मयि ध्रुवं ॥ माता गुरुतरा पुत्रकस्तस्या वाचनं त्यजेत् ॥ मम वाक्यस्य करणी क
थं पापिष्ठा भवेत् ॥ जनने पूज्यते तेन भार्या च युदुमंदन ॥ क्लृप्त उवाच ॥ परित्यजामि नाहं ता
प्रियां प्राणधनेश्वरी ॥ इति तूलीपराभूता मातरं प्रेक्ष्य केशव ॥ चिंतयामास परमं कथं सौरभ्यं भवे
दिति ॥ एतस्मिन्नेव काले तु नारदो भगवान् नृत्तुषिः ॥ अथुज्जगाम सहसा विह्वलं संप्रेक्ष्य विस्मि
ता ॥ प्रजितः परया भक्त्या अर्चजग्राह नारदः ॥ उपविष्टो यथान्यायं पर्यृच्छं दनामयं ॥ नार
द उवाच ॥ किंचिरेव दं करोषित्वं कथमुद्देशकारणं ॥ किं न सिधाति ते मिष्टं त्यजो द्वे गंगद
त्तम ॥ क्लृप्त उवाच ॥ मात्रानियुक्ते ब्रह्मर्षे परिणेतुं द्विजोत्तम ॥ कन्यामुदाहरिष्यामि कुत

पाकस्यचित्यमोः॥ नारद उवाच॥ श्रूयतामभिधास्यामि पूर्ववृत्तात्तमादरात्॥ लक्ष्मीयुक्तः पुरा नाथः
 क्रीडमानो हि नंदते॥ तत्रायतेः स भगवान्दुर्वासा ऋषि सत्तमः॥ सत्कृतस्तयथाज्ञानं मभ्युत्थापनश्च
 र्वकं॥ प्रेक्ष्य बीभत्सरूपं तं देव्या हास्यं कृतं नदा॥ सकोपेन महातेजा वैश्वानरसमप्रभुः॥ शशाप ल
 क्ष्मीं दुर्वासा मुनि क्रोधेन संयुतः॥ हसितो त्वं त्वया मुग्धे आत्मनोरूपमेक्ष्यतु॥ विरूपाक्षवदुर्दृते
 किं न ज्ञातो त्वं ह त्वया॥ इत्यात्का सतया देव्या यथाज्ञात्वा प्रसाते दे॥ प्रसन्नो जगदेवाक्यं म
 छापो नान्यथा भवेत्॥ जन्मान्तरेणास्य फलं करिष्यति विरूपिता॥ सा त्वमत्येहि रत्नं गीहि गोपकस्य गृ
 हे शुभा॥ सत्यभामा विरूपांगी विरूपं दर्शनी तया॥ कर्णनासाति विकृता संजाता तत्त्वभावतः॥ पा
 णिपादकटिग्रीवा सर्ववैरूप्यलक्षणं॥ तत्र गच्छ महाप्राज्ञ सा ते कंन्या प्रदास्यति॥ कुरु उवाच
 भगवन् विरूपवदनां कथं द्रक्ष्यामि नित्यं॥ तां गतिं च गमिष्यामि तां विवाह्य कुरुपिणां॥

नारद उवाच ॥ तस्याः श्रापप्रसादेन रुक्मिण्या यदुनन्दन ॥ उत्तमं प्रश्यते रूपं सौभाग्यं परमं सुरवं ॥ मा
तापितासाकिल वै धर्मकामार्थमिच्छते ॥ एवं भविष्यतीत्येव संबोधो विदितः सुरैः ॥ त्वया च न न्यथा का
र्यं गुरुणां वचनं महत् ॥ माता गुरुतरा भूमेरिति वेदेषु प्रह्यते ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवमुक्ता महो देवि ना
रदः स्विदिवंगतः ॥ क्लृप्तेऽपि मात्रं प्राह वैवाह्यं हि विधीयते ॥ विवाहिता वसाते न वेदोक्तविधिना ततः ॥ अ
नीयस्व गृहं मातुः दर्शयामास तां वधूम् ॥ पश्यन्त्येव च न भामा परिणीता मुचिब्रता ॥ निवृत्तिपर
मा गच्छ प्रसादपरमाभव ॥ इत्युक्ता वीक्ष्य तं क्लृप्तः प्रणिपत्य च मातरं ॥ जगाम कृतकार्याणां कारणाय
महाबलः ॥ तां दृष्ट्वा देवमाता च बभूव दुःखाधिता भ्रशं ॥ ईदृग्विरूपाविकृता कथं भतीस्मि गोपिता ॥
चिन्तामवाप्स महती मती वो द्विगमानसा ॥ कस्यापि नावचक्षेथा विरूपतत्सरीरजं ॥ अथ कस्मि
न्सुकाले तु रुक्मिणी तत्र भावतः ॥ नमस्कृत्य ततश्च श्रंसदृष्टं गोमयं सदा ॥ उवाच मश्रुतं वाक्यं

भक्तियुक्तं शुभाहं ॥ आवहं द्रुमुमिष्ठामिसपत्नी कल्लवल्लीभां ॥ दर्शयामास शीघ्रं तां प्रसादं सुविधीयतां ॥ ॥ दे
 व्युवाच ॥ अथ श्रुत्वा हं ते सुभगं ममामि वचनं कुरु ॥ पूर्वमाचारितं सुभक्तसुरूपाद्वा दशीव्रतं ॥ संप्रयच्छसि चेतस्यै
 दर्शनं ते भविष्यति ॥ ॥ रुक्मिण्युवाच ॥ कष्टेन क्रियते धर्मः जतं चापि सुदुष्करं ॥ कथं तस्यै प्रयच्छामि फ
 लं देवैः सुदुर्लभं ॥ देव्युवाच ॥ अर्धं प्रदीयतां मत्समै तदर्थं मथ वा पुनः ॥ पंचमांशमथोषष्ठं षोडशांशं
 मथापि वा ॥ रुक्मिण्युवाच ॥ सुरूपाद्वा दशीपुण्यं तिलाधर्ममपि नोत्सहे ॥ किंपुनः षोडशांशं त्रु
 सपत्न्या दुःखं चेतसि ॥ एवमुक्त्वा जगामाशुसंदिग्धं स्वशुभेक्षणं ॥ पुनः पृच्छ कल्लं संप्रपि पातेन व
 जुषा ॥ देवपृष्ठामि चैवोक्तं नरशोषिप्रभो मम ॥ कथं पश्यामि तामप्यनवोदां कल्लवल्लीभां ॥ ॥ रु
 क्षुवाच ॥ अंबा दृष्ट्या मितेशं शुर्विरूपां तां सुमध्यमां ॥ विरूपश्रवणाक्षीतां कुरूपां विक्रान्ताननां ॥
 अदृष्टे वै विन्यक्तं रूपाद्यत्र न संशयः ॥ प्रार्थयाथ प्रियां सुभक्तसुरूपाद्वा दशीव्रतीं ॥ तिलादपि हव

छांशदेहिमेसेविकारस्त्यहं॥सगतातत्सकाशंतुपिधायद्वारमादरात्॥उवाचरुक्मिणीसातुसत्यभामाशु
चित्रता॥एकामथाहुतिंदेविदेहिभीष्मकनंदिनी॥सुधाहुतिर्वामदेयायद्यस्तिमपिसौहृदा॥राक्मिण्यु
वाच॥कोयंमतिभ्रमस्तोयंसुसूपांद्वादशीप्रति॥तिलाहुतिप्रयच्छामिउद्वाह्यकपाटकं॥इत्युक्तात्वारितं
स्नात्वादत्वाद्येकंतिलाहुतिं॥तस्यांचैवप्रदत्तायोरूपेणासाधिकाभवत्॥तां दृष्ट्वाविस्मयपरांप्रपद्यतपि
तां हरेः॥कथ्यतां सप्तकाहित्वं किमर्थं ह चागत॥॥सत्यभामा उवाच॥तवाहं भगिनी भद्रे क्लृप्तानो
टास्मिधार्मिकं॥सत्यभामेति मे नाम नमामिचरणौ तवा॥इति श्रुत्वा तु वचनं विस्मयोत्फुल्ललोचना॥
नोवाच किल चार्वंगी श्रुत्यर्थं विस्मिता भवत्॥एतस्मिन्नेव काले तु वायुवाचाशरीरिणी॥न च दान
प्रभावेन सत्यव्रतपरायणा॥सुरूपाद्वादशीपुण्यं देवानामपि दुर्लभं॥देव्युवाच॥कर्मणा केन कर्तुं
आकिमाचारं वदस्व मे॥नियमो होमदानं च प्रसादं सविधीयतां॥॥ईश्वर उवाच॥यौ धेमासेतुसंप्राप्त
पुण्यं न संयदाभवत्॥तस्यां रात्रौ संयतात्मा ध्यात्वा विष्णुसनातनं॥श्वेतागोरेकवर्णावातस्याग्राह्यं

तुगोमयं॥ अंतरिक्षं तु पतितं शुचिर्मे निमग्नं स्थितः॥ तस्य कृत्वा व्रतीनां तु शतमष्टोत्तरंतिलैः॥ प्रतीक्ष्ये द्वाद
 शी कृत्वा उपवासपरायणैः॥ स्नात्वा नद्यां तु डागे वा विष्णुं वा मथ चिंतयेत्॥ सौवर्णं तु हरि कृत्वा रूप्यं वा भक्ति
 शक्तितः॥ तिलपात्रोपरि स्तुतं च ततो विष्णुं प्रपूजयेत्॥ इति संपूज्य विहितं पुष्पैर्धूपैस्तु धूपितैः॥ नैवेद्यं तिल
 मिश्रं तु फलानि विविधानि च॥ नमः परमेशांताय विरूपाक्ष नमोऽस्तुते॥ सर्वसंकटनाशाय गृहाणां ध्यान
 मोऽस्तुते॥ अर्घ्यमंत्रः॥ एवं संपूज्य देवेशं कुर्याद्दोमं समाहितः॥ आवाह्य देवं लक्ष्मीं शं होमयेद्दोमया कु
 तीनां॥ शतमष्टाधिकं चैव तिलान् व्याहृति संयुतान्॥ सहस्रं शीर्षं तु ति मैत्रेण हृदि ध्यात्वा जनार्दनं॥ ल
 क्ष्मीं युक्तं च मेघाभं शंखचक्रगदाधरं॥ होमांते कारयेद्ब्राह्मं वैष्णवं द्विजसत्तमैः॥ दत्त्वा च भोजनं तेभ्यः कृ
 तकुंडं च दक्षिणं॥ धर्मश्रवणसंयुक्तां जागृह्यायातु ततो निशां॥ तं कुलं वैष्णवीं स्मृतिं विप्राय प्रतिपादये
 त्॥ मंत्रहीनं विहीनं च सर्वतंत्रक्षमापयेत्॥ १॥ ईश्वर उवाच॥ एवं यः कुरुते देवि सुरुपद्वादशी व्रत
 नरो वायुदिवा नारी तच्च पुण्यं शृणुष्व मे॥ दौर्भाग्यं नश्यते तस्य अग्निजन्मांतरा र्जितं॥ अपि धूमस्य यं

पक्वाज्जायते करणांतरात् ॥ तस्यापि तस्य ते दुःखं वै रूपं तस्य जन्मनि ॥ बंधुभिर्न वियोगं च नेष्टैः सह वियोगा
ता ॥ जायते गोत्रवृद्धिश्च कीर्तिमान् जायते भुवि ॥ जातिस्मरणमाप्नोति पदं निर्वाणमाप्नुयात् ॥ पच्यमा
नमिदं भक्त्या यः शृणोति समाहितः ॥ पुण्यमाप्नोति स तं स्वर्गलोके महीयते ॥ इति सूरूपद्मादशी व्रतं ॥
इति श्रीमदनीलकण्ठमहात्मजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कद्विंशति व्रतानि संपूर्णं ॥ ॥ अथ त्रयोदशी
व्रतानि ॥ तत्राष्टादशुद्धत्रयोदश्यादिजयाशार्वती व्रतं ॥ भो विष्णोत्तरपुराणे ॥ लक्ष्मिस्तु वत्स ॥
देवदेव जगन्नाथ भुक्तिमुक्तिप्रदायक ॥ कथयस्व प्रसादेन लोकानां हितकाम्यया ॥ नारीणां तु ज
तं चैव अवैधव्यकरं शुभं ॥ येन चीर्णेन नारीणामखंडफलमेदो भवेत् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
सत्यमुक्तं त्वया देवि न च मिथ्या त्वयोदितं ॥ तद्व्रतं कथयिष्यामि तारव्यातं कस्यचित्पुरा ॥ अथ कथं प
रमं गुह्यं पवित्रं पापनाशनं ॥ येन चीर्णेन नारीणामवैधव्यं च जायते ॥ आषाढे चैव कर्तव्यं शुक्ल
पक्षे त्रयोदशी ॥ गृह्णीयान्नियमं तत्र दंतधावनपूर्वकं ॥ दंतधावनमंत्रः ॥ आयुर्वलयशो वन्च प्र

जाः पशुवस्तुनिच॥ ब्रह्मप्रज्ञांचमेधांचतन्नो धो हिवनस्पते॥ नियमासुलभाप्नोति निःफलं नियमं
 विना॥ एतत्सर्वं प्रयत्नेन व्रतं निममपूर्वकं॥ एकभक्तव्रतं चैककरिष्ये च मया धुना॥ स्वादुरहिते
 तथान्येन तेन पापं व्यपोहतु॥ उमामहेश्वरो कारयेत्सुवर्णरजतादिभिः॥ अथवा मृन्मयो कारयेत्
 सिंहदोषोपरि स्थितौ॥ गौसु देवालये वापि तथा ब्राह्मणवेदमनि॥ स्थापयेद्देहमंत्रेण प्रतिष्ठां तत्र
 कारयेत्॥ तदिने दंतकाष्ठं हि यथिकांच वरानने॥ स्नानं शुद्धिततः कृत्वा ततः प्रजाप्रकृत्ययेत्॥
 ऋषिभिः सनसनकैः प्रजां कृत्वा पृथक् पृथक्॥ कुंकुमागरुकस्तूरीसिंदूरेरष्टगंधकैः॥ चंपकैः
 शतपत्रैश्च पूजयेत्कादिरतोद्भवैः॥ ग्रीवास्त्रेण दूर्वया प्रजयित्वा विधानतः॥ अर्घ्यं चातिशु
 भ्रेण उत्तरीयुगएव च॥ श्रीफलद्राक्षादाडिबेस्तथा जातिफलेव च॥ उग्रा देवी च शर्वापीत्राक
 रस्य सहाप्रिये॥ अर्घ्यं गृहाण देवेश ममोपरि कृपां कुरु॥ इति प्रजाप्रकर्तव्या कथांचके द्विजोत्त
 मः॥ श्रीलक्ष्मीरुगाच॥ अच्युताय नमस्तुभ्यं पुरुषायादिरूपिणे॥ व्रताध्यक्षमहाप्राज्ञत्वं वृद्धि

क्षयकारक॥ कथयस्व प्रसादेन व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ केन चोदोपुराचीर्णमृत्कलोके च कारितं॥
एतत्सर्वं प्रयत्नेन ब्रूहि मे जगदीश्वर॥ श्रीभगवानुवाच॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि पार्वत्याश्च कथाभिर्मम॥
या श्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः॥ आसीत्पुरा कृतयुगे कौडिन्येन गरेवरे॥ ब्राह्मणे वसते
तत्र सत्यशौचपरायणः॥ गुणावान् ब्रूही लसंतोषी वामनो नाम नामतः॥ तस्य भार्या प्रिया सत्या
रूपलक्षणा संयुता॥ धनाढ्यो वेदविदुषः गृहे वै सर्वसंपदः॥ तस्य कर्मविपाकेन संतानरहितो
भवेत्॥ अपुत्रस्य गृहे शून्यं ब्रूमाद्भानसदृशं भवेत्॥ दंपती ते न दुःखे न क्षामौ जातौ त्रारिरतः॥
एककालसमायोगे नारदो गृहमागतः॥ अर्घ्यपाद्यं कृतं तस्य कथां च क्रेमुना सह॥ वामन उ
वाच॥ नारदस्त्वं ऋषि श्रेष्ठ सर्वज्ञानपरायणः॥ कथयस्व प्रसादेन कथं दुःखं प्रशाम्यति॥
दानेन केन देवैर्ध्वं व्रतनियमपुरःसरे॥ तीर्थेन च मुनि श्रेष्ठ कथं संतानं भविष्यति॥ नारद उवाच॥

शृणुविप्रप्रवक्ष्यामि संतानं च भविष्यति ॥ वनस्य दक्षिणे पार्श्वे बिल्वप्रयतु मध्यसः ॥ विपुल्लिंगं च विख्या-
 तं भवानी सहितं हरं ॥ सपर्यां कुरुयत्नेन तुष्टोदास्यति संततिं ॥ अप्रज्यं लिंगमभ्यर्च्य प्रज्यस्य यदीयते ॥
 अनाथे प्रेतसंस्कारकोटियज्ञफलं लभेत् ॥ इत्युक्तं नारदः स्वर्गं गतो वै मुनिपुंगवः ॥ वनमध्ये गतो
 द्वे तौ दंपती पुत्रकाक्षिणौ ॥ बिल्वमध्ये ततो दृष्ट्वा शिवलिंगं पुरातनं ॥ बिल्वपात्रेण जीर्णं न लिंगं तत्रै-
 व ददितं ॥ विहाय बिल्वपात्राणि सन्मार्ज्योपलेपनं ॥ पंचमृतेन प्रक्षाल्य प्रजां कृत्वा मनोरमां ॥ नित्यं निय-
 मसंयुक्तं प्रजयेत्परमेश्वरं ॥ पंचादं प्रजिनस्तेन पार्वती सहितो हरः ॥ एकदा तु गतो सौ तु पुष्पार्थे ब्रा-
 ह्मणाश्च हि ॥ कुसुमं गृह्यते यावत्तावदशेषपन्नगैः ॥ पतितस्तूदनघोरे सिंहव्याघ्रसमाकुले ॥ त-
 तीयेन मुहूर्तेन तद्धार्या चितितं तदा ॥ केनापि कारणेनैव कथं नायाति मे पतिः ॥ तदंती शोकसंयुक्ता
 वनमध्ये गता सती ॥ आगता तत्र यत्रास्ते भर्ता च पतितोऽपि च ॥ भर्तारं पतितं दृष्ट्वा सा पितव उपगता ॥

परिधानं सोजने सह ॥ नानारसैः समाभ्युक्तं घृतरवंडं समन्वितं ॥ सभक्तकायाश्च दातव्यं भोज्यं सौभाग्यं
 गृहं तेषां ॥ कुंकुमं कज्जलं देयं अक्षौ अक्षौ च शक्तिः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात् अरवंडं फलदं भवेत् ॥
 अनेन विधिना यस्तु कुरुते व्रतमुत्तमं ॥ जागरणे कृते याति व्रतं संपूर्णतां सदा ॥ व्रतेन च विना नारी
 विधवा जन्म जन्म नि ॥ शोचंति दुःखसंयुक्ता न च सौभाग्यभाग्यं भवेत् ॥ नारीणां च व्रते दीनेर्य
 ति भक्त्या तत्परं ॥ सौभाग्यं मनुलं याति पति संतोषदा नतः ॥ एतावदुक्तं व्रतमिदं तत्रैवांतरधी
 यता ॥ पश्चाद्गृहं समागत्य दंपत्यौ च मुहान्वितौ ॥ एवोक्तेन विधानेन प्राप्तं पुत्रसुखं तयोः ॥ भर्तारं
 च विशेषेण अवैधव्यं परं सुखं ॥ भुक्त्वा च विविधान्मोगान् अंतं प्राप्तं शिवं गृहं ॥ भगवानुवाच
 एवं या कुरुते नारी न च भर्ता विद्युज्यते ॥ कुलत्रयं समुद्धृत्य नीयते शिवमंदिरं ॥ सौमिध्यं सुखमाप्नोति
 शिवलोके महीयते ॥ कथां श्रुत्वा विधानेन सर्वपापं विमुच्यते ॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुरा
 णे जयापार्वती व्रतं ॥ इदं गुजराचारप्राप्तं ॥ अथ भाद्रपुष्ये त्रयोदश्यादिगोत्रिरात्रव्रतं ॥

१८५

हेमाद्रौ भविष्योत्तरे ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ भगवत्स्वत्प्रसादेन बहूनि सुकृतानि मे ॥ श्रुतानि बहु
 पुण्यानि कृतानि मधुसूदन ॥ सर्वपापहराणि स्युः सर्वकामप्रदानि च ॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि व्रतानामुत्तमं
 व्रतं ॥ किंचिद्योगव्रतं ब्रूहि यदितुष्टोसि माधव ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो नरो नारी च मुच्यते ॥ कुरु उवाच ॥
 कथयामि नृपश्रेष्ठ व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ यन्न कस्यचिद्दरव्यातं तच्छृणु धर्मोत्तम ॥ यान्यान्कामान्वा
 ख्यंति लभेस्तातास्तथैव च ॥ तस्मिन्नादेव मुच्यंते नरानार्यश्च सर्वशः ॥ प्रभो भगवतो राजन् कामधेनो
 प्रसादतः ॥ सौभाग्यं संततिं लब्ध्वा प्राप्नोति सुखमुत्तमं ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ यदितुष्टोसि भगवन्
 व्रतस्यास्य विधिं शृणु ॥ ब्रूहि मे राजशार्दूलकरो मित्त्वत्प्रसादतः ॥ केमंत्राः केन मरकारो देवतार्थि
 प्रकीर्तितः ॥ किंदानमर्घ्यमंत्रं च कथयस्व सुतोत्तम ॥ ॥ कुरु उवाच ॥ नारदेन पुराराज त्रयदु
 क्तं सागरादिषु ॥ स्मारितं तत्पराजन् शृणु धेकमना व्रतं ॥ मासि पादपदे भुक्ते त्रयोदश्यां स
 मारभेत् ॥ त्रयोदश्यां प्रभाते तु समुत्थाय श्रुचिर्भवेत् ॥ गृहीयान्नियमं पूर्वदंतधावनं पूर्वकं ॥

आचम्योदकमादाय इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ गोत्रिरात्रिव्रतस्यास्योपवासकरणे मम ॥ शरणं भवेदवित्वं नमस्ते
 धेनुरुपिणी ॥ प्रसीदतु महादेवो लक्ष्मीनारायणः प्रभुः ॥ लक्ष्मीनारायणं देवं सौवर्णं वास्वशक्तितः ॥ पंचामृ
 तेन गव्येन स्नापयेत्कमलापति ॥ स्नापयेत्सर्वतोभद्रमंडलेष्टदलेपि वा ॥ गंधपुष्पैः सुनैवेद्यैः स्तुतिगी
 तदिनूर्तकैः ॥ नालिकेरार्घ्यदानेन प्रीणयेद्गांहरितया ॥ लक्ष्मीकोतजगन्नाथ गोत्रिरात्रिव्रतमम ॥ प
 रिपूर्णं कुरुधेमं गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यः ॥ आरात्तिकं ततः कुर्यान्नक्त्या क्लृप्तस्वतुष्टिदं ॥ न
 वं कुंभं जलमृतं हविष्यान्नेन पूरितं ॥ कृतादिनत्रयं पार्थ प्रीतये विनिवेदयेत् ॥ धेनुरुजां ततः
 कुर्याज्जिलधारां प्रदक्षिणां ॥ पुरादत्वा तु मुकुटं कुंडलं कुंकुमं तथा ॥ अन्नाच्छादनं गंधादिदिव्यपुष्पैः सह
 पके ॥ अहोरात्रं भवं किंचित्पुष्टदीपं दिनत्रयं ॥ अर्घ्यदानं ततः कुर्यान्नारिकेल्लादिभिः फलैः ॥ अर्घ्यमंत्रः ॥
 पंचगावः समुत्पन्ना मथ्यमाने महादधौ ॥ तासां मध्ये तु यानं दातस्य धनैर्नमो नमः ॥ प्रदक्षिणी कृता
 येन धेनुर्मागन्तुमारिणी ॥ प्रदक्षिणा कृता तेन सप्तद्वीपावसुंधरा ॥ गावाममाग्रतः संतुगावामे सं
 तुष्टतः ॥ गावामे हृदये संतुगावामध्ये वसाम्यहं ॥ आरात्तिकं सनैवेद्यं गीतवाद्यं महोत्सवः ॥ कुंकु

१८६

तस्यश्चाच्चैतन्नायुक्तास्मरंती वनदेवतां ॥ पर्वती तत्र सामाया ता यत्र तिष्ठति ब्राह्मणी ॥ कंदमानां च तां दृष्ट्वा
 पार्वती वरदा भवेत् ॥ सुधाशीकरहस्तेन विप्रवक्त्रे विमुंचति ॥ उथिता ब्राह्मणो तत्र निशीथे निद्रयामि च ॥
 तावेत्यचरणो गृह्य दंपती विनया चितो ॥ पार्वत्यो दितमिदं वरं वरय सुव्रते ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ त्वत्स
 देन रुद्राणी लभ्यवान्वाञ्छितं मया ॥ संतानं चैव मे नास्ति एतदुर्वच मे हृदि ॥ पार्वत्युवाच ॥ व्रतं
 कुरु विधानेन मम नाम्ना च विश्रुतं ॥ जया मम व्रतं नामैत्रै लोके पावनं ॥ जया पार्वती व्रतं च आषाढे
 चारुलोचने ॥ स्वादुरहितेन चान्येन लवणपोरहितेन च ॥ श्लोकव्यं दिनपंचकं च कर्तव्यं च वटव्रतं ॥ त्रयोदश्या
 व्रतारं भृशतीयायां समापनं ॥ शुक्लपक्षे व्रतारं भृशपक्षे समापनं ॥ पंचाहं यावन्नालेस्तु व्रतं कार्यं प्रयत्न
 तः ॥ पंचाहं हियैश्चैव व्रतं तुलवणं विना ॥ पंचाहं तंडुलैः कार्यं ईदुरसविवर्जितं ॥ पंचाहं मुद्गलैः कार्यं
 वंहाय न विशति ॥ विंशतितमे ततो ॥ वृत्रतो द्वारं समाचरेत् ॥ दंपत्याः परिधानं हि प्रदद्याद्दुद्रहेतवो ॥ भो
 जनं सुवासिनीनां च तृतीयायां यथोदितं ॥ विंशतिप्रथमे पक्षे वित्तशाठ्यं मतः परं ॥ प्रत्येकं पंचकं कार्यं

पश्चात्सर्वत्र सर्वकामकं॥ सागरांवरसंयुक्तादत्तात्तेन वसुंधरा॥ एवं या कुरुते पार्थ त्रिरात्र व्रतमुत्तमं॥ भवान्तर
 कृतात्पापात्रिविधामुच्यते नरैः॥ यावाकाविन्मपश्येत्तमर्हदुःखनराधिप॥ पुत्रपौत्रसुखं तस्या भविष्यति न
 संशयः॥ जन्ममरेथ सौ नारी वैधव्यं नैव पश्यति॥ वैधव्यं च महदुःखं न भवेत्तु भवान्तरे॥ अपुत्रोऽप्यु
 मते पुत्रान् धनहीनो धनं लभेत्॥ कामेन मनसा चैव कर्मणा यदुपा र्जितं॥ तत्सर्वपातकं याति गोत्रिरात्र
 व्रतेन वै॥ इह भोगास्त्रिविधुलान् भुक्तायुः पूर्णमेव च॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन गोत्रो केचमहीयते॥ कीर्ति
 दं धनपंचैव सौभाग्यकरणं नृप॥ आयुरारोग्यं कुर्यात् सर्वपापप्रणाशनं॥ एतस्मात्कारुण्याद्भज
 न् नृसभार्यस्व कुरु व्रतं॥ यदि राज्यं वास कीर्तिनित्यमा मुदिदेच्छसि॥ त एत्वा पांडवश्चेष्टाव्रतं चक्रे समा
 हितः॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन लब्धराज्यमकंठकं॥ ॥ इति हेमोद्रो भविष्यात्तरे गोत्रिरात्रव्रतं॥
 इह च गुर्जरेषु प्रसिद्धं॥ स्कां देतु आश्विन शुक्ल त्रयोदश्यामुक्तं॥ अथ गुर्जराचारप्राप्तं गोत्रिरात्रव्रतं
 युधिष्ठिर० येन लक्ष्मीः सकुलापि नराणां भुवने भवेत्॥ स ततिर्वर्द्धते रत्नीणां तद्रतं वदमे प्रभो॥ क
 लुउवाच० शृणुरान् प्रवक्ष्यामि व्रतानां मुत्तमं व्रतं॥ येन वै क्रियमाणेन सर्वपापक्षयो भवेत्॥ गोत्रि

१८७

रात्रमितिख्यातं न रत्नीणां फलदायकं॥ वाञ्छितं प्रायते तेषां येषां चेतसि वर्तते॥ युधिष्ठिर० कीदृशं त
 द्रुतं देवविधानं तच्च कीदृशं॥ कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन्काले तु केशव॥ श्रीकृष्ण उ० पुरा कृतं य
 गोपार्थ मनूनां मवभूवह॥ वैवस्वतकुले जातो बभूव पृथिवीपतिः॥ तदन्वये दिलीपश्च प्रसूतपतिरुत्तमः
 नृपो सर्ववसतस्तस्य संजाताः करदायकाः॥ नित्यं धर्मपरो राजा पूजनीयो मनीषिणां॥ न जायते तु संत
 नंतस्यैवं च ततः सदा॥ वाञ्छिता तानयं तेन दत्तामं त्रिषु केशव॥ स पुत्रार्थं सपत्नीको वसिष्ठ
 स्यात्प्रमं ययौ॥ पश्यान् हि पथिकल्याणिसारसे स्तोत्राणां कृतं॥ विविधानि च रक्षाणि मार्गेषु फलित
 निवै॥ सराजामहिषी सार्द्धं रथारुढं सुवाहनः॥ संध्यायां योगिनस्वस्य महर्षेः मापदाश्रमं॥ सारथि
 च समादिश्यवादीन् विश्रामयेत्यथ॥ रथादुतीर्य दंपत्या वाश्रमं च गतौ मुनेः॥ एवं कर्मणि संध्यायां दि
 लीपो ददशो गुरुः॥ अरुंधत्या साहासीनं सावित्र्यं वपित्तमहं॥ तोषणम्यगुरुतत्र मुनिं विशेषतः॥
 स्थितौ तस्य समीपे नु प्रीत्या च नंदितौ तयोः॥ दिलीपं च दत्तात्रेयं धर्मसंलोकपालकं॥ पप्रच्छ कुशलं
 राज्यं वसुधायां शुभो मुनिः॥ ॥ दिलीप उवाच॥ कुशलं न्नः सदा देव स्थिते त्वयि गुरो सति॥

सुराणां च मनुष्याणां विपदा रक्षिता भवान् ॥ विषये मम कांतायां अपत्यं किं न राजते ॥ न तु कार्यं धरि त्र्यामे
निराशाः पितरो मम ॥ तथा कुरु मुनि श्रेष्ठ पुत्रो भवति मे यथा ॥ राज्ञां विपदि संप्राप्ते त्वदाय त्तां सुखं मुने ॥ वदेति
कथितं राज्ञा मुनये वै युधिष्ठिर ॥ तदा मुनिः क्षपांतस्त्रौ ध्यान स्थितितलोचनः ॥ करपां संततो राज्ञो मुनि
दृष्ट्वा समाधिना ॥ पश्चान्निवेदितं तस्मै दिलीपाय प्रयत्नतः ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ पूर्ववृत्तारि मारा
ध्यवसुधां गच्छतस्तव ॥ अभूत्कल्पकुलस्याधः कामधेनुर्न वंदिता ॥ जातस्तस्यास्तदा कोपो दत्तस्ते शाप
इदं ॥ न वंदिता ह भवता सांप्रतं यदि भूमिषु ॥ भविष्यति न ते पुत्रं तच्छापो न श्रुतस्तव या ॥ न ह जयेद्यं
पूज्यानां वंधानां येन वंदते ॥ न क्षायते तु कल्याण पातकेरे वलिष्यते ॥ दिलीप उवाच ॥ कृतो मया प
राधो यं करोमि किमहं मुने ॥ संततिं जायते येन तद्वत्तव दमे प्रभो ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ अन्यैर्नाना वि
धैः पुष्टैः स्तपोभिर्नृप दुःसहैः ॥ न जायते तु संतानं गोत्रिरात्र व्रतं विना ॥ सपत्नीकः सवत्सामेधे
नुराजन् फलप्रदः ॥ उन्नाययेत् कायमना गोत्रिरात्र व्रतं कुरु ॥ यावदित्यं दिलीपस्य मुनिना कथि
तं व्रतं ॥ तावच्च न दिनी धेनुर्वना द्वे वागता शुभा ॥ कुंडो धीतिलकं सितं सुरवफला दुग्धं शुचिर्वि

१८८

संकलशं सूत्रं धेनुं दद्याद्विचक्षणः ॥ एवं संप्रज्येतां धेनुं समद्रक्त्यादि न त्रयं ॥ यावांश्च यवसां चैव चारेय पापये
यः ॥ गोमया दागते धौ तैः कुर्यात्तैरेव पारणं ॥ धेनू प्रजागरं कुर्यात्सर्वपापप्रनाशनं ॥ त्रिविधान्मुच्यते
पापात्प्रहरार्धेन पांडव ॥ तस्योत्तरं कृत्वा त्पापांस्तु हारं न मुच्यते ॥ चत्वारि वेणुपात्राणि कारयित्वा प्र
जयेत् ॥ नालिकेरामुकदलद्राक्षारवर्ज रदादिभिः ॥ शुभे विरुद्धैः सिंदूरैर्वस्त्रकुंकुमकज्जलैः ॥ प्रथमे बी
ज पूराधो द्वितीये दाडिमं शुभं ॥ तृतीये नालिकेरेण दद्याद्दध्यं दिनत्रयं ॥ करकास्तु त्रयः कार्यहविष्या
न्नेन पूरिताः ॥ लक्ष्मीनारायणं देवं ब्रह्माणां भार्याया सह ॥ पूजयेत्कुसुमैर्वस्त्रैः हेमस्त्रैर्युधिष्ठि
र ॥ दंपत्योर्भोजनं दयं धेनुं मत्स्यादि न त्रयं ॥ पारणे गोरिणीं विप्रानिष्टं बध्नुं च भोजयेत् ॥ गुरुरुपाय
ता धेनुं विजाय प्रतिपादयेत् ॥ सुकुंकुमां सवस्त्रां च घंटाकुटभूषितां ॥ गीतवादित्रनृत्यादिरतिपाठपुर
रं ॥ पायाद्विप्रं गृहं यावत्पापयेत्तत्र एव च ॥ एवं या कुरु ते नार्या गोत्रिरात्र व्रतं तमं ॥ दुर्लभं तु सदा स्त्री
णां नराणां नृपसत्तम ॥ अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ कृत्वा यत्फलमाप्नोति गोत्रिस्तत्र
ते कृते ॥ यभासे च कुरु सेने च द्रस्ये ग्रहे तथा ॥ हेमभारशतं दद्यात्फलं तप्राप्नुयान्मम ॥ धेनुदानं ततः

तोधेनुं विसर्जयेत् ॥ ततो धेनुं सवत्सां तु मंत्रेणानेन पार्थिव ॥ दद्याद्विप्राय विदुषे धर्मज्ञे शास्त्रपारगे ॥ परि
 पूर्णं व्रतं कृत्वा इष्टा कामान्भीषितान् ॥ विप्राय त्वं मया दत्ता मातर्गच्छ यथासुखं ॥ दानमंत्रः सर्वदानानि
 देयानि स्वशक्त्या व्रतिभिर्नरेः ॥ विविधेष्वेहि जेभ्यश्च दक्षिणां च स्वशक्तितः ॥ विनशाब्धं न कुर्वीत दू
 पयेच्च ततो नरः ॥ गृह्यावत् व्रजे तृष्टे गीत नृत्य पुरःसरं ॥ गोपालानां च पाथेयं पूजा करं करं वरं ॥ य
 माये चारितानि त्यफले नीता विधेः सह ॥ मुक्ता वै कामधेन्या च संयुक्ता गोमये न तु ॥ पारणं वै प्रकृत
 व्यं सर्वैरिष्टजनैः सह ॥ सपत्नीकाय गुरवे दत्वा चान्नं सदक्षिणं ॥ कृत्वा च ॥ एवमाराध्यतां धेनुरा
 जा वै भक्ति तत्परः ॥ ततः प्रजानां मधिपः प्रभाते सुरभिर्मुनेः ॥ भाद्रपदे सिते पक्षे त्रयोदश्यां युधिष्ठिरः ॥
 पूजां कृत्वा विधानेन मुमोच त्वरितं श्रुचिः ॥ संध्याया प्रभृति स्थित्वा आययौ पुनराश्रमे ॥ अर्चं स
 दक्षिणां कर्तुं नीत्वा च विधिवद्बलिं ॥ ययो धेनोः समीपे तु बलिं दत्वा दिनत्रयं ॥ अनुयातस्ततो धेनो
 स्तृतीये दिवसे पुनः ॥ जगतां गोरूपधरा भिवोदधिपयोधरा ॥ लतामिश्रततो राजा पुण्येर्वद्वापित
 स्तदा ॥ जय शब्दं च भाषते पक्षिणं सुंदरा ननाः ॥ गीतं च वनदेवीभिः गीयमानं तथा यशः ॥ इति श्राव

१८९

च ततो राजा भृशं मनसि हर्षितः ॥ विरंजुषेवने व्यक्तं भूमिपे भ्रमि ते सति ॥ धेनुश्च शिशुभे राज्ञा धेनु
 वभौ पुनः ॥ तद्विवेकमुनेर्धेनुराज्ञो भावं च पश्यति ॥ विवेकागृहं रतत्र पार्वत्याश्च प्रितुर्नप ॥ कृत्रिमश्च
 ततः सिंहो मुनिधेन्या भयंकरः ॥ सिंहश्च ददृशे राजा धेनुं कर्षन्बलेन वै ॥ दृष्ट्वा राजा च सा धेनुः कै
 दमानाः स्वरोल्बणेः ॥ ततो धेनुर्धरः सोपितां मोक्षमुपचक्रमे ॥ वध्यसिंहवधार्थाय राजा बापां करे
 दधौ ॥ उत्पन्नस्तुत दाशोकः कोपयुक्तो बभूव सः ॥ धनुष्यारोपयन्बाणं चित्रन्यस्त इव स्थितः ॥
 हस्तस्य निश्चलत्वेन क्रोधास्तस्य व्यवर्धत ॥ विस्मयं प्रापयन् सिंहो राजा न वै युधिष्ठिरः ॥ मानव
 स्य गिरा प्राह दुष्टत्वेन गवि स्थितः ॥ सिंह उवाच ॥ बाणप्रयुक्तं भवता वृथामयि भविष्यति ॥ ततः क
 षेन महता श्रमे माकुरु सर्वथा ॥ न मारुतस्य वै गोपि पर्वतो न्मूलने क्षमः ॥ जायते न महाराज स्या केवल
 मनो रुहे ॥ महेश्वरस्य मां राजन् नाम्ना कुंभोदरेण तु ॥ सेवकानां च सर्वेषां मुख्ये जोनी हि भूमिप ॥
 विलोकये मं पुरतो देवदारु महाद्रुमं ॥ सितस्नेहेन भूपा लशि शिवेन सिंहत्वं मुक्तो हंती व भोजनं ॥
 तर्हि यं रवस्तु गो राजन् भूया तु स मुपागता ॥ त्यक्त्वा लज्जां निवर्त्तस्व भक्तो सि गुरवे भवान् ॥ आप

काल इदं वृत्तं तस्या छत्रं प्रतोयदि ॥ दोषेन जायते तस्य यशो राजन गच्छसि ॥ श्रुत्वा गिरं च सिंहस्य राजोच
 नमुवाच ह ॥ इच्छिरोण समो नान्यो वेत्ति सिंहं भवानपि समीपाच्च कथं याति मम धेनुर्गुरोरियं ॥ प्रसीद गृ
 हं देह मे धेनुं मुचसवत्सकां ॥ भविष्यति जनन्या श्वत्सो मार्गं विलोकयत् ॥ सिंहं न च दित्ती पाय
 कथितं वै तदा पुनः ॥ देहांतरे च दृष्टानि भयकारिणि कुर्वत ॥ स्तोकेन हेतुना पार्थकांतं छत्रं च स
 त्कृतं ॥ सर्वस्य जगतो राज्ञ्यं वपुरे तन्न वं वयः ॥ त्यक्तुमिच्छे सिवराज न मूर्खस्त्वमीदृशः कथं ॥ ददामि
 च कथं प्राणान् प्रजः पालनं तत्परः ॥ जीवन् न वामहाराज मुनेः कोपश्च यास्यति ॥ ततो रक्षय दे
 हं स्वराज्यं च कुरु भूमिप ॥ यावच्चोवाच सिंहो सौ नगेनानुगतां गिरः ॥ दिलीपो पितरा पाथवाणी
 मता सुवाच ह ॥ गवानिरीक्षितश्चैव भूमिपा दीननेत्रया ॥ किं सो राज्येन मे सिंह विषये जीवते
 न वा ॥ यशोगतं च मे सर्वं यदि धेनुर्गृहीष्यसि ॥ यदि सिंह ततश्चाग्रे सिंहस्य पतितस्तदा ॥ यावदि
 थं च पतितो मां यस्य पिंडं वन्द्य ॥ तावत्सिंहो वरं कृत्वा धावितश्च भयंकरः ॥ दृष्ट्वा सिंहं निपतितं च
 चलो न बभूव ह ॥ तावत्तस्योपरिष्ठाञ्च पुष्य वृष्टिः पपात वै ॥ उत्तिष्ठ वत्स भूपाल वाचमिदं नि

११०

भवती देवानां वरदा शुभादधिभवा कामप्रदा पाटल ॥ गीर्वाणा सकला श्रुतौ च पुषि वै तिष्ठति यस्या श्वते सं
 पूर्णा शिशिनः कुलां च दधती श्रेयस्कुरा पूर्णिमा ॥ भाद्रपदे समायाते शुक्लपक्षे तु पार्थिव ॥ प्रातर्नश्वात्र
 यादश्यां नियमं तु सुभक्तितः ॥ समुपोष्य गोत्रिरात्रं भक्तिं कृत्वा ततस्तव ॥ मोक्ष्ये ह निचतुर्थे ह सो भाग्यं
 देहि गोर्मम ॥ नियममंत्रः ॥ ततो गावः समभ्यर्च्य मंडलं गंधदीपकैः ॥ तगरैः शतपत्रैश्च चंपकाद्यैः शुभा
 नमो ॥ गावो मत्ताग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसान्यहं ॥ पञ्चगावः समु
 त्पन्ता मथ्यमाने महादधौ ॥ तासां मध्ये तु यानं दातुं मे धेनवे नमो नमः ॥ पूजामंत्रः ॥ कलैर्नानाविधैः
 पुष्पैः गंधैरपि स्वशक्तितः ॥ पूजनीया प्रत्यत्नेन दद्यादध्यं विधानतः ॥ नालिकेरं च कृष्णं त्रमांडं मातु
 लिंगं च दाडिमं ॥ हविष्यान्नं च नैवेद्यं कारयेद्यवसंयुतं ॥ गोत्रिरात्रं व्रताथयि फलं मया करेधृतं ॥ स
 र्वकामप्रदा देवि गृहाणा ध्येनमोस्तुते ॥ अर्घ्यमंत्रः ॥ वसुधैव कुटुम्बकम् ॥ विधानेन दद्याद्वासां सिंहसिंहा ॥ सप
 त्नीकाय गुरवे स्वशक्त्या च व्रती नरः ॥ दिनानि व्रतिभिः स्त्रीणि श्रोतव्या च कथा शुभा ॥ जितक्रोधैः
 स्ततः सर्वस्त्रीभिर्वापुस्तेष्वपि ॥ एवमपूज्य विधिं बह्वलक्ष्मीयुक्तं पुके शवं ॥ चतुर्थदिवसे प्राप्तं

शम्यसः॥ उद्यितः सन्पुनश्चाग्रे गां ददर्श निवे हरिं॥ सेवया च गुरो पार्थ भक्त्या चापि विशेषतः॥ प्रीता काम दुघा
हं च वरं याचयत द्रवान्॥ योजयित्वा करो राजायया चेतनयंततः॥ वंशकर्ता महाप्रज्ञो शिव भक्तो निरंतरं॥
गोत्रिरात्र व्रतं राजन्य दत्तया भवता कृतं॥ ततो यस्या द्यौत दक्षपुत्रः पौरुष विग्रहः॥ ये अन्ये पिकरिष्यन्ति गोवि
रात्र व्रतं मम॥ तेषां कामं च दास्यामि मनसी हं न संशयः॥ इत्युक्त्वा चलिता धनुर्वसिष्ठस्याश्रमं प्रति॥ द्वा मुखं
तु बलिनी त्वा आययौ तु सुदक्षिणा॥ पूजां कृत्वा विधानेन राजपत्नी विशेषतः॥ प्रदक्षिण क्रियां कृत्वा चलिता वैद्य
धिष्ठिर॥ आश्रमं च ततो गत्वा दिलीपो सौ युतस्तदा॥ गुरोरये च तत्सर्वं वृत्तांतं भवद्दीप्तुनः॥ वंदितौ च तदा पार्थ दंप
तीतौ सुकामौ॥ पारणं च ततः कृत्वा प्रस्थितौ नगरं प्रति॥ कृताज्ञं च नमस्कृत्य होतारं गालथे वच॥ अगच्छतश्च ततो
राजा उत्पत्ता कं पुरं पुनः॥ राज्ञा तेन हृद्गो राज्यं मारोपितं पुजे॥ दिनेः कृतिपये रेव गोत्रिरात्र प्रभावतः॥ राज्यं च कु
र्वतस्तस्य सुतस्तस्य महाबली॥ प्रभाते सुमुकुर्त्तं च उत्पन्नो रघु संसेया॥ रम्यं जातं तदसर्वसंजातानिर्मलं
दिशः॥ आदरे च कुतं वद्वि वीयवः शीघ्रगाववुः॥ मृदंगस्य स्वनैरस्यैः पूर्यं स्वर्गमनुत्तमं॥ प्रजां सर्वांस्तदा पाथ
वदंति च पुनः पुनः॥ गोत्रिरात्र प्रभावाच्च राज्ञः पुत्रो बभूव ह॥ पुरंदरस्य जेता च महाधर्मपरायणः॥ दिग्विज

यस्य यज्ञस्य कर्ता सोऽपि युधिष्ठिरः॥ यज्ञं हि विजयं कृत्वा विप्रैः यज्ञं ददौ वसु॥ ईदृशश्चाप्ययं सतो गोत्रिरात्रप्रभव
 तः॥ तदा प्रभृति लोके स्मिन् लोकाः कुर्वन्ति ते व्रतं॥ देवैः सर्वैः कृतं तत्र सर्वं कामार्थं सिध्येत्॥ सर्वाग्निर्देवपत्नी मि
 कृतं च व्रतमुत्तमं॥ गोत्रिरात्रव्रतं पुण्यं विधानेन फलप्रदं॥ कुरुष्व त्वमहाराज नृभगान्पि युधिष्ठिरः॥ साक्षादन्त
 रं मातुः कृत्वा मनसि पार्थिव॥ भाद्रपदे सर्वत्सां तु भक्त्या त्वाराधयस्व गां॥ एवं युः कुरुते भक्त्या गोत्रिरात्रव्रतं पुनः॥
 सिध्यन्ति सर्वं कार्याणि सुरवै चैव प्रवर्धते॥ न जायते त्वपरां तु यस्याः पार्थ भुवस्तले॥ भक्त्ये दं यदि कुर्वन्ति त
 स्य स्याच्च न संशयः॥ तपोऽपि दुःश्रुतैः किंचित् दयैः स्तीर्य गवादिभिः॥ मुक्तोऽखिलेभ्यः पापेभ्यो व्रतमेतद्विधाय
 तु॥ कुर्वन्ति ये व्रतमिदं जगति प्रसिद्धं पापापहं सकलचिन्ति तका मदेव॥ आस्य चैव च विमानमुत्तमं च
 स्वर्गं प्रयाति पदमन्नभयं विहाय॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणे गोत्रिरात्रव्रतं॥ ॥ अथोद्यापनविधिः॥
 युधिष्ठिर उवाच॥ कथं यस्मिन् महापुण्यं गोत्रिरात्रव्रतस्य वै उद्यापनविधिं लल्लयेन रीर्णेन तत्फलं॥ क
 र्त्तुं उवाच॥ वर्षे चतुर्थे संप्राप्ते गोत्रिरात्रव्रतस्य वै॥ उद्यापनविधिं वक्ष्ये सर्वेषां व्रतसिद्धये॥ तृतीये दिवसे स्नाना
 यान्मध्याह्ने विधिपूर्वकं॥ देवान्पितॄन्सप्तर्ष्यं ब्रुध्वे च स्वर्गं हे व्रती॥ रात्रौ च सर्वतो भद्रं गौरीतिलकमेव

वेद

च ॥ पूजयेत्पंच भिर्वर्णैः शोभनं च यथोदितं ॥ ताम्रस्य कलशं कुर्यात्क्षोभं पात्रसमन्वितं ॥ माषैकेन च राजेन्द्र लक्ष्मी
नारायणं प्रभुं ॥ नवैस्सस्त्रैश्च तव स्त्रे देवार्थं च प्रकल्पयेत् ॥ वंशपात्राणि कुर्वितसौ भायचिह्नचिह्नित्वैः ॥ विरूढवस्त्र
पक्वान्नैर्नालिकेरादिभिः फलैः ॥ विलेपनैश्च पुष्पैश्च धूपैश्च स्तुतये ॥ पंचामृतैश्च नैवेद्यैः पूजयेद्द्विधिपूर्वकं ॥
लक्ष्मीनारायणं देवंगां सवत्सवं विशेषतः ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा गीतवादित्रकौ तु कौः ॥ ततः प्रभातसमये हो
मं कृत्वा च वैष्णवं ॥ आचार्यं वरेयं तत्रैवेदांगपरंगं ॥ तथा ज्ञया च कर्तव्यं साधु कर्म प्रयत्नतः ॥ गोत्रं यं च प्रदातव्यं
एकामपि सवत्सकं ॥ बहुदुग्धा सुशीला च तरुण्याभरणा चिता ॥ दंपती परिधाने च वस्त्रे राभरणे च सुभूषिते ॥
य्यां सोपस्कं दद्यात्तद्वानपात्रं कं मुंडलु ॥ चामरं घृतपात्रं च तिलपात्रं स दक्षिण ॥ दात्राणि च सुवर्णं च भोज्यागव्ये
नैवेद्विजाः ॥ एवं धेनुं च विप्राय दत्त्वा च पृष्ठतो व्रजेत् ॥ पदे पदे श्वमेधस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयं ॥ अवारितानि
दानातिदत्त्वा तु च विसर्जयेत् ॥ भयंसी दक्षिणा दद्याद्भूतसंहरणहेतवे ॥ गोपालेभ्यः प्रदातव्यं शकुल्यादिकर
बलं ॥ सर्वक्षमापयित्वा तु पारणं च ततश्चरेत् ॥ अनाथैर्व्याधिमुक्तैश्च सीदद्भिश्च कुटुंबकैः ॥ गवांसक्रितम
न्मयेत् दुग्धेन परिपाचितं ॥ येनान्मेन प्रकर्तव्या देहस्य बुद्धिमिच्छता ॥ एवमुच्चापनं कार्यं व्रतस्य फ

श्रीराम

लसिधये॥ नारीवापुरुषोवापि पुत्रवान् जायते भवं॥ इह लोके सुरवंशुत्का अंतर्गोलोके माप्नुयात्॥ ॥ श्रीकृष्ण उ०
एतत्ते कथितं राजन् व्रतस्योद्यापनं शुभं॥ श्रोष्यंति वा पठंतीति तेषां सर्वमनोरथाः॥ ये करिष्यंति सततं तेषां लो
काश्च शाश्वतः॥ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे गोत्रिरात्रव्रतोद्यापनं॥ ॥ शोकत्रिरात्रव्रतं॥ श्रीकृष्ण उ०
शृणु राजन् पुरावृत्तमयोध्यायां व्रतं शुभं॥ वसिष्ठेन मुनीन्द्रेण सीताये यन्निवेदितं॥ विधाय रावणवधं यदा
रामपुरं गता॥ तदा देवी प्रणम्याथ वसिष्ठं वाक्यमब्रवीत्॥ सीतावाच भगवन् दंडकारण्या द्रावणेन ह
तापुरं॥ न पश्यामि तदा किंचिदत्मीयं विकलेंद्रिया॥ मासान् दशोपिता तत्र राक्षसेन हतासती॥ अशोक
रक्ष प्रणता तच्चिता तत्परायणा॥ उक्ते त्रिजटया तत्र वाक्यं हेत्वर्थसंयुतं॥ अशोक प्रणता सीते विशोका
त्वं भविष्यसि॥ तथेत्युक्तं मया ब्रह्मन् यथा क्तं त्रिजटावचः॥ ततः प्रभृत्य हं शश्वदशोकव्रतमारभे॥ तेन व्र
तप्रभावेन हनुमान् पवनान्तजः॥ तत्रातये जनविस्तीर्णं तीर्त्वा सागरमव्ययं॥ मया दृष्टे नृपश्चैष्टसाभि
ज्ञानो महाबलः पुनश्च कुशलं जातो दग्धालं कामहाबलात्॥ ततो मे प्रत्यये जातो व्रतस्यास्य भ्रमो हान
रौ॥ अस्य च व्रतराजस्य प्रभावेन गतो हरिः॥ ततः कैश्चिदहोरात्रैर्भर्ता मे राघवो बली॥ निहत्य रावणं संख्य

पुष्पैलामिदं देवद्रोयथानष्टोत्तयातुरः॥ मानसं भसि संभृतं पंकजांतरमाश्रितः॥ वृत्रहं व्यापभावेन उद्वेगं
 स्माश्रितः॥ अभिभूतमिवापश्यततोऽशुनिलयंगतः॥ कामंतपः प्रसंगेन सर्वं प्राप्य सि सुव्रते॥ बुद्धकाले
 तं यस्मात्तपसालभ्यते फलं॥ स्त्रीणां दृष्टिं करं ह्येकं व्रतं प्रोक्तं त्वयं भुवः॥ सावित्र्या दृष्टं मानायाः स्तत्त्वं कर्तुं
 मिहाहं सि॥ अशोकव्रतमित्येव नाम्नाख्यातं त्रिविधं॥ येन चोर्पेन पौलोमिनारी दुःखं न संस्मरेत्तद्दह
 रचयं भुवत्येव वृक्षराज्ञे पुनंदन॥ अस्मिंस्तुष्टे हरस्तुष्टे इति विज्ञामि निश्चितं॥ शच्युवाच॥ पुंनागनाग
 बकुलचंपकाद्यान्महीरुहान्॥ परित्यज्य कथंचान्यान्हतोऽस्मिन्कृतसंनिधिः॥ वाक्पतिरुवाच
 हरेण निर्मितः पूर्वं मशोकोयं कृपा लुना॥ लोकोपकारकरणं ततो यशिवत्सुतः॥ वसिष्ठ उवाच निर्मा
 यदृष्टप्रवरप्रणम्य भक्त्या च यित्वा विधिबन्धनं॥ पप्रच्छ देवी पुनराहनं त्वादेवि शृणु त्वं विधिं मत्स्यसंवा
 वाक्पतिरुवाच॥ आरभ्य न द्रुतं कार्यं त्रिरात्रं समुपोषणं॥ त्रिरात्रं देवि विख्यातं मशोकं तत्तु मूलकं॥
 कार्यं नारीभिरमलमनोवाक्कायकर्मभिः॥ ततः प्रदक्षिणां दद्यात्तच्छेत्तारं शतं फलैः॥ नालिकेरं च रज्जु
 रं गोस्तनीभिर्दिनेदिने॥ मंत्रेणानेन मनसा पूजयति सदा शिवं॥ अशोकशोकपुनंदसर्वकाम

११३

फलप्रदः॥ व्रतेनानेन चोर्पेन यथोक्तं फलदो भवः॥ इति प्रदक्षिणमंत्रः॥ ततस्तृतीये दिवसे समभ्यर्च्य विधानतः
 महादेवं वृषयुतं वंशपात्राणि कारयेत्॥ अनेनैव विधानेन यः कुर्याद्रुतमुत्तमं॥ वैधव्यं नाश्रुयान्नारी पुत्रसौख्य
 युता भवेत्॥ वसिष्ठ उवाच बृहस्पतिमुखांश्चुत्वा शचीचक्रं व्रतं शुभं॥ शास्त्रोक्तविधिना सीते भक्त्या देव
 समागतः॥ वृत्रहत्या विनिर्मुक्तो तत्त्वात्त्वमपि वांछ्यः॥ व्रतमेतत्समाचारायथासाध्वीषु सुष्ठु भाः॥ प्रधा
 न्यं जायेत क्षितौ॥ व्रतमेतत्कृतं लोके ख्याता देवि भविष्यति॥ व्रतमेतदशोकस्य सर्वकामफलप्रदं॥ श्री
 कृष्ण उवाच वसिष्ठस्य वचः श्रुत्वा सीता चक्रं व्रतं नमः॥ रामाज्ञां समनुप्राप्य अयोध्यायां चकार सा॥ सी
 ता व्रते कृतं यस्मिं दुःखहीना भयादभूत्॥ युधिष्ठिर उवाच॥ अशोकस्य समारख्याता पूजा देवविधान
 तः॥ का देवता तत्र पूज्या नारीभिर्व्रतसिद्धये॥ श्रीकृष्ण उवाच अशोकवृक्षे तिष्ठति सर्वदेवायुधिष्ठि॥ प
 ल्लवेषु च शारवासु शिवाद्याः सर्वदेवताः॥ अशोकसंनिधौ रामं पूजानीयः स लक्ष्मणः॥ सीतया सहितो
 राजन् विष्णोरीशो यतो मतः॥ एतत्कर्म त्रेऽथ गुरुरेव राकारव्यायथाक्रमं॥ पूज्याश्च भरतश्चैष्ठ्य
 राणां क्तविधानतः॥ अशोकवृक्षविहिता शिवाद्या यस्मिन् रातमाः॥ अशोकपूजने नाशुते तुष्टमभवंति ह

गौर्यालक्ष्यातयेद्राण्या अरुंधत्या च सीतया ॥ त्वं समाराधितः सर्वं अशोकफलदोभव ॥ इति पूजामंत्रः अशोक
 कवादिकामध्ये सीतया त्वत्प्रसादतः ॥ अशोकसंपन्नकलोगृहाणा ॥ अर्घ्यं कृतं मया ॥ इत्यर्घ्यं रावणस्य वधायाय उ
 त्पन्नस्तु महीतले ॥ विष्णोरंशो सिद्धे देवगृहाणा ॥ अर्घ्यं नमोस्तु ते ॥ दशावतारग्रहणं करोषित्वं प्रभावतः ॥ गृ
 हाणा ॥ अर्घ्यं मया दत्तं सीतालक्ष्मणसंयुतं ॥ इति रामपूजामंत्रः ॥ तात भक्त्युन्मुरवं वीरवन्द्यो नुपय ॥ द
 त्तं लक्ष्मीवर्धने गौरं लक्ष्मणं पूजयाम्यहं ॥ लक्ष्मणपूजामंत्रः ॥ अवनीतलसंभूते सीते सर्वांगसुंदरि ॥ गृहा
 णा ॥ अर्घ्यं मया दत्तं पूजाजनकनंदनि ॥ लक्ष्मीत्वं सर्वदेवस्य विष्णोरंशो महीतले ॥ अवतीर्णमिथा दत्तं गृहाणा ॥ अर्घ्यं नमो
 स्तुते ॥ इति सीतापूजामंत्रः ॥ एवं संपूज्य विधिना सर्वशोकविनाशनं ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वकीर्तिविवर्धनं ॥ अपु
 त्रयापुराणार्थपार्वत्यामंदराचले ॥ अशोकः शोकशमनः पुत्रत्वपरिकल्पितः ॥ जातकर्मदिकेतस्य अशोक
 स्य महातरोः ॥ कारितं विधिवत् तत्र तेन दृष्टो नगोत्तमः ॥ यावत् कुरुते नारी पुराणोक्तविधानतः ॥ अशोकस्य वि
 धानेन सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ सर्वापहारान् राजेन्द्र ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ कथामपि समाकुर्येयः कुर्या
 द्विजतर्पणं ॥ व्रतस्य फलमाप्नोति साकल्पेनानेन संशयः ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ विद्वांसं ब्रह्मदेव अशोक
 तरे पूजने ॥ येनाचितं तरो सर्वं प्राप्यते स फलफलं ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ कथयामि तरो राजन्यामि

१२४

मी विश्रामं गृहीतवान् ॥ तदहं भावद्विप्रश्चामित्वा ददुव्रतं ॥ अशोकस्य प्रभावमेव कुर्महस्य शेषतः ॥ व्रतस्य त
 स्य पुराणोक्तं महीतले ॥ अथ वा सुरलोके सुरनारी निषेवितं ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ एवमेतज्जनकतेयथा
 वक्ष्ये सिसुव्रतं ॥ अशोकस्य प्रभावेन तद्वान्न मया धुना ॥ शृणु चात्र मया स्यात्तं नंदने दिव्यकानने ॥ बृह
 स्पतिमुखांस्तु च्छ्रुत्वा यज्जातं परमाद्भुतं ॥ वृत्राभिभूतेनेद्रेण हतो देवान् महासुरः ॥ विश्वं सत्त्वाद्बुधिहानि
 सस्य धर्मश्च तायतां ॥ ब्रह्म हत्यामवाप्याथ देवद्वेनष्टचेतनः ॥ १ ॥ त्रैलोक्यराज्यं सत्काशुममज्जारिभया
 र्हितः ॥ एतस्मिन् तरे देवि न हृषो नृपसत्तमः ॥ त्रैलोक्यराज्यं सकलजहार बलद्विजितः ॥ ततः शची प्रियथिता
 हंताराज्यं भवक्ष्यसा ॥ नंदनो तरमासाद्य तपस्ते पसुदुस्तरं ॥ तां श्रुत्वा धर्मनिरतां बृहस्पतिरुदारधीः ॥ आ
 गत्य नंदनं देवी वाक्यमाह महातपाः ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ किमर्थं तप्यते देवितपः परमदुस्तरं ॥ त्वया किं पापं
 तेनेन तपसा ब्रह्मकारणं ॥ शच्युवाच ॥ हेताभिभूतं देवद्वेन हतं राज्यं हतं द्विषं ॥ कापि प्रनष्टं तं विप्रनजा
 नेहं प्रियं प्रति ॥ एतस्मात्कारणं ब्रह्मस्तप उग्रं समाश्रिता ॥ यथा पुनर्निजराज्यं देवद्वेः प्राप्नुयादिति ॥ के
 तिष्ठति मुने ब्रह्मिसरराट् रात्रुतापकः ॥ प्रसादं कुरु मे देव संयोगेन चान्मुयां ॥ वाक्यपतिरुवाच ॥ शृ

येमेनच॥ अजेयोयं महातेजावृत्रशत्रुविनाशमः॥ आराधयततो देवं सर्वेषां करमव्ययं॥ व्रतेन विधियुक्तेन च
 जेष्यथमाचिरं॥ देवावुचुः गुरोर्केन विधानेन किं देशेन व्रतेन च॥ आराधनीयौ गौरीशो ह्यस्माभिर्जयका
 मुके॥ तद्ददस्व सुराचार्य त्वहि नः परमा गतिः गुरुत्वाच्च कार्तिकादिषु मासेषु मंदवारत्रयोदशी॥ वि
 श्वाशु रूपक्षे तु सर्वकामकरी शुभ॥ तस्यां प्रदोषसमये लिंगरूपी सदाशिवः॥ पूजनीये हि देवद्रसेऽयं काम
 समुत्थये॥ स्नात्वा मध्याह्नसमये तिलामककसंयुतं॥ शिवस्य चार्चने कुर्याद्गंधपुष्पफलादिभिः॥ पश्चात्प्र
 दोषसमये स्थावरलिंगमर्चयेत्॥ स्वयं भुञ्जीत चापि पोषयामपोष्य॥ जने चानिजने वापि श्वरं
 ज्येवात्तथो वने॥ ग्रामाद्वह्निस्तितं लिंगं ग्राम्या छतगुणं स्मृतं॥ वाह्या छतगुणं पुण्यं मारुप्यस्य च पूजने॥ वृ
 न्या छतगुणं प्रोक्तं लिंगं वै पर्वतस्थितं॥ पर्वताच्चायुतं पुण्यं तपोवनसमाश्रितं॥ कश्यादिसंस्थितं लिंगं शजितं स्या
 दनेतके॥ एवं विशेषलिंगानां तीर्थानां निपुणैर्भूतं॥ स्नात्वा च शिवपूजाया विधिं शंभुं प्रपूजयेत्॥ कृष्ण
 वापीतडागादि देवस्वातनो गेषु च॥ क्रमा छतगुणं प्रोक्तं गंगायां स्यादनेतके॥ पंचपिंडाननुधृत्य न स्ना
 यात्परवारिणी॥ ततः प्रदोषसमये स्नात्वा मोनं समाचरेत्॥ प्रदूयानां सहस्रेण दीपनीयः समः शिवः॥

शतेनाथथवा देवं द्वात्रिंशद्दीपमालय॥ घृतेन दीपयेद्दीपान् शिवस्य परितुष्टये॥ तथा फलैश्च धूपैश्च नैवेद्यैर्विविधै
 रपि॥ उपचारैः षोडशलिंगरूपी सदाशिवः॥ पूज्यः प्रदोषसमये नृसिः सतीर्थसिद्धये॥ नाम्ना शतेन रुद्रास्तोता
 व्यश्च स्तुतिप्रियः॥ नमो रुद्राय भीमाय नीलकंठाय वैधसे॥ कपर्दिने सुरेशाय व्यामकेशाय वै नमः॥ वृषध्वजा
 य सोमाय सोमनाथायैवे नमः॥ दिगंबराय भर्गीय उमाकांत कपर्दिने॥ तपोमयाय व्याघ्राय शिपिविष्टाय
 वै नमः॥ व्यालप्रियाय व्यालाय व्यालानां पतये नमः॥ महीधराय व्याघ्राय पशूनां पतये नमः॥ त्रिपुरांतकाय
 सिंहाय शार्ङ्गाय ऋषभाय च॥ मिताय मितनाथाय सिंहाय परमेष्ठिने॥ कामांतकाय कामाय बुध्नीनां प
 तये नमः॥ कल्याणाय विशिष्टाय शिष्टाय परमात्मने॥ वेदवीताय गुप्ताय वेदगुहाय वै नमः॥ दीर्घाय दीर्घ
 रूपाय दीर्घार्थाय महाय च॥ नमो जगत्प्रतिष्ठाय व्यामरूपाय वै नमः॥ गर्वकृत्तु महादेव्य अंधकासुरैर्भूदिने॥
 नीललोहितशुक्लाय च उमुडे प्रियाय च॥ भक्तिप्रियाय देवाय ज्ञानज्ञातव्ययाय च॥ महेशाय नमः
 स्तुभ्यं महादेव हराय च॥ त्रिनेत्राय त्रिवेदाय वेदांगाय नमो नमः॥ अर्थाय अर्थरूपाय परमाथाय वै न
 मः॥ विश्वरूपाय विश्वाय विश्वनाथे नमः॥ शंकराय च कालाय कालावयव रूपिणे॥ अरूपाय विश्वा

यस्तस्मिन्सहस्रमायैवेनमः॥ इमं शानवासिने तुभ्यं नमस्ते कृतिचासे॥ शक्रोऽक्रोरेवरायै वरुद्राभिमित्राय
 च॥ दुर्गाय दुर्गापाराय दुर्गावयवसाक्षिणे॥ लिंगाय लिंगाय लिंगानां पुत्रये नमः॥ नमः प्रभाव रूपाय प्रभावा
 र्थायैवेनमः॥ नमो नमः कारण कारणाय ते मृत्युं जयायात्मभवस्वरूपिणे॥ अंबकायामितकंठभर्गवे
 गौरीपते मंगलहेतवे नमः॥ बृहस्पतिरुवाच॥ नाम्नाशतं महेशस्य उच्चार्य व्रतिनीतदा॥ प्रहसिणा
 नमस्कारैस्तत्तत्संख्यैः प्रयत्नतः॥ कार्यप्रदोषसमये तुभ्यर्थं शंकरस्य च॥ एवं व्रतं समादिष्टं तव शक्र म
 हामते॥ शीघ्रं कुरु महाभाग पश्चाद्युधं कुरु प्रभो॥ शंभो प्रसादात्सर्वं ते भविष्यति जयादिक्॥ शक्र उ
 वाच॥ वृत्रः कदा महेशानं समाराधय दाहरात्॥ कथं च सवरः प्राप्नुयान् कुरुष्व भवद्विज॥ गुरु उवाच
 वृत्रो हाय महातेजास्तपस्वी तपसा पुरा॥ शिवं प्रसादयामास पर्वते गंधमादने॥ नाग्याचित्ररथो रा
 जा वनं चित्ररथस्य ततः॥ एतज्जानीह भो इंद्र तव पुत्रोऽसमीपतः॥ यस्मिन्वने महाभाग वसतिर्महदुर्म
 यः॥ तस्माच्चित्ररथं नाम वनं परमं मंगलं॥ यस्य राजः शिवेनैव यानं च परमाद्भुतं॥ कामगं किंकिणीयुक्तं
 सिन्धुचारणसेवितं॥ गंधर्वैरश्वरायसैः किंनरैरुपशोभितं॥ ततस्तेनैव यानेन पृथिवीपर्यटनपुरा॥

१९६

व्रतमिदं कृतं॥ मनुष्यदेवगंधर्वनारीभिः पुत्रवृद्धये॥ अनुसुयात्रियत्पावारुधत्या तथैव च॥ देवक्यासीतया
 चैग्याद्रौपद्या सत्यशामया॥ दमयत्या च सावित्र्या कृतं तद्रतमुत्तमं॥ अशोकः पूजितः पूर्वयथा वक्ष्ये ण
 थिव॥ अशोको राजतश्चैव सौवर्णश्च तथा शितः॥ तथैव कारयेत्सीतां सौवर्णैरामलक्ष्मणौ॥ पूजयेद्दि
 विधैर्मंत्रैः पूजयेत्तृप्तस्तमः॥ अशोकं पूजयेद्दृष्टं प्ररुदं शुभं पल्लवैः॥ विरुद्धैः सप्तधान्यैश्च गुणकर्मदेकैः शु
 भैः काले द्वैः शुभैर्दिव्यैर्नालिकेरैः सदा दिव्यैः॥ पुण्यादिना तथा धूपैः पूजयेत्तरुमुत्तमं॥ अशोकपांडवश्च
 षडशोकनाशनकुत्रचित्॥ पितृमातृपतिश्चैव च शुराणां तथैव च॥ अशोकस्त्वशोकहर्षो राभव सर्ववन्द
 कुले॥ इति श्रीमद्विष्णोत्तरपुराणे अशोकत्रिराव्रतं॥ अथ कार्तिकादिमासेषु शान्तियुक्तायां त्रया
 दश्यां शान्तिप्रदोषव्रतं स्कोद॥ लोमश उवाच॥ पुरा वृत्रादिभिर्द्वैत्यैर्वर्तमाने महाहवे॥ हतः शक्रेण नमुचि
 रथं फेनेनैव बली॥ दैत्यान्पलायितां दृष्ट्वा हन्यमानान् सुरैर्भृशं॥ वृत्रः क्रापपराविष्टो देवान्याधुम
 आययौ॥ कालाग्निरूपसदृशं रूपं कृत्वा महाहवं॥ व्यवर्धत महातेजो रादसीं प्रयं निव॥ तदृष्ट्वा
 शयविवस्ता देवाः शक्रपुरोगमाः॥ कर्तव्यं नाभ्यपद्यंत तदा गुरुरुवाच ह॥ तपसा तु महाग्रेण व्रतेन नि

हंतथैव॥ अस्यात्यंतविमानात्वेदेत्याभूत्वासुदुर्मते॥ एवंशक्तिस्तयादेव्या भवान्याराजेसत्तमः॥ राजाचित्र
 यः सद्यः पपांतसतदादिवः॥ आसुरीयोनिमासाद्यष्टत्रोन्मन्नाभवत्तदा॥ तपसापरमेष्ठैवत्वष्टा संयोजित
 क्रमात्॥ तपसाब्रह्मचर्येणशोभोराधमेनवा॥ व्रतनानेनचबलीजितुंशक्रानेकेनचित्॥ अनसुरेणाहिषा
 वेनच्यंगंचक्रव्रतंयतः॥ तेनछिद्रेणवैवसौपश्वात्तेजोभविष्यति॥ तस्मात्त्वमपिदेवंद्रुत्वाचैद्व्रतंशुभं॥
 हनिष्यसिमहाबाहो वृत्रनास्त्यत्रसंशयः॥ गुरोस्त्वद्वचनंश्रुत्वाउवाचाथशतकेतुः॥ सोद्यापनविधिं ब्रूहिप्र
 दोषस्यचमेधुना॥ गुरुत्वाच कार्तिकेमासिसंप्राप्तेमंदवारेत्रयोदशी॥ संपूर्णातुभवेयासास
 मग्रव्रतसिद्धये॥ वृषभोरजतः कार्यः पृष्ठे तस्य सुप्रीढकं॥ तस्योपरिन्यसेदेवं उमाकांतं त्रिलोचनं॥ पंच
 वक्त्रं दशभुजमर्धांगेगिरिजासत्ती॥ सोवर्णप्रतिमांकृत्वा तांमकुंभेजलावृत्ते॥ पंचरत्नकलोपेतं
 पंचपल्लवचर्चितं॥ चंदनेनसुगंधेनमिश्रितेशोभितेतथा॥ रूप्यपात्रेततः कृत्वाकुंभस्योपरिविन्यसेत्॥ अग्रा
 लोमन्मयेकुंभेवंशपात्रमथापिवा॥ चर्पाशरावंचास्थाप्य सोवर्णप्रतिमांतथा॥ शक्या कृतापरि
 स्थाप्यवरत्रमात्यविभूषणैः॥ पूजयित्वाविधानेन रात्रौजागरणंचरेत्॥ पुण्यमुंडपि कामादो कृत्वाश्च

१२७

धासमन्वितः॥ आवाहयेत्प्रथमतःत्रमंत्रेणनेनसुव्रते॥ एह्यहित्मुमाकांतसुरवस्येशसुनिर्मले॥ उपविश्य
 मृदेदानीं सर्वशान्तिप्रदोभव॥ आसने॥ पाद्यंचतेमयादत्तं पुष्पांधसमन्वितं॥ गृहाणदेवदेवेशप्रसन्नोवरदोभव॥
 पाद्यं तांमृपात्रस्थितं तोयं फलगंधादिसंयुतं॥ अर्घ्यं गृहाण देवेशमयादत्तं हि भक्तितः॥ अर्घ्यं॥ शीतलं निम
 लंतोयं कर्पूरेण सुवासितं॥ आचम्य तां सुरश्रेष्ठमयादत्तं हि भक्तितः॥ आचमनीयं पंचामृतं न स्नापनं तत्
 न्मंत्रैस्तु कारयेत्॥ गोक्षीरधामदेवेशगोक्षीरेणमयाकृतं॥ स्नपनं देवदेवेशगृहाणपरमेश्वर॥ दुग्धं दध्ना
 चैवमयादेवस्नपनं क्रियेततव॥ गृहाणभक्त्यादत्तं मे सुप्रसन्नो भवाव्ययः॥ दधि सर्पिषो देवदेवेशस्नपनं क्रि
 येतमया॥ उमाकांतगृहाणेदं श्रद्धया सुरसत्तम॥ घृतं॥ इदं मधुमयादत्तं तव पुष्ट्यर्थमेव चेत्॥ गृहाण
 शोभोभक्त्याममशान्तिप्रदोभव॥ मधु॥ सितयादेवदेवेशस्नपनं क्रियेतमया॥ गृहाणश्रद्धयादत्तं सुप्र
 सन्नोभवप्रभो॥ कावेरीनर्मदावेणीतुंगभद्रासरस्वती॥ गंगाचयमुनाचैव ताभ्यस्मानार्थमाहूतं॥ गृहाणत्व
 मुमाकांतस्नानायश्रद्धयाजलं॥ एतद्वासा मयादत्तं सोत्तरीयं सुशोभनं॥ गृहाणत्व सुरश्रेष्ठममावायुः

प्रहो भव। वस्त्रं ॥ यत्प्रोपवीतं सौवर्णमया दत्तं च शंकर ॥ गृहाण परया तुष्ट्या तुष्टिं मे कुरु सर्वतः ॥ उपवीतं । सुगंध
 चंदनं देवमया दत्तं तव प्रभो ॥ भक्त्या परमया शंभो सुगंधं कुरु मे भव ॥ चंदनं ॥ मालती चंपकादीनि कुमुदात्पुस्य
 लानि च । बिल्वपत्राणि पूजार्थं स्वीकुरु त्वमुमापते ॥ पुष्पं ॥ धूपं ॥ दीपं च परमं शंभो घृतं प्रज्वलितं मया ॥ दत्तं गृहाण देवेश मम ज्ञानं त्रि
 भव ॥ दीपं । दीपावली मया दत्ता गृहाण परमेश्वर ॥ आराधिका प्रदानेन मम तेजः प्रहो भव ॥ नीराजने । शाक्त्या
 दत्तं घृताक्षपपायसादिसमन्वितं ॥ नैवेद्यं विविधं दत्तं भक्त्या मे प्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ कर्पूरैः लालवैणादि
 पूगी फलसमन्वितं ॥ तांबूलं कलितं भक्त्या गृहाण गिरिजा प्रियं ॥ तांबूलं । इदं फलं मया दत्तं मिति फलं ॥ हि
 रण्यगर्भगर्भस्तु मिति दक्षिणा ॥ निपत्य दंडवद्भूमौ प्रणम्य च पुनः पुनः । क्षमापयित्वा देवेश रात्रौ जाग
 रणं चरेत् ॥ गीतं वादित्रं नृत्यादेर्गृहं च तात्र ये च ततः । वित्तानं मंडपं कृत्वा नानावर्णैः समन्वितं । प्रभातायां
 तु शर्वयामुदिते रविमंडले ॥ स्नात्वा पुनः समभ्यर्च्य जुहुयात्पायसेन च ॥ आचार्यं च सपत्नीं च वस्त्रालंकार

१९

तथा गिरीन् समुद्रांश्च दीपांश्च विविधांस्तथा ॥ एकदा पर्यटनं राजानाम्नाचित्ररथो महान् । कैलासमागतस्तत्र द
 र्शपरमाद्भुतं ॥ तथा सभामेह शस्य गणैश्चैव विराजितां ॥ अर्धांगलग्नया देव्या शोभितं च महेश्वरं ॥ निरीक्ष्य
 देव्या सहितं सदा गिरीशं न्यायान्वितं वाक्यमिदं बभाषे ॥ वयं च शंभो विषयान्विताश्च मर्त्या दयस्वी जितश्चा
 पि चान्ये । न लोकमध्ये वयं मैव चाज्ञास्वीसे वयं लज्जयामहे कुर्मः ॥ एवं वाक्यं निशम्य तं महेशः प्रहसन्निव ॥
 उवाच न्यायसंयुक्तं सर्वेषामपि शृण्वतां ॥ भयं लोकाय वा दोषं सर्वेषामपि नान्यथा ॥ भक्षितं काल
 कूटं मे सर्वेषामपि दुर्जयं ॥ लोकांतीतं च मे हतं तथा पृथुहसत्यसौ ॥ ततश्चित्ररथं देवी गिरिजा वाक्य
 मब्रवीत् ॥ रे दुरात्मन कथं त्वद्य शंकरोपहासितः । मया सहैव मृदात्मन ईदृश्यैक कर्मणः फलं ॥ साधूनां
 समन्वितानां मे भक्त्या करोति यः ॥ देवो वाप्यथ वामत्यः स त्रिज्ञेयो धर्माधमः । एतमुनीन्द्राश्च महानुभा
 वास्तथाह्यमां त्ररषयो च दग्धमाः ॥ तथैव सर्वे सनकादयो ह्यमां अज्ञाननाशाश्चि वमर्चयंते ॥ रमूढस
 र्वेषु जनेषु भिन्नस्त्वमेवैकस्वसि परो न कश्चन ॥ तस्मादतिस्तब्धमहंकृतं त्वां स शिष्ये नैव कुर्याद

चंदनैः॥ तोषयित्वा शुविंदां तंगां च दद्यात्पयस्विनः॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादक्षिणाभिः प्रतोषयेत्॥ दीना
नाथांश्च संतर्प्य अछिद्रवाचयेत्ततः॥ लब्धानुज्ञां ब्राह्मणो यो बंधुभिः सहितः शुचिः॥ हृदि स्मरन् शिवं भक्त्य
भुंजीत नियतो व्रती॥ अनेनैव विधानेन कुर्यादुद्यापनं बुधः॥ एवं यः कुरुते भक्त्या प्रदोषव्रतमुत्तमं॥ श
नि वारेण संयुक्तं सोद्यापनविधिं नरः॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रपौत्रभनंतकं॥ शत्रूंश्च जयते नित्यं प्रसादं
करस्य च॥ तस्मात्तमपि देवैर्द्रष्टव्यं स्वसदृशिव॥ शनिप्रदोषविधिना ध्रुवं वृत्रं विजेष्यसि॥ एवं निशम्य
गुरुणा कथितं तदानीं इन्द्रो यमेन विधिना गिरिशं प्रपूज्य॥ लोकं ग्रसन्त्रमिवैत्युपतिं प्रवृक्षंततोत्सणादग
मयस्सयमीशतुभ्या॥ इति स्कंदोक्ते केदारखंडे शनिप्रदोषव्रतं॥ स्कंदव्यास उवाच ॥ त्रयोत्त
श्यां तयारोत्रो सोपहारं त्रिलोचनं॥ द्रष्टुं प्रथमं याममुच्यते सर्वपातकैः॥ मनस्वेन स्कंदो देव्युवाच॥ देव
केन विधानेन प्रदोषव्रतमुत्तमं॥ विधातव्यं नरैस्त्रीभिः संतानफलसिद्धये॥ ईश्वर उवाच॥ यदा त्रयोदश
युक्ता मंदवारेण संयुता॥ आरब्धव्यं व्रतं तत्र संतानफलसिद्धये॥ ऋणनिर्मुक्तिं च नार्थं तसौ मंदवारेण सं
सौभाग्यस्त्री समृद्ध्यर्थं शुक्रवारेण संयुता॥ आयुरारोग्यसिद्धयर्थं भानुवारेण संयुता॥ एकवत्सरप

र्यतप्रतिपक्षेत्रयोदशी॥ प्रदोषेशिवमभ्यर्च्य नक्तं भोक्ष्यामिशंकरे॥ भवाय नमः॥ महादेवाय० नीलकंठाय० श
 शिमौलिने० उग्राय० ईशानाय० भावाद्यैः षोडशोपचारपूजामष्टप्रदक्षिणीः नमस्काराश्चाष्टकं कुर्यात्॥ य
 थाप्रवान्समस्तानां पशूनोपाश्रमोचकः॥ तथाव्रतेन संतुष्टः पुत्रं देहि सुलक्षणं॥ ऋणरोगादिदारिद्र्यपापस्य
 दपमृत्यवः॥ भयशोकमनस्तापनत्रयंतु मम सर्वदा॥ निवेद्य कर्मणा तंतु दद्याद्वित्तानुसारतः॥ दक्षिणं ब्र
 ह्मणोभ्यश्च ततोमौनं विसर्जयेत्॥ एवं संवत्सरं कुर्यात्त्रयोदश्यामिदं व्रतं॥ इदमपि स्कांदे उक्तमेव॥ अथांगेनै
 त्रयोदशीव्रतं॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ शृणु पार्थ व्रतं श्रेष्ठं नाम्ना नंगत्रयोदशी॥ आशिवायै पुराणोक्तं प्रहज्जे
 दुमौलिना॥ गौर्युवाच॥ पुरासौ भाग्यकरणीख्यातानंगत्रयोदशी॥ तस्यां व्रतं महादेव मयापि कथय प्र
 भो॥ कस्मिन्मासे प्रकर्तव्यं संपूर्णं च कथं भवेत्॥ पूज्यानि कानि नामानि विधिना केन चेष्टम्॥ दुर्मगानां च
 नारीणां सोभाग्यकरणां परं॥ बंध्यानां पुत्रजननं धनधान्यविवर्धनं॥ एतद्व्रतं महादेव प्रसादाद्वक्तुमर्हसि॥
 ईश्वर उवाच॥ कथयामिन संदेहो महापुण्यं महाफलं॥ चीर्यो नयेन देवेशि सर्वसंपद्यते सुखं॥ नारीणां च नृ
 णांचैव विधातव्यं प्रयत्नतः॥ हेमंतं हि ऋतौ प्राप्ते मासि मार्गशिरे शुभे॥ शुक्लपक्षेत्रयोदश्यां उपवासं तु क

रयेत् ॥ मल्लिकादंतधावनं पूजां वर्मनुरेणतु नारंगेणार्घ्यं मन्त्रेनैवैद्योपणिकास्तथा ॥ गंधैः पुष्पैस्तथा धूपैर्वयेऽ
यथाविधि ॥ असौ तैश्च फलैश्चैव एकाग्रहृदयस्थितः ॥ सम्यग्जितेन्द्रियो भूत्वा अनंगं हृदि कल्पयेत् ॥ अश्वात्प्रदक्षि
णीकृत्वा अर्घ्यं चैव निवेदयेत् ॥ नमस्कुर्यादनंगं च मंत्रेणानेन मानिनि ॥ नमोस्त्वनंगदेवाय सर्वसंचनिवासि
ने ॥ हृदयस्थायानित्यायसूक्ष्माय परमं छिने ॥ स्वर्गं चैव तु पातले मर्त्यलोके तथैव च ॥ सर्वं व्यापी त्वनंगत्वं गृ
हाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यं ॥ पूजयेत्स्वच्छचित्तेन मधुवचप्राशयेन्निशि ॥ रंसातुल्या भवेन्नारीसौ भाग्या
मतुलं भवेत् ॥ नश्यंति सर्वपापानि अन्यजन्मकृतानि च ॥ लावण्यमतुलं चैव रूपैश्च र्यसमन्वितं ॥ अश्वमेधा
स्य यस्य सफलं प्राप्नोति मानवाः ॥ पौषस्यैव तु मासस्योदुंबरं दंतधावनं ॥ जातीपुष्पैः पूजनस्या तद्दाडिमेना
र्घ्यं एव च ॥ अशाकवर्तिकास्त्रिधा नैवैद्ये च प्रकल्पयेत् ॥ उपोष्य पूजयेद्देवं भक्त्या नाद्येश्वरप्रिये ॥ अनन्ताना
द्येश्वराय ईश्वराय नमोनमः ॥ नमस्ते भुवनेशाय गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यं ॥ व्रतस्वच्छचित्तेन
चंदनं प्राशयेन्निशि ॥ सर्वपापविशुद्धात्मा सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ माघस्यैव तु मासस्य विष्णुक्रांतां दं
तधावनं ॥ कुंदपुष्पैः समभ्यर्च्य स्वर्चयेद्बीजपूरकैः ॥ नैवद्यं शक्रादद्याद्देवायोगेश्वरस्तथा ॥ ओ नमो

योगेश्वराय योगजं बुनिवासिने ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं योगेश्वर नमोस्तुते ॥ इत्यर्घ्यं ॥ मौक्तिकं प्राशयेद्रात्रौ वज्र
 पेय फलं लभेत् ॥ सर्वाणि प्रायसिध्यर्थं वीरे शं नाम पूजयेत् ॥ ओं वीरेश्वर वीर भद्र उमाकांत सुरेश्वर ॥ हिमम
 ध्य निवासितं गृहाणार्घ्यं महेश्वर ॥ सीता तुल्या भवेन्नारी कंकोलं प्राशयेन्निशि ॥ चैत्रस्यैव तु मासस्त्वन
 वमालिंदंतधावनं ॥ दमनेनार्चयेद्देवं तयार्घ्यं च प्रकल्पयेत् ॥ नैवेद्यं खज्जुकान्दद्याद्दिश्वरूपं तु पूजयेत् नम
 स्ते विश्वरूपाय सुरूपाय महात्मने ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं विश्वरूप नमोस्तुते ॥ उमा तुल्या भवेन्नारी कंकोलं प्रा
 शयेन्निशि ॥ वैशाखस्य तु मासस्यापामार्गदंतधावनं ॥ पूजा च मल्लिका पुष्पैरुत्तरार्घ्यं च दापयेत् ॥ नैवेद्यं खज्जु
 कंदद्यात् महारूपं तु पूजयेत् ॥ नमस्ते महारूपाय सर्वविशानरूपिणे ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं महारूप नमोस्तुते ॥
 ततः शुद्धमना भूत्वा जाजीफलं प्राशयेन्निशि ॥ अश्वमेधस्य यज्ञस्य फलं मष्टगुणं लभेत् ॥ ज्येष्ठस्यैव तु मा
 सस्य सहदेवी दंतधावनं ॥ पूजा बकुल पुष्पैस्तु श्रीफलेनार्घ्यं कल्पना ॥ नैवेद्यं मंडुकान्दद्यात् लवंगं प्राशये
 न्निशि ॥ प्रद्युम्नं पूजयेद्देवं सर्वपापप्रणाशनं ॥ नमस्ते प्रद्युम्न प्रद्युम्नशुवनेश्वर ॥ गृहाणार्घ्यं मया द
 त्तं प्रद्युम्न परमेश्वर ॥ सुवर्णशतदानस्य फलं मष्टगुणं लभेत् ॥ आषाढस्य तु मासस्य नारिं गीदंतधावनं ॥

वंसमाहितः। नमस्तेजगदीशायतापिनेक्षणपाणये॥ गृहापाध्यमहेशानजगदीशनमोस्तुते॥ अर्घ्यमंत्रः पूजो
 तेजागरंकुर्याद्गीतवाद्यमहोत्सवैः। अर्धनारीश्वरंकुर्यात्सौवर्णरूपमेववा॥ वस्त्रमुपेनसंवेष्टय्यायाविनि
 वेशयेत्॥ एवं कृत्वा तु देवेशांतत्र शोभांतु कारयेत्॥ श्वेतपुष्पैस्तु संपूज्य श्वेतचंदनचर्चितं॥ धूपसुगंधिसंक्षि
 प्यसंवत्सांगांप्रदापयेत्॥ श्वेतवस्त्रंपरीधानां घंटाभरणभूषिता। सुस्पर्शमवस्त्रयुगलमाचार्यनिवेदयेत्॥ त
 थैवदक्षिणांदद्यात् आसनंचैवपादुकां॥ छत्रंचमुद्रिकांचैवकंकणींचैवभूषणं॥ खट्वादिव्याप्रदेयातुतल्ल
 लादनसयुता॥ गृहोपस्करसंयुक्ताभक्तिसंयुक्तेतसा॥ तत्रोपवेश्याचार्यमुपवासव्रतीततः॥ पा
 दोर्मूर्ध्निसमारोप्यप्रणिपत्यवेद्योवदेत्॥ भगवन्तत्त्वसादेनव्रतसंपूर्णतांमम॥ एवमस्त्वितिसंश्रय्यतव
 तुष्टोस्तुशंकरः॥ ईश्वरउवाच॥ एवं कृत्वा प्रयत्नेन दंपती चैव पूजयेत्॥ तयोश्च भोजनं दद्याद्वपत्या
 परितोषकं॥ अनेन विधिना तुष्णाम्यहमुक्तस्त्वयानघे॥ तेभ्यो दत्तं च यत्किंचिदक्षयं नात्र संशयः॥ आचा
 र्यमग्रतः कृत्वा तस्यां दशंतु कारयेत्॥ नद्याचार्यसमंतीर्थं नद्याचार्यसमंतपः॥ तस्याहं कायमास्थाय
 धर्मसिद्धिनयेध्रुवे॥ तेनैवाचार्यदानेन सर्वभगवति चाक्षये॥ एतद्रतोत्तमं श्रेष्ठगृह्याद्बुद्धतरं परं॥ राज्य
 मर्थान्सुतानि मिथि मवैधव्ये च यच्छति॥ रूपंधनंधान्यमायुरारोग्यंच प्रदापयेत्॥ इष्टलाभंचसौभाग्यं

२७१

वर्धयेच्च वरानने॥ त्रयोदशीव्रतात्रास्ति सौभाग्यकरणं परं॥ इति भविष्ये अंगत्रयोदशीव्रतं॥ ॥ इति श्री
 भट्टनीलकंठात्मजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कत्रयोदशीव्रतानि॥ ॥ अथ चतुर्दशीव्रतानि॥ तत्र वैशाख
 शुक्लचतुर्दश्यां नृसिंहचतुर्दशीव्रतं॥ तच्च प्रदोषव्यापिन्यां कार्यं॥ तदुक्तं हेमाद्रौ नृसिंहपुराणे॥ वैशाखे शु
 क्लपक्षे तु चतुर्दश्यां निशां मुखे॥ मज्जन्मसंभवपुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं॥ वर्षे वर्षे तु कर्तव्यं मम संतुष्टि
 रणमिति॥ स्कादपि वैशाखस्य तु चतुर्दश्यां सोमवारे निलक्ष्मके॥ अवतारो नृसिंहस्य प्रदोषसमय इति जाइ
 ति॥ अनिलक्ष्मस्वाती॥ दिनद्वये तद्यास्या वय्याप्तावेकदेशसमव्याप्नोपरा॥ अनंगेन समायुक्तान्तेषां
 चतुर्दशी॥ धनापायैर्वियुज्येत तस्मात्तां परिवर्जयेदिति तत्रैव निषेधात्॥ इदं व्रतं संयोगपृथक्कन्यायै न नि
 त्यं काम्यं च॥ स्कादे॥ विज्ञाय मद्दिनं यस्तु लंघयेत्पापकल्मसः॥ स याति नरकं धारयावच्चंद्रदिवाकरे॥ मम सं
 तुष्टिकारणमिति फलश्रवणाच्च॥ अथ कथा॥ ॥ स्तुत उवाच॥ हिरण्यकशिपुहत्वा देवदेवं जगादुत॥
 सुरवासीनं तु दुत्संगेशांतकोपं रमापति॥ प्रल्हादो ज्ञानिनां श्रेष्ठो पालयन् राज्ञ्यमुत्तमं॥ एकाकी च तदुत्संगे
 इयं वचनमब्रवीत्॥ प्रल्हाद उवाच॥ नमस्ते भगवन् विष्णो नृसिंहरूपिणे नमः॥ त्वद्रतोत्तमं सुरेशे

कृताष्टमामितुतत्तः। स्वामिन्त्वयिममाभिन्नाभक्तिर्जाता त्वनेकधा॥ कथंचनेप्रियोजातकारणवदमेप्रभा॥
 नृसिंह उवाच॥ कथयामिमहाप्राज्ञशृणुध्वेकाग्रमानसः॥ भक्त्यत्कारणावृत्तप्रियत्वस्यचकारणं। पुरा
 कालेह्यहर्विषः किंतुत्वन्नाथधीतवान्॥ नाद्यात्ववास्तुदेवाहिवेश्यासंसक्तमानराः॥ तस्मिंजातुनवेव
 त्वचकारस्तु कृतंकियत्॥ युक्तानुमद्वतं चैकवेश्यासंगतिलालसः॥ मद्रतंस्थप्रभावेनभक्तिर्जाततवा
 नघ॥ प्रसिंहोच्यतांतावत्कस्यपुत्रस्यकिं व्रतं। वेश्यायां वर्तमानेन कथं तच्चकृतंमया। येनताद्विष्णुमाहात्म्य
 वक्तुमर्हसिसंप्रतः॥ नृसिंह उवाच॥ पुरावतीपुरह्यासीत्ब्राह्मणो वेदपारगः। तस्यनामसुशर्मेतिबहुलो
 केषुविश्रुतः। नित्यहोमंक्रियांचैवविदधातिद्विजोत्तमः। ब्रह्मक्रियांस्तुनियतंसर्वासुकिंलतत्परः। आग्र्य
 मादिभिर्यज्ञैरिष्टासर्वसुरोत्तमाः॥ तस्यभायसुशीलाभिरुदिरव्याताशुवनत्रेयः॥ पतिव्रतासदाचाराप
 त्तिभक्तिपरायणा। जज्ञिरेस्यास्तुतःपंचतस्याद्विजवरात्तथा॥ सदाचाराःसुविद्वांसःपितृभक्तिपरायणाः।
 तेषामध्येकनिष्ठस्त्ववेश्यासंगतितत्परः॥ तथापिविद्यामानेनसुरापानस्तुपातकं॥ सुवर्णचापुपहतं
 चोरेःसार्धंत्वयाबद्धं॥ विलासिन्यायुतांतैश्चसमंचीर्णमिधंबहु। विलासिनीवेश्या। एकदातद्देह

कदंबैः पूजयेद्देवंनालिकेरार्घ्यकल्पना॥ नेवेद्येदधिनक्तंचोमापतिंप्रपूजयेत्॥ प्राशयेत्तिलबीजानिशिवस्वच्छेन
 चेतसा। उमापतौ महाबाहो कामदहनायतेनमः॥ गृहाणार्घ्यं चंद्रमौले उमाकांतनमोस्तुते॥ वाजपेयस्ययज्ञस्य
 फलमाप्नोतिमानवः॥ श्रावणस्यतुमासस्यजातीभिर्दंतधावनं॥ पूजयेत्पद्मपुष्पैश्चजंबूकैरर्घ्यकल्पना॥ नेवेद्ये
 क्षीरसंदद्यात्सूलपाणिंस्तुपूजयेत्॥ प्राशयेद्दधंतोयंतुरात्रोचैवसमाहितः। ॐ नमःशक्तिधरायभक्तिभावत
 रूलिने॥ गृहाणार्घ्यंमयादत्तेरूलपाणेनमोस्तुते॥ सोत्रामप्यारव्ययज्ञस्यफलमष्टगुणंलभेत्॥ भाद्र
 पदस्यवरमासास्य अंकोल्लं दंतधावनं॥ अर्चयेच्चंपैः पुष्पैर्नेवेद्येर्घतूरिका। अर्घ्यपूगफलंदद्यात्तदेवाजात
 तुपूजयेत्॥ ततःस्वच्छमनाभूत्वाअगुरंप्राशयेन्निशि॥ त्रिदशेश्वरदेवायसद्योजातायतेनमः॥ गृहाण
 र्घ्यंमयादत्तेसद्योजातनमोस्तुते॥ दशानामश्वमेधानांफलंप्राप्नोतिमानवः। आश्विनस्यतुमासस्यकुं
 तीदंतधावनं॥ अर्चयेत्करवीरैस्तु अर्घ्यं कर्कटिकाफला। पूजयस्त्रिदशाधिपदेवोनेवेद्येशुभ्रमंडिका॥ प्राश
 येत्कनकतोयंनिशिदेवंप्रपूजयेत्॥ ॐ त्रिदशाधिपदेवेश उमाकांतमहेश्वर॥ त्रिधारूपमयस्त्वंहि अघेमि
 प्रतिगृह्यता॥ चातुर्मासस्ययज्ञस्यफलंदशगुणंलभेत्॥ कार्तिकस्यतुमासस्यकदंबंदंतधावनं॥ रक्ता
 त्पलेः पूजनंचकूष्माण्डार्घ्यं प्रदापयेत्॥ नेवेद्यहरिकांदद्यात्पूजयेज्जगदीश्वर। प्राशयेन्मदनफलंनिशिसि

बहुनोक्तेन किं वत्स व्रतस्य फलमुत्तमं ॥ प्रल्हाद उवाच ॥ व्रतस्यास्य फलं साधुत्वविभक्तिकारणं ॥ स्वा-
 मिन् ज्ञातं विशेषेण त्वत्तपापनिवृत्तनं ॥ अधुना श्रोतुमिच्छामि व्रतस्यास्य विधिं परं ॥ कस्मिन्मासि भवेद्व्रत-
 त्कस्मिंश्च वासरे प्रभा ॥ एतद्दिस्तरतो देव वक्तुमर्हसि सांप्रतं ॥ विधिनाथेनैवैवामिन् समग्रफलभुग्भवे-
 त् ॥ ममोपरि कृपां कृत्वा ब्रूहि त्वं सकलं प्रभा ॥ श्रीनृसिंह उवाच ॥ साधुसाधु महाभाग व्रतस्यास्य विधि-
 परं ॥ सर्वकथयतो मे घृत्व मे कायमनाः शृणु ॥ वैशारदशुक्लपक्षे तु चतुर्दश्या समाचरेत् ॥ मज्जन्मसंभवं
 पुण्यं व्रतं पापप्रणाशनं ॥ वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मम संतुष्टिकारकं ॥ महापुत्रमिदं श्रेष्ठमानुषैर्भवन्तीति ॥
 तेनैव क्रियमाणेन सहस्रदादश ॥ फलं ॥ जायते मन्मुरवा इन्मिमानुषाणां महात्मनां ॥ स्वांति नक्षत्र-
 गेन शनिवारणसंयुते ॥ सिध्योगस्य योगेन वणिजे करेण तथा ॥ पुण्यसौभाग्ययोगेन लभ्यते देवयोग-
 तः ॥ सर्वैरेतैस्तु संयुक्तं हत्याकोटिविनाशनं ॥ एतदन्यतरयोगे तद्दिनपापनाशनं ॥ केवलेपि च कर्त्तव्यं त-
 दिने व्रतमुत्तमं ॥ अन्यथानरक्याति यावच्चंद्रदिवा करो ॥ यथायथा प्रवृत्तिः स्यात्पातकस्य कलौ युगे ॥
 तथा तथा प्रणश्यंति सर्वधर्मानसंशयः ॥ तद्व्रतस्य प्रभावेन मतिर्न स्यादुरात्मनां ॥ विचार्येष्टं प्रकृति-

203

यमाधवे मासि मद्रतं ॥ नियमं च प्रकर्त्तव्यं दंतधावनपूर्वकं ॥ श्रीनृसिंह महोदय दयां कृत्वा ममोपरि ॥ अद्याहं ते
 विधास्यामि व्रतं निर्विघ्नतानय ॥ इति नियममंत्रः ॥ व्रतस्थेन न कर्त्तव्या संगतिः पापमिह सहमिथ्यालापो न क-
 र्त्तव्यः समग्रफलकांक्षिभिः ॥ स्त्रीभिर्दुष्टैश्च आलायान् व्रतस्थो नैव कारयेत् ॥ स्मर्त्तव्यं मे महारूपं तद्दि-
 नं सकलं शुभं ॥ ततो मध्याह्नवेलायां नद्यादौ विमले जले ॥ गृहे वदेव स्वाते वा तडागे विमले शुभे ॥ वेदि-
 कानचमंत्रेण स्नानं कृत्वा विचक्षणः ॥ मृत्तिकागोमयेनैव तथा धात्रीफलेन च ॥ तिलैश्च सर्वपापघ्नैः स्नानं कृ-
 त्वा महात्मभिः ॥ परिधाय शुचिर्वा सोनित्यकर्म समाचरेत् ॥ ततो गृहं समागत्य स्मरन्मां भक्तियोगतः ॥ गोम-
 येन प्रलिप्याथ कुर्यादष्टदलं शुभं ॥ कलशं तत्र संस्थाप्य तोषं रत्नसमन्वितं ॥ तस्यापरित्यजेत्सात्रं वंशजं
 ब्रीहिहरितं ॥ हेमी तत्र च मन्मूर्तिं स्थाप्या लक्ष्यास्तथैव च ॥ फलेन तदर्थं न तदर्थार्धेन वा पुनः ॥ यथाश-
 क्तिमेवाकायी वित्तशाल्यविजितः ॥ पंचामृतं न संस्नाप्य पूजनं तु समाचरेत् ॥ ततो ब्रह्मणामाहूय तमाच-
 र्य मलोकुपं ॥ सदाचारसमायुक्तं श्रोतं दातुं जितेन्द्रिय ॥ तेनैव कारयेत्पूजां दृष्ट्वा शारत्रानुसारतः ॥ आच-
 र्य वचनाधीमान् पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ मंडपं कारयेत्तत्र पुष्पस्तवकशोभितं ॥ ऋतुकाले द्रव्यैः पुष्पैः पूज-

येद्यतमानसः। उपचारैः षोडशभिर्मंत्रैर्वेदेभ्यस्तथा॥ ततः पौराणिकैर्मंत्रैः पूजनीयो यथाविधि॥ चंदनं श्री
 तलद्विचंद्रकुंकुममिश्रितं॥ दद्यामितवतुष्यर्थं नृसिंहपरमेश्वर॥ चंदनमंत्रः। कालोद्भवानि पुष्पाणि तुल
 स्यादीनि वेप्रभा॥ पूजयामि नृसिंहं त्वं लक्ष्म्या सह नमोस्तुते॥ पुष्पमंत्रः॥ कृष्णागरुमयं धूपं श्रीनृसिं
 हजगत्पते॥ तव तुष्टे प्रदास्यमि सर्वदेवनमोस्तुते॥ धूपमंत्रः। सर्वतेजोमयं तेजस्तस्माद्दीपं ददामि ते॥
 दीपमंत्रः॥ नैवेद्यं सौख्यं देवा रुभक्ष्यं भोज्यं समन्वितं॥ ददामि ते रमाकांतं सर्वपापक्षयं कुरु॥ इति नैवेद्यं
 पीतो वरमहाबाहो प्रह्लादभयनाशन। यथाभूते नार्चने न यथोक्तफले दोषवत्॥ इति प्रार्थना॥ रात्रौ जागर
 णं कार्यं गीतवादित्रनृत्यकैः। पुराणपठणाद्यैश्च श्रातव्याश्च कथाः शुभाः॥ ततः प्रभातसमये स्नानं कृ
 त्वा जितेन्द्रियः। पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेन्मां प्रयत्नतः। वैष्णवान् पूजयेन्मंत्रान् मद्ग्रेस्त्वस्मानसः॥ त
 तोदानानि वेषानि वक्ष्यमाणानि चानघ॥ पात्रेभ्यस्तु द्विजेभ्यो हि सोदकद्वयं जिगीषया॥ सिंहस्वर्णम
 यो देयो मम संतोषकारकः। गोभूतिलहिरण्यानि देयानि च फले शुभिः। शय्यासत्तुलिका देयास्त
 प्रधान्यं समन्वितं॥ अन्यानि च यथाशक्त्या देयानि मम तुष्टये॥ वित्तशायं न कुर्वीत यथोक्तफलकां

२०४

त्यासीन्महाकलिस्त्वया सह॥ तेन कलहेभावेन व्रतमेतत्त्वया कृतं॥ अज्ञानात्स द्रुतं चक्रे व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ त
 स्याविहारयोगेन रात्रौ जागरणं कृतं॥ वेश्याया वल्लभा किंचित्प्रजातं न त्वया समं॥ रात्रौ जागरणं चीर्णं त्य
 त्तं भोग्यं मने कथा। व्रतेनानेन चीर्णेन मोदंति दिवि देवताः॥ स्वयर्थं च पुरा ब्रह्मा चक्रे त्वत्तदनुत्तमं॥ म
 द्रुतस्य प्रभावेन निर्मितं सचराचरं। ईश्वरेण पुरा चीर्णं वधार्थं त्रिपुरस्य च॥ महाप्राप्तेन विहितं व्रतमेत
 न्महाफले॥ तद्रुतप्रभावेन सर्वसिद्धिमुपागता। वेश्यापिमत्प्रिया जाता त्रैलोक्यसुखकारिणी॥ ईदृशं म
 द्रुतं वत्स त्रैलोक्येषु सुविश्रुतं॥ कलहेन विलासिन्या व्रतमेतदुपस्थितं॥ प्रह्लादतेन ते भक्तैर्मति
 जाता ह्यनुत्तमा। धूर्तयात्र विलासिन्या जाता व्रतमिदं महत्॥ कलहश्च कृतो मेन मद्रुतं यत्कृतं भवेत्॥ सा वेश्या
 तु वरा जाता शुक्ला भोगाननेकशः॥ मुक्ताकर्म विलीना तु त्वं प्रह्लादविश्वामो। कार्यार्थं च भवनास्लम
 षरीरं दृश्य कृतया॥ विधाय सर्वकार्याणि शीघ्रं चैव गमिष्यसि॥ अइदं व्रतमावश्यं प्रकरिष्यसि मानवः।
 न ते प्राप्नुवन्ति मृतः कल्पशतैरपि। अपुत्रो लभते पुत्रान् धनकामो धनं तथा॥ ज्ञानी च मम भक्तश्च दि
 व्यसौख्यं भवेत्ततः। स्त्रियो वा पुरुषश्चापि कुर्वन्ति व्रतमुत्तमं॥ तस्या ददाव्यहं सौख्यं भुक्तिमुक्तिसमन्वितं॥

मास्यां चतुर्दशी ॥ संपूर्णां तां विदुस्तस्यां पूजयेद्विष्णुमव्ययं ॥ तिथौ भाद्रपदस्यां ते चतुर्दश्यां द्विजोत्तम ॥
 पौर्णिमास्याः समायोगे व्रतं वानंतकंचरेदिति स्कांदमविष्येत्तेः । मुहूर्तेति त्रिमुहूर्तप्रशंसापरा ॥ अतए
 वमाधवः । उदये त्रिमुहूर्तं तु ग्राह्या नंत व्रतेति थिरिति । यद्यपि मध्याह्ने भोज्यवेलायां समुत्तीयसरित्तटे ॥
 इत्यादिमविष्यान्मध्याह्ने पूजा कालोभाति तथापि तत्र पूजा विध्यमावान्न तद्व्यापिनी ग्राह्येति ॥ इति
 हासरूपाय वाहाद्विध्युन्नयनत्प्राक्प्रत्यक्षविधि नोदयव्यापिन्यां तस्यां पूजाविधानादि अग्निं पूज
 तेषु जितचतुर्दशग्रंथियुतदोरकबंधनप्रधानं ॥ संसारगहसुहासुसुखं विहर्तुं वांछंति ये कुरुकला
 द्रवद्रुधसत्वाः ॥ संपूज्य च त्रिभुवनेशमनंतदेवं बध्नांति दक्षिणकरे वरदारकंते ॥ इति तस्यैव फलसं
 बंधात् ॥ ॥ अथ व्रतविधिः ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्य पापनिर्मुक्त्युत्तमसिद्धिं पुत्रपौत्रैश्चित्तभागधनधा
 न्यपरमगतिप्राप्तये चतुर्दश वर्षा विध्यनंतव्रतं करिष्ये इति संकल्प्य सर्वतोभद्रमंडलं विधाय तत्र
 मंडले देवता आवाह्यतदुपर्येकं कलशं संस्थाप्य तत्र फणाः सप्तकमंडितं दर्भमयंतदग्रे चतुर्दशग्रंथि

सया। ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां॥ निधनेनापि कर्तव्यं देयं शक्त्यानुसारतः॥ सर्वेषां
मेव वर्णानामधिकारोऽस्ति मेवमेतत्। मद्रक्तैस्तु विशेषेण कर्तव्यं मत्परायणेः। तद्वद्वेनास्ति दुःखानि दोषश्च म
त्प्रसादतः। तान्समुद्भूतदेवेशदुस्तराद्भवसागरात्॥ पातकार्णावमग्नस्य व्याधिदुःखांबुवासिभिः जीवे
तु परिभूतस्य मोहादुःखगतिरस्य मे॥ करावलंबनं देहिदोषशायि जगत्पते॥ श्रीनृसिंहरमाकांतभक्ता
नां भवनाशन॥ क्षीरांबुधिनिवासस्त्वं चक्रपापोजनार्दन। व्रतनानेन देवेश भुक्तिमुक्तिप्रदो भव। इति प्रा
र्थनामंत्रः॥ एवं प्रार्थ्य ततो देवं विस्तृत्य च यथाविधि। उपहारादिकं सर्वमाचार्याय निवेदयेत्॥ इति
प्राप्तिस्तु संतोष्य ब्राह्मणांस्तु विसर्जयेत्॥ मध्याह्ने तु समायुक्ते भुंजीत बंधुभिर्नरः। यद्दंष्ट्रपुण्य
भक्त्या व्रतं पापप्रनाशनं॥ तस्य श्रवणमात्रेण ब्रह्महत्या व्यपोहति॥ पवित्रं परमं गुह्यं कीर्तयेद्यस्तु मानवः॥
सर्वान् कामानवाप्नोति व्रतस्य च फलं लभते॥ इति हेमाद्रौ नृसिंहपुराणे नृसिंहचतुर्दशीव्रतं॥ अ
थ भाद्रपदशुक्लचतुर्दश्यां अनंतव्रतं॥ तच्च त्रिमुहूर्तद्वयव्यापिन्यां कार्यं॥ मुहूर्तमपि चेद्भाद्रपदपौर्णि

अनन्तानंतदेवेश अनन्तफलदायक ॥ अनन्तानंत रूपो सिग्हाणाध्य नमोस्तुते ॥ त्रिपादूर्ध्वमित्यर्घ्यं ॥ क
 र्पूरवासितं तोयं मंदाकिन्या समाहृतं ॥ अचम्य तां जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तिः ॥ तस्माद्दिरडित्याचमं
 पंचामृतेन स्नपनं करिष्ये सर्वसिद्धिदं ॥ कार्यमेतत्सिद्धिमायातु रजिते त्वधिधातरि ॥ पयोदधि घृतं गन्धं
 माक्षिकं शर्करा तथा ॥ पंचामृतेन स्नपनं गृहाण जगतः पते ॥ पंचामृतस्नानं ॥ गंगा च यमुना चैव नर्म
 दान् सरस्वती ॥ तापी पयोष्णी रेवा च नाभ्यः स्नानार्थं माहृतं ॥ तोयमेतत्सुरवस्पर्श स्नानीयं प्रतिगृह्य
 ता ॥ यत्पुरुषोत्तम इति स्नानं ॥ पीतांबरयुग्मं देव सर्वकामार्थी सिध्यते ॥ मयानि वेदितं भक्त्या गृहाण पुन
 र्त्तम ॥ तयश्चमिति वस्त्रं ॥ दामोदरं नमस्ते क्तत्राहि मा भव सागरात् ॥ ब्रह्मस्त्रं सोत्तरीयं गृहाण पुन
 र्त्तम ॥ तस्माद्यज्ञादित्यज्ञोपवीतं ॥ कस्तूरी कुंकुमोपेतं कर्पूरेण च संयुतं ॥ गंधं दास्यामि देवेश
 अनन्ताय नमो नम इति ॥ तस्माद्यज्ञात्सर्वलुप्तं च इति गंधं ॥ अहता च सुरस्येष्ट कुंकुमोक्ताः सुरो
 भनाः ॥ वासुदेव जगन्नाथ प्रीत्या मे स्वीकुरु प्रभो ॥ अहताः ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि

२०६

सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ मया हता विपुष्यापि पूजार्थं स्वीकुरु प्रभो ॥ तस्मादश्व इति पुष्पं ॥ अथ
 गृह्णा ॥ अनन्ताय नमः ॥ पादौ पूजयामि ॥ संकर्षणाय नमः ॥ गुरुको ॥ कालात्मने ॥ जानुनी ॥ विश्वरूपाय ॥ ऊचे
 विश्वनेत्राय ॥ कटिं ॥ मधुसूदनाय ॥ मेढं पद्मानाभाय ॥ नाभिं परमात्मने नमः ॥ हृदयं ॥ श्रीकृष्णाय ॥ कंठं
 सर्वास्त्रधारिणे ॥ बाहू ॥ हरये ॥ मुखं ॥ वाचस्पतये ॥ जिह्वं ॥ दामोदराय ॥ दंतान् ॥ केशवाय ॥ ललाटं ॥ कम
 लासनाय शिरः ॥ सर्वात्मने सर्वगं ॥ वनस्पतिरसो धृदिव्यो गंधाढ्यो गंधमुत्तमं ॥ आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपो
 यं प्रतिगृह्यता ॥ यत्पुरुषमिति धूपं ॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना यजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यं
 क्यतिमिरापह ॥ ब्राह्मणोऽस्येति दीपं ॥ अनन्तं तु विधं स्वादुरसैः षड्भिः समन्वितं ॥ नानासह्यं समायुक्तं नैवेद्यं
 प्रतिगृह्यता ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव भक्तिमेव चला कुरु ॥ इक्षितं मे वरं देहि परत्र च परां गतिं ॥ चंद्रमामनस
 इति नैवेद्यं इदं फलं मया देव स्थापितं पुरतस्तवे ॥ तेन मे सफलं वाप्तिर्भवेजन्म निजन्मनि ॥ नाभ्या
 आसीदिति फलं ॥ पूगी फलं महद्विष्यं नागवल्ली दलं युतं ॥ कर्पूरादि समा युक्तं तांबूलं प्रति ॥ सप्ता

स्थासमिति तांबुलं । हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेमबीजं विभावसोः । अनंतपुण्यफलदमतः शान्तिं प्रयच्छमे ॥
 यज्ञेन यज्ञमिति दक्षिणां । पंचवर्तिसमायुक्तं सर्वमंगलदायकं । नीराजनं निरीक्षस्व अनंताय नमो नमः ॥
 इति नीराजनं ॥ मालतीमल्लिकापुष्पैः नागचंपकसंयुतैः पुष्पांजलिगृहाणो मां पादांबुजयुगापितां ॥ वि
 ष्णुमंत्रैः पुष्पांजलिः ॥ अनंतकामान्मे देहि सर्वकामफलप्रद । अनंताय नमस्तुभ्यं पुत्रं पोत्रं प्रवधय ॥
 अनंतः सर्वकामानां अधिपः सर्वकामदः ॥ अनेनानेन सुप्रीतो भवति ह सदा मम ॥ नमस्ते देव देवश
 नमस्ते धरणीधर ॥ नमस्ते कमलाकांते नमस्ते ह्यमरप्रिय ॥ नमस्ते सर्वभूतेश वासुदेवनमोस्तुता ॥
 प्रार्थना ॥ अनंताय नमस्तुभ्यं सहस्रशिरसे नमः ॥ नमस्ते पद्मनाभाय नागाधिपतये नमः ॥ संसा
 रगंहर गुहासुसुरवं विहर्तुवां कृतिये कुरु कुरुः ॥ लोडवशुधसत्वाः ॥ संपूज्य च त्रिभुवने शमने तदे
 वं वध्मंति कदक्षिणकरे वरदीरकंते ॥ अनंतसंसारमहासमुद्रे मग्नं समभ्युद्धर वासुदेव ॥ अ
 नंतरूपेण विनियोजयस्व अनंतस्त्राय नमोनस्ते ॥ ॥ दोरकबंधनमंत्रः ॥ जीर्णदोरकं हव

२०७

युतदोरकं मनतं पूजयिष्य इति संकल्प्य षोडशोपचौरैः कलशोपरि पूजयेदित्याद्यप्रयोगे द्वितीयादौ तु गृह
 तानंतव्रते पूजनं दोरकबंधनं च करिष्य इति संकल्पयेत् ॥ ॥ अथानंतपूजा ॥ मंडले सर्वतोऽक्षरुक्त्वा
 कुंभं तु विन्यसेत् ॥ तत्र चाष्टदले पद्मे पूजयेद्विष्णुमयं ॥ कृत्वा देवं दर्शय मयं देवं फणाः सप्तकमंडितं ॥ तस्या
 ग्रतो दृढं सत्रं कुंकुमात्कंसुशोभनं । चतुर्दशग्रंथि युतमुपस्थाप्य पूजयेत् । ततस्तु मूलमंत्रेण नमस्तुभ्यं
 चतुर्भुजं ॥ नवाम्रपल्लवाभासपिंगाक्षं श्रुलोचनं ॥ पीतांबरधरं देवं शंखचक्रगदाधरं ॥ पतन
 वहनं विष्णुं विश्वरूपं विचिंतयेत् ॥ ध्याने । आगच्छानंत देवेश तेजोराशे जगत्पते ॥ क्रियमाणा मया
 पूजा गृहाण सुरसत्तम । सहस्रशीर्षत्यावाहनं ॥ ततो ग्रंथि देवताः ॥ विष्णुरग्निस्तथा दित्यः सहस्रक्षः
 पितामहः । इंद्रः पिनाकी विघ्नेशः स्कंदः सोमस्तथैव च । वरुणः पवनः पृथ्वी वसवाग्रथि देवताः । नानार
 त्तसमायुक्तं कार्त्तस्वरविभूषितं ॥ आसनं देवदेवेश प्रीत्यर्थं प्रतिगृह्यतां ॥ पुरुष एव दमित्यासने ॥ ग
 गादि सर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हतं । तोयमुत्तत्सुरवस्पर्शपाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ एतावानस्येति पा०

वत्सं प्रज्यविसर्जयेत्॥ न्यूनातिरिक्तानिपरिस्फुरानि यानीह कर्माणि मया कृतानि॥ क्षम्याणि चैतानि मम ह्यमस्तु
 प्रयाहितुष्ट पुनरागमया॥ इति हजा॥ दाता च विष्णुर्भगवाननंतः प्रतिगृहीता च सर्वविष्णुः॥ तस्मात्त्वया सर्व
 मिदं तत्तत्प्रसीदे देवेश वरा ददस्व॥ प्रतिगृह्य द्विज श्रेष्ठ अनंतफलदायकं॥ त्वत्प्रसादाद्दहं विप्रमुच्ये हं कर्मब
 धनात्॥ पक्वान्नफलसंयुक्तं स घृतं दक्षिणान्वितं॥ द्विजवर्याय दास्यामि व्रतसंस्पर्शहेतवे॥ मंत्रः॥ अनंतः
 प्रतिगृह्णाति अनंतो वै ददाति च॥ अनंतस्तारके भाभ्यामनंताय नमो नमः॥ इति वायनदानं॥ **॥अथ कथा**
 युधिष्ठिर उवाच॥ अहं दुर्बलस्त्वं जातो भ्रातृभिः परिवारितः॥ कथं मुक्तिं वदस्माकं मनंतो दुःखसागरात्स्वकीदेव
 पूजयित्वा वै प्राप्स्यामो राज्यमुत्तमं॥ अथ चाकिं व्रतं कृत्वा त्वत्प्रसादाद्दुर्बलान्॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ अनंतव्रतमस्तु
 न्यतिथ्यावक्ष्यामि नुत्तमं॥ सर्वपापहरं नृणां स्त्रीणां चैव युधिष्ठिर॥ इदं कृपय चतुर्दश्यामासि भाद्रपदे नवतरे॥
 तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापं व्यपोहति॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कृष्ण कोयमनंतं ति प्राच्यते यस्त्वया विप्रो॥ किं
 शेषं नमो आहो सिद्धं न तस्तत्क्षकस्मृतः॥ परमात्मा ध्यानं त उलाहो ब्रह्मगीयते॥ कण्ठो नंत संज्ञो वै तथ्यं मे ब्र
 ह्मेश्वर॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ अनंत इत्यहं पार्थ मम रूपं निबोधयत्॥ आदित्यादिग्रहा त्मायुः काल उप

पद्यते॥ लवकाष्ठमुहूर्तादिदिनरात्रिशरीरवान्॥ पक्षमासर्तुवर्षाणियुगकल्पव्यवस्थया॥ योयंकालो मया
 रच्यतः सो नंत इति कीर्त्यते॥ सोहं कालो वतीर्णोऽत्र भूभारोत्तारणाय च॥ दानवानां वधार्थाय साधूनां पाल
 नाय च॥ अनादिमध्यपर्यंतं कृच्छं विच्छं हरिं शिवं॥ वैकुण्ठं भास्करं सोमं सर्वव्यापिनमीश्वरं॥ विश्वरूपं महाकालं स
 ष्टिसंहारकारकं॥ प्रत्ययार्थं मयारूपं फाल्गुनाय प्रदर्शितं॥ पूर्वमेव महाबाहो योगिध्येयमनुत्तमं॥ विश्वरूपम
 नंतं च यस्मिन्निद्राश्चतुर्दश॥ ब्रह्मोष्टौ द्वादशादित्यारुद्रा एकादशी स्मृताः॥ सप्तर्षयः समुद्राश्च पर्वता सरिता
 दुमाः॥ नक्षत्राणि दिशो भूभूमिः पातालं भूभुवोर्वादिक्॥ माकुरु घात्रसंदेहं सोहं पार्थ न संशयः॥ युधिष्ठिर उ०
 अनंतव्रतमाहर्त्य विधिं वद विदो वर॥ किंपुण्यं किंफलं चास्य अनुष्ठानवतानृणां॥ केन चादौ पुराचीर्णमत्येकं
 न प्रकाशितं॥ एवं स विस्तरं कृत्वा ब्रह्म नंतव्रतं मम॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ आसीत्पुरा कृतयुगे सुमंतो नाम वै
 द्विजः॥ वसिष्ठो गोत्रे चोत्पन्नः सूरुपां सृष्टगोः सुतां॥ दीप्तानाम्नीबोपये मेव दत्तविधिनानृप॥ तस्याः क
 लेन संजाता दुहितानंतलक्ष्मणा॥ श्रीलानामसु श्रीलासा वर्धते पितृवेश्मनि॥ मातावतस्याः कालेन ज्व
 रदाहेन पीडिता॥ विननाश नदीतीरे यथोस्वर्गं प्रतिव्रता॥ सुमंतस्तु ततो न्यावैधर्मपुंससुतां पुनः॥ उपेय

नामनामतः॥ ततोद्दोमुनीद्रायकौडिन्याय ४

मेविधानेनदुःशीलां^{नाम}नामतः॥ दुःशीलां कर्कशां चंडी नित्यं कलहकारिणी॥ सापिश्रीलापितुर्गेहेगृहार्चनपरावर्त्तनी॥
कुड्यस्तंभतलाधारदेहलीतोरणादिषु॥ वर्णकैश्चित्रमकरोत्रीलपीतासितासितैः॥ स्वस्तिकैः शंखपद्मैश्च अर्चयं
ती पुनः पुनः॥ ततः काले बडतिथे कौमारवशावर्त्तिनी॥ पित्रा दृष्टा तदा तेन स्त्री चिन्हां यौवने स्थिता॥ कस्मेदेया
मया शीलाविचार्येति सुदुःखितः॥ एतस्मिन्नेव काले तु मुनिर्वेदविदां वरः॥ कन्याथरिचागतः श्रीमान् कौडिन्यो
थ शुभे दिने॥ गृहोक्तविधिना पार्थ विवाहमकरोत्तदा॥ निर्वर्त्योद्वाहिकं सर्वप्रोक्तवान् कर्कशां हिजः॥ किंचिद्गृ
यादिकं देयं जामातुः परिशेषकं॥ तद्वत् कर्कशाकुधा प्रोत्सार्य गृहमंडपं॥ पेश्या सुस्थिरबध्वा स्फुरद्गम्यता
मिति॥ भोज्यावशिष्टं चूर्णेन पोथेयं च कारसां॥ कौडिन्योपि विवाह्येनापथिगच्छन् शनैः शनैः॥ शीलां सुमंत
हाहायनैः ढांगोरथेन हि॥ मध्याह्ने भोज्यवेलायां समुतीर्य सरित्तेरे॥ ददर्श शीलासास्त्रीणां समूहं रत्नवास
सो॥ चतुर्दश्यामर्चयंतं भक्त्या देवैर्जनार्दनं॥ उपगम्य शनैः शीलापप्रच्छन् कदंबकं॥ अर्थाः किमेतन्मे वृद्धि
किं नाम व्रतमीदृशं॥ ताड्युच्योषितस्तां दुःशीलां शीलविभूषणां॥ जनंत व्रतमेतद्धि व्रतं नंतः सुप्रज्य
ते॥ साब्रवीदहमप्येतत्करिष्ये व्रतमुत्तमं॥ विधानं कीदृशंतत्र किंदानं कोत्र पूज्यते॥ स्त्रिया उचुः॥ शी
उवाच वित्तं नैवास्ति गृहे पश्य यदि स्थितं॥ तद्वत्त्वा विमनाः पार्थसंयतात्मा मुनिस्तदा॥ भोज्यावशिष्टं ५

कौडिनं

लेसदन्नप्रसूत्यपुनान्नासंस्कृतस्यच॥ अर्धंविप्रायदाव्यं अर्धमात्मनिभोजनं॥ शक्त्याचदक्षिणां दद्याद्वि
 शाठ्यविवर्जितः॥ कर्तव्यं समस्तिरेविधिनानेनमानिनि॥ रत्नात्वनंतं समभ्यर्च्य मंडले श्रृपदीपके॥ पुण्येण
 धैर्येणैवेद्ये पीतरक्तैः श्रुतुः समैः॥ चतुःसमं परिभाषयां ज्ञेयं॥ तस्याग्रतो दृढं स्तत्रं कुंकुमात् सुदारकं॥ चतु
 र्दशग्रंथियुक्तं तामेकरतलेन्यसेत्॥ अनंतसंसारमहासमुद्रमग्नं समभ्युधरवासुदेव॥ अनंतरूपी विनिये
 जयस्व अनंतसूत्राय नमो नमस्तु॥ अनेन दारकं बध्वा भोक्तव्यं स्वच्छमानसैः॥ ध्यात्वानारायणं देवमनंतं विश्व
 रूपिणं॥ भुक्त्वा चांते ब्रजे देशमभेदं प्रोक्तं व्रतं तव॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ एवमाकर्ष्य राजेन्द्र प्रहृष्टेनांतरात्मना॥
 सापि चक्रे व्रतं शीलाकरे बध्वा सुदारकं॥ पाथेयमर्धं विप्राय दत्वा भुक्त्वा स्वयंततः॥ पुनर्जगाम संहृष्टा गोरथेन स्व
 कां गृहे॥ मन्त्री संहैव शनैः प्रत्ययस्तत्क्षणादभूत्॥ तेनानंतव्रतनास्या बभौ गोधनसंकुले॥ गृहाश्रमं श्रिया
 जुष्टं धनधान्यसमन्वितं॥ आकुलं व्याकुलं रम्यं सर्वत्रातिथिपूजने॥ सापि माणिक्यकांचीभिर्मुक्ताहारविभू
 षिता॥ दिव्यौगवस्त्रसंछन्ना सा वित्री प्रतिमा भवत्॥ कदाचिदुपविष्टा यादृशे बध्वा सुदारके॥ शीलायां हस्त
 मूलं भुज्जांतेन द्विजमना॥ श्रीमहाधेनौ रव्यसाक्षे पञ्चोदिते रुषा॥ कोनंत इति भूढेन जल्पता पाप

कारिणा॥ सिधो ज्वालाकुले बने हो हा हा कृता प्रधावती॥ शीला गृहीत्वा तत्सहजं शरीर मध्ये समा सिपत॥ तेन कर्म
 विपोक नसा श्रीतस्य सयंगता॥ गोधनं तत्स्वरैः नरितं गृहं दग्धं धनं गतं॥ यद्यथैवागतं गेहे तत्तथैव पुनर्गतं॥ स्वज
 नैः कल हो नित्य बंधुभिस्तर्जनं तथा॥ अनंतक्षेपदोषेण दारिद्र्यं पतितं गृहे॥ न कश्चिद्दृष्टे लोके तेन सार्धं यु
 धिरं॥ शरीरेणाति संतप्तो मनसा प्यतिदुःखितः॥ निर्वदं परमं प्राप्तः कौडिन्यः प्राह तं प्रिया॥ कौडिन्य उवाच
 शीलमेव मद उत्पन्नं सहसा शोककारकं॥ येनातिदुःखितोऽस्माकं जाते सर्व धनस्य॥ स्वजनैः कल हो ग
 हेन कश्चिन्मां प्रवेभोते॥ शरीरे नित्य संतापः खेदश्च न सि दारुणः॥ जानासि दुर्नयः कोऽकिं कृतं
 सुकृतं भवेत्॥ शील उवाच॥ प्रत्युवाचाथ तां शीला सुशीला शीलमंडन॥ प्रायानंत कृताक्षेप पापसं
 भवजं फलं॥ भविष्यति महा भागतदर्थं यत्ननाचर॥ एवमुक्तः स विप्रर्षिर्जगाम मनसा हरि॥ निर्वे
 दान्निर्जगामाथ कौडिन्यः प्रयतौ वनं॥ तपसो कृतं सं कल्पो वायु भक्षो द्विजोत्तमः॥ मनसा ध्याय चानं
 तं कद्रुह्यामि च तं विभुं॥ यस्य प्रसादात्संजात माक्षेपान्निधनं गतं॥ धनादिकं ममातीव सुखदुःख प्रहायकं॥
 एवं संचितं यन्सोथ बभ्राम विजने वने॥ पतत्रापश्यन् महा तृणं॥ श्रीहिसौम्य ममातीव दुःखं चेति

सितवर्तते ॥ सोऽब्रवीद्दृश्येनानंतं क्वचिद्दृश्यामि वा द्विज ॥ एवं निराकृतस्तेन स जगामाथ दुःखितः ॥ वृत्तिद्रष्ट्या
 मीतिगल्लसगां पश्येत्सर्वसका ॥ तृणमध्ये प्रधाचेती मितश्चेतश्च पांडवा ॥ अब्रवीधेनुकेऽब्रह्मियघनंतस्त
 येक्षितः ॥ सोऽब्रवीत्वाथ कौण्डिन्येनानंतं वेद्यं हं द्विज ॥ ततोऽब्रजन् ददर्शाग्रेरस्य पुष्करिणीं ह्यं ॥ अन्योन्य
 जलकल्लोलैर्विचिपर्यंतसंगमं ॥ छिन्नकिंजल्ककल्हारकमलोत्पलमंडितं ॥ सैवितं भवमरेहं सैश्चक्रेका
 रं उदैर्बकैः ॥ तेराष्ट्रं द्विजो न तो भवद्वाचोपलक्षितः ॥ उचतुरस्ते द्विजश्रेष्ठ नानंतो वीक्षितो द्विज ॥ ददर्शाथ व
 नेतस्मिन्गगनं दंभं कुंजरं तथा ॥ तावप्युक्तौ द्विजेनेत्यनेति ताभ्यां निवेदितं ॥ एवं संप्रत्यनष्टाशः तत्रै
 निषसादह ॥ कौण्डिन्यो विह्वलीभूतो निराशो जीवितेन्यप ॥ दीर्घमुष्णं च निश्चस्य पपातः पुविभारत ॥ प्राप्य सं
 ज्ञामनंतेति जल्पन्तु सायसद्विज ॥ नूनं तां क्षाम्यहं प्राणानिति संकल्प्येतसि ॥ उथाप्योद्धुध्य चक्षे सि
 स्तावद्भरतसत्तम ॥ रूपयानंतदेवोऽपि प्रत्यक्षः समजायत ॥ वृक्षबाल्यरूपेण इत एहीत्युवाच ते ॥ प्रगृह्य दक्षि
 णोपाणौ गुहायां प्रविवेश्यतां ॥ स्वां पुरीं दर्शयामास दिव्यनारी नैर्युतां ॥ तस्यां निविष्टमात्मानं दिव्यसि
 हासने शुभे ॥ पार्श्वस्थं तु शंखचक्रं गदागरुडशोभितं ॥ दर्शयामास विप्राय स्वीयं रूपं नंतकं ॥ विभूतिं प्र

वर्जितं

ॐ

देवानेतैरनंतममितौजसं॥ तं दृष्ट्वा तादृशं रूपमनंतमपराजितं॥ वैद्यमानोजगा दो चैर्जयशब्दपुरुःसरं॥ पा
पोहं पापकर्महपापात्मपापसंभवः॥ त्राहि मां पुंडरीकाक्ष सर्वपापहरो भव॥ तच्छ्रुत्वा नंत देवेशः प्राह सुस्निग्ध
यागिरा॥ मां पृथ्वीं ब्रह्मविप्रेन्द्रयगे मनसि वर्तते॥ कौंडिन्य उवाच॥ मया भूत्या बलिभेन त्रादितो नंत
दोरकः॥ तेन पापविपाकेनाभूतिर्मप्लयंगता॥ स्वजनैः कलहोगेहेन कश्चिन्मां प्रभाषते॥ निर्वेदाश्च मतो
रण्येतव दर्शनकाक्षया॥ रूपया देव देवेश त्वयात्मा संप्रदर्शितः॥ तस्य पापस्य मेशांतिं कारुण्याद्भक्तुमर्हसि॥
श्रीकृष्ण उवाच॥ तच्छ्रुत्वा नंत देवस्तमुवाच द्विजसत्तमं॥ भक्त्या संतोषितो देव किं वदं पार्थुधिष्ठिर॥ अनं
त उवाच॥ स्वर्गं गच्छ कौंडिन्य मा विलंबं करिष्यसि॥ चरानंत व्रतं भक्त्या नववर्षाणि पंच॥ सर्वपापवि
शुद्धात्मा प्राप्स्यसे सिद्धिमुत्तमं॥ पुत्रपौत्रैः समृद्धा धनैः सुखाभोगान्यथेप्सितान्॥ अंते मत्स्मरणं प्राप्य मामुपेय
स्य संशयः॥ अमुं वते वरदक्षि सर्वलोकोपकारकं॥ इदमारव्या न कवरं शीलानंत व्रतादिकं॥ करिष्यति नरो
यस्तु कुर्वन् व्रतमिदं शुभं॥ सो विराट्पापनिर्मुक्तः प्राप्नोति परमां गतिं॥ गच्छ विप्र युहं शीघ्रं यथा येनागतो ह्य
सि॥ कौंडिन्य उवाच॥ स्वामिन् प्रह्लादि मे ब्रूहि किंचित्कोत्सहलं मया॥ अरण्ये भ्रमता दूष्टं नत द्वेष्टि ज

न

ॐ

संगदुरो॥ सचूतवृक्षः कस्तत्रकागोः को वृषभस्तथा॥ कमलोत्पलकल्होरैः शोभितं सुमनोहरं॥ मया दृष्टं महारण्ये
 किं तत्पुष्करिणीद्वयं॥ कः खरः कुंजरः केसौ कोसौ वृक्षो द्विजोत्तमः॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ सचूतवृक्षो विप्रो सो विद्या
 वेदविशारदः॥ सौम्यो नोपिन च प्रादाडिष्ये स्तरुतांगतः॥ सागौर्वसुं धरादृष्ट्वा सफलाया तया द्विज॥ वृषो धर्मस्त्व
 यादृष्टः शार्ङ्गलं समास्थितः॥ धर्माधर्मव्यवस्थानं तच्च पुष्करिणीद्वयं॥ ब्राह्मण्यो केचिदप्यास्तां भगिन्यां ते परस्परं
 धर्माधर्मादियत्किंचित्तं निवेदयतो मिथः॥ विप्राय न क्वचिद्वत्तमतिथो दुर्बलेपि वा॥ भिक्षादत्तानचार्यभ्यस्ते
 न कर्मणा॥ बीची कल्लोलमालाभिर्गच्छतस्ते परस्परं॥ खरक्रोधस्त्वया दृष्टः कुंजरो मदुच्यते॥ ब्राह्मणो सावनंतो
 हंगुहो संसारगृहो॥ इत्युत्को देवदेवेश तत्रैवांतरधीयत॥ स्वप्नप्रायं सत्तद्दृष्ट्वा मत्स्वगृहमागतः॥ कृत्वानंतव्रतं
 सम्यक् नववर्षाणि पंच॥ भुत्वा सर्वमनंतं नयथोक्तं पांडुनंदन॥ अंतं च स्मरणं प्राप्य गतो नंतपुरं द्विजः॥ तथा त्व
 मापिराजर्षे कथां शृण्वन् व्रतं कुरु॥ प्राप्सासे चित्तितं सर्वमनंतं स्य वचो यथा॥ यद्ब्रूतुर्देव वर्षफलप्राप्तं द्विज
 न्मना॥ वर्षे केन तदा प्राप्तिं कृत्वोपाख्यानं कं व्रतं॥ एतत्ते कथितं भूपव्रतानां मुत्तमं व्रतं॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो
 मुच्यते नात्र संशयः॥ येपि शृण्वन्ति सततं पाठ्यमानं पठंतिये॥ तेपि पापविनिर्मुक्ताः प्राप्स्यन्ति च हरेः पदं॥ सं
 सारगृहं गुहासु सुखं विहर्तुं वांछंतिये कुरुकुलोद्भवशुभसत्वाः॥ संश्रज्यवन्निश्रुवन्नेशमनंतं देवं वभ्रं

याचित

तनस्तु पूजयेद्देवमनंतं विश्वरूपिणं ॥ वस्त्रयुगमं बुचिर्यस्माद्देवस्य बल्लभं ॥ अनंतप्रीयतांते न पीत वस्त्रेणा
 मे सदा ॥ वस्त्रयुगमं समाच्छन्नपीतयस्त्रोपवीतिनं ॥ चंदनेन सुगंधेन कर्पूराग्नमिश्रिणा ॥ लेपयेत्तवांगानि प्री
 यतामधुसूदन ॥ गंध ॥ पुनः पुष्पाणि संगृह्य पूजयेत्क्षामभिः पृथक् ॥ अनंताय नमः ॥ पादोत्पलफलोसं कर्षणा
 यच ॥ कालात्मने तज्जानुभ्यां धनं विश्वरूपिणे ॥ कटिं वै विश्वरूपाय मेढ्रं वै विश्वरूपिणे ॥ नाभ्यां तु पद्मना
 भाय हृदये परमात्मने ॥ कंठं श्रीकंठनाथाय बद्धं सर्वास्त्रधारिणे ॥ वाचस्पते नमस्तुभ्यं मुखे संपूजयेद्धारि
 ललाटे केशवाय ति शिरः सर्वात्मने नमः ॥ लोकात्मा सर्वज्ञतात्मानि मे षट्पट्टसंभवः ॥ जन्ममृत्युज
 रा व्याधि संसारमयनाशनः ॥ वनस्पतिरसो दिव्या गंधाढ्यः सुमनोहरः ॥ आश्रयः सर्वदेवानां धूपो यं प्र
 तिगृह्यतां ॥ धूपं ॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं मया ॥ गृहाण देव देवेश त्रैलोक्यातिमिरापहं ॥ दीपं
 अन्नं चतुर्विधं स्वादुभूतानां जीवनं परं ॥ नैवेद्यं ते मया दत्तं देव प्रीता प्रगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ पूर्णाफ
 लं सपत्रं च कर्पूरं च मनोहरं ॥ यवित्री कृतमत्यंतं तां ब्रूलं प्रतिगृह्यतां ॥ तां ब्रूलं ॥ एवं पूजां ततः कृत्वा
 गच्छेत्कुंडसमीपतः ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन कृत्वाग्निस्थापनं बुधः ॥ प्रारभेत ततो होममश्वथसमिधैस्ति

२१२

लैः ॥ वीहिमिर्मिश्रितैश्चापि घृतेन तु विधानतः ॥ पुरुषसूक्तेन जुहुयादतो देवेति वा पुनः ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमेत्रे
 धानि दधे इति ॥ शतमष्टोत्तरं यावत्प्रत्येकं जुहुयाद्गुरुः ॥ चरुहोमततः कार्यं मित्रैरैतैर्विचक्षणः ॥ अनंत
 पकालाय अहोरात्राय वे पुनः ॥ अर्धमासाय मासाय ऋतुभ्यश्च तथा पुनः ॥ संवत्सराय स्वाहेति जुहुया
 द्याहतीस्ततः ॥ सिष्टकृत्य भृती हत्वा ग्रहादीन च येत्पुनः ॥ मदनरत्ने जुहुयाद्गुरु रित्यस्याये सर्वहृत्वेत्या
 दित्यनुषंगः ॥ अनंताय स्वाहा ॥ कालाय स्वाहा ॥ अहोरात्राय स्वाहा ॥ अर्धमासाय ० मासाय ० ऋतुभ्यः ०
 संवत्सराय ० ततो महाव्याहतयः सर्वप्रायश्चित्तं च दक्षिणा ॥ आज्यतिलैः सिष्टकृतं प्रजापतिभ्यो जुहुया
 त् ॥ ततो वै लोकपालांश्च ग्रहान्द्रव्ययथाक्रमं ॥ गीतवादित्रनिनदैर्कृत्वा पूर्णाङ्गिति प्रती ॥ पुराणाश्च
 वेणोस्तद्वद्रात्रिशोषं नयद्वृती ॥ तेन रात्रौ होमः ॥ ततः प्रभातसमये स्नात्वा शुद्धं कृतान्हिकः ॥ कृविधमादि
 पुस्तके पुराणाश्रवणैरिति तत्तल्लोकस्थाने ॥ पुराणश्रवणं कृत्वा कृतमध्याह्निकक्रिय इत्यर्थमेव पठि
 तं तदा तुरात्रौ होमो भवतीति ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन पूजयेद्द्विश्वरूपिणं ॥ पूजायैत्वा हरिं देवमाचार्यं पूज

येततः॥ परिधाय सपत्नीकं वस्त्रालंकारभूषणैः॥ मंत्रैः संपूज्य विधिवत्तु दद्यात्प्रयत्नतः॥ सुरभीवैष्णवीमाता
 नित्यं विष्णुपदे स्थिता॥ आसंग्रहं मया दत्तं गोमातरत्रा तुमहं सि॥ गावो ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः॥ गा
 वो मे हृदयः संतु गवांमध्ये वसाम्यहं॥ मंत्रेणानेन संपूज्ये आचार्याय निवेदयेत्॥ गोदानस्य विधानार्थं दया
 त्वत्स्वर्पाय विधिः॥ अनंतं परिचारं च आचार्याय निवेदयेत्॥ तत आमंत्रितान् विप्रान् पूर्वद्युश्च चतुर्दश॥ व
 स्त्रोपवीतैः संपूज्य भोजयेदन्नविस्तरेः॥ ततस्तु दक्षिणां तेभ्यो वित्तशायं विवर्जितः॥ स्वशक्त्या दक्षिणां
 दद्याद्वा आचार्याय क्षमापयेत्॥ क्रियाहीनं भक्तिहीनं द्रव्यहीनं तथैव च॥ मंत्रहीनं पठेन्न्यत्तत्र तस्यैव हेतवे
 दीनांधकूपणेष्वथ दद्याच्चैव तथा धमं॥ तत इष्टैः समस्तैश्च पुत्रसंबन्धिबांधवैः॥ यथोपपन्नं सोक्तं च क
 त्वामानसमव्यये॥ आचम्य च कुचिर्भूत्वा चित्तो विष्णुश्चतुर्दिने॥ एवं कृते नृपश्चैव कर्मण्या बुज्जना
 देन॥ अनंतरूपी भगवांस्तुष्टो भवति सर्वदा॥ व्रतस्य फलमाप्नोति विष्णुलोके महीयते॥ ॥ इति म
 द्रो भविष्योत्तरसोद्यापनमनंतव्रतं॥ ॥ अथ हेमाद्रिमुदनरत्नलिरिवित्तमविष्यपुराणानुयायी
 नंतव्रतोद्यापनप्रयोगः॥ व्रतग्रहणादिना वधिकचतुर्दशवर्षसमाप्तिदिनत्रयोदश्यां कृते कर्मक

२१३

तिदक्षिणाकरवदोरकंते॥ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे अनंतव्रतकथा॥ ॥ अथोद्यापनविधिः॥ ॥ युधिष्ठि
 रउवाच॥ हे वदेव समासेन व्रतस्य परमाद्भुतं॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि अनुग्रहोऽस्मि केशव॥ उद्यापनविधिं हित्वा न
 व्रतस्य फलं लभेत्॥ तस्माद्यथा तथा कुर्याद्विज्ञातं विवर्जयेत्॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते परि
 पूर्णव्रते ततः॥ शुक्लयां च चतुर्दश्यां ब्रह्मचारी व्रते ततः॥ एकमक्तेन नियमं कृत्वा भक्तिसमन्वितः॥ स्नात्वा नद्यां देव
 रवाते तीर्थं प्रश्रवणे तथा॥ सर्वोषधैः सर्वगंधैः तिलकलैश्च रथाम्लकैश्च वेदोक्तविधिना सम्यक् तर्पयेत्
 तद्देवताः॥ ततो गृहं समागत्य वेदिं कृत्वा तु शोभनो॥ तत्राग्निरवेऽलं कुरु च वयोः सुपदालैः॥ नवनामसु
 संपूर्णं सर्वतो भद्रमेव वा॥ तस्योपरि न्यसेत्कुंभं अब्रणं सुदृढनवं॥ ताग्रपात्रसमायुक्तं पंचरत्नसमन्वितं॥
 सुवर्णहोरकं चतुर्दशग्रंथियुतमाह॥ मावकेन सुवर्णस्य दरिद्रेणापि पार्थिवं॥ कृत्वा नंतं प्रयत्नेन ताग्रपात्रोपरि न्ये
 सत्॥ सुवर्णप्रतिमामाहाश्यां सुविस्तरां कृत्वा तत्रानंतं न्यसेद्वती॥ लक्ष्म्या युतं वा सुदेवमुसलेन हलेन च॥
 कुंभस्य ताम्रपात्रोपरि सुवर्णनिर्मितं शय्योपरि तथीत्सूत्रमयमनंतं पूजयेदित्यर्थः॥ इति केचित्॥ तन्न लक्ष्म्या
 युतमित्यादेरसंगतः॥ आचार्यं पूजयित्वा च वस्त्रैराभरणैस्तथा॥ कर्पागुलीपवित्रैश्च भक्त्या च सुसमाहितः॥

स्तदुत्तरभाद्रशुक्लचतुर्दश्यां ब्रह्मचर्योपवासनियमयुतोयथासंभवं पुण्यतीर्थादौ सर्वौषधिसर्वगंधति
लकल्कमलकैस्नात्वा स्नानांगतर्पणं कृत्वा गृहमागत्य भृशवेदिकत्वात् तत्र नवनाभं सर्वतोभद्रं वा आलिख्य
यंचरंगैर्यथावत्परिपूर्य परित्रपाणि राचम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य चरितानंतप्रतपरिपूर्णाताये उत्तरांगमुद्य
पनमहं करिष्ये इति संकल्प्य निर्विघ्नतार्थगणपतिं पूजयेत् ॥ ततः आचार्यं वृत्वा वस्त्रासनकुंडलादिभिः
पूजयेत् ॥ तत आचार्यो यदत्र संस्थितमिमिसर्पपावि कीर्य कुचीवोहयेति प्रोक्ष्य सर्वतोभद्रकरणप
क्षे तत्र सर्वतोभद्रदेवता आवाह्य पूजयेत् ॥ ताम्बदेवतास्तासां स्थापनपूजाप्रकारादि परिभाषायां द्रष्ट
व्यं ॥ ततो मंडलमध्ये महीधौ रित्यादि प्रकारेणाब्रह्मं ददं ॥ ताम्रपूर्णपात्रयुतं कलशं स्थापयेत् ॥ त
त्र भाषादिपरिमित स्वर्गानिर्मित चतुर्दशग्रंथियुतानंतस्थापयेत् ॥ तदुत्तरतः ॥ सुविस्तृतं शायामासा
द्यतत्रापि स्वर्गादिनिर्मित लक्ष्मीहितं मुसलहल्लयुतानंतप्रतिमां स्थापयेत् ॥ ततः स्वर्गदोरकप्रतिमा
योः श्रीमदनं तायेन नम इति मंत्रेणावाह नस्तत्र नांत चार्थिकं पूजावत्कुर्यात् ॥ ततो वस्त्रमुग्मं कुचिर्यस्मा

दासुदेवस्य वल्लभां॥ अनंतः प्रीयतां तेन वस्त्रयुग्मेन सर्वदेति मंत्रेण वसुयुग्मेन समर्प्य कर्पूरागरुमिश्रित
 चंदनेन समर्पयेत्॥ चंदनेन सुगंधेन कर्पूरागरुमिश्रिणा॥ लेपयेहंतवांगानि प्रीयतां मधुसूदन इति॥ ततः
 पुष्पाणिसंगृह्यां गृह्णां कुर्यात्॥ अनंताय नमः॥ पादौ पूजयामि॥ संकर्षणाय० गुल्फौ० कालात्मने०
 ज्ञानुनी० विश्वरूपिणे० जघनं० विश्वरूपाय० कटि० विश्वरूपिणे० मेढ्रं० पद्मनाभाय० नाभि० परमात्म
 ने० हृदयं० श्रीकंठाय० कंठं० सर्वारिचधारिणे० बाहु० वाचस्पतये० मुखं० केशवाय० ललाटं० सर्वा
 त्मने० शिरः० ततो कालात्मा सर्वभूतानां निमेषतटिसंचयः॥ जन्ममृत्युजराव्याधिसंसारभयनाश
 न इति मंत्रेण पुष्पाणिसमर्प्य धूपं दद्यात्॥ तन्मंत्रः॥ वनस्पतिरसो दिव्यो गंधाढ्यः सुमनोहरः॥ आग्नेयः
 सर्वदेवानां धूपाय प्रतिगृह्यतां॥ ततस्त्वज्याति सर्वदेवानां तेजसां तेज उत्तमः॥ आत्मज्यातिः परंधामदीपो
 यं प्रतिगृह्यतामिति दीपं॥ ततः अन्नं चतुर्विधं स्वादुभूतानां जीवनं परं॥ नैवेद्यं ते मया दत्तं देव प्रीत्या
 प्रतिगृह्यतां॥ पूगीफलं सपत्रं च कर्पूरं च मनोहरं॥ पवित्रीकृतमल्यं तं तां ब्रूलं प्रतिगृह्यतां॥ मिति ता ब्रू
 ल॥ ततः पूजासिद्धयर्थं दक्षिणां दत्त्वा नीराजनं कुर्यात्॥ ततः कुशात्पाशं मन्त्राग्नेकुंडं छंडिलं वा नि

नेनधेनुसंपूज्यसुरभीवैष्णवीमातानित्यंविष्णुपदेस्थिता। प्रासंग्यंमयादत्तंगोमातुस्त्रातुमर्हसी
 तिमंत्रेणगोप्रासदत्वातामाचार्यायिदधात्॥ ततःप्रतिमांकुलशाय्यादियुतामाचार्यायप्रतिपाद
 येत्॥ पूर्वद्युर्निमंत्रितान्चतुर्दशब्राह्मणान्वस्त्रयसोपवीतेःसंपूज्यनानाविधानेनाचार्यसहि
 तान्सोजायित्वायथाशक्तितेभ्योदक्षिणांचदत्वाआचार्यायचदत्वाहमापयेत्॥ तत्रमंत्रः। क्रियाही
 नभक्तिहीनद्रव्यहीनतथैवच। मंत्रहीनकृतंयच्चपरिपूर्णतदस्तुमेतिपठित्वास्वयंमुंजीतेतिअनेतत्र
 तोद्यापनप्रयोगः॥ ॥अथनष्टदोरप्रायश्चित्तं॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ अनंतव्रतमाहात्म्यं
 कृत्स्नंकृत्स्नत्वयोदितं॥ भगवन्दोररूपेणभाष्यदोसिसहात्मनां॥ दोरंप्रमादतो नष्टंयस्यादेदितं
 जनैः। तदाकिंकरणीयंस्याद्व्रतंत्रैलोक्यपावनं॥ ॥श्रीकृष्णउवाच॥ साधुष्टंत्वयाराजन्वक्ष्या
 मिव्रतनिकृतिं। फलंलोकस्यसर्वस्यरक्षार्थंशृणुतत्क्रमात्॥ दोरेनष्टेमहान्दोषःप्रभवतिनामिह॥
 तस्मात्तदोषनाशार्थंप्रायश्चित्तंविधीयते॥ गुरुंप्रदक्षिणीकृत्यनमस्तुत्यसमाहितः। विज्ञाप्यदोरं
 शंचकृत्वादोरंव्रतीततः॥ हव्यवाहंप्रतिष्ठाप्यतस्मिन्ध्यात्वाहरिपरं॥ आज्यमग्नावधिश्रित्यदद्यात्

२९५

द्विप्रायश्चित्तं॥ अष्टोत्तरशतंहुत्वामूलमंत्रेणवैष्णवं। नाममंत्रेणतत्कृत्वाद्वादशाक्षरसंयुतः॥ केश
 वादिसकृधत्वाप्रायश्चित्तंतुशक्तितः। पूर्णाहुतिततोऽहुत्वाहोमशेषंसमापयेत्॥ व्रतछिद्रंतपस्वि
 द्रव्यछिद्रस्यकर्मणि॥ वृत्नाद्भूमिदेवानांसर्वसंपूर्णतांव्रजेत्। मंत्रहीनक्रियाहीनभक्तिहीनजनार्द
 न॥ यत्पूजितंमयादेवपरिपूर्णतदस्तुमे। आचार्यपूजनंकार्यंदाक्षिणाद्यैर्नृपोत्तम। एवंशांतिविधिं
 त्वापूर्ववद्विधिमादिशेत्॥ कृत्वादोरंव्रतीपश्चात्पूजितेःसहबंधुभिः। तस्मात्सर्वप्रयत्नेनप्रायश्चित्तं
 चरेत्सुधीः। प्रायश्चित्तमकृत्वातुपुण्यंतस्याबुभूक्षितम्। व्याधितोयसितोदेहःप्रियासंत्यज्यतेगृहं॥
 दोरस्येतिक्रमेणैववदेत्सर्वमिदंबुधः॥ यद्ददकुरुतेपायंत्वायुःपुत्राश्चसंपदः॥ ॥इतिश्रीअनं
 तदोरप्रायश्चित्तं॥ ॥अथापरमनंतव्रतोद्यापनं॥ ॥युधिष्ठिरउवाच॥ ॥त्वत्प्रसादाद्धृतंकृत्स्न
 मयानंतव्रतंशुभं॥ इदानींब्रूहिमूनंतव्रतोद्यापनमुत्तमं॥ ॥श्रीकृष्णउवाच॥ ॥शृणुपांड
 ववक्ष्यामिव्रतोद्यापनमुत्तमं॥ कृतंनयेनसफलंव्रतंभवतिनिश्चितं॥ आदौमध्येतथावांतव्रतस्य

द्यापनं भवेत् ॥ यदाचित्तस्य वित्तस्य संपत्तिः शुभकालता ॥ तदा चोद्यापनं कुर्याद्बुधमे लग्ने शुभे दिने ॥ च
 तुर्दशेषु वर्षेषु मुख्यं तद्द्यापनं मतं ॥ काय बुधं त्रयोदश्या मेकमस्तु दिनाचरेत् ॥ ततः प्रातश्चतुर्द
 श्यां स्नात्वा देशे बुधोऽनुचिः ॥ संकल्पयेत्तु पवासं देशाकालावनुस्मरन् ॥ ततो नदी तडा गावा गव
 सर्वाधिस्तथा ॥ तिलकलेनामलके स्नायात्मा जनेन पूर्वकं ॥ तीरे मंडपिकां कुर्याद्देवापि सु
 द्वापिता ॥ तन्मध्ये उपविश्याथ देशाकालोस्मरेत्ततः ॥ गणेशं पूजयित्वाथ पुण्याहं वाचयेद्भिजः ॥
 आचार्यवरयेद्वायुं तं वेदांगपारगं ॥ ब्रह्माणमृत्विजश्चापि चतुर्दशफलादिना ॥ सर्वान्वस्त्रा
 लंकरणजलपात्रादिना चयेत् ॥ विरिच्य सर्वतोऽक्षं मंडपांतस्तु मध्यगं ॥ ब्रह्मादिदेवतास्त
 स्मिन्नावाद्यापि च पूजयेत् ॥ तन्मध्ये पंकजं धान्यं यथाशक्ति क्षिपेत्ततः ॥ सौवर्णं राजतं वापि
 ताम्रजं वापि मृन्मयं ॥ कुंभं न्यसेत्तदुपरि सुधा चंदन चर्चितं ॥ तस्मिन् जलं गंधपुष्पफलं पल्लवं
 मृत्तिकाः क्षिप्त्वा रत्नहिरण्यं च वससा वेष्टयेत्ततः ॥ सौवर्णं राजतं ताम्रं जतं वराजयेत्ततः ॥ पात्रं

२१६

भाय उद्यापनागमूतं होमं करिष्ये इति संकल्प्य स्तुति लोपलेपनाद्यग्निप्रतिष्ठापनांते कृत्वा न्वादध्यात् ॥
 तच्चैव ॥ अस्मिन् ग्नौ जातवेदसमग्निमिधमेन प्रजापतिं चाज्येन अग्नीषोमो चक्षुष ॥ आज्येन प्रधान
 देवमनंतमश्वत्थसमिचितलव्रीहियवघृतद्रव्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरांशं संख्या कृत्वा तिष्ठिः पुनरनेन का
 लां संवत्सरं अर्धमासं ऋतुं संवत्सरं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं वरुणा ऐकैक्या आहुत्या ग्रहान्
 समिदाज्यं च रुद्रव्येण प्रत्येकमष्टोत्तरांशं मृणा विंशत्यष्टान्य तम संख्यायां सर्वतोऽक्षं
 ह देवता आज्येनैकैक्या हुत्वा स्विष्टकृते प्रजापतिं चाज्यं हुततिलैः इध्मसन्नं हनेन रुद्रमित्यादि
 सर्वमाज्यभागं त कृत्वा रुद्रव्ये पुरुषसूक्तेन अतो देवत्येन नवा इदं विष्णुरित्यनेन वा अन्वाधानं क
 र्मेण जुहुयात् ॥ ततः प्रायश्चित्तहोमं शेषं समाप्य लोकपालान् ग्रहांश्च पंचोपचारैः संपूज्य बलिदानं च
 कृत्वा गीतवादिनिनदैः पूजां कृत्वा जुहुयात् पुराणप्रवणादिनारात्रिजागरणेनातिवाहयेत् ॥ ततो
 परे हि कायजमानरक्षापितानंतं पूर्ववत् पूजयित्वा आचार्यं पूजयेत् ॥ ततो गावो ममाग्रतः सवितः

तदुपरि न्यस्य पट्टकूलादिकं शुभं ॥ प्रसार्य तदुपपत्राष्टदलं चंदनादिनां पद्मविरचितं मध्येन तं मूर्तिनिधाय च ॥
पलेन वा तदर्धेन तदर्धेनापि वा कृत्वा ॥ सौवर्ण्यं रमयायुक्तं शंखचक्रगदाभिः ॥ आवाहनाद्युपचारैः पूजयेत्सुसमा-
हितः ॥ पंचामृतं नस्नपयेत्ततश्च वसनंदयं ॥ पट्टकूलादिकं पीतमर्पयित्वा च ये द्विती ॥ गंधपुष्पादिभिर्नानाभिः
नानाफलैस्तथा ॥ एवं संपूज्य विधिवद्विधिना वर्षिकेण तु ॥ पुष्पैः संपूजयेद्गान्ध्यानेन तस्य च नामाभिः ॥ अनंताय नमः
पादौ गुल्फौ संकर्षणाय च ॥ कालात्मने जानुनीचजघनं विश्वरूपिणे ॥ कटिं च विश्वनेत्राय मेढ्रं वै विश्वसाक्षिणे ॥
नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं परमात्मने ॥ कंठं श्रीकंठनाथाय बहिः सर्वास्त्रधारिणे ॥ मुरवं च वाचस्पतये चक्षुषी
कपिलाय च ॥ ललाटे केशवाय तिष्ठिरः सर्वात्मने नमः ॥ नमः पादौ पूजयामीत्येव सादिप्रपूजयेत् ॥ एवं पूजां
विधायैव रात्रौ जागरणं चरेत् ॥ गीतवादित्रनृत्यादिपुराणश्रवणान्वितं ॥ प्रतिमां च प्रकुर्वीत पूजागंधादिना
हरे ॥ नानाफलानि सस्यानि च पवासानि वेदयेत् ॥ ततः प्रभातसमये स्नात्वा चार्यादिभिः सह ॥ अनंतं पू-
जयेत्प्राग्बज्जुं कुर्यात्पश्चिमे ततः ॥ कुंडे वा रुडिले कुर्यादग्निस्थापनपूर्वकं ॥ आज्यभागान्तमाचार्यः स्व-
गृहसोक्तविधानतः ततोऽथ स मिद्धिस्तुत दलामेन्याभिरिव वा ॥ दधि मध्याज्य दुग्धाभिस्तिलैवै

पायसेनच॥ आज्येनचप्रतिद्रव्यमष्टोत्तरसहस्रकं॥ अष्टोत्तरशतं चाष्टविंशतिर्जुहुयात्क्रमात्॥ अतो
 देवेतिमंत्रेणत्रीणिवैनाममंत्रतः॥ प्रणवादिचतुर्थ्यंतनमोत्तानंतनामतः॥ नाममंत्रेश्चजुहुयाच्चतुर्दशसि
 रादरात्॥ ॐ अमंताय नमः स्वाहा॥ कपिलाय स्वा० शोषाय स्वा० कालात्मने० अहोरात्राय० मासाय० अ०
 षडृतुभ्यः० ॐ संवत्सराय० परिवत्सराय० उषसे० ॐ कालायै० काष्ठायै० मुहूर्ताय० समिदादिभिरेवच प्र
 त्येकं जुहुयात्क्रमात्॥ ततः स्विष्टकृदादाय पूर्णपात्रांतमाचरेत्॥ जपेत्पुरुषसूक्तंतुस्मृतवानंतं सुरोत्तमं
 पूर्णाहुतिंच जुहुयात्क्रमात्॥ ततः स्विष्टकृदादाय पूर्णपात्रांतमाचरेत्॥ जपेत्पुरुषसूक्तंतुस्मृतवानंतं सुरोत्तमं
 रिदेवं आचार्यं पूजयेत्ततः॥ वस्त्रालंकारभूषाद्यैस्ततो धेनुं समर्चयेत्॥ पयस्विनीं सुशीलां च वस्त्रालं
 कारभूषितां॥ स्वर्णशृंगीरैः परवरां ताम्रपृष्ठी सुवाससां॥ कांस्यदोहारं तनुच्छानिष्कं कंठिसवत्सकां॥ ग
 वां मंत्रेण संपूज्याचार्याय निवेदयेत्॥ मंत्रस्तु॥ गवामंगंघ्रेति॥ गावो मे अग्रतः सतु गावो मे संतु पृष्ठतः॥ गावो
 मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहं॥ मंत्रं मे तं समुच्चार्य वस्त्रालंकारभूषणैः॥ तत्पत्नीं पूजयित्वाथ ब्राह्मणां
 तोषयेत्ततः॥ ऋत्विजः पूजयित्वाथ तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां॥ चतुर्दशैव कुंसांश्च पक्वान्परिहरितान्॥

स्त्रोपवीते दद्याच्चात्ययनंतः प्रीयतामिति । आचार्यादीन् भोजयित्वा पूर्णतां वाचयेत्ततः ॥ अथानंतं विष्ट
ज्यापि गृह्णीयादाशिषस्ततः । भक्तियुक्तो नमस्कृत्य ब्राह्मणानां स्तान् स्तान्विसर्जयेत् ॥ ततो हृष्टो बंधु
धुयुतो भुंजीत सुसमाहितः ॥ एवं कृतं नंत फलदा तानंतो भवेन्नृणां ॥ इति भविष्योत्तरपुराणेऽनंत
व्रतो द्वापनं ॥ अथ भाद्र शुक्ल चतुर्दश्यां कदली व्रतं ॥ हेमाद्रौ भविष्ये ॥ यत्प्रसिद्धं समारब्धं तं कदली
व्रतमुत्तमं ॥ तत्ते हंसप्रवक्ष्यामि लोकानुग्रहकारकं ॥ नाकपृष्ठे पुरो देवैर्यक्षगंधर्वकिन्नरैः । अप्सरो मरुत
न्याभिर्नागकन्याभिरर्चितं ॥ संसारासरतां श्लात्वा कदली नंदनरुचिता ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि
भाद्रपदे नृप । देयमर्घ्यं वरस्त्रीभिः फलैर्नानाविधैस्तथा । विरूढैः सप्तधान्यैश्च दीपालीरक्तचंदनैः ॥
दधिहृवांसोर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ॥ जातीफलैः पूगफलैः पूजयेद्गतमत्सरा ॥ तस्मिन्नहनि दात
व्यं स्त्रीभिरन्याभिरेव च । मंत्रेणानेनैवेद्यार्घ्यं तच्छृण्वन्नराधिप । चिंतयेत्कदली नित्यं दलकैः कामदीति व
श्या ॥ शरीरारोग्यलावण्यं देहि देवनमोस्तुते ॥ एवं यः पूजयेद्देवां पुरुषो भक्तिमान्नृप ॥ नारी वानग्नि

पद्माशीत्रीन्मासांश्चतुरोपिवात्तस्मिन्कुलेनहिभवेत्काचिन्नारीकुळादिनी॥ दुर्गतादुभगाव्यंगास्वैरि
 णीपापचारिणी॥ भवेत्सौभाग्यसौरव्याद्यापुत्रपौत्रश्रियायुत॥ आयुष्मतीजीववत्साजीवेद्वर्षशतंशु
 वि॥ इतिहेमाद्रौकदलीव्रतं॥ ॥ अथगुर्जराचारप्राप्तंकार्तिक्यामाध्यावेशारव्यावाकदकैलीव्रतं॥
 तत्रकदलीपूजनं॥ आगच्छकदलीदेविसौभाग्यंफलदायिनी॥ रूपंदेहिजयंदेहियशोदेहिसुनिश्चि
 तं॥ आगच्छागच्छवरदेशंकरेणमहेश्वरी॥ करिष्यमाणां पूजांमेगृहाणानुग्रहंकुरु॥ आवाहनं॥ कार्ति
 स्वरमयंदिव्यं नामपिगणान्वितं॥ अधितिष्ठमहादेविशिवेनसहपार्वती॥ आसने॥ दूर्वाक्षतादिभि
 र्युक्तंस्वर्णपात्रेस्थितंशुभं॥ पादार्थकल्पितंभक्त्यागृहाणपरमेश्वरी॥ पाद्यं॥ अर्घ्यपात्रस्थितं तोयंफल
 पुष्पसमन्वितं॥ अर्घ्यगृहाणमेदेविभक्त्यादत्तंशिवप्रिये॥ अर्घ्यं॥ कर्पूरोशीरसुरभीशीतलंनिर्म
 लंजलं॥ गंगायास्तुसमानीतेगृहाणाचमनीयकं॥ आचमनं॥ गंगादिसर्वतीर्थभ्योमयाप्रार्थन
 याहृतं॥ स्नानार्थंतेमयादेविगृहाणेदंसुरेश्वरि॥ स्नानं॥ यथारंभेविबुधेस्तेशारवादीनांसदाभि
 वेत्॥ तथावृक्ष्यमां देविसेविनात्पार्वतीप्रिये॥ सेवनमंत्रः॥ वस्त्रंशुभ्रंमिदंदिव्यंकंकुमाक्तंशु

भवो वर्धते स्वयं॥ कदलीदानमंत्रः॥ अथ कथा॥ युधिष्ठिर उवाच॥ कल्लुल्लुल्ल महाबाहो सर्वविद्याविशारद
 अनाथानाथ विश्वात्मन दीने दैन्यनिकृंतन॥ त्वमस्माकं परो बंधुस्त्वमस्माकं परः सखा॥ त्वया भिरासिता
 नित्यं विचरामो त्रनिर्भयः॥ किंचित्छामि देवेश कृपां कुरु वदस्व मे॥ यद्गुह्यं सर्वधर्मेषु कृते यस्मिन्महत्स
 लं॥ सौभाग्यारोग्यदं पुण्यधनधान्याभिच्छिदं॥ अन्नाच्छादनपुत्रादिवर्धत श्रीनिकंतनं॥ तन्ममाचू
 ह्व भगवन्लोकानामुपकारकं॥ श्रीकल्ल०॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ यत्कृत्वा सर्व
 दुःखेभ्यो नारी मुच्येत संकटात्॥ वस्त्यान्नपानविच्छित्तिर्न भवेत्तु कदाचन॥ पुरा मानत्यैव कांते रुक्मिणी
 प्राणवल्लभा॥ प्रणिपत्या ब्रवीद्दीना सर्वकामामये शुभा॥ सौभाग्यं मे कथं देव भवेजन्मनि जन्मनि॥ सपत्नी
 नां श्रियं वीक्ष्य स्पृहामे जायते प्रभो॥ इति प्रियाया वचनं श्रुत्वा हंता समब्रुव॥ रमा व्रतं कुरु धातु सौभाग्यावा
 तये शुभा॥ कृते यस्मिन् व्रते देवि परं सौभाग्यमाप्स्यसि॥ इति श्रुत्वा वचो देवी रुक्मिणी मामभाषत॥ रमा
 व्रतं भवेत्कीदृको विधिः किंच पुजनं॥ केन चादौ पुराचीर्णं मर्त्यं केन प्रकाशितं॥ रुक्मिणी भाषितं श्रुत्वा
 पुनरेवाहमब्रुव॥ रमा व्रतमिदं वक्ष्ये शृणु देवि यथादितो॥ गोचर्ममात्रं संलिप्य सर्वतो भद्रमंडले॥ लि

२१२

खेत्सम्यक् रूपावर्णा नीलपीतैः सितासितैः॥ ब्रह्माद्या देवतास्तत्र रक्षापयित्वा प्रहृजयेत्॥ कलत्रोपरि संस्थ
 प्यवैषावेपटले शुभे॥ उमामहेश्वरो तत्र मूलमंत्रेण पूजयेत्॥ अथ वा स्वस्तिकं कुर्व्यात्तत्र मष्टदले तु वै॥
 ततः सायां सूर्याहिसस्य वृतां सुशोभनां॥ समूलां कदली रक्षां प्रहृजयेत्तां॥ यथा विधि॥ उत्तमोद
 कमान्नीयसेवेयतां समाहिता॥ यथारंभे विष्टिस्ते शारवादीनां सदा भवेत्॥ यथा वर्धय मां देवी सेवना
 त्पार्वती प्रिये॥ यथा यथा ते प्रसवो बृधते कदली तव॥ तथा मनोरथानां मे प्रभावा भवतु स्वयं॥ एवं स
 पूज्य विधिबद्धं कृत्युक्तेन च तसा॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्दीतवादि त्रिस्वनैः॥ एवं या कुरुते नारी व्रतानामु
 त्तमं व्रतं॥ भुक्ता तु विविधान् सो गान्द्रसौभाग्यं विंदते ध्रुव॥ एवं यः कुरुते देवी कदली व्रतमुत्तमं॥ तस्मात्कुरु
 विधानेन यथा कृत्वा फलमाप्स्यसि॥ इति श्रुत्वा विधानेन चकार व्रतमुत्तमं॥ अवाप स कलं कामं मनसा यदृषी
 श्रितं॥ अन्यच्च शृणुराजेद्रव्रतस्य फलमुत्तमं॥ अत्याश्चर्यं करं पुंसां शृणु धावहितो भवेत्॥ धृते यदा निता
 पूर्वकृष्णानीता सभा प्रति॥ दुःशासनेन दुष्टेन द्रौपदी मुक्तमूर्धजा॥ आकृष्य माणां वस्त्रे तु चिते मांसं स्म
 रत्तदा॥ तर्णतत्र गतो राजन् द्रौपद्या त्राणनायवे॥ अदृश्यमाणो कृष्णायै व्रतं समुपदिष्टवान्॥ तदा कर्तु

मराक्येतु प्रतेस्मिन् राजसत्तमः॥ सस्मिण्यावरितं हर्वय देतद्रुतमुत्तमं॥ तस्य पुण्य फलं दत्तं कृष्णः॥ तैराजसत्तमः॥
 तत्कालमेव वस्त्राणां सप्तभिरभवत्पुरा॥ दुःशासनेन दुष्टेन उनाक्षिप्ते धनुकेषु च॥ प्रादुर्भवानि वस्त्राणि नाना
 वर्णानि भरतः॥ रिवन्तो दुःशासनः पापो विरामांशु कथं हातः॥ तावद्धृदयवस्त्राणि कल्लं दलीपगवन्तपः॥ इत्येव
 तप्रभावायं गुह्योपि कथितो मया॥ कारयस्व विधानेन हर्षणं कामोभविष्यति॥ अथोद्यापनं॥ युधिष्ठि
 रउवाच॥ कस्मिन्मासे तिथौ कस्यामाचरेद्रुतमुत्तमं॥ कथं भावेन किं कार्यं तन्मया चक्षुःकेशव॥ श्री
 कृष्ण उवाच॥ कार्तिके माघमासे वा वैशाखे चैतरे तथा॥ पुण्ये मासि प्रकुर्वीत पौर्णमास्यां शुभे दिने॥
 तिथिं सयं वर्जयितुं शुभपांस्तु समाहितः॥ यस्मिन् देवो न लभ्येत कदली राजसत्तमः॥ सुवर्णस्य शुभां तत्र क
 त्वा पूजा समाचरेत्॥ यदि लभ्येत कदली मारो प्यादौ प्रपूजयेत्॥ यावत्तस्यां पुण्यावत्तस्मिन् न नीरेण सपेतः॥
 फलेषु क्रिये मेघस्याः पश्चादि प्रादु समाहयेत्॥ प्रभाते विमले स्नात्वा नद्यादौ विमले जले॥ अहते वा ससी
 गृह्य कृत्वा संध्याहिकर्म च॥ अरात्रि मात्रं कृत्वा तु खंडिलं वा ग्यतः शुचिः॥ अग्निं संस्थाप्य विधिं वत्तत्र होम
 समाचरेत्॥ शतमष्टौ चरविद्वान् तिलज्याहुतिं मिस्तथा॥ एकायचितः संहृष्टः कृती व्याहृतिमिष्टयकः॥

२२०

शोषनं॥ गृहाणाच्छादनं देवि सैचिनात्पर्विती प्रिये॥ तथा छादनं मांसदा॥ वस्त्रं॥ आचमनीयं॥ श्रीखंडनं वंदनं
 दिव्यं घनसारमनोहरं॥ विलेपनं गृहाणेदं रुद्राणी प्रियवल्लभे॥ चंदनं॥ मालती चंपकादीनि शतपत्रादिकानि
 च॥ सुगंधीनि गृहाणात्वं प्रजार्थं सुमनासिनः॥ पुष्पाणि॥ अगुरुगुग्गुलं धूपं दवागं सुमनोहरं॥ गृहाणेदं त
 स्मिं करं प्राणस्य दपितं परं॥ धूपं॥ चक्षुदं सर्वलोकानां तिमिरस्य निवारणं॥ आर्तिभ्यं कल्पितं भक्त्या गृहा
 ण परमेश्वरी॥ दीपं॥ नानापक्वान्तं संयुक्तं रसैः षड्विंशतं नैवेद्यं विविधं भक्त्या कल्पितं स्वगृहा
 मे॥ नैवेद्यं॥ कर्पूरं लावं लवंगादिनागं वल्लीदलान्वितं॥ पूगीफलं समायुक्तं तांबूलं प्रतिगृह्यतां॥ तांबूलं॥ इ
 दं फलं मया देवि स्थापितं पुरतस्तवा॥ तेन मे सफला वाप्तिर्भवेज्जन्मनि जन्मनि॥ कलं॥ हिरण्यगर्भं गर्भं रुहेम
 बीजं विभावसे॥ अनंतपुण्यं फलदमतः शान्तिं प्रयच्छ मे॥ हिरण्यं॥ नीराजनं॥ त्वमिद्राणी प्रियानित्यं पार्वत्यश्वा
 पि वल्लभ॥ सतीनां कामदा श्रज्या के मान्मे परिहरय॥ प्रार्थना॥ आश्रयो देवपत्नीयां जिता नां च श्रिया स्वया
 सौभाग्यारोग्यमायुष्यं देहि रंभे नमोस्तुते॥ नमस्कारः॥ कदली कामदायि न्ये मेघायै तं नमो नमः॥ रंभा
 रं भायै भूतिसारायै सर्व सौख्यप्रदे नमः॥ यथायथा तं प्रसवो वर्धते कदली भ्रवं॥ तथा प्रनारथानां मप्र

ब्राह्मदिभ्यो देवतास्यो नाममंत्रैः पृथक् पृथक् । आचार्यं च सपत्नीकं वस्त्राद्यैः पूजयेत्ततः ॥ धेनुं पयस्विनीं वत्सं यु-
तारत्नैः स्वलंकृतं ॥ स्वर्णशृंगीशौ प्यरवुरांकांस्त्यदोहनिकायुतं ॥ ताम्रपृष्ठीरत्नपुष्पीसुद्रघटा समन्वितां ॥ अ-
भ्यर्च्य वदविदुषे आचार्याय निवेदयेत् ॥ पादुकोपानहो छत्रं अलंकाराननेकशः ॥ यथा शक्तिप्रदेयानि व्रत-
स्य परिपूर्तये ॥ चतुर्विंशतभोऽंशवायुगमान्याह्वय संयत्तः ॥ वस्त्रालंकारगंधाद्यैः पूजयित्वा तु भोजयेत् ॥
वायनानि च देयानि वंशपात्रैस्तु शक्तिः ॥ दद्याच्च दक्षिणां सम्यक् यथाविभवस्मरतः ॥ अन्यभ्योऽपि य-
था शक्तिदद्यादन्नं सुसंस्कृतं ॥ क्षमापयित्वा तान् देवीव्रतस्य परिपूर्णां ॥ वाचयित्वा यथान्याय म-
हिद्रत्नं च भाषयेत् ॥ दीनानाथान् प्रतप्त्वा शुश्रूष्यं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ एवं यः कुरुते देविकदलीव्रतमुत्तमं ॥
भुत्कालुविविधानसो गानसो भाग्यं विंदते ध्रुवं ॥ तस्मात्कुरु विधानेन यथा कृत्तफलमाप्स्यसि ॥ एवं नारी-
नरो वापि यः कुर्यात्कदलीव्रतं ॥ सर्वान् कामानवाप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥ ॥ इति भविष्योत्तरे कदली-
व्रतं ॥ ॥ अथ पूर्णिमांतमासेन कार्तिक कृष्णचतुर्दशी ॥ तस्यां तिलतैलस्नानमुक्तं ॥ भविष्ये । कार्ति

कुरुलपक्षे तु चतुर्दश्यां विधूये ॥ कर्तव्यं मंगलस्नानं नरैर्निरयमीरुभिरिति ॥ कालादशी धृतमात्स्यममात्मा
 सेनसेयं ॥ अत्र चंद्रोदयस्य कर्मकालत्वात् व्यापिनी चतुर्दशी तैलाभ्यांगस्नानादौ ग्राह्य ॥ दिनद्वये चंद्रोद
 यव्याप्तौ तु पूर्वा ॥ तैलाभ्यांगस्नानयमतर्पणादिवद् कर्मकालव्याप्तिलाभात् ॥ त्रयोदशी युतायां च च
 तुर्दश्यामिषासिते ॥ विधूये नरस्नात्वा नरकं नैव पश्यतीति गौडग्रंथे धृतस्मृत्यंतरवचनाच्च ॥ दिन
 द्वये तदव्याप्तावपि पूर्वैव ॥ सा च द्वेधा भवति ॥ त्रयोदश्याधिकरणकचंद्रोदयोत्तररात्रिशेषे प्रविष्टा चत
 दशी परदिने द्वा सवशाच्चंद्रोदयात् पूर्वमेव समाप्तेत्याद्यः पक्षः ॥ सूर्योदयोत्तरं क्रियत्यपि त्रयोदशीत
 दुत्तरं प्रतिष्ठा चतुर्दशी चंद्रोदयकात् पूर्वमेव समाप्तेति द्वितीयः ॥ तत्राद्ये दिनद्वये मुख्यकालालाभा
 विशेषेपि पूर्वविधौ चतुर्दश्यां कार्तिकस्य सिते तरे ॥ पक्षे प्रत्युष समये स्नानं कुर्यात्प्रयत्नत इति पृथ्वी
 चंद्रोदयधृतिरकोदेन प्रत्युषस्य ॥ कार्तिके कृष्णपक्षस्य चतुर्दश्यां दिनादय इति लैंगे ॥ न सूर्योदय
 स्य च स्वकालादुत्तरांगेण कालः सर्वस्य कर्मण इति अनेन गेण कालत्वेनाभिहितोत्तरकालव्याप्ति

लाभात्॥ अत्र तैलाभ्यंगस्य रात्रि कर्मत्वाद्वात्रावेव वर्तमानयात्रयोदश्याचतुर्दशीविद्याभवति॥ द्वितीय
पूर्ववत् त्रयोदशीयदा प्रातः क्षयं यांति चतुर्दशी। रात्रि शेषे तमावा स्यात्तदाभ्यंगे त्रयोदशी॥ समयमग्रस्वे
चंद्रप्रकाशो धृताचारतु संवादि वचनात्॥ यदितुहेमाद्र्यादिभिरलिरवानां दजानश्वा सस्त दोते ललक्ष्मी
जले गंगादीपावल्या चतुर्दशी प्राप्येति शेषः। प्रातः स्नानं तु यः कुर्याद्यमलोकं न पश्यतीति ब्राह्मवचनात्प्रा
तः काल व्यापिनी पूर्ववत्॥ अत्र चंद्रोदये चतुर्दश्य सत्वे पि चंद्रोदय एवाभ्यंगस्नानादिकार्यं। तिथ्यादौ तु म
वधावान् हासो वृक्षि परहन्ति। तावन् ग्राह्यः स पूर्वद्युरदृष्टेः पितृकर्मणीति वाक्येन त्रयोदश्यं ते चतुर्दशी
हासपक्षे येन चंद्रोदयेन चंद्रोदये पारिभाषिक चतुर्दशी सत्वात्। पूर्वद्युः। पूर्व तिथ्यादिषु। स्वकर्मणि उ
त्तर तिथ्यादि प्रयुक्त कर्मानुष्ठान निमित्तं यत्र पूर्वा वा परा वा प्रमाणोत्तरेण ग्राह्यातिथिर्ग्राह्यत्वेन प्राप्ता
तत्रानेन मुख्य काले ग्राह्यतिथेरसत्वे पि क्षयादि प्रत्यक्षेण वास्त्रतस्तत्र तिथेः सत्त्वान्मुख्य काले
व कर्मानुष्ठानं कार्यमिति ज्ञाप्य तन्त्वेन नाप्राप्तं कर्तव्यत्वं मुच्यते॥ तथा सति जन्माष्टम्यादौ दिन
द्वये कर्म काल व्याप्तौ पूर्व विद्या प्रसज्येतरास्त्रतः स्थितेः सत्वात् मुख्य काले कथमप्यनुष्ठानास

भवे गोपाकाले कर्तव्यत्वं शास्त्रांतरेण बोध्यते ॥ तथा च प्रकृते चतुर्दश्याः खंडत्वे पूर्वोक्तस्कां देन पूर्वा प्राप्तेः
 ह्यतिथि चतुर्दशी गतक्षयस्यैव पूर्वतिथौ प्रक्षेपेण त्वमाक्षयस्य चतुर्दश्यां स्वमेव तात चरणानव्याश्रयः
 एतेन विधेयान्वापिन्याः पूर्वद्युःपदोक्ताया स्थितेरेव स्वशब्देन निर्दोशाद्मागतक्षयस्यैव चतुर्दश्यां
 प्रक्षेपेण कर्मकालव्याप्तिनिर्णयः कार्यः ॥ स्वशब्दस्य स्वपितृभ्यो दद्यादित्यादौ तथैव व्युत्पत्तेः तेन दिनद्वये
 चंद्रोदये चतुर्दश्यभावे चंद्रोदयव्यापिन्या ममायां स्नाने कार्यं ॥ इषासित चतुर्दश्यामिदुक्षयतिथ्या
 वपि शुजादौ स्वाभितिसंयोगे तद्वा दीपावली भवेदिति नारदवचने पिशाचन चतुर्दशी स्थाने मायानु
 कल्पत्वेन विधानस्य ह्यश्विषय एव प्रवत्यौदन्यादिति परास्तं ॥ अमांतमासेनाग्निन कृत्वा चतुर्दश्य
 भावास्ययोः शुजादावित्यनेन कार्तिकशुक्ल प्रतिपद्येवं संलग्नतिथि त्रये दीपोत्सवस्नानोद्घोषात्स
 लग्नमेतच्च दीपोत्सवदिनत्रयं ॥ तैललक्ष्मीर्जले गंगादीपावलितिथौ वसेत् ॥ अलक्ष्मीपरिहाराय
 मायंगस्नानमाचरेदिति नारदेनैवाग्रे स्थष्टीकृतत्वात् ॥ चतुर्दशी स्थाने माया अनुकल्पत्वविधिर
 यमिति यत्किंचिदेतत् ॥ तस्माद्दिनद्वये चतुर्दश्यभावे त्रयोदश्यामेवाप्यंगस्नानादिकुर्यादिति

सिधे॥ यस्तु कालादर्शितमात्स्ये॥ मृगांकोदयवेलायां त्रयोदश्यां यदा भवेत्॥ दर्श्यामंगलस्नानंदुः
खशोकाशुभं प्रदमिति त्रयोदश्यादनिषेधन्याप्तरूपेण दयते न्यत्र रिक्तायां स्नानियानरः॥ तस्याष्टिकभवे
दर्शनत्रयत्येव न संशय इति सविष्णो तस्याष्टिक भवो दर्मायः सनहितं दान्यायेन चतुर्दशी॥ स्तुत्यर्थे
योन्यथोक्तोदाहरणे विहितस्नानादलोपायतिरिति दिक्॥ पूर्वोक्तस्नाने विशेषा ब्राह्मे॥ तैले लक्ष्मीर्न
ले गंगादीपावल्याश्चतुर्दशी॥ प्रातःस्नानं तु यः कुर्याद्ये मलोकं न पश्यति॥ अपामार्गं मथोतुं बीप्रपुन
टमथापरं॥ भ्रामयेत्स्नानमध्ये तु नरकस्य क्षयाय वै॥ अपामार्गस्य पत्राणि भ्रामयेत्स्त्रिसोपरि इति॥ अत्र
यमलोकदर्शनाभावकामस्नानस्येति प्रयोगः॥ प्रपुन्याटश्च कर्मदकः॥ तद्भ्रामणमंत्रः॥ सीतालोष्ट
समायुक्तसकंदकदलान्विताहरपापमयामार्गं भ्राम्यमाणः पुनपुनरिति॥ तथाच नरकस्य क्षयार्थं
मपामार्गं शारवयासीतलोष्टसमायुक्तया स्नानमध्ये शिरसोपरि भ्राम्यं पुनपुनः कार्यमुक्तमंत्रे
ण॥ तच्छारवालाभे त्रिभिस्तत्त्रैर्वा कार्यं॥ तदलोष्टं तुं बीप्रपुन्याठान्यतरेण वा॥ स्नानानंतरं कृत्यं

तत्रैव। ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः। नामानि च। यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च। चैव स्व
 नाय कालाय सर्वभूतहृत्तयाय च॥ ओदुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने॥ वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ता
 यैवे नमः। इति तर्पणविशेषः। तत्रैव। यज्ञोपवीतिना कार्यं प्राचीनावीतिनाथवा। देवत्वं च पितृत्वं च य
 मस्यास्ति हि रूपेति। विशेषान्तरं रक्षादे। दक्षिणाभिमुखो भूत्वा तिलैः सम्यक् समाहितः। देवतीर्थेन
 देवत्वा तिलैः प्रेताधिपो भवति। इदं च जीवत्पितृकेणापि कार्यं। जीवत्पितापि कुर्वत तर्पणं यमभीष्म
 योः। क्लृप्तैस्तिलैस्तथान्यैश्च कुर्यात्तर्पणं। मय्यते इति पद्मोक्तः। अन्यैः शुक्लैः देवत्वपक्षे शुक्लतिलैः।
 पितृत्वपक्षे कृष्णतिलै रितिव्यवस्था। एवं स्नानाव्यवहितमेव प्रातः काले यमादीन् तर्पणं प्रदोषे दीप दा
 नं कार्यं तदुक्तं ब्राह्मे। ततः प्रदोषसमये दीपान् दद्यान् मनोरमान्॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां मण्डपुत्तवेने
 शुचः॥ प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्ठतरेषु च॥ मंदरासु विविक्तासु हस्तिशारत्रासु चैव हीति। विशे
 षांतरं लैंगे। ततः प्रेतचतुर्दश्यां भोजयित्वा तपो धनात्। शैवान् विप्रांस्तथ परान् शिवलोके महीयते॥

रानंदतातुतेष्वयमलोकेन गच्छति । तथा । माषपत्रस्य शाकेन भुक्त्वा तत्र दिने नरः । प्रेतचतुर्दशीका
ले सर्वपापैः प्रमुच्यते । तथानक्तभोजनमय्युक्तं । तत्रैव । नक्तं प्रेतचतुर्दश्यायः कुर्याच्चिबतुष्टये । नतत्र
तुशतेनापि प्राप्यते पुण्यमीदृशमिति ॥ ॥ अथ कार्तिकशुक्लचतुर्दश्यावैकुण्ठचतुर्दशीव्रतं ॥ त
दुक्तसनत्कुमारसंहिताया । वर्षे वैह मूलं वारव्ये मासि श्रीमतिकार्तिके ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यामरण
तुष्ट्युदयं प्रति ॥ महावेदतिथौ ब्राह्मे मुहूर्ते मणिकर्णिके । स्नात्वा विश्वेश्वरो देव्या विश्वेश्वरमपूजयत्
सक्षेपज्योतिषस्तस्य प्रतिष्ठाख्यं तदा करोत् । स्वयमेव स्वमात्मन चरणपाशुपतव्रतं ॥ ततः प्रभाते विम
ले कृत्वा पूजां महाद्रुता । दंडपाणेर्महानाग्निवने स्मिन्कृतपारणाः ॥ श्रीमद्भवानीसदनं प्रविश्य दमनुत्त
ममिति सनत्कुमारसंहितोक्तेः । अत्र परकृतिस्वरूपेणात्र नार्थवादेन स्नात्वा विश्वेश्वरः पूज्य इति विधिः
कल्पते । ततश्चाप्रभातिकपारणाविधेः पूर्वदिने उपवासः स च चतुर्दशीयुक्ता रूपा दयवत्यहोरात्रे
कार्य इति तातचरणः शिवरहस्ये ॥ पुरात्रकार्तिके मासि चतुर्दश्यासुराः शिवे । सायंकाले समागत्य

दानेदत्वातुतेष्वयमलोकेनगच्छति। तथा। माषपत्रस्यशाकेनभुत्वातत्रदिनेनरः। प्रेतचतुर्दशीका
लेसर्वपापैःप्रमुच्यते। तथानक्तभोजनमय्युक्तं। तत्रैव। नक्तंप्रेतचतुर्दश्यायः कुर्याच्छिवतुष्टये। नतत्र
तुशतेनापिप्राप्यतेपुण्यमीदृशमिति॥ ॥अथकार्तिकशुक्लचतुर्दश्यावैकुण्ठचतुर्दशीव्रते॥ त
दुक्तसनत्कुमारसंहिताया। वर्षवैहमूलंवारव्येमासि श्रीमतिकार्तिके॥ शुक्लपक्षेचतुर्दश्यामरण
तुष्ट्युदयंप्रति॥ महावेदतिथौब्राह्मेमुहूर्तेमणिकर्णिके। स्नात्वाविश्वेश्वरोदेव्याविश्वेश्वरमष्टजयत
सक्षेपज्योतिषस्तस्यप्रतिष्ठारव्यंतदाकरोत्। स्वयमेवस्वमात्मनंचरन्पाशुपतव्रते॥ ततःप्रभातेविम
लेरुत्वाष्ट्वांमहाद्रुता। दंडपाणेर्महानाम्निवनेस्मिन्कृतपारणः॥ श्रीमद्रवानीसदनंप्रविश्येदमनुत्त
ममितिसनत्कुमारसंहितोक्तेः। अत्रपरकृतिस्वरूपेणानेनार्थवादेनस्नात्वाविश्वेश्वरः पूज्यइतिविधिः
कल्पते। ततश्चाप्राभातिकपारणाविधेश्चपूर्वदिनेउपवासः सचचतुर्दशीयुक्तारूपोदयवत्यहोरात्रे
कार्येइतितातचरणः शिवरहस्ये॥ पुरात्रकार्तिकेमासिचतुर्दश्यासुराः शिवे। सायंकालेसमागत्य

पूजां कृत्वा स्थिता मुदेत्याद्युक्ता ततः परं कृषिगणाः सर्वपि मदनुग्रहात् । संपूज्य निशियत्नेन च कुर्जा
 गणं शिवे । कार्तिकस्य चतुर्दश्यां बिल्वैश्च कनकाह्वयैः । द्रोणा पुष्पैः श्वपूजां च चकुर्मयि महेश्वरे । त
 तः पूजा मुत्कारा विनीत्वा प्रयत्नेन कथं श्रवणादिभिः । ततो रूपादये जाते स्नात्वा स्नात्वा च भस्मना ।
 त्रिपुण्ड्रधारणं कृत्वा कृतारुद्रासधारणं ॥ संध्या समाप्य विश्वेशं समभ्यर्चयथाविधि ॥ मङ्गलानुत्तो
 जयामासु ऋषयो भुभुजुस्ततः । यः शुक्लोर्जचतुर्दश्या उपोष्य प्रयतः शिवे । मामर्चयति विश्वे
 शं समुक्तो भवति ध्रुवः ॥ मल्लिंग पूजनं पुण्यं सर्वदा सर्वकामदं ॥ उज्जुक्ल चतुर्दश्या मर्चितं बहु
 पुण्यदमिति । पूर्वमप्युक्तं पुण्यं स्मिन् कार्तिके मासि सामवारेषु शंकरः ॥ उपोष्याभ्यर्चयेत्प्रीत्यानि
 शायामचतुष्टये । उज्जुक्ल चतुर्दश्या काश्यां विश्वेश्वरं प्रभु । समर्चयितुं मिंद्राद्यैर्गम्यते स्मा
 भिरादरादिति ॥ ॥ इति वैकुण्ठचतुर्दशी ॥ ॥ अथामां तमासेन माघ कृत्वा चतुर्दश्यां शिव
 रात्रिं व्रतं ॥ तच्चार्धरात्रि व्यापिन्यां कार्यं । तदुक्तं नारदीयसंहिताया । अर्धरात्र्युताय त्रमाघ कृ

दृष्टवैनिष्कृतिः पुरा। न दृष्टा कुर्वतां पुंसां कुर्वन्त्युक्तां तिथिं शिवामिति स्कांदे दर्शयोगस्वनिर्दिष्टत्वाच्च॥
 यत्तु कालतत्त्वविवेचने न व्येदिन इत्येति शीथव्याप्तावेव पूर्वविधाविधायकान्युत्तरविधानिषेधकानि च
 वचनानि सावकाशमीत्युक्ताः पूर्वव्याप्त्युक्ताः। तन्मसं जसं निशाद्वयचतुर्दश्यां पूर्वव्याप्त्यापराश्रुते
 ति माधवाद्युदाहृतकामिकवचनविरोधात्। न च पूर्वविधाकानामुत्तरविधानिषेधकानां विषयलाभ
 इति शक्यं। प्रदोषनिशीथयोर्विबोधे निशीथग्राह्यतया उपोद्धतत्वेन विषयलाभस्यानुपदमेवोक्त
 त्वाप्रदोषव्याप्तिलाभाच्च माघासितेभूतादिने हिराजनुपैतियोगं यदि पंचदश्या। जयाप्रयुक्तां ननु जात
 कुर्याच्छिवस्येति हेमाद्रिमाधवाद्युदाहृतपुराणवचनादपि रेव। अस्मिन् च त्रये उपवासजागरणजा
 नाफलसंबधात्रयमपि प्रधानं। स च नागरवडे। उपवासप्रभावेन बलादपि च जागरात्। शिवरा
 त्रैस्तथा तस्यां लिंगस्यापि प्रहजय। असयानूलभते भोगांछिवसायुज्यमाप्नुयादिति। इदं च व्रतं
 संयोगश्चैतान्यायेन नित्यं काम्यं च। परस्परतननास्ति शिवरात्रिः परात्परं। न ह्यजयति भक्त्यदं दं
 त्रिभुवनेश्वरं। जंतुर्जन्मसहस्रेषु युज्यते नात्र संशय इति स्कांदे अकरणप्रत्यवायश्रुतेर्नित्यं। शिवे च

२२५

पूजयित्वा योजागर्ति च चतुर्दशी। मातुः प्रयोधरसंनपिबेत्सकदा चनेत्यादितैत्रेव च फलश्रुतेः काम्य
 मिति। विस्तरस्तु तातचरणकृतसमयमयूरेदष्टव्यः। पारणवैतद्व्रते स्कांदेति थिमध्ये तदंते चोक्तं। उप
 षोणं चतुर्दश्यां चतुर्दश्यां तु पारणं॥ कृतैः तु कृतलक्षैश्च लभ्यते यदि वानरा॥ ब्रह्मांडोदरमध्ये तु य
 नितीथानि संति वै। संस्थितान भवतीह भूतायां पारणे। तिथ्यंते पारणं कुर्याद्विना शिवचतुर्दशी॥ त
 तथा। कृष्णाष्टमी स्कंदषष्ठी शिवरात्रिस्तथैव च। एताः पूर्वयुताः कार्यास्तथ्यंते पारणं भवेदिति। अनयो
 विरुद्धवचनयोर्व्यवस्थौ वं माधवेनोक्तं। यामंत्रयोर्ध्वगामिन्यां प्रातरेव हि पारणमिति वचनाद्या
 मंत्रयमध्ये चतुर्दशी समाप्तौ तिथ्यंते तदुत्तरं गामित्वेति प्रातस्तिथिमध्य एवेति। तातचरणस्तुति
 थिमध्यकालो मुख्यस्तदंतकालो गौण उत्तरभाषित्वादित्युक्तः केचित्। शक्तस्तथ्यंते। अशक्त
 स्तिथिमध्य एव संचुः। न च कृतैः सुकृतलक्षैश्चैत्यादिस्तुतिरनर्थिकेति वाच्यं। आपः स्वभावताम
 ध्याः किंपुनर्वै निसंयुता। अतः सतः प्रशंसति स्नानमुष्णानवारिणेत्यादिव दशकं प्रत्येव तिथिमध्य प
 रणायास्तव कत्वेन सार्थक्यायादिति। परंतु तिथ्यात्तथापरणाविधानं न शिवरात्रिपरं। किंतु यत्राष्ट

म्यादौ तिथ्यं तपारणा प्राप्तिरस्ति तत्परमेव । शिवरात्रिग्रहणं तु पूर्वविधाविधानार्थमिति वस्तुतस्तु सात्व-
 त्तमयपर्यंत व्यापिनी च त्वरे ह निदिबैव पारणं कुर्यात्पारणानेव दोष भागिति शिवरात्रिप्रकरणं पठितका-
 लादर्शादिलिखितवचनादिवातिथिसमाप्तौ तिथ्यं तेन्यथा तन्मध्य एवेति इति निर्णयः ॥ ॥ अथ व्रत-
 विधिः ॥ मासपक्षाद्युल्लिख्य मम पापक्षयार्थं अक्षयसोगमोक्षप्राप्त्यर्थं शिवरात्रिव्रतं करिष्ये इति
 संकल्प्य षोडशोपचारं शिवपूजां कुर्यात् ॥ तत्र पूजा । आगच्छ देव देवेश मर्त्यलोकहिते लब्ध्या ॥ पू-
 जया मिविधानेन प्रसन्नः सुमुखो भव । आवाहनं । पादासनं कुरु प्राप्तं निर्मलं स्वर्णं निर्मितं ॥ भूषि-
 तं विविधैरत्नैः कुरु त्वं पादुकासनं । आसनं । गंगादिसर्वतीर्थभ्यामया प्रार्थनया हतं । तोयमेतत्सुर-
 स्पर्शपाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां । पाद्यं । गंधोदकेन पुष्पेण च दनेन सुगंधिना ॥ अर्घ्यं गृहाण देव
 शक्तिमेव च लोकां कुरु । अर्घ्यं । मंदाकिन्या समानीतं हे मां भोरुहवासितं । स्नानाय मे ते मया
 भक्त्या नीतं स्वीक्रियतां विभो ॥ स्नानं ॥ वस्त्रं सहस्रं दुःकूलं च देवानामपि दुर्लभं ॥ गृहाण त्वमुमाको

२२६

लचतुर्दशी ॥ शिवरात्रिव्रतं तत्र सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ईशानसंहितायामपि ॥ माघकृत्तुर्दश्यामादि-
 देवो महानिशिः ॥ शिवलिंगमभूतचकोटिस्वर्यं समप्रप्तां । तत्कालं व्यापिना ग्राह्या शिवरात्रिव्रततिथिरिति
 माघकृत्तुर्दश्यात्वं चात्रामांतमासपरत्वेन अत एव चतुर्दश्यां तु कृत्तुर्दश्यां फाल्गुने शिवपूजनं ॥ तामुपोष्य प्रय-
 त्तेन विषयान्परिवर्जयेदिति सुमंतुवचने षष्ठीमांतमासोऽप्युक्तः । महानिशा च ॥ महानिशा द्वे घटिके रात्रि-
 र्मध्यमयामयोरिति देवलोके निशीथरूपेण ॥ एवं चार्धरात्रिशब्दोऽपि तत्पर एव । दिनद्वये निशीथव्याप्ता च
 व्याप्तौ वा परैव । प्रदोषव्याप्तिर्लाभात् ॥ निशा द्वये चतुर्दश्यां हर्वात्या ज्या पराशुभा ॥ आदित्यास्तमये काले
 अस्ति चेद्या चतुर्दशी । प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या शिवरात्रिचतुर्दशी ॥ रात्रौ जागरणं यस्मात्तस्मात्तां समुपोष-
 येत् ॥ अहोरात्रिव्रतं यच्च एवमेकतिथौ गतं ॥ तस्यामुभययोगिन्यामाचरेत् व्रतं व्रतीतिकामिक शिवरा-
 त्रिहस्त्यस्मृत्यं तरादिवचनाच्च पूर्वदिनिशीथपरदिने प्रदोषतदापूर्ववत् ॥ अर्धरात्रालुचैजया योगाय द-
 भवेत् ॥ पूर्वविधैव कर्तव्या शिवरात्रिः शिवप्रियेति पाप्ने । जयायोगस्य विहितत्वात् ॥ महत वै पापानां

तत्क। पूजागृहाण देवेश यथा शक्त्योपपादितो। द्वितीये। बभौ हं विविधैः पादौ संसारभयबंधने। पति
 तं मोहजाले मातं समुद्रशंकर। तृतीये। चतुर्थे आद्यवत्। नमः शिवाय शान्ताय सर्वपापहराय च। शिवरा
 त्रौ मया दत्तं गृहाणार्घ्यं प्रसीद मे। द्वितीये। दुरवहारिद्रुभावे अरुणो हं पार्वतीपते। मावेनाहि महादेव
 गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते। तृतीये। किं जानासि देवेश तव द्रुतिप्रयच्छ मे। स्वप्नादाय तले देवदास्यं देहि ज
 गत्पते। चतुर्थे कुर्वन्तियेव त्सरकां शिवस्य पूजां सुभक्त्या तु यथा कथंचित् सकृत्प्रयात्येव शिवस्य लो
 कं व्याधोपि पातो यद्ददीश मस्मात्॥ इति पूजा॥ ॥ अथ कथा॥ सूत उवाच॥ सकारणमश
 षशशां कुरुत शैवरकपालधारिणः। भीमं वरदं चाभयप्रदं वत्सं दस्व जगतः सर्वदा शिवः। गोब्राह्मणान्
 पापांश्च शिवं भवतु सर्वदा॥ कैलासशिखरासीनं देवदेवं जगद्गुरुं। पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं शूलपा
 णिनं। पिनाकशोभितकरं खड्गखेटकधारिणं। कपालखट्वागधरं कृत्तिवाससमीश्वरं॥ भस्मांगव्याल
 शोभाढ्यं अस्त्रिमालाविभूषितं। नीलजीमूतसंकाशं सूर्यकोटि समप्रभं॥ क्रीडंतं च शिवं तत्र गणै
 र्वापरिवारितं। विस्तृतं देवतासर्वं स्थितं परमेश्वरं। तं दृष्ट्वा देवदेवेशं प्रहस्य लुक्छलोचना॥ पार्वती परि

२३७

पप्रच्छ विनयावनतास्थिता। गौरी प्रोवाच भर्तारं विस्मयो लुक्छलोचना॥ पार्वत्युवाच॥ कथय स्वप्रसादे
 न यद्गोप्यं ब्रतमुत्तमं। श्रुतास्त्वयोक्ता देवेश ब्रतानां निर्णयाः शुभाः। तथा वेदानधर्माश्च तीर्थधर्मास्त्वयो
 दिताः। नास्ति मे निश्चयो देव त्रांता हं च पुनः पुनः। तस्माद्ददस्व मे देव एवं निःसंशयं प्रभो। ब्रतानामुत्तमं
 देवभुक्तिमुक्तिप्रदायकं। तदहं श्रोतुं मिच्छामि कथय स्वमम प्रभो॥ ॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु देवि परं
 गुह्यं ब्रतानामुत्तमं ब्रतं। यन्न कस्यचिद्दारायात्तरहस्यं मुक्तिदायकं। येनैव कथ्यमानेन नयमो विलयतां
 ब्रजेत्। तदहं कीर्तयिष्यामि शृणु धैर्येण प्रिये। माघांते कल्मषक्षेतुः अविधाय चतुर्दशी॥ शिव
 रात्रिस्तु साज्ञया सर्वे यज्ञोत्तमोत्तमा। दानैर्यज्ञैस्तपोभिश्च ब्रतैश्च विविधैरपि। नतीर्थैः स्तनैः पुण्यै
 र्गुण्यैश्च शिवरात्रिः। शिवरात्रि समं नास्ति ब्रतानामुत्तमं ब्रतं॥ ऊज्जानाज्ञानतो वापि कृत्वा मोक्षमवाप्नुया
 त्॥ मृतास्ते निरयंत्यत्का गतास्ते शिवसंनिधौ॥ सर्वमंगलशीला च सर्वा मंगलनाशिनी॥ भुक्तिमु
 क्तिप्रदा चैषा सत्यं सत्यं वरानने॥ देव्युवाच॥ कथं यमपुरं मार्गं त्यक्त्वा देवं ब्रजेन्नरः। एतन्मे मह
 दाश्चर्यं प्रत्यक्षं कुरु शंकर॥ ॥ ईश्वर उवाच॥ शृणु देवि यथा ब्रतां कथां पौराणिकीं शुभां। यम

शासनहं च विवशासनदायिका ॥ कश्चिदासीत्पुत्रादेविनिषादस्त्वा मिषप्रिय ॥ प्रत्यंतदेशवासी
 च भूधरासन्नकेतनः ॥ सीमांते ससदा तिष्ठत्कुटुंबपरिपालकः ॥ तन्वापी नो धनुर्धारी रा मांगः क
 ल्म कंचुकः ॥ बध्ना गोधांगुलिचाणः सदैव मृगयारतः ॥ एवं विधो निषादो सोऽनुत्तुर्दश्यादिने शुभे ॥ व्य
 वहारिकैश्च द्रव्यार्थं देवगारे प्ररोधितः ॥ तेनापि देवता दृष्टा जनानां वचनं श्रुतं ॥ उपवासव्रतानां च शिवः शि
 वशिवेति वादिनां तैस्तदा मुक्तः प्रातर्द्रव्यं प्रदीयतां ॥ ततो सौधनुरादाय दक्षिणेन गतः स्वयं ॥ आग
 छन्नसवनोद्देशजनहासंचकार सः ॥ शिवः शिवकिमेतद्दे कुर्वति नगरे जनाः ॥ वने चरान्तिरीक्ष्यं स्तु च
 तुर्दिष्टुद्रवंस्ततः ॥ पदंश्चापदमार्गं च आत्रमश्च करान् मृगान् ॥ इतश्चेतश्च धावंत्स आमिषे लब्ध
 मानसः ॥ वने सपर्वतं सर्वभ्रमतस्तद्दिनं गतं ॥ संप्राप्तं तेन नो किंचिन्मृगश्रृङ्गरतित्तिरं ॥ निराशो लुब्ध
 को जातं तदा ह्यस्तंगतो रविः ॥ चिंतयित्वा जलोपांते जागरं जीवघातनं ॥ संविधायास्य हं रात्रौ निश्चि
 तं मम जीवनं ॥ गतो सौ जलसामीप्यं तीरस्थो जालमध्यतः ॥ उदरं कर्तुं मारे मे जातमनो गुप्तिका
 रणात् ॥ जालमध्ये महालिङ्गमस्ति स्वायं भुवं शुभं ॥ बिल्वदृष्टो महादिव्यो जालमध्ये च संस्थितः ॥ गृही

तप्रसन्नो भवसर्वदा ॥ वस्त्रं ॥ श्रीस्वंडं चंदनं दिव्यं मलयाचलसंभवं ॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठगृहाण परमेश्वर ॥ गंधं ॥ य
 जोपवीतं सद्भजब्रह्मणानिर्मितं पुरा ॥ आयुष्यं भववर्चस्वमुपवीतं गृहाण मे ॥ यज्ञोपवीतं ॥ माल्यादीनि
 पुष्पं ॥ वनस्पतिरसो धूपो गंधादयः सुमनोहरः ॥ आघ्रेयः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां ॥ धूपं ॥ आज्यं त्रि
 वर्तिसंयुक्तं वह्निना याजितं मया ॥ दीपं गृहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहं ॥ दीपं ॥ नैवेद्यं गृह्यतां देव ॥ नै
 वेद्यं ॥ पूगीफलं महद्विद्यं नागवल्लीदलेयुतं ॥ कर्पूरादिसमायुक्तं तां बलं प्रतिगृह्यतां ॥ तां बलं ॥ इदं फलं
 मया ० फलं ॥ हिरण्यगर्भगर्भरुहे मबीजं विभावसोः ॥ अनंतपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ दक्षिणा ॥
 नीराजनं ॥ पुष्पांजलिः ॥ प्रदक्षिणा ॥ अथ कथा ॥ श्रूयतां धर्मसर्वस्वं शिवरात्रौ शिवार्चनं ॥ अतयेन
 विधानेन स्वर्णपुण्येन कर्मणा ॥ कृत्वा स्नानं मुचिर्भूत्वा धौतवाससमन्वितः ॥ स्नानप्रयेद्देवदेवेश मंत्रैर्व
 दसमुद्भवैः ॥ ततः पूजाप्रकर्तव्याश्चोक्तविधिना ततः ॥ नमो यज्ञजगन्नाथ नमस्त्रिभुवनेश्वर ॥ पूजांग्रह
 णामहं तामहे प्रमथे पदे ॥ प्रथमप्रहरपूजा ॥ पूर्वमुदिमहा कालो गणपदे गी च दक्षिणे ॥ वृषस्कंधोपधि
 मे च देवा कालो तथात्तरे ॥ गंगा च यमुना चैव पार्श्वे चैव व्यवस्थिते ॥ नमो व्यक्ताय सत्समाय नमस्ते त्रिपुरा

त्वात्स्यपत्राणिमार्गशुध्यर्थमक्षियत्॥क्षितानिदक्षिणेभागेपेतुर्वैलिंगमूर्धनि। नदिवाभोजनंतस्य
मिषेलुब्धचेतसः। ततश्चित्तयमानस्यननिद्रासमजायत। तस्यगंधंसमासाद्यलुब्धकस्यवरानने॥ नतिष्ठ
तिमृगाःसर्वेइरघातभयात्तरा। मृगान्निरीक्षितस्तस्यनिद्रानाशोपजायत॥ बित्त्वह्जालिंगसंस्थाप्रथ
मःप्रहरोगतः। ततो जलार्थमायांतीहरिणीगर्भसंयुता। योवनस्थासुरूपाचस्तनपीनासुशोभना। निरीक्षं
तीदिशःसर्वाभृशमुत्फुल्ललोचना। लुब्धकेनापिसादष्टावाणोचरमागता। बाणश्चसंधितस्तेनएक
निष्ठेनचेतसा। त्रोटयित्वाथपत्राणिप्रक्षितानि शिवोपरि। शिवंदेवंसदाध्यायन्सीतेनपरिपीडि
तः। एतस्मिन्नंतरेदृष्टोहरिण्यालुब्धकस्तदा। लुब्धकस्तुस्वरूपेणकृतांतइवतिष्ठति॥ दृष्ट्वातु तस्यसं
धानंयमदृष्ट्वासमप्रभं। सामृगीदिव्ययावाचलुब्धकंवाक्यमब्रवीत्॥ स्थिरोभवमहाव्याधसर्वजीव
निहंतन। हनिष्यसि। किमर्थमांकथयस्वममप्रभो॥ लुब्धकउवाच॥ कुटुंबंपीडितंमेघस्तुधया
चमयासह॥ धनं वैमद्गृहेनास्ति तेनत्वाहन्मिशोभने॥ ॥स्ततउवाच॥ जातपूजाप्रभावेनजागरो
पोषणेनच। चतुर्थांशेनपापानांविमुक्तोलुब्धकस्तदा॥ लुब्धकस्तुततोदृष्ट्वामृगीमानुषभाविणी॥ जा

श्वर्यपरमं दृष्ट्वा किंचिधर्मसमन्वितः॥ लुब्धक उवाच॥ मया हि पातिता जीव उत्तमाधममध्यमः। न श्रु-
ता इह शाखाणीषा पदानां कथंचन। कस्मिन् देशे त्वमुत्पन्ना कस्मात्स्थानादिहागता। कथयस्व प्रयत्नेन
परं कौतूहलं हि मे॥ मृगी उवाच॥ शृणु त्वं लुब्धक श्रेष्ठ कथयामि तवाखिले। असीत् सर्वमहारम्या
स्वर्गशक्रस्य चाक्षरा। अनेतरूपलावण्यासौ भाग्येन पिगर्हिता॥ सौ भाग्यमदृष्टुं गौदीनवो बल-
गर्वितः। मे ये वसुकुतो भर्ता हिरण्याक्षो महासुरः। तेन सार्धं मया मुक्तं चिरकालं यथेष्टितं। अन्यस्मिं
दिवसे व्याध क्रीडत्यामे सुरेण च। प्रत्यहं प्रेक्षते नित्यं शंकरस्याग्रतस्तदा। यावद्ब्रह्माम्यहं तत्र तावन्मोशं
करो ब्रवीत्। कृगता त्वं वरारोहे केन वासं गता शुभे। किं वा सौ भाग्यगर्वेण नायाता मम मंदिरं॥ स-
त्यं कथयसीध्रत्वं नो वाशायं ददामि ते। श्रापभीत्या मया तत्र इत्युक्तं शंकराग्रतः। शृणु देव प्रवक्ष्या-
मि श्रापानुग्रहकारक। ममास्ति भर्ता विश्वेशानवेंद्रो महाबलः। तेन सार्धं मया देवक्रीडितं
निजमंदिरे॥ तेनाहं नागता शीघ्रं सृष्टि संहारकारक। रुद्रस्तद्वचनं श्रुत्वा सकोपो वाक्यमब्रवीत्॥
मृगः कामातुरो नित्यं हिरण्याक्षो भविष्यति। त्वं मृगी तस्य भाया विभविष्यसि न संशयः। त्यक्त्वा

प्रत्ययो भवेत्। इति वायुरादित्यः सत्येतिष्ठंति देवताः। तस्मात्सत्येन गंतव्यं भवत्या स्वर्गहं प्रति। त
 स्य ते द्वचनं श्रुत्वा गर्भाती सामृगी तदा। चक्रे सत्यं प्रतिज्ञां वै व्याधस्याग्रे पुनः पुनः। मृगी उ०॥ द्विजो मृ
 त्वा तु यो व्याधे दभ्रष्टो भिजायते। स्वाध्यायसंध्या रहितः सत्यं शौचविवर्जितः। अविक्रयाणां वि
 क्रेता अयाजानां च याजकः। तस्य पापेन लिप्यामियद्यहं नागमे पुनः। दुष्टबुधौ तु यत्पापं धूर्तवा
 ग्राम कूटके। नास्तिके च विशीले च परदाररते तथा। वेदविक्रयणे च वशवस्तु कभोजने। तेन पापे
 न लिप्या० मृतशय्या प्रतिग्राहे मातापित्रोरपालके। तेन पापेन लिप्यामि० दानं दातुं प्रवृत्तस्य पोत
 रायकरो नरः। तेन० देवद्रव्यं गुरुद्रव्यं ब्रह्मद्रव्यं हरतु यः। तेन० दीपं दीपेन यः कुर्यात्पादं पादेन
 धावेयत्। तेन० भर्तारं स्वामिनं मित्रं आत्मानं बालं मेव च। गां विप्रं च गुरुं नारी यो भारयति दु
 र्मतिः। तेन० अवेष्टावे च यत्पापं यत्पापं दोषिके जने। अजितेन्द्रियधूर्ते च परदाषानुकीर्तने। कृत
 घ्ने च कदर्ये च परदाररते तथा। सदाचारविहिने च परपीडाप्रदायके। परपैश्वन्ययुक्ते च कन्याविक्र
 यकारके॥ परापवादसंतुष्टे सवधमेविवर्जिते॥ दृषलीपतो वाधुषिकेऽपि त्रारदायके। हेतुकव

स्वर्गतया देवान् दानवभोक्तुमिच्छसि। द्वादशाहानि भो भद्रे भविताशा परवते। परस्परस्य शोकेन शा
पांतोपि भविष्यति। अनुग्रहः पुनस्त्वेषः शंकरेण कृतः स्वयं। कदाचिद्विव्याध वरो मम सान्निध्यमाश्रि
तः। वधार्थं तस्य संप्राप्ता पूर्वजन्मस्मरिष्यसि। अत उर्ध्वं तदारुद्रं दृष्ट्वा मोक्षमवाप्स्यसि॥ शंकरेण मया
दृष्टो वसंत्यास्मिन् महावने। ततो दुःखमनुप्राप्ता मांसमेदो विवर्जिता। गर्भो क्रांता विशेषेण न वध्यो च
ति निश्चितः। सकुटुंबस्य ते नूनं भोजनं न भविष्यति। आयास्यति मृगी तर्न्या मार्गेणानेन लुब्धकः। पी
ना यौवनसंपन्ना वक्रमांसा मेदोक्षता। भोजनं सकुटुंबस्य तव सद्यो भविष्यति। अबान्यो मृगो व्याध
पानार्थं तु जलाशये। आगमिष्यति प्रत्यक्षे दुधार्थस्य न संशयः। गर्भं त्यक्त्वा पुनः प्रातर्बीलान् सदि
श्य बंधुषु। शपथैरागमिष्यामि संदिश्य च सर्वजने॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा व्याधो विस्मयमागतः।
क्षणमेकं तथा स्थित्वा व्याधो वचनमब्रवीत्। नागमिष्यति चेदन्यो जीवंस्त्वमपि गच्छसि। दुधया पीडि
तो ह वै कुटुंबं च विशेषतः। प्रातस्त्वयाममगृहमागतं व्यं यथापथं। शपथैश्च ब्रजत्वं हियथा मे प्र

दृष्ट्वा सा लुब्धकेन तु पुनर्दृष्टस्य पत्राणि त्रोटयित्वा करेण तु ॥ क्षिप्तानि दक्षिणे भोगे लिंगोपरि दिद-
 स्या ॥ तस्यावधार्य तेनाथ बाणो धनुषि संधितः ॥ तिष्ठंस्तत्रैकचित्तेन कुटुबार्थं जिघांसया ॥ निरीक्ष-
 लुब्धको यावद्बाणं तस्यां विमुञ्चति ॥ तावन्मृग्या समं दृष्टो दृष्ट्वा तं विह्वला भवतु ॥ अद्यैव भागिनी मेपि लु-
 ष्धकेन विनाशिता ॥ मम किं जीवितयेन तस्या दुःखेन पीडिता ॥ वरं मृत्युर्न शोको वै दृष्ट्वा व्याधं वि-
 षतः ॥ एवं संचित्य हरिणी लुब्धकं गच्छ मञ्जरीम् ॥ धनुर्धरवरव्याध सर्वजीवनिकं तन ॥ देहि
 मे वचनं चैकं पश्चात्वं मां निपातया ॥ आयाता हरिणी चैका मार्गे गगनेन लुब्धकः ॥ समायाता य-
 वानैव सत्यं कथय सुव्रत ॥ तद्ब्रुता लुब्धकस्तत्र विस्मिते क्षणमैक्षत ॥ तस्यास्तु यादृशी वाणी अस्या-
 श्वेव तु तादृशी ॥ सौ चैषा चागतानूनं प्रतिज्ञापालनाय च ॥ अथ वान्या समायाता तया या कथि-
 ता पुरा ॥ ॥ लुब्धक उवाच ॥ अहो रात्रं कृतं कष्टं कुटुबार्थं मया मृगी ॥ अधुना त्वां ह निष्यामि
 देवानां स्मरणं कुरु ॥ व्याधोक्तवचनं श्रुत्वा हरिणी दुःखिता भृशं ॥ व्याधं प्राह रुदित्वा वैभो मां व्या-

२३१

धनिपातया ॥ तेजो बलं तथा सर्वं निर्दग्धं विरहाग्निना ॥ अहं प्राणात्प्रेमो ह्यामि भोजनं तेन जायते ॥ बल-
 वांश्च महातेजो मे देवा मांसं समन्वितः ॥ अन्यश्च पीनगौरांगो मृगो ह्यत्रागमिष्यति ॥ अहं च दुर्बलानूनं
 मे देवा मांसं विवर्जिता ॥ केवलं पापमाकृतं हि मम प्राणविमोचकः ॥ मार्गे गगनेन भो व्याध आगमिष्यति स-
 स्फुटं ॥ तद्ब्रुता तव भो व्याध तस्मिन् न भविष्यति ॥ तपोक्तं लुब्धकः श्रुत्वा किं करोमीति चिंत्य च ॥ मृगी
 प्राह स युक्तार्थे एष मे निश्चयो हृदि ॥ संचित्य लुब्धकः प्राह मृगी शोकानुरां कृशं सत्यं वद महाभा-
 ग प्रत्ययामेयं भवेत् ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा हरिणी दुःखकर्षिता ॥ चक्रे सत्यं प्रतिज्ञां तु व्याध-
 स्यात्पुनः पुनः ॥ मृगी ० ॥ क्षत्रियस्तुरणं श्रुत्वा संग्रामं यो न गच्छति ॥ तस्य पापेन ० भेदयंति तडा-
 गानि वापीनां च गवामपि ॥ मार्गं स्थानं च ये ह्येति सर्वं सत्तमयं कुरु ॥ तेषां वै पातकं मध्ययदि नायामि
 ते गृहं ॥ एतद्ब्रुता तु व्याधेन सापि मुक्ता मृगी तदा ॥ जलं पीत्वा तु बद्धं शोकता सद्यो यथागतं जालि म-
 ध्ये स्थितस्योस्य द्वितीयः प्रहरागतः ॥ रुदित्वा बिल्वपत्राणि पुनर्देवेन योजयेत् ॥ पीडितो तीवसी-
 तेन सुधया गृहचिंतया ॥ शिवः शिवेति जल्पन् न निद्रां सुपलब्धवान् ॥ कृतं सुरार्चनं तेन प्रह-

रेप्रहरेगते॥ वीक्षन्तेवदिशःसर्वाःसत्त्वमार्गान्निरीक्षयन्। लुब्धकेनाथदृष्टोसौहरिणःस्फुरितेक्षणः
 विलोकयन्दृशःसर्वांमार्गणोमामृगीपदान्। सौभाग्यबलदपोदयोमदेनोन्मत्तपीवरः। तदृष्ट्वा
 बाणमुधम्य आकर्णितुष्टचेतसा। बाणमुचरितियावद्वैतावदृष्टोमृगेणसः। कालरूपंतुतदृष्ट्वा मृगः।
 श्रितितवान्भृशः॥ निश्चयोभवितामृत्युर्गोचरोस्यगतेत्यतः। भार्याप्राणसमामेधव्याधेनहनिपाति
 ता। तथाविरहितस्याधनूनमृत्युर्भविष्यति। हाहाकालकृतं पापंयद्भार्यादुरवमागतं। भार्ययान
 समंसोरख्यगृहेपिचवनेपिच। तथाविनानधर्मस्तिनार्थकामोःविशेषतः। वृक्षमूलेपिदयिताय
 त्रतिष्ठतितद्गृहं। प्रसादोपितयहीनःकालारादतिरिच्यते। धर्मकामार्थकार्येषुभार्यापुंससहा
 यिनी॥ विदेष्टेचगतेनापिमेत्रविश्वासकारिणी॥ नास्तिभार्यासमोबंधुर्नास्तिभार्यासमंसुखं॥
 नास्तिभार्यासमलोकेनरस्यातेस्यभेषजं। यस्यभार्यागृहेनास्तिसाध्वीचप्रियवादिनि। अरण्य
 तेनगन्तव्यंयथारण्यंतथागृहं। एकाप्राणसमामेधद्वितीयाप्राणदामम। इत्येवंचिंतयित्वातु
 लुब्धकवाक्यमब्रवीत्॥ ॥ मृगउवाच॥ शृणुव्याधनरश्चष्टेआमिषाहारभोजनं

२३२

कष्टौचकूटसाक्षिप्रदेतथा। एतेषांपातकंमह्यंयदिनायामितेगृहं। यत्पापं ब्रह्महत्यायांपितृमा
 तृवधेतथा। तेनपापेन० यत्पापंलुब्धकानांचयत्पापंगरहायिनोतेनपापेन० द्विभार्यःपुरुषायस्तु
 समदृष्ट्यानपश्यति। तस्यपा०। सकृद्वत्तातुयःकन्याद्वितीयंनप्रयच्छति। तेन० कथायांकथ्यमानाया
 मंतरंकुरुतेनरः। तस्य० यतिनिंदापरो। नित्यंवेदनिंदापरोहियः। तस्य० यस्यासंग्रहणीभार्याब्राह्म
 णीचविशेषतः। तस्य०। प्रेतश्राद्धेतुयेभुंक्तेपतितेबहुयाचके। असच्छास्त्रार्थनिरतेपुराणार्थवि
 वर्जिते॥ मूर्खेपारखंडनिरतेऋष्यविक्रयकेद्विजे। एतेषांपातकंमह्यं० एकाकीमृष्टमश्राति
 भार्यापुत्रविवर्जितः। तेन० आत्मजांगुणसंपन्नासमानसदृशचेर। नप्रयच्छतियःकन्यानरोवैज्ञा
 नदुर्बलः। तस्य० मृगीवाक्यंततःश्रुत्वालुब्धकोहृष्टमानसः। संहत्यबाणसंधानान्मुमोचहरिणी
 तदा। तस्यामुक्तिप्रभावेनलिंगस्यापिप्रहृजनात्। सद्रावोलुब्धकस्यापिजातोजातादयालुता॥ तस्मि
 नेवक्षणेप्राप्तेपराप्राप्तामृगीतदा। संवस्ताभयसंप्राप्तापतिमवेक्ष्यतीमुडुः॥ जालिमध्येस्थितेनाथ

यत्तेष्टम्यहं वीरतद्वक्तुं वद मे प्रभो। आगतं हरिणी युग्मं केन मार्गेण तद्गतं। त्वया विनाशितं वा यस्य सत्यं कथय
मेधुना। तस्य तद्वचनं श्रुत्वा लुब्धको विस्मयं गतः। असावपि न सामान्यो देवताकाप्यनुत्तमः। उवाच लु
ब्धकः सद्यस्तस्याग्रे वाक्यमुत्तमं। तेन गतेनेन मार्गेण सत्यं कृत्वा ममाग्रतः। ताभ्यां दत्तो सिन्धुः सत्यं
ममत्वमधुना नय। संप्रति त्वोह निष्यामि नेव भो ह्यामि कर्हि चित्॥ मृग उवाच॥ तत्सत्यं
कीदृशं स्ताभ्यां वाक्यमुक्तं तवाग्रतः। येन ते प्रत्ययोजातो मुक्तं तद्वरिणी द्वयं॥ ते गते केन मार्गे
ण ये मुक्ते व्याधते धुना॥ व्याध उवाच॥ ते गतेनेन मार्गेण श्रमाश्रमपदं प्रति। व्याधेन क
थिता स्ताभ्यां शपथा ये कृतास्तदा। तद्ब्रुत्वा वचनं तस्य हरिणो हृष्टमानसः॥ मृग उवाच॥ ताभ्यां व्याध
यदुक्तं च तत्करोमि न चान्यथा। प्रभाते तद्गृहं नूनं मागमिष्यामि निश्चितं। सार्यां क्रतुमती मेघकामा
यधुना भिदं। गत्वा गृहे श्रुत्वा तां अष्टवसुहृज्जनान्। शपथैरागमिष्यामि बह्वंतेषां नात्र
संशयः। मदेहं स्वगृहं नाद्यनेतुं शक्तः कथंचन॥ तद्वथा मरणं मे स्याद्यदित्वं वाद्यघातयो॥ लुब्ध

कुरुवाच॥ मृगतं शपथान् ब्रूहि विश्वासो मे भवेद्यथा । यथा हि प्रेषयामित्वां स्वग्रहं प्रतिकामुक ॥ मृ
 गउवाच॥ भर्तारं वंचयेद्यास्त्री स्वामिनं वंचते नरः । मित्रं च वंचयेद्यस्तु गुरुद्रोहं करोति यः । विरसं तुरसं द
 द्यात्प्रेमभेदं करोति यः । भेदयेद्यस्तज्जगन्निपासां दं पातयेत्तदा ॥ प्रवासशीलियो विप्रः कथं विक्रयकारकः ॥
 संध्यानविहीनश्च वेदशास्त्रविवर्जितः । मध्याह्नौ स्त्रीषुरक्ताये परनिंदारता श्रये । परस्त्रीसेवका विप्रः
 परपेशस्य स्वकाः । इन्द्रान्नं भोजनोये च भार्या पुत्रास्त्यजंति ये । वेदनिंदापराये च वेदशास्त्रा
 र्थनिंदकाः । तेषां वै पातका मे स्याद्यदि नायामिते गृहात् ॥ गार्या संग्रहणीयस्य वृत्तं शौचवि
 वर्जिता । सर्वशी सर्वविक्रेता द्विजानामपि निंदकाः । ~~कुरुवाच॥ तस्मिन्निमित्ते सप्तमे क्षते । तस्मात्तु यादृशी वा
 पी जायते तदा उता दृशी । स चैव सा च गतान्तरं प्रतिशोभाय च । अथ वा स्यात्समं यातव्यमापाक
 मेतापुता । लुब्धक उक्तः । मित्रं स वरुणं कुरु कुरु वाथ मया श्रुतं । अथ वा स्यात्तु यमिष्यति । दृशा
 समं कुरु । व्याधोक्तं च न तु त्याहरेण तु खिलं । अथ । व्याधोक्तं स रत्ना च । भोक्तव्यं च निपातय ।
 जायते तथा सर्वनिंदकं विरहादिना । अहं प्राणात्पुत्रं च । विप्रान् वचनेन जायते । वचनं चैव मह~~

पुर्वेषु बुधशुक्रां यः शूद्रेन करोति वै। विप्रवक्त्यं परित्यज्यं पारवंशमिरताः सदा॥ ब्रह्मचर्यरताः शूद्राये च
पारवंशसंश्रुताः। तेषां वै पा० तिलास्तैलं घृतक्षौद्रं लवणं सगुडं तथा। लोहं लाक्षादिकं सर्वं रोगान्नानाविधान
पि। विक्रय्येतानि शूद्रेण तव दोषेण विद्यते। मद्यं मांसं विषं दुग्धं नीलं च वृषभं तथा। मीनं स्त्रीं सर्पं कूटं चि
तातकफलानि च। विद्यादि विक्रयेद्यस्तु शूद्रोऽपि मदमोहितः। आदित्यं विष्णुमीशानं गणाध्यक्षं तु पार्वतीं
एतारस्य त्काग्रहे मूढो यो न पूजयते नरः। तस्य पापेन लि० योगांस्त्य शान्तिपादेन उदितेर्केऽपि सुप्नति। एकाकी
मिष्टमश्नाति तस्य पापस्य भाग्यं हं। मातृपित्रोरपोषाच क्रियामुद्दिश्य याचकः। केन्यश्चुक्लेऽपजीवी च देव
ब्राह्मणनिन्दकः। गोघ्रासं हंतकारं च अतिथीनां च पूजनं॥ यो न कुर्वति गृहिणास्तेषां पापं भवेन्मम॥ वृता
कानि पटालानि कालिं गंतुं वकानि च॥ मूलकं लशुनं कंदं सुसंभकं नशाकं। एतानि भक्षयेद्यस्तु
नरो वै शान्दुर्बलः। तस्य वै जायते शुधिश्चांद्राय पाशते रपि। एतेषां पातक्यदि० यः पठेत्स्वरहीनं च
लक्षणं विवर्जितं। इयास्तु संचरत् विप्रो वेदा मुद्धी रयत्तु यः। विप्रस्य पठतः कपिष्ठ्यो गतियदिवोत्स

जः। वेदोपजीविको विप्रोऽतिलोमाश्चरद्रभोजनः। तस्य पापेन संध्याहीने व्रतत्रये विप्रेवेदविवर्जिते।
 तेन। इन्द्रान्नेषु च ये सक्ताः इन्द्रसंपर्कं ईषिताः। तेषां। तेष्वेकश्चित्रकर्ता च वेद्यो नक्षत्रस्त्रचक्रः। कूट
 कर्ता द्विजो यश्च तस्य पापस्य भाग्यहं॥ कूटसाक्षी मृधावादी परद्रव्यस्य तस्करः। परदाराभिगामी च ये
 च विश्वासघातकाः। द्रव्यद्रव्यं विनिक्षिप्य पानकूटसमाश्रितः। वेश्या रता सदा ये च दानं दातुं निवार
 काः। भर्तारमर्थहीनं च कुरुपं व्याधियीदृष्टं॥ यानपूजयते नारी रूपयो वनगर्विता। एकादशी तथा मा
 घे वा सा शिवचतुर्दशी। पूर्वविधां प्रकुर्वन्ति तेषां पापस्य भाग्यहं। अथ किं बद्धनोक्तेन भोलुब्धकृतवा
 ग्रतः। यदि नायामिते गेहं मम सत्त्वं भवेत्तव। तेन वाक्येन संतुष्टो व्याधौ वै वीतकल्मषः। संहृत्य ध
 नुषो वाणं मृगो मुक्तो गृहं प्रति। जलं पीत्वा तु हरिणः प्रविष्टो गहनं वनं गतो सौ तेन मार्गेण गतं ये
 न मृगी द्वयं॥ लुब्धकेन तदा तत्र जालि मध्यस्थितेन हि। प्रत्यूषे बिल्वपत्राणि चोटयित्वा प्रतर्प्य च। शि
 वः शिवेति जल्पन् वै आशुयातो निजाश्रमं॥ अथादिते सूर्यबिंबे अकामाज्जागरे कृते। पापान्मुक्तो
 प्सो सद्यः शिवपूजाप्रभावतः। यावद्दिशो निरीक्षेत निराशो भजनं प्रति॥ तावच्छिशुं च ताचा

न्यामृगीतत्रसमागता। दृष्टमृगीतदाव्याधोबाणधनुषियोजयत्। यावन्मंचत्यसौबाणं तावदुक्तंतदा
तदा। माबाणमुंचधर्मात्मनूधर्ममामुंचसुव्रत। अहंनवध्यासर्वेषामितिशास्त्रविनिश्चयः। राजानोमिथ
नासत्कारस्तनयोव्याधिपीडितः। नहंतव्योमृगोराज्ञामृगीचशिउनादृता। अथवाधर्ममुत्सृज्यमांहनिषे
तिमानव। बालकंस्वगृहेमुक्तासरवीनोचनिवेद्यैव। शपथैरागमिष्यामिव्याधश्चणुवचोमम। यास्वभ
तारिमुत्सृज्यपरस्परितासदा॥ तस्यापापेनलिप्यामि० मथमांसविषंदुग्धं नीलीकुंभफूलानिच॥ ए
तानिविक्रयेद्यस्तुनरोमोहसमन्वितः। तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाव्याधोविस्मयमागतः। ततोव्याधेनसामु
क्तागतावेनिजमंदिरं। व्याधोपितत्सरस्यत्काजगामस्वगृहंप्रति। सर्वेषांवचनंध्यायन्मृगाणांसस
वादिने। एतेषांघातकोनित्यमहंयस्यामिकांगतिं। क्रमाद्गृहंसमायातोबालकाक्षुधयारुता। नान्नं
मांसंगृहेतस्यभोजनयेनजायते। निराभिषंतुतंदृष्ट्वा निराशास्तेभवंस्तदा। व्याधोपिचतदातत्रतेषां
वाक्यानि संस्मरन्॥ नभोजनेननिद्राचलभतेविस्मयान्वितः। आगमिष्यतितेनूनंशपथैरपियंवि
ताः। नतानहंविधिष्यामिसतां व्रतमनुरमरन्। लुब्धकेनतदामुक्तोहरिणःशपथगतः। स्वमाश्र

मंतुसंप्राप्तोयत्रतधरिणीद्वये। सद्यःप्रसूतासांचैकाद्वितीयारतिलालसा। तृतीयापिसमायाताबालकैर्वि
हृभिर्वृता। सर्वाःसमेताएकत्रमरणेरुतनिश्चयाः। परस्परंप्रजल्बेतोलुब्धकस्यविचेष्टिते। आयाताह
रिणीमुक्तारूपाद्यांरतिलालसा। कृतकृत्याभवत्तजस्तेभ्यावाक्यमथाब्रवीत्। पुण्याभिरिहसंस्थेय
कर्तव्यंप्राणरक्षणं। व्याघ्रादीपालुब्धकेभ्योबालकानिप्रयत्नतः। अहंसत्यानुभार्यानिभुक्तोमो
हसंचृतः। भूषणहासतुविज्ञेयस्तस्यजन्मनिरर्थकं॥ संतानात्तवर्गमाप्नोतिइहकीर्तिश्चशाश्वती॥
संततिर्यत्नतःपत्यसर्वसौख्यप्रदायिका। अपुत्रगतिर्नास्तिइहलोकेपरत्रच। येनकेनाप्युपायेनपुत्रमु
त्पादयेत्पुमान्। मयाचतत्रगंतव्यंयत्रव्याधस्यमंदिरं। सत्यंतुपालनीयंस्यासत्येधर्मप्रतिष्ठितः। एतच्छ्रु
त्वातुतानार्योवाक्यमूचुःसुदुःखिताः। वयमप्यागमिष्यामिस्त्वयासार्धंमृगोत्तम॥ तथातेविप्रियंको
तनस्मरामकदाचन। पुष्पितेषुवनान्तेषुनदीनांसंगमेषुच। कंदरेषुचशैलानांपुष्पाभीरक्षितावयं॥
नकार्यमद्यमस्माकंकीडितेनत्वयाविना। नारीणांपतिहीनानांजीवितैःकिंप्रयोजनं। मितंददाति
हिपितामितंभ्रातामितंसुतः। अमितस्यतुदातारंभर्तारंकनष्टजयेत्। अपिद्रव्ययुतानारी

तनिश्चयः। अनाशकं व्रतं याह्यं पृष्ठलगाः समाययुः। भार्यपुत्रैः परिहृतो मृगस्ते देशमागतः। सुधितो बालः
 कैयुक्तो लुब्धको यत्र तिष्ठति। मृगस्ते देशमागत्य कुटुंबेन समन्वितः। पालयन् सत्यवाक्यानि लुब्धकं वा
 न्यमब्रवीत्॥ मृग उवाच॥ हनमाप्रथमां व्याधयश्चादता कमेणतु। बालकानिततः पश्चात् हन्यतां
 माविलंबय। लुब्धकैस्तु मृगाभक्ष्यानास्ति दोषः कदाचन वयं यास्यामः स्वर्लोकं सत्यं पूतानसं
 शयः। तथा ते सकुटुंबाश्च प्राणायश्च भविष्यति। एतच्छ्रुत्वा तु वचनं मृगेण परिभाषितं। आत्मानं
 निंदयित्वा तु लुब्धको वाक्यमब्रवीत्॥ व्याध उवाच॥ अहो मृगमहासत्त्वगच्छगच्छ स्वमाश्रमं। आ
 भिषेण न मे कार्यं यद्वा व्यंतद्भविष्यति। जीवानां घातने पापं बंधने तर्जने तथा। नैव पापं करिष्यामि कु
 टुंबार्थं कदाचन। त्वं गुरुर्मम धर्माणां उपदृष्टा मृगोत्तम। गच्छ गच्छ मृगश्रेष्ठ कुटुंबेन समन्वितः। मया
 त्यक्तानि शस्त्राणि सत्यधर्मसमाश्रितः॥ मृग उवाच॥ कर्मन्यसमं हं कृत्वा त्वत्काशमिहागतः॥
 हन्यतां हन्यतां शीघ्रं न ते पापं भविष्यति। मया दत्ता पुरा वाचा तया बंधनं यास्यहे। एतच्छ्रुत्वा तु वचनं
 लुब्धको वाक्यमब्रवीत्॥ लुब्धक उवाच॥ त्वं बंधुस्त्वं गुरुस्त्वाता त्वं मे माता पिता सुहृत्। मया

२३६

त्यक्तानि शस्त्राणि त्यक्तमायादिकं बलं। कस्य भार्यसुताः कस्य कुटुंबस्य महामृगः। तैः स्वकर्मवभोक्त
 यं मृगगच्छ यथासुखं। इत्युक्त्वा स तदा तत्पंक्तिं बभूव स शरंधनुः। मृगे प्रदक्षिणी कृत्य नमस्कृत्य क्षमापय
 त्। एतस्मिन् नंतरे नेदुर्देव दुर्दुभयो दिवि। आकाशात् पुष्यं दृष्टिस्तु पपात सुमनोहरा। तदा दूतः समाया
 तो विमानं गृह्य शोभने॥ देवदूत उवाच॥ अहो व्याधमहासत्त्व सर्वसत्त्वक्षयं कर। विमानमिदं
 मारुह्य स देहस्वर्गमाविश। शिवरात्रिप्रभावेन पातकं ते क्षयं गता। उपवासस्तु संजातो निशि जागरणे क
 तं। यामेयामेकता पूजा अज्ञानेन शिवस्य च। सर्वपापविनिर्मुक्तो गच्छ त्वं भद्रमदिरं। विमानं च समारु
 ह्य सत्याच्चित्रपदं वज्रं। मृगराजमहासत्य भार्यपुत्रसमन्वितः। मर्त्यात् तृतीयसंयुक्तो नक्षत्रपदमा
 भ्रुहि। तव नामा तु तदहं लोकेख्यातं भविष्यति। एतच्छ्रुत्वा तु वचनं लुब्धकेन समन्वितं। विमा
 नं तु तदारुह्य नक्षत्रपदमागतः। हरिणीं ह्यमन्वेन पृष्ठतो मृगमेव च। तारात्रितयसंयुक्तं मृगशीर्षं त
 दुच्यते। बालकद्वितपंचोत्तरीया पृष्ठतो मृगी। पृष्ठतस्तत्र संप्राप्ता मृगशीर्षस्य सनिधौ। मृगरा
 द्दृश्यते ध्यापि रूषं व्योमगमुत्तमं। उपवासं करिष्यति जागरणं समन्वितं। यथा कश्चात्स्वमागण

तेषां मोक्षो न संशयः ॥ शिवरात्रिं समेनास्ति व्रतं पापक्षया बह्वि ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 अश्वमेधसहस्राणि वाजपेयशतानि च ॥ प्राप्नोति तत्फलं सर्वनात्र कार्या विचारणा ॥ ॥ इति श्रीलिंगपुराणे ॥
 मामहेश्वरसंवादे शिवरात्रिव्रतं ॥ ॥ अथोद्यापनं ॥ हेमाद्रौ स्कादे ॥ स्कंद उवाच ॥ व्रतस्योद्यापनं कर्म
 कथं कार्यं च मानवैः ॥ कोविधिः कानिद्रव्याणि कथयस्व मम प्रभो ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणुषण्मुखवतस्ते
 न लोकानां हितं काम्यया ॥ उद्यापनविधिं चैव कथयामि तवाग्रतः ॥ यथा संजायते वित्तं भक्तिश्च धासमन्वि-
 तं ॥ स एव व्रतकालस्य यतो नित्यं हि जीवितं ॥ चतुर्दशाहं कर्तव्यं शिवरात्रिव्रतं शुभं ॥ एकभक्तं त्रयोद-
 श्यां चतुर्दश्यामुपोषणं संपाद्य सर्वसंभारात्मं उपेतत्र कारयेत् ॥ वस्त्रैः पुष्पैः समाच्छन्तं पटवस्त्रैश्च शो-
 षितं ॥ तन्मध्ये लेखयेद्व्यं लिंगं तोभद्रमंडलं ॥ अथ वा सर्वतोभद्रमंडपातः प्रकल्पयेत् ॥ शोभोपशोभा-
 संयुक्तं दीपैः सर्वत्र सोज्वलं ॥ आचार्यवरयेत्तत्र ऋत्विग्भिः सहितं कुवि ॥ शिवरूपाश्च ते विप्रा पूज्याश्च
 दनपुष्पकैः ॥ अनुज्ञातश्चैतैर्विप्रैः शिवपूजां समारभेत् ॥ रुद्रनाम्नानमो तेन ब्राह्मणानपि पूजये-

२३७

बहुपुत्रसुहृता ॥ साशौच्या बंधुवर्गस्य पतिहीना कुरंगना ॥ गंधमात्यौ स्त्रियो नित्यं म्रियंते भर्तुरयत्नं नांते
 जीवाद्यते वीणानचक्रो भ्रमते रथः ॥ नापतिः सुखमाप्नोति नारी पुत्रशतैर्दृता ॥ नास्ति भर्ता समाधर्मेना
 स्ति धर्मसमः सुहृत् ॥ नास्ति भर्ता समाधर्मेनास्ति धर्मसमः सुनाथः स्त्रीणां भर्ता समागतिः ॥ एवं विलिप्यतः
 सर्वाः मरणे कृतानि ॥ श्रव्याः ॥ बालकैस्तैः समायुक्ता भर्तृशोकेन दुःखिताः ॥ मृगस्तासां वचः श्रुत्वा हृदि
 चिंता परोभवत् ॥ गंतव्यं किं न गंतव्यं मया व्याधस्य मंदिरं ॥ एकतः सुहृतरक्षन्कुटुंबस्य ह्ययो भवेत् ॥
 तदेति कंनचेद्यामिममसत्यं हयं व्रजेत् ॥ वरपुत्रस्य मरणं भार्यया आत्मनस्तथा ॥ सत्यं कृते परो नित्यं
 मा कल्पं रौरवं व्रजेत् ॥ तस्मात्सत्यं पालनीयं नरैः श्रेयोर्थिभिः सदा ॥ एवं संवित्य हरिणो धर्मान् हृ-
 दि मनोरमान् ॥ ताभिः सहैव शनकैः क्षणात्तदा श्रमं ययौ ॥ तस्मिन् सरसि संस्तवा कर्मन्यासं च कारह ॥
 तं लिंगं प्रणिपत्या शुद्धिं ध्यायन् सदा शिवं ॥ गानपानं परित्यज्य मैथुनं भोगमेव च ॥ कामं क्रोधं तथा
 लोभं मयामोक्षविनाशिनीं ॥ वंदयित्वा तु तं देवं लुब्धकाभिमुखो ययौ ॥ गासभायां श्वपुत्राश्च मरणे क-

तु। अत्रणं सजलं कुंभं तस्योपरितुविन्यसेत्। सौवर्णं राजतं तांभं मृन्मयं वापि कारयेत्। कुंभोपरिन्य
सेद्देवसुमया सहितं शिवं। सौवर्णं पथवारौ द्वे वृषभे संस्थितं शुभे। रत्नालंकारेणैर्हर्मैरलंकृत्य प्रपूजयेत्।
पुलेन वा तदर्थं न तदर्थार्धेन वा पुनः। वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य बिल्वपत्रैः प्रपूजयेत्। ठमा महेश्वरी मूर्तिं पूजयेद्दृष
भं स्थिता। सोमं च सगणं चैव पूजयित्वा महेश्वरं। होमं कुर्यात्प्रयत्नेन रौद्रमंत्रैर्यथाविधि ब्राह्मणान् पू
जयेद्भक्त्या भोजयेच्च चतुर्दश॥ आचर्य च सपत्नीं कंवरत्रालंकारभूषणैः। यज्ञोपवीतं वस्त्रादि
दद्यात्तस्यः पृथक् पृथक्। गांसवत्सांसवसनां नानालंकारभूषणां॥ दद्याद्वाचाय वर्याय शिवो मे प्रीय
तामिति। ततः सकुंभामूर्तिं च सवरत्रां वृषभौ स्थितां। सर्वालंकारसहितां माचार्याय निवेदयेत्। व्रत
मेतत्कृतं यन्मे पूर्णं वा पूर्णमेव च। सर्वसंपूर्णतां यातु प्रसादाद्भवतां मम। इति संप्रार्थितां चिप्रां प्रण
म्य च पुनः पुनः। अजे कृपादंभिस्तेभ्यो दद्यात्कुंभान् पृथक् पृथक्। पुराणस्तोत्रपाठेश्वरात्रिशोषनेय
दुधैः॥ ततः प्रभातसमये कृत्वा संध्यादिकाः क्रियाः। पुनः पूजां प्रकुर्वीत तोहोमं समाप्नुयेत्। तिलव्रीहिय

वेश्वैवपायसान्नेनभक्तितः। श्यंबकमिति मंत्रेण नमः शंभवे चोति च। गौरी मिमिति मंत्रेण शतमष्टात्तरह्वयं॥
 होमं कुर्याच्च मतिमान्बिल्वपत्रैस्तुनामभिः। अजैकपादहिबुध्मोभवः शर्वउमापतिः। रुद्रः पूषुपतिः शुभुव
 रदः शिव ईश्वरः। महादेवो हरो भीमो नामान्ये वंचतुर्दश॥ पूर्णा कृति ततो कृत्वा कर्म शेषं समापयेत्॥
 एतैर्होमप्रकर्तव्यः कुंभदाने पितान् स्मरेत्। भोज्यं क्षमापयेद्देवमेभिर्नामिपदेः पृथक्॥ प्रतिमां कुं
 भसंहितामाचार्याय निवेदयेत्। शंभो प्रसीद देवेश सर्वलोकेश्वर प्रभो॥ तवरूपप्रदानेन मम संतु
 मनोरथाः। यज्ञोपवीतवस्त्राणि दद्यात्तैभ्यः पृथक् पृथक्। आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूष
 णैः। गोसवत्सां ततो दद्यात्कर्मसंपूर्तिहेतवे॥ अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो हि दक्षिणे। आचा
 र्याय प्रदद्याच्च मूर्तिमाहेश्वरी तथा॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः। चतुर्दशप्रदातव्या
 विप्रेभ्यो जलपूरिताः॥ नृभ्यां यज्ञोपवीतानि वस्त्राणि च पृथक् पृथक्॥ पूर्णमेव च वस्त्राणि शय्यासो
 पकरांतथा॥ दादशो वतुगो दद्यात्परिधानादिकंतथा॥ एतैर्होमप्रकर्तव्यः कुंभदाने पितान् स्मरेत्॥

प्रापयेद्देवमेभिर्नामपदैः प्रथक ॥ प्रतिमां पूजयेद्भक्त्या आचार्याय निवेदयेत् ॥ अथ वा दक्षिणामेव प्रद-
क्ष्य द्रुयातिलान् व्रतमेतत्कृतं यन्मूर्ध्नि वा हर्वमेव वा ॥ सर्वसंस्पर्शतां यातु प्रसादाद्भवतां मम ॥ इति सं-
प्राप्य तान्निप्रान्प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ततश्च स्वजनेः साधे स्वयं भुञ्जीत स व्रती ॥ ॥ इति स्कान्दे शिवरात्र्यु-
द्यापनं ॥ ॥ इति श्रीमहनीलकण्ठात्मजशंकरकृतौ व्रतार्कचतुर्दशीव्रतानि ॥ अथ पूर्णिमाव्रतानि
तत्र ज्येष्ठपूर्णिमायां वटसावित्रीव्रतं ॥ तत्र हर्वविद्याग्राह्या ॥ पूर्वविधानकर्तव्या अमावस्या च पूर्णिमा ॥ वज्र-
यित्वा मुनिश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रह्मवैवर्तम् ॥ वज्रयित्वेति पथ्युदासादष्टादशनाडीवेधः सावि-
त्रीव्रतातिरिक्तपरः ॥ इदं च त्रयोदशीमारभ्य पूर्णिमांतं कर्तव्यं ॥ तथा च रक्षादभविष्ययोः ॥ ज्येष्ठमासि सिते प-
क्षे द्वादश्यां रजनीमुखे ॥ व्रतं त्रिरात्रिमुद्दिश्य त्वहोरात्रे स्थिरा भवेदित्युपक्रम्यांते उपसंहृतं ॥ ज्येष्ठमासि
सिते पक्षे पूर्णिमायां तथा व्रतं ॥ चीणं पुरा महामत्या कथितं मे मुय नद्येति ॥ धर्मराज उवाच ॥ ना-
रीवाविधवा वापि स पुत्रा पुत्रवर्जिता ॥ सप्तर्त्तका स पुत्रा वा कुर्याद्रतमिदं शुभं ॥ ज्येष्ठमासि तु संप्राप्ते पृ-

हर्षिमासीपतिव्रता। स्नात्वचैव बुध्नुत्वा नियमं कर्त्तव्यं ततः। अमाद्या मुक्तं निर्णया मृते भविष्ये। अमाया
 चतुर्था ज्येष्ठे सवासनी। त्रिरात्रोपोषितानाम् रीविधिनास्नेन पूजयेदिति॥ ॥ अथ व्रतविधिः॥ ॥
 आचम्य मासपक्षाद्युल्लिख्य मम भर्तु पुत्राणां च आयुरारोग्य प्राप्तये जन्म जन्म नि अवैधव्यप्राप्त
 ये च सावित्री व्रतमहं करिष्ये इति संकल्प्य। वटसिंचामिते मूलं सलिलै रमृतापमेः। स्तूत्रे पावयेद्वत्स
 गंधपुष्पाक्षतैः शुभैः। ॐ नमो वैवद्या येति ज्ञानमयं ति प्रदक्षिणे। भक्त्या दत्तं धर्मराज सावित्री प्रतिगृह्यतां।
 पाद्यं भक्त्या समाहृतं तोयफलपुष्पसमन्वितं। अर्घ्यं गृहाण सावित्री ममास्थ व्रतसिधये। अर्घ्यं ॥ सु
 गंधं सहकर्पूरं सुरभी स्वादुशीतलं। स्वपत्न्या पहसावित्री कुर्यादा वमनीयकं। आचमनीयं। अथ प
 वामृतस्नानं॥ मया भक्त्या कल्पितं मंदाकिन्या समानि च। उदकं चिसमी दा प्रीत्यै सावित्र्यै धर्म
 स्नानं। आचमनं सूक्ष्म तंतु मयं वस्त्रं कार्पासे पोवि निर्मितं॥ सावित्री सत्यवत्कांते मया दत्तं
 त्वतां॥ वस्त्रं। सावित्री सत्यवत्कांते धर्मराज सुरेश्वर॥ सावित्री ब्रह्मणा सार्धं मुपवीतं प्रतिगृह्यतां

नि

मित्यपवीतं। कुंकुमागसकपूरकस्तूरीरोचनायुतं। चंदनं ते मया दत्तं सावित्री प्रतिगृह्यतां चंदनं। अ
क्षताश्च सुरश्रेष्ठ कुंकुमाक्ताः सुशोभनाः। मयानिवेदिता मत्स्या गृहाण परमेश्वरी रित्यक्षताः। माल्या
दीनिसुगंधीनिमालत्यादीनि वैप्रभो। मया हतानि पुष्पाणि पूजार्थं प्रतिगृह्यतां पुष्पं। अथांग पूजा
सावित्र्ये नमः। पादौ पूजयामि। प्रसावित्र्ये जंघे। कमलाय ताक्षकं कटिं। भूतधारिण्ये उदरं। ब्रह्म
णः प्रियायै शिरः। अथ ब्रह्मसत्यव्रतो ग पूजा। धात्रे नमः पादौ पूज्येष्टाय उदरं। परमेश्वरिणे मेढ्रं
अग्निरूपाय कटिं। वेधसे उरुं। पद्मनाभाय न हृदयं। वेदधसे कंठं। हिरण्यशर्भाय मुरवं। ब्र
ह्मणे शिरः। विष्णवे सर्वांगं। देवदुमरसोद्भूता कालागरु समन्वितः। आघ्रेयतामयं धूपं सावि
त्री प्रतिगृह्यतां॥ धूपं च क्षुद्रं सर्वलोकानां तिमिरस्य निवारणं। आर्तिक्यं कल्पितं मत्स्या गृहाण परमेश्व
री। द्रुपं॥ अने चतुर्विधं नैवेद्यं। आवमनं। इदं फलमिति फलं। पूगी फलं महर्द्वयं मिति तां बूलं। हिरण्य
गर्भगममिति दक्षिणं॥ सावित्री च प्रसावित्री सततं ब्रह्मणः प्रिये। जगत्पूज्ये जगन्माते विधा वि

वरदेनमः। सावित्री त्वं विधादेवी चतुर्वर्षा ता युष्मै। पतिं प्राप्तासि गुणिनं मम देवि तथा कुरु॥ सावित्री च
 प्रसावित्री सततं ब्रह्मणा प्रिये। रजितासिद्धिजेः सर्वैः स्विभिर्मुनिगणैस्तथा। त्रिसंध्या देवि भूतानां वं
 दनीयासि सुव्रते। मया दत्ता च पूज्यं जयं त्वं गृहाण नमोस्तुते। इति पुण्यां जलं दत्वा ततोर्घ्यं दद्यात्॥ ॐ
 कारपूर्वकं देवि सर्वदुःखनिवारिणि। देवि मातनं मुस्तुभ्यमवेधव्यं प्रयच्छ मे। इति व्रत महाभागे चोद्दि
 जाते सुविस्मिता। दृढव्रते दृढमते मर्तुं श्वप्रियवादिनी। अवेधव्यं च सोभाग्यं देहि त्वं मम सुव्रते॥ पुत्रान
 पोत्रांश्च सौख्यं च गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते नम इत्यर्घ्यं। अथ प्रार्थना॥ सावित्री ब्रह्मगायित्री सर्वदा प्रि
 यभाषिणी॥ तेन सत्येन मां पाहि दुःखसंसारसागरात्॥ त्वं गौरी त्वं शुचिर्गौरी त्वं प्रभातं अमंडले॥ त्वं
 मेव च जगन्माता त्वमुद्धर वरानने॥ यन्मया दुष्कृतं सर्वं कृतं जन्म शतैरपि॥ भस्मी भवतु तत्स
 र्वं अवेधव्यं देहि मे। अवियोगो यथा देवैः सावित्र्या सहितस्तव॥ अवियोगस्तथास्माकं भूयाज्ज
 न्मनि जन्मनीति प्रार्थना॥ ॥ इति पू०॥ ॥ अथ कथा स्कंद॥ ॥ सनत्कुमार उवाच॥ कुल

श्व

स्त्रीणां व्रतं देवमहाभाग्यं तथैव । अवेधव्यकरं स्त्रीणां पुत्रपौत्रप्रदायकं । ईश्वर उवाच ॥ आसीन्महीपुष्पमा
त्माज्ञानी परमधार्मिकः । नाम्नाचाप्यपति वीरो वेदवेदांगपाणः । अनपत्यो महाबाहूः सर्वश्रयः समन्वितः । सपत्नी
कस्तपस्तेपे समाराधयते नृपः । सावित्री च प्रसावित्री जपन्नास्ते महामनाः । जुहोति चैव सावित्री भक्त्या प
रमया युतः । ततस्तुष्टा तु सा देवी सावित्री द्विजसत्तम । सावित्री विग्रहवती तस्य दर्शनमागता । तां तु दृष्ट्वा जग
द्देव्यां सावित्री च नृपोत्तमः । प्रणिपत्य नृपो भक्त्या प्रहृष्टेनांतरात्मना । तं दृष्ट्वा पतितं परमौ तुष्टा देवी जगाद ह
तुष्टा हंतवराजेंद्रवरं वरय सुव्रत । एवमुक्तस्तयाराजा प्रसन्नोऽस्तामुवाच ह । अनपत्योऽस्य हं देवि पुत्रमिच्छा
मिशोभन । नान्यं वृणोमि सावित्री पुत्रमेव जगन्मये । अन्यदस्ति समग्रं मे हितं तौ यच्चापि दुर्लभं । प्रसादा
त्तव देवेशि तत्सर्वं विद्यते गृहे । एवमुक्ता तु सा देवी प्रत्युवाच नराधिप । पुत्रस्ते नास्ति राजेंद्र कन्यैका ते स
विष्यति । कुलद्वयं तु साराजं लुधिरिष्यति भामिनी । मन्मान्नाराजं वा दूळं तस्या नाम भविष्यति । इत्यु
क्तां तु मुनिश्चेष्ट राजानं ब्रह्मणः प्रिया । अंतर्धानं ता देवी संतुष्टोऽसौ महीपतिः । ततः कृतिपया हेस्यत्

न

स्थरालीमहीभुजः। ससत्त्वासमजोयेत पूर्णकाले सुखावच। सावित्र्या तुष्टया दत्ता सावित्र्या जप्तया तथा॥
सावित्री तेन वरदा तस्या नाम बभूवह। सा जज्ञे देवगणां कन्या कमललोचना॥ बभूधेतु मुनिश्रेष्ठ चंद्रोरे
रेवचावरे। सावित्री ब्रह्मणो वैसाश्री रिवायतलोचना॥ तां दृष्ट्वा हेमगभिरा राजा चिंता मुपेयिवान्॥ अ
थाच्यामानां वैरैरूपेणा प्रतिमां भुवि॥ तस्या रूपेण ते सर्वे सन्निरुद्धा महीभुजः। ततः सराजा चाड्युवा
च कमलेशणा॥ पुत्रिप्रदर्शकाले स्नेन च यात्वं तिकेचन। स्वयं वरं च हृद्यते पतिं गुणसमन्वितं॥ मनस्य
ह्लादानकरं शीलनाभि कुलेन च। इत्युक्त्वा तां सराजेन्द्रो दृष्ट्वा मातैः सहैव तां॥ वस्त्रालंकारसहित
धनरत्नैः समन्वितां॥ विस्मज्य च क्षणं तत्र यावत्तिष्ठति भूमिपः। तावत्तत्र समागच्छं नारदो भगवान्दृष्ट्वा॥
संभ्रज्य च ततो राजा अर्घ्यपाद्येन तं मुनिं। आसनेन सुरवासीनं पूजितं तं नमस्कृत्य॥ पूजयित्वा मुनिं रा
जा प्रोवाचे दंष्ट्रिजो तम। यावितो हत्वया विप्रदर्शने माघ नारद॥ यावदेवं च देद्रा जाता वत्सा कमलेशणा
आश्रमादागतो देवी दृष्ट्वा मातैः समन्विता। अपि वाद्यपि तु पादौ वेदे स्नात्वा मुनि ततः। नारदेन तु तुष्ट

सादृष्ट्या प्रोवाच भूमिपं। कंन्येयं देवगाभिः सा किमर्थं न प्रयच्छसि। वराय तं महाबाहो वरयो। गन्धापि सुंदरी। एवमु
क्तः स्तदा तेन मुनिना नृपसत्तमः। उवाच तं मुनिं वाक्यमनेनार्थेन प्रेषिता। आगतेयं विशालाक्षी मया संप्रेषि
ता सती॥ अनया च वृतो भर्ता पृच्छत् तं मुनिं सत्तम। सादृष्ट्या तेन मुनिना तस्मै वाचष्ट भामिनी। आश्रमे सत्यवान्ना
मद्युग्मसेन सुतो मुने॥ भर्तृत्वे मनसा विप्रवृतो सौराज्यनंदनः। नारद उवाच॥ कष्टं कृतं महाराज दुर्हिता तव
सुव्रत। अजानत्या वृतो भर्ता गुणवानिति विश्रुतः। स्वयं वदत्यस्य पिता चित्राश्वस्तेन चोच्यते॥ रूपवान्
गुणवान् चैव सर्वशरत्त्रविशारदः। न तस्य सदृशो लोके विद्यते चेहमानवः। सर्वगुणैः स्वयं पूषा रत्नैरिव म
हार्णवः। एको दोषो महानासीदुणाना वृत्यतिष्ठति। संवत्सरेण क्षीणा युद्धे हत्यागं करिष्यति॥ ॥ अथ
पतिरुवाच॥ अन्यं वरय भद्रं ते वरं सावित्री गम्यतां। विवाहस्य तु को लोभं वर्तते शुभलोचने। सावित्री उवाच
नान्यमिच्छाम्यहं तात मनसापि वरं प्रप्तो। यो मया च वृतो भर्ता समे मान्यो भविष्यति॥ विचिंत्य मनसा
र्वं वाचं पश्चात्समुच्चरेत्॥ क्रियते च तः पश्चाच्छुभं वायदि वा वृत्तं॥ तस्मान्मनःपुमांसं च कथं चान्यं वृणोम्य

अ

जा

हे। सकृज्जल्पंति राजानः सकृज्जल्पंति पंडिताः। सकृत्कन्या प्रदीयंते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत्। पतिं म
 त्वानमेबुधिर्विवलेसि कथंचन। सगुणे निर्गुणे वापि पूरैः पंडित एव च। दीर्घायुरथवा ल्पायुसर्वे भर्ता मम
 प्रभो। नान्यं वृणोमि भर्तारय दिवा स्याच्छची पतिः। इति मत्वा मया ततः यत्कर्तव्यं सुरवेन च॥ ॥ नारद
 उवाच॥ स्थिरा बुधिश्च राजेन्द्र सा विद्याः सत्यवान्प्रति॥ वरयस्व विवाहाय भर्ता सह कुर्वेत्विभं॥ इष्टं
 वाच॥ निश्चितां तु मतिं सात्वा स्थिरा बुधिश्च निश्चला॥ सा विद्याश्च महाराजो प्रतस्थो सौ वने प्रति। गृहीत्वा
 तु वनं राजा धुम्रसेनस्य संनिधौ। सत्यानुगो महाराजो वृधामात्यैः समन्वितः॥ नारदस्तु ततो रेवदन्त्रे
 वांतरधीयत। स गत्वा राजा गङ्गादूले धुम्रसेन वरागतः। वृधश्चाधश्च राजा सौ वृक्षमूलमथाश्रितः। सर्वे
 श्वपति रौ सौ पादौ जग्राह वीर्यवान्। स्वनाम च समुच्चार्य तरुं तस्य समीपति॥ उवाच राजा तं भूपं किमाग
 मनकारणं। पूजयित्वा र्थदानेन वन्यमूलफलैश्च सः। ततः पप्रच्छ कुशलं सराजामुनि सत्तम॥ अश्वपति
 सूवाच॥ कुशलं दर्शनेनाद्यत वराज नममाधिवै॥ दुहितानामसा वित्री तव पुत्रं मभीक्षति॥ भर्तारं राज

तो

चा

२४२

दूलाप्रोतिव्यमनिंदित। ममेदंकाक्षितपूर्वभर्तारमनयाविभो। आवयोश्चैवसंबंधोभवेत्वद्यमेप्रितः।
 दुम्नसेन३०। वृधश्चाधश्चराजेद्रफलमूलाशनोत्प। राज्यान्छुतश्चमेपुत्रोवन्येनाद्यचजीवति। साक
 यंसहतेदुरबंदुहितातवकानने। अनपिज्ञाबदुःखानामित्यहंनापिकांक्षे॥ अश्वपति०। अनयाच
 वृत्तोभर्ताजानंत्याराजसत्तम। अनेनसहसंस्तेतवपुत्रेणमानद। स्वर्गलुल्योमहाराजभविष्यतिनसं
 दायः॥ एवमुक्तस्तदातेनराजाराजर्षिसत्तम॥ तथेतिसप्रतिज्ञायचकरोद्वाहमुत्तमं॥ कृत्वाविवाहंराजेद्र
 संष्ट्यविविधैर्धनैः॥ अपिवादैद्युम्नसेनंजगामनगरंप्रति। सावित्रीतुपतिलब्धाइंद्रप्राप्यराचीय
 यथा। सत्यवानपिब्रह्मर्षेतयापत्न्याभिनंदितः। कीडतेतद्वनोद्देशेपौलोन्यामाद्यवानिब॥ नारदस्यच
 तद्वाक्यं हृदयेनमनस्विनी॥ वहंतीनियमंचक्रेव्रतस्यास्यवभामिनी। गणपंतीदिनान्येवनलेभेतोषमु
 त्तमं॥ ज्ञात्वातद्विषयंविप्रभर्तुर्मरणकारणं। अत्रांतरेचनियमंत्रिदिनस्यमनस्विनी। अस्मिंदिनेच
 मर्तव्यंतदासत्यवताभुने। कुठारंसंपरिगृह्यपीडकंचैवसुव्रत॥ प्रतस्त्रितंवनोयैवसावित्रीवाक्यम

ब्रवीत्॥ न गंतव्यं वनं त्वद्य मम वाक्येन मानद॥ अथ वागम्यते साधो मया सह वनं व्रज॥ संवत्सरं च संपूर्णं आश्रमे
 स्मिन्मम प्रभो॥ तद्दनं द्रष्टुमिच्छामि प्रसीदं कुरु मे प्रभो॥ सत्यवानुवाच॥ नाहं स्वतंत्रः सुश्रोणिष्ठस्वपितरौ म
 म॥ ताभ्यां प्रस्थापितं गच्छन्त्या सहस्रविस्मिता॥ एवमुक्ता तदा तेन भर्ता सा कमलसुषणा॥ श्वश्रुश्च शुरयो
 पादौ अभिवाद्य तम ब्रवीत्॥ वनं द्रष्टुं समिच्छेयं आशामह्यं प्रदीयतां॥ उवाच वचनं सा धीवरमेव प्रयच्छथ॥
 भर्ता सह वनं गतुं तत्तस्य मे मनः॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा द्युम्नसेनो ब्रवीदिदं॥ व्रतं कृतं त्वया भद्रपारपा कुरु सु
 व्रते॥ पारणाते भीरुततो गंतुं चाथ त्वमर्हसि॥ सा विष्टुवाच॥ नियमश्च कृतोऽस्माकं रात्रौ चंद्रोदये सति॥
 जाते मया प्रकर्तव्यं भोजनं तात मे शृणु॥ वनदर्शनं कामास्ति भर्ता सह ममाद्युवे॥ नेमे तत्र भवेत्पुत्रा निर्भर्त्ता स
 हनराधिप॥ इत्युक्तस्तु तदाराजा द्युम्नसेनो महीपतिः॥ यत्ते मिलयितुं पुत्रं तत्कुरुष्व सुमध्यमे॥ नमस्कृ
 त्वा तु सा वित्री श्वश्रुश्च शुरयोरपि॥ सहिता ते मुग्धा दूला ते न सत्यवता विभो॥ अवलोकयंतीति मतीरंतं च
 कालं मनसिनी॥ वनं च फलितं दृष्ट्वा पुष्पितं द्रुमसंकुलं॥ दुमाणां चैव नामानि मृगाणां चैव भामिनी पश्यं

प संध

नि

२४३

पिटके

तिमृगयूथानि हृदयेन प्रवेपती। तत्र गत्वा सत्यवान्ने फलान्यादाय सत्वरं। काष्ठानि च समादाय बन्धेभारकं तदा॥
प्रयामास कृत्वा वृक्षावलोकनं। कट्टवृक्षस्य सास्रं उपवीष्टा महसती। काष्ठान्यातयत्तरत्तस्य जाता
शिरसि वेदना। ग्लानिश्च महती जाता गात्राणां वेपथुस्तदा॥ आगत्य वृक्षसामीप्यं सा वित्री मिदमब्रवीत्। ग्लानि
निश्च महती जाता शिरसश्चापि वेदना। कंटकैर्मिद्यते मदे शिरो मे शूलसंयुतैः। उत्संगे तव सुश्रोणि स्वनु
मिच्छामि सुव्रते। अभिज्ञास्ते विशालाक्षी तस्य मृत्योर्मनस्विनी। प्राप्तकालं मन्यमाना तस्मै तत्रैव
भामिनि। सत्यवानपि सुप्तस्तु कृत्वोत्संगे शिरस्तथा॥ तावत्तत्र सप्त गच्छत्पुरुषः कल्लपिंगलः। जाज्वल्य
मानो वपुषा ददर्श च भामिनि। उवाच वाक्यं वाक्यं तां कर्त्तुं लोके भयंकरः। क्षीणायुस्तु वरारोहे मर्तति
मनस्विनी। विना केनापि र्भूमिं तु शक्यस्त्वदंति कातुर्देवि दुर्विषहं तेजः सोढुं शक्यं न तं शुभे। इति ज्ञात्वा
महाभागे स्वयमागमनं मम। इत्युक्तातां वरारोहां तस्य देहान् महात्मनः। अंगुष्ठमात्रं पुरुषं बध्वा पाशेन
सुस्थिरं। निचकर्षततो वेगात् ह्रीत्वा प्रास्थितः पुरीं॥ सा वित्री तु ततः पश्चादनुयाति स्म तं पतिं॥ यमउवाच॥

निवर्तस्वमहाभाग त्वंदूरं समुपागता ॥ गत्वा स्वप्नवानंशी घृंकुरु चैवोर्ध्वदेहिकं ॥ खमुक्ता तु सा तेन प्रत्युवा
च यमंतदा ॥ नम्रो नैव च ग्लानिं सकारो तव मानद ॥ विशेषतश्च भर्तुर्मे कुतो ग्लानिः सुरेश्वर ॥ धर्मेण त्वं पा
लयसे धर्मेण त्वं विवर्धसे ॥ नाफलं दर्शनि देवसूता मुक्तं कदाचन ॥ आहुः सप्तपदी मे त्रीमिति वेद विदे वि
दुः ॥ ईश्वर उवाच ॥ संतुष्टस्तेन वाक्येन धर्मराजो यमस्तदा ॥ वराणामीश्वरो दाता वरं तस्येदिदेश ह ॥
सापश्चादात्मनः पुत्रान्पितुः पुत्रशतं तथा ॥ चक्षुः प्राप्तिं वसावैश्वश्रुश्च ब्रुरयोस्तदा ॥ राज्यप्राप्तिं तथा ज
ह्मजीवितं च तथा विभो ॥ भर्तुः कमलपत्राक्षी निवृत्ता सा सुमध्यमा ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा धर्मराजाय सु
व्रता ॥ तथेत्युक्त्वा धर्मराजो जगाम च स्वमालयं ॥ सा गत्वा वटसामीप्यं कृत्वा तस्यैव विरस्ततः ॥ प्रबुधस्तु
ततो ब्रह्मन् सत्यवानिदमब्रवीत् ॥ मया स्वप्नं वरारोहे दृष्टमद्यैव भामिनी ॥ तत्सर्वं कथितं तस्यायच्छतं
सर्वमेव तत् ॥ तथा च कथितं सर्वं संवादं च यमेन हि ॥ अस्ते गते ततः सूर्यं युक्त्वा सिनेमही पति ॥ पुत्रस्या
मनेकाक्षी इति श्रुत्वा धावति ॥ आश्रमादाश्रमं गच्छन् पुत्रं दर्शनं कांक्षया ॥ आवयारं धर्यार्षि क गतोसि

वनप्रभोः। एवंसविविधं कोशान्सपत्नी कोमहोपतिः। चकारदुःखतप्तः सन्पुत्रपुत्रेतिवासकृत्॥ अकस्मादेव
गजेन्द्रो लब्धचक्षुर्महेश्वरः। तं दृष्ट्वा परमाश्चर्यं बभूव प्राप्तिं द्विजोत्तम। सा त्वं पूर्वतदा वाक्यमूचुस्तेतापसा
॥ चक्षुः प्राप्या महाराजस्त्वं चितं ते महामते। पुत्रेण च समं योगं प्राप्स्यते नृपसत्तम॥ ईश्वर उवाच॥
यावदववदत्येतेतापसा द्विजसत्तम॥ सावित्री सहितः प्राप्तः सत्यवादि जसत्तमः। नमस्कृत्य द्विजाः सर्वान्
त्तरं पितरं ततः॥ सावित्री च ततो ब्रह्मन् वदं देवचरणाविति। श्वश्रुः श्वश्रुः श्वश्रुः श्वश्रुः सावित्री कमलेक्षणा॥ मुन
य उचुः॥ किंतु सावित्री जानासि कारणं वरवर्णिनि। ब्रह्मस्य चक्षुषः प्राप्ते श्वश्रुः श्वश्रुः श्वश्रुः श्वश्रुः सावित्री
वाच। न जानामि मुनिः श्वश्रुः चक्षुषः प्राप्ति कारणं। चिरं सुप्तस्तु मे भर्ता तेन कालव्यतिक्रमः॥ ॥ सत्यवा
नुवाच॥ अस्या प्रभावात्संजातं न दृश्यं यत्र कारणं। तत्सर्वं विद्यते विप्राः सावित्र्यास्तपसःफलं॥ व्रतस्यैव तु
माहात्म्यं दृष्टमेतन्मयाधुना॥ ॥ ईश्वर उवाच॥ एवंतु वदतस्तस्य तदा सत्यवतः प्रभो। पौराः समागतस्त
स्य आचरन् नृपतिर्हृतः। येन राज्यं बलाद्राजन् हृतं करेण मन्त्रिणा॥ अमात्येन हतः सोऽपि इति पौराः

समागताः॥ पौराण्युचुः॥ उत्तिष्ठ राजशार्दूलस्वराज्यं पालय प्रभो॥ अग्निषिं च स्वराजेन्द्रपुरे मंत्रिपुरे हि
तेः॥ ईश्वर उवाच॥ सगत्वारजशार्दूलस्वपुरं जनसंघृतः॥ पितृपैतामहं राज्यं संप्राप्तं च महात्मना॥ सावि
त्री सत्यवांश्चैव परां मुदमवाप ह॥ जनयामास पुत्राणां शतं वै बहूनां शालिनी॥ ॥ व्रतस्यैव तु माहात्म्या तस्याः
पितुरजायत॥ पुत्राणां च शतं ब्रह्म नृप्रसन्नाश्च यमात्तया॥ एतत्ते कथितं सर्वं व्रतमाहात्म्यमुत्तमं॥ क्षीणा
युजश्शिवितो भर्ता व्रतस्यास्य प्रसावतः॥ कर्तव्यं सर्वं नारीणामयं वैधव्यफलप्रदं॥ सनत्कुमार उवाच॥ वि
धानं ब्रह्म देवेश व्रतस्यास्य च यं क॥ क्रियते विधिना येन स्त्रीणां पुरनिष्ठदन॥ ॥ ईश्वर उवाच॥ चैव कं नि
यमं कृत्वा एकपक्षेन मानदानं कृत्वा हरेण वा विप्रश्रुतं प्राप्य द्विजर्षभ॥ त्रिदिनं तु लघयित्वा चतुर्थे दिवसे
बुधम्॥ चंद्रायार्घ्यं प्रदद्याच्च पूजयित्वा सुवासिनीं॥ सावित्री च प्रसावित्री गंधधूपनिवेदनैः॥ मिथुनानियया श
क्रयाभोजयित्वा यथासुखं॥ भोज्ये हंतुं जगद्धात्रीं निर्विघ्नं कुरु मे शुभम्॥ दिनं प्रति दिनं श्रेष्ठं कुर्यान्न्ययो ध
सेवनां कृत्वा वंशमये पात्रे वालुकां प्रस्थमेव च॥ सप्तधान्यभृतं पात्रं प्रस्थेन द्विजोत्तम॥ कारयेन्मुनि
शार्दूल वस्त्रयुग्मं नवष्टयेत्॥ तस्योपरि न्यस्तं देवी सावित्रीं ब्रह्मणा सह॥ सावित्री सत्यवांश्चैव कार्ये शिष्य

मया बुभौ ॥ पीठकचकुठारं च कृत्वारौप्यमयं द्विजः । फलैः कालोद्भवे देवी पूजयेद्ब्रह्मणः प्रिया ॥ हरिद्वारं हि
तैश्चैव कंठसूत्रैः समर्चयेत् ॥ सरिवनां कंठसूत्राणि त्रिदिनं प्रति पादयेत् ॥ पक्वान्तानि च देयानित्येभिर्मम
वद्विजोत्तम ॥ माहात्म्यं चैव सावित्र्याः श्रोतव्यं मुनि सततम् ॥ पुराणश्रवणं कार्यं सतीनां चरितं विभो ॥ पूजयेन्नि
त्यमेव ह मंत्रेणानेन सुव्रतम् ॥ सावित्री च प्रसावित्री सततं ब्रह्मणः प्रिया ॥ पूजयेत्कृत्वा देवि द्विजैर्मुनिगणैः
सदा ॥ त्रिसंध्यं देवि श्रुतानां वेदिता त्वं जगन्मये ॥ मया दत्ता च पूजयेत्प्रतिष्ठं नमो रक्ते ॥ न
मः सावित्री पादौ तु इति पूर्वोक्तं पूजनम् ॥ सावित्री प्रसावित्री द्विधा भूता सि शोभने ॥ जगत्त्रयास्तृता देवि
त्रिसंध्या च तथानघे ॥ कृते देवि त्रिलोके च त्रैतागो त्वं महेश्वरि ॥ व्यापितं संकलं लोकं अतो मां पाहि
सर्वदा ॥ रूपं देहि यद्रूपं देहि सोभाग्यं देहि मे बुभौ ॥ पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वजन्म सुसर्वदा ॥ यथा त
न वियोगे त्वुपपत्तिर्ह सुरेश्वरि ॥ तथामि सुमहाभागे कुरु त्वं जन्म मि ॥ जन्मनि ॥ एवं सं पूजयेद्देविकमला
सन संस्थितां ॥ एवं दिनत्रयं नीत्वा चतुर्थं हनि सततम् ॥ मिथुनानि च संभोज्य षोडशै वद्विजोत्तम ॥ पूज

ये द्वस्वदाने श्रृषूषेणैश्च द्विजोत्तम ॥ अर्चयित्वा तथा चार्यं सपत्नीकं सुसंमतं ॥ तस्मै संकल्पितं सर्वं हेमसा
 वित्री संयुतं ॥ मंत्रेणानेन दातव्यं द्विजमुख्याय सुव्रतं ॥ सावित्रीकल्पविदुषे प्रणिपत्य तथा मुने ॥ सावित्रीज
 गतां माता सावित्री जगतः पिता ॥ मया दत्ता च सावित्री ब्राह्मणप्रतिग्रह्यतां ॥ अवैधव्यं च मे नित्यं व्याकुल
 न्मनिजन्मनि ॥ मृता च वसते लोके ब्रह्मणा पतिना सह ॥ तत्रैव च विरंकालं भुञ्जन् भोगान् ननु तमान् ॥ अ
 नेनैव विधानेन कर्तव्यं व्रतमुत्तमं ॥ सर्वं मनोरथा प्राप्य अतैरुद्रोपजायते ॥ इति स्कांदे सावित्रीव्रतं ॥
 अथाब्रुवाद्यं हेमाद्रौ स्कांदे धर्मराज वरदा ज्ञानं तं सावित्र्युवाच ॥ यामदीयं व्रतं देवपत्न्या नारी
 करिष्यति ॥ तर्तुः सा सहिता साध्वी समस्तसुरवभोजना ॥ धर्मराज उवाच ॥ नारी वा विधवा वापि अ
 पुत्रा पतिवर्जिता ॥ सप्तर्षीका सपुत्रा वा कार्यं व्रतमिदं श्रुतं ॥ ज्येष्ठमासे तु संप्राप्ते पूर्णमास्या पतिव्र
 ता ॥ स्नात्वा चैव शुचिभूत्वा वटं सिंचय बहूदकैः ॥ सूत्रेण वेष्टयेद्भक्त्या गंधपुष्पाक्षतैः शुभैः ॥ नमो वै
 वस्वतायेति श्रामयंति प्रदक्षिणं ॥ रात्रौ कुर्वित नक्तं च अष्टमे कं समाहिता ॥ तथैव वटं दृष्टं च पक्षे

पक्षे
घ्ये

प्रक्षजयेत्॥ संप्राप्ते तु पुनज्येष्ठे लघुभुक् द्वादशी नयेत्॥ दंतानां धावनं कृत्वा नियमं कारयेत्ततः॥ त्रिरात्रं लं
घयित्वा च चतुर्थे दिवसे स्नहं॥ चंद्रया पूर्णपक्षे च क्षयित्वा शुभासिनी॥ मिष्टान्नानियथाशक्त्या भोजयि
द्विजोत्तमान्॥ भोक्षेद्दुजगध्नात्रीनिविष्टं कुरु मे शुभे॥ नियममंत्रः॥ कृत्वा वंशमये पात्रे वालुकाप्रस्थमेव च॥
सप्तधान्ययुतं पात्रं प्रच्छेदेन द्विजोत्तम॥ वसुधो परि संस्थाप्य सावित्रीं ब्रह्मणा सह॥ हे मी कृत्वा तयोः प्रीत्यै
त्रिरात्रमुपवासतः॥ न्यग्रोधस्य तले तिष्ठेद्यावच्चैव दिनत्रयं॥ सौवर्णी चैव सावित्री सत्येन सह कारयेत्॥
रौप्यपर्यंकमारोप्य रथोपरि निवेशयेत्॥ पलादूर्ध्वं यथाशक्त्यारथं रौप्यमयं शुभं॥ काष्ठभारं कुठारं
च वटं चैव सुविल्लतं॥ एवं च मिथुनं कृत्वा पूजयेद्भुतमत्सरा॥ वर्तुलं मंडलं कार्यं गोमयेन तपोधन॥ पंचामृ
तेन स्नपनं गंधपुष्पादेकेन च॥ चंदनागरकर्पूरैर्माल्यवस्त्रविभूषणैः॥ नमः सावित्र्यै पादौ तु प्रसावि
त्रै च जानुनी॥ कटिं कमलपात्राक्ष्ये उदरे भूतधारिणी॥ ॐ गायत्र्यै नमः कंठे शिरसि ब्रह्मणाः प्रियो॥
अथ ब्रह्मसत्यव्रतोपादौ धात्रे नमः॥ पूज्यो वरुज्येष्ठाय वै नमः॥ परमेष्ठी च मेद्रं च अग्निरूपाय वै कटिं॥ वेध

रुवा

धसेचोदरेष्ट्यपद्मनाभायवैहृदि। कंठेत्तुवेधसंष्ट्यमुरवंहिरपयगार्जते॥ ब्रह्मणेवैश्वरः पूज्यं सर्वगिवि
 ष्णवेनमः॥ अथार्थैवंक्रमेणैव शस्त्रोक्तविधिनाशुभां॥ ततो रजतपात्रेण अर्घ्यं दद्याद्द्वयोरपि॥ अथार्घ्यः
 ओंकारपूर्वकं देवि वीणा पुस्तकधारिणी॥ वेदमार्तं नमस्तेस्तु वैधव्यं प्रयच्छमे॥ पतिव्रते महाभागे वहि
 जोतश्गुचिस्मिते॥ दृढव्रते दृढमते भर्तुश्च प्रियवादिनि॥ जैवैधव्यं च सोभाग्यं देहित्वं मम सुव्रते॥ पुत्रान्
 पौत्रांश्च सौख्यं च गृहाणाध्यं नमो नमः॥ अथ ब्रह्मसत्यवतो रर्घ्यं मंत्रः॥ त्वया धृतं जगत्सर्वं स देवास्तु
 रमानुषं॥ सत्यव्रते धरो देव ब्रह्मरूप नमोस्तुते॥ अथ यमाया र्घ्यः॥ त्वं कर्म साक्षी लोकानां शुभाशुभा
 विवेककृत्॥ वैवस्वत गृहाणाध्यं धर्मराज नमोस्तुते॥ धर्मराजः पितृपतिः साक्षी धर्मेषु जंतुषु॥ कालरूप गृ
 हाणाध्यं मे वैधव्यं च देहि मे॥ गंधपुष्पैश्च नैवेद्यैः फलैः कुसुमदीपकैः॥ रत्नवरत्रैरलंकारैः पूजयेद्भक्तम
 त्सरा॥ अथ सावित्री प्रार्थना॥ सावित्री ब्रह्म गायत्री सर्वदा प्रियभाषिणि॥ तेन सत्येन मां पाहि दुःखसं
 सारसागरात्॥ त्वं गौरी त्वं वाची लक्ष्मी त्वं प्रभा चंद्रमंडले॥ त्वमेव च जननगन्माता त्वमुत्तरवरानने॥

सोभाग्यं कुरु दृष्टिं च देवित्वं मम सुव्रते ॥ यन्मया दुष्कृतं सर्वकृतं जन्मशतैरपि ॥ भस्मीभवतु तत्सर्वं अवैधव्यं च
देहि मे ॥ अथ यमसुव्रतोऽर्थना ॥ अवियोगो यथा देवसावित्र्या सहितस्तव ॥ अवियोगस्तथास्माकं भूयाज
न्मन्त्रिजन्मनि ॥ यमप्रार्थना ॥ कर्ता साक्षी जगत्पूज्य सर्ववन्द्य प्रसीद मे ॥ संवत्सरव्रतं सर्वपरिपूर्णं तदस्तु मे ॥
सावित्री त्वं यथा देवि चतुर्वर्षं शतायुषं ॥ पतिं प्राप्तास्ति गुणिनं मम देवि तथा कुरु ॥ सावित्री च प्रसावित्री स
ततः प्रत्युषः प्रिया ॥ प्रजितासि दिजेः सर्वस्विभिर्मुनिगणैस्तथा ॥ त्रिसंध्यां देवि भूतानां वंदनीषां सि सुव्रते ॥
मया दत्तं तव प्रजेयं तां ग्रहाण नमोस्तुते ॥ जागरंतं त्रिकुर्वीत गीतं नृत्यं दिमंगलैः ॥ सुवासिन्यस्ततः पूज्या
दिवसे दिने संसेवते ॥ सिंदूरं कुंकुमं च वतां बूलं च सप्तगकं ॥ तथा दद्याच्च शर्पाणि मक्ष्यं सोभाग्य
मष्टकं ॥ सोभाग्याष्टकं परिभाषाया मुक्तं ॥ सातिष्ठेच्च दिवारात्रौ कामक्रोधविवर्जिता ॥ दिनत्रयेऽपि
कर्तव्यमेव मर्घ्यादिपूजनं ॥ ततश्चतुर्थे दिवसे यत्कार्यं तच्छृणुष्व मे ॥ मिथुनो निचतुर्विंबाः षोडश
दशाष्टकाः पूजयेद्दक्षिणो दाने भूषणाच्छादनासनैः ॥ आचार्यं च ततः पश्चाद्भूतस्य विधिकारकं ॥ स

र्वल क्षपासंपन्नं सर्वशार्थपा रणं ॥ वेद विद्या कृतस्नानं शीतं तु विजितेन्द्रियं ॥ सपत्नीकं समभ्यर्च्य व
 स्वालंकारकुंडलेः ॥ शय्यां सोपस्करी दद्याद्गृहं वैवातिशोभनं ॥ अशक्तस्तु यथाशक्त्या स्तोत्रं स्तोत्रं क
 ल्पयेत् ॥ सौवर्षिप्रतिमां पुत्रपतिना सह दापयेत् ॥ दानमंत्रः ॥ सावित्री त्वं यथा देवि चतुर्वर्षं दातायुषं ॥ स
 त्वं तं पतिलं धामया दत्ता तथा कुरु ॥ सावित्री जगतां माता सावित्री जगतः पिता ॥ मया दत्ता च सावित्री ब्रह्म
 णः प्रतिगृह्यता ॥ प्रतिगृह्णमंत्रः ॥ मया गृहीता सावित्री त्वया दत्ता सुशोभने ॥ यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च सह स
 तस्सुखी भव ॥ गुरुं च गुरुपत्नीं च ततो भक्त्या क्षमापयेत् ॥ यन्मया कृतं वै कल्पं ज्ञेते स्मिंदुरधिष्ठितं ॥ सर्वसं
 पूर्णतां यातु युवयोरर्चने नृत्तु ॥ धर्मराजो यमो धाता निलिः काली तको व्ययः ॥ वैवस्वतश्चित्रगुप्तः दक्षो मरु
 त्युः क्षयो वरुणः ॥ मासि मरुतिस्तथा रवेर्नामसिः सेचयेद्वटं ॥ न्यग्रोधं हं वसे नित्यं तस्माद्यत्नेन सेच
 येत् ॥ ततो गुरुं सपत्नीकं पूजयेद्भूतविस्मया ॥ भूषणैश्च सुवस्त्रैश्च कुकुमैश्च मनोहरैः न्यग्रोधस्य स
 मीपे तु गृहे वा स्वंडिले शुभे ॥ सावित्र्याश्चैव मंत्रेण दत्तं होमं तु कारयेत् ॥ पायसं जुहुयाद्भक्त्या घृ

श्री

२४८

तेन सह भामिनी ॥ व्याहृत्या चैवं मंत्रेण तिलं ब्रह्मियं रक्षया ॥ होमात्ते दक्षिणा दद्याद्विज्ञातव्यं विवर्जितः ॥
समापयेत्ततो विप्रं बद्ध पादौ प्रयत्नतः ॥ शुंजीत वासरांते तु नक्तं रातात पस्विनी ॥ अर्घ्यं दद्यात्सं धत्ते दृष्ट्वा
चैव प्रणम्य च ॥ अरुंधति नमस्ते स्तुवसिष्ठस्य प्रिये शुभे ॥ सर्वं देव नमस्कार्ये पतिव्रते नमोस्तुते ॥ अर्घ्यमेतन्म
या दत्तं फल पुष्प समन्वितं ॥ पुत्रां देहि सुखं देहि गृहाणा ध्ये नमोस्तुते ॥ सारविमि ब्राह्मणेः सार्धं शुंजीत वि
जितेन्द्रिया ॥ एवं करोति यानारी व्रतमेतदनुत्तमं ॥ भ्रातरः पितरौ पुत्राः श्वशुरौ स्वजनस्तथा ॥ चिरायुः
स्तथारोग्यास्तु श्वजन्म शतत्रयं ॥ भर्ता च सहिता साध्वी ब्रह्मलोके महीयते ॥ ॥ इति व्रतार्कस्कां देसे
द्यापनं सवित्री व्रतं ॥ ॥ आषाढ पौर्णमास्यां गोपद्वय व्रतं ॥ तत्र पूजा ॥ चतुर्भुजं महाकायं जालून द
समप्रभं ॥ शंखचक्रगदापद्मरमागरुडशोभितं ॥ सेवितं मुनिभिर्देवैर्यक्षगंधर्वकिंनरैः ॥ एवं विधं
हरिध्यात्वा ततो यजनमारभेत् ॥ ध्यानं ॥ आवाहयामि देवेश भक्तानां मम भयप्रदं ॥ शंखचक्रगदाप
स्निग्धकोमलकेशं च मनसा वा हये हरिं ॥ सहस्रशीर्षित्यावाहनं ॥ सुवर्णमणिभिर्दिव्यैः रचिते देव

निर्मिते॥ दिव्यसिंहासने कलउपविश्य प्रसीदमे॥ पुरुष एवेत्यासने॥ पादोदकं सुरश्रेष्ठ सुवर्णकलशे स्वि-
ते॥ गंधपुष्पाक्षते युक्तं पाद्यं मे गृहाणतां विभो॥ एतावानस्येति पाद्यं॥ अष्टद्वयसमायुक्तं स्वर्णपात्रोदकं रुद्रभो॥
शोभयंकरभक्तानां गृहाणा च मनीयकं॥ तस्माद्विरा० आचमनीयं॥ गंगा गोदा वरी चैव यमुना च सरस्व-
ती॥ नर्मदा सिंधु कावेरी ताभ्यस्मान्नार्थमाहृतं॥ यत्पुरुषेणोति स्नाने॥ वस्त्रयुग्मे समानीतं पटस्त्रेण नि-
र्मितं॥ सुवर्णरवचित्तं दिव्यं गृहाण त्वसुरेश्वर॥ तं यज्ञं वस्त्रं॥ कर्पासतंतुभिर्युक्तं ब्रह्मणानिर्मितं पुरा॥ अ-
नेकरत्नरवचितं सुपवीतं गृहाण मे॥ तस्मात्तन्यज्ञोपवीतं॥ चंदनं मलयोद्भूतं कस्तूर्यगरुसंयुतं॥ कर्पूरेण
च संयुक्तं स्त्रीकुरुष्वानुलेपनं॥ तस्मा० गंधं॥ व्रातपत्रैः कर्णिकारैश्च पकैर्मल्लिकादिभिः॥ तुलस्यायुक्तपु-
ष्पाणि गृहाण पुरुषोत्तम॥ तस्मादध्वा० पुष्पं॥ दवांगं गुगुलं धूपं सुगंधिं च मनोहरं॥ कल्पावाहसमायु-
क्तं धूपं देवगृहाण मे॥ यत्पुरुषं व्य० धूपं॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं वह्निना योजितं च यत्॥ दीपं गृहाण देवेश त्रै-
लोक्यतिमिरापहं॥ ब्राह्मणे स्येति दीपं॥ अने चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्विधं नितं॥ भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं

तः पूज्यपद्मसंख्यात्रमुत्तरेत् ॥ प्रथमेष्टेयवटके द्वितीयेष्टेयवटके तृतीयेष्टेयवटके चतुर्थेष्टेयवटके
 रिकादिभिः । पंचमेष्टेयवटके स्तुतयः प्रजयेद्वती ॥ अत्रैवोदाहरंती ममिति हासं पुरातनं ॥ अरुणीणां पृष्ठ
 मानानां स्तुते नोक्तं मया श्रुतं ॥ अथ यदुच्यते ॥ केन चादौ पुराचीर्णमित्येकेन प्रकारेण कथमुच्यते
 नंतस्य किं फलं स्तुतकथ्यतो । स्तुत उवाच ॥ पुरात्राकोमरावत्यां देवदानवकिंनरैः । रुद्रैरादित्ययक्षाद्यै
 गंधर्वैर्वसुभिः सह । रंभानृत्यं समारभे क्रीडालोभेन विकृता ॥ एवं नृत्ये क्रियमाणे नृदितं मासिमंड
 लं । क्षणमात्रं विचार्य धर्मराजस्तमुक्तवान् । यम उवाच ॥ जन्ममध्ये व्रतं यैश्च न कृतं प्राणिभिः क्वचि
 त् । तच्चर्मस्नायुभिः शत्रूकर्मव्यच्छादनं तयोः । नारदेन श्रुतं तत्र जगाम यदुनेदं ॥ चिर्वयित्वा तु तं कृत्वा
 वचनं वेदमब्रवीत् ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ सर्वलोकज्ञदेवर्षे भुवनेषु चरन्सदा ॥ तत्र जातं महाश्रव्यं
 कृतं मे सर्वसंसदि । तत्र सर्वे समायाताः सुरा इन्द्राश्चतुर्दश ॥ रुद्रा एकादश विष्णुरादित्या द्वादश
 पितृ । वसवोऽष्टौ तथा नागायक्षराक्षसपन्नगाः । रंभया च समारभ्यं नृत्यं शक्रस्य पश्यतः ॥ नृदितं च

२५०

र्भवाद्यानां मब्रुवंस्तस्य साधनं । यमः प्रहितथा दूतान् सुभद्राद्यव्रतास्तिष्ठो । तामानयध्वंत चर्मवाद्ययो
 ज्यं सदा त्विति । तच्छ्रुत्वा तु मया भीत्या सर्वद्यपि निवेदितं ॥ स्तुत उवाच ॥ इति नारदवाक्यं श्रुत्वा कृष्णस्त्व
 रान्वितः । सुभद्रया गृह्णत्वा पूजितस्तामुवाच ॥ किंचिद्व्रतं त्वया भद्रे कृतवानेति संशयः ॥ सुभद्रोवाच ॥ स
 र्वव्रतानि भो कृष्ण व्रतान्येव न संशयः ॥ नोचेत वसहोदर्यं तस्या मर्जुन वल्लभा ॥ पुत्रोऽपि मृत्युश्च कथं
 कथयस्व जगत्पते ॥ कृष्ण उवाच ॥ तथापि त्वं महाभागे व्रतमेकं समाचर ॥ गोपयेति च विख्यातं त्रिषु लोके
 षु विश्रुतं । इति कृष्णवचः श्रुत्वा सुभद्रा तत्तदा करोत् ॥ कृष्णोपदिष्टविधिना सत्वरं च समापितं । सोऽथाप
 ने व्रते पूर्णकाले यमभराय युः । दूता उचुः ॥ सुभद्रं तव देहस्य चर्मार्थं त्वागता वयं । तच्चर्मं सुरवाद्यर्थं
 यमेन च प्रकल्पितं । इति दूतवचः श्रुत्वा सुभद्रा तस्मीति सा ब्रवीत् ॥ ततो भद्रा सर्व एव ददृशुः सा दूरान्तदा ॥
 पद्मानां निचयं तस्या गृहे गां च सवत्सकां ॥ स्तुतिं हस्तमात्रे तु सुसमिधकुतादानं ॥ कृष्णोपदिष्टं
 वीक्ष्यैव भद्रा जगुर्मुखायातिकं ॥ प्रापद्यत प्रभावेन सुभद्रापदमुच्यते ॥ नारद उवाच ॥ इति स्तुतवचः श्रु

त्वाच्छ्रयश्चकिरेवतं॥ सन०॥ भोभो नारददेवर्षे सर्वज्ञानसुधानिधे॥ शीघ्रं ब्रह्मसखे मेघव्रतस्योद्या
 पनेविधिं॥ नारदउ०॥ पूर्णचंद्रमेव वर्षव्रतस्योद्यापनं भवेत्॥ श्रीविष्णोः प्रतिमाकार्या सुवर्णस्थपलेनैव
 पुष्पमंडपिकाकार्यचतुर्दशसुशोभना॥ तन्मध्ये पूजयेद्भक्त्या रमया सहितं हरिं॥ त्रयस्त्रिंशत्ततो विप्र
 नृकृत्वा होमं समाचरेत्॥ अतो देवतिमंत्रेण जुहुयात्तिलपायसं॥ रक्तवस्त्रयुतां धेनुमाचार्याय निवेदये
 त्॥ ब्राह्मणांश्च सपत्नीकान् भोजयेत्पूजयेत्तथा॥ एवयः कुरुते विप्रतस्य श्रीरचला भवेत्॥ यं यं वित
 यते कामं तं तं प्राप्नोत्यसंशयं॥ अंते विष्णुपदं गच्छेत्सर्वपापविवर्जितः॥ ॥ इति नारदीये गोपयत्र
 तं समाप्तं॥ ॥ अत्र मूलं शिष्टाचार एव॥ ॥ अथाषाढपौर्णमास्या कोकिलाव्रतं॥ आषाढस्या
 धिमासत्वे लोकानुष्ठाने प्रमाणांतद्विधिः॥ आचम्य प्रणानायम्य मासपक्षाद्युद्धिरव्यमम इह जन्मनि
 सर्वपापक्षयपुत्रपौत्रलक्ष्मी अवैधव्यसपत्नीनां सौभाग्यसिद्धिद्वारा कोकिलारूपगौरी प्रीत्यर्थं को
 किलाव्रतं करिष्ये॥ इति संकल्प्य आषाढपौर्णमास्यां तु संध्याकाले ह्युपस्थितो॥ संकल्पयेन्मास
 मेकं श्रावणं प्रत्यहं ह्यहं॥ स्नानं करिष्ये नियमाद्ब्रह्मचर्यं स्थिता सती॥ भो ह्यामिनं तं परशय्यां

२५१

वेद्यं गृह्यतां हेर॥ चंद्रमा० नैवेद्यं॥ इंदुफल०॥ रगीफलं महर्द्वयं० नाभ्यां आसीत्० तां हूलं॥ हिरण्यगर्भं० सप्ता
 सन्॥ दक्षिणा॥ यज्ञेन यज्ञं० पुष्पांजलिः॥ तत्र द्वर्षेत्तं॥ वायणं॥ सुपकान् नमिदं विप्रगृहाण त्वं द्विजोत्तम॥ त्व
 त्प्रसादाद्देहं विप्रव्रतस्य फलमाप्नुयात्॥ प्रदक्षिणा॥ मंत्रहीनं प्रार्थना॥ अथ कथा॥ सूत उवाच॥ नाथ
 कत्वा हि पृष्ठामि चतुर्वर्गं फलप्रदं॥ सर्वरोगप्रचामनं विष्णुसारूप्यमुक्तिदं॥ नारीणामथ वापुंसां भुक्ति
 मुक्तिफलप्रदं॥ ब्रूहि चेदस्मि देवर्षे कृपा कृत्वा ममोपरि॥ नारद उवाच॥ भगवन् सर्वमारच्यास्थ
 यत्पृष्ठं विदुषा त्वया॥ गोपय कं व्रतं ह्येनं व्रतानां व्रतमुत्तमं॥ तद्व्रतं ब्रह्मि मे ब्रह्मन् कथमुद्यापनं भवेत्॥
 पुरंदरेन वाचीर्णं देवर्षे कथय व्रतं॥ नारद उवाच॥ आषाढकार्तिका वधित तिथौ॥ तिला मलक कंक
 न स्नानं नित्यं विधाय च॥ नदी तीरेथ वा गोष्ठे शिवागारे गृहे गृहे॥ शुभे वृंदावने वापि लिरवेद्रोपय
 कं पदं॥ त्रयस्त्रिंशत्तु पद्मानि कुर्याद्भक्त्या दिने दिने॥ तत्संख्यया प्रकर्तव्या अर्घ्यं प्रदक्षिणा नतीः॥ बाल
 कृष्णं समुद्दिश्य लक्ष्म्या सह जगद्गुरुं॥ गंधा दयेत्पुष्पचरैस्तु यथा शक्त्या प्रपूजयेत्॥ ब्राह्मणं वत

करिष्ये प्राणिनां दया मिल्युत्का । स्नानं करो । मि देवेशि को किले प्रीतये तव । जले स्निग्या वने पुण्ये सर्वे दे
वजलाराये । इति मंत्रेण तिलामलकैः सर्वोषधिजलेन च वापिष्टेन बाष्पे दिनानि प्रत्येकं । तिलामलक
पिष्टेन ववौदधिपिष्टेन च षट् दिनान्येवं मासा वाधी स्नाने क्र० । एवं स्नात्वा रविध्यात्वा तस्मै अर्घ्यं दद्या
त् । तत आदित्यभास्करखे अर्कस्तूर्य दिवाकर । प्रभाकर नमस्तुभ्यं गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते ॥ इति स
र्गार्घ्यः । ततः स्वर्णपद्मं रोष्य पदं मौक्तिकनेत्रां प्रवालमुखं रत्नपृष्ठां चूतचंपकवृक्षस्थं पक्षिं रूपि
णी को किलालिखित्वा पूजयेदित्युक्तं । स्वर्णपद्मं रत्ननेत्रां प्रवालमुखं पंकजां ॥ करत्नरीचं स
युक्तं मुत्पन्नानंदने वने ॥ चूतचंपकवृक्षस्थं पुष्टस्वरं समन्वितं ॥ चिंतयेत्पार्वतीं देवी को किलारू
पधारिणी ॥ ध्याने ॥ आवाहयामित्वा देवी को किलारूपधारिणी । आगच्छ को किले देवि देहि मे वांछितं
फलं । चंपकं हृमं मारुता कीडसेनं दने वने ॥ आवाहनं ॥ आसनं क्षौमवस्त्रेण निर्मितं धनघृतवांगृहा
पोदं मया दत्तं को किले गृह्यतां नमः ॥ आसनं ॥ तिलस्नेहे तिलमुखे तिलसौरव्या तिलप्रिये ॥ सौभा

गंधनपुत्रांश्च देहि मे कोकिलेनमः॥ तिलपुष्पफलैर्युक्तं पाद्यं मे प्रतिगृह्यतां॥ पाद्यं॥ रत्नचंपकपुष्पैश्च
 पीतचंदनसंयुतं॥ हेमपात्रे स्थितं तोयं गृहापाद्यं नमोस्तुते॥ अर्घ्यं॥ निर्मलं सलिलं गांगं कोकिलेन
 क्षिरूपिणी॥ वसंतैश्च सुगंधेन गृहापाचमनीयकं॥ आचमनं॥ पंचामृतेन स्नपनं कोकिले कलकंठके॥
 मया दत्तेन पीता त्वं भव त्वं परमेश्वरी॥ पंचामृतं॥ मंदाकिनीजलं पुष्पं सर्वतीर्थसमन्वितं॥ स्नानार्थं ते
 मया दत्तं कोकिलं गृह्यतां नमः॥ स्नानं॥ यस्मात्कार्पाससूत्रेण वासांसि विविधानि च॥ पीतवस्त्रप्रदा
 नेन प्रीता भवममां बिके॥ वस्त्रं॥ कंचुकं च मया दत्तं नानावर्णं विचित्रं॥ कोकिले गृह्यतां देवि प्र
 सीद परमेश्वरी॥ कंचुकं॥ हरिद्वारं जिते देवि कंठसूत्रं समर्पितं॥ कोकिले सुभगे देवि वरदा भवम
 बिके॥ कंठसूत्रं॥ यानि रत्नानि सर्वाणि गंधर्वपुरगेषु च॥ तैर्युक्तं भूषणं हेमं कोकिले प्रतिगृह्यतां॥
 भूषणं॥ श्रीरंजनं चंदनं दिव्यं माल्याद्रि समुद्भवं॥ विलेपनं सुरश्रेष्ठं गृह्यतां परमेश्वरि॥ गंधं॥ अ
 क्षताः॥ कुंकुमालक्तकं दिव्यं कामिनी भूषणास्पदं॥ सौभाग्यदं गृहापोदं प्रसीद हरवल्लभे॥ कुंकुमादि॥ २५२
 शतपत्रैर्जातिपुष्पैश्चंपकैर्मरुपत्रकैः॥ पादलैश्चैव दूर्वाभिर्युतं पुष्पं गृहाण मे॥ पुष्पं॥ वनस्पतिर

जिनासित्वं को किलेहरव लुभे ॥ को किले कलकंठो सिमाधवे मधुरस्वरे ॥ वसंते वसंते देवि गच्छ त्वं नंदनं वनं ॥
 विसर्जनं इति को किलाव्रत रजा ॥ ॥ अथ कथा ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्वभर्तृरति संबंधे महास्नेहो यथा
 भवेत् ॥ कुलरत्नीणां तथा च ह्यव्रतं मम जगद्गुरो ॥ कुरु उवाच ॥ यमुनायास्तटे पूर्वमथुरास्ति पुरी शुभा ॥
 तस्यां शत्रुघ्ननामा भद्राजाराधवशं राजः ॥ तस्य भार्या कीर्तिनामाना म्नासीत् प्रयिता भुवि ॥ तदा प्र
 णाम्य भगवत् वसिष्ठो मुनि सत्तमः ॥ पृष्ठः कथमुनि श्रेष्ठ सोभाग्यमनुलभेत् ॥ एवमुक्तस्तथा ज्ञानी
 वसिष्ठः कीर्तिमालया ॥ ध्यात्वा मुहूर्तमारव्यो को किलाव्रतं मुनि ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ आषाढ
 पौर्णमास्यां तु संध्या काले ह्युपस्थिते ॥ संकल्पयेन्मासमेकं च श्रावणे प्रत्यहं ह्यहं ॥ स्नानं करिष्ये नि
 यता ब्रह्मचर्यं स्थितां सती ॥ शोभ्यामि नक्तं भद्रायां करिष्ये प्राणिनां दयां ॥ इति संकल्प्य पुरुषो नारी
 वा ब्राह्मिणीं तिके ॥ प्राप्यानुज्ञां ततः प्राह्मे सर्वसा मग्रि संयुतः ॥ पुरुषः प्रतिपत्काले दंतधावनं पूर्वकं
 स्नानं कुर्याद्भूते पार्थ सुगंधामलकैः स्तिलैः ॥ दिनाष्टकं ततः पश्चात्सर्वविध्या पुनः पुनः ॥ वचयापि
 पृथा चाष्टौ दिनानि पृथग्गवरेत् ॥ स्नात्वा ध्यात्वा रवि संध्या तर्पयित्वा पितृंस्तथा ॥ तर्पयित्वा लि

२५३

खेपिष्टैः को किलां पसिरूपिणी ॥ कलकंठं शत्रुघ्नैः पुण्यैः पूजयेच्च पको द्वैः ॥ पत्रैर्वा धूपैर्नैवेद्यैर्दीपालकैश्च
 दनैः ॥ तिलतंडुलदूर्वाद्यैः पूजयेत्तां श्रमापयेत् ॥ नित्यं तिलं प्रव्रती भक्त्या मंत्रेणानेन पांडव ॥ तिलस्नेहे
 तिलमुखे तिलसौख्ये तिलप्रिये ॥ सोभाग्यधनपुत्रांश्च देहि मे को किले नमः ॥ इत्युच्चार्य ततः पश्चा
 द्ब्रह्ममभ्येत्य संयुतः ॥ कृताहारस्वेपत्यार्थया वन्मासः समाप्यते ॥ मासांतेतां प्रपात्र्या तु को किलां तिल
 पिष्टजां ॥ रत्ननेत्रां स्वर्णपक्षां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ वस्त्रैर्गुडैस्तथा युक्तां श्रावण्यां कुलजाय च ॥ श्वश्रू
 श्वशुरवर्गवा दैवैः ॥ शेषा पुरोहिते ॥ व्यासे च संप्रदातव्या व्रतिभिः शुभकांक्षया ॥ तिलस्नेहे इति दानमंत्रः ॥
 एवं या कुरुते नारी को किलाव्रतमादरात् ॥ सप्तजन्मानि सोभाग्यं सा प्राप्नोति तु विस्तारं ॥ निःसपत्न्यं प
 तिभयं सस्नेहं प्राप्य भूतले ॥ मृतो गौरी पुरं याति विमानेनार्कवर्चसा ॥ एतद्व्रतं वसिष्ठेन मुनिना गदि
 तं पुरा ॥ तथा चानुष्ठितं पार्थ समग्रं कीर्तिमालया ॥ तस्याश्च सर्वसंपन्नं वसिष्ठवचनादिह ॥ पुत्रसोभा
 ग्यसत्कारं शत्रुघ्नस्य प्रसादजं ॥ एवमन्यापि को तेय को किलाव्रतमादरात् ॥ चरिष्यति व्रतं तस्या

सौभाग्यं च भविष्यति ॥ ये कोकिलो कलरवा कलकंठपीठाय हंतिसाज्यतिलपिष्टमयी द्विजेभ्यः ॥ तेन
 दनादिषु वनेषु विहत्य कामं मर्त्यैः समेत्य मधुरध्वनयो भवन्ति ॥ ॥ इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरे कोकिल
 व्रतं ॥ ॥ अथापरमाणाधिमासे गुर्जराचारप्राप्तं कोकिलव्रतं ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ स्वपति
 सहसंयोगस्नेहसौभाग्यमेव च ॥ भवेद्यथा कुलस्त्रीणां तद्व्रतं ब्रूहि केशव ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ यमुनाय
 स्तुटे रम्ये मथुबानगरी शुभा ॥ तस्यां शत्रुघ्ननामा भद्राजाराधनं नंदनः ॥ तस्य भार्या कीर्तिमालानाम्
 सीतायिता भुवि ॥ प्रणम्य भगवान् पृष्टो वसिष्ठो मुनिसत्तमः ॥ कीर्तिमालोवाच ॥ वद मे त्वं मुनिश्रेष्ठ
 सौभाग्यप्राप्तिदं व्रतं ॥ पूज्यः कथं च भगवान् शिवः केन व्रतेन च ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ यदिष्टं सिमे
 त्वं हि व्रतानां मुत्तमं व्रतं ॥ तारणं सर्वपापानां कथयामि निबोधत ॥ दक्षप्रजापतेर्यज्ञं पुरो देवाः स
 मागताः ॥ ऋषयश्च तथ्या सर्वे विद्याधरगणास्तथा ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च वायुश्च देवराजस्तथैव च ॥ व
 रूपोऽग्निर्गृहाः सर्वे चान्ये च दिवौकसः ॥ वसिष्ठो वाल्मीको गार्ग्यो विश्वामित्रो महानृषिः ॥ एते

२५४

सोधूप इति धूपं आज्यं च वर्तिसंयुक्तं दीपं ॥ शर्कराखंडरवाद्यानि दधि क्षीरघृतानि च ॥ आहारार्थं मया
 दत्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं समं ॥ पाटलोत्तीरकर्पूरयुतं स्वादुसुशीतलं ॥ पानीयार्थं मयानीतं कोक
 षे प्रतिगृह्यतां ॥ चंदनां गरुकाष्टरकस्तूरीकेसरान्वितं ॥ करोद्धर्तनं कंदे विगृह्यतां हरवल्लभे ॥ करोद्धर्त
 कूश्मोडनारिकेरं च पनसं कदलीफलं ॥ जांबवं मातुलिंगं च फलं गृह्णन्मोस्तुते ॥ फलं ॥ पूगीफलं
 महद्व्यं ॥ तांबूलं ॥ हिरण्यगर्भं ति दाक्षिणा ॥ कोकिले कृष्णवर्णे च सदा वससि कानने ॥ भव
 त्प्रेहरकांतायै कोकिलायै नमो नमः ॥ नीराजनं ॥ पूजिता परमा भक्त्या कोकिलागिरिश्रिया
 पुष्पैर्नानाविधैः श्रेष्ठैर्वरदास्तु प्रदामम ॥ पुष्पांजलिः ॥ कोकिलारूपधारिण्ये जगन्मात्रे नमोस्तुते ॥
 शरणागतदीनो ब्रह्मा हि देवि सदां बिके ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्युक्तं तोयं हेमफलान्वितं ॥ अर्घ्यं गृहाण दे
 वशिवांछितार्थं प्रयच्छ मे ॥ आपादस्य सिते पक्षे मे घवर्णे हरिप्रिये ॥ कोकिले त्वं जगन्मातर्गृहाणा
 र्घ्यं नमोस्तुते ॥ पुनरर्घ्यं ॥ तिलस्नेहे तिलमुरवे ॥ रूपं देहि यज्ञो देहीति प्रार्थना ॥ अंतर्हमीति
 लपिष्ठं कोकिलांतत्वा विप्राय दद्यात् ॥ देवि चैत्ररथोत्पन्ने विध्य पर्वतवासिनि ॥ अर्चिता

चान्येचक्रषयः सर्वेयज्ञार्थमागताः। अपश्यन्नारदः स्तत्रसंतिकेनागताइति॥ ईश्वरेणविनासम्य
गृध्या सर्वायज्ञार्थमागताः॥ अपश्यन्नारदः स्तत्रसंतिकेनागताइति॥ ईश्वरमागतान्॥ शिखा
संस्पृश्य पाणिभ्यांननर्तकलहप्रियः। ज्ञात्वाकलहमूलंचततःकैलासमाययौ। सर्वाद्यनाशनंछा
नंकैलासशिखरंशुभं॥ तत्रदृष्ट्वासमासीनंगौरीसहितबोकरं॥ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रणिपत्यमुनि
स्थितः। ईश्वरस्तप्सुवाचायनिश्वसंतमनेकधा॥ किमागमनकृत्यंतैमदीयंसदनंप्रति॥ श्वासोच्चा
सेनसंयुक्तःस्तन्मेब्रूहिद्विजोत्तम॥ ईश्वरस्यवचःश्रुत्वाशिखांसंस्पृश्यपाणिना। दुःखयुक्तद्वयो
वाचनारदःकलहप्रियः॥ ॥ नारदउवाच॥ यन्निमित्तमहादेवमर्त्यलोकात्समागतः॥ तद
तिकंदुःखयुक्तस्तबृणुष्वजगत्पते॥ दक्षयज्ञमहंद्रष्टुमद्यदैवात्समागतः। तत्रयज्ञेस्थिताःसर्वद
क्षजामातरुप्रभो॥ दृष्टास्त्वंचनतन्मध्येदृष्टस्त्रिभुवनेश्वरः। तवावज्ञाकृतातेनदक्षेणापुण्य
कर्मणा॥ तेनविश्वाससंयुक्तआगतोस्मितवदंतिके॥ ईश्वरेणविनाकिंचिद्धर्मकार्यंनसिध्यति॥

अतोस्यविफलः सर्वप्रयासः स्वमखं प्रति ॥ तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा न तस्मिन् स्थितेति चिंतयत् ॥ स क्रोधस्तु तदा
 जात ईश्वरो जगदीश्वरः ॥ गौर्या च प्रार्थितो देवः श्रुत्वा तन्नारदे रितं ॥ तस्य यज्ञस्य घातार्थं देवदेव ब्रजाम्य
 ह ॥ इत्युक्त्वा च लितारोषादीश्वरेण निवारिता ॥ जगदीशानमस्तु यं ब्रजामि पितृवैश्वमनि ॥ नारदेनाथसहि
 ता गणेशो नाथसंयुता ॥ यज्ञार्थमागता चैव दक्षद्वारे शिवप्रिया ॥ बन्धो दृष्ट्वा वसोद्वारं लज्जिता च शिव
 प्रिया ॥ तिष्ठंती दारितां दक्षो न ददर्श महासती ॥ क्षणमेकं च तिष्ठंति यदा दक्षो न पश्यति ॥ ते देवं चिंतितं
 गौर्या जीवितं स्वमया कथं ॥ धाविता कुंडनिकटे हाहा कृत्वा च सा ततः ॥ क्षिप्तं बन्धो तदा गौर्या जीवितं स्व
 मया कथं ॥ धा शपं दत्वा सुदारुणं ॥ दृष्ट्वा तच्च गणेशेन पाशः परशुसूतः ॥ शुब्धोत्सो तदात्यर्थं गौर्या
 अर्यगणाधिपः ॥ पाशेन बध्वा कतिचित्कोपान्ति हतवान्पुराण ॥ दक्षेणानोदिता देवा सर्वयुद्धाय नि
 र्ययुः ॥ महद्युद्धमभूत् तत्र सहदेवैर्गणेशितः ॥ तं दृष्ट्वा नारदः शीघ्रं पुनः कैलासमाययौ ॥ निवेदयामास
 च तमुदंतं सर्वमीश्वरं ॥ तच्छ्रुत्वा स्फालया मास जरां कोपादुमापतिः ॥ ततो जातोति विकटः पुरुषोरक्त

मोमूलं ययो दशः पिनाकिनः। अपराधः क्षमस्वेति पुनः पुनरुवाच ह॥ उत्थापितकरेणासौ दक्षः पिनाकिनः॥
 उक्तः श्रमः पुनः काषीरेवमीशावमाननं। विचरत् सुखेनेति भयस्तं कोप आविशत्। शशाप च तदा गौरीय
 इविघ्न करी शिवः। मखे विघ्नं कृतवती दक्षस्यैव बभूवुश्चिरात्॥ तिर्यं निसमापन्नाविचरिष्यति भूतले॥ त
 तो गौरीव भाषेनं प्रणिपत्य सदा शिवं। कथं यास्यामिति र्यत्कं भूतले च स्थितिः कथं॥ अन्यथा च न भविता
 शाप एष स्त्वयो दितः। को किला मधुरा लापा भवेयं नंदने यतः। को किलानां स्मो रूपं नारी रूपं पातिव्रता॥ विद्या
 रूपं कुरुपाणां क्षमाम रूपं त पस्विनां। आचरा देव च पुनः कुले महति जन्मने। भयारत्नमेव भर्ता च
 न वियोगश्च मे यतः। वरये कुलजां प्राज्ञ कुरुपामपि कन्यकां। दुर्गले च समुत्पन्ना भर्तुः पातयते कुलां न
 दी पातयते कुलं नारी पातयते कुलं॥ नदी नो चैव नारीणां स्वच्छं दललिता गतिः॥ ततस्तुष्टोय हा देव च के
 शा पवि मोचनं॥ दश वर्ष सहस्राणि को किलारूपधारिणी॥ नंदने देव विपिने चरिष्यसि ततः परं॥ हिमाचल
 सुता भूत्वा मप्रिया तमुपेक्षसि॥ देवनां तु यथा विष्णुः सहकारो महीरुहो॥ गंगा च सर्व तीर्थानां तथा तिर्य

२५६

क्षुको किला॥ आषाढौ द्यौयदास्यामि तां को किला यास्तदार्चनं॥ तदा या कुरुते नारी न सो वेधव्यमाप्नुयात्॥
 वसिष्ठ उवाच॥ एतदाभ्यावसाने तु गौरी सा को किला भवत्॥ तत आदिभुवि द्वेते प्रथितं को किला व्रतं॥ या
 नारी नैव कुरुते मोहात्सा विधवा भवेत्॥ कुरुत्वमेतत्कल्याणिकीर्तिमाले व्रतोत्तमं॥ ॥ कीर्तिमालोवाच
 कथमाराध्यते गौरी को किलारूपधारिणी॥ विधानं ब्रूहि तद्विप्र त्वत्प्रसादात्करोम्यहं॥ वसिष्ठ उवाच॥ को
 किला व्रतमाहात्म्यं विधानं च वदामि ते॥ शृणु देवि प्रयत्नेन मंत्रैः पौराणिकैर्युतं॥ मलमासे त्वत्क्रांते उद्वा
 षादे समागते॥ आषाढ्यां पौर्णमास्यां तु संध्या काले ह्युपस्थिते॥ संकल्पयेन्मासमेकं श्रावणे प्रशस्तिं ह
 रं॥ स्नानं करिष्ये नित्यं च ब्रह्मचर्यं सितासितं॥ भोक्ष्ये नक्तं च भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयां। सोभा
 ग्यधनधान्यादि प्राप्नये शिवतुष्टये॥ इति संकल्प्य विप्रा ये नारी विप्रैश्चैव॥ प्राप्या नृजां तु संबाधसा
 मग्री सकलामपि॥ प्रत्यक्षे च प्रतिदिने दंतधावनपूर्वकं॥ नद्यां गत्वा यथा वाप्या तज्जगै गिरिनिर्झरो॥ स्ना
 नं करोमि देवेशि को किले प्रीतये तव॥ कुले स्मिन्धावने पुण्ये सर्वदेव कुलाश्रये॥ स्नानं कुर्याद्रतीदे

विसुगंधामलेकेसिलैः॥दिनाष्टकंततःपश्चात्सर्वेष्वध्यायुतःपृथक्॥ववापिष्टेनचस्तानंदिवान्येषोस
 माचरेत्॥तिलामलकपिष्टेनवचौषधियुतेनच॥षट्दिनानिततःस्नानंसंपूर्णफललिप्ताया॥स्नात्वा
 ध्यात्वारविंतस्मैदधादर्घ्यप्रयत्नतः॥आदित्यभारकरवेत्यर्कस्त्यर्कदिवाकर॥प्रभाकरनमस्तुभ्यंगङ्गा
 र्घ्यनमोस्तुते॥स्त्यर्गार्घ्यमेतः॥कारयेत्कोकिलांदेवीसौवर्णांसर्वकामदा॥रौप्यचरणयोश्चैवनेत्रयो
 र्चापिमौक्तिकं॥रत्नानिपंचष्टष्टुहृतवृक्षसमाश्रिता॥अथवातिलपिष्टेनकोकिलांपक्षिरूपिणी॥ति
 धायतांम्रपात्रेतांस्तुत्येक्षुसमाहितः॥उपचारेषोडशैर्भिर्यथावतंनिबोधमे॥आवाहयाम्बितां
 देवीकोकिलरूपधारिणी॥अवतारंकुरुधात्रप्रसादंकुरुस्तुत्रे॥अर्घ्यं॥आषाढस्यसितेपक्षमेघ
 वर्षास्वरूपिणी॥कोकिलेनामत्वंदेविस्नानार्घ्यप्रतिगृह्यतां॥स्नानं॥कोकिलेकलकंठेचमाधिव
 मधुरस्वरे॥वसंतंवाससेदेविवस्त्रंचप्रतिगृह्यतां॥वस्त्रं॥श्रीखंडंचंदनंदिव्यंगोधादयंस्तुमनोहरं॥
 विलेपनंमयादत्तंप्रीत्यर्थंप्रतिगृह्यतां॥गंधं॥हरिद्राकंकुमद्रव्यैःकोकिलेकामसंभवे॥कंकुमेना

२५७

लोचनः॥सबाष्पाषेमहादेवंस्वामिन्नाशांचदेहिमे॥वीरभद्रेतिनामास्यकृत्वासलांसमर्पयत्॥दक्षय
 ज्ञविघातार्थगच्छवीरातिसत्वरं॥श्रुत्वातदीश्वरवचःसर्वप्रमथसंयुतः॥आययौयत्तसदनमस्तुगव
 त्तिष्ठुनिक्षिपत्॥ततर्द्धादयोदेवास्तद्वधायविनिर्ययुः॥क्षणात्परंजितास्तेनविद्रुताश्चदिशोदश॥
 अनुद्रुतश्चतान्सोपिपृष्णोदंताअपातयत्॥भगस्यनेत्रेनासांचसरस्वत्यान्यकृतत॥एवंविद्राच्यता
 न्सर्वान्छिरोदक्षस्त्यधिष्ठिदे॥कृत्वेवंयज्ञघातंसआजगामक्षिवांतिकं॥नमस्कृत्यपुरस्तस्मै
 कृतंकार्यमितिब्रुवन्॥तथाप्यत्रांतकोपोस्यज्ञात्वेतिज्ञानचक्षुषा॥प्रसादयतुभीशानंब्रह्मविष्णुस
 मीपतुःनमस्कृत्यस्तुतस्ताभ्यांप्रसन्नोभूत्सदाशिवः॥नारदःस्तुत्वरश्चैवगीतैःशिवमतोषयत्॥प्रस
 न्नंवीक्षितंविप्रःशिरवांसस्पृश्यपाणिना॥ननर्दशनादस्तत्रतोषयन्तधिकंशिवो॥एतस्मिन्नंतरेब्रह्मावि
 ष्णुश्चप्रथमाधिपः॥व्यजिज्ञपत्तदंक्षादीन्कृपादृष्ट्याविलोकय॥कंतागांकुरुपूणीगान्मतांसंजीवयप्र
 षो॥विलोकितस्तेदेवेनकृपादृष्ट्याविलोकितः॥क्षपादयस्वरादीन्स्त्वपूवंस्ततप्रसादतः॥उत्थितोकाद

र्वितसित्तमतः शांतिप्रयच्छमे॥ हरिद्रा॥ कृष्णं मुकुं चरत्तं च वासांसि विविधानि च॥ पीतसूत्रप्रदानेन प्रीता
स्युः सर्वदेवताः॥ वस्त्रयुग्मे॥ माल्यादीनीति पुष्पं॥ वनस्पत्युद्भव इति धूपं॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं मि
ति दीपं॥ सर्वभक्ष्यसमायुक्तं रसैः सर्वैः समन्विता॥ सर्वदेवसमाहारनैवेद्यं प्रतिगृह्यतां॥ इति नैवेद्यं॥
कृष्णांडैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्दाडिमीफलैः॥ चूतजं बीरजं बूनीफलैरामलकैस्तथा॥ द्राक्षा नारि
गवदरैर्मर्तुलिंगैः सशर्करैः॥ फलानि॥ नागवल्लीदलमिति तांबूलं॥ हिरण्येति दक्षिणा॥ प्रा
र्थना॥ सिन्नानि कंठस्त्राणि दद्याद्यापि दिने दिने॥ कुंकुमं पुष्पतांबूलं मक्षताश्च दिने दिने॥ क
र्यादेवं विधां षोडशोऽप्यवर्णयंतं च सुब्रते॥ विसर्जयेच्च यश्चातां सोवर्णिको किलां यदि॥ यदा तु तिल
पिष्टस्य कोकिला क्रियते तदा॥ कुर्यात्प्रत्यहमाह्वानं सिन्नायास्तु विसर्जनं॥ रम्यं वनं समागत्य श्रु
त्वा कोकिलकूजितं॥ यदा न श्रूयते शब्दमुपवासं तु तद्दिने॥ कोकिले कृष्णवर्णत्वं सदा वा सोवनेषु
ते॥ सोऽभाग्यं मर्तुलं देहि गृहाणा ध्वं नमोस्तुते॥ विसर्जनमंत्रः॥ चैत्ररथवनोत्पन्ने विध्य पव

तवासिनी॥ गच्छागच्छ महोदुर्गं स्वरुचानेनंदनेवने॥ विसर्जनी॥ रूपं देहि धनं देहि सर्वसौख्यं च देहि मे॥ पुत्रं
 देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि संपदा॥ इत्युक्त्वा च ततः पश्चाद्द्विविध्यान्नेन सुव्रती॥ नक्तभोजी भवेत्पार्थया
 वन्मासः समाप्यते॥ मासांततां म्रपात्रे तु कोकिलां स्वर्णनिर्मितां॥ वस्त्रधान्यगुडैर्युक्तां श्रावण्योक्तं
 उलं तथा॥ दद्यात्सदक्षिणां चापि देवसेवापुरोहिते॥ एवमाष्टमासस्य द्वे विधौ समुपस्थिते॥ सध
 वाविधवावापियानारी कोकिलाव्रतं॥ करोतिसप्तजन्मानि सौभाग्यं लभते तु सा॥ मृतागौरीपुरं या
 तिविमाने मार्कते जसा॥ ॥ भगवानुवाच॥ एतद्व्रतं वसिष्ठे न मुनिना कथितं पुरा॥ तथा कृतं
 तु तत्पार्थ समस्तं कीर्तिमालया॥ तस्याश्वासर्वनिष्पन्नं वसिष्ठ वचनं तथा॥ एवं यान्यापि कौते
 य कोकिलाव्रतमुत्तमं॥ करिष्येति ततस्तस्याः सौभाग्यं च भविष्यति॥ अष्टौ दौह्यदास्यातां को
 किलाव्रतमाचरेत्॥ न करोति यद्दानारी व्याला भवति कानने॥ एकतः सर्वदानादिको किलाव्रत
 मेकतः॥ कृतं पुरा श्रोमिश्च कृषिपत्नी भिरादरात्॥ अहल्याया च सा स्नात्वा अर्चिता शपमु

कथ्ये॥ अरुंधत्या सह स्नात्वा पूजिता कोकिलान्तप॥ सीतया पूजिता सापि सर्वकामार्थसिद्धये॥
गौतम्यदंडकारण्ये स्नानं कृत्वा यथाविधि॥ नलान्वेषणकामाय दमयंत्या च पूजिता॥ रुक्मिण्या च
ततः स्नात्वा पूजिता कोकिला शिवा॥ विष्णोः पत्यु रवाप्त्यर्थं तच्च जानन्नसंशयः॥ कुचैलामालि
नादीनां परकर्मरत्ना तथा॥ एवं बंध्याका कुबंध्या विवत्सामृतवत्सका॥ सर्वास्तिः फलभाजस्युर्ब्र
तस्यास्य प्रभावतः॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं सुखं वृद्धि यशः प्रजो॥ सौभाग्यं सुंदरं रूपं नारी प्राप्नोति
नान्यथा॥ येतद्व्रतं मया रव्यां कार्यं वारत्रयं नृप॥ तृतीयां ते च विधिवत् कार्यमुद्यापनं श्रुतं॥ एकस्मा
ज्जायेत द्रव्यं द्वितीया लुप्तं ते सुतान्॥ तृतीया च्चापि सौभाग्यं प्राप्नुयान्तात्र संशयः॥ ॥ इति वा
राहे कोकिलव्रतं॥ अथोद्यापनं॥ उद्यापनविधिं ब्रूहि व्रतस्यास्य मम प्रभो॥ येन विज्ञान
मात्रेण सौभाग्यं च भविष्यति॥ श्रावण्यां पौर्णमास्यां तु मुकुरूपे विशेषतः॥ द्वितीयायामेक
भक्तुंदंतधावनपूर्वकं॥ उद्यवासस्य नियमं कर्तुं व्रतपरायणा॥ तृतीया पुण्यफलदामध्याने

समुपोषिता॥ श्रावणशुक्लद्वितीयायामेकभक्तं कृत्वा तृतीयायामुपोषयेदिति॥ योर्पामासीका
लात्कालात्॥ उपलिप्पशुचौ देशे मंडलं तत्र कारयेत्॥ अष्टदलं लिखेत्पञ्चदशकोणां च भद्रं॥
कलशं वारिणि पूर्णं च पंचरत्नसमन्वितं॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं शर्पेणैव कविं व्रतिः॥ सप्तधान्यं
तं पात्रं प्रस्थेनैकेन पूरयेत्॥ तदभोवेतदं द्वाकुडवेनाथ नारदः॥ उर्णपट्टं कृत्वा वणं युग्मं दद्याच्च
शक्तिः॥ तस्योपरि न्यसेद्देवीकोकिलं पूर्ववत्तदा॥ अत्र गंधप्रदानेन धूपदीपप्रदायकं॥ नैवेद्यं
मोदकाद्यं च पक्वान्नं सद्यतं वदुः॥ अर्घ्यं चैव प्रदातव्यं तां ब्रह्मलं फलमुत्तमं॥ रात्रौ जागरणं कार्यं वा
द्यं नृत्यं प्रभृतिकं॥ पूजिता एकचित्तेन फलं प्राप्नोति वाक्षयं॥ प्रभाते विमले जाते स्नानं कृत्वा विधा
नतः॥ पूजयेद्दिव्यदेवीं होमं च विधिबद्धिजः॥ तिलचंपकपुष्पैश्च तंडुलैर्घृतपायसेः॥ अष्टोत्त
रं शतं कुत्वा दुर्गामंत्रेण वैदिकैः॥ कोकिला प्रीतये ब्रह्मन् व्याहृतीनां च तत्र यः॥ ब्राह्मणान् भोज
येत्पश्चात्सपत्नीकांश्च पंचच॥ अशक्तो ह्येकयुग्मं च भोजयच्च तथा गुरुः॥ त्रिस्त्रीभ्यश्च प्रदात

गोपशमनं सर्वाशुभविनाशनं ॥ सकृत्कृतेनाहमेकं येन रक्षा कृता भवेत् ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ अ-
 पुत्रं राजशार्दूल इति हासं पुरातनं ॥ इन्द्राण्याय कृतं पूर्वं शक्रस्य व्रज हृदये ॥ देवासुरमभ्युदं पु-
 रा द्वादश गार्धिकं ॥ तयोः संबद्धतरेव शची प्राह सुरेश्वरः ॥ अधस्तदिनं देवप्रातः सर्वं भविष्यति ॥ अ-
 हं रक्षां विधास्यामि येनाजेयो भविष्यति ॥ इत्युक्त्वा पौर्णमास्यां सा पौलोमी कृतमंगलः ॥ बंधदा-
 क्षिणे पाणोरक्षमो दलिकांततः ॥ बद्धरक्षः सततः शक्रः कृतस्वस्त्ययनो द्विजैः ॥ उदावदानवानीकं श-
 णाद्वलदवं प्रजाः ॥ शक्रश्च विजयां भूत्वा पुनरेव जगत्रये ॥ एष प्रभावो रक्षायाः कथितस्ते युधि-
 क्षिरः ॥ जयदः सुखदः श्वेव पुत्रारोग्यधनप्रदः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ क्रियते केन विधिना रक्षा-
 बंधः सुरोत्तमः ॥ कस्मिंश्चित् कदा देव एतन्मे वक्तुं मर्हसि ॥ यथा यथा हि भगवन् विचित्राणि प्रभाष-
 से ॥ तथा तथा तमेतस्मिंश्च कथां शृणुतः कथाः ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ संप्राप्ते श्रवणस्याते पौर्णमा-
 स्यादिनोदरे ॥ स्नानं कुर्वीत मतिमान् श्रुतिस्मृतिविधानतः ॥ ततो देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेत्

२६०

रमां भक्षः ॥ उपाकर्मादिकं प्रोक्तं ऋषिणा चैव तर्पणं ॥ कुर्वीत चाक्षतेस्तद्वसिष्ठार्थे हेमवर्चितो ॥ वस्त्रैर्विस्त्रै-
 कीर्णैश्च विचित्रैर्मलवर्जितः ॥ विचित्रतंतुग्रंथिर्वीरश्चापयेद्वाजिनोपरि ॥ कार्या गृहस्य रक्षा गामयशवितै-
 स्ववृत्तणुलिकैः सर्वा वर्णसहिते मन्त्रे दुरितो यशमानाया उपलिप्ते गृहे मध्ये दत्तनुक्ते सेन्यसेकुं-
 पीठानरोपरि विशोद्भजामात्ये पुरतश्च सुमुहूर्तेवेश्याजने भसेहितो मंगलसहितैः सुस्त्रिंशे तिलैः ॥
 रक्षाबंधः कार्यः प्रशंतिदः सर्वविघ्नानां ॥ पुरोधान् नृपते रक्षां बध्वा तत्रेति मंत्रेण ॥ येन बद्धा बली राजा दा-
 नवेद्रो महाबलः ॥ तिनत्वा ममि बध्माति रक्षेमाचलमाचल ॥ ब्राह्मणेक्षेत्रियैर्वैश्यैश्चूद्रैश्चैव च-
 मानैः ॥ कर्तव्यो रक्षिकाबंधो द्विजान्सं प्रज्य भक्तितः ॥ अः श्रावणे विमलमासि विधानं विज्ञारक्षा-
 विधानमिदमाचरेत्ते मनुष्यः ॥ आस्ते सुरेन परमेण सवर्षमेकं पुत्रप्रपोत्रसहितः स सुहृज्जना स्यात् ॥
 अयं रक्षाबंधो भद्रायां न कर्तव्यः ॥ भद्रायां देन कर्तव्ये श्रावणी फलुनी तथा ॥ श्रावणी नृपतिं हन्ति
 ग्रामं दहति फलुनीति वचनात् ॥ ॥ इति रक्षाबंधनविधिः ॥ अथ भाद्रपौर्णमास्यामुमुहूर्तेश्वर

व्रतं शिवरहस्ये ॥ ॥ राजोवाच ॥ भगवन्मुनिशार्दूल व्रतमेकं वदस्व मे ॥ सांगेयस्मिन्व्रते चोर्णस
 र्वाकामानवाप्नुमात् ॥ उमामहेश्वरं नाम व्रतमस्ति व्रतोत्तमं ॥ सांगेयस्मिन्व्रते चोर्णस कामां सर्वानवा
 ष्णुयात् ॥ मासि भाद्रपदे शुक्ले पौर्णमास्यां प्रयत्नतः ॥ तद्व्रतं कार्यमनघैर्ब्राह्मणैर्विधानतः ॥ भाद्रपद
 कृचतुर्दश्यां प्रातः स्नानविधानतः ॥ शिवं संपूज्य विधिवत्तद्वैवा नय्यति यत्नतः ॥ शिवं ध्यात्वा जगदं
 द्य सोमं सोमार्द्धं शिवं ॥ कृतां जलिपुटो म्रत्वा मंत्रमेतत्पठेन्नरः ॥ श्वः करिष्ये व्रतं पत्नी दुमामहेश्व
 रां प्रीधे ॥ अज्ञां देहि महादेव सोमसोमार्द्धं शिवं ॥ इति विज्ञाप्य वै देव पुनः संपूज्य यत्नतः ॥ मध्याह्ने
 पि महादेवमर्चयेन्नियतो व्रती ॥ ततो देवान् कृष्णीन्सर्वान् अभ्यर्च्य विधिवन्त्यप ॥ हविष्याशीशि
 वं सायं पूजयेद्विधिपूर्वकं ॥ निद्रा कार्या तथा योगं महादेवस्य संनिधौ ॥ उत्थाय पश्चिमे यामे महा
 देवं ततस्मरेत् ॥ ततः शौचादिकं सर्वं निर्वर्त्य प्रीतिमानसः ॥ स्नानं कुर्याद्यथा योगं यथा शास्त्रेय
 थाक्रमं ॥ परिधाय ततो वस्त्रं क्षालित्वं शुभमक्षरं ॥ उद्भूतं ततः कार्यं त्रिपुडं च यथाक्रमं ॥ रु

२६९

व्याकारिका पंचमेव च ॥ मोदवाश्च ससूत्राश्च वं द्वापात्र समन्विता ॥ कृष्णवर्णा सिमायुक्ता पक्वान्ते
 च प्रहरयेत् ॥ सर्वां पस्करसंयुक्तरिक्त्रिः स्त्रीभ्यश्च प्रदापयेत् ॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या गां कृष्णां च स
 वत्सका ॥ उपानहो तथा द्वाय्यां चामरं हस्तमेव च ॥ मुद्रिका कर्णवोष्टौ च वंदनं कुसुमानि च ॥
 सर्वदद्याद्विजेन्द्राय स पत्नी काय नारद ॥ दापयेद्विधिवत्सर्वं ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ व्रतोपदिष्टे
 दाने च भोजने च सदाक्षिणे ॥ एवं या कुरुते राजको किला व्रतमुत्तमं ॥ सर्वं प्राप्नोति सौभाग्यं पुत्रधा
 न्यधनानि च ॥ ततो भुंजीत नैवेद्यं पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ को किलेष्टजिता गच्छ विधिवत्सर्वं का
 मदे ॥ कारयेत्को किलां देवीं सौवर्णं सर्वकामदां ॥ रौप्यं च रपाचुंचूभिरचिताने त्रिमौक्तिका ॥ पंचरा
 त्तानि पृष्टे च चूतवृक्षसमाश्रिता ॥ एवं त्वं च यथा पूज्यो यथा क्ता च शनैः शनैः ॥ विप्रे करार्पिता लक्ष्मीः
 सख्यं प्रावमिदं शुणु ॥ महाक्रममवाप्नोति महाभाया प्रसादतः ॥ इति नारदीये को किला व्रतोद्या
 पने ॥ अथाश्रावणपौर्णमास्यारक्षबंधनविधिं विधेयं ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सर्वरा

शक्षधारणं कार्यं संध्या कार्यं ततः परं ॥ ततः शिवार्चनं कार्यं बिल्वपत्रादिभिर्नवे ॥ ततो होमोऽपि कर्तव्यः शि
वः प्रीत्यर्थं मादरात् ॥ ततः परं नियमनं प्रणमेत्सोममव्ययं ॥ सग्रंथिकुशयुजो तं ततः संपाद्य मादरात् ॥
गव्यं पंचदशग्रंथितं तुं जीतं शिवात्मकं ॥ एवं पंचदशग्रंथिदोरकुंकुमान्वितं ॥ संपादनीयं यत्नेन न
तनिष्ठैरनाकुलैः ॥ उमामहेश्वरैर्नैव सौवर्णप्रतिमाद्वयं ॥ संपादनीयं यत्नेन राजतं वामनोहरं ॥ पल
दुर्नेन कर्तव्यं प्रतिमाद्वयमुत्तमं ॥ अधिकं चेद्यथा शक्तिः कर्तव्यं सति यत्नतः ॥ सौवर्णं राजतो
वापिताम्रो वा कलशो नवः ॥ संपादनीयो यत्नेन प्रयत्नैर्व्रततत्परैः ॥ ततः संदर्भयुं जीत्वे वस्त्रं युग्माचि
तेश्रुषे ॥ पृथक् पृथक् स्थापनीयं कलशे प्रतिमाद्वयं ॥ आपो हिष्ठादिभिर्मन्त्रैस्तथा त्रैज्ये अग्निसप्तिं वा जप
रंदचैरपि ॥ अभिविच्य प्रयत्नेन पूजयेत्प्रतिमाद्वयं ॥ ततः प्रयत्नतो गच्छेदलं कृतं शिवालये ॥ शि
वस्थानं ततो गच्छेत्तोरपायैरलं कृतं ॥ ततः षोडशपत्रं के बहिरतश्चतुर्गुणं ॥ अलं कृते स्वस्तिकाद्यैः
स्थापयेत्कलशो नवः ॥ ध्यायेत्ततो महादेवं उमादेहार्धधारिणं ॥ मुक्तामालापरीतांगं दुकूलं परिवेष्टि

तं॥ पंचाननमुमाकोतमनलेंदुरविप्रभा॥ चंद्रार्धशेखरंनित्यंजटासुकुटमंडितं॥ त्रिपुंड्ररेखाविलस
 द्भालभागमनामयं॥ भस्मोद्भूतसर्वांगरुद्राक्षाभरणान्वितं॥ मंदस्मितमनाधारमाधारंजगतांप्रभुं॥
 देवैरनैकैरनिशंस्तूयमानमनेकधा॥ देवात्माकंदेववंद्यंविष्णुब्रह्मादिवंदितं॥ विष्णुनेत्रीचितार
 कपादपंकजमुत्तमं॥ अग्रप्रतिहं ह्रमहं हंसर्ववृंदारकार्चितं॥ सर्वोत्तममनाद्यंतेसर्वदेवनिवेदितं॥
 ऋतंसत्यंपरंब्रह्मपुरषंकलपिंगलं॥ उर्ध्वंकेशंविस्पाक्षंविश्वरूपंचिदात्मकं॥ निष्कलनिर्गुणेशं
 तनिरवद्यंनिरंजनं॥ अप्रमेयंजगन्मध्येरिच्छित्संहारकारणं॥ विश्वबाहुविश्वपादंविश्वाक्षंवि
 श्वशंभुवं॥ विश्वंनारायणाराध्यमक्षरंपरमंपदं॥ विश्वतःपरमान्नित्यंविश्वस्पर्शमनामयं॥ एवंध्या
 त्वामहादेवंसर्वदेवोत्तमोत्तमं॥ ध्यायेत्ततःपरंगौरीमादिविद्यामनामयं॥ लक्ष्मीसेवितपादाब्जांश
 स्तं॥ श्रीसेवितपादुकां॥ सरस्वत्यादिभिर्नित्यंस्तूयमानपदांबुजं॥ अधरोष्ठधरीभूतपक्षविंबफ
 लामुमां॥ मुखकांतिकलोपेतपूर्णचंद्रमनामयं॥ तिरस्कृतालिमालांतामलक्यावलिभिः

२१
 रालिष्टेसोमार्द्धकृतेशोखरे॥ नानारत्नसमाकीर्णमासनप्रतिगृह्यतां॥ इत्यासनं॥ अर्घ्यगृहाणदे
 वेशसपुष्पगंधसंयुतं॥ शिवानंतगुणायामसर्वाभीष्टप्रदायक॥ गृहाणार्घ्यंशिवेनित्येसर्वावय
 वशोप्तिनि॥ शिवप्रियेशिवाकारेनित्यंभक्तवरप्रदे॥ इत्यर्घ्यं॥ पाद्यं गृहाणगौरीत्राहमपात्रस्ति
 तंनवं॥ गृहाणदेविपाद्यंत्वंवेदेवेदांतसंस्तुत॥ पाद्यं॥ गृहाणाचमनंशंभोऽमुचिर्भूतमुचिप्रिये॥
 गृहाणाचमनंदेविऽमुचिर्भूतमुचिप्रिये॥ इत्याचमनं॥ मधुपर्कं गृहाणेशसर्वदामधुपर्कद॥ म
 धुपर्कप्रदानेनप्रीतोभवमहेश्वर॥ मधुपर्कमिदंदेविरचीकुरुप्रियशंकरे॥ मधुपर्कप्रदानेन
 प्रीयताभवशोभने॥ मधुपर्कं॥ शंभोपंचामृतस्नानंस्वीकुरुष्वरूपानिधे॥ सर्वतीर्थमयस्नानंनि
 त्यश्रासनपावने॥ शिवेपंचामृतस्नानंस्वीकुरुष्वशिवप्रिये॥ सृष्टतीर्थोत्तमेऽमुद्वेतीर्थराजनि
 प्रेषिते॥ पंचामृतस्नानं॥ शंभोऽमुद्वेदकेदेस्नानंस्वीकुरुष्वसुरोत्तमं॥ प्रसीदपरमंभक्तपाहि
 मांकरुणानिधे॥ शिवेऽमुद्वेदकस्नानंस्वीकुरुष्वशिवप्रिये॥ प्रसीददेविहीनत्वंपाहिमांश

२५३

शरणागतं॥ शुद्धोदकस्नानं॥ सोत्तरीयं गृहाणेशदुकूलमिदमुत्तमं॥ पाहिमांकरुण्याशंभोकरुणाकर
 शंकर॥ सोत्तरीयं गृहाणोददुकूलंशंकरप्रिये॥ प्रसीदपाहिमांदीनमनन्यशरणंशिवे॥ वस्त्रं॥
 उपवीतं गृहाणेशशंभोसर्वमरोत्तम॥ उपवीतं गृहाणोवेशिवसंस्तिष्ठविग्रहे॥ इत्युपवीतं॥ गृहा
 णचंदनंरम्यगंधधेनविराजितं॥ प्रसीदपार्वतीनाथशरणागतवत्सल॥ गृहाणचंदनंदेविचंद्र
 भागविराजितं॥ विश्वविश्वात्मिकेपाहिविश्वनाथप्रियेसदा॥ चंदनं॥ गृहाणभरणानीशनिराशनि
 यमाश्रय॥ विश्वाभरणविश्वेशरत्नाभरणभूषिता॥ गृहाणभरणान्येसर्वाभरणभूषिता॥ शर्व
 प्रियेजगद्भ्येजगदानंददेवि॥ इत्याभरणं॥ गृहाणबिल्वपत्राणिसपुष्पाणिमहेश्वर॥ सुगंधी
 निभवानीशशिवत्वंकुरुमुप्रिये॥ गृहाणबिल्वपत्राणिसामोदानिशिवप्रिये॥ सुगंधबिल्वमं
 दारमालिकासमलंकृतं॥ इतिसबिल्वपुष्पपूजा॥ दशगंगुलंधूपंसगोधृतमनुत्तमं॥ गृहा
 णपार्वतीनाथप्राणतर्पणमादरात्॥ दशगंगुलंधूपंसगोधृतमनुत्तमं॥ गृहाणभक्तवरदेवदत्त

देवादिसेविते॥ धूपं॥ आज्यं त्रिवर्तिविस्फूर्जि दीपं शर्वशिवायते॥ गृहाणानंतसूर्याग्निचंद्रप्रभनमो
 स्तुते॥ साज्यं त्रिवर्तिविस्फूर्जि दीपमीशानवल्लभे॥ गृहाण चंद्रसूर्याग्निमंडलाधिकसुप्रभो॥ दी
 पो॥ शोभो यो घृतसंयुक्तं परमान्नं मनोहरं॥ सशकरं गृहाणां वे परमान्नं प्रदायिनी॥ नैवेद्यं॥ शोभो
 गृहाण गंधद्वयमिदमाचमनीयकं॥ कृताचमनं देवशस्वतः शुद्धशिवायते॥ शिवे गृहाण गंधाद्वयमि
 दमाचनीयकं॥ शुद्धं शुद्धिप्रदे देवि शिवभूषितविग्रहे॥ इत्याचमनं॥ नीराजनं गृहाणे शबुद्धीप
 विराजितं॥ स्वप्रकाशप्रकाशात्मन् प्रकाशितदिगंबरं॥ शोभो गृहाण तोहलमेलाकर्पूरसंयुतं॥
 प्रसीद भगवान् शोभो सर्वज्ञामितविक्रम॥ शिवे गृहाण परमेशानसरत्नेच्छत्रचामरे॥ दर्पणं व्यज
 नं त्वीश सर्वदुरवविनाशकं॥ गृहाणो मे सुरासध्ये सरलेच्छत्रचामरे॥ दर्पणव्यजनं वाद्यविद्याधरेन
 मोस्तुते॥ प्रदक्षिणनमस्कारान् गृहाण परमेश्वरि॥ नर्तनं च महादेवि शिवमाद्यप्रियेशिवे॥ इति
 प्रदक्षिणनमस्काराः॥ एवं प्रयत्नतः कार्यं शिवयोः पूजनं शिवं॥ शिवानी च प्रयत्नेन पूर्वात्तिमपि पूज

२६४

सदा॥ पीनवशोजनिभूतचक्रवाकवरंगना॥ नित्यं तिरस्कृतां भोजानयनाभ्यामनिंदितां॥ सीमामधिक
 ताशेषकाममल्लामहर्निशं॥ मृकुरोद्धीकृताशेषशममल्लमनाकुलं॥ बाहुतालकलोद्भूतहमनालं
 विलासिनी॥ रोमावलीति प्रोभूतभ्रमदभ्रमनालिका॥ नाभिरंध्रतिरोभूतधनावर्तमवर्तुलं॥ उ
 त्तमोसतिरोभूतं रंभास्तंभाशुभावहा॥ पादयुग्मप्रभाकांतिनिर्जितारुणपंकजा॥ ब्रह्मेन्द्रोपेद्रज
 ननीमहेशाब्दीगभागिनी॥ महेशाच्छिष्टवारांगोवरदांभयदांसदा॥ प्रसन्नवदनांशगांतांस्ति
 तपूर्वाभिभाषिणी॥ पूर्णचंद्रदुकूलानां नानाभरणभूषितां॥ स्तूयमानां सदा देवैर्यज्ञैर्दानैश्च
 कोटिभिः॥ एवं ध्यात्वा ततः सम्य उपचारान्प्रकल्पयेत्॥ ततः पुण्याणिसंगृह्य शिवमावाहयेच्छिवं॥
 आवाहनं॥ महादेवदयसिंधो विष्णुब्रह्मादिवंदित॥ आवाहयामि देवत्वां प्रसीद परमेश्वर॥ ल
 क्ष्म्यादिदेववनितापरिसेवितपादुके॥ आवाहयामि देवत्वां प्रसीद परमेश्वरि॥ इत्यावाहनं॥ गृहा
 ण सोमविष्वात्मन् आसनं रत्ननिर्मितं॥ अनेतासनविशेषाकरणासागरप्रभो॥ उमे सोमध

नं॥ उक्तं मंत्रं समुच्चार्य यथा पूर्व यथाक्रमं॥ शिवाय नमः शिवं पूजयामि॥ आवहंतीति मंत्रस्तुमवान्या
परिकीर्तितः॥ कपर्दिने नमः कपर्दं भाललोचनाय नमः॥ आवहं॥ भालं॥ सोमसूर्याग्निलोचनाय त्रि
नेत्राणि॥ श्रुतिश्रोत्राय नमः श्रोत्राणि॥ घ्राणगंधाय नमः॥ घ्राणानि॥ स्मृतिदंताय० दंतान्॥ श्रुति
जिह्वाय नमः॥ जिह्वाः॥ कंठकपोलाय नमः॥ कपोलानि॥ शानोष्ठाय नमः॥ ओष्ठौ॥ नीलकंठाय० कं
ठान्॥ इक्ष्वाकुसेन० वक्ष्सांसि॥ हिरण्यवाहे नमः॥ ब्राह्मन्॥ विश्वोदाराय नमः॥ जंघान्॥ विश्वोरवे नमः॥
उरून्॥ विश्वजंघाय नमः॥ जंघान्॥ विश्वपदे नमः॥ पादान्॥ विश्वनखाय नमः॥ नखान्॥ सर्वात्मकाय न
मः॥ सर्वांगं पूजयामि॥ शिवायै नमः॥ शिरः पूजयामि॥ पृथुवप्यै नमः॥ विष्णोः॥ सीमंतराजितायै० सी
मंतं॥ कंकुममालायै० भालपू॥ सोमसूर्याग्निलोचनायै० लोचनानि॥ श्रुतिश्रोत्रायै० श्रोत्रा
णि गंधप्रिययै० घ्राणं॥ सुभगकपालायै० कपोलं॥ कुड्यदंतायै० दंतान्॥ विद्याजिह्वायै० जिह्वां॥
बिंबोष्ठायै० ओष्ठौ० वृत्तकंठायै नमः॥ कंठं॥ पृथुककुचायै० कुचौ॥ विश्वगभायै० उदरं॥ सु

ककथेनमः। कठिं। दिव्योत्तरे देशायै नमः। उरु०। वृत्तजं चायै० जंघो। लक्ष्मीसेवितपादुकायै० पैदो॥
 महेश्वरप्रियायै॥ नखान्। शोभनविग्रहायै० सर्वांगं पूजयामि॥ अंगपूजासमाप्यैवंदोरकं चाविस-
 र्जयेत्॥ प्रत्येकं ग्रंथिषु स्वच्छे चच्छे विंत्वदत्तादिभिः। प्रथमं ग्रंथिमारभ्य मनसो मे निमंत्रितः। यथा
 क्रमेण संपूज्य ततो धार्य हिंदोरकं॥ तत्रोपचाराः सर्वे पितेन मंत्रेण सादरं॥ व्रतिभिर्यत्नतः कार्यं कुंकुमं
 कित्तदोरकं॥ ततः पंचदशप्रच्छगो धूमास्तंडुलापिवा॥ उपायनार्थं मानेयाः शुद्धाः कीटाद्यदृष्टिताः॥
 यद्वा पंचदशा ज्योक्ता गो धूमाष्टपमंडकाः॥ उपायनार्थं मानीताः कृष्णगोष्टतप्राचिताः॥ ततः शिवै-
 कशरणाः शैवं शैव व्रतप्रियः॥ पूजनीयः प्रयत्नेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात्॥ ततः सवस्त्रं कलशं शि-
 वयोः प्रतिमाद्वयं॥ शैवाय देवं पलेन सुवर्णफलसंयुतं॥ जगद्वाचुपायनं दत्त्वा देवमेतदतः परं॥ उपाय-
 नस्य मंत्रोपि वक्ष्यते त्रविशेषतः॥ उमेशः प्रतिगृह्णतु उमेशो वै ददाति च॥ उमेशस्वारको भाभ्यां
 उमेशाय नमो नमः॥ अमुं मंत्रं समुच्चार्य दत्त्वा पापं निवेदयेत्॥ तथा शैवा प्रयत्नेन भोजनीयवि-

त्रौशिवकथाः श्राव्याः श्रोतव्यं यत्नतो नृप॥ कर्तव्या यत्नतो रात्रौ पूजायामवतु यष्टये॥ ततः स्वयं प्र-
 यत्नेन स्नात्वा शंकरसंनिधौ॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन शिवो देव शिखामणिः॥ चतुरस्त्रे ततः कार्यं
 कुंडमष्टदलान्वितं। कटिद्वयं प्रांतद्वयो हस्तद्वयसमन्वितं॥ तत्र च न्हिं प्रतिष्ठाप्य विधिवद्गृह्यमा-
 र्गतः॥ कार्यः प्रयत्नतो राजे नमः पूर्वात्सत्तारतः॥ ततः पूर्णकुण्डितुल्यशैवात्सं पूजयेत्ततः॥ बिल्व-
 पत्रैः पुष्पमाल्यैर्ममना च यथाक्रमं॥ एकैकस्मै प्रदातव्यं शिवयोः प्रतिमाद्वयं॥ कलशो-
 पि प्रदातव्यस्ततो वस्त्रद्वयान्वितः॥ आचार्याय प्रदातव्यं सुवर्णशतमादरात्॥ ततो यत्नेन शै-
 वेदाभोजनीयाः कृतव्रतैः॥ सुवासिन्योऽपि शैवानां भोजनीयाः प्रयत्नतः॥ ततो देयास्वशा-
 ल्या च भोजितेभ्यश्च दक्षिणा॥ ततश्च स्वकृतं कर्म शिवाय विनिवेदयेत्॥ उद्यापनं कृतं शंभो-
 मयैतदधुना प्रभो॥ इदं संपूर्णतामेतु त्वत्प्रसादान्महेश्वर॥ मंत्रहीनं भक्तिहीनं शक्तिहीनं
 नृमापेता॥ कृतं कर्म भवत्वद्यत्प्रसादात्फलप्रदं॥ प्रायश्चित्तं वैदिकानां पंगानां मपि कर्मणो॥

२६६

शिवस्मरणमेवेति श्रुतिरप्यस्ति शंकरि॥ अतः कृतमिदं श्रोतं कर्म व्यंगमपि प्रभो॥ सांगं भवतु विश्वेश
 तवैव स्मरणात् प्रभो॥ इति संप्राप्य देशं सर्वसुरोत्तमं॥ भुंजीयादंधुभिः सार्द्धं समानं तैल-
 वर्जितं॥ एवं यः कुरुते सम्यग्गुणमाहाेश्वरव्रतं॥ स सर्वभोगान्भुक्ता ते मोक्षं प्राप्नोति सर्वथा॥ रा-
 जोवाच॥ ॥ गौतमे दंष्ट्रतं चीर्णपुराकेन वदस्व मे॥ कस्य का समभूत्सिद्धिर्व्रतस्यास्य प्रभावतः
 गौतम उवाच॥ पुरा शैववरोऽराजन् दूर्वासारव्यमुनीश्वरः॥ कदाचित्संचरन् लोकात् ददृश क-
 मलापतिः॥ ततः समागतं दृष्ट्वा दूर्वासारव्यमुनिस्तवः॥ बिल्वमालां ददौ तस्मै शंकरेण समर्पितं॥
 गृहीत्वा बिल्वमालां हरिर्गमिन् स भ्रमात्॥ शिवसा पूजनीयां तां गरुडं स विनिक्षिपेत्॥ ततस्ते तां
 दृशे दृष्ट्वा दूर्वासाः क्रोधमूर्छितः॥ हरिं शशाप बुद्ध्याधिधिग्जन्मेति संवदन्॥ मया शिवा पिता
 दाता माला तुभ्यमघापह॥ सा कथं गरुडस्कंधे विनिक्षिप्तवया हरे॥ गवस्य मूलं हृते यत्नं लक्ष्मीस्तव
 विनश्यत्॥ लक्ष्मीः पतत्तु दुग्धाब्धौ गरुडोऽपि विनश्यत्॥ वैकुण्ठस्याधिकारो तव या तु मुदा ज्ञया॥

निजे जस्को वनीष्टे संचरा घावधिधुवं। इत्युत्कासतु दृवसिं ययौ लोकातरं नृप॥ ततः पपात दुग्धाब्जं
 लक्ष्मीर्विष्णुमनोहरा॥ ततो तिदुःखितो विष्णुप्रलपन्वनमाश्रितः॥ उवास विपिने घोरे स्वकृतं कर्म सं
 स्मरन्॥ ततः कदाचिद्रूपालमया तत्र गतं पुरा॥ तदा माभागतं दृष्ट्वा प्रतया मासमां हसिः॥ ततोऽश्रुपूर्ण
 यनः कृतां जलिपुटो हरिः॥ जगाद हर्षवृतांतं स्वलक्ष्मीनाशकारणं॥ ततो तिक्तां तं चिताय विष्णुवत्
 तमुत्तमं॥ तल्लेन मया भूय कथितं सादरं मया॥ ततो विलंबं विधिवच्चकार श्रद्धयान्वितः॥ ततः
 प्रसन्नो भगवान् हरये पार्वतीपतिः॥ ददौ लक्ष्मीं सगरुडं करुणानिधिरव्ययः॥ इदमेव व्रतं चीर्ण
 मिद्रेणापि हतोज्जसा॥ तेन प्राप्तस्तत्तत् स्वर्गः स्वर्गभोगश्च शाश्वतः॥ ब्रह्मणापि सुराचीर्णमिदमे
 व व्रतं नृप॥ नष्टा वागीश्वरी तेन संप्राप्ता दुर्लभापि सा॥ मुनिभिश्च पुराचीर्णव्रतमेतन्मुमुक्षुभिः॥ अ
 स्य व्रतस्याचरणमुक्तिः प्राप मुनीश्वरैः॥ इदं व्रतं प्रयत्नेन यः करिष्यति भक्तितः॥ तस्य सौभाग्य
 संपन्निर्भविष्यत्येव सर्वथा॥ यस्यास्त्यैश्वर्यं भोगे लामोक्षे रक्षाप्यनपायिनी॥ यस्य सर्वाधिपत्ये

२६७

विशेषतः॥ अतिथीनपि संपत्तयः द्वारदेशस्थितान्यप॥ एवं प्रयत्नतः कार्यं प्रतिवत्सरमादरात्॥ नियमे
 नैव विधिवदुक्तरीत्या यथाक्रमं॥ ब्राह्मणाद्यैरिदं कार्यं व्रतमाहितमानसैः॥ सर्वाभीष्टप्रदं पुण्यं व्रतमे
 तच्छिवात्मकं॥ प्राप्ते तुषोडशे वर्षे कार्यमुद्यापनं नृप॥ उद्यापनविधानं च वक्ष्ये श्रुणुयथाक्रमं॥ पौ
 र्णमास्याभाद्रपद्या व्रताद्यापनमादरात् कर्तव्यमतिप्रयत्नेन द्रव्यसंपाद्य सादरं॥ हेमी कार्यं साद्विष
 णिप्रतिमां च प्रणान्विता॥ तदर्धेनाथवाकार्या तदर्धेनाथवान्यप॥ रजते वाथ वा कार्या यथो
 क्तपलमानसः॥ संपादनीयाः कुंभाश्च हेमाः पंचदशोत्तमाः॥ अथ वाराजतः कार्यं यद्वा ताम्रमया
 नृप॥ भाद्रपदचतुर्दश्यां शोवा ब्राह्मणपुंगवाः॥ निमंत्रणीया यत्नेन प्राप्तः सप्तदशोत्तमाः॥ त
 तोऽहं वितानाद्यैरलंकृत्य प्रयत्नतः॥ स्वस्तिकाद्यैरलंकृत्या शिवरक्षापनवापहं॥ ततः सायं प्रयत्ने
 न तस्मिन् शंकरमंदिरे॥ पूजनीयाः प्रयत्नेन शिवयोः प्रतिमाः ३३ उमाः॥ हवींस्तेन विधानेन नमस्ते
 वसाधनेः॥ रात्रौ जागरणं कार्यं सोपवासं प्रयत्नतः॥ ऋषिभिः सह सोत्साहपयोमात्रांशेन नवा॥ रा

पहेतुया तस्या पिंडनां करणधुघ मित्यमावास्या प्रकृत्यहारीतेनोक्तत्वात् ॥ परेद्यवेवत द्याकोपैव ॥
 अपरापहः पितृणां तुयापरापहानुयायिनि ॥ साग्राह्यापितृ कार्ये तु न पूर्वस्तानुयायिनीति तेन
 वोक्तत्वात् ॥ येतुभूतविधाममावास्या मोहादज्ञानतोपिवा ॥ श्राद्ध कर्मणिये कुर्युस्तेषां मायुः
 प्रहीयत इति कात्यायनकृष्णजिनिवचनीते उत्तरस्या एवापरापह व्यापिते उपोद्धलके ॥ दिनद्वय
 तुल्यैकदेशव्याफौ क्षये पूर्वा ॥ वृधिसामान्ययोः परा ॥ त्वदपवाक्यात् ॥ अमावास्या तुया हि स्या
 परपरापहद्वयेपिसा ॥ क्षये पूर्वा परा वृधो साम्येपि च परा स्मृता ॥ तिथि क्षये सिनीवालीति थि वृधो
 कुहर्मता ॥ साम्येपि च कुर्जेयावेदेव द्वांगवेदिभिरिति शिवराघवसंवादप्रचेतसोवचनाभ्यां चेति ॥ य
 तुकालत्तत्त्वविचेतने दिनद्वये संपूर्णापरापह व्याफौ याद्यतिष्ठु तरति थि वृधिसाम्ययोस्ततरा ॥ त
 स्या क्षये पूर्वा इत्येतद्वचनविषयं स्वयमुक्त्वा यत्वेते स्परवर्षादिवचनदिनद्वयसाम्येकदेशव्या
 फिविषयत्वं माधवेनोक्तं ॥ तदेकदेशानुपादानात्स्वरसतः सकलव्याफौरेव प्रतीतेर्नादत्तं ॥ तेन

सै॥ वासाभिर्दक्षिणाभिश्च सवस्त्रान्भूजयेद्विज्ञान्॥ यथाशक्ति च हातव्यादीनां स्वर्णविनिर्मिताः॥ एवं नि
र्वर्त्य विधिवद्भूतं पारणमाचरेत्॥ व्रतस्यास्य विधानेन कल्प्यो ते वापि संख्यकान्॥ अश्वरोभिः परिहृतः स्व
र्गलोके महीयते॥ इह चायुष्यमोराग्यं पुत्रपौत्रादिसंघदः॥ त्रुभंति व्रतमाहात्म्याकुलश्रेष्ठगुणेश्वरी
तिलैर्गोनिशिथे वरहालक्ष्मीकोजागर्तिर्भाषिणी॥ जगत्प्रभ्रमते तस्यां लोकवेषावलोकिनी॥ ना
लिके रोदकं पीत्वा अक्षक्रीडां समाचरेत्॥ तस्मै वित्तं प्रयच्छामि कोजागर्ति महीतले॥ ॥ इति कोजागरव्र
तं॥ ॥ इति श्रीमदनीलकंठस्मृत्यभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कपौर्णिमाव्रतानि॥ ॥ अथास्यामावास्या
व्रतानि॥ ॥ तत्रास्मै व्रतसामान्ये प्रतिपद्यमावास्थेतियुगमवचनादमावास्याप्रतिपद्विद्वान्ग्राह्या अ
थ प्रसंगात्तथाप्येवमावास्यानिर्णयः॥ तत्र ये निरग्नयो ये चैकदिने नाधानपिंडपित्तयज्ञश्चाद्यत्तत
यानुष्ठानरहिता आश्वलायनापस्तंबादयः साग्नयः पंचधा विभक्तं दिनचतुर्थभागरूपापारापहव्या
पिनी ग्राह्या॥ तत्र पूर्वद्युरवापराह्नव्यास्तौ पूर्वा॥ यस्यां संध्या गतः सोमो मृणालमिव दृश्यते॥ अपरा

छातेनकार्यमिदं व्रतं॥ शारदो नाम विप्रो भूत्पुत्रा वेदांतपारगः॥ मोक्षार्थमतिशयेन तेन चीर्णमिदं व्रतं॥ वैधुने
नापि विप्रेण मोक्षार्थमतिशयत्नतः॥ कृतमेतद्व्रतं पूर्वसर्वाभीष्टप्रदायकं॥ मुक्तिप्राप्ताच्चेतेनापि व्रतस्यास्य प्र
भावतः॥ ययं कामं समुद्दिश्य व्रतमेतदनुत्तमं॥ यः करिष्यति तं कामं समाप्नोति निर्मलं॥ इदं व्रतं महेशो न स
मारव्या तमुमां प्रति॥ कुमाराय समारव्या तमुमयैतद्व्रतं मम॥ नंदिकेशाय कथितं मया चेद्व्रतं ततः॥ नंदिकेश
न कथितं दुर्वासमुनये नतः॥ दुर्वाससापि कथितं मगस्त्याय व्रतोत्तमं॥ व्रतं तस्मागेरमह्यमगरत्येनमहात्म
ना॥ मया तिलिन्निविताय विष्णवे कथितं पुरा॥ तेन चीर्णं व्रतमिदं सर्वसौभाग्यदायकं॥ ब्रह्मणे कथितं
पूर्वमेव व्रतं मया॥ तेन चीर्णं व्रतं सांगं वाणी प्राप्त्यर्थमादरात्॥ सूर्यायेन्द्राय चंद्राय मयैतत्कथितं व्रतं॥
तैश्वचीर्णं व्रतमिदं सर्वसौभाग्यदायकं॥ कश्यपादिमुनिभ्यश्च कथितं व्रतमुत्तमं॥ तैश्वचीर्णं व्रतं सम्य
गमुक्तिमुक्तिफलप्रदं॥ ऋषयः प्रवृत्तानि सत्येव बहूनि विविधानि च॥ तथाप्येतद्व्रतं समं व्रतं नास्त्येव सर्वथा॥
भवानतिकुरु प्रीत्या भूपाल व्रतमुत्तमं॥ इदं व्रतं शिवश्चेत्यः करिष्यति प्रकृतः॥ तस्य सर्वार्थसंपत्तिः॥

भवत्यैव न संशयः॥ शिव उवाच॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सराजा प्रीतमानसः॥ स पुनः पूजयामास गौतमं शैवपुं
 ण्यवः॥ ततो धर्मव्रतं चेदमुपदिश्य स गौतमः॥ पुनः संहरजितो राजा स्वाश्रमं प्रति संययौ॥ राजा स पुनः स्तद्वाम्य
 त् इमं माहेश्वराभिधं॥ व्रतं च कार विधिवद्यथा क्रममतं द्वितः॥ यो मामनन्य हृदयाः सकला मरे शांसं पू
 जयंति सततं धृत भस्मयूताः॥ ते मामुपेत्य विगतारि विदुः स्वबंधामद्रूप मे सुरवेनो निवसंति विश्वं॥
 इति शिवः हस्ये उमा महेश्वर व्रतं॥ ॥ इदं यकनटिकेषु प्रसिद्धं॥ ॥ अथाश्विन पौर्णमास्यां कोजाग
 रं॥ स्कान्दे॥ अस्तिको जागरणं नाम व्रतानामुत्तमं व्रतं॥ यत्कृत्वा समवाप्नोति जंतुलोकाननुत्तमान्॥
 पौर्णमाश्वयुजे मासिकौ मुदीपरिकीर्तिता॥ तत्राराध्य महा लक्ष्मी मिंद्रवैरावणस्त्रितं॥ उपवासं प्रकु
 र्वीत दीपादद्याच्च भक्तिः॥ तत्संतदद्दमयुतं संहस्रं शतमेव च॥ घृतेन दीपयेद्दीपतिलैस्तैलेन वा व्रती॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यान्न ह्यतीतपुरःसरं॥ यद्विन्नवतो देयाः पूरो वीथिषु दीपिका॥ सुदेवताय तनेषु
 आरामेषु गृहेषु च॥ ततः प्रभाते स्नुस्नातः संहस्रं शतं कर्तुं॥ ब्राह्मणान् भोजयेद्दीरघृतशर्करपाय

तस्यायमभिप्रायः ॥ संपूर्णव्याप्ते इत्यत्र वचनेऽनुपादानादि न द्वये संपूर्णा पराह व्याप्तावेकतरादि न
 निर्धारणे विनिगमकापेक्षायां ग्राह्यतिथिगतवृद्धेरविनाभावेन तिथिरुद्धौ कुरुर्मतेति वचनांचल
 स्यनिरुद्धा प्रवृत्त्या कुसुयमारभ्याशेषमुख्यकालव्याप्त्या च परत्रेवानुष्ठानं व्याप्यमिति ॥ तेन दि
 नद्वये समेकदेशव्याप्तौ कृत्स्नाव्याप्तौ वा परैवामाग्राह्येति माधवसिद्धांतरवयुक्तवच्य इति सर्वमन
 वद्य ॥ यदादिनद्वयेऽपराह स्पर्शस्तदा आदिताग्नेः पूर्वा निरग्न्यादेरुत्तरुत्तथा च जाबालिः ॥ अपराह
 द्वाव्याप्यपीयदिदर्शनं तिथि क्षये आहिताग्नेः सिनीवाली निरग्न्यादेः कुरुर्मतेति ॥ निरग्निमते
 नाधिकारवतो ग्निरहितस्य ग्रहपादादिमास्त्री इद्वयोर्ग्रहपातथा च गोगाक्षिः ॥ सिनीवाली हि
 जः कार्या साक्षिकैः पितृकर्मणि ॥ स्त्रीभिः इद्वेः कुरुः कार्या तथा चानाग्निकैर्द्विजैरिति ॥ अतएव
 जाबालि वचनस्थमाहिताग्निपदं पिंडं पितृयज्ञाधिकारिसाग्निकमात्रोपलक्षणां ॥ यएवाहिता
 ग्नेधर्मसएवोपासनिकस्येति शास्त्रांतराच्चेति वैषम्येणैकदेशव्याप्ता वधिकाग्राह्या ॥ तथाच सर्व

२७०

निबंधोदाहृतस्मृत्यंतरे ॥ अपराह द्वयव्यपिन्यमावास्यायदा भवेत् ॥ तत्राल्पत्वमहत्वाभ्यां निर्णयः
 पितृकर्मणीति अत्रयद्यपिन्यापि पदबलात्समस्ता पराह व्यापिन्येव प्रतीयते तथा ल्पत्वमहत्त्वपद
 बलात्तवेषम्येनैकदेशव्याप्तिविषयतैव कल्प्यते तेनाधिकव्याप्तौ विग्राह्यते इत्यनग्निकानां सग्नि
 कंचाश्वलायनास्ते बादीनां श्राद्धन्वनिर्णयः ॥ अतएवाकातीयादीनां चंद्रदर्शनवतिप्रतिपदिनेया
 गनिषेधः सैनिपरितस्वस्वाभाधानदिने पिंडं पितृयज्ञोत्तरममावास्याश्राद्धं कार्यं ॥ पक्षांतं कर्मनिर्व
 ल्यवैश्वदेवं चसानिकः ॥ पिंडयज्ञततः कुर्यात्ततो न्वाहार्यं कंबुध इति ॥ वाक्यात् ॥ तत्र त्रेधा विभक्तदिने तृ
 तीयभागरूपा पराह व्यापिन्यमावास्या ग्राह्या पिंडं न्वाहार्यं कं श्राद्धं क्षीणे राजनिशस्यते वासरस्य
 तृतीयं शोनापि संध्यासमीप इति छंदोगपरिशिष्टे काल्यायनवचनात् ॥ पिंडयज्ञं तु निर्वर्त्य वि
 प्रः श्रद्धः क्षये ग्निमान् ॥ पिंडं न्वाहार्यं कं श्राद्धं कुर्यान्मासानुमासिकमिति मानवेन पिंडपितृय
 ज्ञानंतरविहितदर्शश्राद्धस्य मासे मासे क्रियमाणस्य प्राप्तत्वा पिंडं न्वाहार्यं कं मिति तत्परव्यन्या

येन दृश्याद्वैवनामधेयं ॥ चंद्रक्षये तु अमाया ॥ नातिसंध्यासमीपत इति अनेन त्रिमुहूर्तपरिमित
 सायान्हेनिषिध्यत इति माधवमदनौ ॥ युक्तं तु सायान्हांतर्गतदिनांत्यमुहूर्तैव निषिध्यते ॥ अतिसंध्ये
 त्यस्य सार्धक्या यत एव पिंडपित्तयज्ञदर्शश्चाद्वोभयानुष्ठानार्थं दिनांत्यमुहूर्तत्यागेन तत्सर्वतनमुहूर्त
 त्वत्तुल्या पराह्णः कर्मद्वयपर्याप्तः कालो भवेत् ॥ सायान्हेत्यागे त्ववशिष्टेकादशा द्वादशमुहूर्त
 योः पित्तयज्ञश्चाद्वोभयानुष्ठानं दुर्घटं स्यादिति ॥ पिंडपित्तयज्ञोपि पूर्वोल्लेखे देवानां मध्यं दिने मनुष्या
 णामपराह्णपित्तपामितितत्प्रकरणपठितश्रुत्या त्रेधा विभक्ता पराह्णैव भवति ॥ ॥ इति श्राद्ध
 मावास्यानिर्णयः ॥ ॥ अथ क्षयाहै पार्वणैकोदिष्टश्राद्धेति धिद्वैधेनिर्णयः ॥ तत्र हेमाद्रिमदनरा
 त्नमते निर्णयः ॥ दिनद्वये तुल्या पराह्णे कदेशव्याघ्रावेव यात्यतिथि क्षये पूर्वातिथि वृद्धा उत्तरा
 न्तुं समस्ता पराह्णव्याप्तौ ॥ तत्र तिथि क्षया संभवात् ॥ तदा ह बौधायनः ॥ अपराह्णे द्वयव्यापिन्यती
 तस्य यदा तिथिः ॥ क्षये पूर्वा तु कर्तव्या वृद्धौ कार्यतिथोत्तरेति ॥ दिनद्वये संपूर्णा पराह्णव्याप्तौ

२७२

स्यादयोत्रोत्तरतिथौ वेत्युक्तं ॥ उक्तं च दिनद्वये व्यपराह्णव्यापिनी स्वर्वादि वचनबलात्तरेव ॥ सर्वदा
 रद्ध्यविनाभावादिति माधवीयमदनरत्ने च यदुक्तं यदयुक्तमेव ॥ रवर्वादिवाक्यराता नां क्षयादी
 नां ग्राह्यतिथिगतत्वव्यवस्थापनादिति ॥ त्वदयुक्तं ॥ तत्र क्षयरक्षिसामान्या न्युत्तरतिथिगता
 नि ग्राह्यणीत्युपक्रमोपसंहारयो र्युक्तं ॥ तदुत्तरतिथौ क्षयसाम्यबाधानवधानात् ॥ परमतिथि
 रद्ध्युत्तरदिने उनाकस्मिककक्षस्य ज्योतिः सास्त्रप्रसिद्धेरित्याद्यनुपदमेव क्षयतविस्तरेण ॥ हे
 माद्रिणा स्वयं वैकादशिनिर्णयेष्वेव संज्ञातं ॥ यत्तु माधवग्रंथदूषणद्वयमुक्तं ॥ तस्याप्यनवका
 शः ॥ तत्राद्यस्यैव ॥ क्षयाहप्रकरणे पठितं बौधायनवचने पराह्णद्वयव्यापिनी परस्मैवात्र व्या
 पिपदाभावेन वचने स्वरससतः सकलव्यापेरप्रतीतिरेकदेशसमव्यापेरवात्र माधवेनाभिधा
 नात् ॥ द्वितीयस्यापि दिनद्वये व्यपराह्णव्यापिनी स्वर्वादि वचनबलात् उत्तरत्यस्य माधवेन संभि
 धानात् ॥ एतावत्परं तेनोक्तं ॥ कात्स्न्येनोभयदिना पराह्णव्याप्तौ तिथिवृद्धित्वात् कुहूरेव ग्राह्येति ॥

सयवृद्धिसाम्यनालोचनेन सर्वादापूर्वैव ॥ तदाह सुमंतुः ॥ इहेतुव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्यतुयातिथिः ॥
पूर्वस्थानिर्वयेत्पिंडमित्यागिरसभाषितं ॥ शिवरहस्यब्रह्मवैवर्तसौरेनारदीयपुराणेपि ॥ दशचिह्नी
मासंचपितुःसांवत्सरंदिनं ॥ पूर्वविद्धमकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यतइति ॥ एकदेशापराह व्याप्तौतिथिसा
म्येच पूर्वैव ॥ एताभ्यामेव दिनद्वये सर्वथापराह संबधाभावेनपि पूर्वैव ॥ तदाह तुर्मनुर्गीभिलौ ॥ न
ह्यहव्यापिनीचेत्स्यान्मृताहस्ययदातिथिः ॥ पूर्वविद्धैवकर्तव्यात्रिमुहूर्तापिथाभवेत् ॥ पूर्वद्युसा
यान्हेइतिशेषः ॥ तथाच पूर्वदिनेसायान्हेसायाहतिथिः ॥ त्रिभुक्ताचेतदेव पूर्वाग्राह्येति सिंहालोकनेन
निर्णयः ॥ एवमेव हेमाद्रिसिंहातोदीपिकायामुक्तं ॥ यत्रान्यधिकापराहमयतेसास्यातिथिः पर्वणसा
म्येन ह्यपराहभागयुगसौवृद्धौतिथेरुत्तराग्राह्येति ॥ क्वासससमत्वयोस्तु पुरतोथानापराहस्य
शेषद्वयाखिलमश्रुते ह्यहगतासासर्वदाद्यास्मृतेति ॥ यत्तु हेमाद्रियथदृशिभिर्माधवाचार्यै
संपूर्णापराहव्याप्तौग्राह्येतिथ्युत्तरतिथेःषष्टिघटिकापेक्षयाचृद्धिक्षयसाम्येषुनिर्णयाद्यप्रवृत्तः ॥

तत्र क्षये पूर्वोत्तरावृद्धौ व्याप्तिश्चेदपराह्वयोः॥ नग्राह्यतिथिगोचरधिक्षया दृष्टतिथेस्तुतो॥ साम्ये तर्ध्वति
 थेर्ग्राह्यापरविद्धौ रद्विवत् इति स्कारिको लिरिवत्वा निर्णयावसरे ग्राह्यतिथ्युत्तरतिथिगतावेव द्विह
 योनग्राह्यातिथिगतौ कुतः दिनद्वयापराह्व्यापित्वाभिधानात्॥ पूर्वद्युर्मध्याह्नावसानममावा
 स्याप्रवृत्ताततोपराह्वप्रक्रममारभ्य परे द्युरपराह्ववसानपर्यंतत्वं सति प्रतिपदोद्यपराह्व्यात्वं
 पित्वं भवति॥ तच्च त्रिमुहूर्तद्वयावसायतेन तु क्षये तथा सति क्षये पूर्वातु कर्तव्ये तन्सोपपद्यते
 उत्तरतिथिगतस्य स्वीकारे नुसुतरामिदं वचनमुपपद्यते॥ तथाहि॥ यदा परे द्युद्वितीयासायानं प्रविश
 तिथिगतस्य स्वीकारे नुसुतरामिदं वचनमुपपद्यते॥ तथाहि॥ रद्विः॥ तत्र परे द्युरनुष्ठानं नायं॥ त
 न्मारभ्याशेषे मुख्यकालं व्यापित्वात्॥ यदा द्वितीयापरे द्युपराह्वे विक्रियतीक्ष्णीयते तदा प्रतिप
 न्नपूर्वद्विद्धाकर्तव्या॥ उत्तरविद्धायाः प्रतिपदोज्यातिः ३॥ रत्नप्रक्रियया ज्यराह्व्यापित्वेपि पारि
 भाषिक्या तद्व्यापित्वा तथा वस्मर्यते॥ तिथ्यादौ तु भवेद्यायान् हस्वो रद्विः परे हनिता वान्नग्रा

लभ्यते च तथैव स्फुटतरं तिथ्यादिपत्रे ॥ तेन ह्यत्र पूर्वतिबोधाय नमवचनं बलो निर्विषय एव नम
 ते स्यात् ॥ स्याच्चोत्तरतिथिसाम्ये उत्तरेति देवस्वामिवचनं वैयर्थ्यं ॥ तेन तिथ्यादौ भवेद्यावन् ह्यस इति
 स्मृतिवचनाच्च बलबोधितहासस्य ग्राह्यतिथौ प्रसेपेणोत्तरविद्धाप्रतिपन्नसंपूर्णापराह व्यापिनी
 पूर्वविद्धातुसंपूर्णापराह व्यापिनीति सैव ग्राह्येति माधवाचार्यकल्पना क्लेशो गर्भस्त्रावेणौ वगलित
 इति ॥ यत्तु कालनतविवचनेन चैव संपूर्णापराह व्यापिनीति तिथिष्वप्येव पूर्ववद्दोषेति बोधायनवचन
 विषये स्थिते पक्षे संपूर्णकार्यमेव ॥ सर्वसंपूर्णता यस्तु प्रसादाद्भवतां मद्वा इति संप्राप्यता
 स्विप्रान्प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ततश्च स्वजनसार्धं स्वयं मुंजीत स व्रतं ॥ ॥ इति स्कादिशिवस्युद्धा
 प्रबं ॥ ॥ इति श्री महर्षि कण्ठात्मज शंकरभट्टकृतो ब्रतार्कचतुर्दशीव्रतानां ॥ अथ पूर्णि
 माव्रतानि ॥ तत्र ज्येष्ठ पूर्णिमायां वटसावित्रीव्रतं ॥ तत्र पूर्वविधायां ह्या ॥ पूर्वविधानकर्तव्या
 अमावस्या च पूर्णिमा ॥ वर्जयित्वा मुनिश्रेष्ठसावित्रीव्रतमुत्तममिति ब्रतं च वर्जयित्वा ॥

२७३

विशेषासंपूर्णापराह व्यापिनीति तिथिसाम्ये पूर्ववद्ग्रहितव्यापिनीति सुमंतुवचनविषयश्रुत्वात्रक्षयवृ
 द्धिसाम्यानि दिनद्वये संपूर्णकालत्वात्ते वृद्धे कनियतत्वात् तिथावसंभवेन ग्राह्यतिथ्युत्तरतिथिगतानि
 ग्राह्याणीति चोक्ता मदनरत्नमतं दूषितमेव सुमंतुबोधायनवचनयोः संपूर्णकालव्याप्ताववस्पष्टं
 प्रतीयमानायां केन विशेषणबोधायनमेकदेशाव्याप्तिविषयक्रियते एकदेशाव्याप्तिविषयत्वे चैतस्य
 तद्गतयोः क्षयरुध्योरुत्तरतिथिगतत्वं निःप्रमाणं ॥ तदा तन्निगतयोरेव तयोः संभवान्न न च स्वर्वादिवा
 क्यवदत्रापि ग्राह्यतिथिगतावेव वृद्धिस्तथावस्थितिवाच्यतथासत्येकोद्दिशादिरुद्धादौ हासवृद्धादि
 चोदनेति वचनात्सर्वविषयविषयेण सर्ववाक्येनैव निर्णयसिद्धौ क्षयाहेबोधायनवचनं पुनरर्थ
 कं स्यात् उपातयोः क्षयरुध्योः स्वर्वादिवाक्यसमानार्थत्वात् ॥ साम्यस्य त्वनुपादानमेव ॥ वृद्धिगोच
 रपरपुनर्वचनस्य साम्यगोचरपरनिवृत्त्यर्थत्वे तु परिसंख्यापत्तेः ॥ तस्मादस्मदुक्तमेव साधीय इति
 तदसाधीय एव दिनद्वये संपूर्णापराह व्यापिनीति तिथिसाम्ययो ग्राह्यतिथिगतयोरिव तदुत्तरतिथिग

तयोरपि सर्वथा बाधात् ॥ क्षयोदाहरणवदुदाहरण संभवमभिप्रेत्यैवमदनरत्नकोरेण भासमानं तु
 व्याप्य योरपि समंतु बोधायनवचनयोः समंतुवचनस्य रचरसतः प्रतीयमानसंश्लेषव्यापित्वे च निःस
 कोचेन सर्वदा पूर्ववैतिविषयत्वात् संभवो संभवश्च बोधायनीयस्य क्षयवृद्ध्योत्पादानात् तत्र
 क्षयस्य ग्राह्यतदुत्तरतिथिगतत्वस्य बाधादेकदेशविषयत्वकल्पनादुक्तः ॥ यत्तु बोधायनीयस्यैक
 देशव्याप्तिविषयत्वे तहतयोः क्षयवृद्ध्योत्तरतिथिगतत्वं निःप्रमाणं कृतं ग्राह्यतिथिगतयोरैव
 तयोः संभवादित्युक्तिरभुक्तवांतन्यायेनोपेक्षणीयैव उत्तरतिथिनाम्नोपिमदनेनाकथ्यतात् ॥ य
 तुरवर्वादिवाक्यवद्ग्राह्यतिथिगतत्वे क्षयवृद्ध्योर्बोधायनवचनानर्थक्यापादाने ॥ तदपि ॥ स्वर्वा
 क्येन वृद्धिसाम्ययोः पराक्षये पूर्वति प्राप्तौ क्षयोदर्विशेषविहितेन दर्वाचपौर्णमासं चेत्यनेन दिनद्व
 यापराह व्याप्ताव्याप्तावेकदेशव्याप्तौ वा क्षयवृद्धिसाम्येषु सर्वत्र प्राप्त पूर्ववृद्धित्वेन बाधिपर
 विद्धा प्रतिप्रसर्वर्थत्वेन बोधायनवचनस्य सार्थक्यात् एतेन वृद्धिगोचरपरपुनर्वचनस्य साम्य

२७४

त्वपूर्वद्युः रदृष्टोपि स्वकर्मणीति ॥ तथा सति प्रकृते उत्तरविद्धा प्रतिपन्ना पराह व्यापिनी पूर्वविद्धात् पराह
 व्यापिनीति सैव गृहीतव्या भवतीति ग्रंथेन बोधायनवचनविषये मुक्तः ॥ नंतरं च ग्राह्यतिथ्युत्तरतिथेः सा
 म्ये संश्लेषा पराह व्याप्तौ देवस्वामिवचनादुत्तरा एकदेशसमव्याप्तौ रवर्वाक्येन निर्णय इत्युक्तं त
 दत्यंता संगतं ॥ संश्लेषा पराह व्याप्तौ ग्राह्योत्तरतिथेः षष्टिघटिकापेक्षया क्षयसाम्ययो रदाहरणस्य
 गगनकुसुमायमानत्वात् ॥ तथा हि ॥ दिनद्वये संश्लेषा पराह व्याप्तिर्ग्रहतिथिः पंच घटि
 कारूपपरमवृद्धित्वमपि निर्विवादमेव ॥ एतादृशपरमवृद्ध्यनंतरदिने षष्टिघटिकापेक्षया मुहूर्तवै
 याधिकोत्तरतिथिर्द्विरेव भवति न कदाचिदप्युत्तरतिथेः षष्टिघटिकापेक्षया क्षयसाम्ये भवेत्
 भवतश्च पूर्वतिथ्यपेक्षयेव ते ॥ तत्र यदा परदिने पूर्वतिथ्यपेक्षया हासस्तदा सार्धघटिकानधिक
 एव ॥ ततः परंततो धिकोपीति क्रमेण षष्टिघटिका तोपि षट्घटिकापर्यंतं भवतीति तिथिः चतुःपंचा
 शत् घटीमितेति परमहासः ॥ अतएव बाणवृद्धिरसक्षय इत्यादिसर्वज्योतिःशास्त्रे प्रसिद्धतरा ॥ उप

टिका १०।७। अमापंचविंशतिपलाधिकपंचदशघटिका॥१२।२५। प्रतिपत्यं चाशुपलाधिकविंश
 तिघटिका॥२०।५५। अत्रामाभोगोष्टादशपलाधिकपंचषष्टिघटिका मितः॥६५।१०८। प्रतिपद्मागा
 साह्रपंचषष्टिघटीमितः॥६५।२०॥ एवं सति द्वादशपलानि पूर्वतिथ्यपेक्षया ग्राह्यप्रतिपतिथे र्द्वि
 स्येष्टेव॥ साम्योदाहरणं यथा॥ दशैतुर्दशीदशघटिका १० अमापंचविंशतिपलाधिकपंचदश
 घटिका ३५।२५ प्रतिपत्यं चाशुपलाधिकविंशतिघटीमिता २०।५० अत्रामप्रतिपदोः पंचवि
 शतिपलाधिकपंचषष्टिघटीमितः॥६५।२५ भोगइति पूर्वतिथ्यपेक्षया ग्राह्यप्रतिपतिथे साम्यं
 इत्युदाहरणं त्रयमपि स्फुटतरं॥ एवं मष्टाविंशतिघटीमितदिनमानावधिक्षयाद्युदाहरणानि
 सुधीभिर्भनीतिदिक्॥ ॥ इति श्राद्धामावास्यानिर्णयः॥ ॥ अथ पौर्णिमांतमासेन कान्ति
 ककुल्लामायां प्रभाते तैलाभ्यंगस्नानं॥ तथा च चतुर्दशीस्नानमाभेधाय भविष्योत्तरे॥ एवं
 प्रभातसमये त्वमावास्यानराधिप॥ स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याप्यप्रणम्य चेति एव

गोचरपरनिवृत्त्यर्थत्वे परिसंख्यापादानमपास्तं॥ तस्मिंद्वौ धात्यनवचनगतक्षयादयो ग्राह्यतिथ्युत्तरतिथि
 गता एव ग्राह्या इति माधवाचार्यतदर्वाचीनानां सर्वेषामुक्तिर्गगनकुसुमायमानैव॥ हेमाद्रिमदनरत्न
 रत्ने कदेशाव्यापित्वेन ग्राह्यतिथिगता एव यादय इत्युक्तिः संभवदुक्तिकापि च्यापि नीपदानर्थस्य ग्रस्तति
 तत्सार्थक्ययोमयदिनसंपूर्णपराह व्याप्नोर्पूर्वतिथ्यपेक्षया ग्राह्यतिथिगतक्षयाद्युदाहरणानि सदुप
 ज्ञानि॥ तथा हि॥ यदा दिनमानं षड्विंशतिघटिका मत्तं॥ २६ तदा पूर्वतिथ्यपेक्षया ग्राह्यतिथिगतक्षया
 दाहरणं॥ चतुर्दशी दशघटिका॥ १०॥ अमावास्या सार्धपंचदशघटिका॥ १५॥ ३०॥ प्रतिपदष्टाचत्वारिं
 शत्यलाधिकविंशद्घटिका॥ २०॥ ४८॥ अत्रामाभोगः सार्धपंचषष्टिघटीमितः॥ ६५॥ ३०॥ प्रतिपद्गोष्ठाद
 शपलाधिकपंचषष्टिघटीमितः॥ ६५॥ १८॥ एवंच सति ग्राह्याया प्रतिपत्तिथिदिनद्वयसंपूर्णपराह व्याप्तिः
 पूर्वतिथ्यपेक्षया ग्राह्यप्रतिपत्तिथिगत एव च क्षयो द्वादशपली क्षयो दाहरणसंभवात्॥ तत्र प्रति
 पत्तिमितकं आद्धममायुक्तं प्रतिपद्येव भवति॥ वृध्युदाहरणं यथा॥ चतुर्दशी सप्तपलाधिकदशघ

प्रभातसमये तमावास्यानराधिप ॥ स्नात्वा देवान् पितॄन् भक्त्या संपूज्याप्य प्रणम्य चेति एवमित्यनेन
तैलाभ्यांगोदरतिदेशः ॥ अस्यामेव प्रदोषसमये दीपदानादिकार्यं ॥ तथा चामी प्रकृत्यादित्यपुराणे ॥ दिवा
तत्र न भोक्तव्यं कृते चात्मा तु राज्ञनात् ॥ तत्रा मावास्यायां ॥ प्रदोषसमये लक्ष्मीपूजयित्वा यथाक्रमे ॥
दीपश्चास्तथाकार्याः शक्त्या देवगृहेषु च ॥ वस्त्रैः पुष्पैः शोभितव्या क्रयविक्रयभूमयः ॥ दीपमालाप
रिहिप्ते प्रदोषतदनंतरं ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा दौ स भोज्यं च बुभुक्षितान् ॥ अलंकृतेन भोक्तव्यं
च वस्त्रोपशोभिता ॥ ॥ स्निग्धैर्मुग्धैर्विदग्धैश्च निवृत्तैर्ब्राह्मणैः सहति ॥ अत्र प्रदोषस्य कर्मकालत्वा
त्प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या ॥ दिनद्वये तद्ध्याप्ता वयसौ वा उत्तरैव ॥ कृत्वा तु पार्वणश्राद्धं दधि क्षीरघृतादि
भिः ॥ भोज्यैर्नानाविधैर्विप्रान् भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥ ततो परा वह समये घोषयेत् नगरे नृपत्यादिसा
जकर्तव्याभिधानमध्ये दीपमालाकुले रम्ये विध्वस्तध्वांतरां वये ॥ प्रदोषे दोषरहिते रास्ते दो
षागमे शुभ इत्यनन पार्वणश्राद्धानंतर्यानुग्रहात् ॥ ज्योतिर्निबन्धे च स्पष्टं ॥ अमायामाश्विन

मासि पितृकर्म विधाय च ॥ दीपदानं ततः कुर्यात् प्रदोषे च तथा लम्बकमिति ॥ यदा तु पूर्वधुरेव प्रदोषे तदा प्र
 र्वधुरेव दीपदानं न तु परदिने तु पार्वणश्राद्धोत्तरं क्रमस्य कालादुर्वलत्वात् ॥ अथ वडा माया एव प्रा
 यो व्यवहार्यत्वेन प्राप्तत्वात् क्रमस्याविधेयत्वात् ॥ दिनद्वयेतद्व्याप्तौ पूर्वैव ॥ गोणकाले सत्त्वादिति
 तातचरणः ॥ उत्कादानमपि प्रदोषव्यापिन्यामेव कार्यं ॥ तुलासंस्के सह रत्रादौ प्रदोषे भूतद
 र्शयोः ॥ उत्काहस्तानराः कुर्युः पितृणां मार्गदर्शनमिति ज्योतिर्निबंधवचनात् ॥ तुलाग्रहणं प्रा
 त्नास्त्यार्थं ॥ कार्तिकशुक्लप्रतिपदि तैलाभ्यंगस्नानमुक्तं नारदसंहितायां उज्ज्वलदोस्वातिसंयु
 क्तं तदा दीपावली भवेत् ॥ तैले लक्ष्मीर्जले गंगा दीपावली तथैवसेत् ॥ अलक्ष्मीपरिहारार्थं मध्य
 गस्नानमाचरेदिति ॥ अकरणे अनिष्टमय्याह वृक्षवसिष्ठः ॥ वत्सरादौ वसंतादौ बलिराज्ये तथैव ॥
 तैलाभ्यंगमदुर्वापो नरकं प्रतिपद्यत इति ॥ अत्र पूर्वविधायां ॥ पूर्वविधा प्रकर्तव्या शिवरा
 त्रिर्बलेर्दिनमिति बृहद्यमोक्तः ॥ अस्यामेव द्यूतामुक्तामादित्यपुराणे ॥ कार्तिकशुक्लपक्षे तु

पूजयेत् पंचरंगकृतामूलशिराजाप्रपूजयेत् ॥ अन्यस्तलोकः शुक्लतुलकृतमित्यर्थः ॥ बलिपूजासं
 त्रं ॥ पात्रे ॥ बलिरामनमस्तुभ्यं दैत्यदानववंदित ॥ इन्द्रात्रामराराते विष्णुसंनिध्य दोषवेति ॥ ब
 ल्युद्देशेन दीपदानमुक्तं ॥ वामनपुराणे ॥ कार्तिकशुक्लपक्षे प्रकृत्यवीरप्रतिपदं प्राप्य तव भावीम
 होत्सवः ॥ तत्र त्वानरशाहलहृष्टः स्वर्लंकृतः ॥ अर्घ्यदीपप्रदानेन अर्चयिष्यंति मानवाः ॥ बलिरा
 मनमस्तुभ्यं विरोचनस्तुतप्रभो ॥ भविष्येद्रसुताराते पूजयेत् प्रतिगृह्यतामिति ॥ गोवर्द्धनपूजा
 दिस्कांदे ॥ प्रातः गोवर्द्धनः पूज्यो भूतं चापि समाचरेत् ॥ पूजनीयाः स्तथागवः स्थाज्ये वाहनदाह
 ने ॥ इति पुराणसमुच्चये ॥ नंदोध्ये तु तत्रैव पूजयेत् सुरभीस्तयेति ॥ तथा ॥ स्त्रियः कीडत्यमावा
 स्या गावोनंदास्तु कार्तिके इति ॥ नंदाप्रतिपत् ॥ तत्संबधिनि उदयोसूर्योदयोपलक्षिते प्रातः
 काले यद्यप्येतद्भवनात् प्रातः काल व्यापिनी प्रतिपद्वाद्येति प्रतिभाति तथापि प्रतिदृशि संयोगे की
 डनंतु गवांमते ॥ परविद्धेषु कुर्यात्पुत्रदारधनक्षयः ॥ याकुहः प्रतिपन्मिश्रातत्रगाः पूजयेन्म

२७७

प ॥ पूजने त्रीणि वर्द्धते प्रजागावो महीपतिः ॥ गवां कीडादिने यत्रात्रौ दृश्येत चंद्रमा ॥ सोमो राजा पश्य
 न्हंति सुरभी पूर्वसंतथेति देवलोकेन परविद्धा निषेधा देमाविद्धेव ग्राह्या ॥ चंद्रदर्शनाभावेति द्वितीया
 विद्धेव त्रियामगात् त्रितिथिर्भवच्चत्सार्द्धत्रियामा प्रतिपद्विद्धौ ॥ दीपोत्सवे ते मुनिभिः प्रदिष्टे अ
 तोन्यथा पूर्वयुते विधेये वर्द्धमानतिथौ नंदाय दत्तसार्द्धत्रियामेका ॥ द्वितीया रद्धिगमित्वा दुत्तरा त
 त्रचाच्यते इति मदनरत्नधृतवचनात् ॥ तेद्विप्रतिपदौ ॥ तथा च ततो पराह समये घोषयेन्न
 गरे नृपेत्यादिना विहितराजकृतैकं कर्म प्रतिद्विहितगोकीडनं च दीपोत्सवप्रदेनोच्यते ननु दीप
 दानं तथा सति तत्र विहितप्रदोषकालबाधप्रसंगात् ॥ नीराजनमंगलमालिकेतूतरस्यामेव कर्तव्ये ॥
 तथा च ब्रह्मपुराणे ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे तु विधानाद्विहितं ॥ नारी नीराजनं प्रातः सायं गंग
 लमालिकाभिमेति ॥ अथ मार्गशीर्षमायांगोरीतपोव्रतं ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इन्द्राणी प्रोजलिभू
 त्वा स्वपतिं वाक्यमब्रवीत् ॥ एकं व्रतं समाचक्ष्व पुत्रपौत्रसुखप्रदं ॥ इति वाक्ये तदा श्रुत्वा ध्रुव

चवचनं शची॥ श्रुणु चार्वंगि सकलं यन्मया सुकृतं कृतं॥ बृहस्पतेस्तु जनकः पृष्ठः प्राहो गिराः सुधीः॥
 यद्वतं कथयाम्यद्य सद्यः सुखकरं परं॥ पतिपुत्रसुखावाप्तिर्जायेत जगति स्थिरा॥ गौरी प्रीत्यर्थं मे
 वादोस्त्रीभिर्यत्क्रीयते तपः॥ गौरी तप इति रव्यातं तस्मात्तद्वत्तमुत्तमं॥ तस्मात्त्रिया तपोभिश्च तोषणीया
 शिवप्रिया॥ आदो मार्ग शिरे मासि त्वमावास्या दिने शुभे॥ गृहीयान्नियमं तत्र देत धावनं पूर्वकं॥
 उपवासस्य नक्तस्य गौरीं श प्रीतये मुदा॥ ईशा ध्या गहरे देवि करिष्ये हव तं तव॥ पतिपुत्रसु
 खावाप्तिं देहि देवि नमोस्तुते॥ नियममंत्रः॥ ततो मध्याह्न समये स्नात्वा नद्यादिषु व्रती॥ सूर्याया
 र्घ्यं ततो दत्त्वा ध्यात्वा गौरीं श्वरं हरं॥ अहं देव व्रतमिदं कर्तुं मिच्छामि शश्वते॥ तवा ज्ञयामहा देव त
 त्र निहं रण कुरु॥ अत्रैव नियमं गृह्णन् वर्षा ण्ये व तुषोडश॥ गृहमागत्य पूजार्थं उपचारान् प्रक
 ल्पयेत्॥ शिवालये ततो गत्वा शिवसं पूजयेत्सुधीः॥ गौरी माभ्यर्चयेत्पश्चात्प्रविधिना येन तं
 श्रुणु॥ पार्वती तिततः पादौ जान्वा हे मवती ति च॥ जघनो रवि के ले वं गुह्यं गिरि शवल्लभे॥

२७८

प्रथमे हनि सत्यं च॥ शंकरस्तु पुरा द्यूतं ससर्ज सुमनो हरं॥ जितश्च शंकरस्तत्र जयं लेभे च पार्वती॥ तस्मा
 द्यूतं प्रकृतं व्यं प्रभाते तत्र मानवैः॥ तस्मिन् द्यूते जयो यस्य तस्य संवत्सरं जयः॥ पराजये विरुधुं तुल्य
 नाशस्ततो भवेत्॥ श्रोतव्यं गीतवाद्यादिस्वनुलिपैस्वलं कृतैः॥ विशेष वच्चे भोक्तव्यं प्रशस्तैर्वाधिवै
 सह॥ तस्यानिशायां कर्तव्यं शय्यास्थानं सुशोभनं॥ गंधैर्वस्त्रैस्तथा पुष्पैरत्नमाल्यैरलंकृतं॥ दि
 पमालापरिष्पिप्तं तथा धूपेन धूपितं॥ दयिताभिश्च सहितैर्नयासाच भवेन्निशा॥ नैवैर्वस्त्रैश्च सं
 पूज्या द्विजसंबन्धि बांधवा इति॥ अस्यामेव रात्रौ बलि पूजा उक्ता भविष्ये॥ कृत्वैतत्सर्वमेव हे रात्रौ दे
 त्यपते बलिः॥ पूजा कृत्वा नृपः स ह्मात् भूमौ मंडके कृते॥ बलिमारव्य दैत्येन्द्रवर्णकैः पंचरंगकैः॥ सर्वाभ
 रणसंपूर्णं विध्या बल्या समन्वितं॥ कृष्णोडबाणजं शोरमुत्तु दानवसंघतं॥ संपूर्णं हृष्टवदनं किरीटोत्त
 रं कुंडलं॥ द्विमुजं दैत्यराजानं कारयित्वा नृप स्वयं॥ गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततो च ये
 त्॥ लोकस्था पिष्ट हरयातः शय्यायां शुक्लं तंडुलैः॥ संस्थाप्य बलि राजानं फले पुष्पैः श्र

तत इते नारी पश्चादुद्यापयेच्चतान् ॥ तिथिमेकां समाप्येवं दंपती भोज्य शक्तिः ॥ परिधाप्य स्वसं कृत्य वा
 सोमिर्भूषणं जने ॥ माल्यै सुगंधैर्विविधैः फलसिंदूरकुंकुमैः ॥ संतोष्य समनुज्ञाप्य स्वयं भुंजीत चंधुभिः ॥
 एवं द्वितीये वर्षे च प्रतिपदाद्याचरे तिथीः ॥ वर्षे वर्षे क्रमादेव द्वितीयादिषु वाचयेत् ॥ एवं षोडश वर्षाणि कृत्वा चै
 वतु वत्सरं ॥ पश्चादुद्यापनं कुर्याद्भूतं संपूर्णं हेतवे ॥ मार्गशीर्षे च संप्राप्ते मासे गौरीश्वरो प्रिये ॥ पौर्णमास्यं
 दिने राभ्ये निमंत्र्य द्वाष्टदंपतीन् ॥ मध्याह्नेष्टदले पद्मे मौनी नारीः समर्चयेत् ॥ यथाक्तेन विधानेन पुष्पधू
 पादिभिस्तथा ॥ सोहालिभिश्च कासोरैः पूपाक्षपैश्च भामिनि ॥ पायसेन घृतेनापि शर्करामोदकैस्त
 था ॥ सरयित्वा द्वाष्ट संख्यान् धातुर्मन्त्रय संपुरा ॥ दंपती संजयित्वा तु तेभ्यो दद्याद्यथाविधि ॥
 अलंकृत्य यथाशक्त्या गौरीमे प्रीयतामिति ॥ गुरुत्वे लक्षणोपेता गौरी कनकनिर्मिता ॥ दद्याद्देव
 सुपयसां सैव तस्य संवत्सां स्वस्य दक्षिणो ॥ अन्यन्यापि यथाशक्त्या दद्याद्दानानि भामिनी ॥ यद्यदि
 ष्टमं लोके तत्तद्देयं द्विजन्मने ॥ चापल्यमायुषो ज्ञात्वा संवत्सपि वसेदरि ॥ षोडशाब्दं व्रतमिदं कु

२७०

र्याद्वर्षेण भक्तिः ॥ गौरी तपोव्रतमिदं याकरोतीह भामिनी ॥ बाल्ये यौवनकाले वा वार्द्धके वा हरिप्रिये
 तस्याः सोभाग्यमनुलंघनधान्यसुतान्वितं ॥ भवेदव्याहृतैश्चर्यं भलसौख्यं न संशयः ॥ दुर्लभं मानवंज
 नमतत्रापि द्विजजन्मना ॥ सदाचारपरत्वं च तत्रापि तु विशिष्यते ॥ एवं वारत्रयं यास्त्री कुरुते व्रतमुत्तमं
 मातापित्रोः प्रियं चापि प्रद्वंशतां ॥ निर्मलं जन्म नोवापि मनसश्चापि संपदः ॥ लभते शुभतेजश्चा
 पतिपुत्रसमन्विता ॥ इह भोगाद्यथा कामं सुक्तास्वाभवा प्रयात् ॥ इत्यंगिरो वचनमप्यपुरापुराणां गौरी
 तपोव्रतमिदं विदधेयं ॥ तस्य प्रभावचक्रातः सुलभं हि सत्यं स्वाराज्यसौख्यमनुलंपतिपुत्रयुक्तं
 इति गौरी तपोव्रतं ॥ ॥ इदमेव महाव्रतापरनायकमुक्तं हेमाद्रौ कालिकापुराणे ॥ निल्लाद उवाच ॥
 माहाव्रतमथो वक्ष्ये येनारोहति तत्पदं ॥ गौरी तपोव्रतं वक्ष्ये इत्यपि क्वचित्पादः ॥ सुरासुरसुनीनां च
 दुर्लभं तद्दिधि शृणु ॥ पर्वरायाश्च युजस्यान्ते पायसं च घृतं ॥ नक्तं भुंजीत शुद्धात्मा ओदनं चैव
 वान्वितं ॥ आश्वयुजस्योक्ते कार्तिके पर्वणि ॥ अमावास्यायां कार्तिकाते दशे इत्यर्थः ॥ ऐश्वर्यं इह

रसः॥ शर्वप्यंतेऽनुचिर्भूत्वा बिल्वजंदंतधावन॥ शुक्लाच्चैवं महादेवं नत्वा भक्तियुतो व्रती॥ अहं देव
 व्रतमिदं कर्तुमिच्छामि शाश्वतं॥ तवाज्ञया महादेव तत्र निर्वहणं कुरु॥ उत्कौमन्नियमं गृह्णवर्षाण्ये
 वतुषोऽश॥ त्रिथीः मतिपदाद्यास्तु पारयिष्याम्यनुत्तमाः॥ ततो मार्गशिरमासि प्रतिपद्यपरे हनि॥ उपा
 से द्रुतपृष्ठा महादेवस्य मुन्मुहुः॥ महादेवं स्मरं विप्रान्न भक्ष्येच्छन्नविग्रहान्॥ षोडशाष्टौ तदर्धं चादं
 पत्नीश्च निमंत्रयत्॥ देवं च नक्तमासाद्य दीपात्तु ज्वाल्य षोडश॥ परुनाथं महादेवं भक्त्या नत्वा निवेद
 येत्॥ आमंत्र्य च गृहं गत्वा महादेवं स्मरन् रक्षितो॥ उचिवस्त्रास्तृतायां तु निराहारो निशी स्वपेत्॥ अ
 थोदये सहस्रांशोः स्नात्वा चादाय दीपकान्॥ नैवेद्यं स्नपनाद्यं चादय गच्छे छिवालये॥ स्नापयेत्पं
 चगव्ये न घृते न दनंतरं॥ मधुना च तथा दध्ना भूयश्च पयसा तथा॥ रसेन चाथरवंडेन पलैश्च स्न
 पयेत्पुनः॥ तिलं च नूना ततस्नाप्य पश्चादुल्लेखनवारिणा॥ लेपयेत्स्तपनं पश्चात्कर्पूरागरुचंदनैः॥ एवं
 संपूज्यते भक्त्या हेमन्यस्य प्रजेद्ब्रह्म॥ हेमसुवर्णपुष्पं॥ नानाफलैश्चैव पूज्य दद्यान्नैवेद्यमेव हि॥

२८०

नाभिं गभीरनाभीति अपर्णेत्युदरं पुनः॥ महादेवीति हृदये कंठे श्रीकंठकामिनी॥ मुखे वेषणं मुखमातेति
 ललाटे लोकमोहिनी॥ मेनका कुक्षिरत्नेति शिरस्य र्वये ततः॥ दक्षिणे गणायः पूज्या वामकुक्षेः सखा ह
 नः॥ धूपदीपादिनैवेद्यं कृत्वा नत्वा प्रदक्षिणं॥ फलेनार्घ्यं ततो दत्वा ध्यात्वा देवीं महेश्वरीं॥ कृत्वा तां
 म्रमयं पात्रं मन्मथं वा शुभानने॥ अष्टतंतुमयी मूर्तिं तस्मिन् पात्रे निवेद्यायेत्॥ घृतेनाथर्घ्यं गव्ये न तथा
 त्रविमले वच॥ दीपमुज्ज्वालयेत्पश्चाद्वावस्तूर्योत्तरे रश्मिः॥ एवं संक्षिप्य तां वा त्रिं जागरेण स
 भवितां॥ ब्रह्मसुहृतेषु याय पूजयेद्भिजदंपत्नीं॥ कुर्यादौ भाग्यं दलनीपाकाग्निशामनीतिदा॥
 पक्वानेन गुडान्नाद्यैः पूजां पूर्णफलप्रदा॥ क्रतुद्वयैः फलैश्चैव पूरिकातिलतंडुलैः॥ सोमयाष्ट
 कसंयुक्तं पात्रं कुर्याच्च धातुकं॥ तस्योपरि गतं दीपं भ्रामयेति धिनामसिः॥ सुवानी वचो ग्राह्यं दीपं
 सूर्यो यदर्शयेत्॥ यावत्कलकलाशब्दकुर्वते बककाकाः॥ तव तुरस्ता कर्तव्यमिदमवा दरा
 त्तमो॥ उत्तिष्ठते यदि नगात् विहगाश्चारुलोचन॥ तदा कर्णनमात्रेण सो भाग्यं व्रजति स्त्रियाः॥ अ

ग्रहं गत्वा यथा स्याद्यं हिरण्यरेतसं विभुं ॥ जाते वेदसमाधाय नर्पयेति लसर्पिषा ॥ ब्रतिनश्च तथा चार्यमिथु
नानि च भोजयेत् ॥ हेमवस्त्रादिदानेन यथाशक्त्या तु दक्षयेत् ॥ एवं विस्तृत्य तान् सर्वान् सार्धं बंधुजनैः स्व
यं पीत्वा दौपंचगव्यं ब्रह्मभुंजीत वाग्यतः ॥ यत्किंचिदेतदुद्दिष्टं महादेवमुदीरयेत् ॥ प्रारंभमविधिं कुर्याद्
रिद्रोवाय चेश्वरः ॥ विज्ञसामर्थ्यतश्चैव प्रतिमासं चतंचरेत् ॥ स्वल्पवित्तोऽथ वा कश्चित्पुष्पादौ कार्तिका
वधि ॥ नक्तं कृत्वा त्वमावास्यां प्रागुक्तविधिना ततः ॥ प्रतिपद्यामुपोष्ये वंपंचगव्यं पिवेच्छुचि ॥ महादेवं स्म
रन् सार्धं सक्त्या भुंजीत लिंगिभिः ॥ मासस्य कार्तिकस्यांते कृत्वा प्राग्विधिना चरेत् ॥ प्रतिपदं द्वितीयां च सु
भेतिथ्यामुपोषयेत् ॥ एवं पोषेत्तु सं प्राप्ते प्रतिपन्नक्तमाचरेत् ॥ द्वितीये द्वितीयांतामुपवासेत् कार्तिकाव
धि ॥ अद्दीततिथिं चैकोनमासं तथा परं ॥ पूर्ववत्संत्यजेत्पौषे प्रत्यक्षं चैवमाचरेत् ॥ दर्शनं ॥ प्रतिपद्यु
पवास इति प्रथमे वर्षे ॥ दर्शं प्रतिपदि च नक्तं द्वितीयायामुपवासो द्वितीयो ॥ प्रथमे मासि प्रतिपदि नक्तं ॥
द्वितीयात्तृतीययोरुपवासः ॥ त्रैषेषु द्वितीया मां नक्तं ॥ तृतीयायामुपवास इति तृतीये ॥ एवं शेषवर्षे

षु॥ कृत्तैव षोडशे वर्षे पूर्णमास्यासमुद्भवे॥ कार्तिक्यामुदये इत्यर्थः पूर्ववदेव मभ्यर्च्य कृत्वा नुधा
 त्रिपर्ययेत्॥ महादेवाय गांदर्वादीक्षिताय द्विजाय च॥ हेमशृंगं सवत्सांच संघंटां कांस्यदोहनी॥ शिवब्र
 तधरान् विप्रान् महाचार्यांश्च षोडश॥ संभोज्य हेमवस्त्राद्यै यथाशक्ति नुदक्षयेत्॥ छत्रोपानहकुं
 भांश्च दद्यात्तेभ्यः पृथक् पृथक्॥ भोजयेतां नृविष्टज्यैवं मिथुनानितुषोडश॥ ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्या
 भोजयेद्देवपारगान्॥ एवमहाव्रतं चैतद्ब्रह्म श्रोष्य धर्मवर्षण॥ धन्यमायुः प्रदं नित्यं रूपसौभाग्यदं
 परं॥ स्त्रीष्टसौश्चैव निर्दिष्टव्रतमेतत्पुरातनं॥ विधवायापि कर्तव्यं भवेच्च सधवाञ्च या॥ उपोष्य प्रतिमां
 संतुभुंजीत बंधुभिः सह॥ एतद्विचित्रं तुर्भिर्वा सर्वेषां देषु शक्तिरः॥ अंते वांते तु वर्षाणां प्रारंभविधिमा
 चरेत्॥ अथारब्धे व्रते कश्चिदसमाप्ते मृतो भवेत्॥ सोपि तत्फलमाप्नोति व्रतारंभप्रभावतः॥ वाचकः
 श्रावकः श्रैवश्चैतारश्च व्रतस्य ये॥ भवंति पुण्यसंयुक्ता तत्पराभिर्मुखाश्च ये॥ ॥ इति हेमद्रोका
 ठिकापुराणमहाव्रतसंज्ञागौरीतपोव्रतं॥ ॥ अथ माघामाया मर्धेदियव्रतं॥ ॥ अर्धादियं स्वरू

भारते॥ अमार्कपातश्रवणैर्युक्ताचेत्पुण्यमाधयोः॥ अर्धोदयः सविज्ञेयः कोटिस्सूर्यग्रहे समः॥ दिवैवयोगः
शस्तोयं न तुरात्रो कदाचन॥ पुण्यमाधयोः संधाचित्यर्थः॥ आमांतमासेन पुष्ये प्रणिमांतमानेन माघे इति
प्रयागसंतोमद्वचर॥ गारम्यपुष्ये वा माघे वा इति परे॥ तन्न॥ तथा सति रेनेरपेक्ष्ये समासात्तु पपतेरिति॥
हेमाद्रौ स्कांदे॥ अगस्त्य उवाच॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन श्रुतायं व्रतविस्तरः॥ अर्धोदयं तु मे ब्रूहि दुर्ल
भं सचराचरे॥ जीवितं प्राणिनां पुण्यं यदि चेद्द्वेदसि प्रभो॥ कथं कार्यं कृतं किं स्या फलं कथय धृष्टमुखे॥
स्कंद उवाच॥ ॥ श्रुयतां पुण्ययोगो यं दुर्लभोद्भोद्भोदया कथयः॥ तिर्यङ् मनुष्यदेवानां दुःप्राप्यः सर्वकाम
दः॥ माघा मायां व्यतीपाते आदित्ये विष्णुदेवते॥ अर्धोदयं तदित्याहुः सहस्रं कथं हे समं॥ पुरा कृतं वसि
ष्ठेन जामदग्न्यं न सुव्रत॥ सनकाद्यैर्मनुष्यैश्च बह्विर्बहुविश्रुतैः॥ अन्यैः सहस्रैश्च कृतं तु वि भवतु कुं
भज॥ दानानां यज्ञतीर्थानां फलेन कृतं भवेत्॥ ससागराधरातेन सप्तद्वीपसमन्विता॥ हतास्था
त्सर्वभावेन येन त्वर्धोदयं कृतं॥ गंगा गया प्रयागे च पुष्कराणां जले तथा॥ मानसादिपुण्यं तु पृथं तीर्थं

पुस्तानदानतः॥ तत्समं वायुवाविप्रव्रतेनानेन कुंभज॥ अश्वमेधायुतं श्रेष्ठमिष्टपूर्तेचयद्भवेत्॥ अर्धो
 दयं कृतं येस्तु विधिदृष्टेन कर्मणा॥ यातिसत्यंगहेलक्ष्मीसंतितिश्चानपायिनी॥ आयुर्यशोतिविपुलं व्र
 तकर्ता फलं लभेत्॥ इंद्रायियमलोकेषु निर्गतीनामपांततः॥ वायोः कुबेरस्येशस्य लोकेषु सुकृती प्र
 भुः॥ वासः चंद्रार्कलोकेत्यलोकपाले च सेवितः॥ गोकोटि दानजं पुण्यं सर्वतीर्थनिवासितं॥ अर्धोद
 यस्य मत्पुण्यं कलानाहतिषोडशी॥ भूलोकाभिरतिश्चैव भुवलोकाधिपस्तु यः॥ स्वलोके ब्रोजनानां च
 तपोलोके नरेश्वरः॥ महर्लोकसेनित्यं यावदिंद्राश्चतुर्दश॥ ततो हिरण्यगर्भस्य पुरुषो व्रतकारकः॥ तस्य
 लोकाधिपः साक्षी लोकानां पुरुषो व्ययः॥ अर्धोदयप्रसादेन ब्रह्मलोके वसेतु यः॥ तथामानेन विष्णुत्वं
 ब्रह्मा रुद्रस्ततो भवेत्॥ शिवलोके गणैः पूज्यो देवराजसमन्वितः॥ वासेच्छाक्रेण मानेन व्रतस्यास्य प्र
 भावतः॥ ततो विष्णुस्वरूपेण त्रैलोक्याधिपतिर्भवेत्॥ शंखचक्रगदाधारी वनमाली हरिः स्वयं॥ व्रतप्र
 भावलक्ष्मीशो देवानारयणो भवेत्॥ ॥ अगस्त्य उवाच॥ स्कंदकेन विधानेन कर्तव्यं व्रतमुत्तमं॥

अर्धोदयमनुष्णाणांजीवितंदुर्लभंभुवि॥ ॥ स्कंद३०॥ कृतेकृतंवसिष्ठेनत्रेतायारघुणांकृतं॥ द्वापरेधर्म
राजेन कलौ पूर्णंदरेणच॥ अन्यैर्देवमनुष्यैश्चैतैश्चद्विजसत्तम॥ कृतधर्मोदयंसम्यक्सर्वकामफ
प्रदं॥ माघमासेकृष्णक्षेपंचदश्यांरेदिनौ॥ वैष्णवेनतुक्रक्षेणव्यतीपातंसुदुर्लभं॥ पूर्वाह्नेसंगमेस्नात्वा
त्रुचिर्भूत्वासमाहितः॥ सर्वपापविशुद्ध्यर्थनियमस्त्रोभवेन्नरः॥ त्रिदेवत्यं व्रतं देवाः करिष्येभुक्तिमुक्तिदं॥
भवंतुसंनिधौमेघत्रयोदेवास्त्रयोऽग्रय इति नियममंत्रः॥ ब्रह्मविष्णुमहेशानांसौवर्णपलसंरचय्या॥ प्रे
तिमास्तु प्रकृतं व्यातदर्धेनद्विजोत्तम॥ साग्रं शतत्रयं शंभोद्रोणानांतिलपर्वतः॥ शंभुब्रह्माब्रह्मविष्णुशि
वप्रीत्यैदातयंतुगवांत्रयं॥ हिरण्यभूमिधन्यादिदानंविभवसारतः॥ दातव्यमाश्रयोपेतं ब्राह्मणेभ्यस्तु
यत्नतः॥ मध्याह्नेतुनरस्नात्वात्रुचिर्भूत्वासमाहितः॥ तिलपर्वतमध्यस्थं पूजयेद्देवतांत्रयं॥ आहौब्र
ह्मपूजा॥ नमोविश्वसृजेतुभ्यंसत्यायपरमात्मने॥ देवाय देवपतये यज्ञानां पतये नमः॥ ॐ ब्रह्म
णे नमः॥ पाहौ हिरण्यगर्भाय नमः॥ उरुभ्यां जंघाभ्यां परमेष्ठिने॥ वेधसे नमो गुह्ये पद्मे द्वाय नमो व

स्ति॥ हंसबाहनाय करि॥ शतानंदाय वक्षसि॥ सावित्रीपतये नमो बद्धिषु॥ पूर्वादिचतुर्मुखेषु॥ ऋषे
 दायमजुर्वेदाय सामवेदाय अथर्ववेदाय॥ ॐ चतुर्वक्राय नमः शिरसि॥ हंसाय नमः॥ कपिलाय नमः॥
 ततो लोकपालपूजास्वमंत्रः॥ हिरण्यगर्भपुरुषप्रधानव्यक्तष्टपकं॥ प्रसीदप्रमरवो भूत्वा पूजागृह नमोस्तुते॥
 ब्रह्मप्रार्थना॥ नाथरायणजगन्नाथनमस्ते गरुडध्वजा॥ पीतांबर नमस्तुभ्यं जनार्दन नमोस्तुते॥ अ
 नंताय नमः॥ पार्श्वविश्वरूपाय नमः॥ उरुभ्यां॥ मुकुंदाय नमः॥ जानुभ्यां॥ गोविंदाय नमः॥ जंघाभ्यां प्रद्यु
 म्नाय नमः॥ गुह्योपग्रनाभाय नमः॥ नाभौ॥ लंबोदराय नमः॥ उदरे॥ कौस्तुभाय नमः॥ वक्षसि॥ चतुर्भुजा
 य नमः॥ बाहुषु॥ वदनैर्विश्वतोभिरवाय नमः॥ नमः शतसहस्रविरसे नाभौ॥ आदित्यचंद्रनयनदिग्वा
 होदित्यस्तदन॥ पूजां दत्तामया भक्त्या गृहापाकरुणा पर॥ विष्णुप्रार्थना मंत्रः॥ महेश्वर महेशाय नमः
 स्ते त्रिपुरांतक॥ जीमूतकेशाय नमो नमस्ते वृषभध्वज॥ ईशानाय नमः॥ पार्श्वजंघाभ्यां चंद्रशेखर॥
 जानुभ्यां पशुपति देवाश्चोरुभ्यां शम्भुः स्मृतः॥ उमाकांताय गुह्येति नाभौ वै नीललोहितः॥ उद

रेकृतिवासेचवक्रेनागोपवीतिने॥ भोगिरूपंयजौदाहोनीलकंठं कंठके॥ मुखेवैपंचवक्रायमौलिचैवक
परिने॥ अंधकारेप्रमेयात्मजमोलोकांतिकायच॥ पूजामयाकृताभक्त्यागृहाणरुषभध्वज॥ महेश्वरप्रार्थना
मंत्रः॥ इति पूजाक्रमः प्रोक्तो मंत्रैरेतैः प्रयत्नतः॥ आचार्यं पूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः॥ हस्तमात्राकर्पा
मात्रापीठं कृत्वा कमंडलुं॥ श्वेतवस्त्रयुगं देवं ब्रह्मणो सर्वमूर्तये॥ उपवीतं वस्त्रयुगं विष्णोर्लोहितशंकर
स्य॥ पंचामृतेन स्नपनं पूजनं कुसुमैस्त्वक्॥ कमलैस्तुलसीपत्रैर्बिल्वपत्रैररवंडिजैः॥ तत्कालसंभ
वेर्दिव्यैः पूज्या देवा यथाक्रमे॥ यथा शक्त्या प्रकृतेर्व्रतमेतत्सुदुर्लभं॥ जीवितं प्राणिनामेतदनित्यं नि
श्चितं यतः॥ अथ व्रतस्य करणं विधानं शृणुयत्नतः॥ देवता त्रयमुद्दिश्य शास्त्रदष्टेन कर्मणा॥ प्रजा
पतये विष्णुरूपाय रुद्राय नमः॥ इत्यनेनैव मंत्रेण वह्निं संरक्षाय प्रकृतितः॥ ततो होमः॥ अथ होमाव
सानि च गां दद्याच्च पयस्विनीं॥ स्वर्णशृंगीरौ प्यस्वरां घंटां परपाशूवितं॥ तांश्चष्टी कंस्थ दोहां सवो
परकरसंयुतां॥ सदक्षिणां शुभां पुण्यां ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ तेन दत्तं कृतं जपमिष्टं यज्ञैः सह स्वधा॥ ह

तक्त्यो भवेद्विप्रो ब्रतस्यास्य प्रभा वृत्तः ॥ एवं सर्वं समाख्यातं दुर्लभं ब्रतमुत्तमं ॥ अर्धोदयं तथा दृष्टं किमन्य
 त्परि पृच्छति ॥ ॥ इति स्कान्दोक्तमर्धोदयव्रतं ॥ ॥ अथ सोमवत्यमावास्या श्रावः ॥ अमावास्या तु सोमेन
 सप्तमी भानुना सह ॥ चतुर्थश्रमि पूजेण सोमपूजेण चाष्टमी ॥ चतस्रस्तिथयः स्वतां सूर्याग्रहणसंनि
 भा इति ॥ अथ तद्व्रतकथा स्कान्दे ॥ सूक्त उवाच ॥ ॥ शरत्कल्पगतं भीष्ममुपगम्य युधिष्ठिरः ॥ कृतप्र
 णामो धर्मात्मा हितवचनमुक्तवान् ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ हतेषु कुरुसुरव्येषु भीमसेनेन कोपिना
 तथा परेषु भीमिषु हतेषु युधिजिह्मुना ॥ दुर्योधनकुमंत्रेण जातोस्माकं कुलक्षयः ॥ न संति भुवि पितृ
 लोकाश्च बालदृष्टास्तुरादृते ॥ अवशिष्टा वयं पंचवंशे भारतसंज्ञके ॥ एका तपत्रमपि वराज्यं मत्स्यं नराचरं ॥
 जीविते पि जिह्मामेन चांगेषुरतिक्वचित् ॥ दृष्ट्वा संततिविच्छेदं संतापो ह्यनिशं ॥ अश्वात्मा मारुच नि
 र्दग्धो उत्तरागर्भसंभवः ॥ अतो मे द्विगुणं दुःखं पिंडविच्छेददर्शनात् ॥ किं करोमि क्व गतामि पितामह
 च दधुना ॥ येन पश्यते सद्यः संततिः शिरजीविनी ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ अमावास्याय दापार्थ सोम

न्यु

रे

वारयुता भवेत् ॥ तस्यामश्वत्थमागत्य पूजयित्वा जनार्दन ॥ अष्टोत्तरशतं कुर्यात् तस्मिन् दृष्टे प्रदक्षिणा ॥ ता
वत्सख्यान्नुपाशय रत्नधातुफलानि च ॥ तत्र राजमिदं राजन विष्णोः प्रीतिकरं परं ॥ उत्तरां कारयत् प्रा
ज्ञा गर्भो जीवमवाश्रयति ॥ भविष्यति गुणैः पुत्रत्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ श्रुत्वा पिता महवचः प्रत्युवाच यु
धिष्ठिरः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ न द्रुतं तत्र तत्र राजारव्यं विस्तरेण प्रकाशय ॥ केन प्रकाशितं मत्पुत्रे
नेदं विहितं विभो ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ आस्तेया सर्वा विख्याता कांची संज्ञा महापुरी ॥ जलसत्रियवि
दृष्टद्वैत कर्म निरतैर्दृता ॥ रजता चलसंकाशैः सौधसंघैर्विराजिता सुवेषैर्नागरजनेनारी
भिरुपशोभिता ॥ रूपचातुर्यवर्गभिर्वेश्याभिः समलंकृता ॥ अलंके च कुबेरस्य शक्रस्येवाम
रावती ॥ तेजोवती वरत्नाद्या पावकस्य महापुरी ॥ तत्र राजारत्नसेनो बभूवामित विक्रमः ॥ त
स्मिन् वसति ऋषी वेदशास्त्रविशारदः ॥ तस्य भार्या भवद्रूपनाम्ना नवतीक्ष्णभा ॥ यथार्थनामधे
या साल इमीरिव सविग्रहा ॥ तस्यां संजनयामास ह्युत्रान् शुभान् रथितान् ॥ एकाद्वह्नि रं रम्याना

ध

३५

मन्नागुणवतीं नृप॥ कृतदाराश्च ते पुत्रा विहरंति यथा सुरवं॥ कन्याकुमारी काचासी दन्तुरूपप्रियार्थिनी॥
उत्तरे हि जः कश्चिद्दिक्षायै समुपागतः॥ दीप्यमानाः स्वतेजोभिर्मूर्तिमानिव पावकः॥ द्वारदेशमुपा
गत्य प्रयुज्ज्वालिषतदा॥ देवस्वामि स्नुषाः सप्तसमुत्थाय सुसंभ्रमं॥ मिष्टां प्रेत्य कमानि न्युर्दुस्त
स्मै हि जन्मने॥ अवैधव्याशिषं प्रादोभ्यः सोभाग्यसंपदां॥ ततो गुणवती मात्रा प्रहिता सहस्रिषया॥
विप्रायपि मिष्टां प्रददौ कृत्वा पादाभिवंदनं॥ आशिषं च ददौ चित्रं शुभे धर्मवती भव॥ सो वै लब्धं युगव
लीश्रुत्वा प्रत्याययौ गृहं॥ मात्रे निवेद्या मास आशिषं तेन योजितं॥ श्रुत्वा धनवती पुत्री करधृत्वा स
माययो॥ प्रणतिं कार्या मास पुनस्तस्मै हि जन्मने॥ तथैवाशिषमुच्चार्य विप्रस्तामभ्यनंदयत्॥
श्रुत्वा शिषं धनवती संविता प्रत्युवाच॥ ॥ धनवत्युवाच॥ ॥ प्रसीद भगवन् विप्रवचनं मे वधा
रय॥ स्नुषाभ्यः प्रघाताभ्यो मे त्वया दत्ता काशिषः॥ अवैधव्यकराः पुत्रसुरवसो भाग्यसाधिकाः॥
सुताया प्रणतायामे विपरीतं त्वया दितं॥ भद्रे धर्मवती भूया इत्युदीर्य पुनः पुनः॥ आशीः प्रयुक्ता वि

२८५

प्रवर्षकारणं वदसत्वरं ॥ द्विज उवाच ॥ धन्वा सित्वं धनवती प्रख्यातै रितभुवि ॥ यथा योग्यं प्रयुक्तेयं मया
 शीर्द्धि हितुस्तवा ॥ इयं सप्त पदी मध्ये विधवा त्वमवाप्स्यति ॥ धर्मचरणमत्यर्थं कर्तव्यं परमेतया ॥ यदा गं
 ता भवेत्सोमा गृहे वैतृ सुदरि ॥ तस्याः पुजनमात्रेण भवेद्दधव्यं नाशनं ॥ अतो मया शीर्द्धितेयं शुभे धर्मव
 ती भव ॥ श्रुत्वा धनवती जाता चिंता कुलितचेतसा ॥ उवाच वचनं दीनं अणिपत्य पुनः पुनः ॥ ॥ धनवत्यु
 वाच ॥ ॥ सोमा गमनमात्रेण भवेद्दधव्यं भोजनं ॥ कासा सोमा त्वया प्रोक्ता का जातिः कुत्र संस्थिता ॥ तस्मात्
 वृद्धमहाभाग न कालो विस्तरस्य मे ॥ ॥ द्विज उवाच ॥ सा सोमा राजकी जातिः स्थितिस्तस्याश्च सिं
 हले ॥ सा चेदायाति ते वैश्वमतदा वैधव्यं भोजनं ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणो न्यत्र गतो भिक्षाप्रतीक्षया ॥ ध
 नवत्यपि पुत्रेभ्यः प्रोवाच वचनं तदा ॥ ॥ धनवत्युवाच ॥ इयं दुर्ललिता पुत्री स्वसा गुणवती शुभा ॥
 सोमा गमनमात्रेण भवेद्दधव्यं भोजनं ॥ अस्ति यस्य पितुर्भक्तिर्मातुर्वचनं गोखं ॥ स प्रयातु स हस्व
 सा सोममानयितुं द्रुतं ॥ पुत्र उवाच ॥ ज्ञातं मातः स्तवस्मात् पुत्रस्नेहवशं वद ॥ यात देशांतरं

मां

मिति

परव्यापयसि दुर्गमे ॥ अंतरा दुस्तसिंधुः शतयोजनविस्तरः ॥ अत्राक्यं गमने तत्र न क्षमागमने वयं ॥
 देवस्वास्त्युवाच ॥ अपुत्रः सप्तभिः पुत्रैरहं यास्यामि सिंहलं ॥ आनयिष्यामि तां सोमां पुत्री वै धव्यनाशनी ॥
 एवं वादिनिसको धं देवस्वामि नितल्लखणे ॥ शिवस्वामी कनिष्ठसुपुत्रः प्रोवाच संमतः ॥ मैवं वद महाभागे
 राषावेशवसंगतः ॥ मयि तिष्ठति कः शक्तो गंतुं द्वीपं हि सिंहलं ॥ इत्युक्त्वा सह सोऽथाय प्रणम्य शिरसा
 मुदा ॥ प्रतस्थे सहितस्वस्वा द्वीपं सिंहलं संज्ञितं ॥ सक्रियद्विदिनैर्गत्वा तीरं प्राप सरित्पतेः ॥ तं तर्तुमे
 बुधितत्र प्रकारमकरो द्विजः ॥ ददर्श सुविस्तरिणं न्यग्रोधदुममंतिके ॥ तत्कोटरसुरवासी नाग्रधराजसु
 ताय ॥ तत्पादपतले स्थित्वा ताभ्यां नीतं तु तद्दिनं ॥ शावकानां कृते गृध्रो गृहीत्वा त्रिशुभोजनं ॥ भो
 जनं दत्तमपि ते भुंजते स्म न शावकाः ॥ पृच्छ चागतो गृध्रः शावकं रत्नं हि विक्लं ॥ गृध्र उवाच ॥
 कथं न भुंजते पुत्रा भवंतः क्षुधिता अपि ॥ आनीतं कोमलं मांसं भवद्योग्यमिदं मया ॥ शावका उ
 च्चुः ॥ एतद्ब्रूतले तात मानवा वचतिष्ठतः ॥ अस्वीकृते तयोस्तात कथं भुंजामहे वयं ॥ एतच्छ्रुत्वा संगृ

आगत इति शेषः

न

२०८

प्रस्तुतुपाहृतचेतन॥ तयोरंति कमागत्य वचनं समभाषत॥ ॥ गृध्र उवाच॥ जातस्तु युवयोः कामोभे
 जन्तं क्रियतामिदं॥ पारमुतारयिष्यामि जलधेः प्रातरे वतु॥ ततो रात्र्यां व्यतीतायां उदिते तु दिवा करे॥
 पारमुतारितौ तौ तु गृध्रराजेन वेगिना॥ सिंहलादीपमागत्य रक्षितौ सोमा गृह्णातिके॥ ततः प्रत्यूष
 समये संमुख्यांगपा मंडले॥ लेपनं च क्रतुस्तत्र तदा वासं दिनं प्रति॥ सेवां विदधतोस्तत्र पूर्णः संवत्सरे
 ययौ॥ स्नुषाः पुत्रान्समाहूय सोमाप प्रच्छविस्मिता॥ मार्जनं लेपनं कोवा करोति मम कथ्यतां॥ एकं दैवा य
 जगदुःसर्वाः कार्यमिदं हि न॥ एकदारजकी सोमा निष्ठा संस्थितानि शि॥ ददर्श ब्राह्मणी कन्यां मार्जयती स
 गृह्णागणं॥ लिपंतं मंगणं प्राप्तं भ्रातरं च सुदुर्गतं॥ सोमाप प्रच्छतौ गत्वा कौयुवां कथ्यतां मम॥ उच्यते स्तौ
 तदाष्टौ वावां ब्राह्मणपुत्रकौ॥ ॥ सोमोवाच॥ दग्धास्मि बत नष्टास्मि ब्राह्मणो गृहमार्जकौ॥ कां
 तिं बत यास्यामि पापाद्दस्मादसंशयं॥ पापजातिरहं रव्यातारजकी सर्वतो द्विज॥ कथं त्वं ब्राह्म
 णाभूत्वा विरुद्धं मे चिकीर्षसि॥ ॥ शिवश्चाभ्युवाच॥ एषा गुणवती नाम स्वसाममस्तु मध्यम॥

अस्याः सप्तपदीमध्ये वैधव्यं संप्रपत्स्यते ॥ तवसान्निध्यमात्रेण भवेद्वैधव्यभंजनं ॥ अतो ह्यतो सहस्रस्रा
 दासकर्मकरोमिहे ॥ ॥ सोवाच ॥ ॥ अतः परं न कर्तव्यं यास्यामितवशासनात् ॥ इत्युत्का गृहमागत्य
 स्नुषाभ्यः प्रत्युवाच ह ॥ यः कस्मिन्ममराज्ये स्मिन्प्रियतेमानवः क्वचित् ॥ तथैवरक्षणीयोसौ यावदा
 गम्यते मया ॥ कस्यचिद्ददनात्कोपिनदग्धव्यः कथंचन ॥ तथेत्युत्का स्नुषाभिः सा सोमाया तं महोबु
 धिं ॥ पारमुत्तारयामास क्षणेन द्विजपुत्रकौ ॥ स्वयमाकाशायानेन सोततारमहार्णवं ॥ प्राप्ताः को
 चीपुरीसैर्वनिमेषा तत्प्रभावतः ॥ सदृशं वरमाने तु जगामोज्जयिनीं प्रति ॥ आनीय च वरं तत्र देवश
 र्मसुतं सुधीः ॥ ब्राह्मणं रुद्रशर्माणं गुणेन सदृशं च सुः ॥ ततः सारजकी सोमावैवाहिकमकारयत् ॥
 सुलग्ने च सुनक्षत्रे देवस्वामी तु केन्यकां ॥ ददौ तस्मै गुणवतीं गुणिने रुद्रशर्मणे ॥ ततो वैवाहिकैर्मित्रैर्हूय
 माने ऊत्ताशने ॥ ततः सप्तपदीमध्ये रुद्रशर्माणं तत्तदा ॥ रुरुदुर्बाधवाः सर्वे स्विता सोमानिराकुला ॥
 आक्रंदः सुमहानासील्लोकानां तत्र पश्यतां ॥ धनवत्यै च सातृणं व्रतराजप्रभावजं ॥ पुण्ये संकल्प

विधिवद्द्वौ मृत्योर्विनाशनं॥ रुद्रशर्मापितस्माच्च व्रतराजप्रभावतः॥ आससा दत्तदाजीवंसुप्तवत्सहसोयि
तः॥ एवंविवाहं निर्वर्त्य व्रतराजं निवेद्य च॥ आमन्त्र्य तां धनवती सोमा प्राप्या महं प्रति॥ एवं सारजकी सोमा
जीवयित्वा मृतं द्विजं॥ अवाप्सवर्षे संपूर्णो पूर्णकामास्वमंदिरे॥ आचांतरे गृहे तस्य प्रथमं तनयामृता॥ पु
नस्वामी मृतस्तस्याजामतां च ततो मृतः॥ आगच्छं त्यक्तदा न स्या सोमवारान्विता तिथिः॥ सा ददर्शितो
यांती वृद्धां कोचिच्छ्रियं तदा॥ तूलभारभरा कोतां कंदमाना सुदुःखिता॥ ॥ वृद्धोवाच॥ अवतारय मे पु
त्रितूलभारं शिरःस्थितं॥ एतद्भारभरा कोतां कंदमाना सुदुःखिता॥ ॥ सोमोवाच॥ ॥ अमावास्याया
हे वृद्धे सोमवारयुता तिथिः॥ तूलकं न स्पृशाम्यद्यनियमैर्यमया कृतः॥ पुनर्ददर्शयांती सा भारवती स्त्रि
यं॥ साप्युवाच ततः पुत्रितूलभारो महानिति॥ अवतीर्य क्षणं तिष्ठ संगे यस्याम्यहंतव॥ सोमोवाच॥ अ
द्य मूलं तथा तूलं न स्पृशामि कथंचन॥ ततोऽश्वत्थं तरुं प्राप्य नदीतीरेऽवपथि॥ स्नात्वा विष्णुं समभ्यर्च्य
शर्कराभिः प्रदक्षिणे॥ साचकार महाभागा तद्देवाष्टोत्तरं शतं॥ ॥ भीष्म उवाच॥ यदा प्रदक्षिणा वर्त

३

४

कृतं शर्करहस्तया॥ तदा जीवितं तस्ते जा मातृपतिपुत्रकाः॥ नगरं श्रीसमाकीर्णं तद्गृहं च विशेषतः॥ अथा
या जाता महाभाग सोमा स्वभावेन प्रति॥ जीवितं वीक्ष्य भर्तारं पुत्री जा मातरं तथा॥ अतुलांस्तं च मासाद्य
जगाम कृतकृत्यतां॥ प्रणिपत्य रुषाः सर्वा पप्रबुस्तां तपस्विनी॥ ॥ रुषा उचुः॥ मृतास्ते तनया देवि
पतिजामातृबांधवाः॥ जीवितास्ते कथं देवि मृतास्तेन कथं वद॥ ॥ सोमोवाच॥ गुणा वल्यै मया दत्तं
व्रतराजस्य पुण्यकं॥ मृतास्ते तद्विपाकेन पतिजामातृपुत्रकाः॥ तूलकं नमयस्त्वष्टं मूलकं च तथा अपि॥
अथ ये विष्णुमभ्यर्च्य तदा तत्र प्रदक्षिणं॥ शर्कराहस्तया तत्र कृतं मैथिलं तत्र शतं॥ जीवितास्तस्य भावेन
पतिजामातृपुत्रकाः॥ सर्वाभिः क्रियतामद्य व्रतराजो विधानतः॥ भविष्यति ने वै धनं सौभाग्यं संभविष्य
ति॥ रुषास्ताः कारया मास तथा सोमा व्रतेश्वरं च॥ भुक्ता भोगान् बहूस्तत्र पुत्रपौत्रादिभिः सह॥ तेऽस्य
सर्वेः परिहृता विष्णुलोकं मवाप्सुः॥ इत्येतत्कथितं पार्थ विस्तरेण मया तव॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच॥
महात्म्यं व्रतराजस्य को विधिर्वद विस्तरात्॥ कर्तव्यं केन भीष्मे दनारीभिः पुरुषेण वा॥ ॥ भीष्म उवाच॥

अमावास्यातिथिः पार्थसोमवाराचितायदा ॥ तदा पुण्यतमः कालो देवानामपि दुर्लभः ॥ प्रातरुध्यायव्रतिना
स्नानं कार्यं जलाशये ॥ स्नात्वा मोनेन कोशेयं परिधाय व्रती ततः ॥ प्राप्तादश्वात्थरक्षस्य समीपं कुरुतं
दन ॥ अश्वथमूले कर्तव्या विष्णुपूजा समंत्रकं व्यक्ता व्यक्तरूपाय सृष्टिस्थित्यंतकारिणे ॥ आदिमध्यांत
हीनाय विष्टरश्वसे नमः ॥ विष्णुमंत्रः ॥ एवं संपूज्य गोविंदं पीतवस्त्राक्षतैः फलैः ॥ कुसुमैर्विविधैश्चैव स
क्षमोज्यैस्तथा विधे ॥ अश्वथपूजनं कार्यं प्रोक्तामंत्रेण पांडव ॥ अश्वथं कुतः भुगवासगोविंदस्य सदा श्र
यः ॥ अत्राष्टमं हरमेशोकं रक्षराजनमोस्तुते ॥ अश्वथपूजामंत्रः ॥ मूलतो ब्रह्मरूपाय मध्यतो विष्णुरूपिणे ॥
अग्रतो रुद्ररूपाय रक्षाराजाय तनमः ॥ प्रदक्षिणामंत्रः ॥ अमावास्याये नमः ॥ सोमवाराय नमः ॥ सोमाये नमः
एवंपूजाविधिं कृत्वा ततो कुर्यात्प्रदक्षिणं ॥ मौक्तिकैः कां वनैरप्यैर्हीरकैर्मणिभिस्तथा ॥ कांस्यपात्रैः स्तोत्र
पात्रैः सस्यपूषैः पृथक् पृथक् ॥ गृहीत्वा भ्रमणं कार्यं प्रादक्षिण्येन पिप्पले ॥ तावत्प्रदक्षिणं कार्यं या
वदष्टोत्तरं शतं ॥ तद्वस्त्रजातं विप्राय पुरंध्रीभिः प्रदीयते ॥ ततो निरामिषा हारं कुर्यान्नारीजनैः सह

एषते कथितो भूपवत्तराजविधर्मया ॥ द्रौपदी च सुभद्रा च कारयस्व तयोत्तरां ॥ उत्तरागर्भसंस्तुतां
 वितं लक्ष्यते चिरात् ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ या स्वल्पविभक्तानां कानां च नाद्यैर्विना कृता ॥ सा कथं लक्ष्यते
 पूर्णव्रतराजफलं वेद ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ फलं पुण्यैस्तथा भक्ष्यैश्चाद्यैरपि पांडव ॥ कुर्यात्प्रदक्षिणावर्तं
 स्तपि पूर्णलभेत्फलं ॥ व्रतमिदमखिलं नरेन्द्रविश्वोक्तं मनयाद्विपराक्रमं त्वयापि ॥ पतिसुतधनमिच्छ
 ती पुरंध्री सपदि करोतु न चास्मात्तु मस्ति ॥ ॥ भीष्म उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि उद्यापनविधिं शु
 भं ॥ यं विना पूर्णोत्तानस्या व्रतस्य न फलं लभेत् ॥ सर्वतोभद्रमध्ये तु स्थापयेत्कुंभमुत्तमं ॥ तत्र च प्रतिमां
 विप्रसोवपांच चतुर्भुजां ॥ लक्ष्म्या वाहनसंयुक्ता मामाषाञ्च पलावधिं ॥ उपचारैरनेकैश्च यथावि
 भवविस्तारैः ॥ नैवेद्यं पुष्पधूपैश्च दीपैश्च परितस्मिन् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्प्रभाते होममाचरेत् ॥ स
 मिद्धिः पिप्यं लभेत्सुपायसेनतिलैस्तथा ॥ पूर्णाहुतिं च जुहुयात्तद्वा तपयस्विनीं ॥ द्वादशब्रा
 ह्मणाभोज्याष्टपत्न्यासलडुक्कैः ॥ उपवीतानि वस्त्राणि तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणां ॥ प्रणम्य दंडवद्भूमौ

प्रथयित्वा विसर्जयेत् ॥ इति भविष्ये सोद्यापनं सोमवत्यमावास्याव्रतं ॥ महानिबन्धेषु दर्शनेषु शिष्टा
चारैवैह मूलं ॥ ॥ इति श्रीभट्टनीलकण्ठमजभट्टशंकरकृतो व्रतार्कः ॥ मावास्याव्रतानि ॥ ॥ अथवा
तुमास्यादिव्रतानि ॥ तत्राषाढादिआश्विनोतस्वस्तिकव्रतं ॥ कर्नाटकेषु प्रसिद्धं ॥ लोकानामोदकं देवंप्रा
कुरेवं मनीषिणः ॥ गोपालमदनारव्यां तु नस्त्वोस्वार्थस्य सिद्धये ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ व्रतानि सर्व
सिद्धानां कथितानि त्वया विभो ॥ तथापि स्वस्तिकं नाम कथितं यत् त्वया विभो ॥ नैव तद्विविधानंतु क
थितं ते सुरेश्वर ॥ काचेयं देवता तत्र किं दानं कोविधिर्भवेत् ॥ केन चेदं पुराचीणां किं फलं किंच देवते ॥ किं
दानं विधिर्वत्सोक्तं तद्दस्वसुरेश्वर ॥ ॥ श्रीमदनगोपाल उवाच ॥ साधु पृष्ठं महाभाग लोकानां
हितं काम्यया ॥ यस्माच्चीर्णेन राजेंद्र नरिषु जायते भुवि ॥ स्वस्तिका नुक्तिरेस्त्वा तस्वस्तिकं विष्णवेर्पय
त् ॥ स्वस्तिकायां नुविधाया शुविष्णवे यदि चार्चयेत् ॥ शतजन्मा र्जितपापं तस्य नश्यति तद्दृष्ट्वा ॥
गोमूत्रगोमये राजन् रच्छंडिलं सविधापयेत् ॥ तदे देवाधिकं ध्यात्वा पूजा कर्म समा रभेत् ॥ रमयासिद्धि

तदेवंप्रजयेत्प्रत्यहंपुनः॥ इति संकल्प्य मेधावी स्वस्तिकं कर्म क॥ रयेत्॥ अथो तं स्वस्तिकानि प्रत्यहं वि
रुवे पुनः॥ रंगवल्या कृते राजं यदि भक्त्या समर्पयेत् तदा तज्जन्मार्जितं पापं तत्क्षणो देव नश्यति॥ नील
पीतसितैरङ्गैः स्वस्तिकधारणं॥ यदि कुर्याद् द्विद्विद्वद्वात्मा विष्णु लोकं सगच्छति॥ पंचवर्णैस्तु नीला
द्यैर् यदि स्वस्तिकमंडलं॥ नारी वा पुरुषो वा पियदि भक्त्या समन्वितः॥ विष्णु प्रीतिं करं कुर्यात्तस्य पु
ण्यमनंतकं॥ विश्वा लये विष्णु पूजा प्रकर्तव्या स्तुते वापि वा॥ पंचरंगकवर्णैस्तु कोटियज्ञफलं लभेत्॥
एवं यदि रंगवल्या विष्णोस्तु पुरुषो न्यसेत्॥ स्वस्तिकेऽङ्गो भवित्वा तु विष्णु स्नानं समंगलं॥ अङ्गुष्ठं त
त्कुले नैव स्याद् द्वे विष्णु प्रभावतः॥ सहस्रं स्वस्तिकानां तु यैर् न भक्त्या समर्पितं॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो मे
दमानः पुनः पुनः॥ स्वर्गलोके वसेच्छीघ्रं धनवान् भूमिपो भवेत्॥ तत्कुले पि दरिद्रत्वं नैव नैव अस्ति
पार्थिव॥ आयुतं स्वस्तिकानां तु विष्णवे ह्यर्पयेद्यदि॥ पुत्रपौत्रादिकं तस्य स्वस्तिमान् जयते अ
वं॥ नरोगादि नवत्येव गोपालस्य प्रसादतः॥ नारी चिद् विधवानैव पुरुषो विधवान हि॥ विजयति

भवेनैव नात्र कार्यविचारणा ॥ नारीयोभिभवत्येवं स्वस्तिकैः पूजकं नरं ॥ अथ स्वस्तिकलक्ष्यं तु यदिकुर्याद्वि
चक्षणः ॥ तस्याः पुण्यफलं वक्तुं कः शक्नोति विवाभुवि ॥ आषाढे मासिराजेन्द्रप्रथमचरणं भवेत् ॥ आश्विने
तु स मासि वै कार्तव्या स्वस्तिकारणे ॥ धनिना तु कृतं विप्रगोदानादिपुण्यं सरं ॥ कर्तव्यफलसिद्ध्यर्थं नात्र
कार्यविचारणा ॥ दरिद्रेण तु कर्तव्यं यदस्वस्तिकलक्षणं ॥ कंबलाधारसंनदद्याद्भूतं सा दुण्यसिद्धये ॥
विभवे सति राजेन्द्रमहद्रजतकारणं ॥ स्वस्तिकं त्वा संनदद्याद्भूतं संपूर्तिं सिद्धये ॥ आहिताग्ने तु होमस्या
तद्भावे द्विजार्चनं ॥ द्विजसंतर्पणा देवव्रतपूर्तिं भविष्यति ॥ शुभाकारिणिराजेन्द्रस्वस्तिकानि विधाप
येत् ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयानि व्रतसंपूर्तिहेतवे ॥ यथावर्तिविधानेन गदितं पुण्यमुत्तमं ॥ तथैव स्वस्तिक
पुण्यामित्याहुर्वेदादिना ॥ अथ होमं प्रवक्ष्यामि लक्षस्वस्तिकसिद्धये ॥ पायसे न कुने द्विद्वान् स्वस्त्यो
क्तं च बुधः ॥ एताज्येन तु होमस्याद्दः ॥ त्रोनैव सादरं ॥ स्वस्त्ययनं ताह्यं मरिष्टनेमिं इति मंत्रतः ॥ हो
ममंत्रोयं विधिवत्कुर्याणः साधुसाधकाः ॥ आहितग्निर्वैदिकास्तु मे जास्युर्होमसिद्धये ॥ अनाहि

ताग्निना विद्वातं त्रिमार्गं भवेत्क्रवं ॥ तन्मंत्रं कथयिष्यामि फलानां तस्य सिद्धये ॥ स्वस्ति नाम परं देवं स्वस्तिकार
 रणा कारणं ॥ स्वस्तये पायसं घृतसंयुक्तं मग्नये स्वाहायुतं ॥ तुभ्यं महादेव तप्तो भव महामते ॥ स्वस्तिकार
 महादेव स्वाहाया संयुतः सरवीन् ॥ एवं दशोऽंशतो होमः कुर्याद्विष्णुश्चतुष्टये ॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्प
 श्चात्तद्दशोऽंशेनैव बुधः ॥ अथासनानि देवानि पंचरंगयुतानि तु ॥ ब्राह्मणेष्वपि विशिष्टेष्वपि फलाने त
 स्य सिद्धये ॥ ओषाणि वापि देवानि द्रव्यानि पंचरंगयुतानि तु ॥ तत्सूजाविधिबुध्यर्थमाचार्यवरयेत्सुधीः ॥
 गोपालेन तु मंत्रेण तमेव पूजयेत्तद्बुधः ॥ पंचामृतैस्त्रापयित्वा पूजयेद्भक्ति संयुतः ॥ आयुर्वैभक्त्यभो
 ज्यैश्च नैवेद्यं परितर्पयेत् ॥ तां हृत्पदीपैश्च कुसुमैः चंपकैः सुमैः ॥ शतपत्रैश्च कल्हारैरर्चय
 त्पुरुषोत्तमं ॥ नमस्कारैस्तथा दिव्यैस्तोत्रपाठैर्विशोषतः ॥ प्रदक्षिणामधो कृत्वा वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥
 ततो गेष्मिथुनं दत्त्वा ब्रतं संपूर्णं हेतवे ॥ तदभावे पाठकानां तु दोषा मात्रं प्रदीयते ॥ अथवा ह्यादकानां तु
 यादके परिकीर्तितं ॥ पुरीकामोदकाद्यैश्च भोजयेद्भिजसत्तमान् ॥ आचार्यायितुतां शुद्धां प्रतिमं

हामयेत्सुधीः॥ हस्तमात्राकर्णमात्राकटिस्तूत्रादिभिः पुनः॥ पीतो वरेष्वसंशयकोटियसफलं लभेत्॥ यथा
शक्त्यापि कर्तव्यं व्रतमेतत् शुभा वहं॥ वित्तशास्त्रमकृत्वा तु कोटियसफलं प्रदं॥ य एवं कुरुते स तस्या विष्णु
भक्तिपुरुःसरः॥ तस्यानेन फलं राजनः गदितं वेदपारगे॥ स्वस्तिकव्रतमेतत्तु गंगास्नानफलं प्रदं॥ तस्मा
दादौ प्रकर्तव्यं धर्मकार्यं सिद्धये॥ राजानो मित्रतां यांति शत्रवो यांति दासतां॥ नरोगाभिर्भवंत्येन
स्वस्तिकव्रतचारणं॥ स्त्रीणामपि च कर्तव्यं सर्वसौभाग्यसिद्धये॥ श्राद्धं उत्था कृतमेवं तु व्रतं विष्णुवत्तु
ष्ये॥ सागरे दिलीपेन दमयत्या तथैव च॥ आदौ मासे प्रकर्तव्यं अन्ते चापि विदुर्द्वयं॥ मासत्रये समाप्ति
स्याच्चतुर्भिवतिथ्या पुनः॥ एकसीयान्नपि मासे तु समाप्तिः कोटिपुण्यदा॥ यद्दृष्टुं पुण्याभक्त्या तस्यैव
फलं भवेत्॥ नैव कस्यापि व्याख्येयं यदि ह्येदं पुलं धनं॥ न देयं यस्य कस्यापि विकल्पो यद्दत्तात्मने॥
भक्तिप्रदा विहीनय यस्तसामान्यदर्शने॥ विकल्पहतवित्ताय नास्तिकाय शतानि च॥ देयं पुत्रा
यश्शिष्या यफलानं तस्य सिद्धये॥ अपिज्ञात्वा तु तत्सर्वं च कोरेवं युधिष्ठिरः॥ ॥ इति श्रीभविष्यो

तरेखास्तिकव्रतं॥ अत्रमूलं चित्यं॥ ॥ अथ श्रावणस्योत्पत्त्युवाचैरलक्ष्मीव्रतं॥ ॥ तत्रष्टजविधिः॥
 क्षीरसागरसंभृताक्षीरार्णवसमप्रभा॥ क्षीरवर्णसमं वस्त्रं दधान हरिवल्लभा॥ ध्यानं॥ बाल्मीहिंससमास
 दाधारिणीशकमंडलुं॥ विष्णुतेजोधिको देवीसामांपादुवरप्रदः॥ आवाहनं॥ महेश्वरिमहादेवि आसनं ते
 ददाम्यहं॥ महेश्वर्यसमायुक्ते ब्राह्मणी ब्राह्मणप्रिये॥ आसनं॥ तीर्थोदकैर्महोदिव्यैः पापसंहारकार
 कैः॥ अर्घ्यगृहाण देवशिदेवानामुपकारिणी॥ अर्घ्यं॥ कुमारशक्तिसंपन्ना कौमारी शिखिबाह
 ना॥ पाद्यं ददाम्यहं देविवरदेवरलक्षणे॥ पाद्यं॥ वैष्णवी विष्णुसंयुक्ता असेख्यायुधधारिणी॥ आ
 चम्यां देवपूज्ये वरदे सुरमर्दिनि॥ आचमनं॥ स्नानं पंचामृतैश्चुद्धैः स्नपयिष्ये हरिप्रिये॥ वरदेश
 क्तिसंभृते वरदे विवरप्रिये॥ पंचामृतस्नानं॥ आप्याय स्वदधिक्रावः क्षतीं ममिक्षे॥ मधुवाताः स्वा
 दुःप्रवस्य॥ गगाजलसमानीतं सुगंधिद्रव्यसंयुतं॥ स्नानार्थं ते मया दत्तं गृहाण परमेश्वरि॥ बुद्धो
 दकस्नानं॥ रजतद्रिसमं दिव्यक्षीरसागरसन्निभं॥ चंद्रप्रभासमं दिव्यं वस्त्रं ते प्रददाम्यहं॥ वस्त्रं॥

न्नादिसंयुतं॥ नैवेद्यं। कर्पूरं नागवल्ली चक्रमुक्तं चर्पसंयुतं॥ वररुक्ष्मी गृहाणा त्वं तां वृत्तं प्रददात्यहं॥
 तां वृत्तं॥ सुवर्णं सर्वपापं तस्मां श्रेष्ठं देवि परं सरा॥ भक्त्या ददामि वरं देव्यं वृष्टिं प्रदेहि मे॥ सुवर्णं॥ निरा
 जन सुमांगल्यं कर्पूरं णसमन्वितं॥ चंद्रार्कवह्नि सदृशं प्रभेदे विनमोस्तुते॥ नीराजने॥ सर्वमंग
 लमांगल्ये सर्वपापप्रणाशिनी॥ दोरकं प्रतिगृह्णामि सुप्रीता हरिवल्लभे॥ दोरकग्रहणे॥ करिष्या
 मि व्रतं देवित्वं त्वत्स्वत्परायणा॥ श्रियं देहि यशो देहि सौभाग्यं देहि मे शिवे॥ दोरकबंधने॥ शीरा
 र्णवसुता लक्ष्मीचंद्रेणैव सहोदरि॥ गृहाणार्घ्यं महा लक्ष्मी देवि तुभ्यं नमोस्तुते॥ पुनरर्घ्या॥ श्री
 वृक्षस्य दलं देवि महादेवि प्रियं सरा॥ बिल्वपत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुनिर्मितं॥ बिल्वपत्रं॥ इह
 जन्म नियत्पापं मम जन्मांतरेषु॥ निवारय महादेवि लक्ष्मी नारायण प्रिये॥ प्रदक्षिणा॥ दोमोद
 रि नमस्तेस्तु नमस्त्रैलोक्यनायके॥ हरिकान्त नमस्तेस्तु त्राहि मां परमेश्वरि॥ नमस्कारः॥ शीरापवि
 समुद्भूतं कमले कमलालये॥ प्रयच्छ सर्वकामांश्च विष्णुयक्षस्तु लालये॥ व्रतसमर्पणं॥ छत्रचामर

२९३

मंदोलव्यजनदर्पणंतथा॥ गीतवाद्यादिनृत्यैश्च राजसन्माननैस्तथा॥ सूपचोरे समभ्यर्च्य क्षमाप्य
 प्यचमहे श्वरि॥ वरलक्ष्मी महादेवि सर्वकामप्रदायिनी॥ क्षमापणं॥ प्रयच्छ पुत्रकामांश्च विष्णु वक्षस्तु
 लेनघे॥ पुत्रां देहि यशो देहि सौख्यं सौभाग्यमेव च॥ त्रैलोक्यजननी त्राहि वरं दे मत्तु वृत्तं॥ प्रार्थना॥
 अथ वायनं॥ एकविंशतिपक्वान्नघृतबार्कसंयुतं॥ इंदिरा प्रियतां देवि अतः शांतिं प्रयच्छ मे॥ वा
 यनं॥ इंदिरा प्रतिगृह्णाति इंदिरा वेददाति च॥ इंदिरा तारको भाष्या इंदिरा ये नमोनमः॥ इति प्रति
 ग्रहमंत्रः॥ इति पूजाविधिः॥ अथ कथा॥ सूत उवाच॥ कैलासशिखरे रम्ये सर्वदेवि
 षे विते॥ गौर्या सह महादेवो दिव्या ह्यैश्वर्यविनोदितः॥ जितो सित्वा जितेत्याह पार्वती परमेश्वरं॥ सोऽपि
 त्वं च जितेत्याह सुविवादस्तयोरभूत्॥ चित्रनेमिस्तदाष्टमृषावा दमभाषता॥ तदा कोपमभाविष्य
 गौरी शापं ददौ ततः॥ कुष्ठी वमृषावादिन चित्रनेमि हतक्रियः॥ नानृतं हि समं पापं कापि दृष्टुं ताव
 पि॥ चित्रनेमिर्महाप्राज्ञ सत्यं वदति नो मृषा॥ प्रसारः क्रियतां देवि माह वृषध्वज॥ प्रसादसुमुख

भ

तस्मैविशाषं जगादसा॥ यदासरोवरे दिव्ये करिष्यति लपः शुचि॥ ततस्वर्गणिकाः सर्ववक्ष्यंति त्वं स
 माहिताः॥ तदाभावाविशापः स्यादित्युक्तः सपपातह॥ ततोदिनैश्च कतिभिश्चित्रनेमिः सशोवे॥ कु
 ष्ठीभूत्वा वसंतत्र ददर्श खर्विलासिनी॥ देवतापूजनेद्युक्ताः प्रप्रच्छप्रणिपत्यताः॥ किमेतद्वामहाभागा
 किंपूजायांतुवांचित॥ किंचास्माभिरनुष्ठेयमिहामुत्रसुरवाप्तये॥ इतिव्रतंचित्रनेमिश्चक्रेऽथचसु
 लोचनाः॥ येनास्माद्गिरिजाशापान्मोक्ष्यामिचिरदुःखितान्॥ तानुचुःक्रियमोक्ष्यानेव्रतमे
 तदनुत्तम॥ वरलक्ष्मीव्रतदिव्यं सर्वकामसमृद्धिदं॥ यदारवौकुलीरस्ते मासेचश्रावणे तथा॥ गं
 गागमनयो गंतुं गभद्रासमस्तदा॥ तस्मिन्वैश्रावणे मासि शुक्लाते तु भृगोर्दिने॥ प्रारब्धव्यं व्रतं
 तत्रमहालक्ष्म्या यतात्मभिः॥ सुवर्णप्रतिमां कुर्याच्चतुर्भुजसमन्विता॥ शर्वगृहमलंकृत्य तोरणै
 रंगवल्लिजैः॥ गृहस्य पूर्वदिग्भागे ईशान्यां च विशेषतः॥ तंदुलान्प्रस्थसंख्याकान् भूमौ निक्षिप्य
 जयेत्॥ संस्थाप्य कलशं तत्र तीर्थतोयैः प्रहरयेत्॥ फलानि च विनिक्षिप्य सुवर्णं प्राक्षिपेत्ततः॥ प

२९४

मांगल्यमणि संयुक्तं मुक्ताफलसमन्वितं॥ दत्तं मंगलसूत्रं च गृहाण सुरवल्लभे॥ मंगलसूत्रं॥ यज्ञोपवीतं
 परमं पवित्रं उपवीतं॥ सुवर्णभूषणं दिव्यं नानारत्नसुशोभितं॥ त्रैलोक्यभूषणे देवि गृहाणा मरणं
 शुभं॥ आभरणं॥ रक्तगंधसुगंधाद्युपहृतं गंधसमन्वितं॥ दास्यामि देवि वरदे लक्ष्मी देवि प्रसीद मे
 गंधं॥ महाप्रीतिं स मुंडूतानंक्षतानपि षोडशमुक्ताविशेषजप्रख्यान् गृहाण परमेश्वरि॥ अक्षतं
 नानाविधानि पुष्पाणि नानावर्णयुतानि च॥ पुष्पाणि ते प्रयच्छामि सत्तया देवि वरप्रदे॥ पुष्पं॥ अथांग
 पूजा॥ वरलक्ष्म्ये नमः॥ पादोपूजयामि॥ कमलवासिन्ये० गुल्फे० पद्मालयाये० जंघा० प्रिये० जगन्मु
 नी॥ इंदिराये० उरु० हरिप्रियाये० कटि० लोकमात्रे नमः॥ नाभिं शरवनिधये० हस्तौ० त्रैलोक्यपाव
 न्ये० कंठ० धार्ये० नासा० पद्मनिधये० नयने० मार्गव्ये० कर्णौ० क्षीरसागरजाये० ललाटे० श्रीवरलक्ष्म्ये
 नमः॥ शिरः॥ श्रीमहालक्ष्म्ये नमः॥ सर्वांगपूजयामि॥ धूपं दारचाम्यहं देवि गोघृतेन प्रहरितं॥ प्रयच्छामि
 महादेवि भक्तानां वरदप्रिये॥ दीपं॥ नैवेद्यं परमं शुभं दृष्टिप्रीतिकरं शुभं॥ भक्षामो ज्ञादिसंयुक्तं परमं

स्तादेकं पूजयन्तथा ॥ पर्पाकं चूर्णरहितं चर्वणीयं प्रयत्नतः ॥ भक्षयित्वा तु वैलांते बंधयित्वा दृढं ततः ॥ त
 तः प्रभाते उथाय दर्शनीयं प्रयत्नतः ॥ आरक्ते सति संजाते कुर्याद्ब्रतमनुत्तमं ॥ नेचेन्न तद्ब्रतं कुर्यात्स
 र्वदा भूतिमिच्छता ॥ अनेनैव क्रमेणैव तं संगृहीतयत्नतः ॥ अहंतस्यां करिष्यामि ब्रतं सर्वसमृद्धिदं
 इत्युक्त्वा सर्वदेव्यास्तु कारयामास तत्क्षणात् ॥ सुवर्णनिर्मितां देवीं वस्त्रालंकारसंयुतां ॥ पूर्वाक्तेन वि
 धानेन पूजां कृत्वा प्रयत्नतः ॥ पंचवायनं कृत्वा दत्त्वा तेभ्यो यथाक्रमेण ॥ विप्राय वाथ पतये देव्यै वयं
 स्मवारिणो ॥ सुवासिन्येतत्स्वेकं अर्पितं चित्रनेमिना ॥ एवं सम्यक् क्रमेणैतां नृत्वा वायनपंचकं ॥ ततो गृ
 हं गतं तेन देवीं नत्वा यथाक्रमेण ॥ ततो ह्यनुज्ञां संप्राप्य भक्षयित्वा ततो ब्रती ॥ नागवल्लीं दत्त्वा त्वेकं कमुकं
 चूर्णं वर्जितं ॥ भक्षयित्वा तु वैलांते प्रभाते तं निरीक्ष्य च ॥ अरक्ते च ततो जातो ब्रतस्यास्य प्रभावतः ॥
 अर्धाहं गतया पोस्मि देवी दर्शनयोगतः ॥ एतत्सम्यग्ब्रतं चीर्णं ब्रतं यन्मे मया कृतं ॥ चित्रनेमि ब्रतं
 कृत्वा कैलासं वाकरालयं ॥ गत्वा प्रणम्य देवेशं देवीं सादरपूर्वकं ॥ पार्वती च तदा प्राह चित्रनेमि स्वपु

त्रवत् ॥ पालनीयो मया त्वं वै सत्यमित्यवधार्यतां ॥ चित्रनेमिस्तदा प्राह पार्वती हरवल्लभा ॥ तव पादो ब्रु
 जं दृष्टं वरलक्ष्मीः प्रसादतः ॥ महादेवस्ततः प्राह चित्रनेमिं शुचि ब्रतं ॥ अद्य प्रभृति कैलासेषु ह्येव भोगा
 न्यथेप्सितं ॥ पश्चाद्भुतासि वैकुण्ठं ब्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ पार्वत्यापि कृतं पूर्वं पुत्रलाभार्थं यातया ॥ दृष्ट
 श्वषण्मुखस्तेन ब्रतेन सुमहा ब्रतः ॥ नंदिश्च विक्रमादित्यो राज्ञ्यं प्राप्तं तदाज्ञया ॥ नंदिश्च कांतया हीनो का
 तालब्धा प्रसादतः ॥ तया वत्तद्ब्रतं कृत्वा त्वं कृतं वै पुत्रहेतुतः ॥ पुत्रं प्रसूयस्व वेसात्रं त्रिलोकभरणक्षमं ॥ इह
 मानुषलोकेषु हि ब्रतं चीर्णं सुविस्तरं ॥ तदा प्रभृति येनैव वरलक्ष्मी ब्रतं शुभे ॥ ब्रतं पुण्यं नरो वापि कुर्या
 चैतत्तथा गता ॥ सत्कथा करोति विकुलां भोगान् प्राप्य श्रियं ब्रजेत् ॥ ब्रतानां सुतमं पुण्यं वरलक्ष्मी ब्र
 तं शुभं ॥ तत्कृती च नरो नारी द्वौ परौ स्वर्नसंज्ञायः ॥ यद्दृष्टं पुन्या नित्यं श्रावयेद्दासमाहितः ॥ धनधा
 न्यमवाप्नोति वरलक्ष्मी प्रसादतः ॥ ॥ इति श्री भविष्योत्तरपुराणे वरलक्ष्मी ब्रतं ॥ ॥ आश्विन शुक्ल
 त्रयोविंशतौ ॥ ॥ ध्यायः सदा सवित्तमं

लमध्यवर्तिनारायणसरसिजासनसन्निविष्टः॥ केयुरवान्मकरकुंडलवान्किरीटीहारीहिरण्य
 वपुर्धृतशरवचक्रः॥ इति ध्यानं॥ जगन्नाथाय नमः॥ आवाहनं॥ पञ्चासनाय नमः॥ आसनं॥ गृह
 पतये नमः॥ पाद्यं॥ तमोहर्त्रे नमः॥ अर्घ्यं॥ मित्राय नमः॥ अत्तमनं॥ विश्वतेजसे नमः॥ पंचामृतस्नानं॥
 जगत्पतये नमः॥ वस्त्रं॥ त्रिमूर्तये नमः॥ यज्ञोपवीतं॥ हरये नमः॥ गंधं॥ स्तुतिं॥ अक्षतां॥ भास्करां॥ पुष्पं॥ अहस्पतये॥
 धूपं॥ अज्ञाननाशिने॥ दीपं॥ लोकेशाय॥ नैवेद्यं॥ विश्वतेजसे॥ तांबूलं॥ स्तुतिं॥ सुवर्णपुष्पं॥ विश्वतेजसे॥ नी
 राजने॥ भास्कराय॥ मंत्रपुष्पं॥ नमस्ते देव देवेश नमस्ते सर्वकामदा नमस्ते पद्महस्ताय नमस्ते देवमूर्त्यै॥
 नमस्कारः॥ सर्वात्मने नमः॥ प्रदक्षिणं॥ दिवाकर नमस्तुभ्यं पापनाशाय भास्कर॥ त्रयीमयार्कविश्वात्मन्
 ग्रहाणां ध्ये नमोऽर्कते॥ द्वादशं वा त्रयमर्घ्यं॥ ततो ब्राह्मण पूजा॥ यस्य स्मृत्यामि॥ ॥ इति पूजा वि
 धानं॥ पितृगृहे वर्तमाना कुलीव्यासं दर्शय॥ नमस्कृत्वा सकृद्रुत्वा पाद्यार्घ्याचमनीयकं॥ च
 त्वासंप्रार्थितं व्यासं कुलीमुकुलिताजलिः॥ पतिपुत्रात्ममोक्षार्थं व्रतं ब्रूहि महामुने॥ ॥ व्यासोवाच॥

छवांश्च विनिसिष्य च खेणाश्रमेन तः॥ प्रतिमां रक्षापयेत्तत्र पूजयेच्च यथाविधि॥ अग्न्युत्तारणं पूर्वतु शुद्धता
 नं यथाक्रमं॥ पंचामृतेन स्नपनं कारयेन्मंत्रतः सुधीः॥ शुद्धं दक्षिणं ततः कृत्वा देवीं स्तुतेनैव ततः॥ अष्ट
 गंधैः समभ्यर्च्य पल्लवैश्च समर्पयेत्॥ अश्वत्थवटबिल्वदिक्षतदाडिंबमालती॥ ये तेषां पत्रमादाय
 एकविंशतिसंख्यया॥ नानाविधानि पुष्पाणि मालत्वादीनि वै ततः॥ धूपदीपैर्महालक्ष्मीं पूजयेत्स
 र्वकामदा॥ पापसंसर्गमंत्रं च सर्वभक्षैश्च संयुतं॥ एकविंशतिसंख्याकैरूपैः पूजयेद्भिर्य॥ देव्यै सर्व
 समाप्पार्थवरं स रणुयात्ततः॥ एवं पूजयित्वा तां तांबूलाद्यैश्च षोडशैः॥ उपचारैर्वर्द्धयिष्ये नाना सं
 मानैस्तथा॥ नृत्यगीतादिसहितं देवीं संप्रार्थयेद्भिर्य॥ उमासरस्वतीमायाशची च प्रियवाहिनी॥
 एताभिश्च कृतं सम्यग्व्रतं सर्वसमृद्धिदं॥ पूजावसानपर्यंतं चित्रे निरभूततः॥ होमधूपसमाधाय पृष्ट
 तदीपप्रभावतः॥ गतकुष्ठः स्वर्णतेजोऽशुचिस्तद्गतमानसः॥ तस्मिन्नेव व्रते सम्यक् क्रमनः संधाय सर्वदा॥
 पंचगायनकंदत्वा कथाशृण्वीत्यतनतः॥ तथा मोनं गृहीत्वा तु अरतीभिः प्र पूजयेत्॥ व्रतं च कुर्वता ह

दत्तयेनकेनध्रुवंतुमे॥ महादेवफलं दत्तं पार्वत्या रूपया मम॥ ततः त्रिवपुरं प्राप्य भार्यया सममब्रवी
 त्॥ नमस्कृत्यातु सद्गत्या पप्रच्छे दं त्रिवं द्विजः॥ तत्फलं कथ्यतां देवी वरं प्राप्य द्विजोत्तमः॥ तदारभ्य
 कृतं सर्वकर्णदाता फलं महत्॥ सुपुत्रं लभते कुंतित्वं कुरुव्रतमुत्तमं॥ यः पठतीदमारव्यानं शृणो
 ति श्रद्धया चितः॥ ते सर्वपापनिर्मुक्ता यास्यंति परमां गतिं॥ ॥ इति स्कंदे दाना फला व्रतं॥ अ
 थ चातुर्मास्ये कादशी मारभ्य धारणा पारणा व्रतं॥ ॥ भविष्योत्तरपुराणे॥ ॥ कृष्ण उवाच॥
 शृणु कौंतेय ब्रह्मामि व्रतं धारणा पारणं॥ बांधवादिबन्धदोषं सर्वं द्वियनियामकं॥ चातुर्मास्ये तिथा
 वादो मासिकौंतेय सुव्रतं॥ पुण्याहं कारयेत्पूर्वमेकादश्यां शुभे दिने॥ पश्चात्संकल्पराजेंद्र तदारा
 म व्रतं चरेत्॥ आदौ मासितथा चांते चातुर्मास्यमथापि वा॥ एकस्मिन् धारणं कार्यं पारणं च तथा
 परं॥ उपवासो धारणं स्यात्पारणं भोजनं भवेत्॥ अष्टोत्तरशतं दद्यादर्थं देवाय तन्मनाः॥ समा
 से मासिराजेंद्र कुर्यादुद्यापनं बुधः॥ चातुर्मास्यव्रती चापि मासे मासे तु कारयेत्॥ उपवासदिने
 प्राप्ते पुण्याहं कारयेत्पुरा॥ आचार्यं वरयेत्पश्चात् ब्राह्मणं तु ततः परं॥ कुर्यात्प्रतिमां पश्चो ह्

शेषेण फलप्रदं॥ नीवार ध्याद निवविशेषः सद्रहः स्मृतः॥ एवं कुर्याद्रतं सम्यक् प्रत्येकं भावु वासरे॥ माघ
 मासे शुक्लपक्षे सप्तम्याया वदतिके॥ षष्ठ्यामुपोष्य विधिवत्सम्यामुदये कुचिः॥ पूर्ववद्रविमभ्यर्च्य प्रति
 मां वस्त्रसंयुतां॥ आचार्येणाग्निमादाय गोमयेनोपलिप्य च॥ सधृतं परमान्नं च होमयेत्सौरमंत्रकं॥ पा
 यसं प्रतिमां वस्त्रं ब्रह्मिण्या निवेदयेत्॥ एवं कुर्यात्पंचवर्षं पंचधान्यं समर्पयेत्॥ पंचप्रसूतप्रमाणं च प्र
 थमं व्रीहिमेव च॥ गोधूमाश्च द्वितीये च तृतीयं लवणं तथा॥ चतुर्थे तिलदानं च पंचमे माषमेव च॥ स
 फलां दक्षिणां दद्याद्दिपान् द्वादश भोजयेत्॥ एवं कुर्याद्रतं सम्यक् सर्वं संपूर्णं तामियात् तच्छृत्वा तौ
 गृहीत्वाथ सर्वतत्र चकार च॥ पद्मावतीपतिं प्राप्य दमयंतीं तथानलं॥ सुमित्रपुत्रपिंडार्थं तत्प्रा
 ह्यद्विजोत्तमं॥ सर्वभाग्ययुता गौरी स्वर्णमाधूरफलं तथा॥ तद्गृहीत्वा गते मार्गे ददर्श ब्राह्म
 णस्त्रियं॥ तादृष्ट्वा तत्फलं दत्त्वा ततः शिवपुरं ययौ॥ ततः सफलविप्रेभ्यः गृहं गत्वा सविस्मया॥ ध
 नधान्यसमृद्धिस्तु बङ्गो धनसंकुलं॥ सर्वरत्नमायो भूला भार्याया सममब्रवीत्॥ सविस्मयं वि
 स्मितो भार्यां पृष्ट्वा न किं वृत्तं मया॥ सा ब्रवीद्गंगान्वा भिनू भवद्भिः प्रलयं गतं॥ स्वर्णमाधूरफलं

वी

कव्रतं॥ सर्वदानफलं चैकंतस्मादानाफलव्रतं॥ सागंव्रतंव्रतं बृहिकालद्रव्यविशेषतः॥ ॥ स्त्रियाउचुः॥
 अकाहयेजगन्नाथं भास्करं वेदरूपिणं॥ यद्भासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः॥ सप्ताश्वसहस्ररज्जुश्च द्विभुजः
 स्यात्तद्धारविः॥ ध्येयः सदा सवितुर्मंडलमध्यवर्ति॥ एवं ध्यात्वा द्विजः सम्यक् भास्करं वेदरूपिणं॥ नमः पद्मा
 सनायति दद्यादासममुत्तमं॥ पादुगृहपते तुभ्यं मित्राद्या च मनंतथा॥ त्रैलोक्या धतमो हं त्रैलोक्यं दद्यात्प्रयत्न
 तः॥ पंचामृतविधानेन स्नापयेद्दिश्वतेजसा॥ जगत्पतये तु वस्त्रं च उपवीतं त्रिभूतये॥ रक्तगंधाक्षतं पुष्पं र
 वेर्दद्यात्समंत्रकं॥ अहस्यतये तु वैष्णवे दीपमक्षानाशिने॥ नैवेद्यं परमान्नं च सफलं चाज्यं शर्करां
 रं॥ गृहापासर्वलोके पद्मासर्वकामफलप्रदं॥ तौ बूलं च सकर्षरं प्रदद्याद्दिश्वतेजसे॥ नमस्ते देवदेवेश
 नमस्ते देवभूतये॥ नमः कमलहस्ताय आदिताय नमो नमः॥ नमस्कृत्या दनेनैव प्रार्थयेद्दिश्वतेजसं॥ कृ
 त्वा प्रदक्षिणां देवमर्घ्यं दद्यात्प्रयत्नतः॥ रक्तगंधाक्षतैः स्नांन्मृपात्रे पादार्घ्यं समंत्रकं॥ दिवाकर नमस्ते तृप्यं पा
 पनाशाय भास्कर॥ त्रयां मयार्कं विश्वात्मन गृहाणार्घ्यं नमोस्तुते॥ द्वादशवारं च व्रती दद्यात्समंत्रकं॥ तैल
 अलवणाक्षारं वर्जयित्वा तु भोजयेत्॥ बहुबीजफलं वर्जयेत्तु भोजयेत्॥ कंदमूलफलाहारं वि

शृणु दाना फलं नाम वक्ष्ये व्रतमनुत्तमं ॥ कैलासशिखरे न्ये पार्वती परमेश्वरं ॥ दानानां सर्वदानानां मुत्तमं ब्रू-
हितत्वं तः ॥ ॥ शंकर उवाच ॥ साधु देवित्वया पृष्टमु मे मे सर्वतः शुभं ॥ भूमौ तु भारते वर्षेषु पुण्ये च यमुना त-
रे ॥ ऋषिपत्निसमूहश्च व्रतांगेन सुसंस्थितः ॥ तत्र गत्वा तु हे देवि शृणु सर्वव्रतात्तमं ॥ शोभोरनुज्ञया दे-
वी कैलासादागता भुवि ॥ आगच्छ माना मार्गेण दर्शयिषुमावती ॥ किं वने किं श्रयते बाले तां भुवाचाथ
पार्वती ॥ हे देवि वरसे त्वं हि पतिं त्रिष्टास्मिदुःखिता ॥ आगच्छ त्वं मया सां हं करिष्यामि वयं व्रतं ॥ भविष्य-
ति पतेर्योगः सुपुत्रो धनवान्यरः ॥ तया सह ब्रज त्वमे दर्शयती दृशेह ॥ तथैव च पतिं त्रिष्टाशु त्रही-
नास्मिदुःखिता ॥ तां ब्रूत्वा तोयं हीत्वा तु तां श्यासां हं जगाम ह ॥ पुण्यां च यमुनां गत्वा पूर्वाह्णे भानुवासे ॥
तत्र दृष्ट्वा तु सा देवी प्रपन्नस्त्री कदंबकं ॥ इदं व्रतं किमेतन्मे वक्तव्यं तु ऋषिस्त्रियः ॥ ॥ स्त्रिया उचुः ॥
पुण्यं व्रतमिदं देवि सौरं पापप्रणाशनं ॥ सर्वसंपत्करं स्त्रीणां पतिपुत्रान्नमो ह्यहं ॥ धर्मार्थकाममोक्षाणां
सिद्धये तद्दृते नृणां ॥ कन्यादानसहस्रकैतुगोदानं च त्रिलोक्यं ॥ भूरि रण्यतिलादीनां सर्वेषामधि-

पांकुर्याद्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ सर्वयज्ञेषु तीर्थेषु सर्वदानेषु यत्पुण्यं ॥ तत्फलं समवाप्नोति कृत्वा धारणापारणं ॥
 इदं व्रतं महापुण्यं तपसा मुत्तमं तपः ॥ यज्ञानां च तथा यज्ञव्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ तस्मात्त्वमपिराजेंद्रकुर्विदं
 विधिपूर्वकं ॥ बांधवादि व्रते दोषैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ इति तं संप्रभाष्याथ विष्णुस्वाचपुरीययो ॥
 दृश्यमानः पौरुषेणैः समस्तैः पांडुपुत्रकैः ॥ युधिष्ठिरोऽपिराजर्षिश्चकारेदमहाव्रतं ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो
 वंशयश्च ततो भवेत् ॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणो धारणापारणव्रतं ॥ ॥ अथाश्विन उक्तेकादश्या
 दिसा सपर्यंतमासोपवासव्रतं हेमाद्रौ विष्णु उवाच ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ भगवन् श्रोतुमिच्छा
 मि व्रतानामुत्तमस्य च ॥ विधिमासोपवासस्य फलं चास्य यथाहितं ॥ यथाविधानं रेकार्या व्रतं चर्या
 यथा भवेत् ॥ आरभ्यते यथा पूर्वसमाप्यं हियथाविधि ॥ यावत्सर्वव्यहिकर्तव्यं तत्तद्ब्रूहि प्रपितामह ॥
 व्रतमेतत्सुरश्रेष्ठ विस्तरेण ममानघ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ साधु नारद सञ्ज्ञे तत्पृष्टव्रतपोधन ॥ या
 दृश्यति मतांश्रेष्ठ तबृणुष्वब्रवीमि ते ॥ सुराणां च यथाविष्णुः तपतां च यथा रविः ॥ मेरुं शिखरिणोऽप्यह
 त्वेन ते यस्तु पक्षिणाः ॥ तीर्थानां तु यथा गंगा प्रजानां तु यथा वणिक् ॥ श्रेष्ठं सर्वव्रतानां तु तद्वन्मासोपवा

२१०

सनं ॥ सर्वव्रतेषु यत्पुण्यं सर्वतीर्थेषु यद्भवेत् ॥ सर्वदानौ द्वे वापि लभेन्मासोपवासकृत् ॥ अग्निष्टोमरिभि
 र्यज्ञैर्विधिबद्धैरिदक्षिणैः ॥ न तत्पुण्यमवाप्नोति यन्मासपरिलंघनात् ॥ तेन दत्तं कुतस्तजस्तप्तं स्वधाकृतं ॥
 यः करोति विधानेनैरोमासमुपोषणं ॥ प्रविश्य वैष्णवं यज्ञं येनाभ्यर्च्य जनार्दनं ॥ गुरोराज्ञां ततो लब्ध्वा कुर्यात्
 मासोपवासनं ॥ वैष्णवानिययोक्तानि कृत्वा सर्वव्रतानि तु ॥ द्वादश्यादीनि पुण्यानि ततो मासमुपोषसेत् ॥
 अतिरुद्धं पराकंचरुद्धं चांद्रायणं ततः ॥ मासोपवासं कुर्वीत ज्ञात्वा देहबलाबलं ॥ वानप्रस्थायतिर्वापि ना
 रीवाविधवा मुने ॥ मासोपवासं कुर्वीत गुरुविप्राज्ञया ततः ॥ आश्विनस्या मले पक्षे एकादश्यामुपोषितः ॥ व्रतमे
 तत्तुष्टहीयाद्यावात्रिंशदिनानि तु ॥ वासुदेवं समुद्दिश्य कार्तिकं सकलं नरः ॥ मासं चोपवसेद्यस्तु समुक्तिः
 फलभाग भवेत् ॥ अन्यत्तस्यालये न तस्यात्रिकालं कुसुमेऽमुने ॥ मालती दीवरे पश्यैः कमलैस्तु सुगंधिभिः ॥
 कुकुमोशीरकईरैर्विलिप्य वरचंदनैः ॥ नैवेद्यधूपदीपाद्यैरर्चयेत्तज नार्दनं ॥ मनसा कर्मणा वाचा जयेद्ग
 रुदध्वजं ॥ कुर्यान्निरस्त्रिषवणं ब्रह्मजिज्ञेत्तद्विद्यः ॥ नाम्नमिव तथा लपं विष्णो कुर्यादहर्निशं ॥ भक्त्या
 विष्णोस्तुतिर्वाच्या मृषावाद् विवर्जयेत् ॥ सर्वसत्त्वं दद्याद्युक्तः शांतश्च तिरहिंसकः ॥ सुप्तावा आसनस्थो वा वासुदे

वप्रकीर्तयेत्॥ स्मृत्या लो कन गंधादिस्वादनं परिकीर्तनं॥ अन्तस्थवर्जयेत्सर्वग्रसानां चाभिकोक्षिणं॥
गात्राभ्यंगं शिरोभ्यंगं तालसविलेपनं॥ व्रतस्थो वर्जयेत्सर्वयन्त्रान्यत्र निराकृतं॥ व्रतस्थो न स्पृहे किं
चिद्विकर्म स्नानं बालयेत्॥ देवतायतने तिष्ठेन्न गृहस्थश्चरद्वतं॥ कृत्वा मासो वा संतु यथा कविधि
नानरः॥ नारी वा विधवा साध्वी वा सुदेवं समर्चयेत्॥ अन्यैर्नाधिकमेवं तु व्रतं त्रिंशद्दिनैरिदं॥ कृत्वा मा
सोपवासं तु संयतात्मा जितेंद्रियः॥ ततोर्चयेन्महद्भक्त्या तीर्थवन्दनवारिभिः॥ चन्दनेनानुलिप्तांगं पुष्पा
धूपैरलं कृतं॥ वसुदानादिभिश्चैव भोजयेत्तद्विजोत्तमान्॥ दद्याच्च दक्षिणां तेभ्यः प्रणिपत्य क्षमापयेत्॥
क्षमापयित्वा विप्रांश्च विसर्ज्याभ्यर्चयेद्भुज्यन्॥ एवं वित्तानुसारेण भक्तियुक्तेव शक्तितः॥ एवं मासोपवासं
तु कृत्वाभ्यर्च्य जनार्दनं॥ भोजयित्वा हि जांश्चैव विष्णुलोके महीयते॥ एवं मासोपवासान् हि सम्यक् कृत्वा
त्रयोदश॥ निर्वापयेत्तत्तद्देविधिनायेत तच्छृणु॥ कारयेद्देसु वं यज्ञमेकादश्यामुपोषितः॥ पूजयि
त्वा च देवेशमाचार्यं निजया हरिः॥ अर्चयित्वा हरिं भक्त्या अभिवाद्य गुरुं तथा॥ ततो तु भोजयेद्दिप्रा
न् भोजयित यथा विधि॥ विशुद्धकुलवारिजान् विष्णुपूजनं तत्परान्॥ पूजयि त्रयोदश॥ ताव

स्मी नारायणस्य वै॥ पूर्णकुम्भे तु तां स्नाप्य पूजयेन्निशि भूमिप॥ पंचामृतैस्तथा पुष्पैः स्तुलसीदलसंयुतैः॥ माल
तीकेतकीभिश्च मल्लिकाकुसुमैस्तथा॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्पुण्यं पठनादिभिः॥ प्रातःकाले समयाते ब्राह्मणं
स्तुतिमंत्रयेत्॥ मासे विप्रान्पंचदश द्विमासे द्विगुणं भवेत्॥ चानुमस्येतथाराजन्तथा विंशतभूसुरान्॥ आ
नीय संख्ययारजन् ब्राह्मणांश्च निमंत्रयेत्॥ पश्चात्स्नानादिकं कृत्वा देवपूजां समाचरेत्॥ पश्चादग्निं समाधा
य होमं कुर्याद्यथा विधिः॥ निषुसीदेति मंत्रेण जुहुयाच्च तिलोदनं॥ अरायिकाणामंत्रेण जुहुयाच्च एतौदनं॥ अ
ष्टाश्लेषेण मंत्रेण प्रायसं जुहुयात्ततः॥ ८७ स्मी नारायणे देवस्नानं त्रयेपि देवताः॥ पूर्णकुम्भे ततो हुत्वा होमं श
पे समापयेत्॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चादाचार्यं पूजयेत्ततः॥ एवं कृत्वा महाभाग ब्रह्महत्यादिपातकैः॥
मुच्यते नात्र संदेहस्तस्मात्कुरु महाव्रतं॥ सुधीवस्तु पुरारजन् हत्वा बालिनमाहवे॥ रामादिषु ततो भूत्वा
कृत्वा धारणपारणं॥ विमुक्तस्तद्गता दोषा तथा न्यैः पातकैरपि॥ नारदापितथाराजन् पूर्वजन्म निरुद्ध
कः॥ द्विजेभ्य उपदेशं स्तुतकृद्धारणपारणं॥ होमादिकं विना वापितस्य पुण्यं प्रभावतः॥ जितेंद्रियस्ततो
भूत्वा ब्रह्मणो भूवर्शिनां वरः॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुर्याद्धारणपारणं॥ इन्द्रियाणां वशांश्च यिसर्वपापा
यनुत्तये॥ तस्मात्त्वमपिराजेद्दकुत्स्व व्रतमुत्तमं॥ किं दानेनैव पसा किं वा किमन्येनैव व्रतैर्वमैः॥ धारणपार

वतिवस्त्रयुग्मानिभाजानान्यसनानिच॥योगपदानिशुभाणिब्रह्मस्त्राणिचैवहि॥दद्याच्चैवद्विजाग्रेभ्यः पूज
यित्वा प्रणम्यच॥ततोनुकल्पयेच्चैयांशस्तास्तरणसंस्थितं॥सच्छादनशुभांश्रेष्ठांसोपधानामलंकृतां॥कार
यित्वान्मनोमूर्तिकांचनीतुस्वशक्तितः॥न्यसेतस्यांतुशय्यायामर्चयित्वास्त्रगादिभिः॥आसनं पादुके
त्रवस्त्रयुग्ममुपानहौ॥पवित्रानिचपुष्पाणिशय्यायामुपकल्पयेत्॥एवंशय्यांतुसंकल्पप्रणिपत्यच
तान्द्विजान्॥प्रार्थयेच्चानुमोदार्थंविष्णुलोकं ब्रजाम्यहं॥एवमभ्यर्चिताविप्रावदेषु ब्रतनतदा॥ब्रजनृत
नृश्रेष्ठविष्णोःस्थानमनामयं॥ततोविसर्जयेद्विप्रान्प्रणिप्रत्यानुगम्यच॥ततस्तु पूजयेद्भक्त्यागुरुज्ञान
प्रदायकं॥तांशय्यांकल्पितांसम्यग्गुरुब्रतसमापकं॥प्रणम्यद्विरसांशतो गुरवेप्रतिपादयेत्॥एवंपू
ज्यहरिंविप्रान्गुरुज्ञानप्रकाशकं॥कृत्वा मासोपवासांश्चनरोविष्णुतनुंविशेत्॥कृत्वा मासोपवासश्चवि
ष्णुपूजनतत्परः॥नयेच्छांतमनाःकलंस्वर्गस्थोविजितेंद्रियं॥कृत्वा मासोपवासोश्चनिर्वाणविधिवन्मुने॥
कुलानांशतमुद्धृतविष्णुलोकं ब्रजेन्नरः॥यस्मिन्नातो महापुण्यकुलमासोपवासकृत्॥सर्वपा
पविनिर्मुक्तोविष्णुलोकंमहीयते॥नरोमासोपवासानां कर्तापुण्यकृतांवरः॥पितृमातृकुला

न्याच समं विष्णुपुरी व्रजेत् ॥ नारी वा सुमहाभाग यथोक्तव्रतमास्थिता ॥ कृत्वा मासोपवासांश्च व्रजे
 द्विष्टु सनातनं ॥ ॥ नारद उवाच ॥ सुदुःकरमिदं देवमूर्च्छाया निःकरं परं ॥ व्रतं मासोपवासाय भक्ति
 जनयतेषु ॥ पीडितस्य भृशं देवमुमुर्षा व्रतिनस्तथा ॥ त्यागो वानुग्रहो वा यत्किञ्चु कार्यं पितामह ॥
 ब्रह्मोवाच ॥ व्रतस्त्वं कर्त्तुं दृष्ट्वा मुमुर्षुर्वा तपोधन ॥ दृष्टुं ब्राह्मणास्तस्य कुयुसंभ्यगनुग्रहं ॥ अ
 मृतं वापयो ह्रीरभिष्ठमानं सकृन्निशी ॥ यथेह न वियुज्येत प्राणोऽप्युत्पीडितो व्रती ॥ अभिमूर्च्छा विनेष्टी
 णं मुमुर्षुस्तु त्पीडितं ॥ पाययित्वा श्रुतं ह्रीरं रक्षेदुत्पाफलानि च ॥ अहोरात्रवयो नित्यं व्रतस्त्वं परि
 पालयेत् ॥ पयोमूलं फलं दत्त्वा विष्णुलोकं व्रजेत्तु सः ॥ एवं मासोपवासं कृत्वा मासं प्राणं संशये ॥ अत्र
 तद्गुणैर्दिव्यैः परिसे ब्राह्मणा ज्ञया ॥ नैते व्रतं विनिघ्नन्ति हवि विप्रानुन्नोति पुन व्रतं ॥ अथाविष्णुर्व
 नं विष्णुर्दाता विवर्ततीत्यथा ॥ सर्वविष्णुमयं यज्ञात्वा व्रतस्त्वं ह्रीणमुद्धरेत् ॥ पदामुमुष निश्चैष्ट
 परिम्लानोति मूर्च्छितः ॥ तदा समुद्धरेत् ह्रीणमिच्छं तं विमुखं स्थितं ॥ परिपाल्य व्रती देहं व्रतेशं
 समापयेत् ॥ यथोक्तं द्विगुणं तस्य फलं विप्रमुखोदितं ॥ इन्द्रियाश्च स सक्ता सो देवविमलामतिः ॥

परितोषयेते विष्णुं नोपवासोयतात्मवान् ॥ किं तस्य बद्धमिस्तीर्थैः स्नान होम जपैर्व्रतैः ॥ जितेन्द्रियगणोघो
रो निर्जितो दुष्टचेतसा ॥ जितेन्द्रियः सदाशान्त सर्वभूतहिते रतः ॥ वासुदेवपरो नित्यं न क्लेशो कर्तुमर्हसि ॥ कृ
त्वानृणं यथोक्तं तु वैल्लवं पदमव्ययम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो नित्यं पुनराद्यं दुर्लभम् ॥ ये स्मरन्ति सदा विष्णुवि
शुद्धेनांतरात्मना ॥ ते प्रयांति च यत्पुत्रा विष्णुलोकमनामयम् ॥ प्रभाते वा द्द्विरात्रे वामध्यान्हे दिवस
क्षये ॥ अच्युतं ये कीर्तयन्ति ते तरन्ति भवार्णवं ॥ आनन्दितो यदुःखा ते कुड् शान्तो यवाहरि ॥ यो नुकी
र्तयते भक्त्या सगच्छेद्दुष्टवंपुरी ॥ गर्भजन्मजरारोगो दुःखसंसारबन्धने ॥ न बाध्यते नरो नित्यं वा
सुदेवमनुस्मरन् ॥ रक्षावरे जंगमे सत्त्वे रूढे रसस्मे क्रुभा क्रुमे ॥ विष्णुपश्यति सर्वत्रैकं सविष्णुस्य
नरः ॥ सर्वं विष्णुमयं ज्ञात्वा त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ यस्य ज्ञाता मतिस्तेन पूजितो गरुडध्वजः ॥ इति
कल्पानुकल्पानां व्रतानां मुक्तस्य च ॥ सविष्णुलोकमाप्नोति प्रसादाच्च कृपापि नः ॥ विधिर्मासे
पवासस्य यथावत्परिकीर्तितः ॥ सुतस्नेहान्मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकहिताय च ॥ कृत्वा श्रुत्वा च यो

मात्मानो विष्णुपुरी ब्रजेत् ॥ नामक्ताय प्रदातव्यं नेदयं दुष्टचेतसा ॥ ॥ इति विष्णुरहस्याक्तं मासि
 पवासव्रतं ॥ ॥ अथ मलमासव्रतं ॥ ॥ हेमाद्रौ पादौ ॥ देवेशं शंकरं शंभुं सर्वदेवनमस्कृतं ॥ ष
 डाननो महातेजा प्रणम्य पर्यट्छता ॥ ॥ स्कंद उवाच ॥ ॥ देवदेव महादेव सर्वधर्मप्रवर्तक ॥
 व्रतानि बह्विधं पुण्यानि श्रुतानि त्वत्प्रसादतः ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि धर्मतत्त्वे सुरेश्वर ॥ व्रतांतरमहा
 पुण्यं कथयस्व महाप्रभो ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ शृणु वत्स प्रवक्ष्यामि व्रतपापहरं शुभं ॥ यस्या
 नुष्ठानमात्रेण तुष्टो भवति भास्कर ॥ दुःखं हरति यः क्षिप्रं प्रदद्यात्सौख्यमुत्तमं ॥ स्कंद उवाच ॥
 मलमासं व्रतं रक्षां सर्वपापहरं नृणां ॥ सकांस्थमन्नदानं च पूजनं भास्करस्य च ॥ यस्यानुष्ठान
 मात्रेण पुत्रदोहित्रवान्नसः ॥ धनधान्यसमायुक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ आसीत्पुरा महाराजा नृ
 ऊषुः पृथिवी तले ॥ धर्मप्रियस्तपोनिष्ठो देवपूजनतत्परः ॥ प्रजानां पालको नित्यमतिथीनां च
 पूजकः ॥ गंतुं शक्रपदं सोऽथ ब्राह्मणो नरवाहने ॥ भोक्तुमाकारयद्देवा दगरस्य मुनिपुंगवं ॥ युक्ता

समारुहत्सोथतदानीं मिंद्रमायया ॥ मोहितेनैव -- मुक्तो ब्रह्मविदांवरः ॥ सपदायातिमूढेन ता
डितश्च मुनिस्तदा ॥ मुद्देन मुनितातेन शापितः कुंभयोनिना ॥ सर्पो भवति हे पापमहाशूरास्तदा
भवत् ॥ राजा प्राप्तस्तदा स्कंदसर्पत्वमिति दारुणं ॥ महारण्ये महाप्राज्ञः सर्वसत्तो बवर्जितः ॥ देहभा
वेन तेनापि कृतास्तु पापराशयः ॥ एकदा तु महारण्ये कृष्णं देवाय नो मुनिः ॥ अजगाम महाभाग तस्य
भाग्येन नोदितः ॥ तयोस्तु संगतमभूदरण्ये तरुसंकुले ॥ तद्दर्शनात्स सस्मार पूर्वजन्म निवेष्टितं ॥
ततश्च विह्वलीभूतः प्रणम्य शिरसा मुनिं ॥ पतितो दंडवत् शोपं उवाच वचनं रुदन् ॥ पपात च म
ही श्रेष्ठ पापि दंडाय त प्रभो ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य समुनिः करुणा युक्तः ॥ उवाच वचनं सर्वशृणु
धमने सशितं ॥ ॥ सर्प उवाच ॥ तात केन विमुच्येयं अनंतादुःखसागरात् ॥ मुक्तिर्न वै स्माकं
कस्येदं कर्मणः फलं ॥ व्यास उवाच ॥ श्वर्ज नम निराजेन्द्रमलमासे समागते ॥ नार्चि

तोभास्करोविष्णुविधिना न कृतं व्रतं ॥ तत्कर्मपरिपाकेन बुद्धिस्तेविप्रयोजने ॥ शिविकायां समभवत्
 शक्रमाया सहायतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न्यपत्वं व्रतमाचर ॥ यस्यानुष्ठानमात्रेण स्वपदं प्रस्य
 सध्रुवं ॥ सर्प उवाच ॥ ॥ विष्णुरूपं सहस्रांशुमलिनेमासि पूजयेत् ॥ पूजिते च सहस्रांशौ वि
 ष्णुर्भवति पूजितः ॥ मलमासस्तु मासानां मलिनः पापसंभवः ॥ तस्य पापविकुध्यर्थं मलमासव्र
 तं चरेत् ॥ दिने दिने ग्रहयानि विविधान्नानि भक्तितः ॥ दक्षिणाद्युक्तानि कांस्यपात्रयुता
 नि च ॥ विष्णुरूपी सहस्रांशुः सर्वपापप्रणाशनः ॥ अष्टपान्नप्रदानेन मम पापं व्यपोहन्तु ॥ अ
 धिमासे तु संप्राप्ते गुडसर्पिः समायुज्यात् ॥ दद्याद्दानेन मंत्रेण त्रयस्त्रिंशद्दृष्टकान् ॥ त्रयस्त्रिं
 शद्दृष्टपानि दातव्यानि दिने दिने ॥ साज्यानि गुडमिश्राणि अधिमासे नृपोत्तम ॥ यावन्ति तत्र हि
 द्राणि अष्टपस्य च पार्थिव ॥ तावद्दूर्घसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ चंद्राशुनिर्मलाष्टपाः शालि

तंडुलमिश्रिताः॥ आहारः सर्वदेवानां ते प्रकुर्वेति मंगलं॥ सहिरं पृथुताभ्यस्तात्रयस्त्रिंशदष्टपुष्पका
न॥ अधिमासे तु संप्राप्ते त्रयस्त्रिंशत्तु देवताः॥ उद्दिष्ट्याष्टपदानेन पृथ्वीदानफलं लभेत्॥ मासाधि
केतुसंप्राप्ते यावत्सर्वानष्टपकान्॥ तावद्वर्षमवाप्नोति विल्लुल्लोकं सनातनं॥ त्रयस्त्रिंशदष्टपान्नं का
स्यपात्रे विधाय च॥ सघृतं सहिरण्यं च ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥ नारायणजगद्धीजभास्करप्रतिरूप
क॥ ब्रेत नानेन पुत्राश्च सपदं चाभिवर्द्धये॥ प्रार्थना मंत्रः॥ अधिमासे यदाराजन्द्वादशी वाथ पो
र्णिमा॥ व्यतीपात्तादने वापि दद्यादन्नं च दत्तः॥ साज्यपात्रं हि सगुडं त्रयस्त्रिंशदष्टपकान्॥
कांस्यपात्रे विनिक्षिप्य हिरण्येन समन्वितान्॥ उपानद्यत्र संयुक्ता नि प्राय विनिवेदयेत्॥ इदं
महात्तपरं॥ तत्र मंत्रः॥ यस्य हस्ते गदा चक्रं गरुडो यस्य बाहनं॥ शंखः करतले यस्य समं विल्लुः
प्रसीदतु॥ कल्पाकाष्ठदिरूपेणानि मेघघटिकादिना॥ ये चिंतयति भक्तानि तस्मै कालात्मने
नमः॥ कुरुक्षेत्रमयो देशः कालः पार्थद्विजो हरिः॥ पृथ्वीसममिदं दानं गृहाण पुरुषोत्तम॥ मल

नां च विष्णुर्धर्यपापप्रशमनाय च ॥ पुत्रपौत्राभि वृध्यर्थं तव दास्यामि भास्कर ॥ मंत्रेणानेन
 वेदद्यात्रयस्त्रिंशद्वर्षकान् ॥ अन्नदानात्परं दानं मलमासेन विद्यते ॥ गृहे तस्य स्थिरालक्ष्मी
 र्यदीस्यात्सूर्यसंनिधौ ॥ दारिद्र्यं न भवेत्तस्य रोगशोकविवर्जितः ॥ व्याधिभ्यो मुच्यते रोगी
 मुको वाचस्पतिर्भवेत् ॥ एतु विधिना राजन्सलमासव्रतं चरेत् ॥ पुत्रपौत्रैः समायुक्तो मो
 दते पालयन्मही ॥ इत्युक्त्वा समुनिस्कंद तत्रैवांतरधीयत ॥ न दुष्पामानुषं सर्वव्रतमेतच्च कार
 ह ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेन सर्पमानुषतां ययौ ॥ पुनर्व्रतं च कारेदमुनि सर्पपदेशितं ॥ विमान
 वरमारुह्य जगामेद्रस्य मंदिरं ॥ तस्मात्स्कंदनरः कार्यं व्रतमेतदनुत्तमं ॥ व्रतेन तोषितो दे
 वो भास्करो भक्तवत्सलः ॥ ददाति विपुलां लक्ष्मीं पुत्रपौत्रादिसंपदः ॥ ॥ इति व्रतार्कमल
 मासव्रतं ॥ ॥ अथ मलमासे व्रतांतरं ॥ ॥ असंभवः ॥ श्रीरुवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ
 भुक्तिमुक्तिप्रदायकः ॥ कथयस्व प्रसादेन लोकानां हितकाम्यया ॥ मुनीश्वराः प्रवदन्ति क

कल्लुद्वेपायनादयः॥ अदत्तं नैव लभ्येत दत्तं चैवोपनिष्ठते॥ यथा बंध्या गृहस्थस्य पति वंशस्य ना
शनी॥ तथा दानविहीनं तु जन्म सर्वनिरर्थकं॥ तथापि कथयंती ह देवज्ञाः शास्त्रकोविदाः॥ म
लिभ्यु चे सदा प्राप्ते क्रिया कार्या कथं प्रभो॥ क्षौरमौजीविहाय श्रवतं काम्यो यवांसि कं॥ मलिभ्यु
चे सदा त्याज्यं गृहस्थेन विशेषतः॥ श्रीरुवाच॥ अधिमासे च संप्राप्ते किं कार्यं ब्रूहि मे प्रभो॥
कस्योद्देशेन दत्तं परत्र कप्रदायकं॥ कल्लु उवाच॥ शृणु देवि महाभागे सर्वलोकस्य हेतवे॥
स्वयं दत्ता स्वयं भोक्ता यो ददाति द्विजातये॥ नान्यो दातान भोक्ता च इह लोके परत्र च॥ असेका
तेपि संसंप्राप्ते मामुद्दिश्य व्रतं चरेत्॥ अधिमासस्याधिपत्ये अहं वै पुरुषोत्तम॥ स्नानं दानं
जपो होमः स्वाध्यायः पितृ तर्पणं॥ देवार्चनं मथान्यञ्च ये कुर्वन्ति मनुष्यजाः॥ अक्षयं तद्भवेत्स
र्वं भूमौ दृशेन्नयत्कृतं॥ मालमासो गतः इत्युच्यते येषां देवि प्रमादतः॥ हरिद्रुपुत्र शोकं च पापं
कविगर्हणं॥ मर्त्यलोके भवेज्जन्म तेषां देवि भवेत्सदा॥ सुप्रपदासि देवि त्वं येऽचयेति हि

जो तमाः॥ यदा मालिन्नुचो मासः प्राप्यते मानवैः प्रिये॥ महोत्सवस्तदा कार्य आत्मनो हितकं हि
 मिः॥ क्लृप्तपक्षे चतुर्दश्यां नवम्यां वा सुरेश्वरि॥ अष्टम्यां वाथ कर्तव्यं व्रतं शोकविनाशनं॥ य
 था लाभो पहारेणामसयास्मिन्मालिन्नुचो॥ पुण्यं हि प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं पूजाह्निकी क्रिया॥
 गृहीयान्नियं संपश्चाद्वासुदेवं हृदि स्मरन्॥ उपवासस्थानं कस्य एकभक्तस्य भासिनि॥ एकस्य
 निश्चयं कृत्वा ततो विप्रान्निमंत्रयेत्॥ सपत्नीकान् सदाचारान् सुरूपान् सुखवेषकान्॥ श्रु
 ताध्ययनसंपन्नात् कुलीनान् ज्ञाति सभवान्॥ ततो मध्याह्नसमये लक्ष्मीयुक्तं सनातनं॥ स्ना
 पयेद्ब्रह्मकुंभे वेदमंत्रैः द्विजोत्तमैः॥ पूजेयेत्परया भक्त्या गोत्रिभिः सपितामहं॥ गंधतोयनसं
 स्नाप्य पंचामृतशुभेन च॥ चंदनेन सुगंधेन पुष्पैर्नानाविधैः प्रिये॥ मिष्टान्नैर्न चयैर्न वैद्यैर्द
 पदीपकैर्भिरंजितः॥ आच्छादय सवस्त्रैश्च पीतवस्त्रैर्विशेषतः॥ घंटामृदंगनिर्घाषैश्च शरवध्वनि
 समन्वितः॥ आरात्रिकं व्रती कुर्यात्कर्त्तव्यं रागसुचंदनैः॥ अलाभे इत्यनेनापि फलमानं

त्यहेत्तेवे॥ ताम्रपात्रस्थिते तोये चंदनाक्षतपुष्पके॥ अर्घ्यं दत्त्वा सपत्नीकं प्रहृष्टेनांतरात्मना॥ मंत्रे
णानेन देवेषी ब्राह्मणैः सह मास्मरन्॥ नारिगैर्नारिकैरेव फलैर्नानाविधैः शुभैः॥ पंचरत्नसमायु
क्ते जातु नीकतभूतले॥ आरोप्य भोलेहस्ताभ्यां श्रद्धाभक्तिसमन्वितः॥ अर्घ्यदानमंत्रः॥ देवदे
वमहाभाग प्रलयात्पत्तिकारक॥ रूपा सर्वस्य भूते राजगदानंदकारक॥ गृहाणा अर्घ्यं मिदं दे
वदयां कृत्वा ममोपरि॥ अथ प्रार्थनामंत्रः॥ स्वयं भुवनमस्तु भ्यं ब्रह्मणे मिततेजसे॥ नमोस्तु ते
श्रियानंददयां कृत्वा ममोपरि॥ एवं प्रार्थ्य प्रार्थ्य च गोविंदं पूजयेद्ब्राह्मणैः सह॥ सपत्नीकान् शु
चीन्नात्ताबलह्मीनारायणोस्मरन्॥ पूजयित्वा विधानेन भोजयेद्भूतपायसः॥ भोजयित्वा
विधानेन सपत्नीकं स्मरन्निभुं॥ स्मर्तव्यो द्विजरूपेण पत्नी चैव मनुस्मरन्॥ परिधाप्य यथाशक्त्या
वस्त्रालंकारकुम्भैः॥ दास्यान्नेश्च कपित्थैश्च पनसः कदलीफलैः॥ नारिकैरेव नारिगैः कृष्ण
डैर्दाडिमैः प्रियैः घृतपक्वान्नगोधूमैः शुभैः स्तेतान् लिखेत्कवचैः॥ शर्करैर्घृतपूरैश्च फणितैः षड्

मंडकैः॥ हंताकिकर्कटी शकैः शृंगवैरैः समूलकैः॥ अन्येऽपि विविधैः शकैः रम्यपाकैः पृथक् पृथक्
महाभोज्यैश्चलेह्यादिकंदुलानिविशेषतः॥ गोरसानां विचित्राणि वासितानि द्रव्ये दिप्तिः॥ अन्यान्य
पिचदेयानि दानानि विविधानि च॥ चित्तशोधनकुरित्तात्मनः श्रेय इच्छता॥ यथा च सरसं प्राप्य
परिवेष्य मृदुब्रुवन्॥ इह स्वादु इह भोज्यं भवदर्थं विचिंतयेत्॥ याच्यतां रोच्यते यच्च यन्मया पावितं
प्रभो॥ धन्योऽस्य तु गृहीतोऽस्मि सार्थं कृतं च मंदिरं॥ विसर्जयंततो विप्रान् दत्त्वा तां बूलदक्षिणं॥
पात्राणि ह्यगारवंडानि चूर्णचरवहिरं शुभं॥ एलाकर्पूरलवंगानि जातीफलतज्जत्वं॥ मृगनाभि
मरीचीनि मुरमांसनरवस्तथा॥ चतुर्भिर्मिलितैर्द्विविंतां बूलं मम वल्लभं॥ यो ददाति द्विजां ग्या
पांसभवेत्सुभगा नरः॥ सुभगा च सदा चारावल्लभा स्वर्जनेऽनुभवे॥ पुत्राः सौभाग्यसंयुक्ताः
हृत्वाऽजायते बला॥ पत्रैः सुकेशैः प्रीतः पूगेरीशः सहो बया॥ चूर्णानानलहस्वशक्त्या
रवदिरेणुमन्मथः॥ चतुर्भिर्विश्वरूपो सोऽयः पुण्यातिजगन्नयः॥ परितोष्य सपत्नीकान् हस्ते द

धाञ्चमोदकान्॥ आसीमांतमनुब्रज्यभुंजीतबंधुभिः सह॥ असंक्रांतं व्रतं नारीया करोति हरिप्रि
ये॥ दारिद्र्यपुत्रशोकं च वैधव्यं न भवेत्सदा॥ उरुषाण्यवविधादेवियदिकुर्यान्मल्लिम्बुचे॥ मलि
म्बुचं प्राप्य नष्टजितोयैः श्रीनाथः देवः परयेह भक्त्या॥ कथं भवेत्तेषु सुरवंचसंपत्सु त्रस्तु हृत्स्वजन
जाचभार्या॥ ॥ इति श्रीभविष्योत्तरपुराणे मलमासव्रतं॥ व्रतांतरं देवीपुराणे॥ ॥ ईश्वर उवाच॥ शृ
णु देवि महात्म्यं च मलमासस्य पार्वति॥ ये च मासाः संक्रांतास्तेषां स्वामी रविस्मृतः॥ असंक्रांतास्त
ये मासास्तेषां स्वामी जनार्दनः॥ तमुद्दिश्य च यत्किंचित्स्वल्पं वा यदि वा बहु॥ अक्षयं तद्रवत्कृतं
जन्मनाययुतं ध्रुवं॥ मलिम्बुचेतुसंप्राप्त्यो न कुर्यात्स्वशक्तितः॥ दानं वाथ व्रतं वापि विप्रभोजनमेव
च॥ मलिम्बुचेन देहेन सयाति निरयनरः॥ एकभक्तेन न त्तेन तथैवाचारितेन च॥ उपवासं न कुर्व
ति मनसा संप्रयत्नतः॥ दाने वाथ व्रते वापि यस्त्वशक्तिर्न विद्यते शरीरतोषणं तेन कर्तव्यं तीर्थ
सेवने॥ वचनाद्भिज्जमुख्याणां सर्वव्रतफलं लभेत्॥ सर्वव्यापियथाविल्लुः सर्वभूतकृपाकरः॥

मलिम्लुचेयथादानंलोकद्वयसुखावहं॥ ॥ श्रीदेव्युवाच॥ भाग्यहीनास्तुयेमर्त्यपुत्र॥ वहिचरंति
 हि॥ विवकोनास्तिद्यैषांकिंकार्यतेमलिम्लुचे॥ निर्दनाश्चदुराचारापरभाग्यायजीविनः॥ ईश्व
 रउवाच॥ ॥ हनेव्रतेतथानतेआयासेकायशोषणे॥ सर्वथानास्तिसामर्थ्यकर्तव्यंविप्रसेवने॥
 साधूनंसेवनेदेविसर्वतीर्थफलप्रदं॥ कालेनलभतेतीर्थसद्योवैसाधुसेवनात्॥ साधूनांदर्शनं
 चैवकीर्तनंश्रवणंतथा॥ मलमासेतथादेविकर्तव्यंश्रेयश्छता॥ पुण्यव्ययनसंप्राप्तेसंपदोविनि
 धागृहे॥ तामिःपुनःप्रकर्तव्यःसंचयःपुण्यकर्मभिः॥ अन्यायेनमहादेवियःप्राप्तेधनसंचयः॥ पुण्य
 कर्मक्षयान्नेहप्राप्यतेपुण्यसंचयः॥ तस्मात्पर्वणिसंप्राप्तेद्रव्यंप्राप्तेप्रकल्पयेत्॥ यथाबीजांकुरु
 न्यायोविद्वद्भिर्धर्मतैरे॥ विचार्यनिश्चयःप्राप्तोधर्मोदर्थेनसंशयः॥ धर्मबीजंअर्थबलंफलाद्दी
 जंसुरक्षितं॥ कर्तव्यंतत्प्रयत्नेनप्ररोहार्थंभवेभवं॥ बीजांकुरुततोभक्षेत्योनदद्याद्भुनक्ति
 लक्ष्मीनारायणपूज्यभोजयेच्चद्विजोत्तमान्॥ इतिश्रीदेवीपुराणमलमासव्रतं॥ ॥ अथवि

विशेषपूजा॥-मत्स्यायनमः॥ कर्मायनमः॥ सहस्रशीर्षेनमः॥ देवायनमः॥ सहस्राक्षपदेनमः॥ हरयेनमः॥
पुरुषोत्तमायनमः॥ महादेवायनमः॥ सृष्टिस्थित्यंतकारिणेनमः॥ कृष्णायनमः॥ वासुदेवाय॥ लक्ष्मीकांता
यनमः॥ सुरेश्वरायनमः॥ स्वयंभुवेनमः॥ लक्ष्म्यमिततेजसेनमः॥ ब्रह्मप्रियायनमः॥ देवायनमः॥ ब्रह्म
गोत्रेनमः॥ लक्ष्म्येनमः॥ कमलायै नमः॥ पद्मायै नमः॥ श्रिये नमः॥ पद्मवासायै नमः॥ हरिवल्लभायै
नमः॥ क्षीराब्धितनयायै नमः॥ श्रिये नमः॥ इंदिरायै नमः॥ श्रीसूक्तेन पूजा॥ अर्घ्यमंत्रः॥ पुराणा
पुरुषेशानसर्वशोकनिहंतन॥ अधिमासे व्रतधीतो गृहाणार्घ्यश्रिया सह॥ पुराणा पुरुषेशान
जगद्धतासनातन॥ सपत्नीको ददा म्यर्घ्यं सृष्टिस्थित्यंतकारिणे॥ देवदेव महाभाग प्रलयोत्प
तिकारक॥ कृपा सर्वस्य भूतस्य जगदानंदकारक॥ गृहाणार्घ्यमिमं देव दयां कृत्वा ममोपरि॥
इति श्रीभट्टनीलकंठात्मजभट्टशंकरकृतौ व्रतार्कमासव्रतानि॥ ॥ अथ वारव्रतानि॥ तत्र रविवार
व्रतं भट्टनरत्ने सौरधर्मे॥ यस्यादयस्याज्जगतः प्रबोधोयः कर्मसाक्षी भुवनस्य गोप्ता॥ कुशादि

कथाधि विनाशिनोयः सभास्फुरेनेदुरितं निहन्यात् ॥ मां धाता उवाच ॥ भगवन् ज्ञानिनो श्रेष्ठ कथं
 यस्तु प्रसादतः ॥ त्वं ह क्राद्धो नु मिच्छामि व्रतं पाप प्रणाशनं ॥ सर्वकामप्रदं चैव सर्वमलविनाशनं ॥
 जार्घ्यदानसहितं नैवेद्यं प्राशनान्वितं ॥ एतत्कथय सर्वस्वं प्रसन्नो यदि मे प्रसो ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥
 शृणु राजन प्रवक्ष्यामि यद्ब्रह्म व्रतमुत्तमं ॥ सर्वकामप्रदं पुंसां कुष्ठादिव्याधिनाशनं ॥ भानास्तुष्टिक
 रं राजन् भुक्तिमुक्तिप्रदायकं ॥ यस्यादये सुरगणान्मुनिसंघास्तु वारणाः ॥ दैत्यदानवयक्षाश्च कुर्व
 तिसततार्चनं ॥ यस्यादये तु सर्वेषां प्रबोधो नृपसत्तम ॥ तस्य देवस्य वक्ष्यामि व्रतं राजन्सविस्तरं ॥
 श्रजार्घ्यप्राशनं दानं नैवेद्यं शृणु तत्त्वतः ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वयज्ञेषु यत्फलं ॥ सर्वदानेन तपसा
 यत्पुण्यं समवाप्यते ॥ प्रातस्नानेन यत्पुण्यं यत्पुण्यं रविचासरे ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशस्व
 पि भूषते ॥ सूर्यव्रतं करिष्यामि यावद्दुर्घदिवाकर ॥ व्रतं संपूर्णं तां यातु तत्पसादात्प्रभाकर ॥ नि
 यममंत्रः ॥ ततः प्रातः समुत्थाय नद्यादौ विमले जले ॥ स्नात्वा संतप्य देवान् पितृंश्च वसुधाधि

॥ घ ॥ उपलिप्य शुचौ देशे सूर्ये तत्र समं शुचौ देशे सूर्ये तत्र समं चयेत् ॥ संलिखेत् तत्र पद्मं तु द्वादशारं सकर्णिकं ॥ ताम्रपात्रे तथा पद्मं रक्तचंदनवारिणा ॥ ततः संपूजयेद्देवं ही नानाथं सुरेश्वरं ॥ मासे मासे च ये राजतविशेषास्तान् शृणुष्वैव ॥ मार्गशीर्षे यजेन्मित्रं नारिकेलार्घ्यं मुक्तमं ॥ नैवेद्यं तंदुल्लं देयासाज्याश्च सगुडास्मृताः ॥ पत्रत्रयं तु लस्यास्तु प्राश्यतिष्ठेज्जितेन्द्रियः ॥ दद्याद्द्विप्राय भोज्यं तु दक्षिणा सहितं नृप ॥ पौषे विष्णुं समभ्यर्च्य नैवेद्यं कृशं तथा ॥ बीजपूरेण वै चार्घ्यं प्राश्यं घृतपलत्रयं ॥ दद्याद्घृतं तु विप्राय भोजनेन समन्वितं ॥ माघे वरुणं नामानं संपूज्याज्यां तिलान्गुडं ॥ भोजनं दक्षिणां दद्यान् नैवेद्यं तत्तत्ती फलं ॥ अर्घ्यं ते नैव दत्त्वा तु प्राश्य मुष्टिं त्रयं तिळाः ॥ फाल्गुने सूर्यं मभ्यर्च्य जंबीराघ्यं निवेदयेत् ॥ पलत्रयं दधि प्राश्य नैवेद्यं सघृतं दधि ॥ दधितंदुल्लं दानं च भोज्यं तस्मद्दाहृतं ॥ चैत्रे भानुं तु संपूज्य नैवेद्यं घृतपूरिकां ॥ फले तु द्वादशमं प्रोक्तं प्राश्य दुग्धपलत्रयं ॥ विप्राय भोजनं दद्यान्मिष्टान्नं तु सदक्षिणं ॥ वैशाखे तपनं प्रोक्तं माषान्नं सघृतं स्मृतं ॥ अर्घ्यं दद्यात्तु द्वादशाभिः प्राशयेत् ॥

मयं स्मृतं ॥ कुर्यान्माषान्न दानं तु सद्यः वै स दक्षिणं ॥ इन्द्रज्येष्ठे यजेद्राजनैवेद्यं तु करं भक्तं ॥ अर्धश्च सह
कारेणाप्राश्यांजलांजलिं च यं ॥ दध्योदनसमायुक्तं भोजनं ब्राह्मणाय तु ॥ आषाढे रविमभ्यर्च्य पूजा
विर्पिकं तथा ॥ विप्राय भोजनं दद्यात्प्राशयेन्मरिचं च यं ॥ गभस्तिमान्श्रावणार्धे त्रपुशीफलमेव च ॥
मुष्टिचयं च सक्तुनां प्राशने समुदाहृतं ॥ विप्राय भोजनं दद्याद्दक्षिणा सहितं नृप ॥ यमोभाद्रपदे पूज्यं कृष्ण
डंतं दुलज्यकं ॥ गोमूत्रं प्राशनं युक्तं ब्राह्मणे भोजनं तथा ॥ हिरण्यरेताश्चियुने वेद्यं शर्करा स्मृतं ॥ दा
दुमेनार्घ्यं दानं तु प्राशय रवंडपलं च यं ॥ विप्राय परयापित्त्या भोजने शालिशर्करा ॥ वदिवाकरः कर्त्ति
केचुरं भायाः फलमेव च ॥ पायसं चैव नैवेद्यं पायसं प्राशने स्मृतं ॥ एवं व्रतं समाप्येत्तत्तत्त उद्यापनं च
रेत् ॥ ततो गुरुगृहं गत्वा गृहीयाच्चरणां धुमौ ॥ उद्यापनं करिष्येह मागच्छ मम वैश्वमनि ॥ माषकेन सु
वर्णस्य तु प्रतिमां कारयेद्देवः ॥ रथोरूपमयः कार्यः सर्वोपस्करसंयुतः ॥ कृत्वा दादृश पत्रं तु कम
लं रक्ततंडुलैः ॥ स्थापयेद्व्रणं कुम्भं पंचरत्नसमन्वितं ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं तांश्रुतं दुलहरितं ॥

णांश्च विसर्जयेत् ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं भक्तिहीनं तु यत्कृतं ॥ तत्सर्वं पूर्णतां यातुं भूमिदेव प्रसादतः ॥ अ-
 नुब्रज्य गुरुं विप्रान् भोजनं तु समाचरेत् ॥ वृद्धैश्च बंधुभिः सार्द्धं नत्वा देवं दिवाकरं ॥ एवं यः कुरुते मर्त्या वि-
 त्तशालुं विवर्जितः ॥ सूर्यव्रतं महाराजतस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ब्राह्मणो लभ्यते विद्यां क्षत्रियो राज्यमा-
 भूयात् ॥ वैश्या समृद्धिं विपुलां शुद्रः सुखमवाप्नुयात् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं कुमारी लभते पतिः ॥ शे-
 गार्ता मुच्यते रोगी द्वंद्वो मुच्येत बधनात् ॥ यं यं चिंतयते कामं स तस्य भवति भवं ॥ इत्युक्तं यद्दे-
 शं शृणु याद्येकचित्तो न वेन्नृपाः ॥ सर्वकामनवो मोक्षे प्रसादाद्भास्वतो नृपाः ॥ ॥ इति सौरधर्मांतं सूर्यव-
 रतं ॥ आश्विनादिरविवोरष्वाशादित्यव्रतं ॥ स्कंद उवाच ॥ शृणु दिव्यं परं पुण्यं आदित्याराधनं परं ॥
 यत्कृत्वा सर्वकामानां सकलं फलमाप्नुयात् ॥ समुद्रतीरे विप्रेऽपुत्री द्वारवती शुभा ॥ वासुदेवय-
 दुवरे पुरा राज्यं प्रशासति ॥ दूर्वासाः शंकरस्यांशो आजगामा बलोकः ॥ कृत्स्नेन पूजितस्तत्र अ-
 र्घ्यपाद्यासनादिभिः ॥ भोजनं तस्य यदृतं यथाभिलषितं मुने ॥ संपूजितः सकृत्सेनया वदन्नृपसौ

३९०

मुनिः ॥ सांबेन हसितस्वस्य सुतेन सह सा किल ॥ कुक्षोपि मुनिशार्दूलः कोपे सहति बान्धव्यं ॥ पूजितो
 नमया दानी मन्यत्कर्तुं कथं क्षमे ॥ स गत्वा नारदः प्राह सांबेन हसि नोस्मि मे ॥ प्रभासं चरतः कार्यं त-
 स्य शिक्षाय नत्वया ॥ इत्युक्तो नारदः प्रायात् द्वारकां कृष्णसंनिधौ ॥ स्वकं सैन्यं दर्शय स्वममेव
 किं नृप ॥ देवमात्राभिषेकं कृत्वा हस्त्यश्वरथसंकुलं ॥ नारदेनैव मुक्तस्तु तथैव कृतं नृविभुः ॥ इति
 ते तु बले प्राह नात्र शोभा प्रदृश्यते ॥ मेयैवानीयते शीघ्रं द्वारवत्यास्तवांतिकं ॥ गत्वा वमुक्ते मुनि-
 ना श्रेष्ठे जांबवती सुतः ॥ संश्रृंगारस्तथानीतो मकरध्वजदर्शनः ॥ गत्वा लिङ्ग्य चुचुबस्तं गोप्यः
 कृष्णपरियहाः ॥ नारदः प्राह भगवान् दुश्चरितं तथानघ ॥ कुक्षेन शौरिणा शसः कुष्ठी भवनरा-
 धिप ॥ एवमुक्ते तथा पुत्रकुष्ठरोगातुरो भवेत् ॥ शोबः प्रणम्या हपितः किमर्थं शपितस्त्वया ॥ स्व-
 शक्तिज्ञानदृष्ट्वा तु विचार्य सुविनिश्चितं ॥ ध्यानादुर्वीससो जाता विक्रिया त्वत्र कारणं ॥ अत्र
 होमया पुत्रकार्यस्तस्य पते शुचौ ॥ आदित्यस्य व्रतं चैव कुरु कुष्ठविनाशने ॥ शोब उवाच ॥

कथं तातमया कार्यं व्रतं सर्वफलप्रदं ॥ किं विधानं तु के मंत्रा किं दानं किंच पूजनं ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
 मासमाश्वयुजं प्राथयदारविदिनं भवेत् ॥ तदा व्रतमिदं ग्राह्यं नरैस्त्रीभिर्विशेषतः ॥ यावत्संवत्सरं
 तावद्विधिना तेन पुत्रक ॥ गोमयेनाक्षितौ कुर्यान्मंडलं चतुर्लपुनः ॥ रक्तपुष्पैरक्षताभिरर्घ्यं
 तत्र प्रक्षपयेत् ॥ मंत्रेणानेन भास्वंतमाचार्यं प्रतिवासरं ॥ यथा शाविमलाः शर्वाः सूर्यभास्कर
 भानुभिः ॥ तथा शाः सफला मह्यं कुरु नित्यं मयार्धतः ॥ अर्घ्यमंत्राः ॥ एवं तमर्चयेद्दत्ता वधाचार्यस
 माप्सते ॥ समाप्ते तु व्रते वत्स कुर्यात्तुष्ट्यापने विधिं ॥ गोमये चानुलिप्तायां भूमौ मंडलमालिखेत्
 रक्तचंदनरेखाभिः कुंकुमेन विशेषतः ॥ तन्मध्ये द्वादशादलं पद्माकारेण द्रुधः ॥ सिंदूरपूरित
 दलं जपाकुसुमपूजितं ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं प्रवालं कुरसन्निभं ॥ शालितंदुलसंपूर्णं शर्करा
 राचंदनार्चितं ॥ तस्योपरि न्यसेत्पात्रं तांश्रुत्यादिनिर्मितं ॥ सौवर्णभास्करं कृत्वा पद्मह
 स्तं च शक्तितः ॥ रक्तवस्त्रयुगोपेन पात्रोपरि निवेशयेत् ॥ अथ पंचामृतेनादौ जपकुंकुमलेपितं ॥

३११

रक्तवस्त्रसमाछन्नं पुष्पमालाभिवेष्टितं ॥ पंचामृतेन स्नपनमग्न्युत्तारणपूर्वकं ॥ प्रतिष्ठां च ततः कृत्वा
 पूजां देवस्य कारयेत् ॥ चंदनैः कुसुमैरन्यैर्विविधैः कालसंभवे ॥ अखंडपटवस्त्रे च कमंडलुमुपानह
 वद्दीनीत्रितयं तत्र स्थापयेद्विषं निधौ ॥ संज्ञाया वस्त्रयुगं तु कौसुमे तु महीपते ॥ प्रतिपात्रेषु संपू
 ज्यं सूर्यो द्वादशनामभिः ॥ मित्रो विलुः सवरुणः सूर्यो भानुस्तथैव च ॥ तपने द्यौरविंशत्योगभक्ति
 शमनस्तथा ॥ हिरण्यरेतादिन कल्पज्या एते प्रयत्नतः ॥ मध्ये सहस्रकिरणः संपूज्यः संज्ञया स
 ह ॥ शर्गीफलेर्धूपदीपैर्वस्त्रनैवेद्यसंयुतैः ॥ नारिकेरेण चैवार्घ्यं दद्याद्देवस्य भक्तितः ॥ मंत्रेणानेन रा
 जैश्च व्रतस्य परिहृतये ॥ नमः सहस्रकिरणसर्वव्याधिविनाशन ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं संज्ञया सहि
 तोरवे ॥ अरात्रिकं ततः कुर्यात्संज्ञासंकल्पमेव च ॥ संकल्पं च ततः कुर्याद्ब्राह्मणैः सूर्यदेवतं ॥ ब्राह्म
 णान् भोजयेद्भक्ष्यामिष्टान्नैर्द्वादशप्रभैः ॥ दंपत्यो भोजिनं देयं परमान्नं समन्वितं ॥ ततस्तु दक्षिणा
 देया समभ्यर्च्य स्वगादिभिः ॥ उपहारादितत्सर्वं गुरुवे प्रतिपादयेत् ॥ गुरुं तत्रैव संतोष्य ब्राह्म

रणा द्वस्त कुरुष्व व्रतमुत्तमं ॥ एतद्ब्रुत्वा वचः सांबः पित्रा कृष्णेन भाषितं ॥ व्रतं चरित्वा संप्राप्तः सर्वसि
 द्धिसु दुर्लभः ॥ इदं यः शृणुयाद् दत्तया श्रावयेद्वापि मानवः ॥ तावुभौ पुण्य कर्माणौ रविलोकमवा
 न्नतः ॥ ॥ इति स्कान्द आशादित्य व्रतं ॥ अथ सोमवारव्रतं ॥ देशकालैस्मृत्वा अमुकं कामं
 दं करिष्ये इति संकल्प्य महाकालाय शूलिने शंभवे इति मंत्रेण षोडशोपचारान्कृत्वा परिवारे
 वता पूजयेत् ॥ प्रागादि क्रमेण ब्राह्मणं विष्णुस्कंदं महाकलं शूलिने उमा महेश्वरो नंदिकेश्वर
 आवाहनाद्युपचारैः चंडाय नम इति मंत्रेण शान्त्या पंचोपचारैः श्वेदे प्रपूजयेत् ॥ ततः प्रार्थनां ॥
 दशभुजाय त्रिनेत्राय पंचवक्त्राय शूलिने श्वेतवृषारूढाय सुश्वेताभरणाय वै उमा सहिताय
 नमः ॥ त्रिहिमं रूपया देवशरणा तं महेश्वर ॥ नंदिकेश्वराय नम इत्येनं नंदिकेश्वरं पूजयेत् ॥ ततः पु
 ष्याणि गृहीत्वांग पूजा कार्या तत्प्रकारः ॥ देवाधिदेवाय नमः पादयोः ॥ शंकराय नम इति जंघयोः
 शिवाय इति जंघयोः ॥ शूलपाणये नम इति गुल्फयोः ॥ शंभवे नम इति कक्षे ॥ स्वयंभवे नम गुह्ये ॥

३१२

महादेवाय नम इति नाभौ विश्वकर्त्रे नमः उदरे ॥ सर्वतो मुखाय नमः पाश्वयोः ॥ स्थाणवे नमः स्तनयो
 नीलकंठाय नमः कंठे ॥ श्रीकंठाय शिवाय नमः मुखे ॥ त्रिनेत्राय नमो नेत्रयोः ॥ शशिभूषणाय नमः मु
 कुटे ॥ देवाधिदेवाय नमः सर्वगो ॥ ॥ इति पूजाविधिः ॥ अथ कथा ॥ नारद उवाच ॥ अन्यातदपि
 मे ब्रूहि येनाहं प्राप्नुयां पदं ॥ अव्यक्ता च शिवे भक्तिः पुत्रसौभाग्यसंपदः ॥ नंदिकेश्वर उवाच ॥ सो
 मवारव्रतं पुण्यं कथ्यमानं निबोध मे ॥ श्रावणे चैत्रवैशाखे ज्येष्ठे वामार्गशीर्षके ॥ प्रथमे सोमव
 रे च गृहीयाद्रतमुत्तमं ॥ यदा श्रद्धा भवेत्कर्तुं सोमवारव्रतं प्रति ॥ तदा चापि पुरस्कृत्य श्रद्धा भ
 क्तिः समन्वितः ॥ सुस्नातश्च शुचिर्हृत्वा शुक्लांबरधरो नरः ॥ कामक्रोधाद्यहंकारद्वेषपैशून्यव
 र्जितः ॥ आहरे चैत पुष्पाणि मालतीमल्लिकादिकं ॥ श्वेतपद्मानि दिव्यानि चंपकानि तथै
 व च ॥ कुंदमंदारजैः पुष्पैः पद्मैश्च शतपत्रकैः ॥ आचार्योऽणमया सार्द्धं शंकरं लंकुशं करं ॥ म
 लयजेन रूपेण धूपयेत्पार्वतीपतिं ॥ अन्यानि यान्यभीष्टानि तानि सर्वाणि दापयेत् ॥ पुनाग

पुष्पैश्च पूजयेत्पार्वतीपतिं ॥ कामिनेन तु मंत्रेण व्यापकेन महेश्वरं ॥ पूजयेन्मूलमंत्रेण च त्र्यम्बकेन ततः
 परं ॥ भवाय भवनाशाय महादेवाय धीमहि ॥ उग्राय यनाथाय शर्वाय शशिमोलिने ॥ रुद्राय नील
 कंठाय शिवाय भयहारिणे ॥ शंकराय नमोजंघेशिवायैति च जानुनी ॥ इह लपाणये नमो गुल्फक
 द्योशंभुं प्रहयजयेत् ॥ गुह्यस्वयं भुनामानं पूजयेत्पार्वतीपतिं ॥ महादेवाय इति पूजयेन्मूलमन्त्रेण
 सिमंडले ॥ उदरे विश्वकर्त्रे दिपाश्वयोः सर्वनां मुखं ॥ स्थाणुस्तनौ च संप्रज्य नीलकंठाय कंठ
 तः ॥ मुखे संप्रज्येद्देवं श्रीकंठाय शिवाय च ॥ त्रिनेत्राय नमो नेत्रमुकुटेशि शिभ्रपणं ॥ नमो देवाधि
 देवाय सर्वांगे पूजयेद्दिशुः ॥ एवं संप्रज्य देवेशमुपहारे मनोहरैः ॥ यथा विभवसारेण तस्य पुण्यफलं
 शृणु ॥ सोमवारयजंते ये पर्वत्या सह शंकरं ॥ तेलभृत्यक्षयालोकात्पुनरावृत्तिदुर्लभात् ॥ एकम
 कस्य यत्पुण्यं कथयामि समासतः ॥ सप्तजन्मार्जितं पापमभेद्यं देवदानैवैः ॥ नश्यते चैकभक्तेन ना
 त्र कार्या विचारणा ॥ मासे कस्य तु यत्पुण्यं शृणुयत्नेन सुव्रत ॥ अभाग्यो जातभाग्यस्यादुर्भागः

३१३

रक्तपुष्पैस्तु नैवेद्यैः फलैः कालोद्भवैः स्तथा ॥ पूजयेज्जपते मीशं शंखपदीपैस्तथोत्तमैः ॥ सूर्याय नमः ॥ वरुणा
 य नमः ॥ माधवाय नमः ॥ धात्रे नमः ॥ हयाय नमः ॥ भर्गीय नमः ॥ सुवर्णरेतसे ॥ अत्रये नमः ॥ दिवाकराय नमः ॥
 तपनाय नमः ॥ भानवे नमः ॥ हंसाय नमः ॥ इति द्वादशानामभिः पूजाकार्यं ॥ नमो नमः पापविनाशनाय
 विश्वात्मने सप्ततुरंगभाय ॥ साभाग्यं जुनिधे व्रतिभिः सदा वैर्भवाब्धिघोताय नमः सवित्रे ॥ प्रार्थनमंत्रः
 अनेन मंत्रेणार्घ्यं ॥ एवं संप्रज्य भानुं तु नक्तं मुञ्जीत वाग्यतः ॥ आचार्यं पूजयित्वा तु वस्त्रैराभरणैः ॥
 तस्मै चोपतिमां कुंभं सहिरण्यं प्रदापयेत् ॥ प्रीयतां भगवान् देवो मम संसारतारकः ॥ ब्राह्मणान् नमो
 जयेत्सश्चाद्वादशानां दिवि स्तरैः ॥ तेभ्यस्तु कलशान् दद्याद्यथाशक्त्या तु दक्षिणां ॥ एवं यः कुरुते सम्य
 ग्ब्रतमेतदनुत्तमं ॥ आशादित्येति विख्यातं तस्य पुण्यफलं महत् ॥ निर्व्याधिनिपुणो जस्वी पुत्रपौ
 त्रसमन्वितः ॥ भुक्त्वा च भोगान् मलान् मरैरपि दुर्लभान् ॥ देहांतरे विसायुज्यं प्राप्नुयादुत्तमोत्तमं ॥
 प्राश्यते परमावृद्धिं विमुक्तः कुष्ठरोगतः ॥ आशाभंगो न तस्यास्तिकलाचिदपि जन्मनि ॥ एतस्मात्का

पूर्वाक्तेरेव मैत्रेस्तु पूजयेत्सर्वतीपतिं ॥ नाना पुष्पैः फलेर्हिव्यैर्नानारत्नैः समर्चयेत् ॥ श्वेत वस्त्र युगेन
 वनानां मैत्रेर्महेश्वरं ॥ उपवीतं सोत्तरीयं भक्ष्यापि विविधानि च ॥ न्यानियान्यभीष्टानि तानि
 चान्यानि कल्पयेत् ॥ पुष्पमंडपिका कार्या वित्तानं तत्र शोभितं ॥ शय्या तली तथा दर्श देवस्या
 ग्रे प्रकल्पयेत् ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतवादित्रनिखने ॥ स्वगृह्योक्त विधानेन कृत्वा गिरिस्थ
 पनंततः ॥ ततो होमं च पूर्वाद्यैर्मंत्रकायेभिर्नस्तदा ॥ पालाशत्रामी समिद्धि जुहुयाद्यधि
 कं शतं ॥ आप्यायस्विति मंत्रेण पृषदाज्ययुतस्तदा ॥ यवव्रीहिति लाज्येन पूर्णं पूर्णं पृथक्
 पृथक् ॥ पूर्णाहुतिं ततो दद्यात्कृत्वा सिद्धकदादिकं ॥ होमांतं च गुरु पूज्य संपत्नीकं समा
 हितः ॥ वस्त्रैराभरणैः श्रेष्ठैर्गृहोपकरणादिभिः ॥ श्वेतावाकपिलावापिसुशीलाचपयस्विनी ॥
 संवत्सारत्नपुष्पाचघटावस्त्रविभूषिता ॥ दक्षिणा सहिता देया शिवो मे प्रीयतामिति धे
 नुर्वै जगतामातानित्यं विष्णुयदे स्थिता ॥ सर्वत्मा च मया दत्ता प्रीयतामे सदा शिवः ॥ ब्रह्म

३१४

णानुभोजयेद्दिवा स्वयो दशसुरशोभनात् ॥ वस्त्रालंकारं नाद्यतेभ्यो देयं सदक्षिणं ॥ त्रयो दशघ
 टा देया वंशपात्रसमन्विताः ॥ पक्वान्नफलसंयुक्तानाना भक्ष्यसमन्विताः ॥ पूजितं तु ततो दे
 वं देवोपकरणानि च ॥ आचार्याय ततो दद्यात्प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥ इमं देवं गृहाण त्वं सर्वपिक्का
 रसंयुतं ॥ परिपूर्णं व्रतमेस्या विहृतं फलं ॥ यद्भक्त्या देवदेवे शमया व्रतमिदं कृतं ॥ न्यूनं वाथ
 क्रियाहीनं परिपूर्णं तदस्तु मे ॥ इति संप्रार्थयेद्देवं द्विजं चैव पुनः पुनः ॥ भुजीयात्सहधर्मा
 त्मा शिष्टैरिष्टैश्च बंधुभिः ॥ अनेनैव विधानेन यद्द्वंद्वव्रतमाचरेत् ॥ ययं वित्तयेत कामं ततपसा
 तिमानः ॥ दाता सुरवीचो जस्वी त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ विमानवरमारुह्य सोमलोके म
 हीयते ॥ मनूनां वंशतया वत्तावत्तत्रैव मोदते ॥ शिवलोकं ततो गत्वा शिवेन सह मोदते ॥
 कंडितेशंभुरूपेण पुनरावृत्तिं दुर्लभं ॥ कृत्वा न चरितं पूर्वसोमवारव्रतं शुभं ॥ नृपैः श्रेष्ठैः पुरा
 पुराचीर्णमास्ति कै धर्मतत्सकैः ॥ इति पठति रहस्यं यः शृणोतीह नित्यं त्वनुवदति इति श्रुत्वा

यान्यस्य यो वै। सकल कलुषहानौ वंद्यमानौ गणयैः शिवविमलविमानैर्यति शिवपुरं सः॥ ॥ इति
 श्रीस्कांदे सोमवारव्रतसंपूर्णं॥ ॥ अथ सोमवारव्रतं॥ तत्र तद्यंत्रप्रकार उक्तः संग्रहे। त्रिकोणं
 र्वमुधृत्य पंचधा विभजेत्ततः॥ तृतीयरेखा चिन्हाभ्यां लोचयेत्समभागतः। आद्यरेखा प्रथु
 गलं तृतीयं चिन्हयोन्यसेत्॥ द्वितीयाग्रं समाकृष्य तृतीयं चिन्हयोन्यसेत्॥ युतारेखा
 तृतीयां तु समां भज्यां समां शतः। तुर्यां चिन्हद्वयेनाथ त्रिभिश्चिन्हेस्तु पंचमी॥ तृतीयां -
 कुर्वित पंचम्या मध्यचिन्हे॥ तुर्यां प्रयो जयेत्सम्यक् पंचम्या चिन्हयो द्वयोः। अथ मानद्वये
 दद्यात्सूत्रयुग्मं विवर्णः। - - - धिका साम्य कोणानां विंशतिर्भवेत्॥ तृतीयां तुर्ययोर्मध्यस्ति
 तिचिन्हे गृह्ययेत्॥ दवंतदग्रतो मंत्री त्रिकोणे दक्षिणा क्रमात्॥ मंगलाद्यानूतारपूर्वामो
 तानेकविंशति॥ एकविंशतिकोष्ठेषु नाना मंत्रान्समालिखेत्॥ ततः पूजाप्रकर्तव्या पुत्रसंपत्ति
 हेतवे॥ पूजाप्रकारमाह॥ सहिमे भगवन् भोम अंगारक मेहा प्रभो॥ त्वयि सर्वसमायातं

३१५

सुभवा भवेत्॥ पुत्रार्थं लभते पुत्रान्धनाथं लभते धनं॥ कन्यार्थं लभते कन्यारूपलावण्यशालिनीं॥
 यं यंचिंतयते कामंतं तं प्राप्नोति मानवः॥ गृहे तस्य वसेत्सुहृद्भी सौख्यानि विविधानि च॥ रुद्रांशो धर्म
 मार्गस्थो विघ्नहीन सिति चरेत्॥ अश्वमेध सहस्राणि फलं प्राप्नोति मानवः॥ इह लोके चिरे स्थित्वा पु
 त्राभोगान् मनोरमान्॥ विमानवरमारुह्य रुद्रलोके महीयते॥ यथात्मानं तथा देवं यथा देवं त
 था गुरुं॥ तौ धियै च परं भक्त्या तेन पूर्णं भवेद्भूतं॥ नंदिकेश्वर उवाच॥ उपवासेन चैव देवं समाचरेत्
 मानवः॥ यदा चित्तं च चित्तं जायते पुरुषस्य वै। तं देवाद्यापनं कुर्याद्भूतसंपूर्णहेतवे॥ चलचित्त
 चलचित्तं चलं जीवितुमेव॥ एवं ज्ञात्वा प्रयत्नेन व्रतस्योद्यापनं चरेत्॥ उमामहेश्वरो ह मा
 दृषभेण समन्वितो॥ यथाशक्त्या प्रकर्तव्यो वित्तशाब्जं न कारयेत्॥ मंडलं कारयेद्दिव्यलिङ्ग
 द्रवकृतं शुभं॥ कलशं पूय सा पूर्णं चेतवस्त्रयुगान्वितं॥ तं पात्रं वेणुमयं कुम्भयोरुपरि न्यसे
 त्॥ स्थापयेन्मंडले दिव्ये कलशं कनकोज्ज्वलं॥ तस्योपरि न्यसेद्देवमुमया सहितं शिवं॥

गारकाय० चरणान्मस्तकावधिरुष्यपहर्जनमः॥ नमो आराय० वससि वत्काय० मूर्धनि भूमिजाय
 नम इति न्यासान्कृत्वा हृदयादिन्यासं कुर्यात्॥ यथा हा हृदयाय नमः॥ हा शिरसे स्वाहा॥ हं शि
 रवाये वषट्॥ हां हीं हुं कवचाय हुं॥ हंसः नेत्रत्रयाय वौषट्॥ रवरः अस्त्राय फट्॥ करन्यासः॥ ॐ हुं
 कनिष्ठिकाभ्यां नमः॥ ॐ हुं मध्यमाभ्यां नमः॥ ॐ हां हीं हुं तर्जनीभ्यां नमः॥ ॐ हंसः अंगुष्ठाभ्यां
 नमः॥ ॐ रवरः करतलकरपृष्ठाभ्यां मिति न्यासान्कृत्वा आवाहयेत्॥ रक्तमाल्यांबरधरः श
 क्रिश्नलङ्गराधरः॥ चतुर्भुजो मेघगमो वरदस्याधरा सुत इति ध्यानं॥ एवे हि भगवन् व्याहृत् अंगारक
 महाप्रभो त्वयि सर्वसमायातं त्रैलोक्यं सचराचरं॥ नमो ममावाहयिष्यामि ते जो मूर्तिदुरासदं॥ इ
 दं रूपमनिर्देश्यं वत्सं नरुधिरप्रियमिति॥ ततो अग्निभूर्येति मंत्रेण सर्वाक्तभौवगायत्र्यावाहनादि
 पुण्यांतां पूजां कृत्वा यंत्रस्थं कविं शतकोशेष्वंगानि पूजयेद्देवं विंशतिनामसि॥ यथा मंगला
 यनमः॥ पादो पूजयामि॥ भूमिपुत्राय० जानुनी० ऋणहर्त्रे० उरु० धनप्रदाय० कटिं स्थिरासनाय०

396

गुह्यं० महाकायाय० उरुः० सर्वकर्मावरोधकाय० वामबाहुं० लोहिताय० दक्षिणबाहुं० लोहिताक्ष
 य० कंठपू० सामगानां कृपाकराय० मुखं० धरात्मजाय० नासिकां० कुजाय० अक्षिणे० सौमाय० लला
 टं० शरिताय० मध्यं० भूमिनेदनाय० मस्तकं० अंगारकाय० विरवां० यमाय० सर्वांगं० सर्वरो
 गहारकाय० बाहूदयं० दृष्टिकर्त्रे नमः॥ मूर्धादिपादपर्यंतं पूजयामि॥ वृष्यपहर्त्रे नमः॥ चरणादिमस्त
 कपर्यंतं० वृष्यपहर्त्रे नमः॥ दिशं पू० अत्र मूलमंत्रमहोदधिमात्रे॥ अन्यत्र कचिदन्मस्य प्रका
 रः सच यथा॥ शिरवायामंगलः पातु भूमिपुत्रश्च मूर्धनि॥ ललाटे ऋणहर्ता च चक्षुषोश्च धनप्रदः॥ स्थि
 रासनः श्रोत्रयोश्च महाकायश्च नासिके॥ आस्यदंतोऽपि जिह्वासु सर्वकर्मावरोधकः॥ हनू मे लोहितः
 तु लोहिताक्षश्च कंठके॥ स्कंधयो रूपायोरक्षे त्सां गानां कृपाकरः॥ धरात्मजो भुजो पातु कुजो रक्ष
 करदयः॥ सौमे मे हृदयं पातु भूमिदस्तु तथोदरे॥ भूमिनेदनश्च नाभौ॥ अथैव गारकं न्यसेत्॥ उ
 रूमयमोरक्षे ज्ञान्वारो गपहारकः॥ जंघयो दृष्टिकर्ता च अपहर्ता च गुल्फयोः॥ पादौ गुष्ठे वपा

दौ च सर्वकामफलप्रदः॥ शक्तिर्मे पूर्वतो रक्षेत् उरले रक्षेच्च दक्षिणे॥ पश्चिमे धनुषः पातु उत्तरे च शर
 स्तथा॥ उर्ध्वं वज्रं नः पातु अधस्तात् नृसिंही मम॥ एवं न्यस्त शरीरि सो चिंतयेद्भूमि नंदनं॥ अथ
 कथा॥ ॥ स्तुत उवाच॥ पूजयेद्देवदेत्यस्तु मंगलमंगलप्रदः॥ गौतमेन पुरा दृष्टो लोहितांगो महा
 ह॥ ॥ गौतम उवाच॥ ॥ कथं त्वं स्व महा भाग गुह्यं पूजनं मुत्तमं॥ मंत्रमास धनं दानं सर्वपाप
 प्रणाशनं॥ रूपं सुवर्णं संकाशं वाहनायुधसंयुतं॥ यिन पूजितमात्रेण जायते सुखमुत्तमं॥
 धर्मार्थकाममोक्षाणां काले नैव फलप्रदं॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वव्याधिविनाशनं त्विदं सौ
 भाग्यदेवदत्त्वापातकनाशनं॥ सर्वयज्ञफलं प्रोक्तं सर्वकामफलप्रदं॥ तपसा जयदानानां फल
 चैव तुल्यभ्यते॥ तद्व्रतं ब्रूहि मे देव लोहितांग महाग्रह॥ यस्मिन्नाराधिते मर्त्यः सर्वसौभाग्यवान्
 भवेत्॥ मंगल उवाच॥ शृणु विप्र महाभाग सर्वज्ञ ऋषिगौतम॥ व्रतं च पूजनं दानं यद्व्रतं भुवनत्र
 ये॥ आसीत् पूर्व हि सर्वज्ञो ब्रह्मणो वेदपारगः॥ तस्य भार्या सुनंदा च नाम्ना रव्यात्ता सुलोचना॥

३१७

त्रैलोक्यं सचराचरं॥ भौममावाहरिष्यामि ते जो मूर्तिदुरासदं॥ रूद्ररूपमनिर्देश्य वत्सं च सरप्रियं॥
 अग्निमूर्धेति मंत्रेण गायत्र्या नंगलस्य वा॥ गायत्री च अंगारकाय विद्महे शक्तिहस्ताय धीमहि॥
 तन्मो भौमः प्रचोदयात्॥ ॥ अथ पूजाविधिः॥ मंत्रमहोदधौ॥ मार्गशीर्षे वैशाखे वा शुक्लपक्षे
 सुवारे अरुणोदयकाले अपा मार्गकाष्ठे नंदं तधावनविधाय नद्यादौ स्नात्वा रक्तवस्त्रं परिधाय रा
 कोत्तरीये च धत्वा मासपक्षाद्युल्लिख्य ऋण छेदाय पुत्रा वात्यथं वा भौम व्रतं करिष्ये इति संक
 ल्प्य प्रार्थयेत्॥ अथ देवज्ञे भक्त्या करिष्ये व्रतमुत्तमं॥ ऋणव्याधिविनाशाय धनसंतान
 हेतवे इति॥ ततः कर्ता स्वदेहं न्यासान् कुर्याद्यथा॥ अंग्रौ मंगलाय नमः॥ जानुनी भूमिपुत्राय
 नमः॥ उर्वारुणहर्त्रे० कटिदेशे धनप्रदाय० गुह्ये स्थिरासनाय० उरसे महाकायाय० वामबा
 हो सर्वकर्मविरोधकाय० दक्षिणबाहौ लोहिताय० गले लोहिताक्षाय० मुखे॥ सामगनां रुपाकराय
 नमो धरात्मजाय० कुक्षौ कुजाय० ललाटे भौमाय० श्रुवामध्ये भूतिनंदाय० शिरसाय अंगा

नारीपतिमानसा ॥ ॥ ब्राह्मण्युवाच ॥ यदितुषोसिमेदेवतदाजीवतुमेपतिः ॥ मंगलउवाच
 देववत्तुजरा मरस्तवभर्ता भविष्यति ॥ अन्यं ब्रह्मिण्युवाच ॥ अन्यं ब्रह्मिण्युवाच
 यदितुषोसिमेदेवग्रहाणामधिपेश्वर ॥ प्येतास्मरतिदेवेशरक्तचंदनाचर्चितं ॥ रक्तपुष्पैश्चसंपू
 जः प्रत्यक्षमौमवासरे ॥ बंधनं व्याधिरोधं कदाचिन्नोपजायतां ॥ न सर्पाग्निशत्रुभयं वियोगं तु
 विषस्यैव ॥ मां कुरुष्व महीपुत्र भक्तानां सौख्यदोभव ॥ मंगलउवाच ॥ एकविंशतिभोमाश्चमद्
 क्तश्च जितेन्द्रियः ॥ एका नेनासितानेन चतुर्दशपांतरे गृहे ॥ अर्घ्यं च मंगले मंत्रैर्वेदपौष्पिकैस्तथा ॥
 युवारक्तमनो हं सर्वपरस्करसंयुतं ॥ स्वशक्त्या भोजयेद्विप्रान् दातव्यं च हिरण्यकं ॥ तेषां वैग्रह
 पीडाथ न भवेत्तु कदाचन ॥ भूतवेतालशाकिन्यो न भवंति हि हिंसकः ॥ एवमुक्त्वा तु वनं तत्र मंगलापि
 दिवं गतः ॥ मंगलावाच ॥ ॥ इदं व्रतं तवारख्या तं सर्वसौख्यप्रदायकं ॥ इदं व्रतं करिष्यति तेषां पीडान
 जायते ॥ स्त्रीभिर्व्रतं प्रकर्त्तव्यं पुरुषैश्च विशेषतः ॥ तेषां मुक्तिर्न संदेहोऽस्वर्गवासो न संशयः ॥ इति
 भविष्योत्तरपुराणे भौमव्रतं ॥ ॥ अथोद्यापनविधिर्भविष्यो सौवर्णं मंगलं कृत्वा स्वर्णपुष्पैः प्रहजि

तं ॥ रक्तांबरधरं विप्ररक्तचंदनचर्चितं ॥ रक्तपुष्पैश्च संपूज्य मंडलं च विधानतः ॥ अष्टांगैरष्टपुष्पैश्च फले
 रर्घ्यं प्रदापयेत् ॥ नारिकेरादिभिश्चैव कुंभावेचनियोजयेत् ॥ एकविंशतिकुंभाश्च रक्तचंदनचर्चितान् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु ततः कुंभान् प्रदापयेत् ॥ रक्तधेनुं वृषं चैकमेव दद्याद्यथाविधि ॥ शय्यासोपस्क
 रान् दद्याद्भूतीनियममेव च ॥ भौमं तत्र प्रदातव्यं विप्रव्रतसमाप्तये ॥ उभामहेश्वरं तत्र परिधाय स्वशक्ति
 तः ॥ आचार्यं च सपत्नीकं वित्तशुद्धय विवर्जितः ॥ तस्य जन्मकृतं पापं विलयं याति तत्क्षणतः ॥ सदा च
 नियमारूढप्रत्यक्षे सुसमाहितः ॥ याज्जीवं प्रकर्त्तव्यं व्रतमेतद्विधानतः ॥ समूहाश्च भविष्यंति पु
 त्रपौत्रधनादिभिः ॥ यश्च कश्चन विप्रेन्द्रं करोति मानवो भुवि ॥ धनं सर्वमवाप्नोति व्रतस्यास्य प्रभा
 वतः ॥ अतएव परमं स्थानं यत्र स्तुत्या दयो ग्रहाः ॥ गच्छंतीति शेषः ॥ यः शृणोति व्रतं विप्रभौ न व्रतपरायणः ॥
 तस्य मासकृपतं पापं विलयं याति तत्क्षणतः ॥ न च कनकशरीरस्तेजसा दुर्बिरीक्ष्यो दुःखबहुसम
 कांतिर्मानवैर्लब्धजन्मा ॥ अवनितनय एष स्तुयते तारते सोयतस्तु तव विभूतिं भूमिजः सुप्र
 भाते ॥ एवं कुरुते विप्रसंहरणं फलभाग्नवेत् ॥ इति व्रतार्कसोद्यापनभौमव्रतसंश्लेषः ॥ ॥ इ

त्रिशीमीमंसकं भट्टनीलकंठात्मजं भट्टशंकरं कृतौ व्रतार्कं वासरव्रतानि ॥ अथ संक्रांतिव्रतानि
 हेमाद्रौ स्क्रांति नंदिकेश्वर उवाच ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि धान्यव्रतं मनुजैः ॥ यत्कृत्वा हि नरो रा
 जा सर्वान् कामानवाप्नुयात् ॥ अयने विपुलं चैव स्नानं कृत्वा विचक्षणः ॥ व्रतस्य नियमं कुर्यादध्या
 त्वा देवं दिवाकरं ॥ करिष्यामि व्रतं देवत्वद्वक्तृस्त्वत्परायणः ॥ तद्विघ्नेन मे पातु तव देव प्रसादतः ॥ इ
 त्युच्चार्य लिखेत्पद्मं कुंकुमेनाष्टपत्रकं ॥ भास्करं पत्रं तु आग्नेये च तथारविं ॥ विवस्वतं तथा
 याम्यनेनैत्येष्टव्यं तथा ॥ आदित्यं वारुणं पत्रं वायुं व्यासपतं तथा ॥ मार्तण्डमिति कोच्चरेऽपि
 ने भानुमेव च ॥ एवं चक्रमशो भ्यर्च्य विश्वात्मं मध्यदेशतः ॥ कृतां जलपुटो मूत्वा अर्घ्यं दद्यात्स
 मंत्रकं ॥ कालात्मा सर्वदेवात्मा वेदात्मा विश्वतो मुखः ॥ व्याधि मृत्युजराशोकसेसारभयना
 शनः ॥ इत्यर्घ्यं मंत्रः ॥ पुष्पैर्धूपैः समभ्यर्च्य शिरसा प्रणिपत्य च ॥ रविध्यात्वा ततो दद्याद्धान्या
 प्रच्छिद्दि जातये ॥ एवं संवत्सरं पूर्णं कुर्यादुद्यापनक्रियां ॥ अर्घ्यपात्रं हि सो वपां कारयेन्मंडलं शुभं
 द्विभुजं पूजयेद्भानुरक्तवस्त्रयुगान्वितं ॥ धान्यद्रोणेन सहितं तदर्थं न स्वशक्तितः ॥ स्वर्णशृंगीरे

॥ ३१९

तस्य पत्युन संजातं वृक्षत्वं न कदाचन ॥ तेनान्यस्य सुता पुण्या गृहीत्वा पोषिता भवे ॥ ब्राह्मणस्य कु
 ले जाता सुरूपारूप संयुता ॥ सर्वलक्षणं संपन्ना प्रयत्नेनैव गौतम ॥ पुरा जन्मतथा बाहमेकभावेन पू
 जितः ॥ तां पुत्रीं स्वगृहे नीत्वा ब्राह्मणेनैव पालिता ॥ नित्यं हि पुष्पिते तस्या अष्टांगकनकधृति ॥ तत्सु व
 र्णमविप्रो सोधनाढ्यो बलगर्वितः ॥ कोटिकोटीश्वरो जातो राजते भुवि मंडले ॥ दृष्ट्वा नंदकविप्रेण
 दृशवर्षा वरार्थिना ॥ विवाहार्थं च विप्रस्य दत्ता सोमेश्वरस्य च ॥ वेदोक्तविधिना तेन विद्वांसो मकरा
 त्तदा ॥ वर्षे कतिपये विप्रसाकं न्यापौढ्यौ वना ॥ ततस्वदेशमार्गेण ब्रजं निप्रोप्य हर्निशं ॥ निशंति
 अध्वरे घोरं अरण्यं पर्वतोत्तमं ॥ सर्वत्र ह्यव्यव्रतं तस्मिन् महालोभेन भावितः ॥ मार्गचलितं विप्रो स
 चोरेष्वविनिपातितः ॥ तं पतिं मृतमालोक्य सानारीशो कपीडितः ॥ पतिना सह विप्रेण मरणे कृत
 निश्चया ॥ स्वपतिं तन्मयं विश्वं वित्तयति पदे पदे ॥ पतिप्रदक्षिणी कृत्य चित्तायाश्च समीपतः ॥ तस्मि
 न्नक्षणे तु तेषां वरार्थं च प्रवोदिता ॥ वरं ब्रूहि माहाभाग ये स्ते मनसि वर्तते ॥ इत्यवाच ततो वब्रूवा

तिलवणसंक्रांतिव्रतं ॥ अथ भोगसंक्रांतिव्रतं ॥ तत्रैव संक्रांतिदिवसं प्राप्य योषितस्तु समाहूयेत् ॥ कुंकु
मं कज्जलं चैव सिंहरकुसुमानि च ॥ सुगंधीनि च द्रव्याणि तांबूलं शालिसंयुतं ॥ तंडुलान्फलसंयुक्तास्तथा
दद्याद्विचक्षणा ॥ दद्यात्प्रहृष्टमनसामिथुनेभ्यः प्रयत्नतः ॥ भोजयित्वा यथाशक्ति वस्त्रयुग्मं प्रदाप
येत् ॥ एवं संवत्सरस्यांते रविसंपूज्य पूर्ववत् ॥ धेनुं सदक्षिणां दद्यात्सपत्नीं कृद्विजातये ॥ स्यात्सुखी
सर्वमर्त्येषु भोगी जन्मनि जन्मनि ॥ ॥ इति भोगसंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ अथ रूपसंक्रांतिव्रतं तत्रैव
संक्रांतिवासरे स्नानं तैलं कृत्वा विचक्षणा ॥ हे मा पात्रे घृतं कृत्वा हरण्येन समन्वितं ॥ स्वरूपं वी
क्ष्य तत्पात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ एकं भक्तं ततः कृत्वा भक्त्या चैव समन्वितं ॥ व्रतांते कांचनं दद्यात्
घृतधेनुं समन्वितं ॥ इति रूपसंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ अथ तेजसंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ शालितंडुलसंयुक्तं कर
कं कारयेत् ॥ तन्मध्ये दीपकं स्थाप्य प्रज्वलंतं स्वतेजसा ॥ तन्मुखे मोदकं स्थाप्य ब्राह्मणाय नि
वेदयेत् ॥ अर्घ्यं च पूर्ववत् कायमेकं भक्तं च पूर्ववत् ॥ संवत्सरे तु संपूर्णं कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ शोभ

३२०

नं दीपकं कार्यं सुवर्णेन तु नारद ॥ ताम्रेण करकं कार्यं तन्मध्ये दीपकं न्यसेत् ॥ कपिलासहस्रं तव्याकरके
षाद्विजातये ॥ ॥ अथ सोभाग्यसंक्रांतिः ॥ पूर्ववद्धानुमभ्यर्च्य तथा चैव सुवासिनी ॥ सोभाग्य एकसंयु
क्तं वस्त्रयुग्मं सयोषिते ॥ विप्राय वेदविदुषे भक्त्या तत्प्रतिपादयेत् ॥ एवं संवत्सरे पूर्णं कृत्वा ब्राह्मणो
जनं ॥ पर्वते लवणं कृत्वा यथाविभवसारतः ॥ कांचनं कमलं कृत्वा भारकरं चैव कारयेत् ॥ गंधपुष्पादि
ना पूज्य विप्राय प्रतिपादयेत् सोभाग्याष्टकं तु ऐश्वर्यराजिका तद्विषया वाच्यमुशोभना ॥ धान्यकं जी
रकं चैव कौसुमं कुंकुमं तथा ॥ लवणं चाष्टमंतं हस्तौ भाग्याष्टकमुच्यते ॥ ॥ अथ तांबूलसंक्रांतिः ॥
तांबूलं च दनाभ्यां च दद्यात्तांश्च द्विजांतमे ॥ एवं संवत्सरे पूर्णं रात्रौ रात्रौ ततः परं ॥ तांबूलं भक्षयेद्विप्रे
कार्यं देवनांतरं ॥ संवत्सरांते कमलं कृत्वा चैव तु कांचनं ॥ पर्णकोशं च कुर्वीत तथा पूगफलालयं ॥
चूर्णं भांडं प्रकुर्वीत पूगप्रस्फोटनं तथा ॥ मुखवासादिचूर्णानां भांडानि च द्विजर्षभ ॥ द्विजदीपस
मावाह्यं सर्वापरकरसंयुतं ॥ द्वयैस्तु पूजयेद्भक्त्या षड्रसं भोजयेद्विजान् ॥ उपकल्पितं तु यकिं

चिद्ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ एवं करोति यानारीतां ब्रूलारयं ब्रतोत्तमं ॥ भर्ता पुत्रैश्च पौत्रैश्च मोदते स्व
 गृहे सदा ॥ अथ मनोरथसंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ गुडेन घृणं कुम्भं च वत्सरं दुस्त्रिंशत्कृतं ॥ संक्रांतिवासरं
 दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ एवं संवत्सरे घृणं स्वशक्तौ दद्यात्पुनर्मुने ॥ गुडेन पर्वतं कृत्वा वत्सरं तैश्च
 भूषितं ॥ अयेन चोत्तरे दद्याद्द्विंशत्शतं न कारयेत् ॥ ययं कामयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलं ॥ श
 षंधान्यसंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ अथ विशोकसंक्रांतिः ॥ ॥ तत्रैव ॥ अयेन विषुवे चैव व्यतीपातो भवेद्द्वि
 एकमक्षतुयः कुर्यात्तिलदानं प्रह्वकं ॥ काचन भास्करं कृत्वा यथाविभवशक्तितः ॥ स्नापयेत्
 च गव्येन गंधपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥ संछाद्य रक्तवस्त्राभ्यां तोम्रपात्रे निधापयेत् ॥ भास्कराय नमः
 पादौ रवजंघेति वैनमः ॥ अनदित्याय नमोजानुतुरुचैव दिवाकरः ॥ अर्यमोति कटिं पूज्य भानु
 चैवोदरे तथा ॥ नमः पूष्णे तिवाङ्गभ्यां अर्च्योति पुनस्तनौ ॥ विवस्वते नमः कंठे सहस्रं चोमुरं समु
 तं ॥ प्रभाकरे नमो नेत्रे तेजोराशे नमः शिरः ॥ वरुणाय नमः केशान्पादादौ पूजयेद्द्रविः ॥ अथ

३३

प्यखुरां कोस्य दोहां पयस्विनी ॥ रवि सूर्य द्विजं ध्यात्वा तत्सर्वं विनिवेदयेत् ॥ अग्निशोमसहस्राणां फलं प्राप्नो
 ति मानवः ॥ सप्तजन्मसहस्राणि धनधान्यसमन्वितः ॥ निर्याधिर्निरुजो धीमान् रूपवानभिजायते ॥
 इति धानासंक्रांतिव्रतं ॥ ॥ अथ लवणसंक्रांतिव्रतं तत्रैव ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि लवणसंक्रांतिमु
 त्तमं ॥ संक्रांतिवासरं प्राप्य स्नानं कृत्वा शुभैर्जलेऽवस्त्रालंकारसंवीते भक्तिभावसमन्वितः ॥ कुं
 मेन लिखेत्पद्मपत्रं सकर्णिकं ॥ भास्करं पूजयेद्भक्त्या सप्तधान्यसमन्वितः ॥ तदये लवणपात्रे
 सगुडं स्थापयेद्बुधः ॥ रजितस्त्वयथा शक्त्या प्रसीद मम भास्कर ॥ लवणं सगुडं पात्रं ब्राह्मण्याग्नि
 वेदयेत् ॥ एवं संवत्सरे घृणं भानुं कुर्यात्क्षिरमयं ॥ रक्तवस्त्रयुगलं रक्तचंदनचर्चितं ॥ कमलं लव
 णपात्रे धेन्वासाधं द्विजायते ॥ प्रदद्याद्भानुमुद्दिश्य विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ एवं कृत्वा तु यत्पुण्यं प्राप्य
 ते भुवि मानवैः ॥ तलेन गदितुं शक्यं वर्षकोटिशतैरपि ॥ लवणाचलदानस्य फलमाप्नोति मान
 वः ॥ सर्वकामसमृद्धात्मा विमानवरमध्यगः ॥ सूर्यलोके वसिष्ठात्कल्पं पूज्यमानः सुरासुरैः ॥ इ

लक्ष्मश्रुके शांतोलंबभ्रूसकशोहर॥ शिरालो दीर्घजिह्वाश्वस्यग्नियमसंनिभ॥ सभाकु काम
स्त्रैलोक्यं रवीदुभ्यानिवारितः॥ सोपृष्ठदथसूर्यद्रुधितोभक्षयामिकं॥ त्रैलोक्यं मोक्तुकामो
हभक्ष्याविनिवारितः॥ क्रोधक्षुधौमांवाधेतेयात्येते कुत्रतेमया॥ ॥ सूर्यसोमावचतुः॥ को
पदष्टैर्नाविविधादपि पाताद्भवानभूत्॥ व्यतीपातस्ततो नामभवान्भुविभविष्यति॥ यस्मिन्का
लत्वंदुत्पत्तिस्तदा कल्याणकारिणः॥ व्यतीपाताय भद्रं हेत्वयि पापकारकं॥ नदत्तं सुधितोभुक्षु
तत्रकोपोनिपात्यतां॥ ॥ व्यतीपात उवाच॥ ॥ नमोवापित्तरो मेस्तु क्रोधपातः स भोजनः॥ दत्तो
भवद्भ्यामधुना प्रसादक्रियतां मम॥ ॥ रवीदु उवाच॥ ॥ स्नानदानजपहोमपर्वकं यत्त्वदीय
समये समाचरेत्॥ तस्य पुण्यमिह ते प्रसादतो न न मस्तु सुतमावतु ग्रहात्॥ तत्कालं तव विदधा
पूजनं यस्तस्य भवतु भवेत्स भद्रं तपः॥ पुत्राद्युर्ध्वनसुरवकीर्तिपुष्टिरूपां रोगाद्यं गुणिजनयस्तं
भवेच्च श्रवी॥ ॥ वराह उवाच॥ एतस्मात्कारणाद्भूमे व्यतीपातो व्यतेनरः॥ अर्चिते च फलं य

३२४

त्यात्तदुक्तं च समासतः॥ विस्तरेणार्चितं फलं गदितं केन शक्यते॥ यथा च्यते व्यतीपातः सविधिः श्रूयता
मिह॥ शुभे व्यतीपातदिने व्यगाहयेत्संसेव्यमानेन महानदीजले॥ उपावसेद्देवमानजापकोजपे
चमंत्रं व्यतीपाततेनमः॥ छादिते ताम्रपात्रे छाशार्कं रापूरिते घटे॥ कांचनाब्जे प्रतिष्ठाप्य हेममण्ड
जं नरः॥ अष्टभुजमष्टादशभुजं उत्सृज्य वाक्ये व्यतीपातमूर्तेरष्टादशभुजत्वश्रवणात्॥ उत्सृज्य
वाक्यानुसारित्वाच्च विनियोगवाक्यस्य॥ तथा भगवद्गीतासु चत्वारो मनवस्तथेति चत्वारश्चतु
र्दशेत्यर्थः॥ गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपवस्त्रनिवेदनैः॥ भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैश्चित्रैर्मार्गान्निरेचयेत्॥ नम
स्तेस्तु व्यतीपातसोमसूर्यसुतप्रभो॥ यद्यद्दानादि कृतं किंचित्तदनंतमिहास्तु मे॥ इत्युक्त्वा पंच
रत्नाद्यसु पुष्पाक्षतमंजालं॥ प्रक्षिप्य तत्क्षणादेव सर्वपापक्षयो भवेत्॥ यदि द्वितीये च दिने व्य
तीपातो भवेन्महि॥ तदा पूर्णोपवासस्तु दद्यात्तत्सकलं गुरोः॥ पारणं च व्यतीपाते कुर्यात्संप्राश्य
गोमयं॥ अथैकस्मिन्दिने चात्र व्यतीपातो भवेद्यदि॥ तत्रैव नितदादत्त्वा उपचारास्तमाचरेत्॥

कुर्यादेवंमासिमासिव्यतीपातस्त्रयोदश॥ चतुर्दशोत्तुसंप्राप्तेकुर्यादुद्यापनंबुधः॥ व्यतीपातायत्वा
 हतिक्षीरवृक्षसमिद्युतं॥ आज्यक्षीरफलानांच होतव्यं वैशतं द्वातं॥ शर्कराघटपर्णनसहासोप
 स्करनर॥ श्राद्धाचोपस्करेयुक्ताप्रदद्याद्भुतदेशिने॥ वेदेव्यतीपातमहेतहांतरविंदुसूनुंसकल
 एलुब्धयोसमस्तपापस्यममक्षयोस्तु पुण्यस्यचानंतफलसमास्तु॥ इतिसमीर्यगुरुपरिपूज्यतेक
 टकुंडलकंठविभूषणैः॥ सकलमेव समर्प्यथोचितंतद्दत्तफलमभ्यमिहश्रुणुतन्महिगांचपय
 स्विनी॥ दद्यात्सुवर्णवरदक्षिणां॥ तस्मै श्राद्धासमादायसारदारुमयी दद्यात्॥ दत्तपत्रसितारम्यां
 हेमपट्टैरलंकृतं॥ हेममालीप्रतिष्ठत्वांशुभगेदुषधानकी॥ प्रच्छादनपटीयुक्तो धूपगंधादिवासि
 तां॥ तांबूलकुंकुमक्षोदकर्पूरागरुचंदनं॥ दीपिकोपानहलुचंप्रदद्याच्चांमरासन॥ देहोत्स
 र्यलोकायविमानैरत्नसंप्रभैः॥ अक्षरागणसंभोगैर्गातनृत्यविलासिभिः॥ गताकल्पोबुध
 शतसाहस्रत्रिदशार्चितः॥ तदंतरे राजस्यारोजेद्रूपसौभाग्यजागमवेत्॥ कीर्त्याद्योगुणउत्तायुगारे

३२५

ततोनीराजनंदत्तादेयः पुण्यांजलिस्ततः॥ प्रदक्षिणनमस्कारान्कृत्वा चतुर्दशंतरं॥ शैवंपंचोत्तरंज-शिवायसं
 निवेदयेत्॥ ततो जागरणं कार्यं शिवस्मरणपूर्वकं॥ ततः प्रातः समुत्थाय कृत्वा स्नानादिकंपुनः॥ पूजनीयाम
 हो देवो घृतसेचनपूर्वकं॥ भोजनीयास्ततः शैवाभक्ष्यैर्भोज्यैश्चयत्नतः॥ ततः स्वयं च भोक्तव्यं बंधुभिः स
 हसादरं॥ अनेन तव दारिद्र्यं नाशमेष्यतिसर्वथा॥ भोगांश्च विपुलान्भुत्वा शिवलोकं गमिष्यसि॥
 इति घृतकंचलविधिः॥ इति श्रीभट्टनी० संक्रांतिव्रतानि॥ ॥ अथ व्यतीपातयोगव्रतं॥ हेमाद्रिम
 दनरत्ने च वाराहे॥ धरिण्युवाच॥ यस्त्वयोक्तो व्यतीपातस्तस्य कर्मवदस्वतत्॥ कदा पुनः कथं पूज्यं रजि
 ते वात्र कं फलं॥ ॥ वराह उवाच॥ ॥ यदा हृहस्पतेर्भार्या त्वराजुग्राहशीतगुः॥ मित्रत्वात्प्राहतस्तस्य
 स्यजभार्या हृहस्पतेः॥ चक्रचंद्रेन तदा कथं हितं शीघ्रापितस्तदा॥ रुष्टस्तदा किलादित्यो दीप्तद
 स्यात्पुनरेक्षत॥ तावत्सोमोपिरुष्टास्यस्ततो न्योन्यमेव सत॥ उभयोर्दृष्टिसंपाते क्रुधयोः सोम
 सूर्ययोः उद्यतास्यो भवद्धारः पुरुषः पिंगलक्ष्णः॥ दृष्टो हृदीर्घदशनो भृकुटी कुटिलाननः॥ कपि

कृत्वा प्रतिमासं तु दापयेत् ॥ विधिना तेन वर्षेति प्रीयतां मे दिवाकर ॥ पूजाविधानं सर्वतु धान्यसं
 कांतिवद् भवेत् ॥ सोवर्णकलत्रं कृत्वा सूर्यचोपरि विन्यसेत् ॥ हस्ते सुवर्णघटितं पंकजं वेनिव
 दयेत् ॥ गोदानं तत्र दातव्यमेव संपूर्णतां व्रजेत् ॥ जन्मतांशं तसहस्रं धनयुक्तो भवेन्नरः ॥
 आयुरारोग्यसंपन्नः सूर्यलोकं महीयते ॥ ॥ अथ संक्रात्युद्यापनं ॥ हेमाद्रौ मातुष्ये नदि
 केचरयुवाच ॥ अथान्यदपि वक्ष्यामि संक्रात्युद्यापनं फलं ॥ विष्णुववायने च वसंक्रातिव्रतमा
 चरेत् ॥ पूर्वद्युरेकमक्तेन दत्तधावनपूर्वकं ॥ संक्रातिवासरे प्रातस्तिलैः स्नानं विधीयते ॥ रवि
 संक्रमणोत्तमो चंदनेनाष्टपत्रकं ॥ पद्मसकृर्षिकं कुर्यात्स्मिन्नावाहयेद्रविं ॥ कर्णिकाद्योन्य
 सेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः ॥ नमः सोमार्चिषे याम्ये नमोऽक्ष्ण्ये ॥ नमः सवित्रे नमोऽ
 न्ये वारुण्यांतपनबुधः ॥ मातृमुत्तरे विष्णुमीशाने विन्यसेत्सदा ॥ हिजाय सोढकं कुंभे तिल
 पात्रं हिरण्यं ॥ कमलं तु यथाज्ञात्वा कारयित्वा निवेदयेत् ॥ चंदने च कुण्डल्ये च देवायाच्य

३२२

न्यसेद्रविं ॥ विश्वाय विश्वरूपाय विश्वधाम्ने स्वयं भुवे ॥ नमो नंत नमो धात्रे ऋक्सामयजुषां पते ॥ अनेन वि
 धिना सर्वमासि मासि समाचरेत् ॥ वत्सरांते तथा कुर्यात्सर्वं द्वादशधानरः ॥ संवत्सरांते घृतपायसे
 न संतर्प्य बन्धिं द्विजपुंगवांश्च ॥ कुम्भान्पुनर्द्वादशधेनुयुक्तान् सदत्नैर्हरण्यपद्मगमान् ॥ पय
 स्विनी शीलवतीश्च दद्यात्तास्तास्वरूप्यास्वरवस्त्रयुक्ताः ॥ गोवाथवासत्यलकां स्यदोहोमा
 ल्यावरावाचतुरोप्यशक्तः ॥ देवाप्यशक्तः कपिलामथैकां निवेदयेत् ब्राह्मणपुंगवाय ॥
 हेमी च दद्यात्पार्थिवीं सशेषं कृत्वा थरोप्यामथ वापिताम्री ॥ पैष्टीमशक्तोऽप्यतिलैर्विधाय सोव
 र्णसूर्येण समं प्रदद्यात् ॥ नवितशक्त्यः पुरुषोत्रकुर्यात्कुर्वन् नधोयाति न संशयोत्र ॥ यावन्मह
 द्रप्रभुवानगोद्राष्ट्यी च सप्ताब्धियुते हतिष्ठेत् ॥ तावत्सगंधर्वगणे रबोषेः संपूज्यते नारदनाकु
 र ॥ ततस्तु कर्मक्षयमाप्य सोयदीपाधिपत्यात्कुलशीलयुक्तः ॥ स्पष्टं भुवे व्यगवयुः सभाय
 प्रभूतपुत्रान्वयवदितोऽग्निः ॥ इति संक्रात्युद्यापनं ॥ अथ घृतस्नपनं

हेमाद्रौ भविष्ये । उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृताप्रस्थे नये हरिः ॥ स्नापयित्वा ब्राह्मणाय उपवासं प्रयच्छति ॥ स
वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके तिष्ठेत् ॥ ततो भवति भूपालः प्रजानंदविबधनिः ॥ ॥ इति रेवर्तस्त
पनं ॥ ॥ अथ शिवरहस्ये घृतकंबलः ॥ माघे मासि महादेवयः कुर्याद्घृतकंबलं । समुत्कासकला
न भोगानंतमोक्षं विदति ॥ मेरोः पतये जाता घृतकंबलदानतः ॥ जातिस्मराश्च ते जाता मुक्ताश्च
ते शिवार्चकाः ॥ पुरा सुनागसंविप्रजा बालश्रुतिपारगं ॥ पप्रक्षुषट् कर्णा गोधर्मदारिद्र्या नाश
कं ॥ ॥ सुनाग उवाच ॥ असितायाः सितानां वाधेनोर्ध्वं तमनुत्तमं ॥ संपादनीयं यत्नेन
धनी भूतं च शोधितं ॥ संपादनीयं यत्नेन धनी भूतं च शोधितं ॥ तद्घृतं तु लयातीर्णं प्रसूसाध
शतत्रयं ॥ महाकंबलं तद्घृतस्य परिकीर्तितं ॥ तदर्थं वातदर्थं वासाय नैव शिवालये ॥ धृतेनान्ये
न देवेश भविष्य महेश्वरः ॥ धनी भूतं घृतं देयं ततः शर्करास्तके ॥ ततः सिलैः मर्षयेच्च बिल्व
पत्रैश्च कोमलैः ॥ हेमपद्मैश्च देवेशः पूजनीयो महेश्वरः ॥ धूपदीपादिकं देयं महानैवेद्यमादरात् ॥

३२३

च पूर्ववत् कार्यं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ एवं संवत्सरे पूर्णकांचनेन दिवाकरं ॥ सप्तहस्तं संपूज्य यथा
विभवशक्तितः ॥ कारयेत् पूजयेद्भक्त्या रक्तवस्त्रेषां वेष्टयेत् ॥ ततो होमं प्रकुर्वीत सर्वमेतैस्तु नारद
द्वादशकपिलादद्याद्द्वस्त्रालंकारसंयुतः ॥ अशक्तः कपिलामेकां वित्तशालं विवर्जितः ॥ आयुः
राग्यमैश्वर्यं भार्या पुत्रसमन्वितः ॥ ॥ आयुः संक्रांतिव्रतं ॥ अथान्यां च प्रवक्ष्यामि आयुः सं
क्रांतिमुत्तमं ॥ संक्रांतिदिवसे पूज्य पूर्ववद्दिवाकरं ॥ कारयेत् क्षीरघृतं दद्यात्सहिरण्यं स्वशक्तितः ॥
मंत्राः पृथक् दाने पूजासंघप्रकीर्तनाः ॥ सुक्षीरं सुरभीजानं पीयूषं समर्पिष्येत् ॥ आयुः
राग्यमैश्वर्यं मतो देहिदिजार्पितः ॥ अनेन विधिना वर्षं सर्वं दद्यात्तद्वितः ॥ उद्यापनादिकं सर्वं द्या
न्यसंक्रांतिवद्भवेत् ॥ निर्व्याधिश्चैव दीर्घायुस्तजस्वी कीर्तिमान्स्तथा ॥ अपमृत्युभयं नास्ति
जीवेच्च शरदांशतः ॥ ॥ इत्यायुः संक्रांतिः ॥ अथ धनसंक्रांतिः ॥ हेमाद्रौ स्कान्दे ॥ संक्रांतिदि
वसे पूज्य भास्करं विधानतः ॥ कलशं निर्व्रणं गृह्यवारिपूर्णं निधापयेत् ॥ सुवर्णयुक्तं

तत्रैव नारदीयपुराणोक्तं व्यतीपातव्रतं ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ केन व्रतेन चीर्णेन पश्येद्यमशासनं ॥
 परिष्टुमाम्यहं विप्रव्रतानां व्रतमुत्तमं ॥ तद्व्रतं ब्रूहि देवर्षे कृत्वा जयति विप्रयं ॥ ॥ मार्कण्डेय उवाच ॥ श्रु
 पुराजन्त्रतं ~~मिदं हर्यश्वेन पुराकृतं~~ मिदं हर्यश्वेन पुराकृतं ॥ तेनैव ज्ञातं दत्तं इत्थं कराय च दुरिते
 एकदा तु मृगित्वा सहयश्चोराजसत्तमः ॥ अतोश्चरन् वने राजन् दृष्ट्वा तत्रैव शूकरं ॥ दग्धपादकटिचैव
 दग्धग्रीवमुखवाहुरा ॥ दृष्ट्वा तथा विधत्तं तुरुपांश्च केदया परः ॥ केन कर्मविशेन केन ह्यवस्थां प्राप्तवान
 यं ॥ अहो कष्टमहो कष्टं इत्थं करेणोपभुज्यते ॥ अथ वक्ष्ये मनुसर्तव्यं कृतं कर्म शुभाशुभं ॥ इत्युक्त्वा
 तत्स्वरूपं पाराजातं प्राह शूकरं ॥ इयती किमवस्थां ते तन्मम ब्रूहि शूकरा ॥ तच्छृत्वा नृपते वाक्यं निश्च
 सन्नूठकरो मुहुः ॥ स्मृत्वा पुराकृतं कर्म प्रत्युवाच कथं नृप ॥ श्रुत्वा राजन् न हं पूर्ववैश्यो विश्वसखो भव ॥
 आशाकृद्गो न हाता ह माश्रित म्यश्व किं वन ॥ श्रुतास्त्रिवहो धर्माः पुराणश्रुतिवादिताः ॥ तथापि पाप
 बुद्ध्या हनकारा म्यात्मनो हितं ॥ आशापाशमनुप्राप्तो भगवांश्चास्त्रे विनिर्गताः ॥ कृतं चान्यायमेवाहं

३२६

न किंचित्सुकृतं कृतं ॥ एकदा तु द्विजः कश्चिद्व्यतीपातं गृहे मम ॥ आगतो याचते मां तु न किंचिद्व्रतवानहं ॥ म
 यानिराकृतो त्यंतं वचोभिनिष्ठुरैस्तथा ॥ व्यतीपातो धरे वैश्य किंचिदेत्यर्थिने खलु ॥ तन्मैरु रूपं भ
 वतितवैवान्यजन्मनि ॥ कुपितेन मया तस्मै निष्ठुराकसमीरिता ॥ ततश्च कुपितो विप्रो मम शापमथा
 ददत् ॥ आशाग्निर्दहते यद्वत्समांगारि पृथक् पृथक् ॥ तथैव तु तवांगानि दावाग्निः पुरुषाधमः ॥ अ
 रण्ये निर्जले देशे निर्जने द्रुतविस्तृते ॥ तत्र शूकरयो नो त्वं प्रसूतिसमवाप्नुहि ॥ प्रसादितो
 मया पुत्रपुनरप्युक्तवास्तथा ॥ ज्ञानित्वं शूकरत्वे पि इत्युक्त्वा थजगाम सः ॥ तेन शापेन राजन् वै शूकर
 त्वमवाप्नुयात् ॥ अहं दुःखी हसजातो निर्जने निर्जले वने ॥ ॥ राजा उवाच ॥ ॥ केन त्वमुच्यते पापान्ममा
 चक्षे न शूकर ॥ येन शक्यो मया कर्तुं तव शापस्य संक्षयः ॥ ॥ वाराह उवाच ॥ श्रुत्वा ताममराजं द्रमु
 क्तिं स्याद्यो न कर्मणा ॥ व्यतीपातव्रतं नाम कृतं राजस्त्वया पुरा ॥ यथा माता सुतस्येह सर्वत्र सुख
 कारिणी ॥ तथा व्रतमिदं राजन् इह लोके परत्र च ॥ तथैवाभ्युदितः सूर्याग्निः शेषं च तमादरात् ॥ इदं

व्रतं तथैवेह सर्वपापं व्यपोहति ॥ यथा विलुट् ददातीह नृणां परमनिर्दति ॥ इहात्येव न संदेहस्तथा ब्र-
 तमिदं शुभं ॥ शतमिदं क्षयदानं सहस्रं तु इनक्षये ॥ विष्णुवैश्रवणसाहस्रं व्यतीपाते हने तं ॥ व्यती-
 पातव्रतस्यास्य विधानं शृणु तत्त्वतः ॥ माघे वा फाल्गुने वापि अन्यस्मिन् मासि वा भवेत् ॥ व्यतीपात-
 दिने यस्मिन् प्रारभेद् व्रतमुत्तमं ॥ तिलैः पूजां शरा वच्च सगुडं गुढवर्षयेत् ॥ शरवचक्रगदापाणिपद्म-
 हस्तहिरण्यमयं ॥ वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य पूजयेद् दुरुडध्वजः ॥ गोक्षीरेणैव संपूर्णं कांस्यभाजनमुत्त-
 मं ॥ स्थापयेद् देवदेवेशस्थानं तत्रैव कल्पयेत् ॥ शाय्या च सन्निधौ तस्य स्थाप्य देवमनुस्मरेत् ॥
 अनंतशायिने देवं मनंत फलदं शुभं ॥ लक्ष्म्या सहान्वितं विष्णुभक्त्या संपूजयेद् दुरं ॥ वैदिकेनैव म-
 त्रेण जाती पुष्पैः समर्चयेत् ॥ पायसैर्नैव नैवैद्यं शर्करासंयुतेन वै ॥ दत्त्वानि वेद्यदेवस्य प्रार्थनां प्रथ-
 येद् व्रती ॥ व्यतीपातदिने देवतव सर्वसमर्पितं ॥ भवत्वनंत फलदं मम जन्म निजन्मनि ॥ देवदेवं
 हृषीकेशं प्रार्थयित्वा ततो व्रती ॥ तत्सर्वं गुरवे ह्यद्याच्चात्रियाय कुटुंबिने ॥ व्रतोपदेष्टुं विप्राय वा

३२७

व्यधनधान्यवान् ॥ प्रतापाद्यो महैश्वर्ययुक्तो भोगी बहुश्रुतः ॥ जनसौभाग्यसंपन्नैर्यावज्जन्माणकं युतं ॥
 दशदशगुणं दानं तच्छतं प्रविश्ये ॥ शतघ्नं तच्च संक्रांतौ शतघ्नं विष्णुवैश्रवणतः ॥ युगादौ तद्दशगुणम-
 यने तच्छताहृतं ॥ सोमयज्ञे तच्छतं घ्नं तच्छतं प्रविश्ये ॥ असंख्यं व्यतीपाते दानं वेदे विदो विदुः ॥ उ-
 तौ लसगुणं काटिगुणं भ्रमणनाडिकायां तु ॥ अर्बुदगुणितं पतने जपहानाद्यक्षयं पातिते ॥ जन्म-
 द्वाविंशतिनाडी भ्रमणं त्वेकं विंशति ॥ व्यतीपातस्य पतनं द्वात्रिंशत्संस्थितिं विदुः ॥ संप्रार्थितं य-
 द्यतिपातकाले पुनः पुनस्तद्विंशतिरश्मी ॥ प्रयच्छतः कल्पशतार्बुदानि विवर्धमानं न हि हि-
 यते तत् ॥ तस्मान्महित्वं व्यतिपातपूजां कुरु च त्पुण्यमनंतमिष्टं ॥ यदि स्थिरत्वं सततं तवेष्ट-
 मत्वरित्वं पद्मी शितं तव ॥ गणयित्वा व्यतिपातकाले चार्चयित्वा नरः ॥ सर्वपापहरो तस्य भव-
 तो भानुसीतगे ॥ पटतिलिरवतियः शृणोति वेतत्कथयति पश्यति कारयत्यवश्यं ॥ रविशशिदि-
 वं माप्यसोपि देवैश्चिरसमयं परिपूज्यमान आस्ति ॥ ॥ इति वाराहोक्तं व्यतीपातव्रतं ॥ ॥ अथ

यद्दृष्टुं यादृक्त्या विलुलोके महीयते ॥ इति व्यतीपातव्रतः ॥ अथ लक्ष्मणपूजाविधिः ॥ ई
 श्वर उवाच ॥ लक्ष्मणपूजाविधिं देविकथयामि समासतः ॥ यां कृत्वा प्राणिनः सर्वे मम सन्निधिमागिनः
 शिवरात्रौ तथाष्टम्यां सोमवारं समासेत् ॥ शुभेन्यस्मिन् दिने वापि शिवभक्तं द्विजोत्तमं ॥ सपत्नी
 कंसपुत्रं तमनूचानमनिन्दकं ॥ धर्मसंशोधनं हितं संतुष्टं परिपूज्य च ॥ आचार्यं वरयेत्प्राज्ञः स
 स्नातो भूषितो व्रती ॥ ह्रस्वं च दृढं लं दीनमति दीर्घं जटं तथा ॥ देवज्ञानमि सत्कचवधिरहो
 र्घलिंगं ॥ वेदहर्नंदुराचारं मलिनं बद्धसाधिनं ॥ निन्दकं पिशुनं दुष्टमंधकं च विवर्जयेत् ॥
 नित्यं विवर्त्य संकल्पं संकल्प्य मनसे स्मृतं ॥ चंपकैर्मल्लिकापुष्पैर्जातीकिंशुकपाटलैः ॥ न
 द्यावर्तैश्चिप्रावर्तैश्चोषा पुष्पैः कदंबकैः ॥ अन्यैः शिवागमप्रोक्तैर्विल्वशारवा दलैस्तथा ॥ ना
 गवल्लीदलैर्वापिरत्नैर्नानाविधैरपि ॥ धान्यैश्च विविधैः शुद्धैरखंडैर्ब्रीहितंडुलैः ॥ लक्ष्मण
 प्रकुर्वीत मूलमंत्रेण शोभयेत् ॥ स्वर्णपुष्पं प्रत्ययुतं कर्पूरावर्तितं भवेत् ॥ इत्येकस्मिन् दिने वापि द्वयो

३२८

र्वादिदिनेपि वा ॥ पुष्पलाभानुसारेण बहुभिर्वादिनैर्यजेत् ॥ समाप्तौ श्रीशिवायैकं सौवर्णपुष्पमर्पये
 त् ॥ पुष्पांजलित्रये स्वर्णविल्वशारवासमन्वितं ॥ भवः शर्वस्तथा रुद्रस्ततः प्रशुपतिः स्मृतः ॥ उग्रो
 महातपो भीमईशानश्चाष्टनामभिः ॥ पुष्पांजलित्रयं दत्त्वा स्तुत्वा स्तुत्वा पुनः पुनः ॥ क्षमाप्य च म
 हेशानं प्रार्थयेत्तदनंतरं ॥ विरूपाक्षमहेशानविश्वरूपमहेश्वर ॥ मयां कृतां लक्ष्मणं गृहीत्वा
 वरदाभव ॥ इति प्रार्थनमंत्रः ॥ मृत्युं जयाय यज्ञाय देवदेवाय शोभवे ॥ अमृतं शाय शर्वाय महा
 देवाय तनमः ॥ इति नमस्कारमंत्रः ॥ ॥ इति लक्ष्मणपूजाविधिः ॥ अथोद्यापने ॥ शिवस्य शतप
 लेन पंचामृतं न स्नापने ॥ नारिकेलार्घ्यदानं च ध्वजपताके शिवोपरि ॥ श्वेतवस्त्रद्वयं देयं द
 जायां च शिवस्य च ॥ पूजांते च तथा होमं तिलद्रव्येण कारयेत् ॥ ततस्त्वनंतरं पूजामाचार्य
 णैव कारयेत् ॥ ततः प्रार्थनामंत्रः ॥ नमः शिवाय शोभाय सगणाय सस्तु नमः ॥ सर्वेश्वराय देवाय
 कारणत्रयहेतवे ॥ निवेदयामि चात्मनं त्वं गतिं परमेश्वर ॥ समोऽस्वलितपादानां भूमिरेव चलं वनं ॥

त्वयि ज्ञातापराधानां त्वमेव शरणं प्रभो ॥ ततो विप्रमो जनीयाः शक्त्या वा हि दंशाय वा ॥ आचार्यं हि
 जयेत्पश्चाच्छक्त्या दद्याच्च दक्षिणं ॥ पूर्णं तद्वचनात्कृत्वा मम संनिधिभाग्यमेव ॥ यद्वारे मत्तमात्मनो
 वायुवेगास्तुरगमाः ॥ पूर्णं दुवदनानां रथं सप्तप्रजाविधेः फलं ॥ ॥ इति ब्रह्मांडपुराणे लक्ष्मण
 तदुद्यापनविधिः ॥ ॥ लक्ष्मणप्रजाविधिभूयः शृणु नान्यमनाः क्वचित् ॥ यां कृत्वा मुच्यते पापे
 नारी वायनरोपि वा ॥ ब्रह्महायुगगायी च मद्यपो वा धनापहः ॥ सकृत्पूजनमात्रेण मुच्यते किमु
 नान्यतः ॥ नातः परतरं किंचिच्छिषु लोकेषु विद्यते ॥ किंकुलेन किमाचारैः किंशीलेन गुणेन तु ॥ यो
 हरिं पूजयेत्सम्यक् सकुलीनः स बुद्धिमान् ॥ जंबूद्वीप महापुण्ये जन्मयः प्राप्तमानवः ॥ इमा
 म कृत्वा मृदात्मा को न्यस्तस्मादधोगतिः ॥ धर्महीनस्य मर्त्यस्य विनायां त्यक्त्यांति च ॥ स
 लोहकारमस्येव तस्य जन्म निरर्थकं ॥ पूजयेत्पूजयेद्विष्णुं भूयो भूयोऽपि पूजयेत् ॥ माघे
 वा कार्तिके चैत्रे आषाढे श्रावणेऽपि वा ॥ अन्येषु पुण्यमासेषु व्रतमेतत्समचिरम् ॥ प्रातस्त्वा

३२२

स्नपय विशेषतः ॥ भूमिर्वायुसुवर्णं वा दक्षिणा तु विधीयते ॥ ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु व्रतमेतत्समापये
 त् ॥ इदं व्रतं त्वया देव गृहीतं पूर्वजन्मनि ॥ स्वर्गाय वर्गं हं नृणां फलं तव ददाम्यहम् ॥ एवमुक्त्वा नृपश्चेष्ट
 काराय फलं ददौ ॥ तत्स्नप्यातेन पुण्येन शूकरो मुक्तिं किलिष्ये ॥ मुक्तः शूकरदेहाच्च सर्वाभरणभूषि
 तः ॥ दिव्यं विमानं संस्थाप्य वास्यं चेदमुवाच ह ॥ हे नराकिन्त्रजानीध्वं व्यतीपातव्रतोत्तम ॥ इहैव सुरवदं
 नृणां परत्र च परांगतिः ॥ दृष्ट्वा माया विनिर्मुक्तो व्रतस्थास्य प्रभावतः ॥ विश्वासः क्रियतां मस्मिन्
 व्यतीपातव्रतोत्तम ॥ इत्युक्त्वा सर्गाहोराजो वै पश्य तत्तदा ॥ तं दृष्ट्वा विस्मितो भूत्वा देवदेव देवस्य च
 क्रिणः ॥ हर्यश्वः प्राप्तवास्तेन विष्टोस्तत्परमं पदं ॥ अतस्त्वं कुरु राजे द्रव्यतीपातव्रतोत्तमं सर्व
 पापक्षयकरं नृणां इह सुरवप्रदं ॥ इदं यः कुरुते मर्त्यः श्रद्धया भावसंमितः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो वि
 सुसायुज्यमाप्नुयात् ॥ यया तु पुत्रकामिन्या कृतं सालभते सुतान् ॥ स्त्रीकामे निहिते वत्सलभूत्वा
 रीमनुत्तम ॥ व्यतीपातव्रतमिदं व्यतीपातदिने पठेत् ॥ ज्ञानवान् धनवान् श्रीमान् इहैव च सुखी भवेत् ॥

अर्पयेत्तदुशांशो न तदुशांशो न तर्पणैः ॥ तदुशांशो न भोजनं तदुशांशो न भोजनं ॥ तदुशांशो
 न वाक्यं हि तदुशांशो न विवर्जितः ॥ १ ॥
 निवर्जितैः ॥ होमसरव्याविधानेन लक्षसंख्यायदा भवेत् ॥ शर्पाकुतिततः कृत्वा प्रणिपत्य समाप
 येत् ॥ लक्ष्मीनारायणं देवं शिवचक्रगदाधरं ॥ सुवर्णप्रतिमां कृत्वा चित्तपूर्वविचक्षणः ॥ ब्राह्म
 णाय सुशांताय स्वदारनिरताय च ॥ पत्नीपुत्रव्रते दानमक्षयफलमश्नुते ॥ जलशायी ब्रह्मवि
 ता ब्रह्मगर्भः सनातनः ॥ अनंतभोगशायनः प्रियतापरमः पिता ॥ ॥ इति दानमंत्रः ॥ ॥ तुल्य
 भावपुष्पैर्विलेख्यैर्वा व्रणवर्जितैः ॥ सुगंधैः क्रतुसंभूतैः शस्त्रैः पादपपल्लवैः ॥ सहस्रं द्विसहस्र
 वा त्रिसहस्रं यथाविधि ॥ उपक्रमदिने यावत्पत्यहं तावती भवेत् ॥ उमक्रमदिने वापि ह्यवसा
 मेऽपि वा व्रती ॥ उद्यापनं प्रकुर्वीत पूर्वोक्तेनैव मार्गतः ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति हीनो गेजं यते भु
 वि ॥ एवं यः कुरुते सत्येनारी वागतमर्त्तका ॥ देहांते ज्ञानवान् भूत्वा विलुलोक्ता मवाप्नुयात् ॥ ब्रा
 ह्मणान् भोजयेत्तत्तया स्वयं भुजीत वाग्यतः ॥ तुलसीदर्शनं स्य ईदं मस्कारः पदक्षिणा ॥ दा
 नं च हरिपूजा च धारणा तज्जलं च यत् ॥ भक्षणं हर्षं चैव विलुलोक्ता प्रदायकः ॥ महापातकयुक्तो
 वायुक्तो वाऽसर्वपातकैः ॥ विलुपूजाविधानेन जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ॥ इत्यग्निपुराणे लक्षपूजा

330

विधिः ॥ ॥ अथ लक्षनमस्कारविधिः ॥ ॥ अंवरौष उवाच ॥ ॥ इदं कृष्णकुलगुरोर्भो ब्रह्मनूधर्म
 विस्तारं ॥ ब्रह्मपापक्षयकरं व्रतं सर्वं तमव्रतं ॥ ब्रह्मघ्नस्य सुरापस्य गुरुदाराभिर्मर्षिणः ॥ सुव
 र्णस्तेयिनश्चैव पेष्टी संपेषिणान्यदि ॥ संकीर्णपापिनश्चैव संकलीकारिणापि च ॥ गुरोर्विश्वा
 सहीनस्य व्रतश्चष्टस्य पापिनः ॥ संध्याकर्मविहीनस्य जगत्पुन्यादवर्तिनः ॥ दासीवैश्यासं
 गमिनश्चंडाली गामिनस्तथा ॥ परस्वहारिणश्चैव देवद्रव्यापहारिणः ॥ ब्राह्मणेभ्यो हि तदस्यैव व्रति
 छेदकरयवः ॥ परस्य लोलुपस्याथ रहस्यकृतपापिनः ॥ पंचयज्ञविहीनस्य दुःशास्त्रनिरतस्य च ॥
 गुरुनिंदादिसंश्रातुर्गुरुद्रव्यापहारिणः ॥ नारीणां च विशेषेण प्रायश्चित्तं महाव्रतं ॥ वतुर्वद
 पुराणैश्च स्मृतिभिश्चैव निश्चितं ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ ब्रह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं महाव्रतं ॥ ब्र
 ह्महत्यादिपापानां प्रायश्चित्तं यदीच्छति ॥ तदालक्षनमस्कारव्रतं कुरु महीपते ॥ संकीर्णकानां पा
 पानां प्रायश्चित्तं यदीच्छति ॥ तदा ० पते ॥ संकलीकरणानां च मलिनीकरणस्य च ॥ अपात्रीकरणानां च

प्रायश्चित्तं यदीच्छसि ॥ तदा ० पते ॥ श्वात्पत्नीसुतानां च गामिनः कामिनस्तथा ॥ स्वस्त्यस्वमात्तव
 धर्नामिच्छया गमनस्य च ॥ दासीवेश्यासंगस्य संक्षयं यदि वांछसि ॥ तदा ० पते ॥ परस्वहारिणस्यापि
 देवस्वहरणस्य च ॥ रहस्यमेदकस्यापि रहस्यकृतपापिनः ॥ त्यागस्वपंचयज्ञानां दुःशास्त्राभिरतेस्तथा
 गुरुनिंदाश्रुतश्चापि गुरुस्वहरणस्य च ॥ लेह्यानां चैव चाध्यानां संक्षयं यदि वांछसि ॥ तदा ० पते ॥ क
 तस्य जातस्य संक्षयं यदि वांछसि ॥ तदा ० पते ॥ शृणु भूपविधिं वक्ष्ये संकल्पनियमादिकं ॥ चातुर्मा
 स्येतु संप्राप्ते केशवेश्यायनंगते ॥ आषाढस्य सिते पक्षे एकादश्यां समाहिता ॥ संकल्पदेवदेवस्य पु
 रतश्चक्रपाणिनः ॥ मम लक्ष्मणमस्कारव्रतस्य पुरुषोत्तम ॥ निर्विघ्नेन व्रतं सांगं कुरु त्वं कृपया हर ॥
 पापपंकनिमग्नमापापकोशस्य भाजने ॥ व्रतेनोतनसुप्रीतसद्य एव जगत्पते ॥ इति संकल्पमनसा का
 र्तिक्यां तु समापयेत् ॥ प्रातस्नात्वा व्रतं कुर्यादभ्यान्हे सदा मुनिः ॥ यद्वा तद्वा नभुञ्जी भुञ्जी
 तल्लघुभोजनं ॥ अन्यैश्च तं न वदेत्कापि नायेध्यायेत्कथंचन ॥ देवतानां जपं होमं न त्यजेत्कथं

३३१

न विधायात्तदेतथावन पूर्वकं ॥ धृतवस्त्रधरो भूत्वा नित्यं कर्म समाचरेत् ॥ देवप्रजाग्रहं वापि देवालयमया
 पि वा ॥ गोमयेनानुलिप्या शुधातुना मृन्मयेन वा ॥ चतुर्भिर्ब्रह्मिणोः सार्द्धं कृत्वा च स्वस्ति वाचनं ॥ नो
 दीश्राद्धं प्रकुर्वीत लक्ष्मणविधौ द्विज ॥ प्राणायामत्रयं कृत्वा देशकाले वदेत्सुधीः ॥ संकल्प
 यथाशक्त्या प्रत्यहं पूजयाम्यहं ॥ एवं संकल्पविधिवन्मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥ गृहीतस्मिन् व्रते देवप
 तत्वे यदि मे भवेत् ॥ तदा भवतु संपूर्णत्वत्प्रसादा जगद्गुरो ॥ एवं संप्रार्थ्य देवेशं नियमा तुलसीदले ॥
 पेचामृतैः स्नापयित्वा शालग्रामशिलां शुक्ला ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्भक्ष्या पूजयेत्प्रथमं बुधः ॥ प्रह
 त्यहं यावती पूजा तावत्यावर्तिभिर्व्रती ॥ पद्मान्यापि च तावंतिलिखेत्संचामिधातुभिः ॥ महाव्रत
 मिदं ब्रह्म न देवानामपि दुर्लभं ॥ तुलसीदलेऽशुभैः स्वस्तै रब्रणै रतिशोभने ॥ कर्म्युडवर्जिते
 देवपूजयेत्तस्य नामभिः ॥ विष्णुनामसहस्राणि ह्यथा वा सतनामभिः ॥ संख्या पूर्णं फला पूजा
 संख्या हीना तु निःफला ॥ तच्चित्तो मो नवान्भूत्वा विष्णुलोकपरायणः ॥ एवं संपूज्य विधिवत् पूजा
 ते होममाचरेत् ॥ सहस्रनामभिर्होमं स्वाहाकारसमन्वितं ॥ मधुमिश्रैस्तिलैर्लज्जिमिश्रितैः क

१
 रपुराणे वसिष्ठां बरीष संवादे लक्ष्मणमस्कारविधाने ॥ अथ कार्तिके मासे वैशाखे वालक्षवर्तिविधिः ॥ मा
 सपक्षद्युल्लिरया मुककामो लक्ष्मीसहितं विष्णुसावित्रीसहितं ब्राह्मणं उमया सहितं शिवं यथा मि
 लितो पचारे पूजयिष्ये इति संकल्प्य षोडशोपचारे पूजां कुर्यात् ॥ अथ सोद्यापनकथा ॥ ॥ स्तुतुं ॥
 आसीद्वर्तपुराकाचिद्देव्या भल्लक्षणाभिधा ॥ तस्या भुजगः शूद्रो भद्रा सो नाम महाबली ॥ एकदा लक्ष
 णासा तु प्राप्ता गोदावरी तटे ॥ ददर्श कां विप्रैर्विवप्रातां स्वच्छंदचारिणी ॥ तालक्षणा तु सुस्मातां स्थि
 तां गोदवरी तटे ॥ बालां वैधव्यदोषेणारुदतीं कुर्यान्मिव ॥ मृतपतिपुरस्थाप्य बंधुभिः परिवारिता ॥ अ
 कंदती ततो वीक्ष्य शनैस्तां प्रत्यपद्यता ॥ लुठंती मुवि कायेन मुकुर्ध्नी मुरो बद्धा ॥ जडानामपि कारु
 ण्यजायते तां तु पश्यतां ॥ तदा सालक्षणा वाक्यं स्वभुजंगमुवाच ह ॥ कुलजानां तु नारीणां दशोयमतिद
 रुणा ॥ अवस्थात्रयमेतासां तत्रेयं तु सदा रुणा ॥ कन्यात्वं जीवभर्तृत्वं विधवात्वमिति त्रिधा ॥ पार
 वश्यं च नारीणां दुःखमाप्तरणां तिका ॥ मृतापत्यत्ववैधव्ये तथैवाडपुत्रतास्त्रियः ॥ असत्यमे

३३२

तत्रितयं वैधव्यं तत्र चोत्तरं ॥ शौच्यं ती जांच नारीणां कस्येदं कर्मणः फलं ॥ निवर्तते थ केनैवं पृच्छंती मि
 तितामथ ॥ उवाच दासनामा सो भुजंगः सूनृतं वचः ॥ शृणु मे प्रवक्ष्यामि तद्वा सृष्टाः पुरा हि जाः ॥ देवा
 नां चैव लोकानां हितार्थं मंत्रकोविदाः ॥ शास्त्रज्ञानात्स्वभावाच्च जीवानां यत्पुरा कृतं ॥ जानंतिकर्म
 जफलं ते प्रष्टव्या धृतव्रताः ॥ भुजंगवचनं श्रुत्वा तथैव मितिसाधुः ॥ तत्रागते महावृद्धं याचकं नाम
 वैद्विजं ॥ पप्रच्छ तं तदा दीना प्रश्रया वनतानसा ॥ मुने त्वहं दुराचारा वेश्यास्मि नृलक्षणा हया ॥ त
 थापिते दयापात्री पृच्छंती मे सुबोधया ॥ साधूनां समचितानां जनाः सर्वसमाभुवि दुर्गंधो वा सुगंधो
 वा यथा वायोऽसमो भवेत् ॥ मुने दशोयं नारीणां तृतीया तीव्रदुःसहा ॥ कर्मणा जायते केन केन वाथ निव
 र्तते ॥ एतद्दिस्तार्य मे ब्रह्मरूपया वदस्व व्रतं ॥ इति तस्या वचः श्रुत्वा याजको वाक्यमब्रवीत् ॥ देव
 कर्मणि पित्रे च नार्यः पाके च्यवस्थिताः ॥ अकस्माच्च रजदृष्ट्वा स्पृष्ट्वा भोडाद्युपकरणान् ॥ अज्ञानाद्वा
 भयद्वापि कामालोभात् क्वचित्त्रियः ॥ अवेदयित्वा गच्छंति ते न दुष्प्रतिपत्तिरिति ॥ क्रियालोपगता

ह्येताः पापानस्मादुरत्यजात् ॥ दृशामि मां प्राप्नुवन्ति सर्वा अपि न संशयः ॥ बाल्ये वा यो बने वापि चार्द्ध
 के वा कदाचन ॥ तत्रायाति दुराचारापरा ने वाभि कां क्षतिः ॥ स्वस्ते श्वपति बंधूनां नित्यं चारादुरसहा ॥
 तत्साहायतो नारीया बाधयति सक्रियाः ॥ बाल्ये वैधव्य माप्नोति सानारी नात्र संशयः ॥ एतत्कर्म सा
 हायता मे न रजः ॥ सा दूषिता च यः ॥ मृतापत्यात्
 था भूत्वा वैधव्ये यो बने व्रजेत् ॥ यानारीति रजो दृष्ट्वा सर्व भाजादिसंकरं ॥ कुरुते यदि सानारी वैध
 व्यं सार्द्धं के व्रजेत् ॥ याचातु कूब्ध रहिता पति धर्मे पुंसर्वदा ॥ बाल्ये वैधव्य मापन्ता गति हीना भव
 त्यलं ॥ सर्वासामपि वैधव्ये निदानेषु प्यता च ॥ शांतिं तस्य प्रवक्ष्यामि कर्मणो रचापि लक्षणे ॥ कृते
 तु मुनि पंचम्या व्रते पापं च यो धिता ॥ पापं गच्छति नारीणां मिति वेद विदो विदुः ॥ इत्थं स वाय नंद
 त्वा कृते लक्ष्मी व्रतादिके ॥ मूला वशेषं व्रजति रजो दोषे न संशयः ॥ निर्मलं तु व्रजत्या शुद्धं स वत
 व्रते कृते ॥ रजसोऽयं महापापं नारीणां नात्र संशयः ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रपच्छ लक्षणा ॥ मन

३३३

चन ॥ अतिथिं पूजयेन्नित्यं यथाशक्त्यानुसारतः ॥ कार्तिके मासि संप्राप्ते पौर्णमास्यां ततः परं ॥ सं
 स्थाप्य कलशं पूर्णं स वस्त्रं स पिधानकं ॥ विष्णोश्च प्रतिमां तत्र पूजयेद्द्विभुजं नमिकं ॥ नामाभिः केशवाद्यैश्च
 अंगारूपा विधीयते ॥ नैवेद्यां ते समभ्यर्च्य कुर्यात्पश्चाच्च तर्पणं ॥ पौरुषेण सूक्तेन गोधूमं तंडुलैः ॥ देव
 देवजगन्नाथ सर्वव्रत फल प्रदा ॥ व्रते नानेन सुप्रीतो गृहाणा धर्मं यार्पितं ॥ इति चार्घ्यं त्रयं दत्त्वा पश्चा
 द्दामसमाचरेत् ॥ पौरुषेयेण सूक्तेन इति मष्टोत्तरं सदा ॥ होमशेषं समाप्याथ पूर्णं दुर्गतिमतः परं ॥
 आचार्यं पूजयेत्पश्चाद् दद्याद्गोमिथुनं गुरोः ॥ ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्तत्र विंशति पंचया ॥ दक्षिण
 चयथाशक्त्या वाचयेद्दाशिषस्तथः ॥ अनुज्ञातश्चेत्तस्यैव स्वयं भुंजीत वृभिः ॥ इदं व्रतं महापुण्यं पा
 पारण्यदवानलं ॥ पापपर्वतकुलिशं पापाब्धितरणं रुपे ॥ सर्वपापहरं स्त्रीणां स यो विष्णोः प्रसादनं ॥
 नानेन सदृशं किंचिद्विषु लोकेषु विद्यते ॥ सर्वेषां माश्रमापां च विहितं श्रुतिबोदितं ॥ नारीणां सध
 र्वावानां च विधवानां विशेषतः ॥ सर्वेषां मपि पापानां प्रायश्चित्तमिदं भवेत् ॥ ॥ इति श्री भविष्योत्त

तिल

वत्यादिशोशतः कुर्यात्तर्पणं तु विचक्षणः ॥ तर्पणस्य दशोशन होमं कुर्याद्विचक्षणः ॥ तर्पणोत्तेतमंत्रे
 पापाय संचयतां विंते ॥ पालाशसमिधश्चैव मंत्रेणानेन वैल्लवैः ॥ घृतं च विष्णुगान्ध्याहोमस्यायं विधिः
 स्मृतः ॥ कलशोऽधुस्तथा स्थाप्य विधानं च सवस्त्रकं ॥ प्रतिमां तत्र संस्थाप्य वेदारणपूर्वकं ॥ प्राणप्रति
 ष्ठया स्थाप्य प्राणांस्तस्यां समाहितः ॥ आवाहनादिपुण्यांतं पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ तत्त्वमासादेव
 स्था प्रतिमाः कारयेत्ततः ॥ श्रियो च सहितं देवमध्यगं पूजयेद्दरिं ॥ तद्दक्षिणे चतुर्वक्त्रं सावित्र्या स
 हितया ॥ उत्तरे वामया शंभुपुरतां गरुडतया ॥ ब्रह्मा विष्णुः तथा वन्हीरविदेष्टो निशाकरः ॥ रुद्रः
 शेषजगद्धापी तेजोरूपी महेश्वरः ॥ निरंजनः कलाध्यक्षो विश्वरूपी जगत्प्रभुः ॥ स्वः प्रकाशः
 स्वयं ज्योतिश्चतुर्बुहो जलाशयः ॥ परब्रह्मेति हि दशानामभिः पूजयेद्दरिं ॥ शिरे ललाटकेनेत्रे
 कर्णे नसिमुखे तथा ॥ कंठे स्कंधे तथा बाह्वोस्तेन वक्षस्थलेऽपि ॥ नाभौ कथां च जघनेऽङ्गुलीनां च
 गुह्यफले ॥ पादौ तदप्रक्रमशोऽङ्गान्येवं तु पूजयेत् ॥ धूपदीपं ततो दत्त्वा नैवेद्यं च निवेदयेत् ॥ य

३३४

द्रव्यं लक्षपूजायास्तद्रव्यं कनस्य च ॥ कृत्वा निवेदयेत्तस्मै पश्चात् पूजां समाचरेत् ॥ भक्त्या च जगदात्म
 ने अथ देवं समापयेत् ॥ देवदेव जगन्नाथ भक्तानां कार्यकारकः ॥ त्रिसाहासं हं याचे शीघ्रं कार्यं प्र
 दामिव ॥ अनेनैव विधानेन लक्षपूजां करोति यः ॥ पुत्रैः पौत्रैः प्रपौत्रैश्च सुखमाप्नोति निश्चितं ॥ आचा
 र्यं पूजयेत्पश्चाद्ब्रह्मणान्दत्तिं जस्तथा ॥ गौर्देव्या च सवत्सो वै सालंकारगुणान्विता ॥ त्रिशूलं का
 स्य पात्रं घृतेन परिपूरितं ॥ सुवर्णं वर्तिसंयुक्तं आचार्याय निवेदयेत् ॥ अथ वा तद्द्रव्यं लेतया घृ
 तं समन्वितं ॥ अथ वा तु यथा शक्तिं दद्यादावुच्यं कंतिदं ॥ व्रता भवितुं वेदद्यात्कास्यं वेद्यं तत्परितं ॥
 यावज्जीवं जीवयती भवत्येव न संशयः ॥ राजा दोषविमुक्तिः स्यात्पौर्णमास्यां ददाति या ॥ ब्राह्मणा
 न्न भोजयेत्पश्चाद्विद्वान् कारयेत् ॥ एवं करोति यानारीतस्याः पुण्यफलं शृणु ॥ अथ सर्वाणि पापानि
 रहस्यानि कृतानि वै ॥ नश्यन्ति तानि सर्वाणि व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ चंडालगामिनी वापि तथा शू
 द्राभिर्गामिनी ॥ कासकं रजकादीनां गामिनी चारिणी ॥ ब्रह्मक्षत्रियविद्वेज्यप्रति लोभाभिगा

त

मिनी॥ मातुल्येयपितृव्यादीन् भ्रातृपुत्राभिगामिनी॥ बालघ्नीवापतिघ्नीवामातापित्रोर्वधेरता॥
 गोघ्नीवातस्करीवापिरजःसंकरकारिणी॥ एवमादिमहापापेराचृतापिकुलांगना॥ वृत्ताचे
 तद्वत्सम्यक्मुच्यतेनात्रसंशयः॥ ब्रतानामुत्तमंचैतत्तन्त्रीणावाचश्यकंत्विदं॥ एवंवर्तिप्रदाने
 नविस्तोरमिततेजसः॥ कोटयोब्रह्महत्यानामगम्यागमकोटयः॥ तथेवात्युग्रपापानिको
 ट्योथसहस्रशः॥ नश्येतिनात्रसंदेहो नारीणां वानरस्यवा॥ किंलक्षवर्तिभिर्विस्तोरुते चारार्ति
 कार्पणो॥ किमत्रबहुनोक्तेन नानेन सदृशं व्रतं॥ पुरुषोपि व्रतं कृत्वा पूर्वोक्तेः पापसंचये॥ मुच्यते
 नात्रसंदेहो मधुशंसनशासनात्॥ एतत्सर्वमयारव्यांष्ट्रस्तवमानद॥ व्रतं कुरु सुखेतिष्ठ
 यात्तेरोचते मनः॥ इतितद्वचनं श्रुत्वा पुनः प्रपन्नलक्षणा॥ अज्ञानादुष्टतावाहनविश्वासो मम
 बहि॥ प्रत्ययार्थं मम ब्रह्म प्रत्यक्षं कुरु मेधुना॥ इतितस्यावचः श्रुत्वा याजको वाक्यमब्रवीत्॥
 कथं तत्प्रत्यो भूत्वा याचतां करुणानिधिः॥ साप्युवाच पुनर्विप्रविस्मयोत्फुल्ललोचना॥ नचवे

334

साशंकितामृतासादरमुनिपुंगवं॥ साधुसाधुमहाभाग चित्रमेभयविक्रलं॥ लक्षवत्तु व्रतस्यास्यविधा
 नं कीदृशं वद॥ कस्मिन्मासे तु कर्तव्यं कस्य वा तत्समर्पणं॥ उद्यापनं कथं कार्यं किं फलं तस्य वा मुने॥
 तयाष्टशो याजकोपिलोकानां हितकाम्यया॥ फलविधानं तत्सर्वमवददृतांबरः॥ ॥ मुनिस्वाच
 लोमशस्य मुनीनां च संवादकथयामिते॥ कालो हि कार्तिको मासो वैशाखमाघ एव च॥ सहस्रगु
 णितं धत्ते व्रतमेतद्वि कार्तिके॥ तस्मात्कोटिगुणं धत्ते माघमासे व्रतं नमो॥ दस्मादनंतगुणितं फलं
 वैशाखमासके॥ एतस्मिन्मासे ततये यस्मिन्मासे समाप्यते॥ तस्मान्मासद्वयात्पूर्वप्रारब्धव्यसिद्धिं
 व्रतं॥ अन्ते मासि प्रकुर्वीत समासि च विचक्षणः॥ सहस्रवर्तिभिः कुर्याद्वारार्तिविस्तरेण च॥ गोघृते
 नाथैतेन सम्यगुक्तेर्मनोहरैः॥ यस्मिन्मासे समाप्तिः स्यात्पौर्णिमा यांतु कारयेत्॥ उद्यापनं विधाने
 न व्रतसंपूर्णकारकं॥ प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा पंचगव्यं तु प्राशयेत्॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा आचार्यवर
 येत्ततः॥ त्रयोदशार्तिजो भद्रसाग्निकानूरुणायाततः॥ स तिलैश्च यवैः कुर्यादग्नेन यक्त्वा हिजः॥

धव्यमापन्नारोहितयाकुमारिका॥ अस्याः पतिः कथं जीवेद्वैधव्यं नैव गच्छति॥ तथा कुस्मुनिश्चेष्टदवाश
मवतोधनं॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा विस्मितो वाक्यमब्रवीत्॥ अद्य वै मकरं प्राप्नोमि स्फुरो लोकाभास्कर॥
माघायं च वरो मासः सर्वं कृतुफलाधिकः॥ तत्र गत्वा कुरु स्नानं गंगायाम् द्युहारिणि॥ स्नानं कृत्वा
पौकृत्वा देहितस्मै ह्येतायै॥ तेन जीवेदयं नूनं ब्रह्मघ्नोऽयं सुरापि च॥ तस्मादयं राजयस्मिन् अयं तु भू
तिगतः॥ तथापि माघमासस्य पुण्यं बुद्धिजीवितो ध्रुवं॥ दापयित्वा तथा वर्तिकां स्थपात्रं विधान
तः॥ जीवयती भवेदा सुखावहा मरणार्तिकं॥ लक्षणा तद्वचः श्रुत्वा जलं स्पृष्ट्वा यवाग्यतः॥ स्नानं कृ
त्वा र्घ्यं कृत्वा ददौ तस्मै फलं तदा॥ तत्पुण्यस्य प्रभावेन तत्क्षणादेव बोधितः॥ स्वप्नजगं प्रेषयित्वा
पात्रं च कोस्यकं॥ कुमाया दापयामास वैधव्यास्थापनुतये॥ एतत्पुण्यं प्रभावेन कुमारी सापि शोभ
न्ती॥ तदा भवज्जीवपती बभूव बह्वुत्रिका॥ कुमारी शोभनानाम तत्पतिः कणभोजकः॥ तं
द्वैधवाः स्तदा सर्वे तुष्टुः स्ता सुलक्षणा॥ याज्ञकं वापि संप्रीत्य जग्मुस्ते स्वनि केतने॥ लक्षणा

णापि च दोषेण भुजंगेन च संयुता ॥ प्रातस्नानं तदा कृत्वा ब्रह्मेतच्च कारसा ॥ ततस्तु मरणं प्राप्ता दासस्त
 स्याः सहाप कृत्वा ॥ गयोनाम महाराजाचक्रवर्तिश्च भूवर्ह ॥ सालक्षणा च तत्पत्नी सर्वलक्षणसंयु
 ता ॥ बभूव लोकविरव्याता जीव भर्त्री सुपुत्रिका ॥ तस्माद्योमाघमासस्य साहायं वा करिष्यति ॥
 धर्मस्य तत्फलं प्राप्य मुच्यते नात्र संशयः ॥ नित्यं स्नातुमशक्तश्च कुर्यात्स तु दिनत्रयं ॥ द्वादश्यां
 रथसप्तम्यां पौर्णमास्यां तथैव च सोऽपि पूर्णफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ तदेव कर्म जफलं
 महापातकनाशनं ॥ यो न स्नाति नरो माघे मकरच्छादिवाकरे ॥ ब्रह्महासतु विज्ञेयो विवर्तकर्म
 सुगर्हितः ॥ नरीवापि नरो वापि न स्नायाद्दरुणोदये ॥ रौरवं नरकं प्राप्य यावदाश्रतसं प्लव ॥ रोगा
 युतहतो यस्य लुपाद्वा प्रक्षाल्य वा गतः ॥ धौतवस्त्रं परीध्याय त्रिरात्रं मय च चारिणा ॥ गायत्र्या मन्त्रितं
 चाभ्यर्च्यै न्मूर्ध्नि सद्विलः ॥ सोऽपि स्नानफलं प्राप्य मोदते विष्णुमन्दिरे ॥ यच्च शृण्वन्ति सततं ये पठं
 तिनरोत्तमाः ॥ ते सर्वपापनिर्मुक्तो यास्यन्ति परमव्ययं ॥ ॥ इति वायुपुराणे लक्षवर्तिका काथा ॥

अथ लक्ष्मणद्रवर्तिविधिः ॥ तत्रादौ रुद्रपूजा ॥ देवदेवजगन्नाथप्रार्थनं हं जगत्पते ॥ तवाहं प्री
तिपावेन लिङ्गे स्मिन् संनिधौ भव ॥ अवाहनं ॥ कर्तस्व रमये दिव्यं नानामणि विभूषितं ॥ अनेकशक्ति
संयुक्तमासने प्रतिगृह्यतां ॥ आसनं ॥ गंगादिसर्वतीर्थेभ्यो मया प्रार्थनया हतं ॥ तोयमेतत्सुखं स
न्निपाद्यार्थं प्रतिगृह्यतां ॥ वेरण्यं यज्ञपुरुषं प्रजापालनतत्परं ॥ नमो महात्म्यदेवाय गृहाणार्घ्यं न
मोस्तुते ॥ अर्घ्यं ॥ पाटली शीरकर्पूरसुरभिः स्वादु शीतले ॥ तोषमाचमनीयार्थं दिव्यैरं प्रति
गृह्यतां ॥ आचमनीयं ॥ पंचामृतं मयानीतं पयोदधिघृतमधु ॥ कर्पूरशर्करायुक्तं गृहाणा विपु
रांतकं ॥ पंचामृतं ॥ मेदाकिन्याः समानीतं हे मा भो रुहवासितं ॥ स्वानायते मया भक्त्या नीरखी
क्रियतां शिवं ॥ स्नानं ॥ सर्वभूताधिके सौम्ये लोकलज्जा निवारके ॥ मयोपपादिते तुभ्यं वाससी
प्रतिगृह्यतां ॥ गंधं ॥ रंजिताः कुंकुमेनैव अक्षतास्तु सुबोभना ॥ त्राहि मां सर्वपापेभ्यो गृहाण वृ
षभध्वज ॥ अक्षतान् ॥ माल्यादीनि सुगंधीनि मालत्यादीनि वै प्रभो ॥ कौतूहलं शर्वकं वै वैति

तृश्नं करोम्यहं ॥ श्रुतानि देवदेवेश व्रतानि नियमस्तथा ॥ तीर्थानि च मया देवयज्ञदानान्यनेकशः ॥
 नास्ति मे निश्चयो देवभ्रामितो ह त्वया पुनः ॥ कथयस्व महादेव यज्ञोपव्रतमुत्तमं ॥ शिव उवाच
 शृणु नारद यत्त्वेन व्रतानां मुत्तमं व्रतं ॥ रुद्रवर्त्य महापुण्यं सर्वपदवनाशनं ॥ सुरवसं स्पर्श किंच
 व पुत्रराज्यसमृद्धिदं ॥ शंकर प्रीतिजनकं शिवलोकप्रदं शिवं ॥ स्वभर्ता सहस्रं धर्महस्तं हरे परं ॥
 शृणु नारद यत्त्वेन गिरिशायत्रनुष्यति ॥ दीपानां लक्षकं यस्तु कुर्यात्परमधार्मिकः ॥ यावत्कालं
 लभ्यते दीपारत्ने लिङ्गसन्निधौ ॥ ब्राह्मणो युगसाहस्रं दाता स्वर्गं महीपते ॥ कौस्तुभेन समायु-
 क्ता दीपा दत्ताः शिवालये ॥ शिवलोके च कैलासे तिष्ठंति शिवभर्तयः ॥ एवं हि बहवः संति दी-
 पाश्च हि जसन्ति मे ॥ अधुना संप्रवक्ष्यामि सर्वं कथितं तव ॥ यत्कृत्वा कृतकृत्यास्युः देवा सुरनरेश्वराः ॥
 ये वै शास्त्राप्रकुर्वन्ति तेषां त्वादुःखभागिनः ॥ रुद्रवर्तिसमन्नास्ति त्रिषु लोकेषु सुव्रतं ॥ अतएव स-
 दाकार्यव्रतमेतत्सुमे ॥ मया ह्येतानि पूजार्थं पुण्याणि प्रतिगृह्यतां ॥ पुण्याणि ॥ वनस्पत्युद्गा-

हि उद्यापनविधिं वद ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ शृणु नारद महाभाग यत्वं श्रोतुमिहा हं सि ॥ तदहं ते प्र
 वक्ष्यामि विस्तरेण महामते ॥ क्षिप्रायास्तैतदरम्ये उज्जनीतिपुरा श्रुता ॥ तस्यामात्यास्तु गंधा
 च वारस्वी सा तिसुंदरा ॥ तथा त्रुल्लं प्रतं दे उमंदः श्वेव सुदुःसह ॥ सुवर्णानां शतं त्रै प्रतिसां क
 तवत्यथा ॥ युवानश्च तथा विप्रभ्रं सितास्तु सुगंधया ॥ राजानो राजपुत्राश्च न ग्राह्यं पुनः पुनः
 तेषां मृगा गृहीत्वा वधित्ताश्च सुगंधया ॥ एव हि बहवो लोका लुप्ताश्च सुगंधया ॥ कदाचि
 त्सागता क्षिप्रां कौतुका विष्टमानसा ॥ दृष्ट्वा मनसारम्या मृषिभिः परितो ॥ केचि ध्यानपरा
 विप्राः केचि जयपरायणाः ॥ केचि लिखं च यो विप्रः केचि द्विष्टोः प्रहजने ॥ तेषां मध्ये वसिष्ठो
 हितया दृष्टमहामुने ॥ उपादृष्टा तु सर्वत्र कुशलो नीतिमार्गवित् ॥ तस्याहर्मभव ह्युद्भिर्भावि
 पुण्यबलात्तदा ॥ विगता द्रग जीवने हि विषयेषु विशेषितः ॥ विनम्रकंधरा भूत्वा प्राणिपत्य
 पुनः पुनः ॥ स्वकर्म परिहाराय प्रपद्युनिपुंगवे ॥ ॥ सुगंधोवाच ॥ श्रुत्वा नाथ विप्रेन्द्र सर्वदे

३२०

दविशारद ॥ प्रसीदया हि मां देव शरणागतवत्सल ॥ मया कृतानि विप्रेन्द्र पापानि सुबहूनि च ॥
 तस्य पापस्य नाशाय कारणं भूमि मे प्रभो ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ एवमुक्तस्तथा विप्रो वसिष्ठो मु
 निरादरा ॥ तथा ज्ञात्वा यं तत्सर्वं तस्याः कर्म पुरातनं ॥ ततश्चाब्रवीत्समुनिर्वचः स्तोमस्य सं
 गरः ॥ ॥ वसिष्ठ उवाच ॥ शृणु सुश्रोणि सुभगे तव पापस्य संक्षयः ॥ येन जातेन पुण्येन सर्वं तत्स
 यामिते ॥ कुरु सुतीर्थगमनं त्रिषु लोकेषु विश्रुतं ॥ प्रयागमिति चारव्या तं सर्वं देवाभिरक्षितं ॥ त
 त्वातत्र कुरु क्षेत्रं तत्रैव लोक्य दुर्लभ ॥ रुद्रवर्त्या मदा पुण्ये शिव प्रीतिकरं परं ॥ कर्तव्यमिति शेष
 कार्या सती तुभिः कार्यं रुद्रवर्ति शिव प्रिया ॥ लक्ष संख्या च कर्तव्या गव्या जेन परिहृता ॥ देया
 शिवालये नित्यं भक्तियुक्तेन वेत्तसो ॥ कृत्वा व्रतं भिदं भद्रं प्राप्स्यसि त्वं परां गतिं ॥ ॥ शिव उवाच
 ततः सा केशमादाय भृत्यं च वसुभिः कृत्वा ॥ आगच्छ तीर्थं राजं वेदत्वा दानानि भरिषा ॥ व्रतं कृत्वा यया
 काशी सुमित्रे पासमान्विता ॥ कृत्वा सर्वाणि तीर्थानि विश्वेशं प्रणिपत्य च ॥ उपोषित्वारात्रिमं का

जागरं च तथा कृतं ॥ ज्ञात्वा चोत्तरवाहिन्यां दत्त्वा दानानि भूरिशः ॥ ततश्चैत्रं तत्र तत्र वसिष्ठेनोदितं तु
 यत् ॥ यथोक्तविधिना सर्वं तथा चानुष्ठितं व्रतं ॥ ततः सा सरीरेण तस्मिन् लिङ्गे लुङ्गता ॥ एव
 या कुरुते नारी व्रतमेतत्सु दुर्लभं ॥ ययं चिंतयते कामं व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ पुत्रपौत्रधनैव वजा
 यते नात्र संशयः ॥ प्रसंगेनापि वक्ष्यामि माणि कथं वर्तिसंज्ञिकं ॥ व्रतमिति शेषः ॥ तस्या दानेन वि
 प्रेन्द्रमदं सिन भागिनी ॥ जायते मत्प्रिया सा हि यावदाभूत संस्रुवे ॥ अथ उद्यापनं वक्ष्ये व्रत
 संपूर्णं हेतवे ॥ प्रारंभः कार्तिके माघे चैव शारवे कार्तिके तथा ॥ तिथिनाद्यापनं कार्यं यथोक्तविधि
 ताततः ॥ कलशं ताम्रमयं चैव वस्त्रयुग्मेन वेषयेत् ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं उभया सहितं शिवं ॥ सु
 वर्णनिमित्तं देवं वृषवृषभेण समन्वितं ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन पूजा कृत्वा विधानतः ॥ रात्रौ जागरणं
 कार्यं कथाश्रवणपूर्वकं ॥ ततः प्रभाते विमले स्नात्वा नद्या विधानतः ॥ आचार्यवरये नमः ॥ हि
 जरेकादशैः सह ॥ हिमश्चैव तदा कार्यं दत्तपायसविल्वकैः ॥ रुद्रस्त्रुतं पठन् विप्रमूलमंत्रेण

३३२

दिव्यो गंधाद्युः सुमनोहरः ॥ आध्र्यैः सर्वदेवानां धूपोयं प्रतिगृह्यतां ॥ धूपः ॥ आज्यं च वर्तिसंयुक्तं
 वह्निना योजितं मया ॥ दीपग्रहाण देवेश त्रैलोक्यतिमिरापहं ॥ दीपः ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादुरसेष
 द्विसमन्वितं ॥ भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं नैवेद्यं प्रतिगृह्यतां ॥ नैवेद्यं ॥ कर्पूरे वासितोयं मंदाकिन्याः स
 माहृतं ॥ आचमनं जगन्नाथ मया दत्तं हि भक्तिः ॥ आचमनीयं ॥ पूगीफलमहद्विभं नागवल्या
 दलैर्बुधैः ॥ कर्पूरे लालवंगादितांबूलं प्रतिगृह्यतां ॥ तांबूलं ॥ हिरण्यगर्भगर्भमिति दक्षिणा ॥ मं
 दारचंपकजुषाशतपत्रजातीकल्हारकिशुकसरारुहबंधुकानि ॥ धत्तूरकर्पूरशिरीषकुरवृषा
 णाबिल्वदिदेवममभक्तिभुतागृहाण ॥ मंत्रपुष्पं ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते धरणीधर ॥ नमस्ते
 विश्वरूपाय नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ नमस्ते नमः ॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनं ॥ इति प्रार्थना ॥ ॥ अथ का
 थं ॥ नारद उवाच ॥ देवदेव जगन्नाथ जगदानंदकारक ॥ दुर्लभं ॥ मयाख्यातं व्रतमिदं किम
 न्यद्रा तु महसि ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ केन वीर्णा व्रतमिदं कथं प्रसादतः ॥ पूजाविधिचमनं

वापुनः॥ ततः शर्णाङ्गुतिङ्गत्वाङ्गास्तेष्वस्तिवाचनं॥ आचार्यपूजयेद्भक्त्या वस्त्रालंकारभूषणैः॥
तस्मै देवाय वत्साय गौरकाङ्क्षिजसत्तम॥ ऋत्विजस्तोषयेत्पश्चादस्त्रालंकारभूषणैः॥ तत्रैव भो
जनायाश्वासपत्नीकाः प्रत्यक्षतः॥ एवं विधिया कुरुते सर्वपापैः प्रमुच्यते॥ कथां श्रुत्वा विधाने
न स्थाप्य सर्वं निवेदयेत्॥ अश्वमेधसहस्रस्य वाजपेयशतस्य च॥ कथाश्रवणमात्रेण फलं तल्ल
भते नरः॥ ॥ इति भविष्योत्तरपुराणेरुद्रलक्षवर्तिकथाद्यापनं समाप्तं॥ ॥ अथ गन्धस्थार्थः
हेमाद्रौ मदनरत्ने च पाद्ममात्मनोः कथ्यमर्घ्यप्रदानादिकर्तव्यं तस्यैव मुने॥ विधानं यद्ग
त्स्यस्य पूजनं तद्दत्तमे॥ ॥ पुलस्त्य उवाच॥ प्रत्यक्षं समये विद्वान् कथां दस्योदने निशि॥ स्ना
नं शुक्लतिलैः स्नद्विष्णुमाल्यांबरमही॥ निशुदये दिनमुरवे स्नानं कुर्यादिति हेमाद्रिः॥ स्ना
पयेद्गणकुंभं माल्यवस्त्रविभूषितं॥ पंचरत्नसमायुक्तं घृतपात्रेण संयुतं॥ नानाभक्ष्यफले
युक्तं ताम्रपात्रं समन्वितं॥ अंगुष्ठमात्रं पुराणं तथैव सोवर्णमलयाय तव वज्रदंडं॥ चतुर्भ

जकुंभमुखेनिधायधान्यानि सप्तांकुरसंयुतानि॥ सकाशपुष्पास्तत्राक्तियुक्तं मंत्रेणार्घ्यं द्विजपुं
वाय॥ उल्लिख्य लंबोदरदीर्घबाहु रनन्ये चैतायमदिशुरवस्थः॥ श्वेतां च दद्याद्यदिशक्तिरस्ति रौप्यः
खुरैर्हममुखी सवत्सो॥ हेममुखी हेमशृंगी॥ धेनुबद्धाक्षी रवती प्रणम्य सवस्त्रघंटाभरणं द्विजोय
आसन्नरात्रा उदयायमस्य दातव्यमेतत्सकलं नरेणायममस्य॥ अगस्त्यस्य उदयादूर्ध्वमासप्त रात्रि
मवधीकृत्यैकस्मिन्दिनेऽर्घ्यं दातव्य इत्यर्थः॥ यावत्समासप्तदशाथवाथवास्तुरप्योर्ध्वमप्यत्रव
दंति केचित्॥ प्रत्यहं च फलत्यागमेवं कुर्वन्विमुच्यति॥ होमं कुर्यात्ततः पश्चाद्भोजयेन्मानवफलं॥
होमश्च बह्व्यमाणां धर्मैरेणाज्येन॥ अनेन विधिनायस्तु पुमानर्घ्यं निवेदयेत्॥ चक्रवर्तित्वमाप्नोति
रुप्सारोग्यसमन्वितः॥ स तैबल्लोकानाप्नोति सप्तधान्यः प्रयच्छति॥ यावदायुश्चयः कुर्यात्स परं ब्रह्म
गच्छति॥ प्रकारान्तरं भविष्ये॥ कन्यायामागतसूर्ये अवगिरे सप्तमे दिने॥ कांचनं कारयित्वा च यथाश
क्त्या सुशोभनं॥ पुरुषाकृतिं सुशोभनं च जटामंडलधारिणं॥ कमेडलुकरं शिष्ये स्वोश्च परिवारितं॥

मृत्युतं विषहं तारं दक्षिणतः धरं मुनिं ॥ तस्मिन्कुंभे समालम्ब्य वंदनेन ततो न्यसेत् ॥ स्नापितं चानुलिप्तं
च चंदनेन सुगंधिना ॥ पूजिते जाति कुसुमैर्दद्याद्द्वैपैः सुधूपितं ॥ ततश्चार्धप्रज्ञातव्यथैर्द्रव्यैस्तानुभू
पुष्पैः ॥ रक्जूरैर्नालिकैश्च कूष्माण्डैश्च पुंसैरपि ॥ कर्कोटैकारवेष्टैश्च कर्मरैश्चिप्रपूरकैः ॥ दंतैर्कैर्
डिम्बैश्च वनारिङ्गकदलीफलैः ॥ दूर्वाकुरैः कुशैः यज्ञैर्नैर्लोसलैस्तथा ॥ नानाप्रकारैर्भक्षैश्च
गोभिर्वस्त्रैरसैः शुभैः ॥ विरूढसप्तधान्यैश्च वंशपात्रे निधापितैः ॥ सौवर्पारौप्यपात्रेण ताभ्रवंशमयेन
च ॥ मृद्धिस्थितेन नम्रे पाजानुष्यामवनीगतः ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा ध्यायेत्तस्य क्षणं नृप ॥ दद्या
दर्थं प्रयत्नेन च तस्त्रः कुरु नंदन ॥ श्रुत्वया कारमर्घ्यपात्रं सकाशापुष्याक्षतं ॥ काशपुष्पप्रतीकाशं वद्वि
मारुतसंभव ॥ मित्रावरुणयोः पुत्रकुम्भयोर्नमोस्तुते ॥ विंध्यवृद्धिस्त्यकरमेधतोयविषापह ॥ रत्नव
ल्लभदेवेश लोकावासिनमोस्तुते ॥ वातापिर्मक्षितोयेन समुद्रः शोषितः पुरा ॥ लोपामुद्रापतिः श्री
मान्यासो तस्मै नमो नमः ॥ येनोदितानि पापानि विलयंतीति व्याधयः ॥ तस्मै नमो स्वर्गस्त्याय सति

ध्यायसपुत्रिणे॥ ब्राह्मणो वेदमंत्रेण दद्यादर्थं नृपोत्तम॥ अगस्त्यः खनमानः खनित्रैः प्रजामपत्यं बलमि
 क्षुमानः॥ उषौ वर्णाद्यविरुद्रपुषोषसत्यादेवेषां शिषो जगामा॥ दैवमर्घ्यं कौस्त्यप्रणिपत्य विसर्जयेत्॥ अ
 चितस्त्वं यथा शक्त्या नमो गस्त्यमहर्षये॥ ऐहिकास्तुष्मि कीदृता कार्यसिद्धिं व्रजस्व मे॥ विसर्जनमंत्रः
 विसर्जयिता गस्त्यं तं विप्राय प्रतिपादयेत्॥ दैवज्ञव्यासरूपाय वेदवेदांगवेदिने॥ अगस्त्यो मे नमः
 स्यास्तु अगस्त्योऽस्मिन्धने स्थितः॥ अगस्त्यो द्विजरूपेण प्रतिगृह्णातु सत्कृतः॥ अगस्त्यसप्तजन्मोऽयं
 नाशयित्वा च यो वरे॥ अमलं विमलं सौरभ्यं प्रयच्छत्वं महासुने॥ प्रतिग्रहमंत्रः॥ एवं यः कुरुते सत्कृत्या गस्त्य
 व्रतमादरात्॥ फलमेकं तथा धान्यरसमेकं परित्यजेत्॥ संपूर्णे च तथा वर्षे पुनरन्यमुपक्रमेत्॥ त
 था॥ दत्तार्घ्यं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पांडव॥ पुमान्फलमवाप्नोति तमेकाग्रमनाः शृणु॥ ब्राह्मणस्याच्च
 तुर्वेदः सर्वज्ञास्त्रविशारदः॥ क्षत्रियः पृथिवीसर्वप्राप्नोत्यर्षिमेखलां॥ वैश्यानां धान्यनिष्पत्तिर्गो
 धनं चापि विंदति॥ शूद्राणां धनमारोग्यं सत्र्यं न बाधिकां भवेत्॥ स्त्रीणां पुत्रः प्रजायते सोभाग्यं गृ

द्विजायेत॥ अगस्त्यः स्वनमानेति पठन्मंत्रमिमं सुने॥ यथा लाभं कृतार्थेन सर्वेषां च स्वशक्तिः॥ अर्घ्यं
 दद्याद्गस्त्याय इन्द्रमंत्रविधिः स्वयं॥ काशपुष्पप्रतीकाशबन्धिमारुतसंभव॥ मित्रावरुणयोः पुत्र
 कुंभयोनेन मोस्तुते॥ तथा॥ दत्वा ध्यंतु विधानेन नमः कुंभोद्भवाय च॥ स्तुते दगस्त्यमुद्दिश्य धान्यमे
 कफलं समिति॥ तथा द्विजोलाभमुपाहृतार्थः प्राप्नोति वेदान् नृषदाश्च पुत्रान्॥ क्षत्रं महीभरिधनं
 च वैश्यः इन्द्रं सुरबंधर्मफलं च सर्वं॥ अगस्त्यमर्घ्यं त्वं ये पूजयिष्यति मानवाः॥ तेषां संवत्सरं पुण्यं
 मन्त्रियोगाद्भविष्यति॥ पुराणसमुच्चये॥ अत्र प्राप्ते भारकरे कन्यां शेषसप्तदिनेषु च॥ अर्घ्यं दद्याद्
 गस्त्याय यावत्कन्यां रविर्ब्रजेत॥ प्रार्थनामंत्रः॥ येनोदितेन पापानि यांति स्वर्गाधयो लयं॥ त
 स्मै नमोस्त्वगस्त्याय सशिष्याय सपुत्रिण इति॥ ॥ इति व्रतार्कगस्त्यार्घ्यविधिः॥ ॥ अथाहु
 तसाराक्तोऽश्वत्थप्रदक्षिणो घ्रापनविधिः॥ मासपक्षाद्युल्लिख्यामुककामो विष्णुस्वरूपमश्वत्थ
 रुममुकसंख्ययोः प्रदक्षणाभिः सेवयिष्ये इति संकल्प्य ततोऽश्वत्थतरुषोडशोपचारैः सं पूज्य ल

३४२

ससंख्याप्रदक्षिणा कुर्यात्॥ भगवन्सर्वधर्मज्ञ सर्वशास्त्रविशारद॥ स्त्रीणां पुत्रविहीनानां नराणां
 सुखसंपदा॥ उपायं चैव मे ब्रूहि सुखसिद्धिः कथं भवेत्॥ ॥ अथर्वण उवाच॥ पुरा ब्रह्मादयो देवाः सर्व
 विष्णुसमाश्रिताः॥ अष्टलं देवदेवेशं राक्षसैः पीडितास्त्वयं॥ कथं रक्षोपशमनमस्कां मे ब्रूहि मे प्रभो॥
 श्रीविष्णुरुवाच॥ ॥ अहमश्वत्थरूपेण संभवामि च भूतले॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कुरु ध्वं तरुसेवनं॥
 तेन सर्वाणि भद्राणि भविष्यन्ति न संशयः॥ विष्णुर्यदुक्तं वांस्तेभ्यस्तद्व्रतं ते वदाम्यहं॥ नदानैर्न तपो
 मिश्रनाध्वरैर्भरिदक्षिणैः॥ अश्वत्थसेवनादन्यत्कलौ नास्ति पराक्रिया॥ तद्विधानं निमित्तानि
 संख्या कृत्वा पूजने॥ हवनं तर्पणं विप्रभोजनं नियमतथा॥ व्रताधिकारिणस्तत्र विधानं च विशेषतः
 एतत्सर्वं पिप्पलादीन् वक्ष्यामि तव सुव्रत॥ दारुणे विविधोत्पाते दिव्यभौमांतरिक्षजे॥ परचक्रभये
 देशविघ्ने देशविग्रहे॥ स्वप्ने दुर्निमित्ते च संग्रामोद्भूतदर्शने॥ मारीभये राजभये तथा चोराग्रिजे
 भये॥ क्षयापस्मारकुष्ठादिप्रमेहे विविधे ज्वरे॥ उदरे मूत्ररुद्धे च ग्रहग्रस्ततथैव च॥ अशक्तेष्वनु

रोगेषु व्रणारोगे तथैव च ॥ एतेषां रोगनाशाय कुर्यादश्वत्थसेवनं ॥ प्रातरुत्थाय नद्यादौ स्नात्वा सम्यक्
 तक्रियः ॥ अश्वत्थदेशमाश्रित्य गोमयेनोपलेपयेत् ॥ तमश्वत्थमलंकृत्य बुद्ध्यांगैरि केन च ॥ हजा
 द्रव्याणि संपाद्य पुण्याहं वाचयेत्ततः ॥ ऋत्विजां वरुणां कृत्वा ततः पूजां समाचरेत् ॥ अराधयेदाहो विष्णुं ध्या
 नावाहनपूर्वकं ॥ तथैव पिप्पलत्तरुं नारायणमयद्विजं ॥ श्वेतगंधाक्षतेः पुष्पैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥ अर्च
 चयेत्पुरुषस्तुतेन तथैव ध्यानपूर्वकं ॥ श्वेतवर्णासिलक्ष्मीं कंचित्तयेत्पुरुषोत्तमं ॥ इति ध्यात्वा वाहना
 द्यैरुपचारैश्च षोडशैः ॥ ततः प्रदक्षिणं कुर्यात्सर्वसफलं भवेत् ॥ लक्ष्मे कंदिलक्षं वाचिचतुः
 पंचलक्षकं ॥ कार्यस्य गौरवक्षेयं द्वादशां तं समाचरेत् ॥ ब्रह्मचारी हविष्याशीत्यधः शायी जितेन्द्रि
 यः ॥ मेनी ध्यानपरो भूत्वा पिप्पलस्य स्तुतिं पठेत् ॥ विष्णोर्नामसहस्रं च पौरुषं वैष्णवं तथा ॥ वि
 दत्रयस्य पुण्यानि स्तुतानि च पठेत्पुनः ॥ ततो लक्षद्वयां द्रोणसंघृतं पायसं चरेत् ॥ जुहुयात्प्रत्यहं
 वन्हौ स्वर्गलोकविधानतः ॥ तत्संख्यया तर्पणं च कुर्यादेतेन वारिणी ॥ तर्पणस्य द्वादशो द्रोणमिष्टान्नं

१४३

हर्मद्विमत् ॥ विधवनां महत्पुण्यं वर्द्धते पांडुनंदन ॥ कन्याभर्तारमाप्नोति व्याघ्रेर्मुच्येतदुरिव न ॥ येषु दश
 क्षगस्त्यर्षे पूजेयं क्रियते जनैः ॥ तेषु दशेषु पर्जन्यः कामावर्षिप्रजायते ॥ इत्ययः प्रशमयंति नयंति व्या
 धयस्तथा ॥ पठंतियेस्त्वगस्त्येव तं शृण्वंति वापरे ॥ ते सर्वपापनिमुक्ताश्चिरं स्थित्वा महीतले ॥ हं
 सयुक्ता ॥ विमानेन स्वर्गायाति नरोत्तमाः ॥ मर्त्ये यदि लुप्तसिंघं परमर्द्धयुक्तं भोगान् शरीरमरुजं पं
 शुपुत्रपुष्टिं ॥ तद्वत्तुवल्लभमुनेरुदये महाधर्ममध्यं प्रयत्नं फलवत्त्वरसैः सधान्यैः ॥ विष्णुरहस्येपि ॥
 काशपुष्पमयीरम्यां कृत्वा मूर्ध्नि तु वारुणैः ॥ प्रदोषे विन्यसेतां तु पूर्णकुंभे स्वलंकृते ॥ कुंभस्तु पूजं
 येत्तत्तु पुष्पधूपविलेपनैः ॥ दध्यक्षतबलिं दद्याद्रात्रौ कुर्यात्प्रजागरं ॥ प्रभाते तं समादाय पायात्पु
 ण्यं जलाशयं ॥ निशावसाने तां पश्यन् जलांते प्रतिमां मुने ॥ अर्घ्यं दद्याद्दगस्त्याय भक्त्या सम्यगुपा
 षितः ॥ पुष्पैर्मूलेफलैर्गंधैर्धूपैरथ सुगंधिभिः ॥ द्वाक्षारवर्जैरकर्कचुनालिकेरादिभिः ॥ पंजरं
 समायुक्तं हेमरूप्यसमन्वितं ॥ सप्तधान्यभृतं पात्रं वदनेन समायुतं ॥ तत्तुतां भ्रमयं कृत्वा दद्यादध्य

भोजयेद्विजान् ॥ ब्राह्मणानां स्वयंकुर्याद्यथोक्तनियमेन तथा ॥ असमर्थश्च यत्कर्तुं सर्वमन्येन कारयेत् ॥
उक्तप्रमाणादधिकं फलं दशगुणं भवेत् ॥ ततश्चतुर्गुणं पीठं रक्तत्वात्तुरजस्कं ॥ द्रोणमर्द्धतद्वैवा
तिलोपरिविनिक्षिपेत् ॥ श्वेतवस्त्रेण संछाद्य पूर्ववत् पूजयेत्तरं ॥ दरिद्राय सुश्रीलाय श्रोत्रियाय
कुटुंबिने ॥ उद्गुरवाय विप्राय स्वयं पूर्वमुखं स्थितः ॥ सुवर्णावृक्षराजं च मंत्रेण प्रतिपादयेत् ॥ इह
जन्मनि वान्यस्मिन्वा ल्ययो वनवार्धके ॥ मनोवाक्कायजे दोषे ल्ययमेव विधेः स्मृतः ॥ आचार्याणां
माधिकारो सर्वविप्रेण कारयेत् ॥ कृत्यं कृतं व्रतस्यांते व्रतस्य परिपूर्तये ॥ हेमाश्च तत्सं देयाश्च
कुंगाचपयस्विनी ॥ स्वर्णशृंगीरोप्यरुचरीवस्त्रादिभिरलंकृतं ॥ पलमेकं तद्वैवा तद्वैवै नवापु
नः ॥ हेमाश्च तत्सं कुर्यात्तत्तं धशारवासमन्वितः ॥ उत्तमः प्रथमः कल्पो द्वितीयो मध्यमः स्मृतः ॥
तृतीयं स्वधमं प्रोक्तो दरिद्राणां चान्यथा ॥ पिप्यलो वृक्षराजं द्रोह्यग्निगर्भस्त्वमेव हि ॥ प्र
भुवं न स्पतीनां च पूर्वजन्मनियत्कृतं ॥ अधौ धनाशये स्त्रिप्रतवरूपप्रदानतः ॥ दानमंत्रः ॥ अ

मुत्तरं गृहापातं विलुप्यद्विजोत्तमः ॥ स्वीकृत्य दुष्कृतं घोरं क्षिप्रं शांतिं प्रयच्छे ॥ विप्रप्रार्थनां
 क्र ॥ एवं व्रतं कुरुते तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ पुत्रार्थं हिलभते पुत्रधनार्थं हिलभते धनं ॥ राज्यार्थं हिल
 भते राज्यं बहुमुच्यते बंधनात् ॥ क्षयापस्मारकुष्ठादिसर्वरोगः प्रमुच्यते ॥ मनसाश्चुपीडांचनचरा
 जारयंतथा ॥ इह जन्मनि वान्यास्मिन्कृतैः पापैः प्रमुच्यते ॥ यं यं चिंतयते कामं तं तं प्राप्नोति त्यसंश
 यं ॥ इहैव भोगानाप्नोति विलोसायुज्यमाप्नुयात् ॥ ॥ इति व्रतार्कसोद्यापनं अश्वत्थव्रतं ॥
 अथ लिंगोद्यापनं ॥ लिंगे रुद्रयामले ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रतिष्ठां लैंगिकस्य च ॥ प्रतिष्ठां मु
 द्यायनपरं ॥ येन यस्य विधानेन व्रतं संपूर्णं तामियात् ॥ सहस्रं वाथ लक्षं वा प्रजयित्वा यथाविधि
 कोटिं वा यायुतेनेन कामना वा प्रपूर्यते ॥ समाप्ते लुव्रते राजन् विनिर्मय मेहेश्वरं ॥ स्थापयित्वा तु
 कलशं संपूज्या वादिभिः क्रमात् ॥ गंधैर्माल्यैस्तथा दीपैः नैवेद्यैर्विविधैस्तथा ॥ हिरण्यं गारावा
 सो सिद्धिवाय विनिवेदयेत् ॥ दंडवत्प्रणतो भूत्वा स्तुत्या चैव विशेषतः ॥ एकाग्रमनसो भूत्वा ततो मं

दशकद्वाभ्यामधिकाविंशतिः परा॥ चत्वारिंशच्चतुर्भिश्च ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः॥ आचार्यप्रथमं
 पुज्यब्राह्मणे च ततः परं॥ गणेशं च दिगीशं च पूजयेच्च विधानतः॥ वस्त्रेश्च दक्षिणाभिश्च पूजयेत्तु
 तत्परान्॥ मृत्युं जयेन्मंत्रेण अग्नौ कुत्वाथ पायसं॥ अग्नौ कुत्वा शक्तित इत्यपि क्वचित्पाठः॥ तदा
 तुष्टतमे वद्रव्यं रुद्रपाप्यथ वा कुत्वा नमो मंत्रेण वा पुनः॥ नमो मंत्रो नमो भवयित्ति शंभवाय च
 यदारुद्रपातत्प्रतिमंत्रेण यदा मृत्युं जय मंत्रो नमो मंत्रो वा तदा ह्यतल्लिंगस्तद्दशं शो न तर्पणं तद्द
 शं शो न मार्जनं॥ लिंगं प्रपूजयत्युक्तमाचार्यायाने वेदयेत्॥ शिवशक्त्यात्मानं यस्याज्जगदत्तत्त्वा
 चरं॥ स्यादतेन च मे सर्वं करोतु भगवान् शिवं॥ कैलासवासि गौरीशो भगवान् भगनेत्रजिह्व॥ चरा
 चरात्मकालिङ्गरूपी दिशतु वाञ्छितं॥ ततश्च दक्षिणा कानानमस्कुर्यात्पुनः पुनः॥ सोद्यापनं व्रतं क
 त्वा प्राप्नुयात्परमं पदं॥ शिवलोकं समासाद्य तत्रैव वसते ध्रुवं॥ ॥ इति व्रतार्कपार्थिवलिंगोद्यापनं॥
 अथ तुलसीविवाहविधिः॥ ॥ विष्णुयामले॥ अदावेवाथ तुलसीवने वा स्वर्गहेपि वा॥ मासत्रयेण

३४५

संबध्या ततो यजनमारभेत्॥ सौम्यायने प्रकर्त्तव्यं गुरुशुक्रौ दयेत्तथा॥ अथवा कार्तिके मासि भीष्म
 पंचदिनेषु च॥ वैवाहिकेषु क्रक्षेषु पूर्णमायां विशेषतः॥ मंडपं कारयेत्तत्र कुंडवेदी विवाहवत्॥ ब्राह्म
 णांश्च शुचिस्नात्वा वेदवेदांगपारगात्॥ ब्राह्मणं द्विकं चैव चतुरश्रं तथार्त्विजः॥ ग्रहयज्ञं पुरस्क
 त्वा मातृप्रायजनस्वया॥ कृत्वा नां दीमुखश्चाद्वसौ वर्णं स्थापयेद्दरिं॥ कृत्वा चरो न्यतुलसीलमेस्त
 स्तमितेरवौ॥ ज्योतिःशारत्रप्रसिद्धगोलिकलग्ने इत्यर्थः॥ संपूज्या लंकृतानां च प्रदद्याद्विधिना ह
 रेः॥ यष्टी चतुर्थवाससूक्तेन मंत्रेण वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्॥ यदा बध्नाति मंत्रेण कंकणपाणिपल्लवे॥
 को अदादिति मंत्रेण करग्रहे विधीयते॥ कर्तव्यं च ततो होमो विशेषाद्विधिपूर्वकं॥ आचार्यं वि
 दिकां कुंडजुड्या च न वाडुती॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय स्वाहा॥ ॐ नारायणाय स्वाहा॥
 माधवाय स्वाहा॥ गोविंदाय स्वाहा॥ विष्णवे० मधुसूदनाय० वामनाय० श्रीधराय० हृषीकेश
 याय० पद्मनाभाय० दामोदराय० उपेन्द्राय० वासुदेवाय० अनिरुद्धाय० अच्युताय० अनेताय० गदि

नेसाहा॥ चक्रिणे० विश्वकसेनाय० वैकुण्ठाय० जनार्जनाय० मुकुन्दाय० अधोक्षजाय०॥ यजम
 नसपत्नीक॥ महामातृश्वगोत्रिजेः प्रदक्षिणाः धत्तवीतचतस्त्रोविष्णुना सह॥ मविष्णुतुलस्या इ
 त्यर्थः॥ पेष्युः शान्तिकाध्यायात्तथावेषणवसंहितान्॥ गायन्ति मंगलानायेभिरीतुयदिभिः स्व
 नेः॥ गांपदचतथा शक्त्यामाचार्याय प्रदापयेत्॥ ऋत्विग्यो दापयेद्दत्तव्यन्येषां चैव दक्षिणाः
 ब्राह्मणान्मोजयेत्पश्चात्सर्पिः क्षीरैः सशर्करैः॥ एवं प्रतिष्ठितां देवीं विष्णुना च समर्पयेत्॥ अज
 न्मोर्पुर्जितं पापं दर्शनेन प्रणश्यति॥ ॥३॥॥ ॥ इति व्रतार्कतुलस्यां विवाहः॥ ॥ इति श्रीमन्म
 मांसकयारावारणरीणधुरीणभट्टशंकरसूरिसंनुभट्टनीलकंठात्मजशंकरकृतो व्रतार्कस्य समा
 प्तिगमत्॥ ॥ व्रतार्कवितथं यथे सुग्रहार्थं विपश्चितः॥ - हून्मयं च वितानयान् शयामि यथा
 क्रमं॥ व्रतस्य लक्षणं चादौ कालं दर्शयितुं परं॥ व्रताधिकारिणः पश्चाद्व्रतधर्मः॥ उपवासस्य धर्माश्च
 हविष्याणि व्रततथा॥ पंचरत्नस्वरूपं च पल्लवानां ततः परं॥ पंचगव्यस्वरूपं च मंत्रास्तस्य यथाक्रमं॥

३४६

व्रमुहीरेयेत्॥ अंगहीनं विहीनं च क्रियाहीनं महेश्वर॥ पूजितो सिमया देवतत्समस्वमयाक्षमे॥ यद्वा
 यपहते पुण्ये प्रशस्ते भविदूषिते॥ केशकीटादिभिर्विद्धे पूजितो सिमया प्रभो॥ मंत्रेणाक्षरहीनेन
 यथा विकलेन च॥ पूजितो सिमहो देवतत्सर्वसम्यक्तां मम॥ व्रतं संपूर्णं तां यातुं फलं चाक्षेप्यमस्तु
 मे॥ ब्राह्मणान्मोजयित्वाथ दद्यात्तस्यैव दक्षिणा॥ यथा शक्त्या धेनुवस्त्रं हिरण्यं व्रतदक्षिणा॥ अ
 थान्यप्रकारमविष्ये॥ नारद उवाच॥ कथमुद्यापनं चास्य किंप्रकारं महाफलं॥ कथयाशुमहा
 देवलाकुनामुपकारकं॥ ॥ इति उवाच॥ ये शिवसंमुपास्ये वल्लिं गे प्राप्सो मनोखः॥ तत्प्रमाणं
 तु सो वक्ष्यामि यथा शक्त्याथ वामुदा॥ रौप्यं ताम्रमथापि स्यादष्टम्यां च यथाक्रमं॥ चतुर्दश्यामभ
 द्रायां सोमवारप्रयोजयेत्॥ मंडले लिंगे ते भद्रकलशं तत्र विन्यसेत्॥ उपोष्य प्रथमं वह्निं संपू
 ज्य च महेश्वरं॥ गीतवादित्रनिर्घषिर्जागरतत्र कारयेत्॥ स्तोत्रं च विविधैः स्तुतैः पूजयेत्परम
 श्वरं॥ चतुर्दशी दर्शयुक्ता अष्टमी नवमी युता॥ पुराणोक्तं कर्तव्यं रोद्रयुक्ते पुनर्वसौ॥ पंचक

यायामथोच्यते॥ सौभाग्यशयनं चोदौगौथीर्दोलात्सर्वस्तेन॥ अंघ्रितीव्रतं पश्चाद्देव्या
 रव्यत्तृतीयकं॥ स्वर्णगौरीव्रतं पश्चाद्द्विरितस्त्याव्रतं ततः॥ हेस्तगौरीव्रतं चाथ कौंटीश्वरव्रतं
 तथा॥ बृहद्गौरीव्रतं पश्चात्ततः सौभाग्यसुंदरी॥ चतुर्थ्या कथ्यते गणेशस्य व्रतानि
 संकटारव्यचतुर्थ्याश्च दूर्वागणपतेस्तुतः॥ कपेदी चतुर्थः पश्चाद्गौरीव्रतं नतः पुरं॥ पंचम्या
 थ कथ्यते व्रतानि च यथाक्रमं॥ व्रतं च केषि पंचम्या उद्यापनं समन्वितं॥ व्रतं च नौगपंचम्याना
 गदुष्टव्रतं तथा॥ उपांगललितायाश्च व्रतं सम्यक् प्रकीर्तितं॥ षष्ठ्या व्रतान्यथोच्येते आय
 तुल्ललिताव्रतं॥ कपिलाव्रतं मन्यतु स्कंदषष्ठीव्रतं ततः॥ सप्तम्यामथ कथ्यते व्रतं गंगारव्य
 मादिमं॥ शीतलारव्यव्रतं पश्चाद्मुक्ताभरणव्रतं॥ व्रतं वैश्यसप्तम्यास्तस्यास्नानविधिस्तथा॥
 अचलावो व्रतं तस्यामयोष्टम्या व्रतानि वै॥ कथ्यते प्रथमं तत्र बुधयुक्ताष्टमीव्रतं॥ दशापल
 व्रतं पश्चात्ततो जन्माष्टमीव्रतं॥ ज्येष्ठाव्रतं ततः प्रोक्तं ततो दूर्वाष्टमीव्रतं॥ महालक्ष्मीव्रतं प्रोक्तं

पंचामृतस्वरूपं च षड्रसानां तथैव तु ॥ समं सर्वगंधयक्षकर्मकौतथा ॥ पंचवर्णास्ततः प्रोक्ताः कौतुका
 रव्यमतः परं ॥ मृदसप्तमिता प्रोक्ता धातवस्तत्समास्मृतः ॥ सप्तधान्यं ततः प्रोक्तं तथा षडशसंख्यकं ॥
 कुम्भस्य लवणं पश्चात् प्रतिमाद्रव्यतन्मिति ॥ अतो देवैश्च संख्याया अष्टोत्तरशतादिका ॥ होमद्रव्य
 प्रतिनिधिर्मन्त्रदेवतयोस्तथा ॥ कथनं वा यनां देशद्रव्यप्रतिनिधेस्तथा ॥ पवित्रलक्षणं पश्चादि
 धौ धांसिततः परं ॥ धूपाश्चापि ततः प्रोक्ता होमयोग्या ग्नयो विच ॥ हेमरूप्यादिधातूनां धान्याना
 मानमीरितं ॥ होमद्रव्यस्य मानं च ऋत्विजां वरणं तथा ॥ सर्वतो भद्रसंज्ञं च लिङ्गतो भद्रमेव च ॥ अ
 थ मंडलदेवाश्च मुद्राणां लक्षणानि च ॥ षोडशाद्युपचाराणां कथनं च षष्ठ्यकं षष्ठ्यकं ॥ विधिश्च
 द्यापनानुक्तो व्रतभोगस्तथा विधिः ॥ उपयुक्तपदार्थानां भित्तये वं परिभाषणं ॥ ॥ अथ व्रतानि
 कथ्यंते प्रतिपद्यति क्रमात् ॥ चैत्रशुक्लप्रतिपदि संवत्सरविधिस्मृतः ॥ आरोग्यप्रतिपत्यश्च
 द्विधा प्रतिपद्यस्तथा ॥ तिलैकं व्रतं कं प्रोक्तं बिल्वरोधैरव्यक्तं तथा ॥ विधिर्यमो द्वितीयाया च तृती

ततोदूर्वाष्टमीव्रतं॥ महोत्तरीव्रतं प्रोक्तमशौकारव्यमतः परं॥ नवम्यामथ कथ्यते श्रीरामनव
मीव्रतं॥ देव्यां स्तुष्टु पूजनं पश्चान्नवम्यां सद्युगीरितं॥ दशम्यामथ कथ्यते व्रतमाशौकारव्यमा
दिमं॥ पश्चाद्दशाहरारव्यायाविधिरेनानादिको मतः॥ दशावतारसंज्ञं च विजुयादशमीव्रतं॥ ए
कादश्यामथोच्यते सामान्यव्रतमादिशं॥ निर्जलारव्यव्रतं पश्चाच्छुभ्यन्येकादशीव्रतं॥ ग
पञ्चारव्यव्रतं पश्चात्सर्वबोधनविधिस्तुतः॥ भीष्मपंचकसंज्ञं च ततो वेतरणीव्रतं॥ सोद्यापनं च
शुक्लायां कृष्णायां च प्रकीर्तितं॥ उभयेकादशी पश्चात्तद्देवप्रकीर्तिता॥ द्वादश्यामथ क
थ्यते श्रवणद्वादशीव्रतं॥ वामनारव्यजयंत्याश्च सुरारव्यमतः परं॥ त्रयोदश्यामथोच्यते जय
पार्वतिसंज्ञकं॥ गौत्रिरात्रिव्रतं पश्चाद्देशोकारव्यमतः परं॥ प्रदोषारव्यव्रतं पश्चात्ततो नगत्र
योदशी॥ चतुर्दश्यामथोच्यते नैसिंहारव्यव्रतं शुभं॥ अनेन तस्य व्रतं पश्चादुद्यापनं समुचितं
कंदलीसंज्ञकं पश्चात्तद्वैकुण्ठारव्यचतुर्दशी॥ शिवरात्रिव्रतं पश्चादुद्यापनं समुचितं॥ पूर्णिमाया

मयोच्यंतेसौवित्रीव्रतमादिमं॥ गोपध्वजव्रतं चान्यत्कोकिलारव्यमत्रः परं॥ रुक्मबंधविधिः
 प्रोक्तः पूर्णमायांततः शुभः॥ उमाभेहेश्वरव्याचततः कोजागराभिधं॥ अमाव्रतान्यथोच्यं
 तेतत्रगौरीतपोव्रतं॥ अर्धोदयव्रतं पश्चात्सोमवत्याततः परं॥ मासव्रतानि कथ्यंते तत्रोदोस्व
 स्तिकव्रतं॥ वरलक्ष्मीव्रतं पश्चाद्दानाफलव्रतंततः॥ धारणापारणारव्यं च व्रतं मासोपवासकं॥
 मलमासव्रतं पश्चाद्वासरस्यव्रतान्यथा॥ रविवारव्रतं चाद्यं मासादित्यं व्रतंततः॥ सोमवार
 व्रतं पश्चाद्गौमवारव्रतंततः॥ संक्रांतेरथ कथ्यंते व्रतानि विविधानि च॥ उपायनंततः प्रोक्तं
 घृतेन स्नपयेततः॥ घृतकंबलकः प्रोक्तो व्यतीपातव्रतंततः॥ लक्ष्मणविधिः प्रोक्तो नमस्कारविधिः
 स्ततः॥ लक्ष्मणविधिः पश्चाद्गस्त्यार्घ्यविधिस्ततः॥ अश्वत्थस्य विधिः प्रोक्तो लिङ्गस्योद्या
 पनंततः॥ तुलस्यास्तु विवाहश्च इत्येवं कथितः क्रमः॥ स निर्णयानियानीह कथितानि व्रतानि
 तु॥ तेषां द्रुतास्तये महेशं करोनुक्रमं व्यधात्॥ संपूर्णं॥ ४॥ ४॥ शके १६७४ आगिरना

नमस्याद्यतिथौ शुक्लेष्वाढ्यां भानुवासरे ॥ लिखितं जीवशर्मेण व्रतार्कस्य च पुस्तकम् ॥ श्रीकृष्णार्पणं ॥
इदं पुस्तकव्रतार्कं नरगुणमध्य उडचा परमेश्वरि सन्निधौ जीवणपाठकलिखितं ॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥ ४॥

९८

इति /
व्रतांकः

X

समाप्तः

१४ X

इति विरक्त-समयः - १८७४ ई. के भाद्रपद शु. १ तिथि मंगल

नीलकण्ठालय शंकरप्रणीतः

३४२

श्रीगणेशायनमः॥ अथ व्रताकार्तुक्रमणिकारंभः॥
 १ आरौमंगलाचरणं
 व्रतकालनिर्णयः
 उद्यानिकाव्रतविशेषः
 सामान्यधर्मविचारः
 व्रतहविष्यनिः
 व्रताद्युपयुक्तवस्तुनिः
 पंचपल्लवनिर्णयः
 पंचगव्यस्वच
 पंचामृतादिनिः
 होमइत्यमानं
 कौतुकसंज्ञादि
 कृत्विर्णनं
 व्रतानांमधुपर्कः
 कृत्विजां संख्या
 सर्वतोभद्रमंडलं

लिंगतोभद्रमंडलानि
 मंडलदेवताः
 मुद्रालक्षणानि
 अष्टत्रिंशत्पौर्णोद्युपचा
 रादिवि०
 व्रतोद्यापनानुक्तोविधिः
 सर्वव्रतेषुसामान्यपूजावि
 इतिव्रतार्कपरिभाषाप्रक०
 रणं समाप्तं॥
 आरौप्रतिपदुत्तरवि०
 विष्णुधर्मोक्ताग्रोद्यप्र
 तिपदुत्तरं।
 विद्याप्रतिपदुत्तरं
 तिलकव्रतं
 आचरणशुद्धप्रतिपदा

द्विसोमवारमारभ्यवारमाप्त
 शतकव्रतकथादि
 यमद्वितीतीयाविधिः
 घ्रातद्वितीयावि०
 इतिश्रीनी० द्वितीयाव्रता०